

ЩОРІЧНИК СІПРІ 2017
ОЗБРОСННЯ, РОЗЗБРОСННЯ ТА МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

www.sipriyearbook.org

Це видання стало можливим
завдяки фінансовому сприянню Уряду Швейцарії

SIPRI Yearbook 2017

Armaments, Disarmament and International Security

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

OXFORD UNIVERSITY PRESS
2017

Щорічник СІПРІ 2017

Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

Переклад з англійської

Українське видання Щорічника СІПРІ підготовлене спільно
Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру
та
Українським центром економічних і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова

КИЇВ
2018

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

СІПРІ – незалежний міжнародний інститут з дослідження проблем конфліктів, озброєнь, контролю над озброєннями та роззброєння. СІПРІ, заснований в 1966р., забезпечує політиків, науковців, журналістів і зацікавлених читачів даними, аналітичними матеріалами та рекомендаціями, що ґрунтуються на відкритих джерелах.

Правління СІПРІ не несе відповідальності за погляди, подані в публікаціях Інституту.

ПРАВЛІННЯ

Посол Ян Елліассон (*Jan Eliasson*), голова Правління, Швеція

Др. Деві Фортуна Анвар (*Dewi Fortuna Anwar*), Індонезія

Др. Володимир Барановський, Росія

Еспен Барт Ейде (*Espen Barth Eide*), Норвегія

Посол Лакхдар Брагімі (*Lakhdar Brahimi*), Алжир

Посол Вольфганг Ішінгер (*Wolfgang Ischinger*), Німеччина

Др. Радха Кумар (*Radha Kumar*), Індія

Др. Джессіка Такман Метьюз (*Jessica Tuchman Mathews*), США

Директор

ДИРЕКТОР

Ден Сміт (*Dan Smith*), Велика Британія

Головний редактор Щорічника – Др. Ян Дейвіс (Jan Davis)

Виконавчий редактор – Джоуї М.Фокс (Joey M.Fox)

Редактори

Джон Бейсо (John Batho), Андрю Маш (Andrew Mash),

Катрін Міліт (Kathryn Millett), Аніка Солсбурі (Annika Salisbury)

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

Signalistgatan 9,

SE-169 70 Solna, Sweden

Telephone: +46 8 655 97 00

Email: sipri@sipri.org

Internet: www.sipri.org

OXFORD
UNIVERSITY PRESS

Great Clarendon Street, Oxford OX2 6DP,
United Kingdom

Oxford University Press is a department of the University of Oxford.
It furthers the University's objective of excellence in research, scholarship,
and education by publishing worldwide. Oxford is a registered trade mark of
Oxford University Press in the UK and in certain other countries

© SIPRI 2017

The moral rights of the authors have been asserted

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in
a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the
prior permission in writing of SIPRI, or as expressly permitted by law, or under
terms agreed with the appropriate reprographics rights organizations. Enquiries
concerning reproduction outside the scope of the above should be sent to
SIPRI, Signalistgatan 9, SE-169 72 Solna, Sweden

You must not circulate this book in any other form
and you must impose the same condition on any acquirer

British Library Cataloguing in Publication Data
Data available

Library of Congress Cataloging in Publication Data
Data available

ISSN 0953-0282

ISBN 978-0-19-881180-0

Typeset and originated by SIPRI
Printed in Great Britain by
CPI Group (UK) Ltd, Croydon, CR0 4YY

Links to third party websites are provided by Oxford in good faith and
for information only. Oxford disclaims any responsibility for the materials
contained in any third party website referenced in this work

SIPRI Yearbook 2017 is also published online at
<<http://www.sipriyearbook.org>>

ББК 66.4(0)
0-46

Редакційна колегія українського видання:

Керівник проекту: Олексій МЕЛЬНИК

Редактори: Микола СУНГУРОВСЬКИЙ, Алла ЧЕРНОВА, Людмила ШАНГІНА

Дизайн і макет: Олександр ШАПТАЛА

СППІ 2017: Щорічник: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека:

Пер. з англ./Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О.Разумкова; Редкол. укр. вид.: О.Мельник (керівник проекту) та ін. – К.: Заповіт, 2017. – 568с. ISBN 978-966-2050-11-0

У черговому 18-му україномовному виданні *Щорічника СППІ* викладені інформаційні та аналітичні матеріали досліджень, здійснених Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СППІ) з метою сприяння відкритості і прозорості у сферах контролю над озброєннями та роззброєння, а також з питань міжнародної безпеки. Результати досліджень узагальнені за трьома напрямками: безпека і конфлікти; військові витрати та озброєння; нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння, – які викладені у відповідних частинах цієї книги.

Матеріали Щорічника призначені для цивільних і військових фахівців у галузі національної і міжнародної безпеки, міжнародних відносин, міжнародного права, конфліктології, державних службовців, працівників оборонно-промислового комплексу, політологів і журналістів, викладачів і студентів навчальних закладів України.

ББК 66.4(0)

ISBN 978-966-2050-11-0

© Видавництво «Заповіт», 2018

Зміст

<i>Звернення до читача</i>	xviii
<i>Передмова</i>	xx
<i>Скорочення</i>	xxiii

Вступ

1. Вступ: міжнародна безпека, озброєння і роззброєння	3
ДЕН СМІТ	
I. <i>2016р. – загальний огляд</i>	3
Бентежливі питання – Епоха антропоцену	
II. <i>Тенденції озброєння та роззброєння</i>	6
Послаблення режимів роззброєння та контролю над озброєннями – Активізація зусиль з контролю і зростання проблем	
III. <i>Міжнародна політика і глобальна безпека</i>	10
Росія і США – Близький Схід і Північна Африка – Євroatлантичний регіон – Північно-Східна Азія – Африка	
IV. <i>Висновки</i>	19

Частина I. Збройні конфлікти та їх врегулювання у 2016р.

2. Збройні конфлікти та мирні процеси	23
Загальний огляд	23
ЯН ДЕЙВІС	
I. <i>Тенденції організованого насильства у 2007-2016рр.</i>	25
МАРГАРЕТА СОЛЛЕНБЕРГ, ЕРІК МЕЛАНДЕР	
Світові тенденції – Регіональні тенденції – Зміни в таблиці конфліктів за 2016р. – Висновки	
Таблиця 2.1. Кількість збройних конфліктів за регіонами, причинами та інтенсивністю у 2007-2016рр.	26
Таблиця 2.2. Збройні конфлікти, активні у 2016р.	39
Діаграма 2.1. Регіональний розподіл і загальна кількість збройних конфліктів у 2007-2016рр.	28
II. <i>Геть із темряви? Надія на мир у Колумбії</i>	44
ПЕДРО ВАЛЕНСУЕЛА	
Чинники, що призвели до переговорів – Мирний процес – Мирний процес і громадянське суспільство – Угода – Суспільне невизнання Угоди і шлях уперед	

III. <i>Географія збройних конфліктів з приводу ісламістських претензій: дослідження регіональних відмінностей</i>	53
ДЕЗЕРІА НІЛЬССОН, ІСАК СВЕНССОН	
Вступ – Регіональні тенденції та особливості – Наслідки	
Діаграма 2.2. Ісламістські збройні конфлікти, порівняно з неісламістськими, впродовж 1975-2015рр.	55
Діаграма 2.3. Регіональна частка всіх ісламістських збройних конфліктів у 1975-2015рр.	56
IV. <i>Глобальний індекс миролюбності за 2017р.</i>	61
КАМІЛЛА ШППА, ТОМАС МОРГАН	
Тлумачення балів ГІМ – Методологія	
Таблиця 2.3. Країни з найбільшими змінами ГІМ у 2016-2017рр.	62
Таблиця 2.4. Глобальний індекс миролюбності за 2017р.	63
3. Збройні конфлікти та нестабільність у регіоні	
Близького Сходу та Північної Африки	67
Загальний огляд	67
ЯН ДЕЙВІС, ДЕН СМІТ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
I. <i>Близький Схід та Північна Африка: 2016р. у перспективі</i>	69
ДЕН СМІТ	
Сирія – Лівія – Регіональні відносини: відносини між Іраном та Саудівською Аравією – Зміщення пріоритетів	
Таблиця 3.1. Приклади застосування державами збройних сил у регіоні Близького Сходу та Північної Африки у 2015-2016рр.	70
Схема 3.1. Сирійська громадянська війна, станом на грудень 2016р.	72
Схема 3.2. Сили, що ведуть бої у Лівії, станом на січень 2017р.	76
Схема 3.3. Зони контролю в Ємені, станом на жовтень 2016р.	80
Врізка 3.1. Битва за Алеппо	74
II. <i>Ісламська держава у 2016р.: падіння “халіфату” та зростання транснаціональної загрози?</i>	82
ЯН ДЕЙВІС	
Передмова – Операції Ісламської держави у 2016р. – Вербування місцевих та іноземних бойовиків – Міжнародна військова протидія Ісламській державі – Економічні та інші заходи протидії Ісламській державі – Перспективи на 2017р. і далі	
Таблиця 3.2. Основні споріднені структури і прихильники Ісламської держави, станом на 2016р.	83
Схема 3.4. Зони під контролем Ісламської держави, станом на грудень 2016р.	85
III. <i>Військові витрати та поставки озброєнь до Близького Сходу та Північної Африки</i>	98
ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	

Регіональні події – Розвиток подій у країнах регіону – Висновки	
Таблиця 3.3. Військові витрати в регіоні Близького Сходу та Північної Африки у 2007-2016рр.	100
Таблиця 3.4. Поставки основних озброєнь до країн Близького Сходу та Північної Африки у 2012-2016рр.	101
Діаграма 3.1. Військові витрати п'яти найкрупніших отримувачів озброєнь на Близькому Сході та у Північній Африці у 2007-2016рр.	99
4. Європейська безпека	109
Загальний огляд	109
ЯН ЕНТОНІ	
I. <i>Конфлікт чи мир у Європі? Зростання невизначеності та підвищення небезпеки</i>	110
ЯН ЕНТОНІ	
Співпраця чи конфронтація? – НАТО після Варшавського саміту 2016р. – Європейський Союз: зміцнення безпеки і оборони – Рада Європи: зміцнення правової бази з метою забезпечення прав людини та верховенства права – ОБСЄ: виклики для механізму колективної безпеки	
Схема 4.1. Європейські структури безпеки	111
II. <i>Конфлікти на пострадянському просторі: останні події</i>	130
КАТЕРИНА КЛИМЕНКО	
Абхазія і Південна Осетія – Чотириденна війна за Нагірний Карабах – Східна Україна – Висновки: конфлікти на пострадянському просторі та регіональний вимір	
Таблиця 4.1. Виконання домовленості Мінськ-II	137
Діаграма 4.1. Число загиблих унаслідок бойових дій у конфлікті в Нагірному Карабаху в 1995-2015рр.	134
III. <i>Туреччина в пошуку стабільності та легітимності у 2016р.</i>	140
МІХАЕЛЬ САЛІН	
Спроба перевороту 15 липня – Осінь 2016р.: серія наступних руйнівних потрясінь – Турецька зовнішня політика у 2016р.: подвійна зміна курсу – Зміна пріоритетів у Сирії: друга зміна курсу – Висновки	
Таблиця 4.2. Головні політичні гравці в Туреччині у 2016р.	141
5. Миротворчі операції і врегулювання конфліктів	151
Загальний огляд	151
ДЖАЇР ВАН ДЕР ЛЕЙН	
I. <i>Глобальні тенденції миротворчих операцій</i>	153
ТІМО СМІТ	
Багатосторонні миротворчі операції у 2016р. – Тенденції у розгортанні персоналу – Організації, які здійснюють миротворчі операції – Надання військ і поліції – Визначення багатосторонніх миротворчих операцій – Втрати серед персоналу миротворчих операцій – Сексуальна експлуатація і наруги	

Діаграма 5.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2007-2016рр. за організаторами	154
Діаграма 5.2. Багатосторонні миротворчі операції у 2016р. з чисельністю персоналу понад 10 тис.	155
Діаграма 5.3. Чисельність персоналу миротворчих операцій у 2007-2016рр.	156
Діаграма 5.4. 10 найкрупніших постачальників військ і поліції для багатосторонніх миротворчих операцій у 2016р.	158
Діаграма 5.5. Смертність серед військового та поліцейського персоналу миротворчих операцій ООН у 1990-2016рр.	162
II. Регіональні тенденції та події	163
ДЖАЙР ВАН ДЕР ЛЕЙН, ТІМО СМІТ	
Африка – Америка – Азія та Океанія – Європа – Близький Схід	
Таблиця 5.1. Кількість миротворчих операцій і чисельність розгорнутого персоналу за регіонами та організаторами у 2016р.	164
Діаграма 5.6. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2007-2016рр. за регіонами	165
Діаграма 5.7. Чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій у 2007-2016рр. за регіонами	166
III. Захист цивільних: приклад Південного Судану	180
ДЖАЙР ВАН ДЕР ЛЕЙН	
Захист цивільних у Південному Судані – Напад у Малакалі – Події у Джубі – Отримані уроки	
IV. Таблиця багатосторонніх миротворчих операцій за 2016р.	188
ТІМО СМІТ	
Таблиця 5.2. Багатосторонні миротворчі операції у 2016р.	189

Частина II. Безпека та розвиток у 2016р.

6. Забезпечення миру і сталій розвиток у небезпечних місцях	195
Загальний огляд	195
МАРИНА КАПАРІНІ, ГЕРІ МІЛАНТЕ	
I. Мир і розвиток	196
ГЕРІ МІЛАНТЕ	
Вступ – Шкала “насильство-мир” – Негативний мир, позитивний мир і час	
Схема 6.1. Шкала “насильство-мир” і прояви насильства та миру	199
II. Забезпечення миру: нові всеохопні рамкові засади ООН	203
МАРИНА КАПАРІНІ, ГЕРІ МІЛАНТЕ	
Вступ до концепції забезпечення миру – Нестабільний світ: небезпечні місця – Забезпечення миру: джерела нових засад ООН – Зв’язок із Цілями сталого розвитку: забезпечення миру і сталій розвиток – Інклюзивність: вихід за межі національної відповідальності	

Таблиця 6.1. Описова статистика: небезпечні місця, Китай, Індія і решта світу у 2015-2016рр.	207
III. <i>Єдність дій: інші багатосторонні механізми забезпечення миру</i> ЕММА БЙОРТЕН-ГЮНТЕР, МАРИНА КАПАРІНІ, ЙОНДЖУ ЧОН Запобігання насильницькому екстремізму: Доповідь Генерального секретаря	215
IV. <i>Збереження миру: практичне запровадження превентивного підходу</i> МАРИНА КАПАРІНІ, ГЕРІ МІЛАНТЕ Перехід до запобігання на практиці: уникнення пастки конфлікту – Можливі шляхи до позитивного миру – Висновки	219
7. Подолання криз: вимушене переміщення в небезпечних умовах	227
Загальний огляд	227
ЛІНА ГРІП	
I. <i>Вступ</i>	229
ЛІНА ГРІП	
Поняття примусового переміщення в небезпечних ситуаціях	
Таблиця 7.1. Ратифікація та приєднання до Конвенції 1951р. та Протоколу 1967р. державами, що найбільшою мірою потерпають від переміщення людей	231
Таблиця 7.2. Розподіл переміщених осіб у світі за регіонами у 2016р.	232
Врїзка 7.1. Групи населення, якими опікується Верховний комісар ООН у справах біженців (ВКБ ООН)	230
II. <i>Небезпеки переміщення</i>	235
ЛІНА ГРІП	
Таблиця 7.3. Переміщення та щільність населення в окремих країнах	238
III. <i>Реагування на рівнях ООН і регіонів на кризи, пов'язані з переміщенням</i>	240
ЛІНА ГРІП	
Реакція ООН – Близькосхідна реакція – Реагування ЄС	
Врїзка 7.2. Структури ООН, що працюють у сфері подолання криз, пов'язаних з переміщенням	241
IV. <i>Висновки</i>	247
ЛІНА ГРІП	
8. Вивчення зв'язків між зміною клімату та насильницьким конфліктом	249
Загальний огляд	249
МАЛІН МОБЙОРК	
I. <i>Дослідження зв'язку між кліматом і конфліктом: приклад Східної Африки</i>	251
МАЛІН МОБЙОРК	

Вступ – Загальний огляд даних про зміну клімату та насильницькі конфлікти – Ключові аспекти, які треба враховувати під час аналізу механізмів – Механізми зв'язку зміни клімату та насильницького конфлікту: приклад Східної Африки – Застосування в політиці	
Врзка 8.1. Зміна клімату та часові рамки	254
II. Погодні катастрофи та насильницький конфлікт	263
МІХАЕЛЬ БРЗОСКА	
Погодні катастрофи – Різноманітність свідчень – Окремі приклади – Чотири механізми зв'язку між погодними катастрофами та насильницьким конфліктом – Висновки	
Таблиця 8.1. Види погодних катастроф у 2016р. і 2000-2016рр.	265
Таблиця 8.2. 10 найбільш смертоносних погодних катастроф у 2000-2016рр.	266
Діаграма 8.1. Пов'язані з погодою катастрофи у 2000-2016рр.	275

Частина III. Військові витрати та озброєння у 2016р.

9. Військові витрати	279
Загальний огляд	279
НАН ТІАН	
I. Глобальні події у сфері військових витрат	281
НАН ТІАН, ОДЕ ФЛЬОРА, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН	
Тенденції військових витрат у 2007-2016рр. – Країни з найвищими військовими витратами у 2016р. – Регіональні тенденції	
Таблиця 9.1. Військові витрати за регіонами у 2007-2016рр.	282
Таблиця 9.2. Головні статистичні дані про військові витрати за регіонами у 2016р.	286
Таблиця 9.3. <i>Топ 15</i> країн з найбільшим рівнем військових витрат у 2016р.	288
Таблиця 9.4. Складові оцінки СППРІ військових витрат Китаю у 2012-2016рр.	292
Діаграма 9.1. Світові та регіональні військові витрати у 2007-2016рр.	284
Діаграма 9.2. Зміни військових витрат за регіонами у 2015-2016рр.	285
Врзка 9.1. Вартість інтервенції Росії в Сирії	296
II. Падіння цін на нафту та військові витрати	298
НАН ТІАН	
Наслідки падіння цін на нафту для макроекономічних показників і військових витрат – Зв'язок між військовими витратами, конфліктом і нафтою – Тенденції військових витрат країн, залежних від експорту нафти, у 2014-2016рр. – Визначення пріоритетів у розподілі ресурсів під час зниження цін на нафту	
Таблиця 9.5. Військові витрати окремих країн, залежних від експорту нафти, у 2014-2016рр.	301

Таблиця 9.6. Витрати як частка загального урядового бюджету в окремих країнах, залежних від експорту нафти, у 2014-2016рр.	302
III. Ретроспективне розширення даних СППІ про військові витрати	305
СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН	
Розширення Баз даних СППІ про військові витрати до епохи холодної війни – Довгострокові тенденції військових витрат	
Діаграма 9.3. Військові витрати в Африці у 1966-2016рр.	306
Діаграма 9.4. Військові витрати в Азії та Океанії у 1975-2016рр.	307
Діаграма 9.5. Військові витрати в Північній Америці та Західній Європі у 1950-2016рр.	309
Діаграма 9.6. Військові витрати в Центральній Європі у 1970-2016рр.	310
IV. Прозорість даних військових витрат	312
НОЕЛ КЕЛЛІ, ДІЕГО ЛОПЕС, НАН ТІАН	
Звітність для Організації Об'єднаних Націй – Прозорість в окремих державах	
Таблиця 9.7. Кількість країн, що звітують про свої військові витрати Організації Об'єднаних Націй у 2002р., 2010-2016рр.	313
10. Міжнародні поставки та події у сфері виробництва озброєнь	315
Загальний огляд	315
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА	
I. Події у сфері поставок озброєнь у 2016р.	317
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА, НАН ТІАН, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
Події у групі провідних постачальників – Події у групі крупних отримувачів	
Таблиця 10.1. 50 найкрупніших постачальників основних озброєнь у 2012-2016рр.	318
Таблиця 10.2. <i>Топ 10</i> найкрупніших постачальників основних озброєнь та регіони призначення у 2012-2016рр.	322
Таблиця 10.3. <i>Топ 50</i> найкрупніших отримувачів основних озброєнь у 2012-2016рр.	328
Таблиця 10.4. <i>Топ 10</i> найкрупніших отримувачів основних озброєнь та їх постачальники у 2012-2016рр.	330
Діаграма 10.1. Тенденція міжнародних поставок основних озброєнь у 1950-2016рр.	320
Врізка 10.1. Методологія	332
II. Військова допомога поставками озброєнь	333
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН	
США – Росія – Китай – Провідні європейські постачальники – Інші постачальники – Висновки	
III. Фінансова вартість експорту озброєнь державами	343
МАРК БРОМЛІ, СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН	

Зміцнення спроможностей з кібербезпеки – Зусилля із втілення в кібербезпеку цифрових прав – Висновки	
Таблиця 10.5. Фінансова вартість експорту озброєнь у 2006-2015рр., за даними національних урядових і промислових джерел	344
IV. Виробництво озброєнь та військові послуги	348
ОДЕ ФЛЬОРА, НАН ТІАН	
Загальний огляд і ключові події у виробництві озброєнь у 2015р. – Найкрупніші виробники озброєнь та постачальники військових послуг – Інші традиційні та нові виробники	
Таблиця 10.6. Обсяги продажу компаніями з виробництва озброєнь і надання військових послуг з <i>Top 100</i> у 2006-2015рр.	349
Таблиця 10.7. Регіональні та національні частки продажу озброєнь компаній-виробників з <i>Top 100</i> (за винятком Китаю) у 2015р., порівняно з 2014р.	350
11. Світові ядерні сили	357
Загальний огляд	357
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	
Таблиця 11.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2017р.	358
I. Ядерні сили США	359
ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	
Модернізація ядерних сил – Бомбардувальники – Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами – Нестратегічна ядерна зброя – Ядерні операції та навчання	
Таблиця 11.2. Ядерні сили США, станом на січень 2017р.	360
II. Ядерні сили Росії	366
ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	
Стратегічні бомбардувальники – Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами та балістичні ракети морського базування – Нестратегічна ядерна зброя	
Таблиця 11.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2017р.	368
III. Ядерні військові можливості Північної Кореї	372
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	
Балістичні ракети	
Таблиця 11.4. Потенційні спроможності Північної Кореї з доставки ядерної зброї, станом на січень 2017р.	373
IV. Ядерні вибухи в період 1945-2016рр.	377
ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО	
Ядерне випробування у січні 2016р. – Ядерне випробування у вересні 2016р. – Підтвердження міжнародною спільнотою північнокорейських випробувань 2016р. – Аналіз результатів випробування в січні 2016р. – Аналіз результатів випробування у вересні 2016р. – Оціночна кількість ядерних вибухів у період 1945-2016рр.	

Частина IV. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2016р.

12. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння	385
Загальний огляд	385
ТАРІК РАУФ, ШЕННОН Н.КАЙЛ	
I. <i>Контроль над ядерною зброєю Росії і США та роззброєння</i>	386
ШЕННОН Н.КАЙЛ	
Імплементация Нового СНО – Наступні кроки – Спори навколо Договору про РСМД – Проблема збройового плутонію у відносинах Росії і США	
Таблиця 12.1. Сумарна кількість стратегічних наступальних озброєнь Росії і США за Новим СНО, станом на 5 лютого 2011р. та 1 вересня 2016р.	387
II. <i>Реалізація Спільного всеохопного плану дій</i>	392
ТАРІК РАУФ	
МАГАТЕ та Іран	
13. Хімічні та біологічні загрози безпеці	397
Загальний огляд	397
ДЖОН ХАРТ	
I. <i>Досягнення ясності з питань сирійських декларацій до ОЗХЗ про хімічну зброю та нові заяви про застосування хімічної зброї</i>	398
ДЖОН ХАРТ	
Верифікаційна діяльність ОЗХЗ в Сирії – Заяви держав-учасниць КЗХЗ – Повідомлення про застосування хімічної зброї в Сирії у 2016р. – Діяльність Місії із встановлення фактів у 2016р. – Спільний механізм розслідувань	
II. <i>Повідомлення про застосування хімічної зброї в Іраку</i>	407
ДЖОН ХАРТ	
Окремі повідомлення про застосування хімічної зброї в Іраку у 2016р.	
III. <i>Контроль над хімічною зброєю і роззброєння</i>	410
ДЖОН ХАРТ	
Контртерористичні заходи – Науково-технічний розвиток – Конференція держав-учасниць – Запобігання неналежному використанню нетрадиційних токсичних хімікатів – Знищення хімічної зброї – Пропозиція нової конвенції щодо протидії актам тероризму	
Таблиця 13.1. Місцезнаходження та кількість хімічних боеприпасів, усього знищених за допомогою статичної детонаційної камери DAVINCH™ та системи відведення газів у Китаї	419
IV. <i>Контроль над біологічною зброєю</i>	422
ДЖОН ХАРТ	
Восьма Конференція з огляду КБТЗ	

14. Контроль над звичайними озброєннями	425
Загальний огляд	425
ЯН ДЕЙВІС	
I. <i>Міжнародне гуманітарне право: орієнтири МКЧХ і їх застосування в бойових діях у міських умовах</i>	427
ЯН ЕНТОНІ	
Нові орієнтири МКЧХ стосовно Женевських конвенцій – Міжнародне гуманітарне право і бойові дії в міських умовах	
II. <i>Режими гуманітарного контролю над озброєннями: головні події 2016р.</i>	435
ЯН ДЕЙВІС, ВІНСЕНТ БУЛАНІН, МАРК БРОМЛІ, ЛІНА ГРІП, МАЙКЕ ФЕРБРУХЕН	
П’ята конференція з огляду Конвенції про “негуманну” зброю – Конвенція про касетні боеприпаси – Конвенція про протипіхотні міни – Програма дій ООН щодо стрілецької зброї та легких озброєнь – Ударні безпілотні літальні апарати: до більшої прозорості та регулювання їх міжнародних поставок і використання?	
III. <i>Перезапуск контролю над звичайними озброєннями в Європі?</i>	455
ЯН ЕНТОНІ	
Нинішній стан режимів контролю над звичайними озброєннями в Європі – Структурований діалог з європейської безпеки	
15. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю	461
Загальний огляд	461
СІБІЛ БАУЕР	
I. <i>Договір про торгівлю зброєю</i>	463
МАРК БРОМЛІ	
Дві конференції країн-сторін ДТЗ у 2016р.	
Таблиця 15.1. Кількість держав, що ратифікували, приєдналися і підписали ДТЗ, за регіонами	466
II. <i>Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь і товарів подвійного використання</i>	468
МАРК БРОМЛІ, НОЕЛ КЕЛЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
Погрози впровадження ембарго ООН на поставки озброєнь – Підозри в порушеннях ембарго ООН на поставки озброєнь – “Часткові” ембарго ООН на поставки озброєнь – Ембарго ЄС	
Таблиця 15.2. Чинні багатосторонні ембарго на поставки озброєнь у 2016р.	478
III. <i>Події в контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю</i>	481
СІБІЛ БАУЕР, МАРК БРОМЛІ	
Контроль над торгівлею товарами подвійного використання – Правила ЄС протидії тортурам	

IV. <i>Права людини, ЄС та експортний контроль над товарами подвійного використання</i>	485
МАРК БРОМЛІ	
Поширення заходів контролю на технології стеження – Перегляд Регламенту ЄС з питань товарів подвійного використання	
Врізка 15.1. Види-ІКТ систем стеження	487
Додатки	
Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння	499
I. <i>Універсальні угоди</i>	499
II. <i>Регіональні угоди</i>	502
III. <i>Двосторонні угоди</i>	504
Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки	505
I. <i>Глобальні організації та органи</i>	505
II. <i>Регіональні організації та органи</i>	507
III. <i>Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією</i>	510
Додаток В. Хронологія 2016р.	511
ЯН ДЕЙВІС	
Про авторів	527

Звернення до читача

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова пропонує Вашій увазі 18 україномовне видання *Щорічника СППІ – Щорічник СППІ 2017*: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека.

Щорічник видається Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СППІ) з 1969р. і визнається одним з найбільш авторитетних джерел інформації у сфері міжнародної безпеки. Свідченням популярності *Щорічника*, оригінал якого видається англійською мовою, може слугувати факт його перекладу в повному обсязі китайською, російською та українською мовами, а також резюме – каталанською, голландською, французькою, німецькою, італійською, іспанською та шведською мовами.

Завдяки розгалуженій інформаційній та експертній мережі, потужним базам даних, ексклюзивній методології, СППІ забезпечує високу якість досліджень, достовірність фактів і важливість висновків стосовно законодавчих тенденцій і тенденцій в різних сферах міжнародної безпеки.

Матеріали СППІ є корисним підґрунтям для прийняття виважених політичних рішень, інформаційною базою для досліджень і формування громадської думки з питань міжнародної і національної безпеки. Вони користуються попитом державних структур і міжнародних організацій під час розробки національної і міжнародної політики безпеки, зовнішньої політики, зміцнення режимів контролю над озброєннями та експортного контролю.

Практика видання *Щорічників СППІ* українською мовою довела, що інформація, яка подається в них, має попит і значною мірою компенсує нестачу в Україні узагальненої інформації про сучасні процеси у сфері міжнародної безпеки, а також сприяє впровадженню визначень, оцінок і норм, прийнятих міжнародною спільнотою, до наукового та освітнього обігу, політичного дискурсу, фахових і публічних дискусій, державних документів. Таким чином, видання не лише стало вагомим внеском у забезпечення прозорості у сферах, що колись були закритими для громадськості, але й надає вихідні матеріали для формування практичної політики держави.

У *Щорічнику СППІ 2017* міститься досить багато аналітичної інформації стосовно різних аспектів збройного конфлікту на території України. Оцінки та висновки можуть не повністю поділятися українськими читачами, але від цього вони є не менш вагомими, оскільки ілюструють певні відмінності сприйняття т.зв. “української кризи” зарубіжними аналітиками

За погодженням з редакцією *Щорічника СППІ*, він видається українською мовою в дещо скороченому вигляді – з урахуванням важливості тем і ступеня зацікавленості в них української аудиторії.

Матеріали подаються з максимальним наближенням до оригіналу – починаючи від макета й закінчуючи впорядкуванням таблиць, у яких, як правило, зберігається розташування країн за англійською абеткою (якщо

не зазначене інше). Переважна більшість географічних назв подаються за виданням “Довідковий атлас світу” – Державного науково-виробничого підприємства “Картографія” (2010р.). В україномовних виданнях *Щорічника СППРІ* кожного року вносяться уточнення в назвах державних, міжнародних органів та організацій, недержавних суб’єктів, відповідних документів – згідно з їх змінами, а також мірою становлення в Україні їх офіційного перекладу.

За цифровий матеріал, авторські висловлювання та висновки, що містяться в Щорічнику СППРІ, редакція україномовного видання відповідальності не несе.

Українські видання *Щорічників СППРІ* надходять до урядових і парламентських структур, центральних органів влади, вузів, публічних бібліотек обсягом близько 500 примірників щорічно. Зауваження і пропозиції читачів враховуються в наступних виданнях *Щорічника*.

Щорічник СППРІ видається за фінансової підтримки Уряду Швейцарії.

Анатолій Рачок,
генеральний директор
Центру Разумкова

Олексій Мельник,
керівник проекту
україномовного видання
Щорічника СППРІ
грудень 2018р.

Передмова

Робота над цим, 48-м виданням *Щорічника СППРІ* закінчувалась в умовах поширення феномену “фейкових новин”, коли факти підганяють під погляди. Враховуючи великі геополітичні зміни, що зараз відбуваються – зростання кількості та смертельних наслідків збройного насильства, масштабне переселення, загострення конкуренції між великими та регіональними державами, а також розмивання демократії через нерівність і популізм – це, мабуть, один з найнебезпечніших періодів за кілька десятиліть.

У поширенні брехні та пропаганди немає нічого нового – воно таке ж старе, як і самі конфлікти, і протидія дезінформації та подання доведених фактів є однією з головних задач кожного *Щорічника СППРІ*. Виявлення та фіксація ключових подій, їх аналіз і вміщення у контекст важливих змін, що відбуваються – складне завдання. Але це необхідно, якщо дотримуватись фактів, історії та правди. *Щорічник СППРІ* залишається антидотом від фейкових новин через обов’язкову перевірку фактів. Як завжди, поінформований читач оцінить якість і професіоналізм, що вирізняє публікації СППРІ вже понад 50 років.

Вступ містить міркування про рік, у якому баланс миру й безпеки схоже вийшов “у мінус”, а тривожні події підживлювали сумніви у міцності основних елементів архітектури міжнародної безпеки.

У I частині *Щорічника* задокументовані збройні конфлікти і врегулювання конфліктів у 2016р. Він наче підтверджує останню тенденцію відступу миру після холодної війни, хоча картина неоднозначна (розділ 2). Розвиток конфліктів останніми роками засмучує, не найменшою мірою – на Близькому Сході та в Північній Африці, але не всі зміни були на гірше. Після мирної угоди з Революційними збройними силами Колумбії – Народною армією (*FARC-EP*) 2016р. зростає імовірність того, що в Латинській Америці скоро не буде активних збройних конфліктів.

Натомість регіон Близького Сходу та Північної Африки – і особливо війни в Сирії, Лівії та Ємені, що дедалі більше інтернаціоналізуються – протягом 2016р. залишались у центрі проблем глобальної безпеки, як показано у 3 розділі. Ісламська держава була потужною силою, і, незважаючи на втрату центральних територій, вона, мабуть, у якомусь виді збережеться і в наступні роки. Схоже, що імпорту зброї до регіону додав нестабільності, насильницьких конфліктів і порушень прав людини.

У 4 розділі йдеться про ерозію європейської системи колективної безпеки, збройні конфлікти на пострадянському просторі та події навколо липневої спроби перевороту в Туреччині. Розділ 5 містить підрозділи про миротворчі операції в Африці та про питання захисту цивільних осіб.

У II частині розглядається зв’язок між безпекою та розвитком, включаючи умови розробки в ООН засад стійкого миру (розділ 6); примусове переселення в умовах небезпеки (розділ 7); і виклики для безпеки внаслідок

зміни клімату (розділ 8). Потужність і масштаб триваючого примусового переселення народів ще багато років впливатиме на інші суспільства та країни. Зміна клімату теж створює додатковий тиск і збільшує вразливість громад і суспільств у всьому світі, особливо в тих регіонах, де ситуація і без того складна.

ІІІ частина присвячена військовим витратам та озброєнням і містить детальні оцінки останніх тенденцій військових витрат (розділ 9), міжнародні поставки та виробництво зброї (розділ 10). У розділі 11 йдеться про ядерні сили у світі та триваючі програми ядерної модернізації. П'ятий та шостий випробувальні ядерні вибухи у Північній Кореї у 2016р. знаменували новий етап кризи на Корейському півострові.

ІV частина охоплює нерозповсюдження, контроль озброєнь і роззброєння. На фоні загалом сумної картини контролю озброєнь, певний оптимізм з'явився у жовтні 2016р., коли 123 країни проголосували за резолюцію ООН, щоб розпочати у 2017р. переговорний процес з метою ліквідації ядерної зброї (розділ 12). У розділі 13 розглядається застосування хімічної зброї в Іраку й Сирії та події в галузі хімічних і біологічних загроз безпеці. Розділ 14 містить підсумки ініціатив гуманітарного контролю озброєнь у 2016р. та нових дебатів в Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) про контроль звичайних озброєнь. Розділ 15 містить звіт про останні спроби застосувати проблематику прав людини до контролю експорту товарів і послуг подвійного використання.

СППРІ продовжує шукати шляхи найкращого використання *Щорічника* як інструмента прозорості й підзвітності. Його багато років повністю перекладають китайською, російською та українською мовами. Зараз СППРІ шукає засоби продовжити переклад усього тексту цими мовами, а також арабською (що робилось періодично), французькою та іспанською. Ми продовжимо видавати переклади резюме каталанською, голландською, англійською, французькою, німецькою, італійською, іспанською та шведською мовами (всі вони є на веб-сайті СППРІ). Отже, дослідження інституту є безпосереднім внеском у підтримку дискусій про мир і безпеку, в т.ч. в деяких найбільш конфліктних частинах світу.

Видання *Щорічника СППРІ* – це справа, що залежить від праці багатьох людей. До цього річного видання долучились 55 авторів з 21 країни. Дослідницький колектив СППРІ та наші зовнішні партнери й помічники намагаються забезпечити найвищу якість інформації та аналізу. Втім, задіяна команда виходить далеко за межі колективу дослідників.

Щорічник СППРІ активно цитують у країні і за кордоном, і ми дякуємо закордонним читачам за увагу до нашої роботи. Самовідданий редакційний колектив СППРІ забезпечує відповідність книги найвищим видавничим стандартам.

Наші партнери в Пекіні, Києві та Москві теж зібрали команди перекладачів, які працюють, щоб іншомовні видання *Щорічника* так само відповідали високим стандартам, встановленим у Стокгольмі.

Щорічник був би неможливим без зусиль багатьох інших працівників СППРІ, які забезпечують комунікацію, розповсюдження, технічну підтримку на чолі з заступником директора СППРІ Якобом Халлгреном – які всі, кожен по-своєму, допомагають з виходом та розповсюдженням *Щорічника* і збільшенням його впливу. Я хотів би скористатися цією нагодою і висловити подяку всім залученим до цієї справи, безумовно складної, але завжди цікавої і вдячної.

Ден Сміт,
директор СППРІ
Стокгольм, червень 2017р.

Скорочення

ABM		Anti-ballistic missile	Ракета для боротьби з балістичними ракетами
ACV	ББМ	Armoured combat vehicle	Бойова броньована машина
AG	АГ	Australia Group	Австралійська група
ALCM	КРПБ	Air-launched cruise missile	Крилата ракета повітряного базування
APC	БТР	Armoured personnel carrier	Бронетранспортер
АРЕС	АТЕС	Asia-Pacific Economic Cooperation	Азійсько-тихоокеанське економічне співробітництво
APM	ППМ	Anti-personnel mine	Протипіхотна міна
APT	АСЕАН+3	ASEAN Plus Three	АСЕАН плюс три
ARF	РФА	ASEAN Regional Forum	Регіональний форум АСЕАН
ASAT		Anti-satellite	Протисупутникова/ протикосмічна (оборона)
ASEAN	АСЕАН	Association of Southeast Asian Nations	Асоціація держав Південно-Східної Азії
ATT	ДТЗ	Arms trade treaty	Договір про торгівлю зброєю
ATTU	АУ	Atlantic-to-the Urals (zone)	Зона від Атлантики до Уралу
AU	АС	African Union	Африканський Союз
BCC	ДКК	Bilateral Consultative Commission (of the Russian–US New START treaty)	Двостороння консультативна комісія (в рамках американо-російського Нового СНО)
BMD	ПРО	Ballistic missile defence	Протиракетна оборона
BSEC	ОЧЕС	Organization of the Black Sea Economic Cooperation	Організація Чорноморського економічного співробітництва
BTWC	КБТЗ	Biological and Toxin Weapons Convention	Конвенція про біологічну та токсинну зброю
CAR	ЦАР	Central African Republic	Центральнаафриканська Республіка
CBM	ЗЗД	Confidence-building measure	Заходи зміцнення довіри
CBRN	ЯРХБ	Chemical, biological, radiological and nuclear	Ядерний, радіологічний, хімічний, біологічний (захист)
CBSS	РДБМ	Council of the Baltic Sea States	Рада держав Балтійського моря
CBW	ХБЗ	Chemical and biological weapon/warfare	Хімічна та біологічна зброя/ засоби ведення бойових дій
CCM	ККБ	Convention on Cluster Munitions	Конвенція про касетні боєприпаси
CCW	КНЗ	Certain Conventional Weapons (Convention)	Конвенція про “негуманну” зброю
CD	КР	Conference on Disarmament	Конференція з роззброєння
CDS	ПАРО	Consejo de Defensa Suramericano (South American Defence Council)	Південноамериканська рада оборони

CEEAC	СЕЕАК	Communauté Economique des Etats de l'Afrique Centrale (Economic Community of Central African States, ECCAS)	Економічне Співтовариство Центральньоафриканських Держав
CFE	(Д)ЗЗСЕ	Conventional Armed Forces in Europe (Treaty)	Звичайні збройні сили в Європі (Договір)
CFSP	СЗППБ	Common Foreign and Security Policy	Спільна зовнішня політика та політика безпеки
CICA	КІКА	Conference on Interaction and Confidence-building Measures in Asia	Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії
CIS	СНД	Commonwealth of Independent States	Співдружність Незалежних Держав
COPAH	КОПАКС	Conseil de Paix et de Sécurité de l'Afrique Centrale (Central Africa Peace and Security Council)	Центральньоафриканська рада з питань миру та безпеки
CSBM	ЗЗДБ	Confidence and security-building measure	Заходи зміцнення довіри та безпеки
CSDP	СПБО	Common Security and Defence Policy	Спільна політика безпеки і оборони
CSTO	ОДКБ	Collective Security Treaty Organization	Організація Договору про колективну безпеку
CTBT(O)	(О)ДВЗЯВ	Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (Organization)	Договір про всеохопну заборону ядерних випробувань (Організація)
CW	ХЗ	Chemical weapon/warfare	Хімічна зброя/засоби ведення бойових дій
CWC	КЗХЗ	Chemical Weapons Convention	Конвенція про заборону хімічної зброї
DDR	РДР	Disarmament, demobilization and reintegration	Роззброєння, демобілізація і реінтеграція
DPKO	ДМО	UN Department of Peacekeeping Operations	Департамент ООН з миротворчих операцій
DPRK	КНДР	Democratic People's Republic of Korea (North Korea)	Корейська Народно-Демократична Республіка (Північна Корея)
DRC	ДРК	Democratic Republic of the Congo	Демократична Республіка Конго
EAEC	ЄСАЕ	European Atomic Energy Community (Euratom)	Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом)
EAPC	РЄАП	Euro-Atlantic Partnership Council	Рада Євро-Атлантичного Партнерства
ECOWAS	ЕКОВАС	Economic Community of West African States	Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав
EDA	ЄОА	European Defence Agency	Європейське оборонне агентство
ERW	ВЗВ	Explosive remnants of war	Вибухонебезпечні залишки війни

EU	ЄС	European Union	Європейський Союз
FATF	ФАТФ	Financial Action Task Force	Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванню тероризму
FMCT	ДЗВРМ	Fissile material cut-off treaty	Договір про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів
FSC	ФСБ	Forum for Security Co-operation (of the OSCE)	Форум зі співробітництва в галузі безпеки (ОБСЄ)
FY	ф.р.	Financial year	Фінансовий рік
FYROM		Former Yugoslav Republic of Macedonia	Колишня Югославська Республіка Македонія
G7		Group of Seven industrialized states	Велика сімка (індустріально розвинутих держав)
GCC	РСДПЗ	Gulf Cooperation Council	Рада співробітництва держав Перської затоки
GDP	ВВП	Gross domestic product	Валовий внутрішній продукт
GGE	ГУЕ	Group of government experts	Група урядових експертів
GLCM	КРНБ	Ground-launched cruise missile	Крилата ракета наземного базування
GUAM	ГУАМ	Georgia, Ukraine, Azerbaijan and Moldova	Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова
HCOC	ГКП	Hague Code of Conduct	Гаагський кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет
HEU	ВЗУ	Highly enriched uranium	Високозбагачений уран
IAEA	МАГАТЕ	International Atomic Energy Agency	Міжнародне агентство з атомної енергії
ICBM	МБР	Intercontinental ballistic missile	Міжконтинентальна балістична ракета
ICC	МКС	International Criminal Court	Міжнародний кримінальний суд
ICJ	МС	International Court of Justice	Міжнародний суд
IED	СВП	Improvised explosive device	Саморобний вибуховий пристрій
IGAD	МОПР	Intergovernmental Authority on Development	Міжурядовий орган з питань розвитку
INF	РСМД	Intermediate-range Nuclear Forces (Treaty)	Ядерні сили середньої дальності (Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності)
ISAF	МССБ	International Security Assistance Force	Міжнародні сили сприяння безпеці (в Афганістані)
JCG	СКГ	Joint Consultative Group (of the CFE Treaty)	Спільна консультативна група (ДЗССЄ)
LEU	НЗУ	Low-enriched uranium	Низькозбагачений уран

MDGs		Millennium Development Goals	Цілі розвитку тисячоліття
MIRV	БГРІН	Multiple independently targetable re-entry vehicle	Роздільні боєголовки індивідуального наведення
MRBM	БРСД	Medium-range ballistic missile	Балистична ракета середньої дальності
MTCR	РКРТ	Missile Technology Control Regime	Режим контролю над ракетними технологіями
NAM		Non-Aligned Movement	Рух неприєднання
NATO	НАТО	North Atlantic Treaty Organization	Організація Північно-Атлантичного договору
NBC	ЯБХ(3)	Nuclear, biological and chemical (weapons)	Ядерна, біологічна та хімічна (зброя)
NGO	НУО	Non-governmental organization	Неурядові організації
NPT	ДНЯЗ	Non-Proliferation Treaty	Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
NSG	ГЯП	Nuclear Suppliers Group	Група ядерних постачальників
NWS		Nuclear weapon state	Ядерні держави
OAS	ОАД	Organization of American States	Організація Американських Держав
OCCAR	ОССО	Organisation Conjointe de Coopération en matière d'Armement (Organisation for Joint Armament Cooperation)	Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння
ODA	ОДР	Official development assistance	Офіціальна допомога розвитку
OECD	ОЕСР	Organisation for Economic Co-operation and Development	Організація економічного співробітництва та розвитку
OHCHR		Office of the UN High Commissioner for Human Rights	Офіс Верховного комісара ООН з питань прав людини
OIC	ОІС	Organization of the Islamic Cooperation	Організація Ісламського співробітництва
OPANAL		Organismo para la Proscripción de las Armas Nucleares en la América Latina y el Caribe (Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean)	Агентство з питань заборони ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні
OPCW	ОЗХЗ	Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons	Організація із заборони хімічної зброї
OPEC	ОПЕК	Organization of the Petroleum Exporting Countries	Організація країн-експортерів нафти
OSCC		Open Skies Consultative Commission	Консультативний комітет Договору з відкритого неба

OSCE	ОБСЕ	Organization for Security and Co-operation in Europe	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
P5		Five permanent members of the UN Security Council	П'ятірка постійних членів Ради Безпеки ООН
PFP	ПЗМ	Partnership for Peace	Партнерство заради миру
PSC	РМБ	Peace and Security Council (of the African Union)	Рада миру та безпеки (АС)
PSI	ППР	Proliferation Security Initiative	Ініціатива протидії розповсюдженню
R&D	НДДКР	Research and development	Науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
SADC	САДК	Southern African Development Community	Південноафриканське співтовариство розвитку
SALW	СЗЛО	Small arms and light weapons	Стрілецька зброя і легкі озброєння
SAM	РЗП	Surface-to-air missile	Ракета “земля-повітря”, зенітна ракета
SCO	ШОС	Shanghai Cooperation Organisation	Шанхайська організація співробітництва
SDGs	ЦСР	Sustainable Development Goals (of the UN)	Цілі сталого розвитку (ООН)
SICA	ЦАСІ	Sistema de la Integración Centroamericana (Central American Integration System)	Центральноамериканська система інтеграції
SLBM	БРПЧ	Submarine-launched ballistic missile	Балістична ракета із запуском з ПЧ (підводного базування)
SLCM	КРМБ	Sea-launched cruise missile	Крилата ракета морського базування
SORT	СНП	Strategic Offensive Reductions Treaty	Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів
SRBM	БРМД	Short-range ballistic missile	Балістична ракета малої дальності
SRCC	СРКК	Sub-Regional Consultative Commission	Субрегіональна консультативна комісія
SSM	РЗЗ	Surface-to-surface missile	Ракета “земля-земля”
START	СНО	Strategic Arms Reduction Treaty	Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь
TLE	ОТОД	Treaty-limited equipment	Озброєння та техніка, обмежені договором (ДЗЗСС)
UAE	ОАЕ	United Arab Emirates	Об'єднані Арабські Емірати
UAV	БЛА	Unmanned aerial vehicle	Безпілотний літальний апарат
UCAV	ББЛА	Unmanned combat air vehicle	Безпілотний бойовий літальний апарат

UN	ООН	United Nations	Організація Об'єднаних Націй
UNASUR	УНАСУР	Unión de Naciones Suramericanas (Union of South American Nations)	Союз південноамериканських націй
UNDP	ПР ООН	UN Development Programme	Програма розвитку ООН
UNHCR		UN High Commissioner for Refugees	Верховний комісар ООН з питань біженців
UNODA		UN Office for Disarmament Affairs	Управління ООН у справах роззброєння
UNROCA		UN Register of Conventional Arms	Реєстр звичайних озброєнь ООН
WA	ВД	Wassenaar Arrangement	Вассенаарська домовленість
WMD	ЗМУ	Weapon(s) of mass destruction	Зброя масового ураження

Географічні регіони та субрегіони

Африка	Включно з Північною Африкою (Алжир, Лівія, Марокко та Туніс, за винятком Єгипту) та Субекваторіальною Африкою
Америка	Включно з Північною (Канада і США), Центральною Америкою і Карибським басейном (включно з Мексикою) та Південною Америкою
Азія та Океанія	Включно з Центральною, Східною Азією, Океанією, Південною (включно з Афганістаном) і Південно-Східною Азією
Європа	Включно зі Східною (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Росія та Україна), Західною і Центральною (разом з Південно-Східною) Європою
Близький Схід	Включно з Єгиптом, Іраком, Іраном, Ізраїлем, Йорданією, Кувейтом, Ліваном, Сирією, Туреччиною і країнами Аравійського півострова

Вступ

Вступ. Міжнародна безпека, озброєння і роззброєння

1. Вступ: міжнародна безпека, озброєння і роззброєння

ДЕН СМІТ

I. 2016р. – загальний огляд

Це вже 48-е видання Щорічника СІПРІ. Як і попередні, воно містить огляд подій і тенденцій конфліктів, миру та міжнародної безпеки попереднього року. У виданні 2016р. зазначено, що 2015р. цілком можна назвати одним з найбільш похмурих років для міжнародної стабільності та безпеки людини після завершення холодної війни. Тим не менш упродовж 2015р. були й позитивні новини, а міжнародна система підтримання безпеки та міжнародного права продовжувала виконувати свої функції в багатьох аспектах. Зокрема були укладені міжнародні угоди стосовно обмеження темпів зміни клімату та адаптації до її наслідків, а також порядку денного світового розвитку до 2030р. Хоча їх ефективне виконання буде непростим, обидві угоди стали можливими завдяки тому, що країни світу спромоглися відкласти свої розбіжності та досягти спільного розуміння двох з головних викликів нашої епохи. Подібних знакових міжнародних угод у 2016р. не було, але загальна картина року все ж відбиває баланс між негативними подіями і збереженням дієздатності міжнародної системи¹. Однак наприкінці року спостерігалися очевидні підстави для занепокоєння стосовно напрямку руху та довгострокової дієздатності цієї системи.

У 2016р. жодна з глибинних проблем, що погіршували баланс безпеки людини та міжнародної стабільності, не була розв'язана. Конфлікти на Близькому Сході – хоч і меншою мірою, ніж у 2015р., – але продовжували спричиняти людські трагедії і великий потік біженців (розділ 7). Насильницькі конфлікти тривали у деяких інших частинах світу, насамперед в Африці, Азії та меншою мірою у Східній Європі. Багато з них супроводжувалися військовим втручанням третіх сторін на боці того чи іншого учасника конфлікту (розділ 2). Тероризм з боку недержавних суб'єктів і надалі суттєво впливав на багато країн і регіонів, особливо на Близький Схід, Африку, Південну Азію та Європу. Події у Північно-Східній Азії сприяли міжнародній політичній нестабільності та потенційно могли мати серйозні руйнівні наслідки. Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР, Північна Корея) здійснила два випробувальні ядерні вибухи і серію ракетних випробувань. Тим самим вона фактично оформила свій статус дев'ятої ядерної держави світу (розділ 11). Всі ці події давали підстави для занепокоєння не лише через негайні результати, але й через можливі ще серйозніші довгострокові наслідки.

¹ Загальний огляд кількох позитивних подій див.: Rice-Oxley, M., Ford, L., Harvey, F. and Hodal, K., 'Eight charts that show 2016 wasn't as bad as you think', *The Guardian*, 30 Dec. 2016.

До позитивних подій належала ратифікація Паризької угоди про зміни клімату, укладеної у грудні 2015р., достатньою кількістю країн для набуття нею чинності в листопаді 2016р.² Виконання ядерної угоди з Іраном – Спільного всеохопного плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*), підписаного в середині 2015р. – почалося вчасно, на початку 2016р. (розділ 12). Був також досягнутий прогрес у моніторингу виконання Порядку денного ООН міжнародного соціально-економічного розвитку до 2030р. – широкої довгострокової програми, від якої не слід чекати швидких результатів (розділ 6). Виконання рішень, ухвалених у попередньому році, засвідчує, що думки про розрив між формальним укладенням угоди та її виконанням іноді можуть бути перебільшеними. Важливим внеском у позитивну частину підсумків 2016р. була мирна угода в Колумбії (розділ 2, підрозділ II). Ця комплексна угода була спочатку відхилена незначною більшістю на референдумі в жовтні 2016р., але потім переглянута й наступного місяця ратифікована колумбійським Парламентом³.

Попри ці обнадійливі ознаки, це видання Щорічника демонструє тенденцію погіршення фактично всіх головних глобальних показників миру та безпеки: зростання військових витрат, обсягів торгівлі зброєю, збільшення жертв конфліктів, подальший розвиток військових технологій.

Бентежливі питання

На цьому фоні 2016р. був роком, коли на передній план вийшли деякі питання, що збентежують. Визнання небаченого із середини 1990-х років рівня (кількості) збройних конфліктів зумовлює питання про зворотну динаміку здобутків мирних відносин після завершення холодної війни (розділ 2). Попри збереження дієздатності міжнародної політичної системи, зростало занепокоєння стосовно життєздатності головних елементів архітектури міжнародної безпеки. Зокрема, дехто побоюється, що поновлення стратегічного протистояння великих держав може мати негативні наслідки для спроб упоратись із зростаючими ризиками конфліктів⁴. Логіка цього занепокоєння полягає в тому, що змагання за зони впливу зумовлює розбіжності з важливих питань у таких міжнародних організаціях, як ООН. Водночас у цій проблемі проявляється, в певному сенсі, один з аспектів відчутного занепаду Заходу, враховуючи, що його домінування є важливою передумовою врегулювання конфліктів. Інші навпаки – вітали занепад Заходу, вказуючи на його дії, що шкодили миру. Оглядачі та політики з протилежними поглядами єдині у висновках стосовно факту послаблення впливу Заходу – незалежно від зайнятої позиції стосовно бажаності цього феномену⁵.

² United Nations Framework Convention on Climate Change, The Paris Agreement, <http://unfccc.int/paris_agreement/items/9485.php>.

³ ‘Colombia referendum: voters reject FARC peace deal’, BBC News, 3 Oct. 2016; ‘Colombia signs new peace deal with Farc’, BBC News, 24 Nov. 2016; Partlow, J. and Miroff, N., ‘Colombia’s Congress approves historic peace deal with FARC rebels’, *Washington Post*, 30 Nov. 2016.

⁴ Mead, W.R., ‘The return of geopolitics’, *Foreign Affairs*, May/June 2014; World Economic Forum, *The Global Risk Report, 2016* (World Economic Forum: Geneva, 2016), pp.24-28.

⁵ Grove, T., ‘Russia’s Putin says the West is on the decline’, Reuters, 9 July 2012; Abdullahi Boru Halakhe, ‘China’s rise meets America’s decline in Africa’, Al Jazeera, 27 May 2014; Solana, J. and Talbot, S., ‘The decline of the West, and how to stop it’, *New York Times*, 19 Oct. 2016.

Схоже, що політичні події в Європі і США свідчать про значне зниження привабливості міжнародних інститутів (підрозділ III цього розділу). Це зумовлює занепокоєння дестабілізуючими наслідками повернення багатьох держав до вузького розуміння національних інтересів, де питання геополітики та стратегії є надто загальними, суперечливими та небезсумнівними у визначеннях. Однак, не перестають бути реальними проблемами.

Епоха антропоцену

Крім геополітичних і стратегічних питань, постало більш загальне питання – про нову класифікацію нинішньої епохи. В серпні 2016р. на засіданні Міжнародного союзу геологічних наук у Кейптауні (ПАР) було вирішено назвати нинішню геологічну епоху антропоценом⁶. Цей термін вказує на те, що діяльність людини стала головним фактором змін у геології та екології. Антропоцен іде на зміну голоцену – епосі, що тривала попередні 12 тис. років. Ідея назвати цю епоху антропоценом вперше з'явилася у 2000р. у великій статті у професійному науковому бюлетені⁷. Пропозицію розглянула робоча група Міжнародного союзу геологічних наук, створена у 2009р., яка оприлюднила свою рекомендацію на Конгресі у 2016р.⁸ Геологи продовжують обговорювати точну дату та подію, що стала початком антропоцену. Одні бачать витoki антропогену у промисловій революції близько 1800р., інші – в початку ядерної ери у 1945р., початку викидів великої кількості CO₂ вугільними електростанціями чи початку масового забруднення довкілля, зокрема пластиками⁹.

Хоча концепція антропоцену містить наукові невизначеності і скоріше пропонує лише науковий підхід, аніж встановлює доконаний факт, вона заслуговує на місце в сучасному обговоренні міжнародної стабільності та безпеки людини. Зміна клімату та інші види екологічних змін, пов'язані з діяльністю людини, є реальністю і, як це завжди буває у природному середовищі, визначають умови життя. Політики, однак, більш охоче помічають інші речі. Схоже, що сучасний політичний період визначається загостренням суперництва між великими державами. Тому варто подумати про потребу безпрецедентної міжнародної співпраці заради подолання викликів людству, узагальнених у концепції антропогену, – за умов, коли ця співпраця може виявитися більш ілюзорною, ніж це здавалося тривалий час після завершення холодної війни.

⁶ Carrington, D., 'The Anthropocene epoch: scientists declare dawn of human-influenced age', *The Guardian*, 29 Aug. 2016.

⁷ Crutzen, P.J. and Stoermer, E.F., 'The "Anthropocene"', *Global Change Newsletter*, no.41 (May 2000).

⁸ Subcommission on Quaternary Stratigraphy, Working group on the Anthropocene, 'What is the "Anthropocene"? current definition and status', accessed 30 Apr. 2017.

⁹ Subcommission on Quaternary Stratigraphy (посилання 8); Carrington (посилання 6).

II. Тенденції озброєння та роззброєння

Базові дані в цьому виданні Щорічника, що стосуються масштабів військової діяльності, свідчать про продовження негативної тенденції. Військові витрати та виробництво озброєнь залишаються високими, а міжнародні поставки основних звичайних озброєнь досягли найвищого рівня з 1990р. Світові військові витрати у 2016р. оцінюються у \$1 686 млрд., що в реальних цінах на 0,4% більше, ніж попереднього року (розділ 9).

Обсяг міжнародних поставок основних звичайних озброєнь у 2012-2016рр. був на 8,4% вищим, ніж у попередньому п'ятирічному періоді, і найвищим за будь-який п'ятирічний період з 1990р. (розділ 10). Варто зауважити, що зростання попиту на імпорتنі озброєння відбулося за умов зменшення у 2015р. (останньому році, за який є дані – див. розділ 10, підрозділ V) продажів 100 найкрупнішими світовими компаніями-постачальниками озброєнь і військових послуг на 0,6%. Іншими словами, компанії, що не належать до *Top 100*, нарощують виробництво озброєнь. Значно збільшили продажі такі нові виробники, як Південна Корея.

Що стосується зброї масового ураження (ЗМУ), то всі ядерні держави світу реалізують програми ядерної модернізації, в т.ч. Північна Корея (розділ 11). Індія і Пакистан збільшують запаси ядерної зброї та вдосконалюють ракетні засоби її доставки. У збройному конфлікті в Сирії знову була використана хімічна зброя (розділ 13).

Послаблення режимів роззброєння та контролю над озброєннями

Головним підходом до збереження міжнародного миру та безпеки в нинішню епоху є намагання контролювати чи обмежити кількість озброєнь і шляхів їх можливого використання. Два різні способи досягнення цієї мети – контроль над озброєннями та роззброєння. Роззброєння передбачає зменшення чи навіть ліквідацію озброєнь чи збройних сил, тоді як контроль над озброєннями – це обмеження їх розробки, виробництва, накопичення, розповсюдження, передачі, випробувань, розгортання чи використання, що не обов'язково означає зменшення їх кількості.

Після завершення холодної війни комплекс заходів з контролю над озброєннями та роззброєння призвів до зменшення світових військових витрат, скорочення запасів ядерної зброї. У цей період вільна від апартеїду ПАР відмовилася від ядерних амбіцій попереднього режиму, а Білорусь, Казахстан і Україна – три нові пострадянські держави, які могли б зберегти радянську ядерну зброю і самі стати ядерними державами, – так само відмовилися від ядерної зброї. Загальна кількість ядерних боєприпасів у світі зменшилася з максимальних 65 тис. од. до близько 14 945 у 2016р.

У широкій сфері озброєння, контролю над озброєннями та роззброєння завжди існував досить складний баланс між програмами зміцнення військового потенціалу та заходами з обмеження чи скорочення збройних сил. Сучасні тенденції у цій галузі засвідчують зростання масштабів програм

озброєння. Останніми роками сталися події, які попри їх технічний і комплексний характер, мають серйозні наслідки для безпеки людини та міжнародної стабільності.

Наявні багатосторонні і двосторонні угоди та процеси контролю над озброєннями перебувають під загрозою. Серед найважливіших подій – зроблений у 2015р. останній крок у тривалому, започаткованому у 2007р., процесі виходу Росії з Договору 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСС, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*) (розділ 13, підрозділ III). У 2016р. Росія призупинила виконання двосторонньої Угоди зі США про вилучення плутонію з демонтованих ядерних боеголовок. Виправдовуючи цей крок, Уряд Росії заявив, що США не можуть довести виконання ними цієї Угоди (розділ 12, підрозділ I). Хоча американо-російський Договір 2010р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (новий СНО, або СНО-III, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START, START-III*) продовжує задовільно виконуватися обома сторонами, з виконанням американо-російського Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Intermediate Nuclear Forces (INF) Treaty*) є проблемами. У 2016р. сторони звинувачували одна одну в його порушенні. Вперше з 2003р. був задіяний створений в його рамках механізм розв'язання суперечок (розділ 12, підрозділ I).

Тенденція до послаблення контролю над озброєннями зумовлює виклики для зміцнення, виконання та верифікації існуючої міжнародно-правової бази. На це вказує неспроможність досягти суттєвого прогресу на Конференції з огляду Конвенції про біологічну та токсинну зброю (КБТЗ, *Biological and Toxin Weapons Convention*) у листопаді 2016р. (розділ 13). Неспроможність узгодити навіть сутність розбіжностей на Конференції з огляду Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*) у 2015р. може свідчити про структурні проблеми в обговоренні питань ЗМУ¹⁰. Іншою ілюстрацією загальної проблемної тенденції є ненабуття чинності Договором про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, CTBT*). Тим часом, майже через 20 років після набуття чинності Конвенцією 1993р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ, *Chemical Weapons Convention*) її суттєві запаси залишаються не знищеними; а у 2016р. надходили численні підтверджені повідомлення про застосування хімічної зброї у конфліктах в Іраку та Сирії.

Активізація зусиль з контролю і зростання проблем

У 2016р. Генеральна Асамблея (ГА) ООН ухвалила резолюцію про започаткування у 2017р. переговорів з питань ліквідації ядерної зброї (розділ 12, підрозділ III). Підтримка т.зв. “договору про заборону” поступово зростала,

¹⁰ Рауф Т. “Конференція 2015р. з огляду дії Договору про нерозповсюдження ядерної зброї”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, розділ 17, підрозділ II.

але не серед дев'яти головних ядерних держав і їх союзників. Під час голосування в ООН Північна Корея підтримала заборону, тоді як Китай, Індія і Пакистан утримались, а інші п'ять – голосували проти. Переговори мають подолати зростаючу поляризацію між окремими ядерними та багатьма неядерними державами, оскільки від “договору про заборону” було б мало користі без участі перших. Але попри це, навіть початок переговорів з питань цього договору міг би збільшити політичний і дипломатичний тиск на ядерні держави з метою ядерного роззброєння.

СВПД від 2015р. – ще один приклад результатів міжнародної дипломатії (досягнутих шляхом співпраці та переговорів) з усунення розбіжностей стосовно розповсюдження ЗМУ¹¹. Його виконання, започатковане у 2016р., здійснюється за графіком. На четвертому й останньому Саміті з ядерної безпеки у Вашингтоні у квітні 2016р. також докладалися зусилля з підвищення безпеки ядерних матеріалів цивільного використання – насамперед з метою подолання проблеми ядерного тероризму (розділ 12, підрозділ II). Водночас, варто зауважити, що до дієвої угоди про безпеку всіх ядерних матеріалів та об'єктів військового призначення ще далеко. Міжнародні правила поведження зі збройовими ядерними матеріалами стосуються винятково матеріалів на цивільних об'єктах, але понад 80% збройового плутонію та урану у світі мають військове призначення. Ядерні держави виступають проти пропозицій поширити на них дію наявних, суто цивільних механізмів. Комюніке Вашингтонського саміту 2016р. підтвердило обов'язок держав “постійно підтримувати реальну безпеку всіх ядерних та інших радіоактивних матеріалів, включно з ядерними матеріалами, що використовуються в ядерній зброї”¹². Водночас ГА ООН закликала експертну групу високого рівня запропонувати ідеї для договору про припинення виробництва розщеплюваних матеріалів, зокрема високозбагаченого урану, для ядерної зброї (розділ 12, підрозділ III). Пропозицію укладення Договору про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів (ДЗВРМ, *Fissile Material Cut-Off Treaty, FMCT*) обговорюють вже понад 20 років – вперше її висунув у виступі в ООН ще Президент США Б.Клінтон у 1993р. Бажано, щоб Договір залишався на порядку денному, але позитивний результат його укладення зовсім не гарантований.

Останніми роками спостерігалися й інші важливі спроби регулювання питань озброєнь. У грудні 2014р. набув чинності знаковий Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty*), але про ефективність його виконання судити ще рано. З метою охоплення широкого кола операцій – транзиту, перевалки, посередництва, фінансування, передачі технологій – запроваджено контроль над торгівлею. Контроль поширили також на такі

¹¹ Рауф Т. “Розв'язання проблеми Іранської ядерної програми”. – *Щорічник СППІ 2016*, підрозділ I розділу 17.

¹² Nuclear Security Summit, ‘Nuclear Security Summit 2016 communiqué’, Washington, DC, 2016, 1 Apr. 2016, p.2.

нові сектори, як транспорт і банківська діяльність, торговельні Інтернет-платформи та наука. Ці заходи контролю часто є суперечливими через обмеження, що накладаються на торгівлю, подорожі та наукові дослідження¹³.

З 2013р. існує можливість регулювання летальних автономних систем озброєнь (ЛАСО, *Lethal Autonomous Weapons Systems, LAWS*) у рамках Конвенції ООН 1981р. про “негуманну” зброю (*UN Convention on Certain Conventional Weapons, CCW Convention*). ЛАСО становлять величезну проблему для контролю озброєнь¹⁴. Прогрес військових технологій долає сходінки автоматизації, машинного навчання, штучного інтелекту та робототехніки. Очікується, що ЛАСО стануть реалістичним варіантом наступальної зброї, яку можна буде застосовувати в динамічних і складних ситуаціях без (чи майже без) втручання або контролю людини. Для ЛАСО знайдена структура для обговорень питань контролю над озброєннями, але прогрес відбувається повільно. Лише небагато урядів визначили свою позицію, меншість – вирішили розглянути це питання, і наразі відбуваються суто неофіційні обговорення, переважно інформативного та понятійного характеру. Не ясно, коли розпочнуться переговори – якщо вони розпочнуться – та якою буде їх мета. Варіанти – від повної заборони до регламентації розгортання та застосування. Питання має стояти так: чи відповідатимуть темпи прогресу у сфері контролю над озброєннями темпам розвитку озброєнь.

Ще гостріша принципова проблема для контролю над озброєннями походить від іншої технологічної новинки у сфері міжнародної безпеки – кібервійни та кібербезпеки. Обговорення регламентації кіберпростору просунулося далі, ніж ЛАСО¹⁵. Однак, частота і складність резонансних кібернападів, незалежно від джерела походження – держава, злочинність чи тероризм, – дозволяють припустити, що заходи захисту та контролю запізнюються. В одному з досліджень безпеки Росії від 2016р. згадуються “російські оборонні експерти, які вважають, що кібервійна не є війною майбутнього” – вона “точиться вже сьогодні”¹⁶. У доповіді зазначається, що, з точки зору Росії, “кібервійна передреє контактній війні та здійснюється державами постійно. Межа між війною і миром поступово стирається”. Слід підкреслити, що процитовані в доповіді російські експерти вивчали кіберзагрози для Росії.

¹³ Bauer, S., ‘Improvement of EU dual-use export controls in the context of the European Commission’s reform proposal’, DG for External Policies, Policy Department, *Workshop: Dual Use Export Controls* (European Parliament: Brussels, Oct. 2015), pp.48-86. Див. також розділ 14 цього видання.

¹⁴ Boulanin, V., EU Non-Proliferation Consortium, ‘Mapping the debate on LAWS at the CCW: taking stock and moving forward’, Non-Proliferation Paper no.49, Mar. 2016.

¹⁵ Кілька держав намагалися підвищити кібербезпеку шляхом регламентації і співпраці урядів з приватним сектором. У ЄС це охоплювало зокрема Директиву 2016р. про безпеку мереж та інформаційних систем (*Directive on Security of Network and Information Systems*) та Загальний регламент захисту даних ЄС (*EU General Data Protection Regulation*) від 2016р. Див.: Skilton, M., ‘Implications of the EU announcements for cyber security and access to the digital single market’, *Huffington Post*, 8 July 2016.

¹⁶ Rumer, E., *Russia and the security of Europe*, Carnegie Endowment for International Peace, 30 June 2016, p.15.

Проте, впродовж 2016р. такі оцінки набували дедалі більших ваги та актуальності, особливо враховуючи проблеми з комп'ютерним хакерством під час президентських виборів у США¹⁷. Крім того, всі властивості кібервійни, що відзначаються експертами – вона передусє традиційній, контактній війні, є постійною і невід'ємною характеристикою політичних відносин і розмиває межу між війною і миром, – становлять серйозний виклик самій ідеї піддати кіберспроможності якомусь узгодженому міжнародному контролю. У сфері економічної кібербезпеки може існувати значний простір для міжнародної співпраці з метою досягнення певного ступеня кіберзахисту юридичних осіб, оскільки кібербезпека має відповідати інтересам кожної держави, а деякі з головних економічних кіберзагроз можуть мати недержавне походження. Але в політичній і стратегічній сферах перспективи такої співпраці виглядають суттєво слабшими.

III. Міжнародна політика і глобальна безпека

Росія і США

Певні суперечки з питань контролю над озброєннями, особливо над ядерною зброєю, відбивають погіршення відносин між Росією і США. Зростаючі політичні і стратегічні розбіжності між двома країнами стають на заваді співпраці в конкретних ініціативах. Риторика лідерів Заходу та Росії у 2016р. відбивала посилення непримиренності позицій з питань, що їх розділяють. Багато говорилося про нову холодну війну, і, схоже, що будь-якому прориву у взаємодії з таких питань, як ядерна безпека та поводження з запасами плутонію, має передувати покращення відносин загалом¹⁸. Це викликає особливе занепокоєння, враховуючи масштаб і нагальність певних питань. Так, чинність СНО-III закінчується в лютому 2021р., через 10 років після його підписання. Щоб сподіватися на успіх, переговори про наступну угоду мають бути започатковані задовго до цієї дати.

Обрання Д.Трампа (*Donald J.Trump*) Президентом США надало багатом привід для надій на очікуване покращення американо-російських відносин – через свідчення численних зв'язків з Росією оточення майбутнього Президента і через передвиборчі слова Трампа про повагу до Президента Росії В.Путіна¹⁹. Більш уважний аналіз підказував, що все це жодною мірою не можна вважати гарантією. Дві держави мають розбіжності не лише з питань контролю над озброєннями, суперечки стосовно України, Сирії і майбутнього Близького Сходу, але й з ширших і глибших питань – балансу

¹⁷ *New York Times*, 'Russian hacking in the US election', n.d., <<https://www.nytimes.com/news-event/russian-election-hacking>>.

¹⁸ 'Russia-NATO relations have fallen to a new cold war level: Russian PM', RT, 13 Feb. 2016; Oliphant, R., 'Russia and the West "have entered a new cold war"', *Daily Telegraph*, 23 Oct. 2016.

¹⁹ Crowley, M., 'All of Trump's Russia ties, in 7 charts', *Politico Magazine*, Mar./Apr. 2017; 'Trump says Putin "a leader far more than our president"', BBC News, 8 Sep. 2016; Diamond, J., 'Timeline: Donald Trump's praise for Vladimir Putin', CNN, 29 July 2016.

сил і впливу у світовій політиці. Відколи Путін став Президентом Росії – спочатку як виконувач президентських обов'язків наприкінці 1999р. і потім, після його першого успішного обрання у травні 2000р., – політика Росії йшла шляхом, дедалі більш незалежним від впливу Заходу, і під час його третього президентського терміну, з травня 2012р., стала відверто антизахідною²⁰. Наприкінці 2016р., коли Росія взяла на себе провідну роль у міжнародній політиці в Сирії (див. нижче), та з огляду на відсутність дієвої реакції на анексію нею Криму у 2014р., було мало підстав чекати від Президента Путіна зміни курсу. Не було зрозуміло остаточно, якою буде політика Трампа стосовно Росії після його інаугурації, але апіорі не варто чекати поступок у питаннях, які Адміністрація Трампа вважає принципово важливими. Ймовірність подальшого суперництва залишається високою, хоча воно могло б, можливо, пом'якшитися в передчутті майбутнього зближення.

Загальне загострення конфронтації між двома найпотужнішими державами світу наприкінці 2016р. є важливим для розуміння багатьох сучасних конфліктів і регіональної політичної динаміки. Дещо з цього має значний відгук у міжнародній політиці та, як наслідок, значний вплив на глобальну безпеку. Наслідком може бути подальше ускладнення й без того складних питань конфліктів і безпеки через втручання в місцеву гру зовнішніх суб'єктів. Однак наслідки можуть бути й протилежними – знаходження компромісів, часткове розв'язання конфліктів, – коли це відповідає інтересам і завдяки діям зовнішніх сил.

Це є загальним феноменом світової політики. Сьогодні він має особливу важливість, оскільки є ознаки того, що міжнародні інститути, договори та органи, зокрема ООН та ОБСЄ, стикаються з серйозними труднощами на міжнародній політичній арені. Ці організації є важливими для збереження миру та безпеки, тому зміни, що обмежують їх функціональність, можуть негативно вплинути на них обох. Така стурбованість є наслідком кількох чинників. Цьому сприяє погіршення відносин між Росією і США. Підживлюють її і заяви провідних політиків, які, схоже, менш серйозно сприймають багатосторонні інститути та меншою мірою схильні підтримувати їх. Враховуючи важливість США у міжнародній архітектурі, обрання Д.Трампа перетворило стурбованість на острах²¹. Ще будучи кандидатом і навіть раніше, він зробив ряд скептичних заяв про деякі головні інститути міжнародного порядку, в т.ч. ті, з якими США давно взаємодіють. Так, він казав, що ООН “не є другом демократії, не є другом свободи”; він дуже критично налаштований до Транстихокеанського партнерства та Північно-американської угоди про вільну торгівлю, стосовно якої він мав однодумців

²⁰ В.Путін був в.о. Президента з 31 грудня 1999р. і Президентом два терміни, з травня 2000р. по травень 2008р.; він був Прем'єр-міністром з травня 2008р. по травень 2012р., після чого його знову обрали Президентом, яким він і залишається досі; <<http://eng.putin.kremlin.ru/bio>>.

²¹ Deen, T., ‘Trump’s threat on multilateral treaties keeps UN guessing’, InterPress Service, 15 Nov. 2016.

під час президентських перегонів; враховуючи його погляди на зміну клімату, він не в захваті від Паризької угоди²². Загалом схоже, що скепсис, який Трамп привносить до міжнародних інститутів, збільшує непевність у їх міцності і стабільності.

Близький Схід і Північна Африка

Події на Близькому Сході та в Північній Африці залишалися у 2016р. головною проблемою глобальної безпеки. Стратегічне розташування регіону та його природні багатства – нафта і газ – гарантують, що він залишиться ареною активної боротьби за владу і вплив. Через емоційний резонанс багатьох конфліктів чимало регіональних подій – хоч і не всі – привертають першочергову політичну увагу у світі та на міжнародних форумах.

З 2011р., після “арабської весни”, неспроможність влади у більшості арабських країн є одними з головних чинників конфліктів і небезпеки (розділ 3, підрозділ I). Міжнародне втручання було не в змозі заповнити ці прогалини. Крім того, однією з причин триваючого в Іраку насильства, є наслідки міжнародного втручання коаліції на чолі зі США у 2003р. Ці проблеми погіршуються складними відносинами та суперництвом між регіональними державами, насамперед – Іраном і Саудівською Аравією. Посилюється також тенденція втручання регіональних держав у справи інших країн регіону. У 2016р. 11 держав регіону використовували збройні сили для бойових дій на території інших країн. Водночас, ізраїльсько-палестинський конфлікт не наблизився до розв’язання, попри спробу Франції скликати у січні 2017р. міжнародну мирну конференцію; Ізраїль заздалегідь заявив, що бойкотуватиме її²³. Конфлікт залишається гострим і небезпечним.

Близький Схід був першим регіоном, де ООН долучилася до спроб владнати насильницькі конфлікти і пом’якшити їх наслідки. Тривали наполегливі спроби ООН забезпечити мир чи хоча б зменшити рівень насильства. Попри всі ці зусилля та рішучість, регіон залишається дуже конфліктним і – судячи з кількості та смертоносності конфліктів, – більш небезпечним, ніж будь-коли за минулі 70 років. Триваюча в Сирії упродовж 2016р. війна, попри наполегливі спроби ООН організувати переговори, є лише сумною нормою в регіоні. Неодноразові припинення вогню за посередництва інших міжнародних діячів також не дали особливого ефекту.

²² Begley, S., ‘Read Donald Trump’s Speech to AIPAC’, *Time*, 21 Mar. 2016; Alexander, H., ‘Donald Trump and the United Nations: a fight waiting to happen?’, *Daily Telegraph*, 19 Jan. 2017; Ballotpedia, ‘2016 presidential candidates on international trade’, *Presidential Elections: The Road to the White House*; Twitter, 6 Nov. 2012, @realDonaldTrump, ‘The concept of global warming was created by and for the Chinese in order to make US manufacturing non-competitive’, <<https://twitter.com/realdonaldtrump/status/265895292191248385?lang=sv>>; ‘Climate changeable’, Snopes, retrieved 30 Apr. 2017, <<http://www.snopes.com/donald-trump-global-warming-hoax/>>.

²³ Beaumont, P., ‘Israel tells France it will not join talks aimed at reviving peace process’, *The Guardian*, 7 Nov. 2016.

США, Росія та інші зовнішні гравці використовували в Сирії силу та дипломатію і часто підтримували різні сторони конфлікту. Російська авіація та іранські наземні сили підтримували сирійський Уряд Б.Асада. Західний спецназ діяв на землі, коаліція західних і арабських держав завдавала авіаударів на підтримку опозиційних угруповань, а Туреччина розпочала наступ на півночі Сирії проти курдів (розділ 3).

Дипломатична, політична та військова діяльність зовнішніх “спонсорів” протилежних сторін у Сирії обмежувала простір дій ООН як дійсно незалежного посередника. Причина не в упередженості ООН, а в тому, що головні зовнішні гравці посідають місця в РБ ООН і так само сперечаються там. Проте, відбувалися і певна діяльність ООН, і певна дипломатична співпраця між Росією та США, хоча простір для цього є обмеженим. Зокрема, вони співпрацювали в досягненні двох угод з припинення вогню у 2016р. Спостерігалось, однак, і дипломатичне суперництво – до дипломатичних заходів з досягнення третьої угоди про припинення вогню наприкінці 2016р. США не долучилися. Якою б не була доля грудневого припинення вогню, міжнародна система не змогла попередити трагедію, що триває в Сирії вже понад шість років.

Євроатлантичний регіон

У 2016р. зростали сумніви з приводу важливих, на думку багатьох західних оглядачів, елементів архітектури міжнародної безпеки. Результат референдуму у Великій Британії стосовно членства в ЄС у червні 2016р. фактично усуне один з основних європейських урядів від участі в міжнародній системі, яку багато хто вважає наріжним каменем миру в Європі²⁴. У листопаді Д.Трампа виграв вибори на пост Президента США. Крім скепсису стосовно ООН та інших елементів міжнародного порядку (див. вище), він називав НАТО застарілою і дорогою організацією²⁵.

Разом з голосуванням у Великій Британії за вихід з ЄС і ймовірним зростанням скептицизму та розчарування в ЄС у Європі, обрання Трампа викликало стурбованість і тривогу в євроатлантичних політичних і безпекових колах²⁶. Поза ними занепокоєння цими регіональними проблемами було обмеженим. Реакція в Росії та Китаї на результати президентських виборів у США була змішаною і неоднозначною²⁷. Хоча Трампа як кандидата загалом вважали прихильником Путіна і зятим опонентом торговельно-економічної

²⁴ Див., наприклад: Knott, P., ‘Europe’s peace and democracy can be broken: Brexit is one of the cracks’, *New European*, 7 Dec. 2016; Shanklin, N., ‘Brexit and movements for peace and justice’, *Peace News*, no.2592-93 (Apr.-May 2016).

²⁵ Hains, T., ‘Trump: NATO is obsolete and expensive, “Doesn’t have the right countries in it for terrorism”’, *Real Clear Politics*, 27 Mar. 2016.

²⁶ ‘Euro-scepticism on rise in Europe, poll suggests’, *BBC News*, 8 June 2016.

²⁷ Osborn, A. and Lowe, C., ‘Russia revels in Trump victory, looks to sanctions relief’, *Reuters*, 9 Nov. 2016; *Reuters*, ‘Donald Trump’s victory raises questions in China’, *Fortune*, 9 Nov. 2016; Beech, H., ‘Donald Trump’s victory is some of the best foreign news China could have hoped for’, *Time*, 20 Nov. 2016.

політики Китаю, офіційна реакція не була в Росії беззастережно позитивною, а в Китаї – цілком негативною. Однак для багатьох з тих, хто на професійному та політичному рівнях залучені до аналізу і планування безпекової політики, відчуття непередбачуваності, зумовленої обранням Трампа, отримало реальний сенс і посягло тривогу. В Мюнхенській доповіді з питань безпеки загальне відчуття непевності євроатлантичної спільноти висловлено в підзаголовку: “Пост-правда, пост-Захід, пост-порядок?”²⁸.

Ці відчуття підсилювалося усвідомленням триваючого в Україні конфлікту та неспроможності західної політики знайти у 2016р. важелі для виходу з глухого кута в напрямі стійкого врегулювання ситуації на маленькій частині Сходу України, що опинилася під контролем Росії²⁹. Не можна сказати, що Захід обов’язково не задоволений цим глухим кутом – деякі західні аналітики однозначно говорять про незадоволення і ускладнення як проблеми, що стосуються переважно Росії³⁰. Але нездатність Заходу нав’язати Росії свою волю сприймається як проблема – з точки зору Заходу, але як позитив – з точки зору Росії.

Спроба військового перевороту в Туреччині в липні мала тривожні наслідки для прихильників західного Альянсу (розділ 4, підрозділ III). Туреччина давно посідає в НАТО суперечливу позицію стратегічного bastionу на південно-східному фланзі Альянсу та важливого союзника в діях в Іраку або проти Іраку, але також незручного партнера – через питання прав людини, зокрема під час тривалих періодів військового правління у країні. Власне, Туреччина давно утримує двояку позицію щодо операцій проти Іраку; у 2003р. Великі національні збори (*Grand National Assembly*) практично відмовили США в доступі до турецьких аеродромів і портів для наступного вторгнення до Іраку³¹. Питання можливого членства Туреччини в ЄС також є парадоксальним. Туреччина звернулася з проханням про вступ у 1987р., але упродовж наступних 20 років не потрапила до хвиль розширення ЄС. Переговори про вступ почалися лише у 2005р.³² Існує офіційне рішення ЄС про переговори, але бракує ентузіазму.

Під час спроби перевороту загинуло близько 265 осіб³³. Після цього повідомлялося про відсторонення від посад або звільнення понад 100 тис. суддів,

²⁸ Munich Security Conference, *Munich Security Report*, “2017: Post-truth, Post-West, Post-order?”, [n.d.], <https://www.securityconference.de/en/discussion/munich-security-report/munich-security-report-2017/>.

²⁹ Miller, C., ‘Ukraine: is the stalemate stable?’, *Transatlantic Academy*, 29 Aug. 2016. Див. також підрозділ II розділу 4 цього видання.

³⁰ Pond, E., ‘A useful stalemate in Ukraine’, *Politics and Strategy: The Survival Editors’ Blog*, 4 Aug. 2016.

³¹ Більшість турецьких депутатів (264 проти 250) проголосували за надання доступу, але ця більшість була недостатньою для позитивного рішення. Див.: ‘Turkey upsets US military plans’, *BBC News*, 1 March 2003.

³² European Commission, *European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations*, ‘Turkey’, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/turkey_en>.

³³ Al Jazeera and agencies, ‘Turkey PM: Attempted coup leaves 265 people dead’, *Al Jazeera*, 16 July 2016.

викладачів, поліцейських та урядових чиновників, арешт понад 36 тис. осіб і 81 журналіста, на яких у грудні чекав суд³⁴. Якщо переворот показав очевидну слабкість усередині державних установ Туреччини, то його придушення, продемонструвавши рішучий намір Уряду втримати владу, водночас відродило елементи дискомфорту в питаннях членства Туреччини в НАТО та відносин з ЄС. Європарламент за підтримки всіх партій ухвалив не зобов'язуючу резолюцію з осудом “непропорційних репресивних заходів” після спроби перевороту та закликав ЄС заморозити переговори про членство Туреччини³⁵. Дослідження громадської думки в шести країнах ЄС виявило, що переважна більшість налаштовані проти членства Туреччини³⁶.

Політика та дії Туреччини в сирійському конфлікті призвели до її подальшого дистанціювання від західних союзників. Якщо раніше вона прагнула скинути Асада, то у 2016р. зосереджувалася на вужчих цілях: зміцнення безпеки кордону, протидія підйому Робітничої партії Курдистану (РПК, *Kurdistan Workers' Party, PKK*), збереження здатності впливати на події в Сирії. Це почасти зумовило реакцію Уряду на погіршення ситуації на південному сході Туреччини, де поновився конфлікт з РПК, а число жертв із середини 2015р. по 2016р. перевищило 2 400 осіб³⁷. У серпні 2016р. Туреччина почала наступ на півночі Сирії проти Ісламської держави та курдських угруповань, у т.ч. тих, що періодично чи частково підтримувалися США³⁸.

Північно-Східна Азія

У Північно-Східній Азії сплелися кілька ліній невизначеності. В цьому регіоні розташовані дві економічні супердержави світу: Китай і Японія. Корейський півострів є місцем постійної військової конфронтації та невирішеного конфлікту між двома Кореями. Військова ядерна програма Північної Кореї є об'єктом узгоджених спроб політичного тиску ООН через економічні санкції. Регіональна непевність поглибилася, коли у вирі політичного скандалу опинилася Президент Південної Кореї Пак Кін Хе (*Park Geun-hye*)³⁹. У грудні 2016р. Після парламентського імпичменту Президенту очікувалися дострокові вибори (термін президентських повноважень мав тривати ще рік)⁴⁰.

³⁴ Toksabay, E. and Hardcastle, E., ‘Turkey suspends 291 navy personnel over links to failed coup’, Reuters, 13 Nov. 2016; ‘Turkey’s crackdown propels number of journalists in jail worldwide to record high’, Committee to Protect Journalists, 13 Dec. 2016.

³⁵ Rankin, J. and Shaheen, K., ‘Turkey reacts angrily to symbolic EU parliament vote on its membership’, *The Guardian*, 24 Nov. 2016.

³⁶ Smith, M., ‘Turkey less popular choice to join the EU than even Russia’, YuoGov, 3 Aug. 2016.

³⁷ Munich Security Conference (посилання 28), p.22, citing the interactive data source, International Crisis Group, ‘Turkey’s PKK conflict: The rising toll’, <<http://www.crisisgroup.be/interactives/turkey/>>.

³⁸ McKirdy, E., ‘Turkey sends tanks into Syria to battle ISIS’, CNN, 24 Aug. 2016; ‘Turkey shells IS, Kurdish positions in Northern Syria’, *New Arab*, 23 Aug. 2016.

³⁹ ‘S Korea president Park geun-hye “had role” in scandal’, BBC News, 20 Nov. 2016.

⁴⁰ McKirdy, E., Hancocks, P. and Kwon, K. J., ‘South Korea’s parliament votes to impeach President Park Geun-hye’, CNN, 9 Dec. 2016.

Відкритим залишалося питання – сприятиме після цих подій політика Південної Кореї підвищенню напруженості, чи зниженню конфронтації на півострові у 2017р.

Сумнівні стосовно майбутньої політики США посилилися, коли новообраний Президент Трамп виявив необізнаність у деяких чутливих моментах відносин США з Китаєм. Підтримка та, ймовірно, активна участь останнього може знадобитись у стримуванні ядерної програми Північної Кореї. При цьому Трамп ризикнув образити чутливість Китаю, відповівши на телефонний дзвінок керівника Тайваню Цай Інвеня (*Tsai Ing-wen*)⁴¹. Китайське керівництво відреагувало нотою, в якій ідеться про наближення до червоної лінії – Китай виступає проти офіційних відносин між Тайванем і США. Від 1972р. США дотримувалися цього обмеження. Новообраний Президент влучно відзначив іронію ситуації: Китай погоджується з продажем США зброї Тайваню, але виступає проти телефонного дзвінка⁴². Ця іронія, однак, є однією з реалій політичних і стратегічних компромісів, рівноваги та, в деяких питаннях, співробітництва в Північно-Східній Азії.

Крім тайванського питання, ще більшу стурбованість викликала програма ядерної зброї Північної Кореї. У 2016р. відбулися два випробувальні вибухи та кілька пусків ракет (розділ 11). ООН виявила єдність і послідовність, запровадивши до Північної Кореї санкції. Мета й засоби були очевидними, але цієї мети не було досягнуто. Санкції у 2016р. двічі зміцнювалися: в березні – з боку США та в листопаді – ООН⁴³. Чи буде цей підхід ефективним, можливо, з жорсткішими санкціями з боку Китаю, покаже час. Разом з цим, ще більшу невизначеність викликала впевненість, з якою новообраний Президент Трамп на початку нового 2017р. написав у твітері, що розгортання міжконтинентальних ракет Північної Кореї “не станеться!”⁴⁴. На інформаційних брифінгах ні до, ні після цієї заяви не наводилося офіційних пояснень підстав для такої впевненості, не згадувалося про можливі результати планування або стратегічної оцінки, на яких вона могла ґрунтуватися.

У 2016р. довготривала суперечка у Східній Азії з питань суверенітету на морі ввійшла в нову фазу – з наслідками для регіональної стабільності та політичних відносин з приводу таких питань, як ядерна програма Північної Кореї⁴⁵. Претензії Китаю на великі акваторії Південнокитайського моря,

⁴¹ Gearan, A., Rucker, p. and Denyer, S., ‘Trump’s Taiwan phone call was long planned, say people who were involved’, *Washington Post*, 4 Dec. 2016.

⁴² Gearan, A., ‘Trump speaks with Taiwanese president, a major break with decades of US policy on China’, *Washington Post*, 3 Dec. 2016.

⁴³ ‘New North Korea sanctions issued by President Obama’, BBC News, 17 Mar. 2016; Somini, S. and Perlez, J., ‘UN stiffens sanctions on North Korea, trying to slow its nuclear march’, *New York Times*, 30 Nov. 2016.

⁴⁴ Gaouette, N. and Starr, B., ‘Facing growing North Korea nuke threat, Trump vows: “It won’t happen!”’, CNN, 3 January 2017.

⁴⁵ Див., наприклад: ‘Why is the South China Sea contentious?’, BBC News, 12 July 2016; Institute for Security and Development Policy (ISDP), ‘Understanding China’s position on the South China Sea disputes’, ISDP Backgrounder, June 2016.

Парасельські острови та острови Спратлі розглянув міжнародний арбітраж у справі, порушеній Філіппінами. Присуд, винесений у липні 2016р., відхилив історичні претензії Китаю⁴⁶. Однак Китай негайно зазначив, що він не визнає рішення міжнародного суду, і Філіппіни за Президента Р.Дутерте (*Rodrigo Duterte*) вдалися до пошуку тісніших відносин з Китаєм, ставлячи під сумнів вірність діючого Уряду справі, розпочатій його попередником⁴⁷.

Територіальні спори є також у Східнокитайському морі, хоч і не такі гострі, як у Південнокитайському. Китай оскаржує право Японії на вісім безлюдних острівців – відомих у Японії як острови Сенкаку, а в Китаї Дяоюйдао, – які Японія вважає своїми з XIX ст.⁴⁸ Обидва уряди регулярно відряджають кораблі до спірного району, і в грудні 2016р. Японія оголосила про намір зміцнити свою військово-морську присутність там⁴⁹.

Усі регіональні уряди стикаються, на їх думку, з серйозними викликами безпеці та загрозою атмосферою відносин. Північна Корея виправдовує свою програму ядерної зброї регулярним проведенням США і Південною Кореєю спільних військових навчань, які, за її твердженнями, мають агресивні наміри. Південна Корея упереджено дивиться на ядерні та ракетні програми Північної Кореї і наближеність її збройних сил до Сеулу. Японія так само занепокоєна діями Північної Кореї, а також вважає загрозою триваюче постійне зростання військових витрат Китаю, модернізацію його збройних сил, територіальні претензії і присутність його ВМС у Східнокитайському морі. Китай, своєю чергою, продовжує розглядати союз США з Японією і Південною Кореєю як загрозу власним інтересам, амбіціям і безпеці. У 2016р. були небезпечні ознаки наближення напруженості навколо спірних територіальних питань до критичної точки.

Африка

На початку XXI ст. побутувала думка, що Африка потерпає від широко-масштабних, заплутаних і жорстоких конфліктів. У 2012р. Прем'єр-міністр Ефіопії М.Зенаві (*Meles Zenawi*), під час виступу на зустрічі Африканського Союзу (АС) у шойно відкритій штаб-квартирі в Аддис-Абебі, згадав і висміяв характеристику Африки як “безнадійної” в журналі *The Economist* у 2000р.⁵⁰

⁴⁶ PCA Case no.2013-19 In the Matter of the South China Sea Arbitration, Before an Arbitral Tribunal Constituted Under Annex VII to the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea, Between the Republic of the Philippines and the People's Republic of China: Award, 12 July 2016, <<https://pca-cpa.org/wp-content/uploads/sites/175/2016/07/PH-CN-20160712-Award.pdf>>. Корисний довідник стосовно суперечки та судові рішення на 500 сторінках див.: Holmes, O. and Phillips, T., ‘South China Sea dispute: What you need to know about The Hague court ruling’, *The Guardian*, 12 July 2016.

⁴⁷ Phillips, T., Holmes, O. and Bowcott, O., ‘Beijing rejects tribunal’s ruling in South China Sea case’, *The Guardian*, 12 July 2016.

⁴⁸ ‘How uninhabited islands soured China-Japan ties’, BBC News, 10 Nov. 2014.

⁴⁹ Associated Press, ‘Japan boosts coast guard fleet to defend disputed East China Sea islands’, *The Guardian*, 22 Dec. 2016.

⁵⁰ ‘Remarks by H.E. Ato Meles Zenawi, Prime Minister of the Federal Democratic Republic of Ethiopia, at the Inauguration of the African Union Commission Conference Centre and Office Complex’, Addis Ababa, 28 Jan. 2012; ‘Hopeless Africa’, *The Economist*, 11 May 2000.

До 2012р. звичним явищем стали повідомлення про покращення економічної ситуації, прогрес у показниках розвитку, зокрема дитячої смертності, зменшення кількості збройних конфліктів, що доповнювали картину успіху Африки⁵¹.

Стосовно Африки є, однак, ряд складних питань. Збройних конфліктів там більше, ніж у будь-якому іншому регіоні (розділ 2, підрозділ I), хоча з 2010р. не було такої різкої їх ескалації, як на Близькому Сході. Загалом кількість збройних конфліктів в Африці у 2016р. була приблизно такою самою, як і в 2015р.⁵² Проте, залишаються ряд конфліктів, що не піддаються врегулюванню, зокрема в Південному Судані та на півночі Нігерії, а також глибока політична нестабільність і небезпека, як у Демократичній Республіці Конго та Сомалі. Це має застерегти від огульних суджень про успіх чи невдачу Африки. На місцях ситуація є різною. Африка в цілому не перебуває в замкнутому колі слабого розвитку та непереможного насильства, як вважали деякі оглядачі 20 років тому, але ні африканські уряди, ні міжнародні партнери так і не забезпечили стійкого миру на всьому континенті. На цьому фоні число людей, що залишили домівки, зростає. У 2016р. було 4,4 млн. біженців і 11 млн. внутрішньо переміщених осіб, разом – 15,4 млн., що на 2,5 млн. більше, ніж у 2015р. Верховний комісар ООН у справах біженців (*United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR*) очікує на подальше збільшення їх числа у 2017р. Гірше того: у 2016р. *UNHCR* повідомляв, що 76% біженців не отримували повноцінного денного раціону основних продуктів харчування, і що біженці й надалі стикалися з обмеженнями пайків⁵³.

Нюанси цієї запутаної історії повторюються й на економічному фронті. Останнім часом річні темпи економічного зростання на континенті в середньому становлять 3% – це через чотири десятиліття з 1960р., коли економіка всієї Африки практично перебувала в занепаді. Водночас, Африканський банк розвитку попереджає, що належить ще подолати два конкретні виклики, пов'язані з економічним зростанням⁵⁴. По-перше, не ясно, наскільки стійким буде зростання у XXI ст.; по-друге, економічне зростання наразі не дуже допомогло зменшити бідність. Це дозволяє припустити, що економічне зростання за наявних умов збільшує нерівність, що може зумовити проблеми соціально-політичної нестабільності та потенційних конфліктів у майбутньому.

⁵¹ 'The sun shines bright', *The Economist*, 3 Dec. 2011; 'Trade in east Africa: Worth celebrating', *The Economist*, 9 June 2016; 'The best story in development', *The Economist*, 19 May 2012; Burbach, D.T., 'The coming peace: Africa's declining conflicts', Sustainable Security, Oxford Research Group, 22 Sep. 2016. Див. також веб-сайт: 'African success: People changing the face of Africa', <<http://www.africansuccess.org/>>.

⁵² Крім підрозділу I розділу 2 цього видання, див. також: Raleigh, C. and Moody, J. (eds), Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED), 'Real-time analysis of African political violence, Feb. 2017', *Conflict Trends*, no.55.

⁵³ UNHCR, Global Appeal 2017, 'Update: Africa', Dec. 2016.

⁵⁴ African Development Bank, African Development Report, 2015: Growth, Poverty and Inequality Nexus, Overcoming Barriers to Sustainable Development (African Development Bank Group: Abijan, Côte d'Ivoire, June 2016).

IV. Висновки

Виклик, перед яким опинилась Африка, полягає в пошуку рішення, яке б забезпечило стабільність прогресу та відчуття справедливого розподілу загального суспільного блага в той час, коли міжнародним інститутам, що сприяли розвитку Африки, можуть заважати наслідки суперництва великих держав і стратегічна невизначеність загалом. Можливо, це є викликом для всіх частин світу. Він не завжди є нездоланим. Досвід мирних процесів, контролю над озброєннями, міжнародних подій і переговорів про зміну клімату свідчить про те, що міжнародна співпраця може бути дієвою і в Африці. Час покаже, чи є прагнення до міжнародної співпраці таким же незмінним, як і проблеми, що вимагають розв'язання.

Складні питання, що проявилися у 2016р. і перейшли до 2017р., накопичувалися упродовж багатьох років. Вони спричинені зокрема змінами в політиці та підходах, якими користуються великі держави, подіями на кшталт “арабської весни” 2011р., наслідками міжнародного фінансового краху та економічної кризи 2008-2010рр., тиском зростаючої соціально-економічної нерівності та наслідками зміни клімату. Держави часто реагують і на довгострокові тенденції, і на швидкі події заходами, які поодиночі є зрозумілими з точки зору інтересів окремих країн і наявних можливостей, але разом збільшують наявну небезпеку та ризики. Для політичних лідерів настав час повернутися до співпраці в розв'язанні головних глобальних проблем і втілити цей підхід у дії. Для успішного розв'язання головних сучасних проблем необхідна співпраця в рамках добре функціонуючих міжнародних інститутів.

Частина I. Збройні конфлікти та їх врегулювання у 2016р.

Розділ 2. Збройні конфлікти та мирні процеси

Розділ 3. Збройні конфлікти та нестабільність у регіоні Близького Сходу та Північної Африки

Розділ 4. Європейська безпека

Розділ 5. Миротворчі операції і врегулювання конфліктів

2. Збройні конфлікти та мирні процеси

Загальний огляд

У цьому розділі йдеться про останні тенденції збройних конфліктів і мирних процесів. У підрозділі I Уппсальська Програма збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*) подає загальний огляд активних збройних конфліктів упродовж минулих 10 років з особливою увагою до 2016р. Кількість активних збройних конфліктів у 2016р. зменшилася з 52 до 49. Попри це зниження, у 2016р. зберігалася тенденція останніх трьох років значного збільшення кількості конфліктів, порівняно з періодом 2007-2013рр. Оцінюючи довший період, кількість збройних конфліктів останніми роками дорівнювала їх кількості в 1990-1992рр. Періоди 1990-1992 і 2014-2016рр. є двома піками епохи після холодної війни. Збільшення кількості конфліктів у 2014-2016рр. значною мірою пов'язане з експансією Ісламської держави (ІД), яка часто перетворювала вже існуючі конфлікти на нові, що фіксувалося в базі даних UCDP.

Два з 49 активних конфліктів у 2016р. точилися між державами (Індія-Пакистан; Еритрея-Ефіопія); решта 47 – усередині держав: 22 – з приводу влади, 24 – території, 1 – комплексний. Останнім часом спостерігається чітка тенденція інтернаціоналізації більшої частини внутрішніх конфліктів (тобто участі військ інших держав на боці однієї чи обох воюючих сторін). У 2016р. були інтернаціоналізовані понад третину (38%) конфліктів. У більшості з них (у 13 з 18) бойові дії велися проти ісламістських організацій.

Події останніх років, особливо на Близькому Сході, не викликають оптимізму, але не всі зміни були на гірше. Разом з початком і поширенням багатьох конфліктів, багато інших припинились або вщухли. На особливу увагу заслуговує зменшення кількості конфліктів у Латинській Америці. З огляду на укладену з Революційними збройними силами Колумбії-Народною армією Колумбії (*Revolutionary Armed Forces of Colombia-People's Army in Colombia*) мирну угоду 2016р., про яку йдеться в підрозділі II, і триваючі переговори з єдиним партизанським угрупованням, що досі конфліктує з Урядом Колумбії – Армією національного визволення (*National Liberation Army*), в цьому регіоні невдовзі може зовсім не залишитись активних конфліктів.

У підрозділі III розглядаються регіональні тенденції збройних конфліктів з ісламістами. Близько третини таких конфліктів у світі тривають у регіоні Близького Сходу та Північної Африки, ще третина – в Екваторіальній Африці і решта – переважно в Азії. У деяких випадках ескалація конфліктів

може відбуватися за наступним етапами: переростання не обов'язково релігійно вираженого спротиву в явно ісламістські претензії, які потім перетворюються на транснаціональні ісламістські прагнення. Необхідність конструктивного врегулювання та розв'язання цього типу конфліктів на кожному етапі ескалації має важливі наслідки для політики запобігання конфліктам. Південно-Східна Азія вирізняється як регіон, розвиток подій в якому відбувається проти загальних емпіричних тенденцій: там частка збройних конфліктів з ісламістами, схоже, зменшується.

Збройний конфлікт, що призвів до загибелі внаслідок бойових дій 1 000 осіб за рік, класифікують як "війну". У 2016р. зафіксовано 12 війн – на одну більше, ніж у 2015р. Інтенсивність трьох війн, зафіксованих у 2015р., у 2016р. знизилася до рівня невеликого збройного конфлікту (Нігерія, Пакистан, Україна), тоді як інтенсивність чотирьох раніше зафіксованих конфліктів виросла до рівня війни (Афганістан: ІД; Лівія: ІД; Туреччина: ІД; та Туреччина: Курдистан). Африка у 2016р. була регіоном з найбільшою кількістю конфліктів (19). Азія була другою з 15 активними конфліктами. 10 конфліктів були зафіксовані на Близькому Сході, три – у Європі і два – в Америці.

У підрозділі IV наводиться щорічний Глобальний індекс миролюбності (ГІМ), де на основі 23 показників складений рейтинг 163 країн і територій відповідно до стану миру в них. Загальний показник ГІМ у 2016р. покращився, але середній показник країн є менш "миролюбним", порівняно з 2008р. Найбільшою мірою миролюбність погіршилася в Північній Америці, меншою мірою – в Екваторіальній Африці й у регіоні Близького Сходу та Північної Африки. Найбільше покращення миролюбності сталось у Південній Америці, Росії та Євразії, а також в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Вплив тероризму у 2016р. підвищився, продовжуючи 10-річну тенденцію. З 2007р. 60% країн, охоплених ГІМ, відчують зростання тероризму, а у 22 країнах його вплив підвищився більш ніж удвічі.

ЯН ДЕЙВІС

I. Тенденції організованого насильства у 2007-2016рр.

МАРГАРЕТА СОЛЛЕНБЕРГ, ЕРІК МЕЛАНДЕР

УППСАЛЬСЬКА ПРОГРАМА ЗБОРУ ДАНИХ ПРО КОНФЛІКТИ

У цьому підрозділі розглядаються активні збройні конфлікти за останні 10 років з особливою увагою до 2016р.¹ Збройний конфлікт у підрозділі визначається як суперечка між двома сторонами, принаймні одна з яких є урядом держави, з приводу влади або/та території, в якій застосування збройної сили сторонами призводить до принаймні 25 загиблих унаслідок бойових дій упродовж календарного року. Збройний конфлікт, що призвів до загибелі внаслідок бойових дій 1 000 осіб за рік, класифікується в цьому році як “війна”; інші збройні конфлікти – як “невеликі збройні конфлікти”. Ці визначення охоплюють широкий спектр: від конфліктів низької інтенсивності, що тривають лише один чи кілька років – як конфлікт 1989р. на Коморах, де Президентська гвардія захопила владу після перевороту, – до затяжних конфліктів високої інтенсивності, що точаться тривалий час – як конфлікт з приводу влади в Колумбії, під час якого з 1964р. уряди один за одним борються з рядом лівацьких повстанських угруповань, і який триває досі, хоч останніми роками не так активно (підрозділ II). У контексті цього підрозділу конфлікт класифікується як активний, якщо бойові дії призвели до 25 чи більше смертей упродовж року. Якщо число загиблих не досягає цього порогу з будь-якої причини – наприклад, унаслідок деескалації бойових дій чи підписання угоди про припинення вогню, – то такий конфлікт не враховується *UCDP* як активний².

Світові тенденції

Кількість активних збройних конфліктів зменшилася з 52 у 2015р. до 49 у 2016р. – на 6% (таблиця 2.1)³. Попри таке скорочення, у 2016р. частково продовжувалася тенденція значного збільшення кількості конфліктів за останній трирічний період. В окремі роки періоду 2007-2013рр. спостерігалися різкі падіння і зростання кількості конфліктів, але загальна кількість була на значно нижчому рівні, ніж у 2014-2016рр. Збільшення кількості конфліктів цими роками переважно пояснюється поширенням воєнничого салафітського джихадистського угруповання ІД, що часто змінює активні

¹ Для видань *Щорічника СІПРІ 2012-2014 UCDP* готувала розділ про “організоване насильство”, яке охоплювало збройні конфлікти, описані тут, недержавні конфлікти (між недержавними суб’єктами) та одностороннє насильство (насильство держави чи організованої групи проти неозброєних цивільних). Нові дані за всіма цими категоріями *UCDP* опублікує в липневому 2017р. випуску *Journal of Peace Research*, який буде у вільному доступі на сайті <u>ucdp.uu.se</u>. Див.: *Journal of Peace Research*, vol.54, no.4 (July 2017).

² Класифікація конфліктів як “уже не активних” – менше 25 загиблих упродовж календарного року – не означає, що суперечка розв’язана назавжди. В окремих конфліктах це може бути так, в інших – ні. Тому в цьому підрозділі класифікація конфлікту як не активного означає лише, що він не внесений до переліку активних збройних конфліктів за цей рік.

³ У *Щорічнику СІПРІ 2016* згадувалися 50 активних конфліктів за 2015р. З урахуванням нових даних, що величину змінено на 52. Обидва додані конфлікти пов’язані з Ісламською державою (ІД): між Урядом Алжиру та *Jund al-Khilafah* (ІД); і між Урядом Туреччини та ІД.

Таблиця 2.1. Кількість збройних конфліктів за регіонами, причинами та інтенсивністю у 2007-2016рр.

Регіон	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
<i>Африка</i>										
Причина										
Влада	7	8	9	8	12	9	10	10	10	11
Територія	5	5	4	2	4	4	3	3	11	8
Влада/територія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Інтенсивність										
Невеликий	11	12	11	8	13	11	11	10	17	15
Війна	1	1	2	2	3	2	2	3	4	4
<i>Америка</i>										
Причина										
Влада	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2
Територія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Влада/територія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Інтенсивність										
Невеликий	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2
Війна	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
<i>Азія</i>										
Причина										
Влада	4	4	4	5	5	4	4	4	4	5
Територія	10	11	11	7	8	6	10	10	11	10
Влада/територія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Інтенсивність										
Невеликий	12	12	12	10	11	8	12	12	13	13
Війна	2	3	3	2	2	2	2	2	2	2
<i>Європа</i>										
Причина										
Влада	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Територія	2	3	1	1	1	2	1	5	4	3
Влада/територія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Інтенсивність										
Невеликий	2	3	1	1	1	2	1	4	3	3
Війна	0	0	0	0	0	0	0	2	1	0
<i>Близький Схід</i>										
Причина										
Влада	2	2	3	3	4	3	3	4	3	4
Територія	2	2	2	2	2	3	3	3	7	5
Влада/територія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Інтенсивність										
Невеликий	3	3	4	4	5	4	4	2	6	4
Війна	1	1	1	1	1	2	2	5	4	6
Всього за причинами										
Влада	16	17	19	19	23	18	19	21	19	22
Територія	19	21	18	12	15	15	17	21	33	26
Влада/територія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Всього	35	38	37	31	38	33	36	42	52	49
Всього за інтенсивністю										
Невеликий	31	33	31	26	32	27	30	30	41	37
Війна	4	5	6	5	6	6	6	12	11	12
Всього	35	38	37	31	38	33	36	42	52	49

конфлікти, змушуючи класифікувати їх як нові в даних *UCDP*⁴. Експансія ІД була особливо помітною у 2015р., коли 11 з 14 нових конфліктів, доданих до таблиці конфліктів того року, були пов'язані з цим угрупованням⁵. Натомість у 2016р. додано лише два нові конфлікти за участі ІД.

Два з 49 активних конфліктів у 2016р. точилися між державами (Індія-Пакистан та Еритрея-Ефіопія). За період 2007-2016рр. було лише п'ять міждержавних конфліктів (Камбоджа-Таїланд, Джибуті-Еритрея, Еритрея-Ефіопія, Індія-Пакистан і Південний Судан-Судан), а їх кількість кожного року складала від нуля до двох. Усі міждержавні конфлікти, в т.ч. два активні у 2016р., стосувалися спірних кордонів. Конфлікт між Індією і Пакистаном через статус штату Кашмір на Лнії контролю періодично активізується з 1948р. Останній спалах зіткнень, що перевищив поріг у 25 загиблих унаслідок бойових дій, почався у 2014р. і тривав у 2015-2016рр., але бої були переважно спорадичними та мали низьку інтенсивність. У 2016р. знов активізувався прикордонний конфлікт між Еритреєю та Ефіопією, який дещо вщух після війни 1998-2000рр. (див. нижче).

Решта 47 конфліктів точилися всередині держав: 22 – з приводу влади, 24 – території, 1 – комплексний. Чіткої тенденції чи домінуючої причини суперечок у період 2007-2016рр. не було – вони змінювалися від року до року. У 2015р. різко зросла кількість конфліктів з приводу територій – переважно через події, пов'язані з ІД. У 2016р. різниця в кількості різнотипних конфліктів була значно меншою, насамперед тому, що кілька територіальних конфліктів у цьому році припинились, а нові – рівномірно розподілилися між двома категоріями (див. нижче).

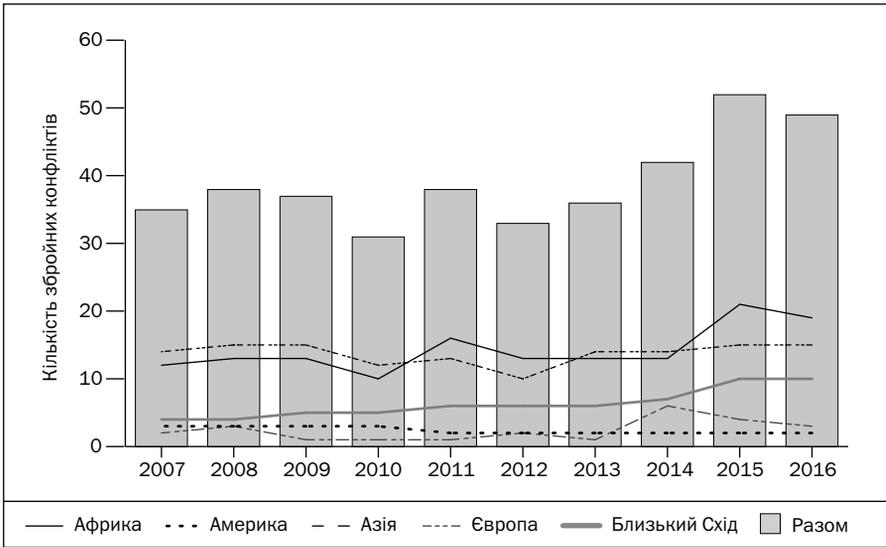
Останніми роками з'явилася чітка тенденція збільшення частки інтернаціоналізованих внутрішніх конфліктів, *тобто* конфліктів за участі військ інших держав на боці однієї чи обох воюючих сторін. У 2016р. були інтернаціоналізовані понад третину (38%) внутрішніх конфліктів (18 із 47). У більшості з них (у 13) брали участь ІД, Талібан, Аль-Каїда або такі ісламістські організації, як Боко Харам (*Boko Haram*, Нігерія) та Аш-Шабаб (*al-Shabab*, Сомалі). Ця тенденція викликає занепокоєння стосовно стримування та розв'язання таких конфліктів, оскільки зовнішнє втручання проявило себе в обох випадках як перешкода⁶.

У 2016р. зафіксовано 12 війн – на одну більше, ніж у 2015р. Це робить 2016р. (разом з 2014р.) піковим у період 2007-2016рр. (таблиця 2.1). Відносна частка війн серед усіх конфліктів у 2016р. була дещо нижчою (24%), ніж у 2014р. (29%). Велика кількість війн є ще однією ознакою періоду 2014-2016рр., на відміну від 2007-2013рр., коли їх кількість становила від чотирьох до шести і складала 11-18% усіх активних конфліктів. Крім того,

⁴ Для трансформації конфлікту у новий достатньо, щоб організація, яка воює з урядом: (а) змінила назву чи увійшла до іншої групи; (б) оголосила про нову суперечку.

⁵ Темнер Л., Меландер Е. «Структура збройних конфліктів 2006-2015рр.» – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ II розділу 6.

⁶ Див., наприклад: Linebarger, C. and Enterline, A., 'Third party intervention, duration, and civil war outcomes', eds T.D. Mason and M.S. McLaughlin, *What Do We Know About Civil War?* (Rowman & Littlefield: New York, 2016).

Діаграма 2.1. Регіональний розподіл і загальна кількість збройних конфліктів у 2007-2016рр.

слід зауважити, що річне число загиблих у збройних конфліктах у період 2014-2016рр. було значно вищим, ніж у будь-якому з перших семи років періоду 2007-2016рр.⁷

Інтенсивність трьох війн, зафіксованих у 2015р., у 2016р. знизилася до рівня невеликого збройного конфлікту (Нігерія, Пакистан, Україна). Водночас інтенсивність чотирьох раніше зафіксованих конфліктів підвищилася до рівня війни (Афганістан: ІД; Лівія: ІД; Туреччина: ІД; Туреччина: Курдистан).

Регіональні тенденції

В Африці у 2016р. було зафіксовано 19 конфліктів – це регіон з найбільшою їх кількістю. Азія була другим найбільш ураженим регіоном з 15 активними конфліктами. 10 конфліктів було зафіксовано на Близькому Сході, три – в Європі і два – в Америці (таблиця 2.1, діаграма 2.1).

У довшій ретроспективі, в Африці за період 2007-2016рр. було зафіксовано 38 конфліктів⁸. Спостерігалось помітне збільшення кількості активних конфліктів – з 12 до 19. (у 2015р. – 21). До 2015р. їх річна кількість коливалася від 10 до 13, але на піку, у 2011р. – 16. Конфлікти в Африці точилися

⁷ Allansson, M., Melander, E. and Themner, L., 'Organized Violence, 1989-2016', *Journal of Peace Research*, vol.54, no.4, (July 2017).

⁸ 38 конфліктів, зафіксованих в Африці в період 2007-2016рр.: Алжир; Алжир: ІД; Ангола: Кабінда; Бурунді; Камерун; Камерун: ІД; ЦАР; Чад; Чад: ІД; Конго; Кот-д'Івуар; Джибуті-Еритрея: спільний кордон; ДРК; ДРК: Королівство Конго; ДРК: Катанга; Еритрея-Ефіопія: спільний кордон; Ефіопія: Огаден; Ефіопія: Оромія; Кенія: Північно-Східна та Прибережна провінції; Лівія; Лівія: ІД; Малі; Малі: Азавад; Малі: Імперія Масіна; Мавританія; Мозамбік; Нігер; Нігер: ІД; Нігерія; Нігерія: ІД; Руанда; Сенегал: Касаманс; Сомалі; Південний Судан; Південний Судан-Судан: спільний кордон; Судан; Судан: Аб'єї; Уганда. Примітка: якщо наводиться лише назва країни, це означає конфлікт з приводу влади. Якщо конфлікт відбувається з приводу території, її назва зазначена після назви країни.

переважно з приводу влади, але 2015р. перервав цю тенденцію – вперше більшу частку склали конфлікти з приводу території. У 2016р. конфлікти з приводу влади знову стали найпоширенішими, але не настільки, як у попередній період. Чотири з 12 війн у 2016р. зафіксовані в Африці: Лівія: ІД; Нігерія: ІД; Сомалі; Судан.

Другим регіоном за кількістю конфліктів (30) у 2007-2016рр. була Азія.⁹ Там у 2016р. точилися 15 активних конфліктів – на один більше, ніж у 2007р. У 10-річному періоді їх кількість коливалася від 10 до 15. На відміну від Африки, в Азії явно переважали конфлікти з приводу території – 2/3 всіх конфліктів. Половина конфліктів в Азії у 2007-2016рр. були пов'язані з територіальними претензіями в Індії і М'янмі, що робить ці дві держави головними рушіями цієї тенденції. Багато територіальних конфліктів в Індії, М'янмі та інших країнах регіону – зокрема, Пакистан: Белуджистан; Філіппіни: Мінданао; Таїланд: Патані – беруть початок у ХХ ст. З 12 війн у 2016р. дві точилися в Азії – обидві в Афганістані (Афганістан; Афганістан: ІД).

В Америці у 2007-2016рр. були зафіксовані лише три конфлікти (Колумбія; Перу; США) – найменша кількість з усіх регіонів. Усі вони були активними на початку цього періоду, але лише два були зафіксовані в кожному році періоду (США і Колумбія)¹⁰. Третій конфлікт, між Урядом Перу та повстанським угрупованням *Sendero Luminoso*, був активним у 2007-2010рр. Усі три конфлікти в Америці точилися з приводу влади та за інтенсивністю залишалися впродовж періоду на рівні невеликого збройного конфлікту.

У Європі у 2007-2016рр. зафіксовано дев'ять активних конфліктів¹¹. Два з них були активними у 2007р., а до 2013р. їх кількість коливалася від одного до трьох. Ситуація змінилась у 2014р., коли були зафіксовані шість конфліктів, три з них – в Україні. У 2016р. були зафіксовані також три конфлікти (Азербайджан: Нагірний Карабах; Росія: ІД; Україна: Новоросія). Жоден з них не був новим у 2016р., і жоден упродовж року не досяг рівня війни¹². Всі три конфлікти точилися з приводу території, як і в усіх конфліктах у Європі в період 2007-2016рр., за винятком України у 2014р.

На Близькому Сході у 2007-2016рр. було 16 активних конфліктів¹³. У регіоні спостерігалось їх постійне зростання з 2007р., коли там було чотири

⁹ 30 конфліктів, зафіксованих в Азії в період 2007-2016рр.: Афганістан; Афганістан: ІД; Бангладеш; Камбоджа-Таїланд: спільний кордон; Китай: Східний Туркестан; Індія; Індія: Ассам; Індія: Бодоленд; Індія: Гароленд; Індія: ІД; Індія: Маніпур; Індія: Кашмір; Індія: Захід Південно-Східної Азії; Індія-Пакистан: Кашмір; Малайзія: Сабах; М'янма: Аракан; М'янма: Карен; М'янма: Качин; М'янма: Коканг; М'янма: Нагаленд; М'янма: Палаунг; М'янма: Шан; Пакистан; Пакистан: Белуджистан; Пакистан: ІД; Філіппіни; Філіппіни: Мінданао; Шрі-Ланка: Елам; Таджикистан; Таїланд: Патані.

¹⁰ Це – конфлікт між Урядом США та Аль-Каїдою.

¹¹ Дев'ять конфліктів, зафіксованих у Європі в період 2007-2016рр.: Азербайджан: Нагірний Карабах; Грузія: Південна Осетія; Росія: Емірат Кавказ; Росія: Чечня; Росія: ІД; Україна; Україна: Донецьк; Україна: Луганськ; Україна: Новоросія.

¹² Про конфлікти на пострадянському просторі див. підрозділ II розділу 4 цього видання.

¹³ 16 конфліктів, зафіксованих на Близькому Сході у 2007-2016рр.: Єгипет; Єгипет: ІД; Ізраїль; Палестина; Іран; Ірак; Йорданія: ІД; Ліван: ІД; Сирія; Сирія: ІД; Сирія: Західний Курдистан; Сирія: влада/Західний Курдистан; Туреччина; Туреччина: ІД; Туреччина: Курдистан; Ємен; Ємен: ІД. Про конфлікт на Близькому Сході див. розділ 3 цього видання.

конфлікти, і до 2016р. – 10 активних конфліктів. Конфлікти з приводу території та влади кожного року розподілялися приблизно порівну, але за 10-річний період територіальні конфлікти переважали. В шести з них брала участь ІД. Слід також зауважити, що на Близькому Сході точилися половина війн, зафіксованих у 2016р. Три з них (Ірак; Сирія; Сирія: ІД) наразі є найбільш смертоносними серед війн 2016р. та можуть бути порівняні лише з війною з приводу влади в Афганістані.

Зміни в таблиці конфліктів за 2016р.

Нові конфлікти у 2016р.

Чотири конфлікти у 2016р. були вперше зафіксовані як активні: Бангладеш; Йорданія: ІД; Пакистан: ІД; Сирія: Уряд/Західний Курдистан (Рожава) (таблиця 2.3)¹⁴.

У Бангладеш М.А.Рахман (*Maulana Abdur Rahman*, шейх Абдур Рахман) у квітні 1998р. під впливом Талібану створив і очолив організацію *Jamaat-ul-Mujahideen Bangladesh (JMB)* з метою перетворення Бангладеш на Ісламську державу із законами шариату. Угруповання було офіційно заборонене на початку 2005р. і у II половині року вдалося до організації вибухів, спрямованих проти суддів і поліції, зокрема: вибух у суді в м.Лакшміпур (провінція Читтагонг) у жовтні 2005р.; підриг смертника в суді в м.Газіпур на північ від Дакки в листопаді того ж року. Рахмана арештували разом з кількома іншими керівниками *JMB*. У березні 2007р. його стратили за участь у терактах 2005р. Після того акти насильства *JMB* майже припинилися до 2014р., коли організація перегрупувалась і вдалась у 2014-2015рр. до нової серії окремих дрібних терактів. *JMB* дедалі частіше здійснювала напади на нерелігійні та несунітські меншини, на додачу до насильства проти Уряду. У 2016р. Уряд Бангладеш завдав удару по екстремістських організаціях, насамперед по ісламістах, зокрема *JMB*. Насильство зростало, особливо у II половині року і вперше досягнуло рівня невеликого збройного конфлікту.

Попри сусідство із Сирією, де тривала війна з ІД, Йорданія загалом уникала насильства, пов'язаного з ісламістами. Однак у 2016р. ІД поширила свою діяльність на Йорданію, що призвело до сутичок з урядовими силами – від бойових дій упродовж року загинуло понад 25 осіб. Згідно із заявою керівника ІД А.Б.Аль-Багдаді (*Abu Bakr al-Baghdadi*) від липня 2014р., ІД вважала Йорданію частиною Аш-Шаму (*As-Sham*, Велика Сирія), а її

¹⁴ Крім цих чотирьох конфліктів, *UCDP* також вперше внесла до таблиці конфлікт між Урядом Туреччини та ІД. Цей конфлікт насправді не був новим у 2016р., оскільки реєструвався як активний з 2015р. На момент початку конфлікту напруженість між Туреччиною та ІД певний час наростала, особливо після того, як Туреччина приєдналася до операції проти ІД під проводом США в Іраку та Сирії у вересні 2014р. ІД утримувалася від територіальних претензій в Туреччині, але в червні 2015р. засудила турецький режим і пообіцяла захопити Стамбул. З того моменту *UCDP* відзначає наявність суперечки між двома сторонами з приводу території. У II половині 2015р. тривали спорадичні бойові дії, які у 2016р. активізувалися до рівня війни. Більшість загиблих зареєстровано в Сирії, переважно в провінції Алеппо, у зв'язку з турецькою операцією *Euphrates Shield*, започаткованою в серпні 2016р. Про ІД див. підрозділ II розділу 3 цього видання. Про Туреччину див. підрозділ III розділу 4 цього видання.

територію – належною до Ісламського халіфату¹⁵. У березні між силами безпеки Йорданії та ІД сталися сутички в м.Ірбід, поблизу сирійського кордону. В червні ІД підірвала авто на армійському блокпосту на північному заході Йорданії, на кордоні з Сирією. Сутички точилися не лише у прикордонних районах. У грудні ряд інцидентів із застосуванням насильства стався в районі старовинного м.Карак у західній частині центральної Йорданії.

У 2016р. конфлікт з ІД був уперше зафіксований у Пакистані. Як і в конфлікті з ІД у Йорданії, куди бойовики салафістської організації прибули з Сирії, ІД перетнули кордон Пакистану з території сусідньої країни – Афганістану. ІД присутня в Афганістані з 2014р., де до неї приєдналися місцеві командири та керівники *Tehrik-i-Taliban (ТТР)*. 26 січня 2015р. “вілаят Хорасан” у складі прикордонних районів Афганістану та Пакистану був оголошений новою провінцією Ісламського халіфату¹⁶. Таким чином ІД висунула територіальні претензії як до Афганістану, так і до Пакистану. Бої з ІД у Хорасані у 2016р. точилися переважно в контексті триваючої війни з Урядом Афганістану, який підтримують уряди Пакистану і США. Водночас ІД також уперше кинула прямий виклик Уряду в самому Пакистані, де спалахнули бої, в яких загинуло понад 25 осіб. У 2016р. було зафіксовано кілька смертельних нападів на сили безпеки Пакистану: в Ісламабаді – в лютому; в Карачі – в березні, коли вбили командира ІД; біля Кветти – в жовтні, коли смертники ІД скоїли крупний напад з використанням вогнепальної зброї і вибухівки на поліцейський коледж у Белуджистані, під час якого загинуло багато курсантів¹⁷.

Новий конфлікт у 2016р. був також зафіксований в Сирії: між Урядом Сирії і Сирійськими демократичними силами (СДС, *Syrian Democratic Forces, SDF*). СДС сформовані 10 жовтня 2015р. рядом сирійських опозиційних сил, найбільшою з яких є курдська Партія Демократичний союз (ПДС, *Partiya Yekitiya Democrat, PYD*). З 2012р. ПДС брала участь в окремому конфлікті за територію Рожава, який завершився, коли ПДС приєдналася до СДС. Цілі новоствореної СДС були ширшими за обмежені територіальні претензії ПДС: формування демократичного Уряду та перетворення Сирії на федеративну державу з автономією Рожави в північній частині країни, – тобто стосувались як влади, так і території¹⁸. З того часу СДС перетворилася

¹⁵ Abu Mohammad al-Adnani al-Shami, ‘This is the promise of Allah’, 19 June 2014.

¹⁶ Roul, A., ‘Wilayat Khurasan: Islamic State consolidates position in AfPak region’, *Terrorism Monitor*, vol.13, no.7 (Apr. 2015).

¹⁷ Associated Press Newswires, ‘Gunmen kill police officer, wound 2 in Pakistani capital’, 13 Feb. 2016; Press Trust of India, ‘Top IS commander killed in Pakistan’, 17 Mar. 2016; Agence France Presse, ‘Islamist militants kill 61 in Pakistan police attack’, 25 Oct. 2016.

¹⁸ *UCDP* визначає різні конфлікти залежно від змісту суперечки. Якщо з’являється нове угруповання або змінюється причина суперечки, то фіксується новий конфлікт. Подібним прикладом попередніх років є Чечня. З 1994р. по 2007р. *UCDP* фіксувала внутрішній конфлікт між Урядом Росії і Чеченською Республікою Ічкерія (ЧРІ). В середині 2000-х років конфлікт охопив великі території Північного Кавказу, де збільшився вплив радикальних ісламістів. Ці події призвели до офіційного зникнення назви ЧРІ і проголошення у 2007р. її лідером, Доку Умаровим, Емірату Кавказ. Таким чином, територіальна суперечка з Чечнею була завершена, і виник новий конфлікт з приводу території – Емірату Кавказ у складі Дагестану, Чечні, Інгусетії, Осетії, Карачасво-Черкесії і Кабардино-Балкарії.

на потужну сирійську опозиційну організацію та отримує різного роду підтримку від США та інших західних держав. СДС, як і ПДС, воює з урядовими силами та, крім того, є головним противником ІД в цій частині Сирії. Але конфлікт між СДС та ІД класифікується як недержавний і тому не внесений до таблиці конфліктів у цьому підрозділі¹⁹.

Поновлені конфлікти

Шість конфліктів, поновлених у 2016р., як мінімум упродовж року вважалися неактивними: Республіка Конго; Еритрея-Ефіопія; Мозамбік; Руанда; М'янма: Аракан; Туреччина.

Невеликий збройний конфлікт з приводу влади був зафіксований у 2016р. в Республіці Конго. Востаннє він був активним у 2002р. Як і тоді, у 2016р. проти Уряду Конго воювала організація *Ntsiloulous* на чолі з Ф.Бінцаму (*Frédéric Bintsamou*, Пастор Нтумі). В 1997-1999рр. Конго постраждало від масштабної громадянської війни, якій передував невеликий збройний конфлікт 1993-1994рр. Насильство цього періоду в боротьбі за владу між тодішнім Президентом П.Ліссубою (*Pascal Lissouba*) і Прем'єр-міністром Б.Колеласом (*Bernard Kolelas*), з одного боку, та колишнім Президентом Д.Сассу-Нгессо (*Denis Sassou-Nguesso*), з іншого, пересварило різні загони бойовиків. Війна завершилася поверненням Сассу-Нгессо на посаду Президента, яку він обіймає понині. Серед загонів бойовиків, що воювали проти сил Сассу-Нгессо, була *Ntsiloulous*, яка діяла переважно в департаменті Пул, навколо столиці Браззавілю. Сили *Ntsiloulous*, які відступили до Пулу після війни, не склали зброю, і бої з урядовими силами спалахнули знов у 2002р.

Ці бойові дії припинилися після угоди від березня 2003р., згідно з якою *Ntsiloulous* мала бути роззброєна, а її бійці реінтегровані в суспільство. Однак виконання угоди зайшло у глухий кут і наступними роками повідомлялося про спорадичні сутички, які не досягали порогу внесення до таблиці активних збройних конфліктів. Після переобрання Сассу-Нгессо у березні 2016р. бойові дії спалахнули знову у вигляді епізодичного насильства, якого на початку квітня зазнав Браззавіль. Відповіддю урядових сил на перші напади *Ntsiloulous* стали авіаудари по жилих районах у департаменті Пул. Про окремі випадки насильства в Пулі за участі двох сторін повідомлялося з вересня й до кінця року, але обставини цих подій часто було важко з'ясувати²⁰.

На кордоні Еритреї та Ефіопії у 2016р. поновився конфлікт із застосуванням збройних сил. У 1998-2000рр. крупні бойові дії між двома державами точилася спочатку навколо м.Бадме, а потім на різних ділянках кордону. Війна сталася на фоні постійного погіршення відносин між двома урядами.

¹⁹ Про конфлікт у Сирії і діяльність ІД див. підрозділи I, II розділу 3 цього видання.

²⁰ 'Republic of Congo: President Tightens Rule', *Africa Research Bulletin* vol.53, no.4 (Apr. 2016), p.20968; Amnesty International, 'Republic of Congo: Air strikes hit residential areas including schools', 18 Apr. 2016; 'Republic of Congo: Pool Region Violence', *Africa Research Bulletin*, vol.53, no.10 (Oct. 2016), p.21183.

У 2000р. була підписана угода про врегулювання прикордонної суперечки та розгорнута Місія ООН в Ефіопії та Еритреї (*UN Mission in Ethiopia and Eritrea*). Попри підписання угоди, напруженість залишалася високою, а після закриття Місії у 2008р. зросла ще більше. На початку 2010р. з'явилися непідтвержені повідомлення про зіткнення, зокрема, коли Еритрея заявила про напад ефіопських військ²¹. Ця нестабільна ситуація досягла апогею в червні 2016р. під час битви поблизу прикордонного м.Церона, коли загинуло не менше 25 осіб²².

У 2016р. в Мозамбіку конфлікт з приводу влади знову сягнув рівня невеликого збройного конфлікту. Востаннє він вважався активним у 2013р. Громадянська війна 1977-1992рр. у Мозамбіку між Урядом і Мозамбікським національним опором (*Resistencia Nacional Moçambicana, RENAMO*) завершилася Генеральною мирною угодою 1992р. Однак, у 2013р. напруженість між Урядом Мозамбіку та *RENAMO*, з 1979р. очолюваного А.Дхлакама (*Afonso Dhlakama*), поновилася. *RENAMO* звинуватив Уряд у порушенні мирної угоди 1992р. шляхом, насамперед, фальсифікації результатів виборів. Слід зауважити, що в цей час політичний вплив *RENAMO* знижувався разом із втратою доходів, що спонукало його до перегляду політичної позиції. Після поліцейського рейду до приміщень *RENAMO* в Мушунге у квітні 2013р. стався ряд сутичок. Між двома сторонами відбулися переговори, але невдовзі вони провалились, і бойові дії поновилися. Внаслідок спорадичних зіткнень у 2014-2015рр. загинуло менше 25 осіб, тому в цьому періоді конфлікт не був внесений до таблиці конфліктів. Політична ситуація не покращувалась, і у 2016р. спалахнули нові сутички, внаслідок чого конфлікт знову досяг рівня невеликого збройного конфлікту. Повідомлялося про окремі сутички у провінціях, де *RENAMO* мав сильні позиції: у провінції Софала – в лютому, квітні та жовтні, та у провінції Маніка – у квітні²³. Однією з головних причин суперечки стали результати загальних виборів у жовтні 2014р., коли А.Дхлакама заявив про перемогу *RENAMO* в шести провінціях, у т.ч. Софала та Маніка, які, відповідно, мали б перейти під контроль *RENAMO*. Версія результатів виборів від *RENAMO* заперечується Урядом і піддається сумніву спостерігачами²⁴.

У Руанді у 2016р. поновився конфлікт з приводу влади. Востаннє він був активним у 2012р. У 2016р. в боях брало участь те саме угруповання хуту – Демократичні сили визволення Руанди (*Forces démocratiques de libération du Rwanda, FDLR*), – що протистояло Уряду Руанди, в якому домінували тутсі. *FDLR* утворена у 2000р. як наступниця Армії визволення Руанди (*Armée pour la Libération du Rwanda, ALIR*), яка раніше воювала проти руандійського Уряду. *ALIR*, своєю чергою, виросла з залишків загонів ополчення

²¹ Agence France-Press, 'Eritrea says attacked by Ethiopia', 3 Jan. 2010; Reuters, 'Eritrea says it killed 10 Ethiopian troops', 3 Jan. 2010.

²² Еритрея, однак, заявляла про значно більше число жертв. Див., наприклад: Agence France-Press, 'Eritrea claims it killed 200 in Ethiopian clash', 16 June 2016.

²³ International Crisis Group, 'Mozambique', *Crisis Watch*, Feb. 2016, Apr. 2016 and Oct. 2016.

²⁴ AllAfrica, 'Mozambique: not true that Renamo "won six provinces"', says Nyusi', 27 Aug. 2016.

хуту *Interahamwe* та колишніх збройних сил Руанди, відповідальних за геноцид у Руанді в 1994р. *FDLR* воювали проти руандійських військ, підтримуваних з 2000р. по 2012р. військами Демократичної Республіки Конго (ДРК). Бойові дії тривали переважно на території ДРК. У 2012р. руандійські війська, які з 1990-х років періодично були присутні в ДРК, залишили країну після погіршення відносин з Урядом ДРК. Наступними роками цей конфлікт не вважався активним. Однак, з 2015р. два уряди знову почали співпрацювати, і відтоді урядові сили ДРК підтримують Руанду в конфлікті з *FDLR*. Усі бойові дії у 2016р. точились у провінції Північне Ківу в ДРК, і в усіх боях брали участь війська ДРК, а не руандійські війська, як зафіксовано *UCDP*.

Серед багатьох конфліктів з приводу території, що точилися у М'янмі після здобуття незалежності у 1948р., одним з найдавніших є конфлікт з приводу території Аракану. Востаннє він вважався активним у 1994р. У жовтні 2016р. з'явилося цілком нове угруповання – Рух віри Аракану (*Harakah al-Yaqin, HaY*). Як і Організація солідарності рохінджа (*Rohingya Solidarity Organization*), що діяла в 1990-х роках, *HaY* є мусульманською організацією, яку підтримують мусульмани рохінджа, що становлять більшість у північній частині штату Аракан, але меншість у штаті в цілому. Походження *HaY* точно не відоме, але вона пов'язана з різними іншими мусульманськими організаціями, окремі з яких перебувають у сусідній Бангладеш, де їх членів нібито тренували перед нападами у жовтні 2016р.²⁵ Відповіддю на ці напади стали масові репресії народу рохінджа загалом і ймовірних сепаратистів зокрема із застосуванням військової сили.

У Туреччині у 2016р. сталися дві не пов'язані між собою події, через які тамтешній конфлікт з приводу влади за участі двох окремих опозиційних організацій був внесений до таблиці конфліктів²⁶. По-перше, в Туреччині, яка має досвід як успішних, так і невдалих військових переворотів, увечері 15 липня 2016р. відбулася спроба державного перевороту. Незадовго до опівночі частина турецьких військових, що назвали себе Радою миру (*Yurtta Sulh Konseyi*), заявили по національному телебаченню, що вони перебрали на себе керівництво Туреччиною для відновлення конституційного ладу, прав і свобод людини, верховенства права та загальної безпеки. Вони оголосили воєнний стан, розташували війська у двох найкрупніших містах країни, Стамбулі та Анкарі. До ранку 16 липня стало зрозумілим, що спроба перевороту фактично провалилась, а його очільники були розбиті силами, лояльними державі. Близько 300 осіб загинули; матеріальна шкода була суттєвою.

Спроба перевороту мала далекосяжні наслідки. Президент Р.Т.Ердоган (*Recep Tayyip Erdogan*) звинуватив “рух Гюлена” (*Gülen movement*) у його

²⁵ International Crisis Group, ‘Myanmar: a new Muslim insurgency in Rakhine State’, Asia Report no.283, 15 Dec. 2016.

²⁶ *UCDP* розглядає бойові дії у країні між різними групами учасників в одній суперечці (з приводу влади чи певної території) як один конфлікт. Конфлікт з приводу влади в Туреччині востаннє був активним у 2005р., коли в ньому брала участь Маоїстська комуністична партія (*Maoist Communist Party, MCP*) – організація, яка відтоді була переважно не активною.

підтримці перевороту. Ф.Гюлен (*Fethullah Gülen*) з його суспільно-релігійним (ісламським) рухом *Hizmet* колись був союзником Ердогана, але наприкінці 2013р. розірвав відносини з ним і правлячою Партією справедливості та розвитку (*Justice and Development party*). За лічені дні після спроби перевороту за ґратами опинилися десятки тисяч гіпотетичних прихильників Гюлена, включно з військовослужбовцями, судьями та іншими держслужбовцями, а також вчителями. Оглядачі стверджували, що дедалі більш авторитарний режим скористався спробою перевороту для придушення всіх видів реальної чи уявної опозиції; або навіть – що переворот був спробою запобігти майбутнім чисткам, що сталися після нього²⁷.

По-друге, у 2016р. ряд нападів на турецькі сили безпеки здійснили Соколи свободи Курдистану (*Teyrebazen Azadiya Kurdistan, TAK*), найпомітнішими з яких були підриг військових автобусів в Анкарі 17 лютого та вибух на футбольному стадіоні у Стамбулі 10 грудня. Деталі походження та цілі *TAK* не достатньо відомі, але повідомлялося, що угруповання відкололося від Робітничої партії Курдистану (РПК, *Partiya Karkeren Kurdistan, PKK*) десь у 2004р. Відтоді воно діє як окрема організація, попри очевидну подібність, пов'язану з відданістю обох угруповань курдському націоналізму. *TAK* відрізняється від РПК зосередженістю на протидії турецькому режиму та його політиці, зоною діяльності (переважно Стамбул та Анкара) і вибором об'єктів нападу, до яких належать не лише сили безпеки, але й туристична галузь. З моменту створення *TAK* здійснили кілька дрібних нападів, але лише у 2016р. від їх рук загинули понад 25 осіб.

Уже не активні конфлікти

З таблиці у 2016р. були вилучені 13 конфліктів, зафіксованих у 2015р.: Алжир: ІД; Бурунді; Чад; Ліван: ІД; Лівія; Малі: Азавад; Малі: Імперія Масіна; М'янма: Коканг; М'янма: Палаунг; М'янма: Шан; Росія: Емірат Кавказ; Сирія: Курдистан; Ємен: ІД²⁸.

Конфлікт в Алжирі за участі *Jund al-Khilafa* активізувався у 2015р. Це угруповання в листопаді 2014р. заявило про приєднання до ІД, та, відповідно, цей конфлікт є одним з багатьох зафіксованих територіальних конфліктів, пов'язаних зі створенням Ісламського халіфату. У 2015р. конфлікт досяг порогу у 25 загиблих внаслідок бойових дій, проте у 2016р. бої були більш спорадичними і його інтенсивність виявилася нижчою за порогову.

У Бурунді в конфлікті з приводу влади, що точився в умовах повсюдного та масового політичного насильства, у 2015р. брали участь два угруповання. 13 травня група військових на чолі з офіцером Г.Нійомбаре (*Godefroid Niyombare*) зробила спробу повалення Уряду Президента П.Нкурунзизи (*Pierre Nkurunziza*). Згодом у столиці, м.Бужумбура, почалися запеклі бої. У грудні 2015р. з'явилося ще одне нове угруповання – Республіканські

²⁷ Про спробу перевороту в Туреччині див. підрозділ III розділу 4 цього видання.

²⁸ Конфлікт Алжир: ІД не розглядався у *Щорічнику СІПІ 2016*, але після додаткового вивчення був доданий до таблиці за 2015р.

сили Бурунді (*Les Forces Republicaines du Burundi, Forebu*)²⁹. *Forebu* наприкінці 2015р. атакували ряд військових об'єктів. Повідомлялося також про сутички в перші місяці 2016р., але рівень насильства з боку обох суб'єктів був нижчим за пороговий. Слід підкреслити, що Бурунді з 2015р. переживає глибоку політичну і правову кризу. Там коїться повсюдне та масове політичне насильство за участі сил безпеки та різного роду бойовиків. Насильство найчастіше спрямоване проти цивільних, а відповідальність за вбивства часто не можна покласти на якогось одного учасника³⁰.

Конфлікт у Чаді між Урядом та ІД активізувався у 2015р., після того, як колись суто нігерійське угруповання Боко Харам (*Boko Haram*) заявило про приєднання до ІД і висунуло претензії на територію багатьох держав, у т.ч. Чаду. До 2016р., однак, напруженість ослабла. Зафіксовано лише кілька нападів: усі – поблизу кордону Чаду з Нігером і Нігерією, а число жертв не досягло порогу в 25 загиблих унаслідок бойових дій.

У Лівані конфлікт між Урядом та ІД був активним у 2014-2015рр. як невеликий збройний конфлікт, але у 2016р. інтенсивність бойових дій знизилася нижче порогової. Сутички точилися на півночі, на кордоні Лівану з Сирією.

У Лівії у 2016р. загострився конфлікт з приводу влади з ІД, який, проте, не вважався активним. Лівію накрила хвиля заплутаної боротьби за владу та масового насильства як наслідків громадянської війни та повалення Президента М.Кадафі (*Muammar Gaddafi*) у 2011р. Після виборів 2014р. претензії на владу висунули два уряди: розташовані у столиці м.Тріполі та у Тобруку. *UCDP* вважає Уряд у Тріполі Урядом Лівії³¹. Відтоді бойовики, що воювали на боці цих урядів, перебували у стані збройного конфлікту між собою. Водночас, Уряд у Тріполі у 2016р. був повністю поглинутий підготовкою масованого наступу на м.Сірт у намаганні вибити ІД з Лівії. З іншого боку, бойовики, союзні тобрукському Уряду, загрузли в боях з різними ісламістськими групами в Бенгазі. Таким чином, боїв між двома сторонами конфлікту з приводу влади у 2016р. фактично не зафіксовано.

У Малі у 2016р. тривав конфлікт з приводу влади за участі Аль-Каїди в Ісламському Магрибі (*AQIM*) та *Ansar Dine*, однак конфлікт з приводу території Азаваду, в якому з 1990-х років різні туарезькі та арабські угруповання виступають проти Уряду Малі, не відповідав у 2016р. критеріям реєстрації

²⁹ Agence France-Presse, 'Burundi rebels announce force to oust president', 23 Dec. 2015.

³⁰ Див., наприклад: Human Rights Watch, 'Burundi', *Human Rights Watch World Report, 2017*, pp.157-163.

³¹ Згідно з визначенням *UCDP*, уряд держави – це сторона, за якою загалом визнається центральне врядування, навіть тими організаціями, які мають намір захопити владу. Якщо цей критерій не може бути застосований, урядом вважається сторона, яка контролює столицю держави. Тому після захоплення у серпні 2014р. столиці Тріполі силами Загального національного конгресу (*General National Congress, GNC*) та лояльних йому бойовиків (зокрема, з м.Місрата) Урядом Лівії вважався *GNC*. За результатами Лівійської мирної угоди від 19 грудня 2015р., з початку квітня 2016р. *GNC* поступилася владою Уряду національної згоди (*Government of National Accord*). Відповідно до визначень *UCDP*, попри те, що Уряд у Тобруку (Палата представників, *House of Representatives*) має світове визнання, тут він розглядається як недержавний суб'єкт. Про конфлікт у Лівії див. підрозділ I розділу 3 цього видання.

в базі даних. Активним у 2015р. було насамперед туarezьке угруповання Координація рухів Азаваду (*Coordination des Movements de l'Azawad, CMA*). У травні 2015р. була підписана мирна угода, що надала північному регіону обмежену автономію. Після підписання Угоди бойові дії між Урядом Малі та *CMA* припинилися. Однак виконання Угоди відбувається повільно, і політичне насильство інших угруповань триває³².

Інший конфлікт у Малі, що вперше активізувався у 2015р. – Малі: Імперія Масіна – у 2016р. перейшов до неактивної фази. Фронт визволення Масіни (*Front de Libération du Macina, FLM*) з'явився в січні 2015р. та мав за мету створення Імперії Масіна під проводом фулані. У I половині року тривали бої низької інтенсивності з Урядом Малі, але у травні 2016р. *FLM* заявив про приєднання до *Ansar Dine* – іншого ісламістського угруповання, що брало участь у триваючому конфлікті за владу в Малі. Злиття з *Ansar Dine* означало, що *FLM* як окрема організація припинила існування.

Три територіальні конфлікти у М'янмі, що були активними у 2015р., припинилися у 2016р. Усі три стосувалися території у штаті Шан на північному сході М'янми. У конфлікті між Урядом М'янми та Армією Національно-демократичного альянсу М'янми (*Myanmar National Democratic Alliance Army, MNDAA*) з приводу території Коканг – китайськомовної частини штату Шан – *UCDP* у 2016р. жертв не зафіксувала. Натомість повідомлялося про сутички в інших двох конфліктах: за участі Фронту визволення держави Палаунг (*Palaung State Liberation Front, PSLF*) з приводу території Палаунг (*Palaung*); а також у конфлікті між Урядом і Партією прогресу держави Шан (*Shan State Progress Party, SSPP*) з приводу території штату Шан. В обох випадках, однак, достовірне число загиблих унаслідок бойових дій було нижчим за порогове.

Територіальний конфлікт у Росії з Еміратом Кавказ, що виріс з іншого територіального конфлікту – з приводу території Чечні, активного у 1994-2007рр., – не досяг у 2016р. порогового рівня. Сили Емірату Кавказ воюють з Урядом Росії з 2007р., прагнучи створити в регіоні ісламський емірат. Після вбивства у 2013р. керівника угруповання, Д.Умарова, Емірат Кавказ зазнає тиску російської армії та постійних змін у керівництві. Багато бойовиків залишили організацію і приєдналися до джихадистських угруповань у Сирії, що призвело до послаблення і фрагментації організації.

Конфлікт у Сирії з приводу курдських територій між Урядом Сирії і Партією Демократичний союз (*Partiya Yekitiya Democrat, PYD*), що був активним з 2012р., не потрапив до таблиці конфліктів, активних у 2016р. У первинній формі конфлікт припинив бути активним через об'єднання ПДС з рядом інших угруповань і створення ними у жовтні 2015р. Сирійських демократичних сил (СДС, *Syrian Democratic Forces, SDF*) з цілями, ширшими за формування території Курдистан (див. про нові конфлікти вище).

³² Про конфлікт у Малі див.: Шьон Е. “Імплементація мирного процесу в Малі: складний випадок миротворчої діяльності”. – *Щорічник СІПІ 2016*, розділ 5.

У Ємені активний у 2015р. конфлікт між Урядом та ІД, не мав продовження у 2016р. – активність ІД у Ємені почала спрямовуватися на боротьбу із Силами Гаді (*Forces of Hadi*) (таблиця 2.2), а не з Урядом³³.

Висновки

Кількість активних збройних конфліктів у 2016р. була другою за період 2007-2016рр.: лише у 2015р. вона була вищою (діаграма 2.1). Упродовж трирічного періоду 2014-2016рр. зафіксована значно більша річна кількість збройних конфліктів, ніж у семирічний період 2007-2013рр. Якщо порівнювати дані за довший проміжок часу, кількість збройних конфліктів останніми роками дорівнює їх кількості в 1990-1992рр. Ці два періоди, 1990-1992рр. і 2014-2016рр., дають два виразні піки епохи після холодної війни. Пік 1990-х років збігся з розпадом колишнього Радянського Союзу і Югославії, що відкрило перед рухами самовизначення нові політичні можливості, нереальні в попередню епоху, що зрештою призвело до політичних конфліктів. Нинішній пік має певні риси, властиві розпаду авторитарних держав, особливо після “арабської весни”. Більшість нових конфліктів у цей період точилися на Близькому Сході або так чи інакше були пов’язані з тамтешніми подіями.

Головним поясненням різкого збільшення кількості активних збройних конфліктів у 2015р. є експансія ІД. 11 з 14 нових конфліктів, доданих до таблиці у 2015р., були пов’язані з розширенням дій ІД³⁴. Ця тенденція тривала, хоч і не так активно, й у 2016р. На відміну від 2015р., коли з’явилися нові групи ІД, а кілька існуючих угруповань приєдналися до неї, що зумовило зміну цілей, два нові конфлікти 2016р. – в Йорданії та Пакистані – були наслідком експансії ІД до сусідніх країн. ІД поширила свої дії на Йорданію із Сирії, а на Пакистан – з Афганістану. У 2016р., крім припинення її експансії на нові території і створення нових вілайятів (провінцій), ІД зазнала ряд крупних поразок у триваючих конфліктах. В Іраку та Сирії ІД втратила великі, раніше підконтрольні їй, території. Особливо критичною для неї була ситуація в Іраку. Крім того, важливе значення мав наступ урядових сил Іраку восени 2016р. на підконтрольне ІД м. Мосул – друге найкрупніше місто в Іраку – за підтримки проурядових бойовиків і міжнародної коаліції.

Втрата Мосулу означала втрату останнього в Іраку крупного підконтрольного ІД густонаселеного району. В Сирії у 2016р., за оцінками, ІД втратила до 20% території³⁵. У Лівії вона зазнала нищівного удару, коли у грудні 2016р. урядові сили захопили м.Сірт і навколишні райони³⁶. Лівія загалом

³³ У січні 2015р. угруповання *Ansarallah* повалило Уряд Президента Гаді, та захопило контроль над столицею. Тому після захоплення Сани Урядом Ємену вважається *Ansarallah*. Гаді в лютому вдалося втекти до Адену, де він оголосити всі кроки *Ansarallah* “нікчемними та незаконними”. Гаді відмовився визнати свою відставку і заявив, що повертає собі посаду Президента. Хоча його Уряд має світове визнання, Сили Гаді (*Forces of Hadi*) розглядаються тут, згідно з визначеннями *UCDP*, як недержавний суб’єкт.

³⁴ Themner and Melander (посилання 5), pp.201-219.

³⁵ Mesterhazy, A. (rapporteur), ‘The International Military Campaigns against Daesh’, Report prepared for the NATO Transatlantic Defence and Security Committee, NATO Parliamentary Assembly, no.163, 16 Nov. 2006. Про поразки ІД у 2016р. див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

³⁶ Про уряди Лівії див. посилання 31.

Таблиця 2.2. Збройні конфлікти, активні у 2016р.

Місце ^a	Сторони ^b	Причина конфлікту ^c	Рік початку ^d	Інтенсивність	Зміни з 2015р. ^e
Алжир	Уряд Алжиру проти Аль-Каїди в Ісламському Магрибі (<i>al-Qaeda in the Islamic Maghreb, AQIM</i>)	Влада	1998 /1999	Невеликий	0
Камерун	Уряд Камеруну проти <i>Jama'atu Ahlis Sunna Lidda'awati wal-Jihad</i> (Боко Харам)	Влада	2015 /2015	Невеликий	--
Камерун (Камерун, Нігерія)	Уряд Камеруну проти Ісламської держави	Територія (Ісламська держава)	2015 /2015	Невеликий	-
Конго	Уряд Конго проти <i>Ntsiloulous</i>	Влада	1998 /1998	Невеликий	..
Еритрея, Ефіопія	Уряд Еритреї проти уряду Ефіопії	Територія (спільний кордон)	1998 /1998	Невеликий	..
Ефіопія	Уряд Ефіопії проти Фронту національного Огадену (<i>Ogaden National Liberation Front, ONLF</i>)	Територія (Огаден)	1994 /1994	Невеликий	0
Ефіопія	Уряд Ефіопії проти Фронту визволення Оромо (<i>Oromo Liberation Front, OLF</i>)	Територія (Оромія)	1974 /1977	Невеликий	0
Кенія (Кенія, Сомалі)	Уряд Кенії проти Аш-Шабаб (<i>Al-Shabab</i>)	Територія (Північно-Східна та Прибережна провінції)	2015 /2015	Невеликий	+
Лівія	Уряди Лівії, США проти Ісламської держави	Територія (Ісламська держава)	2015 /2015	Війна	++
Малі	Уряди Малі, Франції, Місія <i>MINUSMA</i> ^f проти Аль-Каїди в Ісламському Магрибі (<i>AQIM</i>) проти <i>Ansar Dine</i>	Влада	2009 /2009	Невеликий	-
			2012 /2012	Невеликий	..
Мозамбик	Уряд Мозамбіку проти Мозамбікського національного опору (<i>Resistencia nacional moçambicana, RENAMO</i>)	Влада	1977 /1977	Невеликий	..
Нігер	Уряди Нігеру, Чаду, Нігерії проти Ісламської держави	Територія (Ісламська держава)	2015 /2015	Невеликий	++
Нігерія	Уряд Нігерії, Камеруну проти <i>Jama'atu Ahlis Sunna Lidda'awati wal-Jihad</i> (Боко Харам)	Влада	2009 /2009	Невеликий	--
Нігерія	Уряди Нігерії, Камеруну, Чаду, Нігеру проти Ісламської держави	Територія (Ісламська держава)	2015 /2015	Війна	+
Руанда (ДРК)	Уряди Руанди, ДР Конго проти Демократичних сил визволення Руанди (<i>Forces démocratiques de libération du Rwanda, FDLR</i>)	Влада	2001 /2001	Невеликий	..

Місце ^a	Сторони ^b	Причина конфлікту ^c	Рік початку ^d	Інтенсивність	Зміни з 2015р. ^e
Сомалі	Уряд Сомалі, <i>AMISOM</i> ^g проти Аш-Шабаб	Влада	2008 /2008	Війна	++
Південний Судан	Уряд Південного Судану проти Опозиційного крила Народного руху/Армії визволення Судану (<i>Sudan People's Liberation Movement/Army in Opposition, SPLM/A-IO</i>)	Влада	2013 /2013	Невеликий	+
Судан	Уряд Судану проти Суданського революційного фронту (<i>Al-Jabhat Al-Thawriyat Al-Sudan, SRF</i>)	Влада	2011 /2011	Війна	0
Уганда (ДПК)	Уряд Уганди, ДР Конго проти Альянсу демократичних сил (<i>Alliance of Democratic Forces, ADF</i>)	Влада	1996 /1996	Невеликий	-
<i>Америка</i>					
Колумбія	Уряд Колумбії проти Армії національного визволення (<i>Ejército de Liberación Nacional, ELN</i>)	Влада	1965 /1966	Невеликий	-
США (Афганістан, Пакистан)	Уряди США, Афганістану, Пакистану проти Аль-Каїди	Влада	2001 /2001	Невеликий	++
<i>Азія та Океанія</i>					
Афганістан (Афганістан, Пакистан)	Уряди Афганістану, Пакистану, США проти Талібану	Влада	1995 /1995	Війна	0
Афганістан	Уряди Афганістану, Пакистану, США проти Ісламської держави	Територія (Ісламська держава)	2015 /2015	Війна	++
Бангладеш	Уряд Бангладеш проти <i>Jamaat-ul-Mujahideen Bangladesh (JMB)</i>	Влада	2005 /2016	Невеликий	..
Індія	Уряд Індії проти Комуністичної партії Індії - маоїстської (<i>Communist Party of India-Maoist, CPI-Maoist</i>)	Влада	2004 /2005	Невеликий	++
Індія	Уряд Індії проти Об'єднаного фронту визволення Заходу Південно-Східної Азії (<i>United Liberation Front of Western South East Asia, UNLFW</i>)	Територія (Захід Південно-Східної Азії)	2015 /2015	Невеликий	--
Індія (Афганістан, Індія)	Уряд Індії проти кашмірських повстанців	Територія (Кашмір)	1984 /1990	Невеликий	++
Індія, Пакистан	Уряд Індії проти Уряду Пакистану	Територія (Кашмір)	1948 /1948	Невеликий	++
М'янма	Уряд М'янми проти Руху віри Аракану (<i>Harakah al-Yaqin, HaY</i>)	Територія (Аракан)	2016 /2016	Невеликий	..
М'янма	Уряд М'янми проти Організації незалежності Качину (<i>Kachin Independence Organization, KIO</i>)	Територія (Качин)	1961 /1961	Невеликий	--
Пакистан (Афганістан, Пакистан)	Уряди Пакистану, Афганістану проти Руху Талібан у Пакистані (<i>Tehrik-i-Taliban Pakistan, TTP</i>)	Влада	2007 /2007	Невеликий	--

Місце ^a	Сторони ^b	Причина конфлікту ^c	Рік початку ^d	Інтенсивність	Зміни з 2015р. ^e
Пакистан	Уряд Пакистану проти Армії визволення Белуджистану (<i>Baluchistan Liberation Army, BLA</i>)	Територія (Белуджистан)	2004 /2004	Невеликий	++
	проти Об'єднаної армії Белуджистану (<i>United Baloch Army, UBA</i>)		2012 /2016		
Пакистан	Уряд Пакистану проти Ісламської держави	Територія (Ісламська держава)	2016 /2016	Невеликий	..
Філіппіни	Уряд Філіппін проти Комуністичної партії Філіппін (<i>Communist Party of the Philippines, CPP</i>)	Влада	1969 /1969	Невеликий	—
Філіппіни	Уряд Філіппін проти Групи Абу Саяфа (<i>Abu Sayyaf Group, ASG</i>) проти Ісламських бійців за свободу Бангсаморо (<i>Bangsamoro Islamic Freedom Fighters, BIFFM</i>)	Територія (Мінданао)	1993 /1993	Невеликий	+
			2012 /2012		
Таїланд	Уряд Таїланду проти повстанців Патані	Територія (Патані)	1965 /2003	Невеликий	0
Європа Азербайджан (Вірменія, Азербайджан)	Уряд Азербайджану проти Нагірно-Карабаської Республіки, Вірменії	Територія (Нагірний Карабах)	1991 /1991	Невеликий	++
Росія	Уряд Росії проти Ісламської держави	Територія (Ісламська держава)	2015 /2015	Невеликий	+
Україна	Уряд України проти Донецької Народної Республіки (ДНР), Росії проти Луганської Народної Республіки (ЛНР), Росії	Територія (Новоросія)	2015 /2015	Невеликий	+
			2015 /2015		
<i>Близький Схід</i>					
Єгипет	Уряд Єгипту проти Ісламської держави	Територія (Ісламська держава)	2014 /2015	Невеликий	--
Ірак (Бельгія, Ірак, Лівія, Сирія)	Уряди Іраку, Австралії, Бахрейну, Бельгії, Канади, Данії, Франції, Йорданії, Нідерландів, Саудівської Аравії, ОАЕ, Великої Британії, США проти Ісламської держави	Влада	2004 /2004	Війна	0
Йорданія (Йорданія, Сирія)	Уряд Йорданії проти Ісламської держави	Територія (Ісламська держава)	2016 /2016	Невеликий	..
Сирія	Уряди Сирії, Ірану, Росії проти сирійських повстанців	Влада	2011 /2011	Війна	—
Сирія	Уряди Сирії, Ірану, Росії проти Ісламської держави	Територія (Ісламська держава)	2013 /2013	Війна	+
Сирія	Уряд Сирії проти Сирійських демократичних сил (<i>Syrian Democratic Forces, SDF</i>)	Влада/ територія (Західний Курдистан)	2015 /2016	Невеликий	..

Місце ^a	Сторони ^b	Причина конфлікту ^c	Рік початку ^d	Інтенсивність	Зміни з 2015р. ^e
Туреччина	Уряд Туреччини проти Соколів свободи Курдистану (<i>Teyrebazen Azadiya Kurdistan, TAK</i>) проти Ради миру в домі (<i>Yurtta Sulh Konseyi, YSK</i>)	Влада	2005 /2016 /2016	Невеликий /Невеликий	.. /..
Туреччина (Ірак, Сирія, Туреччина)	Уряд Туреччини проти Ісламської держави	Територія (Ісламська держава)	2015 /2015	Війна	++
Туреччина (Ірак, Туреччина)	Уряд Туреччини проти Робітничої партії Курдистану (<i>Partiya Karkeren Kurdistan, PKK</i>)	Територія (Курдистан)	1983 /1984	Війна	+
Ємен (Саудівська Аравія, Ємен)	Уряд Ємену проти Сил Гаді (<i>Forces of Hadi</i>), коаліції на чолі із Саудівською Аравією*	Влада	2015 /2015	Війна	--

MINUSMA (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali*) – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі; *AMISOM* (*African Union Mission in Somalia*) – Місія Африканського Союзу в Сомалі.

Примітки: місця конфліктів у таблиці наведені (за англійським алфавітом) за п'ятьма географічними регіонами: Африка, крім Єгипту; Америка: Північна, Центральна, Південна Америка та Карибський басейн; Азія: Океанія, Австралія, Нова Зеландія; Європа, включно з Кавказом; Близький Схід: Єгипет, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Кувейт, Ліван, Сирія, Туреччина, держави Аравійського півострова.

^a “Місце” означає країну, де уряд кинув виклик з боку опозиційної організації. Якщо бойові дії тривали в іншому місці, то всі країни, де точилися бої, зазначені в дужках. Назва місця наведена один раз для кожного конфлікту в цьому місці. В цьому місці може бути лише один конфлікт з приводу влади і один – території.

^b Першими наведені урядова сторона та її союзники, далі – опозиційні сторони, якими можуть бути організації чи інші держави. Опозиційна організація – будь-яке неурядове угруповання, що публічно оголосило свою назву та політичні цілі, для досягнення яких використовує збройну силу. В цьому стовпчику перелічені лише сторони та союзи, які були активними у 2016р. Кома між двома учасниками бойових дій означає союз. У випадках, коли два уряди заявили несумісні позиції, наприклад, стосовно спільного кордону, вони наведені в алфавітному порядку.

^c Заявлена причина конфлікту, “влада”, “територія” або “влада/територія”, означає, що вона стосується: (а) урядування, зокрема політичної системи, зміни центрального уряду чи його складу; (б) території, тобто контролю над територією (міждержавний конфлікт), її відокремлення або автономії; (в) влади та території, тобто поєднання обох причин, коли неможливо визначити первинну. В одному місці можуть бути суперечки з приводу кількох різних територій, але лише одна – з приводу влади.

^d “Рік початку” означає рік початку протистояння (тобто боротьби між урядом і повстанським угрупованням або іншим урядом). Першим наведено рік, у якому зафіксований перший смертельний випадок унаслідок бойових дій, другим – рік, у якому протистояння вперше призвело до не менше 25 загиблих від бойових дій.

^e “Зміни з 2015р.” оцінюються як збільшення чи зменшення числа загиблих унаслідок бойових дій у 2016р., порівняно з 2015р. Символи означають такі зміни числа загиблих: “+ +” – збільшення на >50%; “+” – збільшення на 10-50%; “0” – зміни в межах ±10%; “-” – зменшення на 10-50%; “- -” – зменшення на >50%; “. .” – у 2015р. конфлікт був неактивним.

^f У 2016р. до складу *MINUSMA* належали війська від (за англійським алфавітом) Вірменії, Австрії, Бангладеш, Бельгії, Беніну, Бутану, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджі, Камеруну, Чаду, Китаю, Конго, Чехії, Данії, Єгипту, Сальвадору, Естонії, Ефіопії, Фінляндії, Франції, Гамбії, Німеччини, Гани, Гвінеї, Гвінеї-Бісау, Угорщини, Індонезії, Італії, Кот-д'Івуару, Йорданії, Кенії, Ліберії, Литви, Мадагаскару, Мавританії, Непалу, Нідерландів, Нігеру, Нігерії, Норвегії, Португалії, Румунії, Сенегалу, Сьєрра-Леоне, Швеції, Швейцарії, Того, Тунісу, Туреччини, Великої Британії, США та Ємену. Варто зауважити, що Франція, крім надання військ до *MINUSMA*, розгорнула війська в рамках контртерористичної операції *Barkhane* під власним керівництвом.

^g У 2016р. *AMISOM* складалась з військ від Бурунді, Джібуті, Ефіопії, Гани, Кенії, Нігерії, Сьєрра-Леоне та Уганди. США також надавали Уряду підтримку військами.

^h До складу коаліції на чолі із Саудівською Аравією належать війська від Бахреїну, Єгипту, Йорданії, Кувейту, Марокко, Катару, Саудівської Аравії, Судану та ОАЕ.

і Сірт зокрема були центром північноафриканського фронту ІД, що мав служити плацдармом для її експансії до північної та інших частин Африки. Втім, багато членів ІД пішли з Сірту ще до його падіння, і невідомо, де вони можуть продовжити свою діяльність – можливо, далі на захід, у Тунісі, звідки походять багато бойовиків ІД, чи в будь-яких інших місцях. У Нігерії ІД з'явилася у 2015р., після приєднання до неї Боко Харам (*Boko Haram*), і розпалася на дві частини після усунення від керівництва А.Шеко (*Abubakar Shekau*) і відродження ним Боко Харам. Західноафриканський вілайят зазнав невдач також у Нігерії, Нігері та Камеруні.

Довгострокові наслідки цих поразок ІД ще належить побачити. ІД – далеко не єдина рушійна сила конфліктів, що видно на прикладі Сирії, де вона є лише одним з багатьох опозиційних угруповань, з якими жорсткими воєнними заходами бореться Уряд Сирії та його союзники. Поразка ІД у Сирії чи Іраку навряд чи означатиме завершення спустошливих конфліктів, які – разом з постійною ескалацією конфлікту в Афганістані – є наразі найбільш смертоносними.

Попри похмуру наразі картину, історія може дати й деякі корисні уроки. Наприклад, війни в Індокитаї (в Камбоджі, Лаосі та В'єтнамі) у 1960-1970-х роках були в багатьох аспектах дуже заплутаними і в той час здавалися нескінченними. Але ці війни завершилися, і незважаючи на багаторічний конфлікт низької інтенсивності в Камбоджі, регіон позбувся свого конфліктного минулого. Крім того, нинішні конфлікти слід розглядати у перспективі. Порівняно з недавнім минулим, кількість конфліктів і рівень насильства зросли. Але, якщо порівняти сучасні тенденції з руйнівними наслідками крупних війн 1980-х років – ірано-іракської війни, війни СРСР в Афганістані чи війни в Ефіопії, – то теперішній рівень насильства є набагато нижчим.

Тенденції конфліктів не викликають оптимізму – не останньою чергою, на Близькому Сході, – але не всі зміни останніх років були негативними. Багато конфліктів розпочалися, – але й багато припинилися. Відбулась ескалація багатьох конфліктів, зокрема в Афганістані та Лівії, – але інтенсивність багатьох зменшилася, особливо в Сирії і Нігерії. Передумови деяких з цих змін були специфічними для відповідних ситуацій. Так, зменшення числа жертв у сирійському конфлікті у 2016р. сталося внаслідок припинення вогню на початку року, що лише тимчасово зупинило бойові дії. Інші зміни – зокрема, зменшення кількості конфліктів у Латинській Америці – є частиною ширших процесів. Мирна угода 2016р. з Революційними збройними силами Колумбії-Народною армією (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia-Ejército del Pueblo, FARC-EP*) і триваючі в Колумбії переговори з Армією національного визволення (*Ejército de Liberación Nacional, ELN*) – єдиним партизанським угрупованням, що досі конфліктує з латино-американськими урядами – означають, що невдовзі цей регіон може загалом не мати активних конфліктів.

II. Геть із темряви? Надія на мир у Колумбії

ПЕДРО ВАЛЕНСУЕЛА

24 листопада 2016р., після понад 50 років збройного конфлікту, кількох невдалих мирних процесів і чотирьох років переговорів Уряд Колумбії та Революційні збройні сили Колумбії-Народна армія (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia-Ejército del Pueblo, FARC-EP*) підписали Остаточну угоду про завершення збройного конфлікту та побудову стабільного і тривалого миру (*Final Agreement to End the Armed Conflict and Build a Stable and Lasting Peace*)¹. Угода поклала край конфлікту, в якому загинули близько 220 тис. осіб, зникли ще 60 тис., були примусово мобілізовані 6 000 неповнолітніх, викрадені 27 тис. осіб, а понад 6 млн. стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО) і біженцями². У цьому підрозділі розглядаються умови, що уможливили цю Угоду, перебіг мирного процесу та майбутні виклики.

Чинники, що призвели до переговорів

Витоки *FARC* можна простежити у селянських загонах самооборони, створених Комуністичною партією під час міжпартійних конфліктів 1940-1950-х років, відомих серед колумбійців під простою назвою – “наси́льство”. Після офіційного створення *FARC* у 1966р. і впродовж 1970-х років, коли збройний конфлікт був ще малопомітним, організація була тісно пов’язана з Комуністичною партією Колумбії. У 1980-х роках, однак, *FARC* дистанціювалася від Комуністичної партії і створювала нелегальні політичні структури, намагаючись проникнути до кожної провінції країни, захопити владу на місцях, наблизити війну до міст, наростити чисельність бойовиків і фінансові ресурси³. На думку деяких оглядачів, *FARC* у 1990-х роках відмовилася від марксистсько-ленінської доктрини на користь “менш жорсткої ідеологічної системи”, що поєднує націоналістичні та лівацькі ідеї і стимулює побудову “належного врядування” та більш ефективної держави⁴. Інші, однак, стверджують, що попри набуття *FARC* більшої гнучкості та меншої догматичності після кризи соціалізму, вона й надалі відстоює доречність соціалістичної моделі, пристосованої до колумбійських реалій⁵.

Після 20 років військового домінування, коли перевага була явно на боці *FARC*, у 2003р. наступив поворот у війні завдяки професіоналізації національної армії, використанню військово-повітряних сил, покращенню розвідки

¹ Acuerdo final para la terminación del conflicto y la construcción de una paz estable y duradera, <<https://www.mesadeconversaciones.com.co/sites/default/files/24-1480106030.11-1480106030.2016.nuevoacuerdofinal-1480106030.pdf>>.

² Centro Nacional de Memoria Histórica, ¡Basta ya! Colombia: Memorias de Guerra y Dignidad (Imprenta Nacional: Bogota, 2013).

³ Ferro, J. and Uribe, G., El Orden de la Guerra. Las FARC-EP: Entre la Organización y la Política (Centro Editorial Javeriano CEJA: Bogota, 2002); Pizarro, E., Una Democracia Asediada: Balance y Perspectivas del Conflicto Armado en Colombia (Grupo Editorial Norma: Bogota, 2003).

⁴ Ortiz, R., ‘Insurgent strategies in the post-cold war: the case of the Revolutionary Armed Forces of Colombia’, *Studies in Conflict & Terrorism*, vol.25, no.2 (2002), pp.127-143.

⁵ Ferro and Uribe (посилання 3), pp.121-125.

та реалізації активної наступальної стратегії. *FARC* залишила позиції поблизу великих міст, відступила вглиб країни і знову була змушена застосувати стратегію класичної партизанської боротьби. Вона вдалася до дій малими загонами, викрадання політиків, нападів на об'єкти інфраструктури та диверсій, встановлення контролю над стратегічними шляхами⁶. Упродовж 2008-2011рр. загинули кілька членів Секретаріату *FARC*, включно з рядом командирів вищої ланки, а також багато командирів середньої ланки.

Зміни міжнародної ситуації також зіграли важливу роль. У 1980-х роках колумбійські партизани вважали себе “головною складовою широкої революційної боротьби” в Латинській Америці. Мирні процеси в Нікарагуа, Гватемалі та Сальвадорі, поразка партизанського руху *Shining Path* у Перу, призвели до дедалі більшої ізоляції *FARC*⁷. Крім того, прихід цивільних урядів на зміну військовим режимам і здобуття влади конституційним шляхом лівими політичними партіями в Латинській Америці послабили легітимність збройної боротьби в регіоні.

Попри симпатії до партизан, усі ліві режими регіону підтримали переговорний шлях розв'язання конфлікту. У 2005-2007рр. на Кубі відбулися кілька раундів перемовин між *ELN*, другим найбільшим партизанським угрупованням Колумбії, і колумбійським Урядом. Після ліквідації військовими 4 листопада 2011р. одного з очільників *FARC* А.Кано (*Alfonso Cano*), тодішній Президент Венесуели У.Чавес (*Hugo Chavez*) зумів переконати *FARC* погодитися на мирний процес і продовжити діалог⁸.

Тим часом у країні відбувалися масові демонстрації проти воєнного насильства, за права людини, дотримання міжнародного гуманітарного права та політичне розв'язання конфлікту. Об'єднання релігійних і громадянських організацій, підприємців, місцевих і провінційних органів влади, а також колишніх партизан мобілізувало у 1990-х роках близько 50 млн. осіб у майже всіх (крім одного) 32 департаментах країни та в більш ніж половині муніципалітетів⁹. Громадська думка була переважно на боці політичного розв'язання, а підтримка завершення конфлікту шляхом переговорів була в районах конфлікту навіть вищою (77% у 2015р.), ніж у середньому по країні (62% у 2004-2014рр.)¹⁰.

Неспроможність здобути широку підтримку більшості суспільства, особливо в містах, чи організувати загальне повстання, а також воєнні невдачі та несприйняття збройної боротьби населенням, переконали лідерів *FARC*,

⁶ Echandia, C., ‘El fin de la invulnerabilidad de las FARC: El estado actual del conflicto armado en Colombia’, *Nueva Sociedad*, vol.217 (Sep.-Oct. 2008), pp.4-13.

⁷ Pécaut, D., ‘Las FARC: fuentes de su longevidad y de la conservación de su cohesión’, *Análisis Político*, vol.21, no.63 (2008), pp.22-50.

⁸ Gómez, M., *La Historia Secreta del Proceso de Paz* (Intermedia: Bogota, 2016).

⁹ Villarraga, A., *Biblioteca de la Paz* (Fundacion Cultura Democratica: Bogota, 2013).

¹⁰ Garcia, M., Montalvo, J. and Seligson, M., *Cultura Política de la Democracia en Colombia, 2015: Actitudes Democráticas en Zonas de Consolidación Territorial* (Universidad de los Andes, Observatorio de la Democracia, Centro nacional de consultoria, LAPOP and Vanderbilt University: Bogota, 2015).

що продовження війни ізолює їх від боротьби за ширші верстви суспільства, ще більше звужуючи можливості розбудови широкої соціально-політичної бази¹¹.

Але попри ці важливі зміни, на початку мирного процесу варіанти дій *FARC* не обмежувалися переговорами чи виходом з них. Збереження підтримки певних верств суспільства, особливо в сільських районах, де організація традиційно мала велику підтримку, значна присутність у деяких муніципалітетах і наявні фінансові ресурси, ймовірно, дозволяли *FARC* роками продовжувати збройну боротьбу. Тому рішення про переговори не можна пояснити без урахування двох додаткових факторів: розуміння, що Уряд пропонує гідний вихід із ситуації, не вимагаючи поступок в обмін на реалізацію програми роззброєння, демобілізації і реінтеграції (РДР, *disarmament, demobilization and reintegration (DDR) programme*); та запропонованого обговорення традиційних для *FARC* питань соціальних і політичних реформ. Навіть якщо такі переговори передбачали відмову від максималістських цілей партизанів, вони вважалися кращою альтернативою, ніж продовження війни. Переговори дали повстанцям можливість проявити себе представниками інтересів більшості, захисниками реформ, здатними суттєво вплинути на соціально-економічну та політичну модернізацію країни¹².

Для Уряду пошук переговорного шляху розв'язання конфлікту є офіційною політикою з 1982р. Відтоді кожен Уряд просував мирний процес – щоправда, з різними умовами та вимогами, багато з яких були неприйнятними для *FARC*. Новими елементами в нинішній ситуації були готовність Президента Х.М.Сантоса (*Juan Manuel Santos*) погодитися на обмежені реформи, враховуючи новий етап конфлікту, а також прагнення оновлених колумбійських еліт до миру заради інтеграції країни у світову економіку.

Мирний процес

26 серпня 2012р., після кількох таємних зустрічей представники Уряду Колумбії і *FARC* підписали в Гавані Генеральну угоду про припинення конфлікту та побудову стабільного і тривалого миру (*General Agreement for the Termination of the Conflict and the Construction of a Stable and Lasting Peace*). Ця Угода визначила правила переговорів і, на відміну від попереднього мирного процесу 1999-2002рр., обмежила порядок денний шістьма пунктами: (а) розвиток села; (б) участь у політичній діяльності; (в) завершення конфлікту; (г) розв'язання проблеми “незаконних” наркотиків; (д) жертви та відшкодування збитків; (е) імплементація і верифікація¹³. Мирні переговори офіційно розпочалися в Осло 18 жовтня 2012р. і наступного місяця перемістилися до Гавани, де тривали до підписання Угоди.

¹¹ Valenzuela, P., *El Fin del Conflicto Armado en Colombia y Retos Para la Paz y la Reconciliacion* (Katholischer Akademischer Ausländer-Dienst: Lima, 2017).

¹² Valenzuela (посилання 11).

¹³ Jaramillo, S., *Todo lo que Deberia Saber Sobre el Proceso de Paz* (Oficina del Alto comisionado para la Paz: Bogota, Apr. 2014), p.8.

Другий етап відбувався згідно з кількома принципами, багато з яких явно відрізняли ці переговори від невдалого процесу попереднього 10-річчя. По-перше, переговори мають відбуватися за кордоном. “Країнами-гарантами” виступали Куба та Норвегія, а Чілі та Венесуела – “країнами супроводу”. По-друге, під час переговорів триватимуть військові операції. Демілітаризація жодної частини національної території не передбачається, та, всупереч заявленому бажанню *FARC*, двостороннє припинення вогню буде одним із кінцевих результатів, а не передумовою. По-третє, переговори мають бути конфіденційними. По-четверте, процес має завершитися демобілізацією і роззброєнням *FARC*. Нарешті, рішення не буде прийняте, доки не будуть погоджені всі питання¹⁴.

Попри домовленість про те, що дії воюючих сторін у Колумбії не повинні впливати на перебіг переговорів, але продовження сутичок і нападів *FARC* на об’єкти інфраструктури, які завдавали шкоди тисячам людей і довкіллю, кілька разів мало не зірвали переговори. Ситуація взаємних звинувачень явно підривала взаємодовіру сторін і легітимність процесу. Популярність Президента Сантоса різко впала, а опонентів процесу – відповідно, зросла. Це довели Президентські вибори 2014р., коли політична партія колишнього Президента А.Урібе (*Álvaro Uribe*), головного критика переговорів, виграла перший раунд, але у другому турі програла діючому Президенту завдяки широкій коаліції за підтримки лівих сил.

Позитивні наслідки процесу були відчутними. За даними ООН, упродовж перших трьох років мирного процесу масове переміщення населення та число жертв серед цивільних і військових, порівняно з 32 місяцями до переговорів, зменшилися на 27% і 48%, відповідно. У 2014р. *FARC* п’ять разів оголосувала тимчасове одностороннє припинення вогню, завдяки чому число ВПО зменшилося на 52%, а кількість збройних акцій – на 48%¹⁵.

У липні 2015р., після серії нападів на об’єкти інфраструктури, що завдали великої шкоди цивільним, сторони погодились активізувати переговори в Гавані та домогтися деескалації конфлікту в Колумбії. *FARC* знов оголосила припинення вогню з метою створення “належних політичних умов” і наступного місяця заявила, що це припинення буде безстроковим. Уряд, своєю чергою, наказав припинити авіаудари. Результати восьми місяців припинення вогню надавали надію. За винятком сутичок упродовж перших днів, з грудня 2015р. по березень 2016р. бойових дій зафіксовано не було, а інтенсивність конфлікту була найменшою за останні понад 50 років його існування¹⁶.

Крім того, прогрес за столом переговорів допоміг відновити довіру до мирного процесу, оскільки було досягнуто часткових домовленостей і вжито конкретних заходів, зокрема спільно з *FARC* був започаткований пілотний проект з розмінування територій. Дуже важливими були також міжнародна допомога і втручання у критичні моменти країн-гарантів.

¹⁴ Jaramillo (посилання 13).

¹⁵ El Tiempo, ‘Las Fare anuncian que mantendran el cese al fuego unilateral’, 20 Aug. 2015.

¹⁶ El Tiempo, ‘En tregua de Farc: 113 dias sin acciones ofensivas de esa guerrilla’, 23 Mar. 2016.

Мирний процес і громадянське суспільство

Деескалація насильства сприяла подальшій мобілізації суспільства у вигляді демонстрацій, форумів, семінарів, культурних заходів та освітніх кампаній, присвячених змісту домовленостей. Найбільш активними організаторами та учасниками були насамперед організації громадянського суспільства, національні, регіональні та місцеві органи влади¹⁷.

Було запроваджено кілька механізмів участі громадянського суспільства у цьому процесі. Пропозиції тисяч людей та організацій, що брали участь у форумах, організованих ООН і Національним університетом, а також у регіональних круглих столах, були систематизовані та надіслані переговорникам у Гавані. Крім того, тисячі пропозицій були отримані на спеціальну вебсторінку Уряду. Команди переговорників провели численні зустрічі з делегаціями від Конгресу, асоціацій жертв конфлікту та організацій громадянського суспільства. До обговорень запрошувалися також вчені та експерти.

Роль жінок

Хоча залучення жінок до прийняття рішень з питань миру в Колумбії було таким же недосконалим, як і скрізь у мирних процесах, їх роль не можна назвати незначною чи неважливою¹⁸. Жіночі організації використовували всі канали, створені для участі громадянського суспільства. Вони становили 33% учасників форумів, 52% – учасників регіональних круглих столів з питань жертв конфлікту та 66% – представлених у Гавані асоціацій жертв. Згідно з рекомендаціями Саміту жінок та миру (*Women and Peace Summit*), у якому взяли участь 500 жінок, дві жінки стали повноважними представницями урядової команди (20%), а представництво жінок в урядовій делегації сягнуло 80% – більш ніж удвічі вище за відсоток жінок у делегації *FARC*¹⁹.

У вересні 2014р. була створена Гендерна підкомісія з метою урахування гендерних питань в існуючих і майбутніх угодах. Згодом 18 організацій жінок і представників *LGBTI*-спільнот зустрілися з Гендерною підкомісією для вироблення рекомендацій з гендерних питань. Серед цих представників були національні та міжнародні експерти з питань сексуального насильства та колишні учасниці бойових дій з Колумбії, Гватемали, Індонезії, Південної Африки, Північної Ірландії, Сальвадору та Уругваю. Підкомісії допомагали експерти з Колумбії, Куби, Норвегії та ООН²⁰. Крім того, Жіноча комісія *FARC* організувала *Skype*-конференції з жіночими організаціями у 27 муніципалітетах країни²¹.

¹⁷ Centro de Investigacion y Educacion Popular (CINEP), *Movilizacion por la Paz en Colombia: Una Infraestructura Social Clave para la Paz* (CINEP/Programa por la Paz: Bogota, March 2016).

¹⁸ “Участь жінок у мирних процесах залишається одним з найменш реалізованих аспектів порядку денного з питань жінок, миру та безпеки”; з 1992р. у 31 великих мирних переговорах жінки становили “вражаюче невелику частину переговорників”. Див.: UN Women, *Women’s Participation in Peace Negotiations: Connections between Presence and Influence* (UN Women: New York, Oct. 2012).

¹⁹ Segura, C., ‘El 80% de la delegacion de paz del gobierno somos mujeres’, *Pacifista*, 8 Mar. 2016.

²⁰ Jaramillo (посилання 13).

²¹ Verdad Abierta, ‘En La Habana, enfoque de género se plasma en acuerdos’, 26 July 2016.

Угода

Угода на 310 сторінках, підписана в серпні 2016р., містила важливі пропозиції з розв'язання соціально-економічних і політичних проблем, що провокували насильство²². Перша глава Угоди – про комплексну аграрну реформу – має на меті зменшення розриву між сільськими та міськими районами, захист довкілля, забезпечення права на продовольство та гарантування добробуту селянських і етнічних громад. У рамках реформи передбачаються: створення Земельного фонду для передачі землі селянам і компенсації тим, кого її примусово позбавили; офіційне оформлення прав на землю та оновлення земельного кадастру; заборона в Плані екологічного зонування (*Environmental Zoning Plan*) подальшого розширення сільських господарств з метою захисту біорозмаїття та охорони районів особливого екологічного значення; створення Селянських заповідних зон (*Peasant Reserve Zones*), що сприятимуть запровадженню нових форм територіальної організації і зміцненню сільського господарства. Програми розвитку села базуватимуться на територіальному підході. В Угоді зазначено, що всі “плани і програми мають враховувати потреби, характеристики, а також економічні, культурні та соціальні особливості територій..., гарантуючи соціально-екологічну стійкість”, забезпечити субсидії, кредити, технічну допомогу та доступ до ринків.

Глава 2 Угоди про участь у політичній діяльності передбачає важливі кроки з розвитку плюралізму та участі громадян. Є розділи про гарантії опозиційним партіям і рухам, систему захисту правозахисників і суспільних організацій, ліквідацію електорального порогу для політичних партій і забезпечення фінансової підтримки та доступу до ЗМІ. Особливо важливими буде створення 16 тимчасових округів для виборів до Палати представників, розрахованих на два виборчі періоди, з метою інтеграції районів, найбільш постраждалих від конфлікту, зі слабкими інституційними спроможностями.

Глава 3 визначає тристоронній механізм за участі Уряду, *FARC* і цивільної місії ООН – переважно спостерігачів від Співтовариства держав Латинської Америки та Карибського басейну (*Comunidad de Estados Latinoamericanos y Caribeños, CELAC*), – для моніторингу та верифікації процесу РДР. Бійців *FARC* перемістять до 20 тимчасових зон і семи тимчасових пунктів нормалізації (*Transitory Points of Normalization*). Після шестимісячного процесу вся зброя *FARC* має перейти до рук ООН. Демобілізовані бійці *FARC* отримають фінансову допомогу на започаткування виробничих проектів, щомісячну стипендію упродовж двох років і доступ до систем соціального захисту, освіти та забезпечення житлом. Вони також зможуть користуватися програмами соціально-психологічної допомоги та возз'єднання родин. Створена *FARC* політична партія гарантовано матиме з 2018р. по 2026р. 10 місць у Конгресі.

²² ‘Acuerdo Final para la Terminacion del Conflicto y la Construction de una Paz Estable y duradera’. Bogota, Equipo Paz Gobierno, 24 Aug. 2016.

У Главі 4 йдеться про запровадження Комплексної національної програми заміщення заборонених рослин (*Integrated National Programme for the Substitution of Illicit Crops*), передбачаються законні альтернативи для дрібних землеробів і зазначено, що використання наркотиків слід розглядати як проблему охорони здоров'я. Буде створений спеціальний судовий орган та елітний підрозділ національної поліції для переслідування кримінальних організацій, пов'язаних з наркотрафіком, а також запроваджена комплексна система безпеки для захисту громад і організацій на відповідних територіях.

У центрі Угоди – права жертв. До найважливіших заходів належить створення Комісії правди (*Truth Commission*) – спеціального органу для пошуку зниклих – і Спеціального мирового суду (*Special Peace Tribunal*) для покарання злочинів, скоєних в умовах збройного конфлікту. Угода оминає такі крайнощі, як “помилування через амністію” і “очищення через покарання”, та надає перевагу натомість стимулам на основі індивідуальної відповідальності в обмін на правду, зізнання у скоєнні злочину, відшкодування збитків і гарантії від рецидиву. Не підлягають будь-якій амністії чи помилуванню злочини проти людства, геноцид, тяжкі воєнні злочини, викрадення, катування, позасудові страти, сексуальне насильство, примусове переміщення людей і мобілізація дітей. Винні у цих тяжких злочинах, які визнають свою провину, отримають вирок 5-8 років у “місяцях обмеження свободи”, а ті, хто не визнає – відбудуватимуть термін 15-20 років у звичайних тюрмах. Угода також запроваджує програму комплексного відшкодування збитків жертвам конфлікту.

Угода вітає розв'язання гендерних проблем шляхом “надання жінкам і особам з різною сексуальною орієнтацією можливостей рівною мірою користуватися вигодами миру”²³. Жінки матимуть особливий доступ до Земельного фонду, субсидій і кредитів. Оформлення прав власності буде здійснюватися на основі рівності; чоловіки та жінки матимуть збалансоване представництво в керівних органах, створених у рамках Угоди. Жінки і представники *LGBTI*-спільноти отримають правову та технічну допомогу для зміцнення своїх організацій. Буде створена гендерна робоча група для розслідування різних наслідків конфлікту, а спеціальна група Органу слідства та обвинувачення (*Unit of Investigation and Accusation*) розслідуватиме випадки сексуального насильства. Буде вжито заходів із запобігання утискам за гендерними та сексуальними ознаками, а жінкам і представникам *LGBTI*-спільноти, залученим до конфлікту, надаватимуться психологічні послуги²⁴.

Водночас територіальний підхід визнає наявність різних причин і впливів збройного конфлікту в різних регіонах країни. Як наслідок, виконання Угоди має ґрунтуватися на пропозиціях і заходах, на яких наполягають місцеві жителі, з урахуванням особливостей ситуації, у рамках процесу, в якому беруть участь широкі верстви населення²⁵.

²³ Comunicado Conjunto 82, La Habana, Cuba, 24 July 2016.

²⁴ El Tiempo, ‘Asi sera el papel de las mujeres y los LGBTI en el posconflicto’, 24 July 2016.

²⁵ Jaramillo (посилання 13).

Суспільне невизнання Угоди і шлях уперед

Попри наполягання на ратифікації Угоди на Установчих зборах, *FARC* нарешті погодилися з пропозицією Уряду про проведення референдуму. Референдум відбувся 2 жовтня 2016р. – після його схвалення Конгресом і підтвердження Конституційним судом. Замість голосування окремо за кожним пунктом Угоди, колумбійці мали схвалити чи відкинути весь пакет пропозицій. Результати поділили електорат майже порівну. Явка становила 37% зареєстрованих виборців (13 066 047 осіб), з яких 50,21% (6 431 376) виборців сказали “ні”, а 49,78% (6 377 482) – “так”²⁶.

Аналітики пояснюють цей результат відсутністю просвітницької кампанії стосовно змісту Угоди, традиційно низькою явкою колумбійців, яку погіршили погодні умови в окремих районах, надмірною впевненістю організаторів і різницею думок у містах і на селі. Особливо нарікали на агресивну дезінформаційну кампанію і тактику залякування з боку противників процесу, зокрема закиди, ніби “гендерна ідеологія” в Угоді відкриває двері для “гомосексуальної диктатури” і “знищення сім’ї”, ніби пенсіонерам доведеться віддати частину своїх мізерних пенсій на субсидії демобілізованим бойовикам *FARC*, а в країні запанує “кастро-чавізм”²⁷.

Усі ці фактори, без сумніву, зіграли свою роль, але оглядаючись назад, не можна заперечити, що попри широку підтримку абстрактного миру, підтримка самого мирного процесу мала багато нюансів. До 2014р. цей процес міцно підтримували на Карибському узбережжі (67%), більшість – у Боготі (56%), у східній частині країни (54%) та в тихоокеанському регіоні (53%). Водночас, у центрі та на колишніх Національних територіях (*National Territories*) він мав, відповідно, лише 42% і 40% підтримки. Опитування також виявили сильний спротив амністії рядовим бойовикам *FARC* і скороченню термінів ув’язнення взамін на зізнання у скоєнні злочинів і допомогу в розмінуванні. Під час національного опитування понад 50% респондентів вважали, що тюремні терміни для членів *FARC* мають бути більшими, ніж вісім років. Лише 28% опитаних схвалили участь колишніх партизанів у політиці, і лише 19% – підтримали створення політичної партії *FARC*²⁸.

Вже через 53 дні після референдуму, 24 листопада 2016р., була підписана нова Угода. Не змінюючи суті попереднього документа, переглянута Остаточна угода розв’язує багато питань, порушених переможцями референдуму. Нова Угода уточнює розмір “зон обмеження свободи” для відбування покарань і визначає, що моніторинг вироків здійснюватиме ООН. Вона зобов’язує *FARC* надати перелік майна для відшкодування збитків жертвам, а також визначає, що: Спеціальний мировий суд (*Special Peace Jurisdiction*) діятиме впродовж 15 років; усі судді та прокурори будуть колумбійцями; а контрабанда наркотиків для особистої вигоди не підлягатиме амністії.

²⁶ El Colombiano, ‘Uribe habla de renegociar acuerdo y descarta una Constituyente’, 4 Oct. 2016.

²⁷ Las 2 Orillas, ‘El acuerdo con las Farc nos lleva de narices a una peligrosa dictadura homosexual: concejal de la familia’, 23 Sep. 2016; Semana, ‘“Roy Barreras”: la ley que se “aprobo” en las redes sociales’, 21 Sep. 2016; La Silla Vacía, ‘Los temores del no.4. El CastroChavismo’, 29 Sep. 2016.

²⁸ García et. al. (посилання 10).

У відповідь на зауваження релігійних організацій, згадки про “гендерний підхід” і “відмінну сексуальну ідентичність” замінили на “недискримінаційний підхід”, “заходи підтримки груп, що зазнали дискримінації” та “рівність чоловіків і жінок”. Пропозиція включення всієї Угоди до Конституції було відкинута. Були підтверджені конституційне право приватної власності і співіснування селянських і комерційних сільських господарств²⁹.

На відміну від попереднього документа, опрацьовану Угоду не виносили на всенародне схвалення та затвердили в Конгресі. Конгрес запровадив прискорену процедуру схвалення (а Конституційний суд підтвердив її законність), скоротивши до 180 днів дебати, необхідні для проходження відповідних законів і конституційних реформ. Оскільки урядова коаліція має більшість у Конгресі, серйозних перешкод не очікувалося. Президент Сантос скликав Конгрес для проведення надзвичайної сесії під час грудневих канікул, аби до кінця року схвалити закон про амністію. 28 грудня цей закон 117 голосами проти трьох схвалила Палата представників і 69 голосами “за” при жодному “проти” – Сенат; партія колишнього Президента Урібе утрималася³⁰. Схвалення Угоди дозволило розпочати процес демобілізації і роззброєння бойовиків *FARC*.

Без сумніву, закладено важливі засади для усунення головних глибинних причин збройного конфлікту: соціально-економічної нерівності та маргіналізації, особливо в сільській місцевості; політичної системи, не здатної подолати “аномалію” одночасної появи надмірних демократії і репресивності³¹. Однак проблеми, що постали перед суспільствами в Колумбії під час переходу від війни до миру, ускладнені збереженням владних структур – кримінальних організацій і нових воєнізованих груп, пов’язаних з легальними і нелегальними інтересами, – заважали виконанню Угоди. Дієва нейтралізація цих груп і зменшення поляризації суспільства матимуть важливе значення для виконання Угоди та забезпечення міцного миру.

²⁹ El Tiempo, ‘Una reflexion para quienes votaron “No” en el plebiscite’, 17 Nov. 2016.

³⁰ El Tiempo, ‘Congreso aprobo ley de amnistia a excombatientes de Fare y militares’, 28 Dec. 2016.

³¹ Gutiérrez, F., ‘El déficit civilizatorio de nuestro régimen político: La otra anomalia en una perspectiva comparada’, *Análisis Político*, vol.25, no.76 (2012), pp.59-82.

III. Географія збройних конфліктів з приводу ісламістських претензій: дослідження регіональних відмінностей

ДЕЗЕРІА НІЛЬССОН, ІСАК СВЕНССОН

Вступ

Частка збройних конфліктів з приводу ісламістських претензій у загальній їх кількості в останні 20 років дуже зросла. У цьому підрозділі розглядається регіональна структура таких конфліктів. Конфлікти, що розпочинаються як релігійні, не завжди є релігійними по суті. Так, за релігійними доводами можуть стояти економічні чи владні мотиви. Ісламістські внутрішньо-державні збройні конфлікти визначаються в цьому розділі як конфлікти між урядами та повстанцями, в яких принаймні один із суб'єктів прямо висуває ісламістські претензії на владу чи конкретну територію¹.

Таким чином, характеристика конфлікту як ісламістського стосується формального ставлення воюючих сторін до причин конфлікту та не є реальною оцінкою цих причин. Зокрема, критеріям ісламістського збройного конфлікту відповідають громадянська війна в Афганістані та конфлікт на о.Мінданао (Філіппіни). У рамках цього підрозділу не розглядається, чи є ісламістські вимоги ключовими питаннями в конкретному конфлікті, чи навпаки, вони відіграють лише другорядну роль. Зазвичай, тут перетинаються багато інших питань, зокрема претензії на територію, владу, безпеку чи скарги на соціальну, політичну та економічну нерівність або навіть обвинувачення в минулому насильстві та жорстокостях.

Досвід збройних конфліктів на релігійному ґрунті мають усі світові конфесії, але в цьому підрозділі увага зосереджується на ісламістських збройних конфліктах – зокрема, через тенденцію їх поширення останнім часом. У 1975р. внутрішніх збройних конфліктів із суто ісламістськими вимогами не було. Але у 2015р. 56% (28 з 50 збройних конфліктів) підпадали під наведене вище визначення ісламістського конфлікту. Таке відсоткове зростання пов'язане як зі збільшенням кількості ісламістських конфліктів, так і зі зменшенням кількості інших видів збройних конфліктів². Ця емпірична тенденція є ще помітнішою для громадянських війн – внутрішніх конфліктів з понад 1 000 загиблих унаслідок бойових дій упродовж одного чи кількох календарних років. У 1979р., коли в Афганістані розпочалася перша ісламістська

¹ Ісламістські претензії і вимоги визначаються тут як прямі заяви на початку конфлікту стосовно збільшення ролі ісламу в суспільстві, застосування законів, що ґрунтуються на релігійних догмах, і відповідної системи покарання (шаріат) тощо.

² Pinker, S., *The Better Angels of Our Nature: The Decline of Violence in History and its Causes* (Penguin: London, 2011); Svensson, I., *Ending Holy Wars: Religion and Conflict Resolution in Civil Wars* (University of Queensland Press: Brisbane, 2012); Gleditsch, N.P. and Rudolphsen, I., 'Are Muslim countries more prone to violence?', *Research & Politics*, vol.3, no.2 (2016). Про зменшення з часом етнічних конфліктів див.: Cederman, L-E., Gleditsch, K.S. and Wucherpfennig, J., 'Predicting the decline of ethnic civil war: Was Gurr right and for the right reasons?', *Journal of Peace Research*, vol.54, no.2 (2017).

громадянська війна періоду 1975-2015рр., це було 11% усіх громадянських війн. У 2015р. 73% всіх громадянських війн бодай частково точилися з приводу ісламістських претензій.

При цьому, відносно мало відомо про регіональні відмінності в усьому масиві ісламістських збройних конфліктів. Попередні дослідження зосереджувалися на світових тенденціях. У цьому підрозділі розглядаються регіональні тенденції і характеристики ісламістських внутрішніх збройних конфліктів у 1975-2015рр. Нові дані поточних дослідницьких проєктів Департаменту досліджень миру та конфліктів Уппсальського університету (*Department of Peace and Conflict Research at Uppsala University*) засвідчують деякі потенційно цікаві довгострокові зміни в рамках ісламістських збройних конфліктів³. Окремі регіони різною мірою потерпають від цього виду організованого насильства через різну демографічну структуру, історичні траєкторії розвитку та відмінності політичної реакції. Тому важливо мати краще розуміння цих конфліктів.

Регіональні тенденції та особливості

Кількість ісламістських збройних конфліктів зросла в той час, коли кількість інших видів конфліктів зменшилась або залишалася стабільною. За словами Пінкера (*Pinker*), “мусульманський світ, судячи з усього, саботує зменшення насильства”⁴. Кількість ісламістських збройних конфліктів у 1975-2015рр. зросла, тоді як тенденції інших видів збройного конфлікту були досить однотипними – зменшення після бурхливого періоду по завершенні холодної війни, коли спостерігався історичний пік кількості внутрішніх збройних конфліктів (діаграма 2.2). Частка ісламістських збройних конфліктів у різних регіонах з часом залишалася відносно стабільною (див. там само).

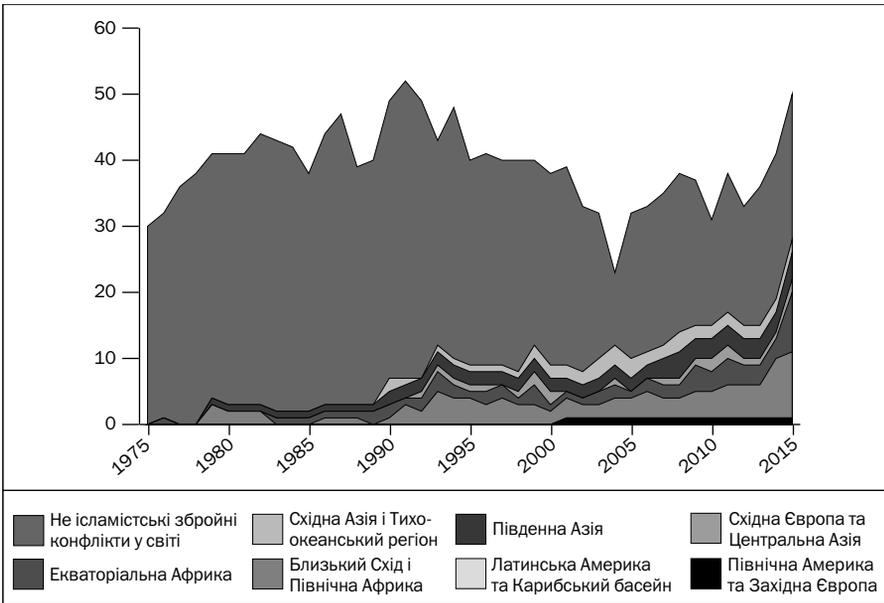
Близько третини ісламістських збройних конфліктів у світі точаться на Близькому Сході та в Північній Африці, третина – в Екваторіальній Африці, решта – в Азії (діаграма 2.3). Лише 2% ісламістських конфліктів світу в цей період зареєстровані в Північній Америці та Західній Європі; не було таких конфліктів у Латинській Америці та Карибському басейні. Риси та тенденції ісламістських збройних конфліктів у кожному регіоні детальніше викладені нижче.

Південна Азія

Південна Азія має тривалу історію ісламістських збройних конфліктів (діаграма 2.3). Після невеликого зростання на початку 1990-х років кількість конфліктів залишається досить стабільною. З 1979р. ісламістські збройні конфлікти становили в середньому близько 30% усіх конфліктів у регіоні. Їх частка помітно зросла після 2007р., і у 2011р. ісламістські вимоги висувалися

³ Svensson, I. and D. Nilsson, ‘Disputes over the divine: introducing the religion and armed conflict (RELAC) Data, 1975-2015’, *Journal of Conflict Resolution*, forthcoming

⁴ Pinker (посилання 2), p.362.

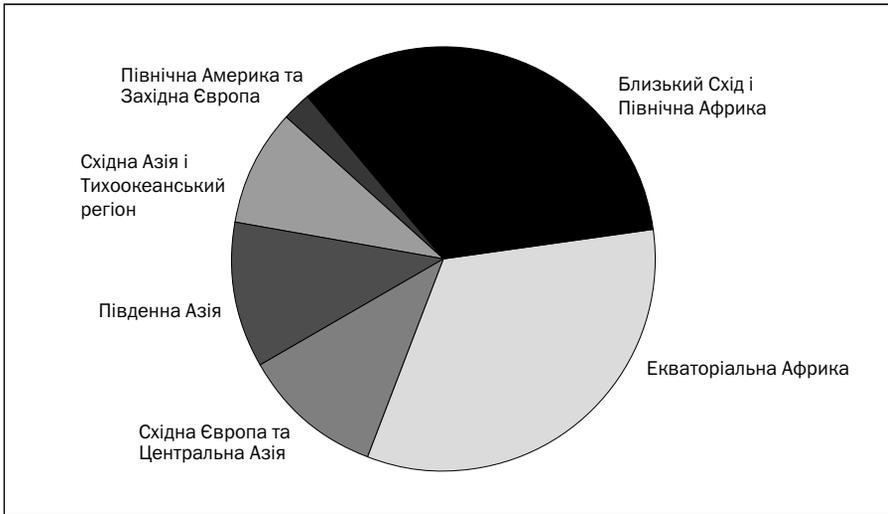

Діаграма 2.2. Ісламістські збройні конфлікти, порівняно з неісламістськими, впродовж 1975-2015рр.

в більшості конфліктів у Південній Азії. Відтоді частка ісламістських збройних конфліктів у регіоні дещо зменшилась, але залишалася стабільною – близько 50%.

Сучасний войовничий ісламізм у Південній Азії зародився в Афганістані у 1979р. Тамтешній конфлікт має важливе значення для розуміння динаміки ісламістських збройних конфліктів у регіоні. В 1979р. Афганістан був окупований Радянським Союзом. Базою спротиву окупації став т.зв. рух моджахедів – слабо організована мережа повстанських угруповань. Підґрунтям цього спротиву були явно ісламістські наміри та конкретні претензії до суто світської держави – Радянського Союзу. Після повалення кабульського режиму настав період боротьби між різними воюючими угрупованнями, наслідком якої стала недієздатність держави. В цій ситуації з Пакистану прийшов рух Талібан, який переміг урядові сили і захопив владу. Режим Талібана утримував владу з 1996р. до листопада 2001р., коли інтервенція під проводом США, спрямована проти Аль-Каїди, що влаштувалася в Афганістані, змусила режим Талібана залишити Кабул. Інтервенція відбулася після терактів у США 11 вересня 2001р., які стали ще одним важливим поворотним пунктом у розвитку ісламістських збройних конфліктів. Однак рух Талібан не був розгромлений. Він продовжив боротьбу як повстанський рух і набув регіонального поширення: після вторгнення коаліції на чолі зі США до Афганістану рух Талібан у Пакистані особливо зміцнився.

Іншим важливим джерелом ісламістських збройних конфліктів у Південній Азії є спірний регіон Кашміру. Індія і Пакистан висувують несумісні претензії на цей регіон, а в самому Кашмірі триває повстання за

Діаграма 2.3. Регіональна частка всіх ісламістських збройних конфліктів у 1975-2015рр.

незалежність від Індії. Отже, Кашмір є нерозв'язаним конфліктом з приводу створення держави і предметом нескінченного суперництва між Індією і Пакистаном. У цьому конфлікті беруть участь багато повстанських угруповань, окремі з яких – у т.ч. Вартові ісламської революції (*Pasdaran-e-Inqilab-e-Islami*), Партія священних воїнів (*Hizb-ul-Mujahideen*) та Армія Мохаммеда (*Jaish-e-Mohammed*) – висунули вимоги відокремлення від Індії і союзу з Пакистаном на ісламістських засадах. Кашмір став предметом нерозв'язного конфлікту, в якому релігійні вимоги перетинаються з етнічними проблемами та незадоволенням окремих сторін репресіями з боку індійської держави та армії.

Екваторіальна Африка

Перший ісламістський збройний конфлікт у Екваторіальній Африці в досліджуваній період стався в Судані в 1976р., коли повстанське угруповання Фронт ісламської хартії (*Islamic Charter Front*) спробувало повалити Уряд Судану шляхом перевороту. Впродовж 1975-2015рр. у середньому 15% усіх внутрішніх збройних конфліктів у регіоні були ісламістськими, але їх частка та абсолютна кількість останніми роками зросли, особливо, починаючи з 2009р. На Екваторіальну Африку припадає чимала світова частка ісламістських конфліктів. У 2015р. вперше більше половини (53%) всіх конфліктів точилися під ісламістськими гаслами, тобто принаймні одна з груп бойовиків від початку висувала ісламістські вимоги.

Частково це пояснюється появою Ісламської держави (ІД), про підпорядкування якій заявили ряд повстанських угруповань, зокрема частина невловимої повстанської організації, відомої як Боко Харам (*Boko Haram*)⁵.

⁵ Докладніше про ІД див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

Ісламістські збройні конфлікти в Екваторіальній Африці зазнали трансформації, а територіальні претензії та радикальні прагнення ісламістів зросли. Рух Аш-Шабаб (*al-Shabab*) у Сомалі під прапором Союзу ісламських судів (*Union of Islamic Courts*) став більш радикальним продовженням попереднього заклоту – також з ісламістськими гаслами⁶. Така радикалізація частково пояснюється економікою воєнного часу, крихкістю загалом неідеальної сомалійської держави та військовою інтервенцією Ефіопії у 2006р. Аш-Шабаб вдавався до нападів на цивільних за межами Сомалі, зокрема в Кенії⁷.

У Нігерії характер ісламістського збройного конфлікту також зазнав змін. У переважно мусульманських частинах країни угруповання Боко Харам стало вимагати жорсткішого застосування шариату. Протистояння посилювалося у 2014р., коли угруповання оголосило Ісламський халіфат на північному сході Нігерії та поширило свої територіальні претензії на сусідні країни, а саме на Камерун, Нігер і Чад⁸. У 2015р. угруповання заявило про приєднання до ІД, яка оголосила Боко Харам своєю Західноафриканською провінцією. Щоправда, військовий наступ проти угруповання на національному та регіональному рівнях змусив його відступити, а в його керівництві з'явилися нові розбіжності. Але угруповання все ще здатне сіяти хаос у регіоні озера Чад⁹.

Змінився й ісламістський збройний конфлікт у Малі. У 2012р. туарезькі сепаратисти уклали суперечливий союз із трьома ісламістськими рухами (Аль-Каїдою в Ісламському Магрибі, Рухом за єдність і джихад у Західній Африці та *Ansar Dine*), утворивши на короткий час самопроголошений ісламістський емірат на півночі Малі. Цей проект державного утворення зазнав краху після міжнародної військової інтервенції під проводом Франції у 2013р.¹⁰

Близький Схід та Північна Африка

Дещо більше третини (34%) всіх ісламістських збройних конфліктів точаться на Близькому Сході і в Північній Африці (діаграма 2.3). Конфлікти з приводу ісламістських претензій становили більшість усіх регіональних конфліктів кожного року, починаючи з 1993р. (крім 1996р., коли їх частка скоротилася до 43%), а в окремі роки (1997-1998, 2001-2002, 2004, 2014 роки) усі конфлікти в регіоні принаймні частково були спровоковані ісламістськими прагненнями.

⁶ Про Союз ісламських судів див.: *UCDP Conflict Encyclopedia*, <<http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/database/>>.

⁷ Там само.

⁸ Comolli, V., *Boko Haram: Nigeria's Islamist Insurgency* (Hurst & Co.: London, 2015).

⁹ Varin, C., *Boko Haram and the War on Terror* (Praeger Security International: Santa Barbara, CA, 2016).

¹⁰ Про конфлікт у Малі див.: Шьон Е. "Імплементація мирного процесу в Малі: складний випадок миротворчої діяльності". – *Щорічник СППІ 2016*, розділ 5.

Найбільше загиблих унаслідок бойових дій в усіх конфліктах за участі ісламістських угруповань було в Сирії¹¹. Громадянська війна у країні за участі коаліцій повстанців, до яких належать також ісламістські угруповання, триває з 2011р. – після жорстокого придушення спочатку загалом ненасильницьких виступів проти Президента Б.Асада. ІД зуміла скористатися неорганізованістю сирійського повстанського руху та набула міцних позицій. ІД максимально контролювала близько половини території Сирії¹². Відтоді угруповання втратило більшість територій і наприкінці 2016р. було загнано в кількох міських районах (Ракки і Пальміри в Сирії та Мосулу в Іраку).

У регіоні Близького Сходу та Північної Африки кілька ісламістських повстанських рухів співіснують – і дедалі частіше вимушені суперничати – з угрупованнями, що декларують більш радикальні транснаціональні ісламістські прагнення¹³. Більш помірковано налаштовані ісламісти, що дотримуються традицій Братів-мусульман, спробували політично зорганізуватися і здобути вплив на виборах, але їх перемоги на виборах або були скасовані (Єгипет і Алжир), або не отримали міжнародного визнання (Хамас у Палестині). Хезболла поєднувала політичну діяльність зі збройними акціями. В 1992р. на виборах в Алжирі була скасована перемога ісламістської політичної партії Ісламський фронт порятунку (*Islamic Salvation Front*), що спричинило початок жорстокої громадянської війни.

Ісламістські збройні конфлікти в регіоні Близького Сходу і Північної Африки є взаємопов'язаними між собою і віддзеркаленням нездоланного суперництва між переважно шийтським Іраном та арабськими країнами, зокрема Саудівською Аравією (та Іраком за часів С.Хусейна). Так, під час ірано-іракської війни 1980-1988рр. обидві країни вдавалися до підтримки повстанських рухів як частини міждержавного протистояння. Пізніше Саудівська Аравія та Іран стали важливими гравцями громадянської війни в Сирії, намагаючись послабити одне одного шляхом підтримки ворогуючих сторін¹⁴.

Східна Азія і Тихоокеанський регіон

У Східній Азії точаться 9% усіх сучасних ісламістських збройних конфліктів; у Тихоокеанському регіоні – немає жодного (діаграма 2.3). Таких конфліктів у регіоні не було з 1975р. по 1990р., доки озброєні ісламістські сепаратистські угруповання не з'явилися на Філіппінах, у Таїланді,

¹¹ Слід зауважити, що у зв'язку з відсутністю чіткого розмежування учасників конфлікту, жертви можуть бути наслідком бойових дій як проти, так і з боку ісламістських угруповань. Не всі сирійські повстанці висувають виразно ісламістські вимоги.

¹² Оцінка Сирійського інформаційного центру з прав людини (*Syrian Observatory for Human Rights*), травень 2015. Див. також: Shaheen, K., 'Isis "controls 50% of Syria" after seizing historic city of Palmyra', *The Guardian*, 21 May 2015.

¹³ Melander, E., Pettersson, T. and Themner, L., 'Organized violence, 1989-2015', *Journal of Peace Research*, vol.53, no.5 (2016), pp.727-42.

¹⁴ Про ірано-саудівське суперництво див. підрозділ I розділу 3 цього видання.

в Індонезії і Китаї¹⁵. Порівняно з піковим періодом 2003-2004рр., коли близько 60% усіх конфліктів у регіоні були ісламістськими, у 2015р. їх частка зменшилася до близько 30%. На відміну від інших регіонів, тут кількість ісламістських збройних конфліктів у минулі 10 років не зростала. Ісламістсько-націоналістичні рухи у Східній Азії діють переважно серед мусульманських меншин регіону, зокрема на півдні Філіппін, у південних районах Таїланду та в індонезійській провінції Ачех. Транснаціональні збройні ісламістські рухи – зокрема, Група Абу Саяфа (*Abu Sayyaf*) на Філіппінах і Джемаа Іслямія (*Jemaah Islamiyah*) в Індонезії – чинили насильство проти цивільних, але це не спричинило тривалого та масштабного збройного конфлікту¹⁶.

У регіоні також помітні певні успіхи в переговорному розв'язанні конфліктів, де одна з воюючих сторін від початку мала ісламістські прагнення. Так, у 2005р. досягнуто мирної угоди в конфлікті в Ачеху з рухом Вільний Ачех (*Free Aceh Movement*). У конфлікті в Бангсаморо на півдні Філіппін у 2014р. так само підписана мирна угода між Урядом та Ісламським фронтом визволення Моро (*Moro Islamic Liberation Front, MILF*). У 2016р. пройшли переговори між тайським Урядом і повстанцями Патані на півдні Таїланду¹⁷.

Східна Європа і Центральна Азія

У 1975-2015рр. 11% ісламістських збройних конфліктів світу точилися у Східній Європі та Центральній Азії (діаграма 2.3). Перший такий конфлікт у регіоні стався у Таджикистані в 1992р. Після отримання Таджикистаном незалежності в 1991р., Партія ісламського відродження та інші демократичні партії сформували союз – Об'єднану таджицьку опозицію – для протидії колишнім комуністичним керівникам, які прийшли до влади. Партія ісламського відродження особливо цікава тим, що вона приєдналася до повстанської коаліції у складі груп світської спрямованості, завдяки чому конфлікт у Таджикистані завершився, принаймні тимчасово, угодою, яка дозволяла створення релігійних партій. У 1997р. була підписана мирна угода, але конфлікт тривав і в 1998р., оскільки окремі польові командири виступили проти домовленостей. Головною безпековою проблемою для урядів у Центральній Азії були войовничі джихадистські угруповання. Так, Ісламський рух Узбекистану боровся проти узбецького Уряду і брав участь у бойових діях у Таджикистані й Пакистані¹⁸.

На Кавказі у 1991р. розпочалася націоналістична війна з чеченськими сепаратистами. Її змінило ісламістське (за формою) повстання, що трансформувалось у регіональний джихадистський збройний конфлікт. Сили Емірату

¹⁵ Фронт національного визволення Моро (*Moro National Liberation Front*) висував націоналістичні вимоги, тоді як *MILF* – ісламістсько-націоналістичні. Тому лише конфлікт останнього з Урядом Філіппін класифікується як ісламістський збройний конфлікт.

¹⁶ Liow, J.C., *Muslim Resistance in Southern Thailand and Southern Philippines: Religion, Ideology, and Politics*, Policy Studies no.24 (East-West Center, Washington, DC, 2006); Uppsala Conflict Data Program, <<http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/database/>>.

¹⁷ Finnbogason, D. and Svensson, I., 'The missing jihad: why have there been no jihadist civil wars in Southeast Asia?', *Pacific Review*, forthcoming (2017).

¹⁸ Uppsala Conflict Data Program (посилання 16).

Кавказ оголосили боротьбу у 2007р. Його цілі передбачали повернення всіх мусульманських земель на Кавказі, зокрема Чечні, Дагестану та Осетії, а також запровадження шаріату на Північному Кавказі. Це угруповання з 2013р. зазнало занепаду через те, що багато груп пішли з нього та присягнули ІД¹⁹.

Наслідки

Хоча кількість конфліктів у кожному регіоні зменшилась або залишалася на попередньому рівні, але в окремих регіонах світу частка ісламістських збройних конфліктів суттєво зросла. Конфлікт у Сирії за участі ІД мав серйозні наслідки не лише в Сирії, але й призвів до виникнення збройних конфліктів в інших регіонах. У 2015р. ІД брала участь у 12 конфліктах у чотирьох різних регіонах: у Центральній Азії, на Близькому Сході та в Північній Африці, Південній Азії, Екваторіальній Африці. Хоча цей аналіз обмежується збройними конфліктами, важливо пам'ятати, що в деяких регіонах відбувалися й інші, споріднені форми насильства. Такі суб'єкти, як ІД, несли відповідальність за терористичні напади на цивільних у Європі та інших місцях.

У деяких випадках опозиція, сформована не обов'язково на релігійному ґрунті, висувала суто ісламістські вимоги, які з часом перетворювалися на транснаціональні ісламістські прагнення. Потреба конструктивного врегулювання та розв'язання таких видів конфлікту на кожному етапі їх ескалації серйозно впливає на політику попередження конфліктів. Враховуючи існування глобальних транснаціональних ідеологічних рухів озброєних ісламістів, важливо намагатися врегулювати численні нерозв'язані конфлікти в ісламському світі ще до того, як вони стануть частиною транснаціонального джихадистського дискурсу. Серед них – ряд нерозв'язних конфліктів усередині держав, зокрема в Палестині, Західній Сахарі, Оромо, на півдні Таїланду, в Кашмірі та Мінданао-Бангсаморському регіоні на півдні Філіппін. Хоча завжди існували сильні аргументи на користь їх врегулювання на засадах справедливості та міжнародного права, але зростання частки ісламістських збройних конфліктів є ще однією поважною причиною для підвищення уваги до таких конфліктів.

Ситуація у Східній Азії – особливо Південно-Східній – не відповідала наявному тренду: частка ісламістських збройних конфліктів у регіоні з часом зменшувалася. Причини цього мають виявити нові дослідження²⁰. У Східній Азії склалися певні можливості для переговорів, зміцнення громадянського суспільства та політичних партій, але робити висновки про те, наскільки це пояснює відмінність від тенденцій в інших регіонах, ще зарано. Не виключено, що конфлікти в цьому регіоні принципово відрізняються від конфліктів в інших місцях.

¹⁹ Там само.

²⁰ Svensson, I., 'Peace by avoidance of religious civil wars', eds E.Bjarnegard and J.Kreutz, *Debating the East Asian Peace* (NIAS Press: Copenhagen, 2017); Finnbogason and Svensson (посилання 17).

IV. Глобальний індекс миролюбності за 2017р.

КАМІЛЛА ШІППА, ТОМАС МОРГАН
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА МИРУ

Глобальний індекс миролюбності (ГІМ, *Global Peace Index, GPI*) 2017р. – вже 11-те видання провідного світового дослідження рівня миролюбності у світі. Наразі ГІМ є рейтингом 163 країн і територій на підставі 23 якісних і кількісних показників, отриманих з поважних джерел та які охоплюють три широкі теми: (а) рівень захищеності та безпеки в суспільстві; (б) масштаб внутрішніх і міжнародних конфліктів; (в) рівень мілітаризації. ГІМ складається Інститутом економіки та миру (ІЕМ, *Institute for Economics and Peace, IEP*) під керівництвом міжнародної експертної групи та за підтримки аналітичного підрозділу журналу “Економіст” (*Economist Intelligence Unit, EIU*), який спільно з ІЕМ здійснює збір даних та обчислення рейтингів¹. Генеруючи і синтезуючи нову інформацію про миролюбність на національному та світовому рівнях, ІЕМ сподівається допомогти розумінню того, як громадянське суспільство, уряди, політики та дослідниками можуть побудувати більш мирне суспільство.

У 2017р. загальний бал ГІМ покращився, але середня оцінка миролюбності країн виявилася нижчою, порівняно з 2008р. Бал трьох регіонів був гіршим, ніж попереднього року, що засвідчує погіршення миролюбності; в шести інших регіонах спостерігалось покращення миролюбності. Найбільшою мірою миролюбність погіршилась у Північній Америці, меншою – в Екваторіальній Африці, регіоні Близького Сходу та Північної Африки. Найбільшою мірою миролюбність покращилась у Південній Америці, Росії та Євразії, а також в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Упродовж року найбільше погіршення ГІМ дала Північна Америка – через зниження миролюбності у США. Зростання внутрішньополітичної напруженості, що проявилось, зокрема, під час суперечливих президентських виборів 2016р., призвело до погіршення показника інтенсивності внутрішнього конфлікту у США. Через падіння рівня довіри між громадянами і зростання останнім часом кількості насильницьких злочинів і вбивств погіршився також рівень сприйняття злочинності в суспільстві. Є ознаки, що погіршення миролюбності у США може тривати й далі. Цілкові імовірні також їх глибше занурення у громадянську війну в Сирії, збільшення військових витрат, погіршення відносин з Китаєм і Росією.

Найбільше серед регіонів покращення миролюбності зареєстроване в Південній Америці – в усіх трьох сферах ГІМ, найбільшою мірою – у рівні захищеності та безпеки. Найбільшим серед країн було покращення ГІМ у Гаяні та в Аргентині.

¹ Докладніше про ГІМ див.: <http://www.economicsandpeace.org>. До експертної групи у 2016-2017рр. належали: К.Клементс (*Kevin Clements, University of Otago*) – голова, С.Олкер (*Sabina Alkire, University of Oxford*), Я.Ентоні (*Ian Anthony, СППІ*), І.Аррадон (*Isabelle Arradon, International Crisis Group*), Н.Гроно (*Nick Grono, International Crisis Group*), М.Меса (*Manuela Mesa, Centro de Educación e Investigación para la Paz*), К.Степанова (Екатерина Степанова, ИМЭМО).

Таблиця 2.3. Країни з найбільшими змінами ГІМ у 2016-2017рр.

Країна	Бал, 2017	Зміни в балах, 2016-2017	Рейтинг, 2017	Зміни в рейтингу, 2016-2017
<i>Топ 5 з найбільшим підвищенням миролюбності</i>				
ЦАР	3,213	-0,119	155	2
Шрі-Ланка	2,019	-0,116	80	17
Камбоджа	2,065	-0,103	89	15
Португалія	1,258	-0,098	3	2
Джібуті	2,196	-0,096	107	14
<i>Топ 5 з найбільшим зниженням миролюбності</i>				
Ефіопія	2,477	0,193	134	-16
Бурунді	2,641	0,14	141	-3
Саудівська Аравія	2,474	0,136	133	-4
Малі	2,596	0,126	140	-3
Лесото	2,066	0,125	90	-28

Примітка: зменшення балів ГІМ означає зростання миролюбності.

Найбільше підвищення і найбільше зниження зафіксовані в Екваторіальній Африці: в ЦАР та Ефіопії. Хоча ЦАР залишається однією з найменш миролюбних країн світу – 155-е місце в рейтингу, – зменшення числа загиблих у внутрішньому конфлікті і зниження рівня політичного терору суттєво покращили її показники (таблиця 2.3). Також підвищилася політична стабільність, адже успішні вибори у 2016р. призвели до обмеження терміну повноважень Президента і створення верхньої палати Парламенту.

В Ефіопії зафіксоване найбільше зниження миролюбності. Її бал зменшився на 0,193, і вона перемістилася зі 118 місця на 134. Таке зниження миролюбності зумовлене введенням в Ефіопії у жовтні 2016р. надзвичайного стану – після року протестів із застосуванням насильства. Підвищення інтенсивності внутрішніх конфліктів і числа загиблих спонукало Уряд перебрати на себе широкі повноваження, оголосивши надзвичайний стан, зокрема можливість запроваджувати комендантську годину і призупиняти дію належних правових процедур.

На світовому рівні миролюбність зросла у двох із трьох охоплених ГІМ аспектах. У 2017р., порівняно з 2016р., зменшився ступінь мілітаризації і підвищився рівень захищеності та безпеки в суспільстві. Зниження миролюбності зафіксоване лише у сфері триваючих внутрішніх і міждержавних конфліктів. Більше країн покращили, ніж погіршили, свої показники в цій сфері, але через глибину погіршення у кількох країнах – насамперед, в Ефіопії, Саудівській Аравії, Лівії та Гамбії – середній бал країн погіршився (таблиця 2.4). Порівняно з попереднім роком, відбулося помітне погіршення відносин між сусідніми країнами. У Данії, Норвегії, Швеції і Фінляндії зафіксоване погіршення миролюбності в цій сфері – в усіх через зростання напруженості у відносинах з Росією.

Вплив тероризму упродовж 2016р. зріс, продовживши 10-річну тенденцію. 60% країн, охоплених ГІМ, відчули, починаючи з 2007р. збільшення тероризму, а у 22 країнах вплив тероризму більш ніж подвоївся. На світовому рівні смертність від тероризму зросла з 11 тис. осіб у 2007р.

Таблиця 2.4. Глобальний індекс миролюбності за 2017р.

Місце	Країна	Бал	Зміна	Місце	Країна	Бал	Зміна
1	Ісландія	1,111	-0,081	48	Малаві	1,825	0,01
2	Нова Зеландія	1,241	-0,044	49	Панама	1,835	-0,002
3	Португалія	1,258	-0,098	50	Намібія	1,838	-0,037
4	Австрія	1,265	-0,013	51	Франція	1,839	0,01
5	Данія	1,337	0,091	52	Індонезія	1,85	0,05
6	Чехія	1,36	..	53	Східний Тимор	1,866	-0,017
7	Словенія	1,364	-0,044	54	Танзанія	1,876	-0,023
8	Канада	1,371	-0,017	55	Аргентина	1,88	-0,076
9	Швейцарія	1,373	0,003	56	Сербія	1,888	0,019
10	Ірландія	1,408	-0,024	57	Албанія	1,908	0,007
10	Японія	1,408	0,013	58	Кувейт	1,909	0,055
12	Австралія	1,425	-0,039	59	В'єтнам	1,919	0,018
13	Бутан	1,474	0,029	60	Сенегал	1,929	-0,049
14	Норвегія	1,486	-0,016	61	Екваторіальна Гвінея	1,93	-0,01
15	Угорщина	1,494	-0,042	62	Молдова	1,938	-0,015
16	Німеччина	1,5	0,014	63	Того	1,939	-0,015
17	Фінляндія	1,515	0,086	64	Кіпр	1,94	-0,05
18	Швеція	1,516	0,054	65	ОАЕ	1,944	0,051
19	Бельгія	1,525	-0,003	66	Еквадор	1,948	-0,072
19	Нідерланди	1,525	-0,016	67	Чорногорія	1,95	0,028
21	Сінгапур	1,534	..	68	Парагвай	1,961	-0,075
22	Маврікій	1,547	-0,012	69	Туніс	1,977	0,023
23	Іспанія	1,568	-0,039	70	Оман	1,983	-0,033
24	Чілі	1,595	-0,04	71	Перу	1,986	-0,071
25	Румунія	1,6	-0,049	72	Казахстан	1,992	-0,026
26	Словаччина	1,611	0,009	73	Греція	1,998	-0,047
27	Ботсвана	1,622	-0,021	74	Нікарагуа	2,002	0,027
28	Болгарія	1,631	-0,014	75	Марокко	2,004	-0,082
29	Малайзія	1,637	-0,01	76	Косово	2,007	-0,053
30	Катар	1,664	-0,062	77	Свазіленд	2,01	-0,064
31	Хорватія	1,665	-0,005	78	Мозамбік	2,013	0,052
32	Латвія	1,67	-0,011	79	Бенін	2,014	0,015
33	Польща	1,676	0,119	80	Шрі-Ланка	2,019	-0,116
34	Коста-Ріка	1,701	0,002	81	Гаяна	2,021	-0,086
35	Уругвай	1,709	-0,016	82	Ліберія	2,023	0,026
36	Естонія	1,712	-0,021	83	Гаїті	2,026	-0,04
37	Литва	1,732	-0,003	84	Бангладеш	2,035	-0,012
38	Італія	1,737	-0,036	84	Боснія і Герцеговина	2,035	0,083
39	Сьєрра-Леоне	1,76	-0,046				
40	Тайвань	1,782	-0,004	86	Болівія	2,045	0,005
41	Велика Британія	1,786	-0,045	87	Габон	2,052	0,022
41	Замбія	1,786	0,006	88	Куба	2,056	-0,001
43	Гана	1,793	-0,016	89	Камбоджа	2,065	-0,103
44	Мадагаскар	1,797	0,034	90	Лесото	2,066	0,125
45	Лаос	1,8	-0,052	91	Буркіна-Фасо	2,07	0,006
46	Монголія	1,801	-0,038	92	Ямайка	2,072	-0,019
47	Південна Корея	1,823	-0,034	93	Непал	2,08	0,052

Місце	Країна	Бал	Зміна	Місце	Країна	Бал	Зміна
94	Грузія	2,084	-0,048	129	Іран	2,364	-0,043
95	Йорданія	2,087	-0,027	130	Камерун	2,39	0,034
96	Гвінея	2,089	-0,059	131	Бахрейн	2,404	0,005
97	Папуа-Нова Гвінея	2,095	-0,047	132	Азербайджан	2,426	-0,024
97	Тринідад і Тобаго	2,095	0,036	133	Саудівська Аравія	2,474	0,136
99	Домініканська Республіка	2,114	-0,029	134	Ефіопія	2,477	0,193
100	Ангола	2,116	-0,028	135	Чад	2,495	0,032
101	Узбекистан	2,132	-0,084	136	Ерitreя	2,505	0,045
102	Македонія	2,133	0,005	137	Індія	2,541	-0,024
103	Білорусь	2,141	-0,062	138	Філіппіни	2,555	0,044
104	М'янма	2,179	-0,079	139	Єгипет	2,583	0,014
105	Уганда	2,182	0,036	140	Малі	2,596	0,126
106	Гондурас	2,185	-0,05	141	Бурунді	2,641	0,14
107	Джібуті	2,196	-0,096	142	Мексика	2,646	0,089
108	Бразилія	2,199	0,024	143	Венесуела	2,652	-0,003
109	Алжир	2,201	-0,014	144	Ізраїль	2,707	0,068
110	Гамбія	2,211	0,115	145	Палестина	2,774	-0,058
111	Киргизстан	2,216	-0,083	146	Колумбія	2,777	0,014
112	Вірменія	2,22	0,003	146	Туреччина	2,777	0,069
113	Руанда	2,227	-0,096	148	Ліван	2,782	0,026
114	США	2,232	0,079	149	Нігерія	2,849	-0,028
115	Сальвадор	2,239	0,002	150	Північна Корея	2,967	0,023
116	Китай	2,242	-0,045	151	Росія	3,047	-0,027
117	Гватемала	2,245	-0,025	152	Пакистан	3,058	-0,085
118	Таджикистан	2,263	-0,034	153	ДРК	3,061	-0,051
119	Туркменістан	2,27	0,068	154	Україна	3,184	-0,077
120	Таїланд	2,286	-0,027	155	ЦАР	3,213	-0,119
121	Кот-д'Івуар	2,307	0,028	155	Судан	3,213	-0,047
122	Гвінея-Бісау	2,309	0,044	157	Лівія	3,328	0,108
123	ПАР	2,324	0,007	158	Сомалі	3,387	-0,027
124	Республіка Конго	2,334	0,027	159	Ємен	3,412	0,013
125	Кенія	2,336	-0,042	160	Південний Судан	3,524	-0,069
126	Нігер	2,343	0,106	161	Ірак	3,556	-0,014
127	Зімбабве	2,352	0,032	162	Афганістан	3,567	0,029
128	Мавританія	2,355	0,067	163	Сирія	3,814	0,008

... – не застосовується.

до понад 29 тис. у 2015р. (пік смертності – 32 765 осіб – спостерігався у 2014р.). Загальна кількість терактів зросла за цей період на 326% – з приблизно 2 800 у 2007р. до понад 12 тис. у 2015р.

Хоча рівень триваючих конфліктів у світі викликає серйозне занепокоєння, впродовж минулого року відбулося певне зменшення рівня мілітаризації, що відповідає набагато довшій тенденції зменшення військових витрат і кількості важких озброєнь у більшості країн світу. 65% країн зменшили частку військових витрат у ВВП, порівняно з 2008р., 40% – скоротили кількість важких озброєнь, а 72% – зменшили розмір своїх збройних сил.

Тлумачення балів ГІМ

Жожен з 23 показників ГІМ оцінюється в балах за п'ятибальною шкалою і кожна країна чи територія отримує загальний бал. Загальні бали також обчислюються за шкалою від 1 до 5; де 1 означає найбільшу миролюбність. ГІМ є відносним показником т.зв. негативно визначеного миру – “відсутності насильства і страху насильства”. Негативно визначений мир є багатовимірним поняттям, яке не можна оцінити за одним показником, і тому ГІМ намагається оцінити міцність миру в кожній країні комплексом показників, які зрештою зводяться до одної простої і зрозумілої величини.

Слід зауважити, що всі показані тут погіршення та покращення у країнах і регіонах стосуються змін не в *рейтингу*, а в *балах ГІМ*, оскільки вони більш детально оцінюють реальні зміни в миролюбності. Залежно від розташування країн в Індексі, невеликі зміни в балах можуть зумовити великі зміни в рейтингу, а іноді такі зміни – позитивні чи негативні – не є пропорційними відповідному переміщенню країни в рейтингу, через зміни в інших країнах, розташованих поряд, особливо, якщо це відбувається в середині Індeksu, де розташування країн за балами є дуже щільним.

Цей останній момент стосується ширшого питання коректності рейтингу, на яке слід зважати під час оцінки будь-якої складної системи вимірювання. Аналіз ІЕМ цього конкретного питання показує, що ГІМ має такий самий рівень абсолютної коректності, що й Індекс людського розвитку (*Human Development Index, HDI*).

Методологія

23 індикатори ГІМ поділяються на три тематичні категорії: (а) триваючі внутрішні та міжнародні конфлікти; (б) захищеність та безпека у суспільстві; (в) мілітаризація. Усі індикатори оцінюються за п'ятибальною шкалою. Брак кількісних даних компенсується експертними оцінками. Мета ГІМ – проаналізувати стан миру у країнах за період з 16 березня 2016р. по 15 березня 2017р., але окремі індикатори ґрунтуються на наявних даних за 2014-2015рр.

Кожному індикатору, залежно від відносної важливості, присвоєно ваговий коефіцієнт за п'ятибальною шкалою. Після цього на підставі 23 індикаторів розраховуються два зважені складники: один визначає рівень внутрішнього миру в країні, другий – рівень зовнішнього миру (стан миру навколо країни). Потім обчислюються загальний сумарний бал та індекс, із застосуванням вагового коефіцієнту – 60% для визначення внутрішнього миру і 40% для зовнішнього миру. Внутрішньому миру присвоюється більша вага, виходячи з того, що міцніший мир вдома може корелювати з нижчим рівнем зовнішніх конфліктів.

1. *Показники триваючих внутрішніх і міжнародних конфліктів*. До цієї категорії належать шість індикаторів: (а) кількість, тривалість та участь у зовнішніх конфліктах, ваговий коефіцієнт 2,28; (б) оціночне число жертв організованих зовнішніх конфліктів (*Uppsala Data Conflict Program*), ваговий коефіцієнт 5; (в) число жертв організованих внутрішніх конфліктів (*International Institute for Strategic Studies, IISS, Armed Conflict Database*), ваговий коефіцієнт 5; (г) рівень організованих внутрішніх конфліктів (*EIU*), ваговий коефіцієнт 5; (д) відносини з сусідніми країнами (*EIU*), ваговий коефіцієнт 5; (е) кількість і тривалість внутрішніх конфліктів, ваговий коефіцієнт 2,56.

2. *Показники захищеності та безпеки в суспільстві*. До цієї категорії належать 10 індикаторів: (а) оцінка злочинності в суспільстві (*EIU*), ваговий коефіцієнт 3; (б) число біженців і переміщених осіб у відсотках до чисельності населення (*UN High Commissioner for Refugees Statistical Yearbook* та *Internal Displacement Monitoring Centre*), ваговий коефіцієнт 4; (в) політична нестабільність (*EIU*), ваговий коефіцієнт 4; (г) масштаб політичного терору (*Mark Gibney, Linda Cornett, Reed Wood, Peter Haschke and Daniel Arnon, The Political Terror Scale, 1976-2015*), ваговий коефіцієнт 4; (д) терористична діяльність (*Institute for Economics and Peace, IEP, та Global Terrorism Database, University of Maryland*), ваговий коефіцієнт 2; (е) кількість вбивств на 100 тис. населення (*UN Surveys on Crime Trends and the Operations of Criminal Justice Systems, CTS*), ваговий коефіцієнт 4; (є) кількість злочинів із застосуванням насильства (*EIU*), ваговий коефіцієнт 4; (ж) імовірність застосування сили під час масових демонстрацій (*EIU*), ваговий коефіцієнт 3;

(з) число ув'язнених на 100 тис. населення (*International Centre for Prison Studies, King's College London, World Prison Population List*), ваговий коефіцієнт 3; (u) чисельність служб внутрішньої безпеки та поліції на 100 тис. населення (*CTS*), ваговий коефіцієнт 3.

3. Показники мілітаризації. До цієї категорії належать сім індикаторів: (a) військові витрати у відсотках ВВП (*IISS, The Military Balance*), ваговий коефіцієнт 2; (б) число військово-службовців на 100 тис. населення (*IISS, The Military Balance*), ваговий коефіцієнт 2; (в) обсяг поставок (імпорт) основних звичайних озброєнь на 100 тис. населення (*SIPRI Arms Transfers Database*), ваговий коефіцієнт 2; (г) обсяг поставок (експорт) основних звичайних озброєнь на 100 тис. населення (*SIPRI Arms Transfers Database*), ваговий коефіцієнт 3; (д) фінансування миротворчих місій ООН (розрахунки *IEP* на основі *United Nations Office of Programme Planning, Budget and Accounts*), ваговий коефіцієнт 2; (е) здатність створення ядерної і важкої зброї (розрахунки *IEP* на основі *IISS, The Military Balance*), ваговий коефіцієнт 3; (є) доступність стрілецької зброї і легких озброєнь (*EIU*), ваговий коефіцієнт 3.

Точне визначення кожного індикатора див.: *Institute for Economics and Peace (IEP), 2016 Global Peace Index* (IEP: Sydney, 2016), Appendices A and B.

3. Збройні конфлікти та нестабільність у регіоні Близького Сходу та Північної Африки

Загальний огляд

Регіон Близького Сходу та Північної Африки (БСПА, Middle East and North Africa, MENA) у 2016р. викликав найбільше занепокоєння світової спільноти. Хронічна нестабільність регіону та його вразливість перед збройними конфліктами спричинені різними чинниками, до яких належать насамперед падіння урядів більшості арабських країн, тривалі наслідки вторгнення до Іраку у 2003р. сил очолюваної США коаліції, а також складні взаємини та ворожнечу між провідними державами регіону. Упродовж 2016р. щонайменше сім з 16 країн регіону застосовували збройні сили на власній території, а 11 – на території інших держав.

Головним елементом безпекової ситуації у БСПА є вплив наслідків “арабської весни” 2011р. За п’ять років, що минули, лише в Тунісі помітні паростки прогресу, при тому, що рух країни до стабільної демократії супроводжується ризиками. В підрозділі I розглядаються події у країнах, де відбувалася найбільш масштабна мобілізація народних мас: у Сирії, Лівії та Ємені.

Війна в Сирії призвела до вимушеного переміщення половини населення країни – понад 4,8 млн. біженців до інших країн і понад 6,3 млн. внутрішньо переміщених осіб, – а також до загибелі понад 400 тис. осіб (при цьому, точних статистичних даних немає). За умов складної сукупності воюючих сторін у Сирії у 2016р. баланс впливу досить різко змінився на користь Президента Б.Асада (Bashar al-Assad), чому сприяли три події: повітряна кампанія Росії з підтримки сирійського Уряду, до якої на суші приєдналися сили з Ірану та Хезболли (Hezbollah); замирення Туреччини з Росією з наступною трансформацією політичних пріоритетів Анкари від вимоги зміни режиму Асада до збереження там впливу Туреччини; поразка сил сирійської антиурядової коаліції в Алеппо у грудні 2016р. Наприкінці року США відсторонились від регіональних мирних переговорів, питання подальшої долі Сирії та Асада обговорювалися представниками урядів Ірану, Росії та Туреччини.

Наприкінці 2016р. у Лівії ситуація залишалася невизначеною внаслідок політичного хаосу, спричиненого громадянською війною 2011р.

На міждержавному рівні пріоритетну важливість у регіоні мають відносини між Іраном і Саудівською Аравією. Одним із серйозних чинників загострення відносин між ними є Ємен, де, починаючи з 2004р., з періодичними загостреннями триває громадянська війна. У 2015р. до військових дій у Ємені долучилися сили Саудівської Аравії та інших арабських країн. Наприкінці 2016р. втручання Саудівської Аравії пов’язували з найбільшою гуманітарною кризою, зазначаючи, що при цьому досягти рішучої поразки сил повстанців-хуситів не вдалося.

Ісламська держава (ІД, Islamic State, IS) у 2016р. залишалася потужною регіональною силою, яка, попри значні поразки в Іраку, Сирії та Лівії, продовжувала викликати значне занепокоєння світової спільноти. Ці питання розглядаються у підрозділі II. Формат операції Непохитна рішучість (Operation Inherent Resolve), яку здійснювали сили міжнародної коаліції на чолі зі США, продовжував визначати динаміку зовнішніх військових операцій проти ІД у 2016р. Головні сили ІД залишаються на території Сирії та Іраку, отримуючи суттєве підсилення за рахунок іноземних бійців та афільюваних угруповань з ряду країн з чотирьох континентів. Терористичні напади, скоєні ІД або її окремими бійцями у 2016р., призвели до загибелі сотень людей на Близькому Сході, в Африці, Південній Азії та Європі.

ІД має інфраструктуру та установи, схожі з державними – зокрема, що стосується продажу нафти, оподаткування, валютних запасів, продажу предметів старовини та звільнення за викуп, – а також доступ до національних та міжнародних фінансових систем. Усі ці джерела надходжень можуть також бути її вразливими місцями. Завдання удару по них було одним з пріоритетів міжнародної економічної війни, що велася проти ІД кількома країнами і мала як військовий (зокрема, удари з повітря по нафтовій інфраструктурі, валютним та фінансовим установам ІД), так і невійськовий виміри (наприклад, унеможливлення спонсорської допомоги, заморожування активів та заборона торгівлі). Міжнародні зусилля були також спрямовані на протидію пропаганді ІД та – в більш загальному масштабі – на протистояння насильницькому екстремізму. Результати цих дій мають децю неоднорідний характер. Попри втрати ключових територій, схоже, що претензії і терористичний потенціал ІД найближчими роками зростатимуть, – можливо, у різноманітні та більш смертоносні способи.

У підрозділі III розглядаються військові витрати на поставки озброєнь до Близького Сходу та Північної Африки (БСПА). Тенденції і перебіг подій тут ще раз наголошують на важливій ролі військового потенціалу для регіону. Військові витрати як частка ВВП (військовий тягар) мають тенденцію збільшуватися. Впродовж 2015-2016рр. військові витрати регіону зросли на 54%, але через брак даних загальний рівень військових витрат за 2015р. і 2016р. оцінити неможливо. Брак даних зумовлений недостатніми прозорістю та звітністю стосовно витрат на оборону. Провідною країною регіону БСПА у 2016р. була Саудівська Аравія, яка за їх рівнем далеко випереджує інші країни і була четвертим найкрупнішим у світі споживачем озброєнь.

За період 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., імпорт озброєнь у регіоні збільшився на 68%. На регіон БСПА у цьому періоді припадало 34% світового імпорту озброєнь; за цим показником він був другим у світі регіоном. Багато країн регіону закупили сучасні військові системи, які мають значно підвищити їх військові потенціали. Головними постачальниками озброєнь країнам регіону у 2012-2016рр. залишалися США та кілька країн Західної Європи. Схоже, що імпорт озброєнь сприяв зростанню нестабільності, насильницьким конфліктам та порушенням прав людини в регіоні.

I. Близький Схід та Північна Африка: 2016р. у перспективі

ДЕН СМІТ

Становище в регіоні Близького Сходу та Північної Африки (БСПА), залишилося у центрі проблем світової безпеки у 2016р. Події в регіоні, як і раніше, мали значний вплив на сусідні регіони та на становище у світі, своєю чергою на ситуацію в регіоні впливали країни й організації, розташовані поза межами регіону. Через своє важливе стратегічне розташування та багаті природні запаси нафти та газу, регіон перетворився на арену, де зовнішні сили ведуть боротьбу за вплив, як безпосередньо, так і руками місцевих союзників.

Стратегічне значення регіону для миру в усьому світі є одночасно і важливим, і тривожним чинником. Постійну нестабільність та відсутність серйозного імунітету БСПА від збройних конфліктів не можна пояснити однією причиною, тому слід усвідомити все різноманіття чинників впливу для надання адресної підтримки з метою досягнення стабільності й безпеки для населення регіону.

До таких чинників у першу чергу належать падіння урядів у більшості арабських країн та спровоковані ними прояви ненависті та ворожнечі, що призвели до мобілізації народних мас у 2011р., що, як здавалося, мало змінити арабський світ. До іншої групи чинників належать триваючі наслідки вторгнення в 2003р. до Іраку очолюваної США коаліції, а також складні взаємини між провідними країнами регіону насамперед між Іраном та Саудівською Аравією. Також у регіоні серед країн-лідерів зростає тенденція втручання у справи інших країн регіону. Протягом 2016р. щонайменше сім з 16 країн регіону використовували збройні сили для боїв на власній території, а 11 – на території інших держав (таблиця 3.1). У той же час, палестино-ізраїльський конфлікт також не наблизився до розв'язання у 2016р. і залишається одним з потужних та небезпечних у регіоні.

Після “арабської весни”

Головним елементом безпекової ситуації в регіоні стала мобілізація народних мас у багатьох арабських країнах після подій 2011р., що отримала спільну назву “арабська весна”. За п'ять років, що минули, лише в Тунісі помітні паростки прогресу; втім, рух країни до стабільної демократії буде тривалим і не без ризиків. В інших країнах з високим рівнем мобілізації народних мас картина є такою: у Лівії панує хаос; Сирію розриває на шматки громадянська війна; Єгипет повернувся до авторитарного правління; держави Перської затоки відновили свій *status quo*; а Ємен роздирають на окремі шматки громадянська війна та інтервенція на чолі із Саудівською Аравією.

Таблиця 3.1. Приклади застосування державами збройних сил у регіоні Близького Сходу та Північної Африки у 2015-2016рр.

Країна	Характер застосування сили
Алжир	Боротьба проти Ісламської держави в Алжирі
Бахрейн	Участь в інтервенції до Ємену
Єгипет	Участь в інтервенції до Ємену; боротьба проти Ісламської держави на Синайському півострові; атаки на сили Ісламської держави в Лівії
Іран	Боротьба проти курдських озброєних угруповань в Ірані; інтервенція до Сирії; інтервенція до Іраку
Ірак	Боротьба проти Ісламської держави в Іраку
Ізраїль	Боротьба проти Хамасу в Палестині; боротьба проти Хезболли в Лівані і Сирії; насильницькі акції проти палестинців на окупованих територіях; атаки на сирійські урядові сили
Йорданія	Участь в інтервенції до Ємену; інтервенція до Сирії
Кувейт	Участь в інтервенції до Ємену
Ліван	Боротьба проти Ісламської держави в Лівані; боротьба проти сунітських озброєних угруповань
Лівія	Громадянська війна
Марокко	Участь в інтервенції до Ємену
Катар	Участь в інтервенції до Ємену; інтервенція до Сирії
Саудівська Аравія	Інтервенція до Ємену; інтервенція до Сирії
Сирія	Громадянська війна
Туніс	Боротьба проти Ісламської держави в Тунісі
Туреччина	Боротьба проти військових підрозділів, що беруть участь у повстанні; боротьба проти курдських озброєних угруповань у Туреччині; інтервенція до Сирії
ОАЕ	Участь в інтервенції до Ємену; інтервенція до Сирії; інтервенція до Лівії
Ємен	Громадянська війна

За масовими виступами 2011р. у країнах, що виявилися в авангарді “арабської весни” – Тунісі, Єгипті, Лівії, Сирії та Бахреїні – стояли специфічні сукупності різноманітних чинників. Важливою причиною був брак економічних перспектив, зокрема дефіцит можливостей працевлаштування для випускників вищих навчальних закладів. Гостроти виступам додавав брак можливостей громадян з висловлювання власних політичних думок. Спільною рисою, притаманною цим та іншим арабським країнам, була довгострокова нездатність урядових установ реагувати на проблеми та задовольняти потреби великого числа простих громадян цих країн¹. Там, де система врядування не змінилася, ця проблема залишилася; за інших рівних умов, довгостроковий потенціал нестабільності залишається, незалежно від тактичних заходів з придушення опозиції.

¹ Довідкову інформацію див.: Arab Human Development Reports issued by the United Nations Development Programme (UNDP), <<http://www.arab-hdr.org/>>. Зокрема, див.: UNDP, *Arab Human Development Report 2004: Towards Freedom in the Arab World* (UNDP: New York, 2004); UNDP, *Arab Human Development Report 2005: Towards the Rise of Women in the Arab World*; UNDP, *Arab Human Development Report 2009: Challenges to Human security in the Arab Countries*. Про довгострокові соціально-економічні передумови мобілізації народних мас у 2011р. в Єгипті див. також: Shenker, J., *The Egyptians: A Radical Story* (Penguin: New York, 2016).

Сирія

Війні в Сирії приділялася значна увага з боку різних міжнародних політичних сил, зокрема через її великий масштаб. Це – найкривавіша війна сучасності, яка призвела до примусового переміщення половини населення країни. Достовірної статистики про загибель людей у Сирії немає, але у квітні 2016р. Спеціальний представник ООН по Сирії С.Містур (Staffan de Mistura) зазначив, що чисельність загиблих вже перевищила 400 тис. осіб (підрозділ II)². Станом на кінець 2016р., домівки залишили близько 11 млн. сирійців: понад 4,8 млн. – стали біженцями, а 6,3 млн. – переміщені в межах країни³. На додаток до цього, залишили притулки в Сирії 390 тис. палестинських біженців, з них 110 тис. – вдалися до пошуку притулку в сусідніх країнах, Єгипті та Європі, а 280 тис. – переміщені в межах Сирії⁴.

Те, що Сирія опинилася в центрі міжнародної уваги, пояснюється не лише масштабами руйнувань і страждань людей, але й стратегічним розташуванням країни, а також великими потоками біженців до Європи. За приблизними оцінками, упродовж 2015р. до Європи морем прибули 490 280 сирійських біженців, які вижили у складній та небезпечній для життя подорожі⁵. У грудні 2015р. тут було зареєстровано 602 тис. біженців, а наприкінці жовтня 2016р. – вже 884 тис.⁶ І хоча сусіди Сирії прийняли набагато більше втікачів від громадянської війни (2,8 млн. прийняла Туреччина та понад 1 млн. – Ліван), в Європі біженці залишалися головною політичною проблемою⁷. Головною ж політичною проблемою для міжнародної спільноти залишалася діяльність ІД – терористичного повстанського угруповання, відомого під багатьма найменуваннями. У 2016р. ІД залишалася потужною організацією, хоча й зазнала серйозних невдач (підрозділ II).

Громадянська війна в Сирії має складний характер: окрім бойових угруповань сирійського походження, в ній беруть активну участь зовнішні сили (схема 3.1). Найбільш відчутним іноземним втручанням була повітряна кампанія Росії на підтримку сирійського Уряду Б.Асада, яка розпочалась у вересні 2015р. і тривала упродовж 2016р. На підтримку режиму Асада застосовувала свої сили ліванська Хезболла, теж саме чинив Іран.

Туреччина також втрутилась у бойові дії (див. нижче) для захисту власних кордонів і запобігання зміцненню курдських угруповань. Спецпідрозділи армій Великої Британії, США і Франції надавали підтримку повстанським

² Al Jazeera, 'Syria death toll: UN envoy estimates 400 000 killed', 23 Apr. 2016. Ця оцінка відповідає діапазону 312-437 тис. осіб за період від початку війни в березні 2011р. до середини грудня 2016р., наведеному в публікації Сирійського Центру захисту прав людини (*Syrian Observatory for Human Rights*); на ці дані є багато посилань, але є й багато критики. Див.: Syrian Observatory for Human Rights, 'About 450 thousand were killed and more than two millions were injured in 69 months of the start of the Syrian revolution', 13 Dec. 2016.

³ Mercy Corps, 'What you need to know about the Syria crisis', 13 Oct. 2016, updated 9 Dec. 2016.

⁴ Relief Web, 'Syria Crisis: IDPs, Syrian refugees and Palestinian refugees from Syria, 13 Jan. 2017', 16 Jan. 2016.

⁵ United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Syrian Regional Refugee Response, *Regional Refugee and Resilience Plan 2017-2018*, UN Inter-Agency programme.

⁶ United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Syrian Regional Refugee Response, *Europe: Syrian Asylum Applications from April 2011 to October 2016*.

⁷ United Nations High Commissioner for Refugees (посилання 5), p.28. Про примусове переміщення та кризи біженців див. розділ 7 цього видання.

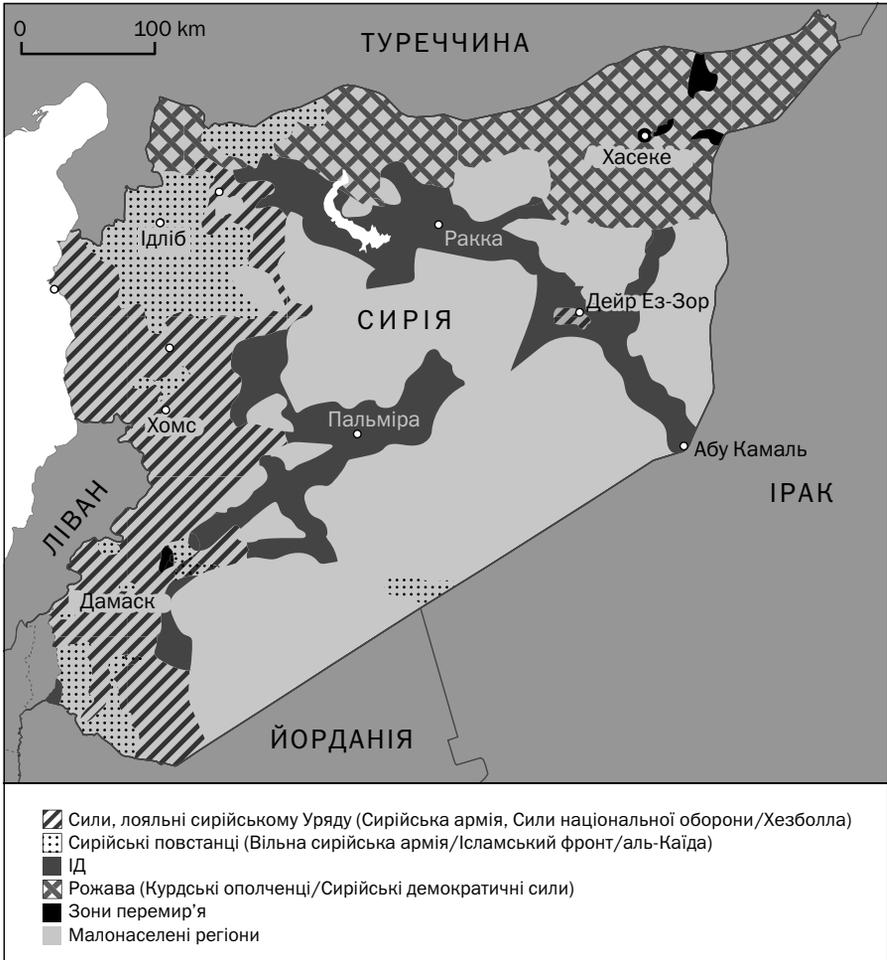

Схема 3.1. Сирійська громадянська війна, станом на грудень 2016р.

Надано: Х.Аленіусом, консалтингова картографічна служба Нордпіл (*Hugo Ahlenius, Nordpil*), <<https://nordpil.se/>>.

Джерело: Al-Masdar News, 'Comprehensive map of Syrian conflict: December 2016', 18 Dec. 2016, <<https://www.almasdarnews.com/article/comprehensive-map-syrian-conflict-december-2016/>>.

силам курдів, які протистояли і Уряду, і ІД. США продовжували очолювати міжнародну повітряну кампанію проти ІД у Сирії. Офіційно США заявили про участь інших 11 країн, включно з чотирма арабськими країнами та Туреччиною, хоча, за даними інших джерел, у кампанії взяли участь п'ять держав, у т.ч. дві арабські⁸. За умов протистояння багатьох різних суб'єктів баланс сил у 2016р. змістився на користь Асада внаслідок трьох важливих

⁸ US Department of Defense (DOD), 'Operation Inherent Resolve'. Арабськими країнами, зазначеними МО США, є Бахрейн, Йорданія, ОАЕ та Саудівська Аравія; в інших джерелах згадується також участь Марокко та Катару. Див.: Morocco World News, 'ISIS fighters shoot down Coalition warplane in Syria', 24 Dec. 2014; Shafer, J., 'War without end: the US may still be fighting in Syria in 2024, 2034, 2044...', Reuters, 22 Sep. 2014.

процесів. Першим, як уже зазначалося, була повітряна кампанія Росії, яка виправдовувала свої дії боротьбою проти ІД та інших угруповань зі схожими ідеологією і методами. Втручання Росії – з розгортанням сучасних систем протиповітряної оборони (ППО), в т.ч., як повідомлялося, комплексів С-400 – разом з діями наземних підрозділів сил Ірану та ліванської Хезболли дозволило силам Асада звести нанівець успіхи опозиційних сил, зокрема в м.Алеппо та навколо нього (врізка 3.1)⁹. Наприкінці 2016р. завдяки повітряній кампанії було досягнуто суттєвих успіхів, масштаби і стійкість яких залишаються під сумнівом.

Військове втручання Росії посилює позиції сирійських урядових військ, які у громадянській війні на кілька фронтів до середини 2015р. втратили значну частину території і до вересня 2015р. воювали на межі власних можливостей¹⁰. Росія також заблокувала в РБ ООН резолюцію, яка мала посилити тиск на режим Асада. Хоча завдяки втручанням Росії позиції Уряду Сирії в загальному плані були посилені, його війська зазнали серйозних втрат за майже шість років воєнних дій. Втрата Пальміри під натиском ІД у грудні 2016р. наглядно показала слабкість контролю Уряду над територіями та залежність його життєздатності від зовнішньої підтримки.

Другим важливим фактором було замирення Туреччини з Росією з наступною зміною пріоритетів зовнішньої політики Анкари: більш вузька стратегія збереження впливу Туреччини в Сирії замість вимоги зміни режиму Асада; посилення безпеки кордонів; протидія зростанню впливу Робітничої партії Курдистану (РПК, *Partiya Karkeren Kurdistan, PKK*). У серпні 2016р. на півночі Сирії Туреччина вдалася до наступальної операції проти ІД і курдських угруповань, у т.ч. Загонів народної самооборони (ЗНС, *Yekineyen Parastina Gel, YPG*) та переважно курдських Сирійських демократичних сил (СДС, *Syrian Democratic Forces, SDF*), створених на базі ЗНС минулого року¹¹. У поєднанні з подіями в Алеппо це завдало шкоди підтримуваним США сегментам сирійської опозиції і загострило суперечності між окремими опозиційними фракціями та їх зовнішніми спонсорами.

Третім ключовим фактором стала поразка антиурядових сил на сході Алеппо у грудні 2016р. (врізка 3.1), яка вибила з рук опозиції серйозний важіль впливу. Починаючи з 2012р., Алеппо – найбільше місто Сирії – було розділене на проурядові та про-опозиційні анклави. Взяття під контроль Алеппо силами Асада було дуже символічною подією, в результаті якої

⁹ Marcus, J., 'Russia S-400 Syria missile deployment sends robust signal', BBC News, 1 Dec. 2015.

¹⁰ Про початкову ситуацію та цілі Росії на початку її військового втручання див.: Kozhanov, N., 'Moscow looks for phase two in Syria', Carnegie Moscow Center, 4 Nov. 2015; Lund, A., 'Evaluating the Russian Intervention in Syria', Carnegie Middle East Center, 7 Dec. 2015; Lund, A., 'Is Assad losing the war in Syria?', Carnegie Middle East Center, 13 May 2015. Про стан справ після 15 місяців бомбардувань див.: *Financial Times*, 'Russia's Middle East ambitions grow with Syria battlefield success', 19 Jan. 2017..

¹¹ McKirdy, E., 'Turkey sends tanks into Syria to battle ISIS', CNN, 24 Aug. 2016; *New Arab*, 'Turkey shells IS, Kurdish positions in northern Syria', 23 Aug. 2016. СДС є переважно курдським угрупованням, до якого приєдналися менші за чисельністю арабські групи. Його основу складають бойовики ЗНС, тісно пов'язаних з РПК. СДС були створені з метою підпорядкування ЗНС арабських угруповань та подальшого відокремлення отримувачів військової допомоги США від РПК, яку Державний департамент США вважає терористичною організацією. Див.: US Department of State, Bureau of Counterterrorism, 'Designated foreign terrorist organizations'.

Врїзка 3.1. Битва за Алеппо

На початку 2016р. у східній половині м.Алеппо нараховувалося близько 150 тис. цивільних, але, станом на початок грудня, в утримуваному опозицією місті залишилося 100-120 тис. цивільних. Цивільні виявилися затиснутими між воюючими сторонами, жодна з яких не дотримувалася міжнародного гуманітарного права, вдаючись навіть до масових страт. Один з представників ООН назвав ситуацію в Алеппо "повним крахом гуманізму".

У липні 2016р. Уряд Б.Асада відрізав останні шляхи доступу до східних районів Алеппо. У наступальній операції, за повідомленнями різних джерел, взяли участь не лише сирийські урядові війська, але й ліванська Хезболла, іракські ополченці та наземні сили Ірану. В серпні сили опозиції тимчасово заволоділи південно-західними районами міста. Підтримувані США відокремлені один від одного опозиційні угруповання вели боротьбу в місті проти армії Асада та проти бойовиків ІД на сході міста. За офіційними повідомленнями, в серпні, під час повітряного бомбардування околиці міста загинув речник ІД Абу Мохаммад Аль-Аднані (*Abu Mohammad al-Adnani*).

До угоди, про яку оголосили США та Росія на початку вересня, були внесені положення про забезпечення доступу до Алеппо для цивільних і гуманітарних організацій, але через зрив режиму припинення вогню сирийській урядові та російській сили почали інтенсивне бомбардування та масовані атаки на утримувані опозицією східні райони Алеппо. Офіційні особи США та Європи звинуватили Росію у використанні проти цивільного населення міста бункерних бомб і напалуму.

Битва за Алеппо завершилась, коли в середині грудня сирийській урядові сили взяли місто під свій контроль. 13 грудня сили опозиції погодилися на припинення вогню для евакуації цивільного населення та власних бійців на території, що контролюються опозицією. Евакуацію було зірвано подальшими спорадичними бойовими зіткненнями, але датою її завершення вважають 22 грудня. Хоча захоплення міста не поклало край довготривалій громадянській війні в Сирії, ця подія стала головною поразкою опозиційного руху Сирії та визначною перемогою для Президента Б.Асада.

Джерела: @JensLaerke (Jens Laerke, UN OCHA spokesman in Geneva), 'Civilians killed in "complete meltdown of humanity" in #Aleppo: U.N. <http://nbcnews.to/2hi0WjN> via @nbcnews', Twitter, 13 Dec. 2016; Loveluck, L. and Sly, L., 'Russian envoy: evacuation deal reached for last rebel zones in Syria's ravaged Aleppo', *Washington Post*, 13 Dec. 2016; Arif, M. et al., 'Key ISIS deputy and spokesman killed in Aleppo, group says', CNN, 31 Aug. 2016; *Middle East Eye*, 'Syrian forces launch mass ground assault on rebel-held Aleppo', 27 Sep. 2016; Borger, J. and Shaheen, K., 'Russia accused of war crimes in Syria at UN security council session', *The Guardian*, 26 Sep. 2016; Barnard, A. and Cumming-Bruce, N., 'Chaos and desperation as thousands flee Aleppo amid government advance', *New York Times*, 9 Dec. 2016; Bassam, L. and Barrington, L., 'Syrian government forces press attack in east Aleppo', Reuters, 9 Dec. 2016; and Bassam, L., McDowall, A. and Nebahay, S., 'Battle of Aleppo ends after years of bloodshed with rebel withdrawal', Reuters, 13 Dec. 2016.

багато хто з представників опозиції та її спонсорів дійшов висновку, що не-джихадистські повстанці перетворилися в Сирії на маргінальну силу. Це оголило факт занепаду сирийської опозиції у 2016р., навіть якщо це сталося внаслідок впливу низки чинників.

Дипломатичні заходи стосовно Сирії

30 грудня 2016р. було домовлено про третє за рік припинення вогню. Перше було оголошене в лютому, коли Росія і США домовилися про припинення вогню між проурядовими та опозиційними силами (за винятком ІД та Фронту ан-Нусра). Втім, того разу припинення вогню дуже часто порушувалося практично всіма сторонами та піддавалося жорсткій критиці

через відсутність механізмів контролю і підзвітності¹². Друге припинення вогню було оголошене у вересні, коли Держсекретар США Дж.Кері (*John Kerry*) та російський Міністр закордонних справ С.Лавров оголосили про нову угоду, покликану знизити рівень насильства та відновити процес політичного врегулювання¹³. Хоча укладення угоди й призвело до незначного зниження рівня насильства, але сам режим припинення вогню не дотримувався. Наприкінці вересня сирійські та російські війська здійснили масовані авіаційні бомбардування утримуваних опозицією районів на сході Алеппо; наземну операцію здійснювали сирійські війська за підтримки іранських бойовиків і радників¹⁴. Як зазначалося раніше, східні райони Алеппо були повернуті під контроль урядових сил у середині грудня, а 30 грудня було оголошене загальнонаціональне припинення вогню – не російсько-американський проект, як під час двох попередніх спроб, а російсько-турецько-іранський. Як і попередні, цей режим припинення вогню передбачав доступ гуманітарних організацій, що дало можливість досягти компромісу між доставкою гуманітарної допомоги та складанням зброї повстанськими угрупованнями¹⁵.

На початку 2016р. Росія прагнула співпрацювати зі США у боротьбі проти ряду анти-асадівських угруповань – не лише ІД та її прибічників, але й будь-яких угруповань, що протистояли сирійському Уряду. До середини року такий підхід приносив свої плоди. Наприкінці червня 2016р. США та Росія, за повідомленнями офіційних джерел, розглядали можливість спільних ударів по угрупованнях на кшталт Фронту ан-Нусра, який у липні 2016р. заявив про відокремлення від Аль-Каїди у вигляді угруповання під назвою *Jabhat Fateh al-Sham* (Фронт завоювання Леванту)¹⁶. У вересні, після підписання угоди про припинення вогню була визначена мета: після семи днів дотримання режиму та забезпечення гуманітарної допомоги США та Росія мають створити Спільний центр імплементації домовленостей (*Joint Implementation Centre, JIC*) для організації боротьби проти ІД та *Jabhat Fateh al-Sham*¹⁷. Утім, наприкінці року США відсторонилися від регіональних мирних переговорів, а на перший план в обговоренні майбутнього Сирії та Асада вийшли Іран, Росія і Туреччина¹⁸.

¹² Abboud, S., 'Syria War: what you need to know about the ceasefire', Al Jazeera, 28 Feb. 2016.

¹³ Al Jazeera, 'Syria ceasefire comes into effect under US-Russia deal', 13 Sep. 2016.

¹⁴ Gladstone, R. and Sengupta, S., 'Unrelenting assault on Aleppo is called worst yet in Syria's civil war', *New York Times*, 26 Sep. 2016; Toumaj, A., 'IRGC Qods force chief spotted in Aleppo', *Long War Journal*, 18 Dec. 2016.

¹⁵ Walker, S. and Shaheen, K., 'Syria ceasefire appears to hold after rivals sign Russia-backed deal', *The Guardian*, 30 Dec. 2016.

¹⁶ Rogin, J., 'Obama proposes new military partnership with Russia in Syria', *Washington Post*, 30 June 2016.

¹⁷ Remarks by US Secretary of State John Kerry with Russian Foreign Minister Sergey Lavrov and UN Special Envoy Staffan de Mistura in Geneva, Switzerland, 9 Sep. 2016. See Associated Press, 'AP Exclusive: Text of Syria cease-fire deal', 22 Sep. 2016.

¹⁸ Osborn, A. and Coskun, O., 'Russia, Turkey, Iran eye dicing Syria into zones of influence', Reuters, 28 Dec. 2016.

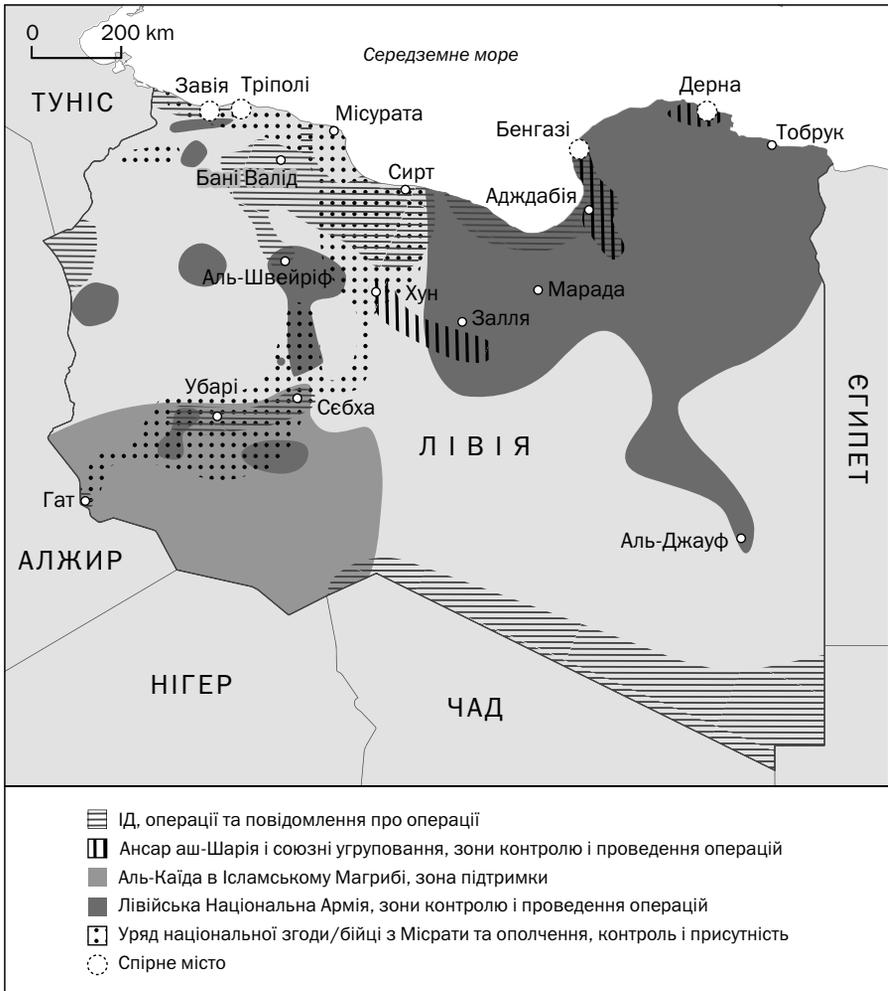

Схема 3.2. Сили, що ведуть бої у Лівії, станом на січень 2017р.

Надано: Х.Аленіусом, консалтингова картографічна служба Нордпіл (*Hugo Ahlenius, Nordpil*), <<https://nordpil.se/>>.

Джерело: American Enterprise Institute, 'Critical Threats: Fighting Forces in Libya, January 2017', 18 Jan. 2017, <<https://www.criticalthreats.org/analysis/fighting-forces-in-libya-janu-ary-2017>>.

Лівія

У 2011р. сили міждержавної коаліції втрутились у перебіг громадянської війни в Лівії. Керівну роль в операції відігравали Велика Британія і Франція, роль підтримки – США. Певний час це подавалося як короткочасна, відносно обмежена та успішна військова інтервенція¹⁹. У 2016р. були внесені корективи. Президент США Б.Обама (*Barak Obama*) піддав критиці

¹⁹ Див., наприклад: Spencer, R., 'Libya: David Cameron and Nicolas Sarkozy receive heroes' welcome in Tripoli', *Daily Telegraph*, 15 Sep. 2011; Denyer, S., 'Sarkozy, Cameron vow to support Libya, help find Gaddafi', *Washington Post*, 15 Sep. 2011.

брак послідовності в діях Великої Британії і Франції та фактично відмовився виконувати власну частину домовленостей стосовно інтервенції²⁰. Парламентський звіт Великої Британії був більш повним. До браку послідовності та успіхів у військовій операції були додані неадекватний політичний аналіз і недостатнє усвідомлення ситуації в Лівії під час її планування. Також у звіті було зазначено, що під час самої операції перевага надавалася не захисту цивільного населення, а “авантюрній політиці зміни режиму” без будь-якої стратегії підтримки тривалого процесу змін у Лівії²¹.

Таке менш позитивне ретроспективне бачення інтервенції 2011р. зумовлене крахом ілюзій і потрясінням від наступних нестабільності, хаосу та конфліктів. Навіть за умов браку точних статистичних даних, за приблизними оцінками, станом на початок 2016р., на території Лівії діяли близько 2 000 озброєних угруповань, що відрізняються поміж собою розміром і ситуаційною лояльністю²². Багато з них раніше належали до складу більших коаліційних формувань (схема 3.2).

Життя у 2016р. окремих заходів продемонструвало певний прогрес у нормалізації ситуації: був сформований підтримуваний ООН Уряд національної згоди (*Government of National Accord, GNA*); відновлений видобуток нафти; наприкінці року, частково завдяки повітряним ударам США, ІД була витіснена зі своєї головної бази в Сирті²³. Утім, політичні союзи в Лівії залишаються нестабільними, а рівень безпеки – низьким²⁴.

Упродовж 2016р. три угруповання претендували на оголошення та визнання себе урядом країни²⁵. Така хаотична ситуація була створена, коли Загальний національний конгрес (*General National Congress, GNC*), обраний у 2012р., відмовився від саморозпуску після обрання у червні 2014р. Ради депутатів (*Council of Deputies, COD*). Останні вибори характеризувалися низькою явкою виборців (18%) і згодом рішенням Верховного суду були оголошені недійсними. По закінченні виборів у червні 2014р. і *GNC*, і *COD* сформували власні “уряди”, розташовані, відповідно, у Тріполі та Тобруку. Їх суперництво сприяло посиленню хаосу у країні. Тривалі перемовини між ними за підтримки ООН призвели у грудні 2015р. до укладення Лівійської політичної угоди (*Libyan Political Agreement, LPA*) стосовно формування *GNA*. Угода була підтримана РБ ООН у Резолюції 2259, яка “однозначно визнала незаконними всі паралельні інституції” поза межами *LPA*²⁶. *GNA*

²⁰ Kamm, N., ‘Obama blasts Cameron, Sarkozy for Libya “mess”’, France24, 7 Mar. 2016.

²¹ British House of Commons, House of Commons Foreign Affairs Committee, *Libya: Examination of Intervention and Collapse and the UK’s Future Policy Options*, Government Response to the Committee’s Third Report of Session 2016-17, HC 834, 25 Nov. 2016.

²² BBC News, ‘Guide to Libyan militias’, 11 Jan. 2016.

²³ Razzouk, N., ‘Libya’s oil production set to reach three-year high by December’, Bloomberg, 12 Oct. 2016; Libya Channel, ‘US launch bombing campaign at request of GNA to defeat IS in Sirte’, 2 Aug. 2016; Al Arabiya, ‘US air strikes pound Libya’s Sirte to oust ISIS militants’, 17 Oct. 2016; Khadder, K., Karadsheh, J. and Sterling, J., ‘Libyan forces grab last ISIS swath in Sirte’, CNN, 6 Dec. 2016.

²⁴ Див. Muntasser, E. Z., ‘The coming fall of Libya’s GNA’, *Foreign Affairs*, 6 Sep. 2016.

²⁵ Toaldo, M., ‘Political actors’, *A Quick Guide to Libya’s Main Players*, European Council on Foreign Relations.

²⁶ United Nations Security Council Resolution 2259, 23 Dec. 2015; United Nations, Security Council, Final report of the Panel of Experts on Libya established pursuant to resolution 1973 (2011), 9 Mar. 2016, S/2016/209.

був утворений у березні 2016р., але на той час *COD* ще існувала та користувалася підтримкою значної частини військових Лівійської національної армії (*Libyan National Army*). На короткий час *GNC*, який не підтримав Угоду, був третім претендентом на статус уряду, створивши Уряд національного порятунку (*Government of National Salvation*) на чолі з колишнім Прем'єр-міністром. Наступного місяця він був розпущений на користь *GNA*.

Невдовзі після створення та попри ознаки успіху в боротьбі проти ІД, *GNA* постав перед політичною та економічною кризою. У липні чотири міністри *GNA* – всі зі складу *COD* – пішли у відставку²⁷. У жовтні Світовий банк попередив про неминучий економічний колапс. У листопаді США та Велика Британія, які надають *GNA* суттєву підтримку, провели перемовини стосовно кризи²⁸. У грудні загострилися сутички між лояльними *GNA* силами та Лівійською національною армією²⁹. Наприкінці 2016р. Лівія все ще була в хаотичному становищі, спричиненому громадянською війною і міжнародною інтервенцією 2011р., і продовжувала шукати шлях до стабільності та безпеки своїх громадян.

Регіональні відносини: відносини між Іраном та Саудівською Аравією

На міждержавному рівні найбільш важливими, складними та небезпечними для регіону БСПА є відносини між Іраном і Саудівською Аравією. Також не слід забувати, що залишається нерозв'язаним палестино-ізраїльський конфлікт, який може стати головною проблемою безпеки регіону, хоча наразі відносини між Ізраїлем і сусідніми арабськими країнами вже не є головним питанням крупних регіональних конфліктів. Іншою помітною тенденцією є певна втрата позицій Єгиптом, який свого часу був провідною країною арабського світу, під тиском більш багатой Саудівської Аравії.

Відносини між Іраном і Саудівською Аравією є наразі ключовою демаркаційною лінією міжнародної політики в регіоні і часто розглядаються у зв'язку з поділом мусульман на сунітів та шіїтів. Підстави для такої інтерпретації слід шукати в релігійних засадах побудови кожної з цих держав³⁰. Іран є теократичною демократією з конституцією, яка визначає, що верховним лідером країни має бути мусульманин-шіїт у статусі аятоли. Правляча сім'я Королівства Саудівська Аравія, своєю чергою, є прихильницею ваххабітської інтерпретації сунітського ісламу; при цьому Королівство має статус хранителя Мекки – місця народження ісламської релігії. В цих умовах відносини між Іраном і Саудівською Аравією слід розглядати як прагнення двох суперників приблизно однакової сили стати провідною державою регіону. Форма цих відносин та можливість утворення цими державами альянсів значною мірою залежать від релігійних доктрин, але визначаються також культурними, історичними та національними традиціями (зокрема,

²⁷ Middle East Eye, 'Libya's unity government suffers blow as four ministers resign', 1 July 2016.

²⁸ *Deutsche Welle*, 'World Bank warns Libya faces economic collapse', 19 Oct, 2016; Wintour, P., 'Libya's government faces forced currency devaluation', *The Guardian*, 20 Nov. 2016.

²⁹ Ali, J., 'Libya: Haftar's forces bomb militia group loyal to GNA', Middle East Confidential, 9 Dec. 2016.

³⁰ Про роль ісламістських претензій у конфлікті див. підрозділ III розділу 2 цього видання.

несприйняття арабами персів є настільки ж принциповим, як і сунітами шіїтів), тоді як стратегічні цілі та курси – інтересами. Так, провідним союзником Ірану в регіоні є Сирія, якою керує елітна група алавітів, які не належать ні до панівних течій шіїтського ісламу, ні до переважної більшості мусульман-сунітів. Більш того, багато хто з сунітів навіть відкидають думку про те, що алавіти взагалі є мусульманами, і це питання було однією з причин внутрішньої опозиції сирійському Уряду впродовж понад 50 років. Проте, за роки правління в Іраку С.Хусейна, а також з огляду на громадянську війну та хаос після його повалення, у Ірану з'явилася зацікавленість, у т.ч. з безпекових причин, у тісному союзі з Сирією.

Відносини між Іраном і Саудівською Аравією є складними та залишилися напруженими у 2016р. без значних загострень. Розв'язанню проблем, пов'язаних з Іранською ядерною програмою (ІЯП) присвячений Спільний всеохопний план дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*), підписаний у 2015р. і відомий також як Іранська ядерна угода. В січні 2016р. СВПД вийшов на “етап імплементації”, – коли МАГАТЕ перевірило виконання Іраном відповідних зобов'язань, погоджених у рамках Угоди³¹. Водночас, СВПД і досі лишається політично суперечливим, викликаючи відкрите протистояння з боку Уряду Прем'єр-міністра Ізраїлю Б.Нетаньяху (*Benjamin Netanyahu*) і представників критично налаштованих політичних кіл США, що було продемонстровано під час президентських праймеріз і виборчої кампанії. Політика Саудівської Аравії дедалі більше схиляється до прагматичного визнання укладеної Угоди; але, якщо Угода не буде імплементована повністю, то питання ІЯП знову перетвориться на проблему регіональної безпеки.

Ємен

З точки зору Саудівської Аравії, однією з головних причин загострення відносин з Іраном, є громадянська війна в Ємені, яка з періодичними загостреннями триває, починаючи з 2014р.³² На початку 2015р. Саудівська Аравія вдалася до повітряних атак проти повстанців-хуситів. Упродовж 2015-2016рр. її підтримували країни коаліції, де другу (за кількістю літаків) позицію посідали ОАЕ, а також брали участь Кувейт, Бахрейн, Катар, Судан і, можливо, Єгипет³³. США у 2016р. надавали підтримку у вигляді розвідки цілей, надання боєприпасів і дозаправки в повітрі, а також завдали 32 удари дронами. Повідомлялося і про інші заходи, які, втім, не були підтверджені³⁴. Удари дронами були переважно частиною окремої кампанії, спрямованої проти Аль-Каїди, а не хуситів.

³¹ Про імплементацію СВПД див. підрозділ IV розділу 12 цього видання.

³² Al Batai, S., ‘Who are the Houthis in Yemen?’ Al Jazeera, 29 Mar. 2015.

³³ Al Jazeera, ‘Military action in Yemen: who’s for, who’s against?’, 27 Mar. 2015; Gambrell, J., ‘Here are the members of the Saudi-led coalition in Yemen and what they’re contributing’, *Business Insider*, 30 Mar. 2015.

³⁴ Mazzetti, M. and Schmitt, E., ‘Quiet support for Saudis entangles US in Yemen’, *New York Times*, 13 Mar. 2016; Mazzetti, M. and Almosawa, S., ‘Support for Saudi Arabia gives US direct role in Yemen conflict’, *New York Times*, 24 Aug. 2016; Kerr, S., ‘US reviews support for Saudi-led coalition in Yemen after 140 killed’, *Financial Times*, 9 Oct. 2016; Bureau of Investigative Journalism, ‘Yemen: reported US covert actions 2016’, [n.d.].

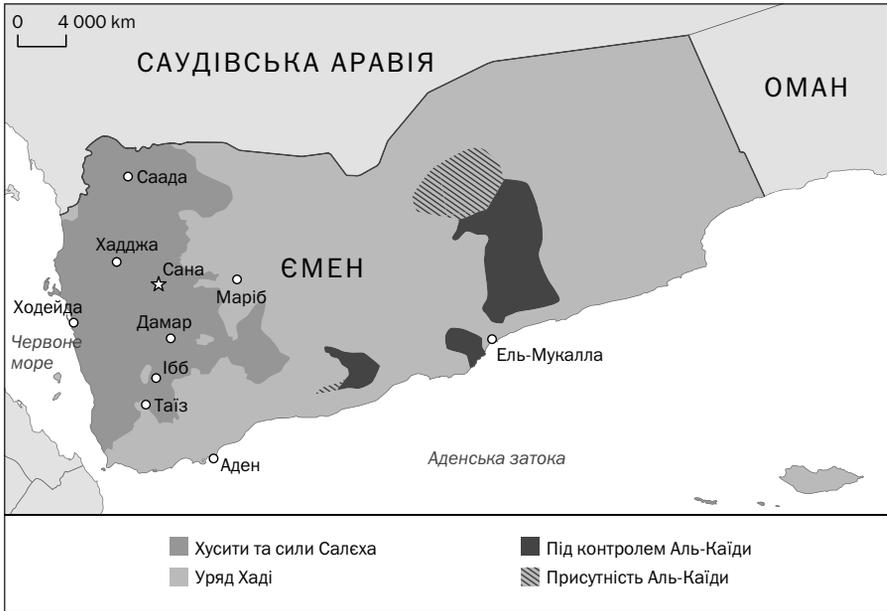

Схема 3.3. Зони контролю в Ємені, станом на жовтень 2016р.

Надано: Х.Аленіусом, консалтингова картографічна служба Нордпіл (*Hugo Ahlenius, Nordpil*), <<https://nordpil.se/>>.

Джерело: Risk Intelligence, 'Military Situation Map of Yemen', 10 Oct. 2016, <<https://twitter.com/riskstaff/status/785817894525345793>>; and BBC News, 'Yemen crisis: Who is fighting whom?', 28 Mar. 2017, <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29319423>>.

Метою Саудівської Аравії в Ємені було ослаблення повстанців-хуситів і посилення Уряду Президента Хаді (*Hadi*), який був вимушений залишити столицю м.Сана. Сили Президента Хаді протистояли військам, що залишилися лояльними колишньому Президенту Салеху (*Saleh*), та окремо силам Емірату Аль-Каїди в Ємені (*al-Qaeda Emirate in Yemen*), раніше відомого під назвою Аль-Каїди на Аравійському півострові (*al-Qaeda in the Arabian peninsula*), які панували в малонаселених віддалених від міст районах Ємену³⁵. Бої в рамках єменського конфлікту точаться переважно в західній частині країни (схема 3.3).

При тому, що керівництво Саудівської Аравії розраховувало на швидку перемогу, мотиви та цілі військового втручання Королівства були неясними³⁶. Більш того, не було ясно, наскільки загрозливими для Саудівської Аравії були громадянська війна та нестабільність в Ємені. Ємен – країна з низькими доходами, великою часткою бідного населення та гострими проблемами дефіциту води. Ємен зазнає ряду проблем, включно з ворожнечею між політичними групами, що перешкоджають соціально-економічному розвитку³⁷.

³⁵ South Front, 'Military situation in Yemen on January 10, 2017 (map update)', 10 Jan. 2017.

³⁶ Al-Rasheed, M., 'King Salman needs total victory in Yemen', *Al-Monitor*, 8 May 2015.

³⁷ Clarke, V., *Yemen: Dancing on the Heads of Snakes* (Yale University Press: New Haven, 2010).

Наприкінці 2016р. інтервенцію Саудівської Аравії стали пов'язувати з крупною гуманітарною кризою, при цьому ні миру, ні стабільності інтервенція не принесла. Більш того, завдати рішучої поразки силам хуситів також не вдалося³⁸. Саудівське керівництво та дехто з коментаторів пов'язують невдачі інтервенції з іранською підтримкою повстанців; вираз “підтримувани Іраном хусити” увійшов до політичної лексики. При цьому, докази надання Іраном суттєвої військової допомоги хуситам не є переконливими; та й доставка як особового складу, так і військового обладнання були дуже складними завданнями³⁹. Шіїти-зейдити з півночі Ємену, які складають головну силу хуситів, належать до іншого відгалуження ісламу, ніж іранські шіїти. І навіть якщо Іран надає певну підтримку хуситам, то вона за обсягами набагато відстає від допомоги, яку отримує від Тегерану Уряд Сирії.

Зміщення пріоритетів

Після завершення Другої світової війни конфлікти в регіоні БСПА посідали перші позиції у світовому порядку денному, але з часом пріоритети змістилися. Впродовж багатьох років головним центром уваги залишався Ізраїль: спочатку через арабо-ізраїльські війни та наступний палестино-ізраїльський конфлікт. У 1970-1980-х роках ключовим вважався конфлікт у Лівані, як і ірано-іракська війна у 1980-х роках. Після завершення останньої у 1988р. та до початку XXI ст. в центрі уваги був конфлікт з Іраком (та в самому Іраку). В регіоні точилися й інші війни, що опинялися у центрі політичної уваги, зокрема війна в Північному Ємені в 1960-х роках та війна за проголошення автономії курдів у північному Іраку, яка тривала продовж 1960-1990-х років.

Наприкінці 2016р. палестино-ізраїльський конфлікт мав для міжнародної дипломатії нижчу пріоритетність, не кажучи вже про можливість втручання в нього, ніж деякі інші зони конфліктів. Жодне з проблемних питань палестино-ізраїльського конфлікту не було розв'язане. Водночас тривали бої в Іраку, але й ця країна в рейтингу проблемних питань світової спільноти перебуває нижче, ніж Сирія. І хоча США та Іран мають несумісні позиції стосовно врегулювання сирійського конфлікту та ведуть бої з протилежних боків у складній тамтешній війні, але в Іраку вони інколи за мовчазною згодою співпрацюють у боротьбі проти ІД і, в більш загальному масштабі, заради встановлення миру та безпеки в цій виснаженій війною країні. Наскільки ця тенденція буде збережена новою Адміністрацією Білого Дому – неясно. Регіон залишається переповненим проблемними питаннями та конфліктами, що викликають велике занепокоєння в контексті міжнародного миру та безпеки.

³⁸ BBC News, ‘Yemen conflict: how bad is the humanitarian crisis?’, 6 Dec. 2016.

³⁹ United Nations, Security Council, Final Report of the Panel of Experts on Yemen, S/2017/81, 31 Jan. 2017, paras 61, 62.

II. Ісламська держава у 2016р.: падіння “халіфату” та зростання транснаціональної загрози?

ЯН ДЕЙВІС

Передмова

Ісламська держава (ІД) є транснаціональним суніто-ісламістським повстанським і терористичним угрупованням, яке починаючи з 2014р. контролювало значні території Іраку та Сирії, де у червні 2014р. було оголошено про створення халіфату¹. ІД має також споріднені структури і прибічників у деяких інших країнах (зокрема, ними контролюються обмежені території в Лівії та декілька округів в Афганістані). ІД зруйнувала системи регіональної і міжнародної безпеки, застосовуючи насильство, що часто координується та підтримується в Іраку та Сирії установами, які мають характеристики, більш притаманні державним органам. Що є незвичним – ІД є ідеологічно мотивованим соціальним рухом з військовим потенціалом і цілями рівня протодержави². ІД часто порівнюють з її ідеологічним попередником та оперативним конкурентом – Аль-Каїдою, від якої вона відокремилась у 2013р.³ В останньому дослідженні наводяться також порівняльні оцінки та історичні довідки стосовно інших терористичних організацій, зокрема, революційних збройних сил Мао⁴. Інші аналітики вважають ІД складовою “четвертої хвилі” джихадистського насильства, ведучи відлік з початку 1990-х років⁵.

Хоча піднесення ІД відбиває насамперед найновішу історію Іраку та меншою мірою Сирії – усунення сунітів з політичного життя та їх фрагментацію після вторгнення США у 2003р., суворе поводження з ними за часів Прем’єр-міністра Іраку Н.Малікі (*Nouri al-Maliki*, 2006-2014рр.), жорстокість сирійського Уряду Б.Асада та його союзників, – але коріння цього явища є набагато глибшими, ніж конфлікти сьогодення⁶. ІД перетворилася на проблему, набагато більшу, ніж уявляли більшість урядів і експертів.

¹ Ісламська держава (ІД) відома також під колишньою назвою – Ісламська держава Іраку та Леванту (ІДІЛ, *Islamic State of Iraq and the Levant*, ISIL)/Ісламська держава Іраку та Сирії (ІДІС, *Islamic State of Iraq and Syria*, ISIS) – та арабським акронімом *DAESH* (ДАШ). Про політичні підвалини ІД, її цілі, операції та споріднені структури див.: Дейвіс Я. “Цілі, завдання, методи Ісламської держави та відповідь міжнародної спільноти”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ II розділу 2.

² Екстремізм ІД є результатом гібридної ідеології, що поєднує салафітське учення та інші ісламістські течії; див.: Hassan, H., *The Sectarianism of the Islamic State: Ideological Roots and Political Context* (Carnegie Endowment for International Peace: Washington, DC, June 2016).

³ Див., наприклад, Bruggeman, U., ‘Al-Qaeda and the Islamic State: objectives, threat, countermeasures’, Federal Academy for Security Policy, Security Policy Working Paper no.9 (2016).

⁴ Див., наприклад: Englund, S. and Stohl, M., ‘Violent political movements: comparing the Shining Path to the Islamic State’, *Perspectives on Terrorism*, vol.10, no.4 (2016); Whiteside, C., ‘New masters of revolutionary warfare: the Islamic State movement (2002-2016)’, *Perspectives on Terrorism*, vol.10, no.4 (2016).

⁵ Див. наприклад: Bildt, C., ‘The fourth jihadist wave’, Project Syndicate, 22 Apr. 2016; International Crisis Group, *Exploiting Disorder: al-Qaeda and the Islamic State*, 14 Mar. 2016.

⁶ Див. у Девіса (посилання 1). Докладніше про чинники піднесення ІД див.: Stern, J. and Berger, J.M., *ISIS: The State of Terror* (HarperCollins: New York, 2016), pp.33-52.

Таблиця 3.2. Основні споріднені структури і прихильники Ісламської держави, станом на 2016р.

Країна	Назва, рік приєднання	Оціночна чисельність (зростання/зменшення у 2015р.)	Операції
Афганістан/ Пакистан	Вілайят Хорасан (<i>Wilayah Khorasan</i>), 2015р.	1 000-3 000 (зменшення)	Прагне розширити присутність у північно-західному Афганістані та на сході Кандагару; невеликі напади у 2016р., але напад на поліцейську академію в Пакистані у жовтні призвів до загибелі не менше 61 особи
Єгипет	Провінція / Вілайят Синай (<i>Province/ Wilayah Sinai</i>), 2014р.	1 000-1500 арабів-бедуїнів, іноземних бійців, палестинських бойовиків (без змін)	Напади переважно на єгипетські сили безпеки
Лівія	Вілайяти Тріполі/ Барка/ Фезан (<i>Wilayah Tarabalus/ Barqa/ Fezzan</i>), 2014р.	2 000-6 000 більшість – джихадисти-салафіти (без змін/ зменшення)	Одне з найбільш розвинутих відгалужень ІД поза межами Іраку та Сирії (за даними розвідки США від лютого 2016р.); втрата територій у Сирті та навколо нього у середині та наприкінці 2016р.
Нігерія	Вілайят Гхарб Африкія (Боко Харам) (<i>Wilayah Gharb Afriqiyyah (Boko Haram)</i>), 2015р.	500-9 000 (зменшення та поділ на фракції у серпні 2016р.)	Після нападу в січні 2016р. в м.Далорі, коли загинули щонайменше 86 осіб, – менш масштабні та інтенсивні напади на віддалені села та табори біженців; скоротився рівень впливу на Камерун, Чад і Нігер
Північний Кавказ	Вілайят Кавказ (<i>Wilayah Kavkaz</i>), 2015р.	500-5 000 (оцінки різняться)	Великий вплив до Сирії для участі у боях; незначна кількість вбивств і напад терориста-смертника (Південний Дагестан, лютий 2016р.), вбито чотири, поранено 18 осіб
Філіппіни	Абу Сайяф (<i>Abu Sayyaf</i>)	200-400 (без змін/збільшення)	Кілька викрадень за викуп у 2016р.
Саудівська Аравія	Вілайяти Неджд/ Харамейн/Хіджаз Вілайят Неджд/ Харамейн/Хіджаз (<i>Wilayah Najd/ Haramayn/Hijaz</i>), 2014р.	Невідомо, але починаючи з 2014р., заарештовано <5 000	Кілька нападів у Саудівській Аравії у 2016р.
Сомалі	Ісламська держава, 2015р.	ІД протистоїть чисельнішій групі аш-Шабаб (<i>al-Shabab</i>) (невідомо)	Захопила м.Кандала в жовтні 2016р.
Ємен	Вілайяти аль-Ємен/ аль-Байда / Аден-Аб'ян/ Шабва (<i>Wilayah al Yemen/ Al Bayda/ Aden- Abyan/ Shabwah</i>), 2014р.	300 (зростання)	Ряд нападів терористів-спертників у 2016р.

Джерела: Blanchard, C.M. and Humud, C.E., *The Islamic State and US Policy*, Congressional Research Service, R43612, 27 June 2016; Gordon, M., 'Islamic State building "little nests" in Afghanistan, US defense secretary warns', *New York Times*, 19 Dec. 2015; Jones, S.G., 'The Islamic State-Taliban rivalry in Afghanistan', *Lawfare*, 27 Nov. 2016; 'Sinai Province: Egypt's most dangerous group', BBC News, 12 May 2016; *The North Caucasus Insurgency and Syria: An Exported Jihad?*, Crisis Group Europe Report No. 238, 16 Mar. 2016; International Crisis Group, *Boko Haram on the Back Foot?*, Africa Briefing No. 120, 4 May 2016; Hubbard, B., 'ISIS turns Saudis against the Kingdom, and families against their own', *New York Times*, 31 Mar. 2016; Hookway, J., 'Terror grows in southern Philippines from militants linked to Islamic State', *Wall Street Journal*, 18 Nov. 2016; Omar, F. and Sheikh, A., 'Islamic State-aligned group takes Somali town, say officials', Reuters, 26 Oct. 2016.

Це зумовлено комплексом причин і передусім тим, що вона не потрапила до переліку пріоритетів окремих держав (зокрема, Туреччина була стурбована переважно активізацією курдів, а також зростанням впливу шиїтів, у чому її позиція збігалася з позицією Ради співробітництва держав Перської затоки), а також припливом до її лав тисяч осіб з країн Магрибу, Аравійського півострова та Європи, які сповідували та активно застосовували жорстоке насильство.

У 2016р., коли в Іраку, Сирії та Лівії ІД перебувала у стані сталої деградації, сотні людей у країнах Близького Сходу, Африки, Південної Азії та Європи стали жертвами терористичних актів, що приписувалися окремим групам чи особам. У цьому підрозділі розглядаються головні події в ІД упродовж 2016р., а також ключові політичні, економічні та воєнні заходи, вжиті державами з різних геополітичних коаліцій з метою ослабити або остаточно зруйнувати ІД, її привабливість і легітимність.

Споріднені структури та прихильники Ісламської держави

Головні сили ІД залишаються в Іраку та Сирії, а лави угруповання постійно підсилюються за рахунок мережі закордонних бійців і споріднених груп у ряді країн на чотирьох континентах. За оцінками ООН, наприкінці 2015р. 34 недержавні озброєні угруповання визнали халіфат ІД і заявили про лояльність її лідеру А.Б.Багдаді (*Abu Bakr al-Baghdadi*)⁷. Найбільш впливові та дієздатні підрозділи ІД перебувають в Афганістані, Пакистані, Єгипті, Лівії, Нігерії, на Північному Кавказі, у Філіппінах, Саудівській Аравії, Сомалі та Ємені (таблиця 3.2).

Операції Ісламської держави у 2016р.

Території, підконтрольні Ісламській державі

Наприкінці 2016р. ІД продовжила окупацію районів на півночі та заході Іраку, на півночі і сході Сирії, хоча й не в таких розмірах, як на піку її активності в середині 2015р. (схема 3.4). Залишки підконтрольних ІД територій дедалі більше піддавалися ізоляції один від одного в результаті триваючих спланованих воєнних операцій за участі в т.ч. іноземних сил. З військової точки зору, ІД, здається, перебувала в занепаді, оскільки була змушена поступитися близько 60% підконтрольних їй територій в Іраку та близько 30% – у Сирії⁸. За сукупною оцінкою, ІД втратила третину територій, що перебували під її контролем у січні 2015р.⁹ За офіційною оцінкою США, із 60-65 тис. бойовиків ІД (станом на початок 2014р.) в боях загинули близько 45 тис. У грудні 2016р. США оцінювали сили ІД на рівні 15-20 тис. бійців, але

⁷ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the threat posed by ISIL (Da'esh) to international peace and security and the range of United Nations efforts in support of Member States in countering the threat, S/2016/92, 29 Jan. 2016.

⁸ White House, Office of the Press Secretary, Press Briefing by Press Secretary Josh Earnest and Special Presidential Envoy for the Global Coalition to Counter ISIL, Brett McGurk, 13 Dec. 2016.

⁹ IHS Markit, 'Islamic State lost almost a quarter of its territory in 2016, IHS Markit says', News release, 18 Jan. 2017.

Схема 3.4. Зони під контролем Ісламської держави, станом на грудень 2016р.

Надано: Х.Аленіусом, консалтингова картографічна служба Нордпіл (*Hugo Ahlenius, Nordpil*), <<https://nordpil.se/>>.

Джерело: BBC News, 'Islamic State and the crisis in Iraq and Syria in maps', 28 Apr. 2017, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-27838034>>.

точну чисельність визначити дуже складно¹⁰. Крім того, серйозної руйнації зазнали системи фінансування, комплектування та керівництва угруповання.

Споріднені з ІД угруповання також контролювали частину території в Лівії та Афганістані. У Лівії цитадель ІД у центральному місті узбережжя Сирті у травні 2016р. була взята в облогу, а в грудні 2016р. – захоплена силами місцевих і регіональних підрозділів, лояльних нещодавно утвореному Уряду національної згоди (*GNA*)¹¹. Втрати ІД у Сирті та навколо порушили ряд питань стосовно чисельності угруповання та його майбутнього в Лівії¹².

В Афганістані у 2016р. присутність ІД спочатку зросла, коли кілька підрозділів руху Талібан заявили про приєднання до Ісламської держави-Провінції Хорасан (*Islamic State-Khorasan Province, ISKP*), яка контролювала спочатку незначні території на сході Афганістану. Проте, внаслідок, насамперед, військових контрнаступів головних сил Талібану, а також антитерористичної діяльності Уряду Афганістану і США під контролем *ISKP* наприкінці 2016р. залишилася незначна частка території. Угруповання *ISKP* здійснило впродовж року кілька невеликих нападів і не спромоглося забезпечити підтримку більшості місцевого населення¹³.

¹⁰ White House (посилання 8); Associated Press, 'ISIS ranks dwindle to 15 000 amid "retreat on all fronts", claims Pentagon', *The Guardian*, 11 Aug. 2016.

¹¹ Wintour, P., 'ISIS loses control of Libyan city of Sirte', *The Guardian*, 5 Dec. 2016.

¹² al-Khoei, H., Geranmayeh, E. and Toaldo, M., 'After ISIS: how to win the peace in Iraq and Libya', Policy Brief, European Council on Foreign Relations, Jan. 2017.

¹³ Jones, S.G., 'The Islamic State-Taliban rivalry in Afghanistan', *Lawfare*, 27 Nov. 2016.

Звинувачення у військових злочинах, жорстокості та застосуванні хімічної зброї

У березні 2016р. Державний секретар США заявив, що ІД вдавалася до геноциду національно-релігійних меншин, у т.ч. єзидів, християн, шіїтів-шабаків, шіїтів-туркоманів, сабеїв-мандеїв і какаї – це лише другий випадок виявлення геноциду в конфлікті, що триває¹⁴. Крім того, Рада ООН з прав людини в червні дійшла висновку, що ІД “вчинила і продовжує чинити злочини геноциду єзидів, а також чисельні злочини проти людства та військові злочини”, переважно в регіоні Синжар на північному заході Іраку¹⁵.

Після того, як урядові війська Іраку, озброєні загони шіїтів і курдські сили пешмерга звільнили окуповані ІД території, з’явилися повідомлення про виявлення місць масових вбивств цивільного населення та братські могили жертв ІД; при цьому було відзначено, що ступінь жорстокості ІД значно збільшився¹⁶. ІД також організувала кілька нападів терористів-смертників на непідконтрольних їй територіях Іраку та Сирії. Так, у червні 2016р. угруповання взяло на себе відповідальність за бомбовий напад терориста-смертника неподалік від шіїтської святині в Сирії, унаслідок чого загинуло 20 осіб, а на початку липня – за напад терориста-смертника на ринок у Багдаді, коли загинуло не менше 165 осіб¹⁷. У вересні внаслідок ряду нападів терористів-смертників загинули щонайменше 40 осіб¹⁸. ІД також використовувала дітей як бійців на полі бою та як терористів-смертників¹⁹.

Крім того, зброєю в руках ІД стала вода – заради досягнення політичних і військових цілей в Сирії та Іраку вона вдавалася до відключення води, блокування ключових шляхів її постачання, а також затоплення великих районів і забруднення водних ресурсів²⁰.

Неодноразово надходили суперечливі повідомлення про застосування хімічної зброї у Сирії та Іраку, в т.ч. з боку ІД; такі повідомлення продовжували надходити й у 2016р.²¹ Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ, *Organization for the Prohibition of Chemical Weapons*) – спільний

¹⁴ Mohammed, A., ‘Islamic State committed genocide against Christians, Shi’ites: US’, Reuters, 17 Mar. 2016.

¹⁵ United Nations, Human Rights Council, “‘They came to destroy’: ISIS Crimes Against the Yazidis”, A/HRC/32/CRP.2, 15 June 2016.

¹⁶ Miles, T., ‘UN gets reports of massacres by Islamic State around Mosul’, Reuters, 25 Oct. 2016; Arango, T., ‘Another mass grave dug by ISIS in Iraq, and a ghastly ritual renewed’, *New York Times*, 30 Nov. 2016.

¹⁷ Fieldstadt, E., ‘ISIS claims responsibility for blasts near Syrian Shiite shrine that killed at least 20’, NBC News, 11 June 2016; BBC News, ‘Iraq suicide bomb attack: Deaths in Baghdad rise to 165’, 4 July 2016.

¹⁸ Barnard, A., ‘Syrian forces make gains near Aleppo with Russian help’, *New York Times*, 5 Sep. 2016.

¹⁹ Hassan, A.A., ‘Cubs of the Caliphate: why does ISIS use child suicide bombers?’, *Future for Advanced Research and Studies*, 2 Sep. 2016.

²⁰ Von Lossow, T., ‘The rebirth of water as a weapon: IS in Syria and Iraq’, *International Spectator*, vol.51, no.3 (2016), pp.82-99.

²¹ Див. підрозділи I та II розділу 13 цього видання та підрозділ III розділу 18 *Щорічника СППРІ 2016*.

механізм розслідувань ООН – дійшла висновку, що прихильники ІД використовували іприт у сирійському м.Мареа. Повідомлялося також про спроби придбання приборниками ІД ядерних матеріалів²².

Вербування місцевих та іноземних бойовиків

У 2016р., за свідченнями різних джерел, схеми руху добровольців до ІД змінилися у три способи. По-перше, набагато менше бойовиків рушили до Сирії та Іраку. Називалися наступні причини: краща співпраця розвідок країн походження та транзиту; вжиття Туреччиною заходів із покращення безпеки вздовж турецько-сирійського кордону; виснаження впродовж 2014-2015рр. резерву готових добровольців; припущення про значне зниження привабливості ІД через втрати, починаючи з 2015р., що серйозно ускладнило мобілізацію бійців; негативний вплив на цільову аудиторію ІД залучення переважно до Аль-Каїди у 2015р. кількох знакових фігур з числа безкомпромісних салафітів і джихадистів²³. По-друге, більше бійців рушили до Лівії. По-третє, дехто з приборників ІД прагнув скористатися припливом біженців до Європи. Члени сирійської діаспори з числа сунітів-мусульман, опинившись у Європі, ставали особливо вразливими до радикалізації і могли стати привабливою мішенню для вербування ісламськими екстремістами²⁴.

За оцінками США, починаючи з 2012р., понад 36 500 осіб з понад 100 країн, у т.ч. понад 6 600 громадян країн Заходу, вирушили до Сирії для участі в бойових діях у складі різних збройних угруповань²⁵. Більшість з них поповнили лави ІД. Значним був приплив до ІД бойовиків з Північного Кавказу. 11 січня 2016р., тобто напередодні нападів терористів-смертників у Стамбулі, на півдні Туреччини були заарештовані четверо громадян Росії, а впродовж 2015р. в Туреччині були заарештовані 99 громадян Росії (10% усіх затриманих), які прагнули приєднатися до ІД²⁶.

Викликає занепокоєння поширення радикалізації мусульманської молоді на країни, що зазвичай не пов'язані з ІД. Так, з мусульманської громади Індії, третьої за чисельністю у світі, на цей час до ІД прибуло незначне число бійців, але занепокоєння у країні з приводу впливу ідеології ІД зростає²⁷.

²² Kaplan, M., 'ISIS radioactive "dirty bomb"? Islamic State group sought nuclear material in Belgium, authorities say', *International Business Times*, 29 Feb. 2016.

²³ Див., наприклад: Chairman of the US Joint Chiefs of Staff Gen. Joseph Dunford, Testimony before the Senate Armed Services Committee, 28 Apr. 2016; Faiola, A. and Mekhennet, S., 'Tracing the path of four terrorists sent to Europe by the Islamic State', *Washington Post*, 22 Apr. 2016; Dodwell, B., Milton, D. and Rassler, D., 'Then and now: comparing the flow of foreign fighters to AQI and the Islamic State', Combating Terrorism Center at West Point, United States Military Academy, Dec. 2016. Огляд міжнародних зусиль з унеможливлення припливу іноземних бійців див.: Дейвіс (посилання 1).

²⁴ Europol, *Changes in Modus Operandi of Islamic State (IS) revisited*, Nov. 2016.

²⁵ На підставі оприлюдненої в лютому оцінки Офісу директора Національної розвідки США (*US Office of the Director of National Intelligence*): Clapper, Statement for the Record, Worldwide Threat Assessment of the US Intelligence Community, Senate Armed Services Committee, 9 Feb. 2016.

²⁶ International Crisis Group, *The North Caucasus Insurgency and Syria: An Exported Jihad?*, Europe Report no.238 (International Crisis Group: Brussels, 16 Mar. 2016), p.10.

²⁷ Safi, M., 'How ISIS recruiters found fertile ground in Kerala, India's tourist gem', *The Guardian*, 29 Nov. 2016.

Подібні занепокоєння висловлювали мусульманські громади Центральної Азії, Косово та Судану²⁸.

Цілі нападу поза межами Іраку та Сирії

У 2016р. ІД взяла на себе відповідальність за численні терористичні напади, скоєні поза межами БСПА. Втім, роль керівників ІД у спрямуванні або практичній підтримці нападів – зокрема, в Берліні, Даккі, Стамбулі, Ніцці, Орландо, Кветті – є неясною і спірною²⁹. Стосовно деяких нападів т.зв. “вовків-одинаків”, – за якими часто стояли мережі підтримки, – було дуже складно встановити за даними з відкритих джерел чи мали вони за мету скоєння теракту чи злочину; спонукальними чинниками чи причинами “пошуку особистої значущості” могли бути власний досвід, ідеологія, соціальний тиск або психіатричні проблеми³⁰. Повідомлялося, що керівники ІД певним чином заохочували самостійно організовані і скоєні напади окремих осіб, які шукали підтримки ІД. Так, у травні 2016р. речник ІД А.М.Аднані закликав прихильників ІД в Європі і США до скоєння таких нападів³¹. На думку фахівців, окремі зі скоєних нападів керувалися або координувалися спеціальним підрозділом ІД, створеним саме для експорту тероризму за кордон³².

Європол (*Europol*) – правоохоронний орган ЄС – у листопаді дійшов висновку, що масштаб і дієвість нападів “вовків-одинаків” зростають; мішенями обираються незахищені, вразливі об’єкти з метою досягнення масової загибелі людей³³. Напади ІД в Європі призвели до зростання відчуття вразливості та до закликів вжити всередині ЄС заходів прикордонних

²⁸ Botobekov, U., ‘Is Central Asia ready to face ISIS?’ *The Diplomat*, 8 July 2016; Seifert, A. C., ‘Preventing the “Islamic State” in Central Asia: conditions, risks and peace policy requirements’, Federal Academy for Security Policy, Security Policy Working Paper no.7 (2016); Gall, C., ‘How Kosovo was turned into fertile ground for ISIS’, *New York Times*, 21 May 2016; International Crisis Group, *Sudan’s Islamists: From Salvation to Survival*, Africa Briefing no.119 (International Crisis Group: Brussels, 21 Mar. 2016).

²⁹ Borger, J. and MacAskill, E., ‘Truck attacks in Berlin and Nice reflect change in ISIS tactics’, *The Guardian*, 20 Dec. 2016; Manik, J. A., Anand, G. and Barry, E., ‘Bangladesh attack is new evidence that ISIS has shifted its focus beyond the Mideast’, *New York Times*, 2 July 2016; Sokirianskaia, E., Goksel, N. and Mandiraci, B., ‘The struggle with Islamic State that Turkey hoped to avoid’, International Crisis Group, 4 July 2016; Rubin, A.J., Blaise, L., Nossiter, A. and Breeden, A., ‘France says truck attacker was Tunisia native with record of petty crime’, *New York Times*, 15 July 2016; BBC News, ‘Orlando nightclub shooting: how the attack unfolded’, 15 June 2016; Hussain, S. and Cunningham, E., ‘Militants assault police cadets in Pakistan, killing scores’, *Washington Post*, 25 Oct. 2016.

³⁰ Mazzetti, M. and Schmitt, E., ‘In the age of ISIS, who’s a terrorist, and who’s simply deranged?’, *New York Times*, 17 July 2016. Останні дослідження про 120 злочинців-одинаків, що скоювали напади в Європейському Союзі з 2000р. по 2014р., див. Ellis, C. et al., ‘Analysing the processes of lone-actor terrorism: research findings’, *Perspectives on Terrorism*, vol.10, no.2 (2016); de Roy van Zuijdewijn, J. and Bakker, E., ‘Analysing personal characteristics of lone-actor terrorists: research findings and recommendations’, *Perspectives on Terrorism*, vol.10, no.2 (2016).

³¹ Blanchard, C.M. and Humud, C.E., *The ‘Islamic State’ and US Policy*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R43612 (US Congress, CRS: Washington, DC, 2 Feb. 2017), p.10.

³² Callimachi, R., ‘How a secretive branch of ISIS built a global network of killers’, *New York Times*, 3 Aug. 2016.

³³ Europol (посилання 24).

перевірок і контролю³⁴. Керівник Центрального розвідувального управління США (ЦРУ, *Central Intelligence Agency, CIA*) Дж.Бреннан (*John Brennan*) у червні 2016р. заявив, що ІД “лишається складним супротивником”, і що ЦРУ прогнозує більш резонансні напади за межами її території для компенсації своїх територіальних втрат³⁵.

Міжнародна військова протидія Ісламській державі

ІД та її прибічники в регіоні процвітають, як правило, в некерованих або малокерованих державними установами місцевостях або у країнах, охоплених конфліктами чи політичною нестабільністю. Отже, поширеною є думка, що боротьба проти ІД має бути часткою ширшого і тривалішого процесу, цілями якого є відновлення безпеки, подолання політичної несправедливості, зростання обсягів виробництва і впровадження дієвого врядування в таких уразливих державах. Проте, у 2016р., як і попередніми роками, всі ці зусилля лишились у тіні військових заходів.

Очолювані США військові операції проти Ісламської держави

У рамках Операції Непохитна рішучість (*Inherent Resolve*) створена у вересні 2014р. та очолювана США міжнародна коаліція продовжувала визначати темпи зовнішніх дій проти ІД у 2016р.³⁶ Використовуючи три головні військові елементи – повітряні удари, підготовку та оснащення місцевих сил безпеки, а також проведення цільових операцій, – коаліція намагалася зруйнувати спроможності ІД діяти всередині Іраку та Сирії, обмежити доступ деяких угруповань до кордону між Туреччиною та Сирією, а також ізолювати та, за можливості, захопити оплоти ІД – міста Мосул (Ірак) і Ракка (Сирія)³⁷. І хоча стратегія США досі базувалася на роботі через місцевих партнерів, у 2016р. до Іраку та Сирії прибули додаткові військові сили зі США.

За даними МО США, станом на 15 грудня 2016р., починаючи з 8 серпня 2014р. (в Іраку) та 22 вересня 2014р. (в Сирії), очолюваною США коаліцією було здійснено 16 806 повітряних ударів по об'єктам ІД (10 678 – в Іраку та 6 128 – у Сирії) із застосуванням бойових літаків, ударних дронів

³⁴ Renard, T., *Fear Not: A Critical Perspective on the Terrorist Threat in Europe*, Egmont Royal Institute for International Relations, Security Policy Brief no.77 (Egmont Institute: Brussels, Sep. 2016); *The Guardian*, ‘The Guardian view on terror attacks: a proportionate response required’, 22 Dec. 2016.

³⁵ Brennan, J., CIA Director, Testimony before the Select Senate Committee on Intelligence, 16 June 2016. У період з 2014р. до початку червня 2016р. у США нараховувалося 67 “доморощених насильницьких осередків джихадистів”; див.: Bjelopera, J.P., *The Islamic State's Acolytes and the Challenges They Pose to US Law Enforcement*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R44521 (US Congress, CRS: Washington, DC, 13 June 2016); Dodd, V., ‘ISIS commanders “liaised with plotters planning to attack UK in past year”’, *The Guardian*, 24 Dec. 2016; BBC News, ‘France foiling terror plots “daily”: Prime Minister Manuel Valls’.

³⁶ Міжнародна коаліція відома під багатьма назвами, зокрема: Міжнародна коаліція проти-дії Даеш” (*Global Coalition against Daesh*); Міжнародна коаліція у боротьбі з ІДІЛ (*Global Coalition to Counter ISIL*). Див.: веб-сторінку Міжнародної коаліції <<http://theglobalcoalition.org/>>; сайт Операції Непохитна рішучість, <<http://www.inherentresolve.mil/>>.

³⁷ White House (посилання 8).

і корабельних крилатих ракет. Загальні витрати сягнули суми у \$10,06 млрд.³⁸ Ці статистичні дані піддавалися сумніву, з точки зору охоплення певних категорій повітряних ударів³⁹. Участь у повітряних ударах в Іраку брали щонайменше вісім країн коаліції, в Сирії – 11⁴⁰. Одним з ключових стратегічних завдань було знищення керівництва ІД. У червні 2016р. військові США заявили про знищення впродовж шести місяців понад 120 керівників сил ІД та “окремих дуже впливових осіб”⁴¹.

США та сили коаліції завдавали також цілеспрямованих ударів і здійснювали операції проти споріднених ІД структур в Афганістані та Лівії. Зокрема, в червні 2016р. спецпідрозділи армії Великої Британії, США і Франції заявляли про підтримку певних озброєних лівійських підрозділів у боротьбі проти ІД. Із серпня по листопад 2016р. США завдали 420 повітряних ударів по цитаделі ІД у Сирті⁴². В Афганістані з січня по жовтень 2016р. США завдали близько 240 повітряних ударів по силах *ISKAP*⁴³.

У Сирії ситуація упродовж року суттєво змінилася (підрозділ І). Бойовики ІД під тиском курдських та арабських сил, підтримуваних з повітря силами коаліції, втратили території на північному сході країни, а під тиском про-асадівських сил, підтримуваних авіацією Росії, – у сільській місцевості на схід від Алеппо (див. нижче). Наприкінці травня 2016р. СДС (*Syrian Democratic Forces, SDF*) вдалися до нового наступу з метою повернення контролю над м.Манбідж і його передмістями; наступ підтримували з повітря сили США та коаліції, а також “радники” на землі⁴⁴. Долаючи запеклий опір бойовиків – з повідомленнями про жертви цивільного населення внаслідок повітряних ударів США, – підрозділи СДС у серпні захопили Манбідж⁴⁵.

Під тиском підтримуваних Туреччиною повстанців бойовиками ІД був залишений великий за площею прикордонний анклав на півночі. Крім того, в серпні Туреччина очолила операцію з використанням сил спеціального призначення для зачистки від бойовиків ІД сирійського прикордонного містечка Джарабулус, намагаючись водночас послабити позиції підтримуваних США курдських Загонів народної самооборони (ЗНС,

³⁸ US Department of Defense, ‘Operation Inherent Resolve: targeted operations against ISIL terrorists’, accessed 20 Dec. 2016; Blanchard and Humud (посилання 31).

³⁹ ‘DeGrandpre, A. and Snow, S., ‘The US military stats on deadly airstrikes are wrong: thousands have gone unreported’, *Military Times*, 5 Feb. 2017.

⁴⁰ Країни, що брали участь у повітряних ударах в Іраку: Австралія, Бельгія, Канада, Данія, Франція, Йорданія, Нідерланди та Велика Британія; в Сирії: Австралія, Бахрейн, Канада, Данія, Франція, Йорданія, Нідерланди, Саудівська Аравія, Туреччина, ОАЕ та Велика Британія.

⁴¹ Hennigan, W.J., ‘US military says it has killed more than 120 Islamic State leaders’, *Los Angeles Times*, 11 June 2016; Dozier, K., ‘US Special Ops kill 40 ISIS operatives responsible for attacks from Paris to Egypt’, *Daily Beast*, 28 Apr. 2016.

⁴² Reuters, ‘Libyan forces edge forward against Islamic State holdouts in Sirte’, 24 Nov. 2016; Blanchard and Humud (посилання 31).

⁴³ Blanchard and Humud (посилання 31), p.24.

⁴⁴ Про СДС див. посилання 11 у підрозділі I цього розділу.

⁴⁵ Humud, C.E., Blanchard, C.M. and Nikitin, M.B.D., *Armed Conflict in Syria: Overview and US Response*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33487 (US Congress, CRS: Washington, DC, 28 Sep. 2016), p.8.

Yekineyen Parastina Gel, YPG)⁴⁶. Упродовж вересня турецька армія заблокувала прикордонну зону, після чого була досягнута домовленість, що спецпідрозділи США можуть співпрацювати з турецькою армією та окремими опозиційними силами на півночі Сирії у сфері “підготовки, консультивання і сприяння”⁴⁷. В жовтні сили ІД відступили з сирійського селища Дабік, назва якого використовувалася пропагандою ІД як ключового пункту, де мала відбутись апокаліптична конфронтація із Заходом⁴⁸.

В Іраку бойовики ІД зазнали втрат у боях з іракськими та курдськими силами в містах Тікріт, Байджі, Синжар, Рамаді, Хіт, Хадіса, Рутба, Фаллуджа та їх передмістях. Наприкінці 2016р. бойовики ІД намагались утримати під контролем Мосул – друге за розміром місто Іраку. ООН попереджала, що під час боїв за місто можуть бути переміщені понад мільйон цивільних осіб⁴⁹. Крім повітряних ударів коаліційних сил, проти ІД діяли 5-6 тис. військово-службовців США, включно з контрактниками та спеціальними силами, які виконували переважно небойові функції підтримки на землі⁵⁰. Свої спеціальні сили застосовували також Велика Британія і Франція⁵¹.

Загалом, попри звільнення територій від ІД, в Іраку і надалі тривала масштабна політична та економічна криза. Лідери та політичні угруповання – Пешмерга (*Peshmerga*), Сили народної мобілізації (*Popular Mobilization Forces*), а також озброєні угруповання християн, езидів, шабаків, туркоманів, а також етнічні або племінні добровольчі угруповання – змагались між собою за вплив.

Російська інтервенція у Сирії

Перші повітряні удари Росії наприкінці 2015р. були завдані по окремих об'єктах ІД, але справжніми мішенями російської інтервенції були сили сирійської опозиції, у т.ч. ті, що отримували, за повідомленнями різних джерел, підтримку США⁵². У 2016р. Росія підвищила інтенсивність атак на

⁴⁶ Zaman, A., ‘Turkish troops enter Syria to fight ISIS, may also target US-backed Kurdish militia’, Woodrow Wilson Center, 24 Aug. 2016. Обговорення ролі політики курдів у регіоні див.: Озел С., Йілмас А. “Курди на Близькому Сході у 2015р.”. – *Щорічник СІПІ 2016*, с.51-68. Про політику Туреччини див. розділ 4, підрозділ III цього видання.

⁴⁷ Humud, Blanchard and Nikitin (посилання 45), p.11.

⁴⁸ McDowall, A. and Perry, T., ‘Syrian rebels seize “doomsday” village where Islamic State promised final battle’, Reuters, 17 Oct. 2016; Noack, R., ‘The ISIS apocalypse has been postponed but the militants might still believe in it’, *Washington Post*, 17 Oct. 2016..

⁴⁹ Nordland, R., ‘Iraqi forces attack Mosul, a beleaguered stronghold for ISIS’, *New York Times*, 16 Oct. 2016; Arango, T., Schmitt, E. and Callimachi, R., ‘Hungry, thirsty and bloodied in battle to retake Mosul from ISIS’, *New York Times*, 18 Dec. 2016.

⁵⁰ Ступінь залучення сухопутних військ США, особливо військ спеціального призначення, до боїв в Іраку у 2016р. викликав суперечки в політичних колах США. Див. Wright, R., ‘On the American front line against ISIS’, *The New Yorker*, 29 Mar. 2016; Giglio, M., ‘Inside the real US ground war on ISIS’, *BuzzFeed News*, 18 Aug. 2016.

⁵¹ Middle East Eye ‘British special forces in Iraq presented with a “kill or capture” list of UK nationals’, 6 Nov. 2016; Reuters, ‘Islamic State drone kills two Kurdish fighters, wounds two French soldiers’, 12 Oct. 2016..

⁵² Cooper, H., Gordon, M. R. and MacFarquhar, N., ‘Russians strike targets in Syria, but not ISIS areas’, *New York Times*, 30 Sep. 2015. Див. також домашню веб-сторінку Міністерства оборони Росії про повітряні операції у Сирії, <<http://syria.mil.ru/en/index/syria.htm>> (російською та англійською).

сили ІД і продовжила матеріальну підтримку сирійської армії. На початку 2017р. Начальник Генерального штабу Збройних сил Росії генерал армії В.Герасімов заявив, що, починаючи з жовтня 2015р., Росія здійснила в Сирії 19 160 літако-вильотів і завдала 71 тис. повітряних ударів⁵³.

Подібно до підтримуваних коаліцією США угруповань, сили Росії і режиму Асада також зазнавали поразок від ІД. Так, у грудні ІД знову захопила Пальміру. Місто було окуповане ІД у травні 2015р. У березні 2016р. Росія підтримала кампанію Асада з його звільнення, що стало підтвердженням ефективності російського втручання. Росія навіть організувала у травні 2016р. концерт у місті⁵⁴. Але у грудні 2016р. місто повернулося до рук ІД. Така швидкоплинність змін на полі бою ще раз підкреслює нетривалість деяких перемог Уряду Сирії (про розширення російського втручання в сирійський конфлікт див. розділ I).

На додачу до російської підтримки, що складалася переважно з повітряних ударів і поставок озброєнь, значну підтримку в командуванні та управлінні військами на полі бою надавав Іран, а Хезболла надавала підтримку живою силою (*'boots on the ground'*)⁵⁵. Росія використовувала свою інтервенцію до Сирії також для пошуку співпраці зі США в боротьбі проти великої кількості терористичних угруповань – не лише проти ІД та її прихильників, але будь-якого угруповання, яке вело боротьбу проти Уряду Сирії.

Людські втрати через конфлікт з ІД

Точної статистики людських втрат унаслідок конфлікту з ІД немає⁵⁶. За даними ООН, починаючи з січня 2014р., унаслідок терористичних актів, насильства і збройних конфліктів в Іраку загинули понад 26 200 цивільних⁵⁷. ООН не в змозі вести облік людських втрат у Сирії – через відсутність доступу до багатьох районів країни, а також через суперечливість звітування воюючих сторін. Водночас, за умов браку достовірних статистичних даних є оціночні, згідно з якими число загиблих у країні з березня 2011р., включно з невідомим числом цивільних, має становити 400 тис. осіб⁵⁸.

За загибель мирного населення в Іраку та Сирії несуть відповідальність багато учасників конфліктів – як державних, так і недержавних, – що становить серйозний виклик, особливо за умов суттєвих відмінностей у

⁵³ TASS, 'General Staff reports on Russia's air group success in Syria since start of campaign', 10 Jan. 2017.

⁵⁴ Kramer, A.E. and Higgins, A., 'In Syria, Russia plays Bach where ISIS executed 25', *New York Times*, 5 May 2016.

⁵⁵ Fulton, W., Holliday, J. and Wyer, S., *Iranian Strategy in Syria* (Institute for the Study of War: May 2013); Choucair, C., *Hezbollah in Syria: Gains, Losses and Changes* (Aljazeera Centre for Studies: Doha, 1 June 2016).

⁵⁶ Про облік випадків загибелі під час збройного конфлікту див.: Giger, A., 'Casualty reporting in armed conflict: methods and normative issues', *SIPRI Yearbook 2016*, pp. 247-261.

⁵⁷ United Nations Iraq, 'Civilian casualties', accessed 30 Dec. 2016.

⁵⁸ Al Jazeera, 'Syria death toll: UN envoy estimates 400 000 killed', 23 Apr. 2016.

стандартах прозорості⁵⁹. Військові США, які є однією з найбільш відкритих зовнішніх сторін конфлікту, у квітні 2016р. визнали, що через пом'якшення ними правил визначення цілей для повітряних ударів по ІД, число жертв серед цивільного населення збільшилося⁶⁰. Наприкінці грудня Центральне Командування США (*US Central Command*) заявило, що за період від початку бомбардувань у серпні 2014р. “під час ударів коаліції були ненавмисно вбиті принаймні 188 цивільних”. Одна з незалежних груп *Airwars* заявила про щонайменше 2 100 летальних випадків серед цивільного населення, що пов'язані з бомбардуваннями коаліції в період із серпня 2014р. по грудень 2016р.⁶¹

Водночас, повітряні удари Росії і Сирії загалом вважаються ще більш нерозбірливими у визначенні цілей. За оцінками *Airwars*, лише за семи-місячний період з 1 жовтня 2015р. по 30 квітня 2016р. жертвами повітряних ударів Росії стали щонайменше 2 300 цивільних осіб. Слідча комісія ООН припускала, що напад на гуманітарний конвой у передмісті Алеппо у вересні 2016р. здійснили або сирійські, або російські бойові літаки⁶².

Економічні та інші заходи протидії Ісламській державі

Економічна війна проти ІД

У 2016р. стало очевидним, що ІД нарешті має фінансові проблеми. Зокрема, в контрольованій ІД провінції Ракка заробітна плата членів ІД, включно з бойовиками, скоротилася на 50%⁶³. Угрупування використовує інфраструктуру, а також установи, функціонально подібні державним, зокрема: з продажу нафти, оподаткування місцевого населення, зберігання готівки в банках, продажу антикваріату, оплати викупу за заручників, а також з надання доступу до національних та міжнародних фінансових систем. Вважається, що ринок нафти ІД є більшою мірою внутрішнім, що означає продаж нафти переважно на підконтрольній території через складну мережу постачання. Надходження з цього ринку також є ключовими вразливими точками, і обрання їх цілями для атаки було в центрі уваги міжнародної економічної війни, що велася окремими державами та мала як військовий, так і невійськовий вимір⁶⁴.

⁵⁹ Різноманітні стандарти прозорості існують навіть усередині коаліції США. Див., наприклад: Remote Control, *Limited Accountability: A Transparency Audit of the Coalition Air War against so-called Islamic State* (Remote Control/ Oxford Research Group: London, Dec. 2016).

⁶⁰ Brook, T.V., ‘New rules allow more civilian casualties in air war against ISIL’, *USA Today*, 19 Apr. 2016.

⁶¹ Airwars, ‘Summary findings on Coalition airstrikes: August 8th 2014 to December 30th 2016’, accessed 3 Jan. 2017.

⁶² Airwars, ‘Summary findings on Russian airstrikes: September 30th 2015 to April 30th 2016 only’, accessed 3 Jan. 2016; Sengupta, S., ‘UN inquiry alludes to Russia and Syria as bombers of aid convoy’, *New York Times*, 21 Dec. 2016. Див. також підрозділі I розділу 14 цього видання.

⁶³ Chen, C., ‘50 percent pay cut: a tough break for ISIS fighters’, *Christian Science Monitor*, 19 Jan. 2016.

⁶⁴ Див., наприклад: British House of Commons, Foreign Affairs Committee, *The UK's Role in the Economic War against ISIL*, HC 121, 12 July 2016.

Очолювана США коаліція завдала повітряних ударів по елементах нафтової інфраструктури ІД, а іракська армія за підтримки США повернула під свій контроль території з розташованими там нафтовими свердловинами. У вересні Міністерство нафти Іраку підтвердило, що ІД силами урядових військ було вибито з району поблизу м.Кіркук, тож під контролем ІД на території Іраку не лишилося жодної свердловини⁶⁵. Але в Сирії наприкінці 2016р. ІД зберігала контроль над близько 60% видобутку нафти⁶⁶.

Повітряні удари зруйнували також установи, де зберігалася готівка, та мали зірвати ключові фінансові операції ІД⁶⁷. У зв'язку зі скороченням надходжень від податків і прибутків від продажу нафти внаслідок територіальних втрат та вжиття інших заходів, ІД, схоже, повертається до більш традиційних форм прихованого фінансування тероризму, зокрема викрадення людей і контрабанди.

Блокування доступу ІД до місцевих або міжнародних фінансових систем – як через відділення банків, контрольованих угрупованням, так і через менш формальні мережі переказу грошей на кшталт системи “Хавала” (*Hawala*) – є ключовим елементом стратегії завдання поразки ІД⁶⁸. Фінансова група з протидії ІДІЛ (*Counter-ISIL Finance Group, CIFG*), якою спільно керують Італія, Саудівська Аравія і США, працює над блокуванням доступу ІД до міжнародних фінансових систем.

Як повідомлялося, держави регіону створюють правову та організаційну базу для обмеження можливостей ІД з мобілізації фінансових ресурсів⁶⁹. Глобальна мережа, необхідна для координації міжнародних зусиль, ще повністю не сформована, але вже працює. Резолюція РБ ООН 2253 містить важливі положення про те, що країни-члени будуть вживати таких заходів, як унеможливлення спонсорської підтримки ІД, заморожування її активів і заборона торгівлі з нею⁷⁰. Утім, ефективність цих зусиль – як на національному, так і на глобальному рівнях – може бути різною через брак уніфікованого застосування та непослідовність імплементації Резолюції окремими країнами регіону⁷¹.

⁶⁵ Reuters, ‘Islamic State loses control of last oil wells in Iraq: oil ministry’, 28 Sep. 2016.

⁶⁶ Cooke, K., ‘Toxic hell of Syria’s oil fields’, Middle East Eye, 1 Dec. 2016. Про оцінку комплексу ІД з видобутку нафти і проблеми, пов’язані з її руйнуванням шляхом повітряних ударів, див.: Solomon, E., Kwong, R. and Bernard, S., ‘Inside ISIS Inc.: the journey of a barrel of oil’, *Financial Times*, 29 Feb. 2016.

⁶⁷ Зокрема, в березні 2016р. в результаті рейду сил спеціального призначення США був убитий Хаджі Імам (*Haji Imam*), який, як вважалося, був міністром фінансів ІД; див.: US Department of Defense, ‘Carter: US military targets key ISIL terrorists’, News release, 25 Mar. 2016.

⁶⁸ Система “Хавала”, що формально більш відома під назвою Альтернативна система платежів (*Alternative Value Transfer System, AVTS*), є неофіційним методом переказу грошей без необхідності переміщення готівки, що базується на довірчих відносинах між різними фінансовими посередниками в різних місцях.

⁶⁹ Опис цих заходів див.: British Ministry of Defence, ‘Written evidence from Ministry of Defence (sif0006): UK Ministry of Defence additional written evidence to the Foreign Affairs Sub Committee on ISIL financing following the oral evidence session on 26 April 2016’, May 2016.

⁷⁰ United Nations Security Council Resolution 2253, 17 Dec. 2015.

⁷¹ British House of Commons (посилання 64), p.18.

Протидія пропаганді ІД та інші зусилля в боротьбі проти насильницького екстремізму

Програми протидії насильницькому екстремізму (*Programmes to counter violent extremism, CVE*) були запроваджені в Африці, Азії, Європі, на Близькому Сході та в Північній Африці. Велика кількість цих програм не спрямовані проти ІД чи навіть проти ісламістського екстремізму, але мають на меті протидію насильницькому екстремізму. Ця діяльність охоплює широке коло запобіжних і переважно непримусових заходів: громадський і міжконфесійний діалог, робота через ЗМІ, підготовка фахівців у сферах урядування та безпеки, ініціативи проведення курсів професійного навчання та виробничої підготовки з наставником для осіб, які імовірно перебувають у зоні ризику бути втягнутими до насильства⁷². Так, у Франції на додаток до вже наявних довгострокових програм протидії екстремізму у 2016р. були відкриті 12 центрів протидії радикалізації⁷³.

Хоча програми *CVE* міцно укорінилися в засадах європейських і загальносвітових заходів з протидії тероризму, сама протидія насильницькому екстремізму недостатньо чітко визначена, має складний та суперечливий характер⁷⁴. Русійні сили насильницького екстремізму відрізняються здатністю до швидких змін та адаптивністю до конкретних умов; відповідно, радикалізація є вкрай складним процесом, в якому поєднуються як життєвий шлях особистості, так і соціальний контекст. Згідно з останніми дослідженнями Світового банку, що охоплювали понад 30 тис. осіб з 27 країн, що розвиваються, типовий екстреміст, схильний до нападів на цивільних, – це переважно молода, безробітна людина, яка ледве зводить кінці з кінцями, мало освічена, не дуже, порівняно з іншими, релігійна, але більш мотивована пожертвувати життям заради переконань⁷⁵.

Останнє європейське дослідження визначає дві поширені категорії людей, які сильно захоплюються ІД: особи, залучені через родинні і дружні зв'язки; одинокі, ізольовані підлітки із субкультур "без майбутнього"⁷⁶. Можливо,

⁷² Khalil, J. and Zeuthen, M., *Countering Violent Extremism and Risk Reduction: A Guide to Programme Design and Evaluation*, Whitehall Report 2-16 (Royal United Services Institute: London, June 2016), p.3. Обговорення *CVE* див. у підрозділі III розділу 6 цього видання.

⁷³ McAuley, J., 'France to open first of 12 "deradicalization" centers for at-risk youths', *Washington Post*, 14 Sep. 2016.

⁷⁴ Coolsaet, R., 'All Radicalisation is Local': *The Genesis and Drawbacks of an Elusive Concept*, Egmont Royal Institute for International Relations, Paper no.84 (Egmont Institute: Brussels, June 2016); Apuzzo, M., 'Who will become a terrorist? Research yields few clues', *New York Times*, 27 Mar. 2016; Bower, B., 'New studies explore why ordinary people turn terrorist', *Science News*, 23 June 2016.

⁷⁵ Kiendrebeogo, Y. and Ianchovichina, E., *Who Supports Violent Extremism in Developing Countries? Analysis of Attitudes Based on Value Surveys*, Policy Research Working Paper no.7691 (World Bank: Washington, DC, June 2016). Див. також: Atran, S., 'The devoted actor: unconditional commitment and intractable conflict across cultures', *Current Anthropology*, vol.57 (June 2016), pp.192-203; Gambetta, D. and Hertog, S., *Engineers of Jihad: The Curious Connection between Violent Extremism and Education* (Princeton University Press: Princeton, NJ, 2016).

⁷⁶ Coolsaet, R., *Facing the Fourth Foreign Fighters Wave: What Drives Europeans to Syria, and to Islamic State? Insights from the Belgian Case*, Egmont Royal Institute for International Relations, Paper no.81 (Royal Institute for International Relations: Brussels, Mar. 2016).

що в ІД відбуваються також певні гендерні зміни, про що свідчать повідомлення стосовно зростаючого в угрупованні числа жінок з радикальними переконаннями⁷⁷.

Враховуючи складний характер проблеми, заходи *CVE* часто пристосовують до таких специфічних об'єктів впливу, як майстерний медійний підрозділ ІД, який використовується для доведення інформації до спільників терористів через соціальні мережі, вербування та радикалізації, поширення пропаганди, мобілізації фінансових ресурсів, а також для координації і інспірування терактів у всьому світі. Впливові медіа-експерти та вербувальники ІД стали мішеням для американських і британських дронів. Крім того, правоохоронні органи США виявили через соціальні та медійні зв'язки та заарештували близько 100 осіб, запідозрених у співробітництві з ІД або вербуванні бойовиків⁷⁸. Загалом, пропаганда ІД може переживати певний занепад унаслідок втрати територій, зменшення припливу бійців і коштів за останній рік. У серпні 2015р. на медіа-ресурсах ІД було близько 700 публікацій, тоді як у серпні 2016р. – лише 200⁷⁹.

Після впровадження урядового моніторингу Інтернету та закриття багатьох веб-сайтів ІД угруповання діє переважно у т.зв. “тіньовому Інтернеті” – частково прихованій мережі сайтів, спільнот і платформ⁸⁰. Крім того, ІД та інші джихадистські угруповання пристосувалися до використання нових мережевих додатків, що дозволяють користувачам ділитися своїми посланнями з необмеженим числом учасників мережі, використовуючи закодовані додатки на кшталт *Telegram*. Лише в березні 2016р. у *Telegram* було відкрито 700 нових каналів, ідентифікованих як канали ІД⁸¹.

Перспективи на 2017р. і далі

Якщо на сьогодні у зменшенні території під контролем бійців ІД в Іраку та Сирії досягнутий прогрес, то коротко- та середньострокова перспективи підтримання життєздатності угруповання – як функціонуючої структури врядування, так і джерела ідеологічного, соціального та релігійного натхнення – є непевними. Суперництво та розбіжності поміж та в лавах інших місцевих гравців в обох країнах залишаються нормою життя та ускладнюються втручанням регіональних і поза-регіональних гравців – країн Перської затоки, Ірану, Росії, Туреччини і США – та суперництвом між ними. Ці проблеми набули гостроти та актуальності одразу після

⁷⁷ Rubin, A. J. and Breeden, A., ‘Women’s emergence as terrorists in France points to shift in ISIS gender roles’, *New York Times*, 1 Oct. 2016; Whitehead, T., ‘Britain at risk from “enormous and spectacular” attacks by Islamic State extremists’, *Daily Telegraph*, 7 Mar. 2016.

⁷⁸ Goldman, A. and Schmitt, E., ‘ISIS social media experts are killed as a result of FBI program’, *New York Times*, 24 Nov. 2016.

⁷⁹ Milton, D., *Communication Breakdown: Unraveling the Islamic State’s Media Efforts* (Combating Terrorism Center: West Point, NY, 10 Oct. 2016).

⁸⁰ Wemann, G., ‘Terrorist migration to the dark web’, *Perspectives on Terrorism*, vol.10, no.3 (2016).

⁸¹ Barak, M., ‘The telegram chat software as an arena of activity to encourage the “lone wolf” phenomenon’, International Center for Counter-Terrorism, 24 May 2016.

відступу ІД, і незабаром уже на звільнених територіях очікується спалах нових конфліктів з приводу контролю над ними та їх відбудови.

Зокрема, домінування ІД на сунітських територіях Іраку наразі йде на спад. Однак, ІД користується певною суспільною підтримкою – суттєве поповнення її лав відбувалося з числа місцевих жителів, а не лише за рахунок іноземців. Сили боротьби з повстанцями не користуються ні підтримкою, ні довірою місцевих⁸². Якщо цьому базовому чиннику – підтримці місцевого населення – не буде надано належної політичної уваги, то військова “поразка” ІД призведе лише до розчинення угруповання в переважно сільській місцевості для продовження боротьби, можливо, в інших і навіть більш смертоносних формах салафітського джихадизму⁸³. Тому конче потрібним є бачення Близького Сходу “після ІД”⁸⁴.

Визначальною рисою сучасного тероризму є посилення зв’язків між насильницьким джихадизмом і криміналітетом, а політичний вакуум, що утворився на звільнених від ІД територіях, може лише загострити цю тенденцію⁸⁵. Очікується, що в майбутньому пов’язані з ІД терористичні мережі будуть поєднувати мусульманських громадян європейських країн, що здатні швидко “саморадикалізуватися” та мають зв’язки з кримінальними групами на чолі з представниками ІД, підготовленими в Іраку та Сирії, а також біженців, радикалізованими за допомогою Інтернету. Отже, навряд чи найближчими роками наміри та спроможності ІД будуть звужені. Внаслідок втрати ІД ключових територій, дедалі більше іноземних бойовиків повернуться до Європи та інших частин світу, де можуть і далі скоювати теракти.

⁸² Whiteside (посилання 4).

⁸³ McCants, W. and Whiteside, C., ‘The Islamic State’s coming rural revival’, *Lawfare*, 23 Oct. 2016.

⁸⁴ Див., наприклад: McCauley, C., ‘What comes after ISIS? A peace proposal’, *Perspectives on Terrorism*, vol.10, no.4 (2016).

⁸⁵ Gallagher, M., “‘Criminalised’” Islamic State veterans: a future major threat in organised crime development?’, *Perspectives on Terrorism*, vol.10, no.5 (2016).

III. Військові витрати та поставки озброєнь до Близького Сходу та Північної Африки

ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

У країнах Близького Сходу та Північної Африки регіональні гравці та зовнішні суб'єкти використовують військові засоби як головний інструмент досягнення своїх політичних цілей і протидії загрозам. У 2016р. більшість країн регіону були залучені до військових операцій або на власній території, або на території інших країн регіону (таблиця 3.1). Для ілюстрації важливості врахування регіональними державами питань військових спроможностей у цьому підрозділі подається огляд військових витрат і поставок озброєнь до країн Близького Сходу та Північної Африки.

Регіональні події

Військові витрати

Через брак даних загальні військові витрати в регіоні Близького Сходу та Північної Африки за 2015-2016рр. оцінити неможливо. Немає даних за ці роки стосовно Катару та ОАЕ, які, згідно з даними інших джерел, є державами з високим рівнем військових витрат (див. нижче). Немає також даних стосовно Лівії, Сирії та Ємену. Це є ознакою загального браку в регіоні прозорості та підзвітності у військовій сфері¹. Більш того, дані про військові витрати Єгипту, Іраку та Саудівської Аравії є непевними через недостатню деталізацію публічних документів.

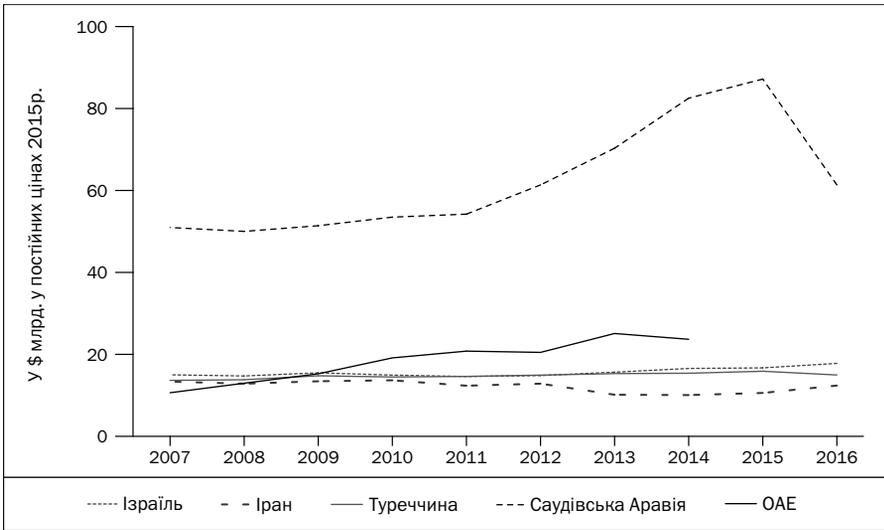
Загальна сума військових витрат у країнах, стосовно яких є дані, впродовж 2006-2015рр. зросла на 54%. Однак, після цього, у 2015-2016рр. спостерігалося їх скорочення на 15%, спричинене падінням цін на нафту починаючи з 2014р., що значною мірою вплинуло на економіку кількох країн Близького Сходу та Північної Африки з високим рівнем військових витрат².

Серед регіональних країн з найвищими рівнями військових витрат, виокремлюється Саудівська Аравія, на долю якої у 2016р. припадало 42% регіональних військових витрат – навіть після їх скорочення на близько 30% у 2015-2016рр. (діаграма 3.5). Тенденції у країнах регіону з високим рівнем військових витрат описуються нижче в послідовності відповідно до обсягів їх військових витрат (таблиця 3.3).

Військові витрати як частка ВВП (військовий тягар) у країнах Близького Сходу та Північної Африки мають тенденцію бути особливо високими, що свідчить про важливість для багатьох країн військової діяльності та військових спроможностей. У країнах регіону, про які є дані, частка військових витрат у 2016р. складала в середньому 5,6% ВВП. Для порівняння: у світі

¹ Більше про прозорість військових витрат див у підрозділі V розділу 9 цього видання.

² Про вплив нафтових цін на військові витрати див. підрозділ III розділу 9 цього видання.

Діаграма 3.1. Військові витрати п'яти найкрупніших отримувачів озброєнь на Близькому Сході та у Північній Африці у 2007-2016рр.

в цілому ця величина становить 2,2%. З 10 країн з найвищим військовим тягарем у 2016р. щонайменше вісім належать до регіону Близького Сходу та Північної Африки. Оман мав найвищий показник військового тягара у світі – 17%, за ним йшла Саудівська Аравія з показником 10%. У 2014р. (останній рік, за який були наявні дані про ОАЕ) цей показник також був одним з 10-ти найвищих і склав 5,7%.

Відносно високий рівень військових витрат – особливо в багатих країнах Перської затоки: Саудівській Аравії, Омані, Кувейті та Бахреїні – є ще більш показовим на тлі того факту, що в цих країнах проживає 0,6% населення Землі, при цьому рівень військових витрат складає 4,8% світових.

Міжнародні поставки озброєнь

За період між 2007-2011рр. та 2012-2016рр. імпорт озброєнь до регіону зріс на 68%³. Показник імпорту озброєнь у регіоні за 2012-2016рр. склав 34% світового. З 10 найкрупніших імпортерів світу у 2016р. п'ять були з Близького Сходу та Північної Африки. Багато країн у регіоні придбали складні системи озброєнь, які, за умови ефективного використання, можуть значно підвищити їх військовий потенціал. До таких систем слід віднести сучасні бойові літаки, крилаті ракети, а також авіаційні бортові та орбітальні засоби виявлення, здатні значно підвищити дальність дії та точність

³ Якщо не зазначене інше, всі цифри та посилання на поставки основних озброєнь визначені на підставі інформації, наведеної у Базі даних СІПРІ *SIPRI Arms Transfers Database 2017*, <<https://www.sipri.org/databases/armstransfers>>. Більше про методологію обчислення див. розділ 10, підрозділ I, врізка 10.1 цього видання.

Таблиця 3.3. Військові витрати в регіоні Близького Сходу та Північної Африки у 2007-2016рр.

Дані наведені в доларах США в постійних цінах і валютними курсами 2015р.

	Військові витрати (\$ млрд.)			Військові витрати як частка ВВП (%)	
	2016 (\$млрд.)	2014 (\$млрд.) ^a	Зміни за 2007-2016 (%)	2016	2007
Алжир	10,7	10	169	6,7	2,9
Бахрейн	1,4	1,5	80	4,8	3,0
Єгипет	5,4	5,2	-4,2	1,6	2,5
Іран	12,4	10,0	-7,3	3,0	3,0
Ірак	6,2	7,0	97	4,8	2,2
Ізраїль	17,8	16,6	19	5,8	6,7
Йорданія	1,8	1,5	23	4,5	6,0
Кувейт	6,4	5,7	15	6,5	3,6
Ліван	..	2,2	4,6
Лівія	..	3,7	0,9
Марокко	3,3	3,5	145	3,2	3,0
Оман	9,1	11,0	59	16,7	10,3
Катар	2,0
Саудівська Аравія	61,4	82,5	20	10,4	8,5
Сирія	4,1
Туніс	1	0,8	123	2,3	1,3
Туреччина	15,0	15,4	9,7	2,0	2,4
ОАЕ	..	23,7	3,3
Ємен	..	2,2	4,1

.. = даних немає або вони не придатні для використання; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати.

^a 2014р. – останній рік, за який були дані стосовно Ємену та ОАЕ.Джерело: База даних СІПРІ про військові витрати, <<https://www.sipri.org/databases/milex>>.

наявних озброєнь. Великим попитом також користуються сучасні системи протиповітряної та протиракетної оборони.

Алжир, Єгипет, Саудівська Аравія та ОАЕ отримували озброєння від різних постачальників (таблиця 3.4). На відміну від них, Сирія та Іран отримували озброєння переважно від Росії, а Ізраїль – від США та Німеччини. У 2012-2016рр. США поставили до регіону 47% усіх експортованих озброєнь, Франція – 8,1%, Велика Британія – 7,7%. Починаючи з 2011р., у Західній Європі та США дедалі частіше лунають заклики посилити обмеження експорту озброєнь до регіону БСПА через занепокоєння з приводу їх застосування як для репресивних заходів і порушень прав людини в регіоні, так і для порушення міжнародного гуманітарного права загалом – особливо з боку держав-учасниць очолюваної Саудівською Аравією коаліції, які беруть участь у військовій інтервенції в Ємені⁴. Водночас, дані про поставки озброєнь до

⁴ Див., наприклад, підрозділ II розділу 15 цього видання; Веземан П.Д. “Поставки озброєнь на Близький Схід та до Північної Африки, а також військова інтервенція у Ємені”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, с.587-594; а також Бромлі М. та Веземан П.Д. “Політика експорту озброєнь до країн, охоплених “Арабською весною”. – *Щорічник СІПРІ 2012*, с. 275-279.

Таблиця 3.4. Поставки основних озброєнь до країн Близького Сходу та Північної Африки у 2012-2016рр.

Отримувач	Зміна обсягів, порівняно з 2007-2011 (%) ^a	Кількість країн-постачальників основних озброєнь	Топ 3 постачальників (частка імпорту отримувача, %)		
			1	2	3
Алжир	4,7	15	Росія (60)	Китай (15)	Німеччина (12)
Бахрейн	-19	5	США (61)	Туреччина (30)	Бельгія (4,1)
Єгипет	69	15	США (40)	Франція (40)	Німеччина (6)
Іран	-27	2	Росія (88)	Китай (12)	
Ірак	123	13	США (56)	Росія (23)	Південна Корея (9,3)
Ізраїль	12	4	США (52)	Німеччина (36)	Італія (12)
Йорданія	0,7	16	Нідерланди (44)	США (29)	ОАЕ (9,4)
Кувейт	175	7	США (91)	Росія (3,6)	Австрія (1,8)
Ліван	15	4	США (82)	Йорданія (13)	Італія (2,1)
Лівія	163	9	Канада (52)	Росія (18)	Єгипет (11)
Марокко	-2,7	7	США (44)	Франція (34)	Нідерланди (18)
Оман	692	13	США (35)	Велика Британія (23)	Франція (12)
Катар	245	7	США (68)	Німеччина (18)	Швейцарія (6,3)
Саудівська Аравія	212	20	США (52)	Велика Британія (27)	Іспанія (4,2)
Сирія	-35	3	Росія (94)	Іран (5,4)	Китай (0,7)
Туніс	629	4	США (84)	Туреччина (14)	Канада (1,6)
Туреччина	42	11	США (63)	Італія (12)	Іспанія (9,3)
ОАЕ	63	17	США (62)	Франція (12)	Італія (6,5)
Ємен	-80	6	Білорусь (33)	Південна Африка (32)	США (18)
Усього БСПА	86		США (53)	Велика Британія (8,9)	Франція (8)

БСПА – регіон Близького Сходу та Північної Африки; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати.

Примітки: Відсоткові показники менше 10 округлені до десяткових чисел; більше 10 – до цілих чисел. Докладніше про методологію обчислення див. врізку 10.1 підрозділу I розділу 10 цього видання.

^a Величини показують зміни в обсягах поставок озброєнь одному отримувачу у 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<https://www.sipri.org/databases/armstransfers>>.

регіону вказують на те, що США та окремі країни Західної Європи впродовж 2012-2016рр. залишалися головними постачальниками озброєнь до регіону. Експорт російських озброєнь до Алжиру склав у 2012-2016рр. 54% її загального експорту до регіону. За цей період Росія стала також крупним постачальником озброєнь до Іраку. Згідно з даними контрактів, підписаних у 2015р., Росія стане головним постачальником озброєнь до Єгипту.

Військова промисловість

Регіон БСПА є значною мірою залежним від імпорту озброєнь, оскільки розмір і потенціал військової промисловості регіону залишаються обмеженими. Ізраїль і Туреччина мають найбільш розвинуте військове виробництво у регіоні. В Ізраїлі розташовані три компанії з *Top 100* найкрупніших світових компаній - виробників озброєнь, на які припадає 2,1% загального продажу компаній з цього переліку. В Туреччині розташовані дві такі компанії⁵. Проте, обидві ці країни мають високий рівень залежності від імпорту для задоволення власних потреб у військовій продукції. Деякі інші країни регіону мають амбітні плани розвитку власної військової промисловості. Так, у 2016р. Саудівська Аравія оголосила про початок реалізації довгострокового плану економічного розвитку (*Vision 2030*), який передбачає дуже амбітну ціль – збільшення питомої ваги військової продукції місцевого виробництва в обсягах придбання озброєнь з 2% до 50%⁶. Починаючи з кінця 1990-х років, ОАЕ, використовуючи імпортовані технології, розбудовують власну промислову базу суднобудування, виробництва легких броньованих машин, боєприпасів і комплектуючих для певної номенклатури озброєнь, що виробляються в інших країнах⁷.

Розвиток подій у країнах регіону*Саудівська Аравія*

За обсягом військових витрат Саудівська Аравія значно випереджає інші країни регіону та була у 2016р. четвертою у світі за цим показником. Військові витрати Королівства зросли впродовж 2006-2015рр. з \$44,2 млрд. до \$87,1 млрд. (за цінами та валютним курсом 2015р.). Утім, ці показники не є певними, оскільки єдиним відкритим джерелом інформації є лише рядок “оборона і безпека” в бюджеті Уряду Саудівської Аравії⁸. У грудні 2016р. Саудівська Аравія оприлюднила дані про витрати за 2016р., згідно з якими оціночний рівень військових витрат складатиме \$63,7 млрд. (за цінами та валютним курсом 2016р.), що на 30% нижче показника попереднього року. Зниження військових витрат збігається з падінням цін на нафту наприкінці 2014р., що призвело до відчутного дефіциту бюджету Уряду Саудівської Аравії і зниження рівня державних витрат на 15,6%⁹.

У 2012-2016рр. імпорт озброєнь Саудівською Аравією зріс на 212%, порівняно з періодом 2007-2011рр. Головні програми закупівель 2012-2016рр.,

⁵ Fleurant, A. et al., ‘The SIPRI Top 100 arms-producing and military services companies, 2015’, SIPRI Fact Sheet, Dec. 2016.

⁶ Kingdom of Saudi Arabia, *Vision 2030*, para. 2.2.3.

⁷ Gaub, F. and Stanley-Lockman, Z., ‘Defence industries in Arab states’, Chaillot Paper no.141 (European Union Institute for Security Studies: Mar. 2017), pp.47-62.

⁸ Про військові витрати Саудівської Аравії і брак прозорості див.: Перло-Фрімен та ін. “Глобальні події у сфері військових витрат”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, врізка 13.3 у підрозділі І розділу 13.

⁹ Ministry of Finance of the Kingdom of Saudi Arabia, ‘2017 budget’, Dec. 2016, pp.7, 14.

які виконуватимуться й після 2016р., передбачають поставку 154 бойових літаків зі США, 48 бойових літаків з Великої Британії, а також кількості крилатих ракет і тисяч інших керованих ракет і бомб. Ці озброєння збільшать відстань досяжності та ударну потужність Військово-повітряних сил (ВПС) Саудівської Аравії. Здатність Королівства протистояти повітряним і ракетним нападам також буде посилена з придбанням у США 21 перспективної системи протиповітряної оборони (ППО). Найбільш показовими прикладами інвестування Саудівської Аравії в Сухопутні війська і Національну гвардію стали придбання: 72 бойових вертольотів та 373 танків у США, тисяч легких броньованих бойових машин у семи різних країн. Витрати на Військово-морські сили (ВМС) були більш стриманими, але у 2016р. тривали переговори про закупівлю фрегатів та інших крупних кораблів¹⁰.

Об'єднані Арабські Емірати

Останні достовірні оцінки військових витрат ОАЕ наявні за 2014р., коли за цим показником (\$22,8 млрд.) країна була другою на Близькому Сході і 14-ю – у світі. Впродовж 2007-2014рр. військові витрати країни зросли на 123% (діаграма 3.5). Починаючи з 2014р., відкритих даних про військові витрати ОАЕ немає. Немає інформації і про вплив зниження рівня цін на нафту на рівень військових витрат ОАЕ та її участь в операціях у Лівії, Сирії та Ємені.

Починаючи з 2001р., ОАЕ мали високий рівень імпорту озброєнь. У 2012-2017рр., порівняно 2007-2011рр., імпорт зріс на 63%. Після придбання бойових літаків у 2012р., упродовж 2012-2017рр. ОАЕ придбали також допоміжні засоби з метою розширення спроможностей своїх військових арсеналів: три літаки дозаправки в повітрі, чотири дальні транспортні літаки, чотири авіаційні системи раннього виявлення та управління (АВАКС, *Airborne Early Warning and Control, AEW&C*), а також два розвідувальні супутники. ОАЕ також посилили спроможності перспективних систем ППО та ПРО завдяки постачанню зі США 11 систем ППО, дві з яких – перспективні висотні системи зональної ППО *THAAD* для боротьби з балістичними ракетами.

Ізраїль

Військові витрати Ізраїлю впродовж 2007-2016рр. зросли на 19% і сягнули \$18 млрд. Крім того, держава щорічно отримувала \$2,5-3,8 млрд. військової допомоги США. У 2016р. США заявили про виділення на період 2018-2028рр. військової допомоги Ізраїлю на загальну суму \$38 млрд.¹¹

Імпорт Ізраїлем основних озброєнь у 2007-2016рр. залишався стабільним. На США припало 52% цих поставок. США налаштовані забезпечувати т.зв.

¹⁰ Fish, T., 'Analysis: Saudi Arabia, a close customer', *Shepard Media*, 18 Dec. 2016.

¹¹ Ці цифри також включають фінансування США американо-ізраїльської програми протиракетної оборони. Sharp, J. M., *US Foreign Aid to Israel*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33222 (US Congress, CRS: Washington, DC, 22 Dec. 2016), pp.5, 20, 35.

“якісну військову перевагу” (*qualitative military edge, QME*) Ізраїлю – тобто його перевагу в перспективних системах озброєнь, недоступних для його потенційних противників у регіоні¹². Ключовим компонентом *QME* стануть 50 перспективних бойових літаків *F-35*, поставка яких започаткована у 2016р. Більшості арабських країн США поставили значну кількість озброєнь, але про поставки їм літаків *F-35* не йдеться.

Туреччина

Упродовж 2007-2016рр. військові витрати Туреччини збільшилися на 9,7%. Хоча вважається, що рівень її витрат у 2015-2016рр. знизився, але стосовно цього є певні сумніви. Після невдалої спроби військового заколоту в липні 2016р. детальна інформація про окремі статті військових витрат стала менш доступною¹³. Крім того, можуть бути й інші, не враховані під час оцінки, витрати, пов’язані з боротьбою проти курдських повстанців та Ісламської держави у Сирії¹⁴.

Туреччина має амбітні плани з розвитку власного виробництва озброєнь і вже імпортувала відповідні технології для їх реалізації¹⁵. Останніми роками Туреччина вже закупила у вітчизняних виробників деякі основні озброєння (корвети, легкі броньовані машини), в яких головні комплектуючі – датчики, базове оснащення та двигуни, конструкторські проекти платформ – були імпортованими. Туреччина й надалі залишається залежною від іноземних технологій виробництва озброєнь. У 2012-2016рр. вона була шостою серед найкрупніших світових імпортерів. Порівняно з періодом 2007-2011рр., імпорт озброєнь Туреччини збільшився на 42%. Серед головних програм імпорту озброєнь була поставка 24 бойових літаків та чотирьох літаків АВАКС у 2012-2016рр., а також запланована на 2018-2026рр. поставка 100 бойових літаків.

Іран

Упродовж 2007-2016рр. військові витрати Ірану знизилися на 7,3%. Зниження сталося переважно у 2012-2013рр., після запровадження ЄС у січні 2012р. ряду економічних і фінансових санкцій. Скасування цих санкцій та одночасно аналогічних санкцій з боку США, запроваджених у зв’язку з Іранською ядерною програмою (ІЯП), зумовило у 2015р. економічне піднесення Ірану і створило сприятливі умови для збільшення військових витрат. У 2015р. Іран прагнув забезпечити зростання оборонного бюджету з 2% до 5%¹⁶. Упродовж 2015-2016рр. військові витрати країни зросли на 11,5%.

¹² Zanotti, J., *Israel: Background and US Relations*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33476 (US Congress, CRS: Washington, DC, 28 Oct. 2016), pp.20-21.

¹³ Більше про заколот та інші події у Туреччині у 2016р. див розділ 4, підрозділ III, цього видання.

¹⁴ Herschelmann, K., ‘Turkey raises defence spending to stem instability’, *Jane’s Defence Weekly*, 20 Dec. 2016.

¹⁵ Slijper, F., ‘Power projection: Turkey’s military build-up, arms transfers and an emerging military industry’, PAX (Netherlands), Jan. 2017.

¹⁶ Qaidaari, A., ‘More planes, more missiles, more warships: Iran increases its military budget by a third’, *Al-Monitor*, 13 July 2015; Sharafedin, B., ‘Iran to expand military spending, develop missiles’, Reuters, 9 Jan. 2017.

Ресурсні обмеження та часткове ембарго ООН на поставки озброєнь утримували у 2012-2016рр. імпорт озброєнь Ірану на низькому рівні – лише 1% загального обсягу імпорту в регіоні. Поставка Росією у 2016р. чотирьох систем ППО, що не підпадали під ембарго, була першою, починаючи з 2007р., значною імпортною угодою на поставку основних озброєнь. Часткове ембарго ООН на поставки озброєнь залишається чинним до кінця 2020р., і до його завершення не схоже, що імпорт озброєнь Ірану суттєво зросте.

Алжир

Зростання військових витрат Алжира на 169% упродовж 2007-2016рр. було найбільшим у регіоні. Для алжирської економіки важливими чинниками є експорт нафти та газу, і попри падіння цін на нафту, країна у 2015-2016рр. продовжувала збільшувати військові витрати.

Імпорт озброєнь Алжиром зріс у 2012-2016рр. на 4,7%, порівняно з 2007-2011рр. Алжир був п'ятим найкрупнішим у світі імпортером озброєнь у 2012-2016рр. Імпорт озброєнь Алжиром зростав у 2016р. неймовірними темпами і складав 54% вартості всіх імпортних угод 2012-2016рр. Головними поставками за цей період були: два фрегати з Німеччини; три фрегати з Китаю; 24 бойові літаки, 10 бойових вертольотів та 320 танків з Росії.

Ірак

Упродовж 2007-2016р. військові витрати Іраку зросли на 97%. У 2015-2016рр. вони зменшилися на 36%, вірогідно, внаслідок окупації ІД частини територій країни (підрозділ II) та падіння цін на нафту. Дані про військові витрати Іраку не є достовірними, оскільки для підрахунку використовувалися лише дані МО. Немає даних про витрати на такі воєнізовані формування, як Служба протидії тероризму (*Counter Terrorism Service*), Іракська федеральна поліція (*Iraqi Federal Police*), Сили народної мобілізації (*Popular Mobilization Forces*) та військові сили Курдського регіонального Уряду. На додаток до власних військових витрат Ірак у 2011-2016рр. отримав понад \$3 млрд. військової допомоги від США¹⁷.

У військовій кампанії проти ІД Ірак мав широку міжнародну підтримку. У 2014-2016рр. дуже різноманітна група країн, до якої увійшли Німеччина, Іран, Росія і США, поставила Іраку озброєння в рамках надання допомоги або комерційних угод. У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., імпорт озброєнь Іраком зріс на 123%. У 2012-2016рр. (як і у 2007-2011рр.) Ірак отримав тисячі легких броньованих машин, але головними чинниками зростання стали закупівлі 29 бойових літаків у США, 24 учбово-бойових літаків у Південної Кореї і 43 бойових вертольотів у Росії. Багато придбаних озброєнь були негайно застосовані в боях проти ІД.

¹⁷ US Department of State, Bureau of Political-Military Affairs, 'US security cooperation with Iraq', 20 Jan. 2017.

Єгипет

У 2015-2016рр. військові витрати Єгипту зменшилися на 2,2%, а впродовж 2007-2016рр. – на 4,2%. Ці показники ґрунтуються лише на даних МО та не враховують витрати Центральних сил безпеки (*Central Security Forces, CSF*), фінансування яких здійснюється за рахунок бюджету на безпеку та поліцію Міністерства внутрішніх справ (МВС). *CSF* є парамілітарною структурою, яка активно залучається до боротьби проти збройних угруповань на Сінайському півострові. Тим не менш, витрати на них підпадають під визначення СІПРІ військових витрат. Загальний бюджет на безпеку і поліцію упродовж 2007-2016р. збільшився на 83%. У 2007р. він становив 27% витрат МО, а у 2016р. – 52%¹⁸. Тому, зростання витрат на *CSF* і, відповідно, військових витрат виглядає правдоподібно. Починаючи з 1979р., Єгипет отримував значну військову допомогу від США. У 2012-2016рр. рівень військової допомоги Єгипту становив близько \$1,5 млрд. щороку¹⁹.

У 2012-2016рр. експорт озброєнь до Єгипту, порівняно з 2007-2011рр., збільшився на 69% та охоплював: 20 бойових літаків, чотири корвети та 90 танків зі США; шість бойових літаків, один фрегат і два штурмові кораблі-амфібії з Франції; один підводний човен з Німеччини. Поточні контракти на майбутні поставки озброєнь, а саме: 18 бойових літаків з Франції; 50 бойових літаків і 46 бойових вертольотів з Росії; три підводні човни з Німеччини, – дають усі підстави очікувати значного зростання обсягів імпорту озброєнь Єгиптом у 2017-2021рр.

Сирія

Відкритої інформації про рівень військових витрат Сирії немає з 2011р. – початку у країні громадянської війни. На той час військові витрати Сирії склали \$2,5 млрд. за цінами та валютним курсом 2011р.²⁰ Перед самим спалахом війни Сирія започаткувала модернізацію Збройних сил. Системи ППО були замовлені в Росії і поставлені у 2011-2013рр. Водночас, не були поставлені 36 учбово-бойових літаків і 12 бойових літаків, замовлених до/або у 2011р. На відміну від Іраку, який отримував широку міжнародну допомогу озброєннями для боротьби з ІД та іншими збройними угрупованнями, Уряд Сирії, схоже, отримав невелику кількість основних озброєнь. Деякі джерела вказують на невизначену кількість танків, поставлених у 2015-2016рр. з Росії²¹. Утім, замість постачання Уряду Сирії великої кількості основних озброєнь, Росія, вочевидь, вирішила розгорнути власні війська для підтримки сирійських наземних сил.

Різні групи повстанців, які ведуть одночасно боротьбу проти Уряду Сирії та ІД, отримували озброєння від кількох країн, у першу чергу від США,

¹⁸ Egyptian Ministry of Finance, [Administration budget for fiscal year 2016-17], p.466-467 (арабською мовою).

¹⁹ Sharp, J.M., *Egypt: Background and US Relations*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33003 (US Congress, CRS: Washington, DC, 24 Mar. 2017), pp.13-18.

²⁰ З 2011р. в Сирії не обчислюється індекс споживчих цін, тому наведена величина не може бути конвертована в постійні ціни 2015р.

²¹ *Jane's Defence Weekly*, 'Russia to deploy artillery, helicopters to Syrian fronts', 11 Nov. 2015; *Sputnik*, 'Russian-Made T-90 tank goes through baptism by fire in Syria', 7 Feb. 2016.

Саудівської Аравії та Катару²². При цьому, в першу чергу надавалися стрілецька зброя та боєприпаси, а також невизначена кількість керованих протитанкових ракет та ПЗРК. Такі поставки тривали і у 2016р., хоча достовірно оцінити кількість озброєнь, залучених у конфлікті, не видається можливим²³. Проголошений Урядом США намір витратити \$210,8 млн. на озброєння, боєприпаси та оснащення груп сирійських повстанців у 2017ф.р. є індикатором обсягів постачань США озброєнь повстанцям у Сирії²⁴.

Висновки

Тенденції, що спостерігаються у військових витратах та імпорті озброєнь на Близькому Сході та у Північній Африці, вказують на незмінність і, можливо, на зростання ролі військового потенціалу в концепціях безпеки країн регіону. Разом з тим, військові витрати та імпорт озброєнь – це лише деякі з чинників, що визначають потужність військового потенціалу.

Крім того, з'ясування мотивів здійснення військових витрат та придбання озброєнь на Близькому Сході та у Північній Африці, є непростим завданням через високий рівень таємності таких питань у регіоні. Більшості країн у регіоні бракує демократичних процедур прийняття рішень та нагляду, а оборонна політика зазвичай формується невеликими групами з числа місцевих еліт²⁵. Оцінка загрози – а оцінка військового потенціалу є ключовим інструментом впливу на загрози – не може бути єдиним поясненням зростання військових витрат або збільшення обсягів закупівлі озброєнь. Також є значний ризик корупційних оборудок у галузі закупівель озброєння²⁶. Слід брати до уваги і роль озброєнь як предмета престижу та підкреслення сильної військової позиції (або навіть домінування) у політиці.

Тим не менш, військові потенціали, створені в регіоні, зараз використовуються у бойових діях – на додаток до військової інтервенції таких зовнішніх сил, як США, країни Західної Європи та Росія. Якими б не були справжні чинники військових витрат та закупки озброєнь, схоже, що держави регіону вважають військовий потенціал ключовим інструментом протидії загрозам внутрішній стабільності та триваючим насильницьким конфліктам, а також інструментом досягнення цілей у зовнішній політиці в контексті внутрішньорегіональної ворожнечі. З цієї точки зору експорт озброєнь до регіону очочими постачальниками з усіх кутків світу значно посилили військові спроможності країн Близького Сходу й Півночі Африки. Така тенденція лише підсилює давні питання стосовно можливих впливів поставок озброєнь на нестабільність, насильницькі конфлікти та порушення прав людини в регіоні.

²² Веземан П.Д. “Обмеження поставок озброєнь до Сирії”. – *Щорічник СІПPI 2014*, с.23-30.

²³ Perry, T., ‘Syrian rebel sees more arms from Assad foes, but not enough’, Reuters, 24 Sep. 2016.

²⁴ Humud, C. E., Blanchard, C. M. and Nikitin, M. B. D., *Armed Conflict in Syria: Overview and US Response*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33487 (US Congress, CRS: Washington, DC, 28 Sep. 2016), p. 26.

²⁵ Transparency International, ‘The Government Defence Anti-Corruption Index’, <<http://government.defenceindex.org/#close>>

²⁶ Transparency International (посилання 25).

4. Європейська безпека

Загальний огляд

Наприкінці холодної війни здавалося, що глибинні причини конфронтації в Європі усунуті. Можливими виглядали спільна оцінка головних проблем, що постали перед Європою, і спільний підхід до їх розв'язання. Під час розробки європейського порядку, заснованого на правилах, якому мало б підпорядковуватися співробітництво, держави в рамках єдиної системи безпеки ретельно узгоджували політичні, політико-правові, гуманітарно-безпекові, екологічні та економічні питання.

Події 2016р. підтвердили думку, що всі елементи спільної європейської системи безпеки зазнають випробувань. Поступове відчуження Росії від країн-членів ЄС та НАТО призвело до воєнно-політичних змін, модернізації армій та оновлення структури сил, що могло збільшити ризик конфронтації і військових зіткнень. Наприкінці року ОБСЄ запропонувала знову звернути увагу на воєнно-політичні аспекти безпеки.

Збройні конфлікти повернулися до Європи. В підрозділі II цього розділу проаналізована ескалація насильства в окремих затяжних конфліктах на пострадянському просторі, що виникли в останні роки існування Радянського Союзу та після його розпаду. Спроби пошуку стійкого миру на сході України, де конфлікт забрав близько 10 тис. життів, не дали результату. Всі ці конфлікти мають потенціал суттєвої ескалації.

У підрозділі III описані останні події у Туреччині в контексті найскладнішої в Європі внутрішньої, регіональної і міжнародної безпекової ситуації. З новими спалахами насильства різної природи 2016р. став найважчим у новітній турецькій історії. Наприкінці року не наблизилися до врегулювання ні конфлікти на її кордонах з Іраком і Сирією (та наслідки їх поширення, зокрема, масове переселення), ні сплеск масового внутрішнього та міжнародного тероризму. Внутрішньополітичні та конституційні проблеми після невдалої спроби державного перевороту в липні 2016р. збіглися з важливою переоцінкою відносин з ключовими партнерами: ЄС, Росією і США.

Політичні і правозахисні аспекти системи європейської безпеки також зазнавали різних випробувань. Головні організації безпеки – ОБСЄ, ЄС і Рада Європи – з перемінним успіхом реагували на потреби: захистити незалежність судочинства; зберегти свободу ЗМІ, не допускаючи водночас розпалювання ворожнечі; захистити права меншин; забезпечити дотримання державами юридичних зобов'язань гуманного поводження з біженцями.

ЯН ЕНТОНІ

I. Конфлікт чи мир у Європі? Зростання невизначеності та підвищення небезпеки

ЯН ЕНТОНІ

Чи здатні суверенні держави стабільно та конструктивно працювати разом, чи співпраця можлива, лише коли дисципліна та солідарність ґрунтуються на взаємному страху? Наприкінці холодної війни Європа започаткувала амбітний експеримент спільного врядування на засадах просування узгоджених принципів і спільних дій у міжнародних інститутах. Цей підхід зв'язав військові, політичні та економічні аспекти в тугий вузол спільної, колективної, неподільної безпеки¹.

Структура європейської безпеки складається з організацій, створених під час холодної війни, але пристосованих до нових умов (схема 4.1). Рада Європи та НАТО засновані в 1949р., але після завершення холодної війни склад їх членів і мандати суттєво змінилися. Ці організації створили нові інструменти та механізми досягнення цілей. Ґрунтуючись на існуючих процесах, були також створені нові організації. У 1993р. на базі Європейських співтовариств був створений ЄС. У 1994р. процес організаційної інституціоналізації наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ, *Conference on Security and Co-operation in Europe, CSCE*) перейшов до фази її реорганізації в Організацію з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ, *Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE*).

Останніми роками система забезпечення європейської безпеки діяла не так ефективно, як сподівалися, зіткнувшись з чередою потрясінь: фінансовою кризою; поверненням великих конфліктів до Європи та ескалацією конфліктів на її периферії; зростанням кількості масштабних терористичних актів; раптовим і неконтрольованим переміщенням до Європи великих мас населення – частково, внаслідок конфліктів за межами Європи.

Зростання відчуття небезпеки відбилося в європейському воєнно-політичному дискурсі. Виступаючи на Раді міністрів ОБСЄ у грудні 2015р., Міністр закордонних справ Росії С.Лавров зауважив, що Європа не виробила моделі безконфліктного партнерства, а натомість рухається до глибшої недовіри, нестабільності та накопичує небезпечну кількість пов'язаних з кризою чинників невизначеності². Глобальна стратегія, оприлюднена в червні 2016р. Європейською службою з питань зовнішньої діяльності (*EU External Action Service*), містила схожу думку: “мир і стабільність у Європі вже не гарантовані”³.

¹ *A Future Security Agenda for Europe*, Report of the Independent Working Group established by the Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI: Stockholm, Oct. 1996); Gurgul, D.W. and Sieczak, G. (eds). *Towards Complementarity of European Security Institutions*, Report of the Warsaw Reflection Group (Diplomatic Academy of the Ministry of Foreign Affairs: Warsaw, 2005).

² Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Foreign Minister Sergey Lavrov’s remarks at the 22nd OSCE Ministerial Council, Belgrade, December 3, 2015’.

³ European External Action Service (EEAS), *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe*, A Global Strategy for the European Union’s Foreign and Security Policy (EEAS: Brussels, June 2016), p.33.

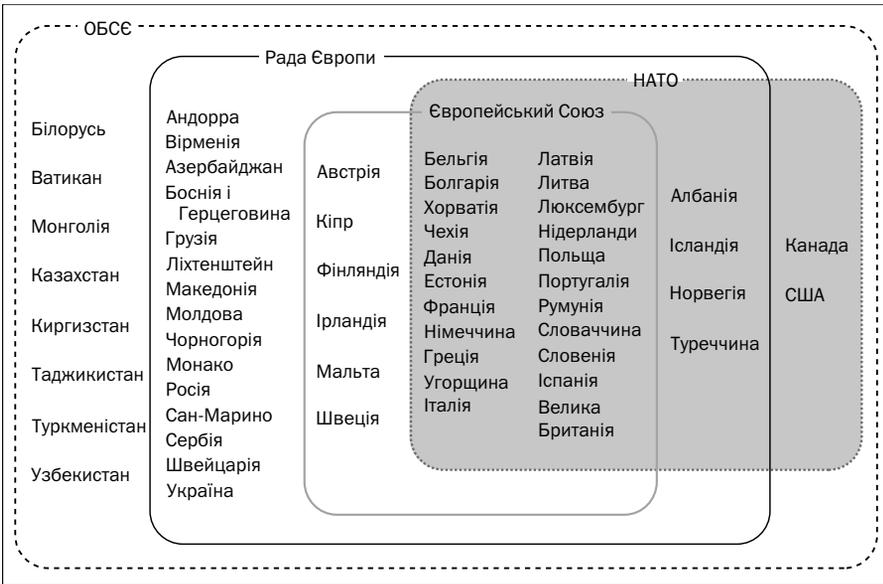

Схема 4.1. Європейські структури безпеки

На Раді міністрів ОБСЄ в Гамбурзі у грудні 2016р. держави-учасниці домовилися підтримувати системний діалог про поточні та майбутні виклики та ризики безпеки в зоні ОБСЄ, враховуючи ширший воєнно-політичний контекст⁴. Європейський підхід до врядування задуманий як єдиний комплекс політичних, економічних і військових заходів, і всі три виміри, а також зв'язки між ними, можуть бути частиною оновлених дискусій з питань безпеки⁵.

Непевність стосовно домінуючого підходу до врядування на великих територіях євроатлантичного простору висвітлили дві події 2016р.: референдум 23 червня з питань членства Британії в ЄС та обрання в листопаді Д.Трампа Президентом США. На британському референдумі більшість британців – з незначною перевагою – проголосували за вихід з ЄС, і після багатьох років розширення ЄС Велика Британія стане першою країною, яка його залишить. Це рішення загостило увагу на питанні – чи здатні міжнародні інститути адаптуватися для врегулювання проблем таким чином, аби це підтримувалося громадянами. У своїй виборчій кампанії Трамп так само, як і Республіканська партія, яку він представляв, піддавав сумніву елементи міжнародного порядку, включно з корисністю для США багатосторонньої вільної торгівлі та військових союзів. Ці два політичні

⁴ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 'From Lisbon to Hamburg: declaration on the twentieth anniversary of the OSCE Framework for Arms Control', Ministerial Council document MC.DOC/4/16, Hamburg, 9 Dec. 2016. Див. також обговорення контролю над звичайними озброєннями в Європі в підрозділі III розділу 14 цього видання.

⁵ Turner, B.I., Deputy Assistant Secretary, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, 'Revitalizing military confidence-building, risk reduction, and arms control in Europe', Remarks to the OSCE Security Days Roundtable on Relaunching Conventional Arms Control in the OSCE Context, Vienna, 3 Oct. 2016.

результати завдали ударів по трендах політико-економічної інтеграції і глобалізації, що вважались ознакою євроатлантичного підходу до врядування. Крім того, ці удари завдані зсередини самими громадянами, які реалізували свої демократичні права⁶.

Співпраця чи конфронтація?

Запропоновані Президентом СРСР М.Горбачовим наприкінці холодної війни спільні ініціативи з побудови, як він казав, “нашого спільного європейського дому” стали каталізатором великих змін. Ці ініціативи не були поступкою зовнішнім силам; вони відображали його висновок про те, що розвитку Радянського Союзу заважали серйозні проблеми, і в інтересах СРСР було розвивати співпрацю для їх розв’язання⁷.

Головним пріоритетом було усунення ризику катастрофічної військової конфронтації. Зовнішні аспекти європейської безпеки швидко опинились у центрі уваги, і наприкінці 1980-х - на початку 1990-х років були вироблені важливі інструменти для контролю арсеналів звичайних і ядерних озброєнь у Європі⁸. Були укладені угоди, що мали забезпечити надійну оборону за умов дотримання принципів, оформлених у Заключному Гельсінкському акті 1975р.: зобов’язання держав утримуватися від загрози чи застосування сили для порушення територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави, а також не використовувати силу у спосіб, що не відповідає цілям і принципам Статуту ООН. Жоден з цих інструментів не втратив чинності, хоча вони й опинилися під загрозою краху⁹.

Іншими пріоритетами були: модернізація радянської технологічної бази шляхом налагодження зв’язків між спеціалістами з промисловості та технологій Сходу та Заходу; а також партнерство з сусідами в подоланні екологічних наслідків радянської економічно-промислової моделі. Співробітництво в окремих сферах певною мірою захищалося взаємними інтересами: наприклад, космічні наукові проекти – від наслідків погіршення політичних відносин¹⁰. У Північній Європі досі працюють проекти з питань водних

⁶ На британському референдумі різниця голосів на користь переможців склала 52% до 48%. На президентських виборах у США Д.Трамп отримав вирішальну перемогу в колегії виборців з різницею 306 проти 232. При цьому, його опонент, Х.Клінтон, здобула 48% голосів населення, проти 46%, поданих за нового Президента.

⁷ Gorbachev, M., *The Road We Traveled, the Challenges We Face* (Издательство “Весь мир”: Москва, 2006).

⁸ Головними з цих інструментів були Договір 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (ДРСМД, *Treaty on Intermediate-Range Nuclear Forces, INF Treaty*), Договір 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗСС, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*), Віденський документ 1990р. про заходи довіри та безпеки (*Vienna Document on Confidence- and Security-Building Measures*) та Договір 1992р. про відкрите небо (*Open Skies Treaty*). Для Європи важливе значення мали й інші тогочасні угоди про контроль над озброєннями, зокрема: Договір між США та СРСР 1991р. про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО I, *Treaty between the USA and the Union of Soviet Socialist Republics on Strategic Offensive Reductions, START I*) та Конвенція 1993р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ, *Chemical Weapons Convention*).

⁹ Див. розділ 14 про контроль звичайних озброєнь і розділ 12 про контроль ядерних озброєнь цього видання.

¹⁰ Над міжнародною космічною станцією, яку вважають найскладнішим проектом співпраці в космосі в історії, працювали космічні агентства Канади, ЄС, Японії, Росії та США, в рамках багатьох міжнародних дослідницьких і технічних проектів.

ресурсів і морських акваторій, збереження природи, безпечного поводження з ядерними відходами, захисту довкілля та екологічної освіти¹¹.

Хоча Президент Горбачов не мав наміру ліквідувати Радянський Союз (і разом з ним – власну посаду), тодішнє радянське керівництво не перешкоджало загальноєвропейському обговоренню глибоких політичних реформ і не заважало керівникам соціалістичних країн, які намагались апробувати нові форми врядування¹².

У 1990р. радянський Уряд підписав важливі документи, зокрема: документ Копенгагенської зустрічі Конференції з гуманітарного виміру НБСЄ, відомий як Копенгагенський документ (*Copenhagen Document*); а також Паризьку хартію нової Європи (*Charter of Paris for a New Europe*)¹³. У Копенгагенському документі держави домовилися, що “повне дотримання прав і основоположних свобод людини та розвиток суспільств на основі плюралістичної демократії і верховенства права є передумовами прогресу в запровадженні в Європі міцного порядку, що гарантує мир, безпеку, справедливість і співробітництво”. Паризька хартія заклала всебічне підґрунтя для мирної співпраці у сферах прав людини, демократичного врядування, мирних відносин між державами, воєнної безпеки, економіки та довкілля. На Гельсінській конференції НБСЄ 1992р. Уряд Росії підтримав документ “Виклики змін” (*The Challenges of Change*), де наведені додаткові заходи, необхідні для реалізації і формулювання детальних принципів¹⁴.

Чи дійсно держави досі підтримують систему європейської безпеки?

Як зазначено вище, будуючи засади майбутньої співпраці, європейські держави намагались уважно збалансувати воєнно-політичні, політичні, економічні, екологічні питання, питання безпеки людини. “Порядок, заснований на правилах” (*rules-based order*) в Європі передбачає належну увагу до всіх цих аспектів, і без їх балансу домовленість про спільний шлях уперед була б неможливою. Хоча нормативно-правова база системи європейської безпеки не змінилася, але багато держав, схоже, вже не мають спільного розуміння, як тлумачити свої зобов’язання.

Спалах насильства на Балканах, що супроводжував кінець холодної війни, численні суб’єкти (держави, організації тощо) зустріли загалом з єдиними цілями і скоординованими діями. Нинішній крупний конфлікт на

¹¹ Опис проекту Північного екологічного партнерства див. у <<http://ndep.org/>>.

¹² Після придушення повстання у Чехословаччині 1968р. Генеральний секретар Комуністичної партії Радянського Союзу Леонід Брежнєв виступив із промовою, у якій він заявив, що не буде дозволено відхилень від “спільних законів соціалістичного будівництва”; це назвали “доктриною Брежнєва”. У 1985р. Горбачов повідомив керівників країн Центральної Європи, що повторення заходів, вжитих у 1968р., не буде. У жовтні 1989р. радянський представник Геннадій Герасимов публічно підтвердив, що Радянський Союз тепер вважає, що “політичні структури має визначати народ, що живе там”. “Sinatra Doctrine” at work in Warsaw Pact, Soviet says’, *Los Angeles Times*, 25 Oct. 1989.

¹³ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), *Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE* (OSCE: Copenhagen, 28 June 1990); Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), *Charter of Paris for a New Europe* (OSCE: Paris, 21 Nov. 1990).

¹⁴ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), *The Challenges of Change* (OSCE: Helsinki, 10 July 1992).

сході України, спалахи насильства там і в інших місцях (в інших частинах пострадянського простору; див. підрозділ II) засвідчують потенціал появи та подальшої ескалації конфліктів у Європі. Але, порівняно з 1990-и роками, реакція на це є більш обмеженою та фрагментованою.

Великі зміни у стратегічній географії Європи зумовлені появою нових держав і розширенням ЄС і НАТО. Крім того, технології, відомі на початку 1990-х років, були вдосконалені і перетворилися на важливий елемент військових спроможностей – зокрема, т.зв. мережево-центричні спроможності стали можливими завдяки цифровим технологіям, здатним поєднати кращу розвідку і знання ситуації з більшою точністю та дальністю озброєнь¹⁵. Стрімкі зміни сталися також в інших технологічних сферах, у т.ч. в кіберпросторі, що виник як сфера, для якої деякі держави вважають за доцільне розробити окрему (наступальну та оборонну) доктрину, яка застосовуватиметься спеціальним військовим командуванням¹⁶.

Європа створила майданчики та системи для обміну інформацією, аналізу і кращого розуміння технічного прогресу та його воєнно-політичних наслідків. Проте наразі ці майданчики використовуються не ефективно. Так, Рада НАТО-Росія у 2016р. збиралася тричі, надавши, за словами Генерального секретаря НАТО, “важливу можливість роз’яснити один одному власні позиції”, але без жодних сподівань на зменшення розбіжностей у перспективі¹⁷. В ОБСЄ держави сперечаються з приводу способів дотримання воєнно-політичних зобов’язань, звинувачуючи одна одну в невиконанні заходів довіри та безпеки¹⁸. Мірою руйнування рамок діалогу розвиток військових технологій може підживлювати відчуття небезпеки в майбутньому.

Політичний вимір системи європейської безпеки ґрунтувався на визначенні демократичного врядування, ширшому за проведення регулярних, вільних і чесних виборів. Держави погоджувалися, що демократія вимагає, серед іншого: незалежних судів і правової системи з незалежними правоохоронними органами для їх підтримки; вільної від корупції, неупередженої та ефективною державної служби; вільних і незалежних ЗМІ, дотримання журналістами професійних стандартів; прозорості та доступності інформації для громадян; свободи об’єднань і свободи розвитку політичних партій; активних зусиль задля просування і пропаганди демократичних цінностей, інститутів і практик через освіту та роботу з громадянським суспільством. Деякі з цих політичних елементів системи європейської безпеки наразі зазнають випробувань, особливо в Угорщині, Польщі та Росії.

У промові “Про становище у країні” 2005р. Президент Росії В.Путін підкреслив, що “ціною розвитку демократичних процедур не може бути ні

¹⁵ Wilson, C., Network-Centric Operations: Background and Oversight Issues for Congress, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL32411 (US Congress, CRS: Washington, DC, 15 Mar. 2017).

¹⁶ Breene, K., ‘Who are the cyberwar superpowers?’, World Economic Forum, 14 May 2016.

¹⁷ North Atlantic Treaty Organization (NATO), ‘NATO Secretary General welcomes frank and open discussions in NATO-Russia Council’, 13 July 2016.

¹⁸ Див. підрозділ III розділу 14 цього видання.

правопорядок, ні так важко досягнута стабільність”, і що для Росії існує “самостійний характер обраного нами демократичного шляху. І тому ми будемо рухатися вперед, враховуючи наші власні внутрішні обставини”¹⁹. Путін почав вибудовувати систему під назвою “керована демократія” або “суверенна демократія”, що означає спосіб збереження стабільності заради прогресу країни, на відміну від хаосу, що панував за його попередника, Б.Єльцина²⁰. Цей підхід передбачав блокування всього, що сприймалося як негативний вплив на Росію зовнішнього втручання в її внутрішні справи²¹.

У липні 2014р. Прем’єр-міністр Угорщини В.Орбан (*Viktor Orbán*) використав термін “неліберальна демократія”, щоб описати свою мету – створення в Угорщині системи врядування, яка “не заперечує фундаментальних цінностей лібералізму, таких як свобода тощо ..., але не робить цю ідеологію центральним елементом державної організації”²². У своїй промові В.Орбан зазначив, що Угорщині в пошуках більш ефективних шляхів гармонізації інтересів індивідів, громади та нації слід звернутися до досвіду Сінгапуру, Китаю, Індії, Туреччини та Росії.

У 2014р. ЄС для оцінки виконання державами-учасницями зобов’язання поважати спільні цінності запровадив Засади верховенства права (*Rule of Law Framework*), включно з триетапним процесом розгляду потенційних системних загроз для верховенства права, і в липні 2016р. Європейська Комісія перейшла до другого етапу цього процесу, коли виявила системну загрозу верховенству права в Польщі із зазначенням підстав для такого висновку²³. Цей висновок відбиває стурбованість з приводу політичного втручання в перегляд національного законодавства в судових інстанціях. Якщо на стурбованість Комісії не буде відповідної реакції, наступним кроком буде звернення до держав-учасниць стосовно ухвалення кваліфікованою більшістю рішення, яке – якщо кваліфікована більшість погодиться з тим, що триває серйозне і постійне порушення верховенства права, – призведе до санкцій проти Польщі.

Терміни “керована демократія”, “суверенна демократія” і “неліберальна демократія” припускають однакову легітимність різних форм демократичного врядування. Однак, жодна з цих форм не збігається з розумінням демократії початку 1990-х років.

Економічне співробітництво також було невід’ємною складовою дискурсу європейської безпеки початку 1990-х років, оскільки, якби перетворення підірвали соціальну єдність або призвели до подальшого погіршення чи краху економіки, то це могло б вплинути на політичний розвиток і

¹⁹ Президент Росії В.Путін, Послание Федеральному Собранию Российской Федерации, 25 апреля 2005г.

²⁰ Buckley, N., ‘Putin’s “managed democracy”’, *Financial Times*, 26 June 2006.

²¹ Polyakov, L., ‘Sovereign democracy as a concept for Russia’, *Russia Beyond the Headlines*, 25 Oct. 2007.

²² Повний текст див.: ‘Full text of Viktor Orbán’s speech at Băile Tușnad (Tusnádfürdő) of 26 July 2014’, *Budapest Beacon*, 29 July 2014.

²³ European Commission, ‘Rule of law: Commission issues recommendation to Poland’, Press release, 27 July 2016; European Commission, ‘Commission recommendation regarding the rule of law in Poland: questions and answers’, Fact sheet, 21 Dec. 2016.

підвищити ризик внутрішньої чи міждержавної напруженості та конфлікту²⁴. В 1992р. НБСЄ запровадила Економічний форум, але після 1993р. керівництво економічними перетвореннями перебрав на себе ЄС. 11 держав Центральної, Східної і Південно-Східної Європи, що під час холодної війни мали планову економіку, виконали процедури, що передують вступу, і приєдналися до ЄС як повноправні члени. Ще 15 європейських держав мають ті чи інші угоди про асоціацію з ЄС; останніми були угоди з Грузією, Косово та Україною.

Після фінансової кризи 2007-2008рр. лунали серйозні сумніви, включно з критикою Міжнародного валютного фонду (МВФ, *International Monetary Fund, IMF*), стосовно ефективності реакції ЄС²⁵.

Далі розглядаються намагання чотирьох головних організацій Європи (НАТО, ЄС, Рада Європи та ОБСЄ) у 2016р. адаптувати їх політику і практику роботи на фоні зростання невизначеності.

НАТО після Варшавського саміту 2016р.

Анексія Криму у 2014р. стала поворотним моментом у відносинах НАТО з Росією. На Уельському саміті НАТО у 2014р. його керівники назвали агресивні дії Росії проти України серйозним порушенням міжнародного права та “поворотним моментом в євроатлантичній безпеці”, що є “фундаментальним викликом нашому баченню єдиної, вільної і мирної Європи”. Дії Росії в Україні вписуються в “тенденцію нехтування міжнародним правом, у т.ч. Статутом ООН”, що “загрожує міжнародному правопорядку та кидає виклик євроатлантичній безпеці”²⁶.

У відносно сприятливих умовах європейського безпекового середовища після холодної війни не було підстав вкладати кошти в підтримання збройних сил, структура та розмір яких були потрібні для передової оборони на національних кордонах. Водночас багато європейських країн брали участь у військових операціях за межами Європи, що підвищувало вимоги до мобільності сил. Як наслідок, бази та об’єкти інфраструктури для постійної дислокації великих сил були закриті, а стратегії змінилися в напрямі виділення та розгортання військ для операцій “поза зоною”.

Реакцією на дії Росії в Україні став уважніший розгляд можливих наслідків для її сусідів – і для євроатлантичної спільноти в цілому – військових спроможностей Росії, створених після 2008р. в рамках її “нового бачення”

²⁴ United Nations Economic Commission for Europe, ‘The economic dimension of security’, Intervention at the fourth meeting of the OSCE Economic Forum, Prague, Mar. 1996.

²⁵ Після отримання рекомендацій МВФ Уряд Греції погодив з європейськими інституціями подальше зниження державних витрат у рамках кредитної угоди з Європейським механізмом стабільності (*European Stability Mechanism*) – т.зв. фондом термінової допомоги Єврозони. Див.: Obstfeld, M. and Thomsen, P.M., ‘The IMF is not asking Greece for more austerity’, IMF Blog, 12 Dec. 2016.

²⁶ North Atlantic Treaty Organization (NATO), ‘Wales Summit Declaration: issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales’, 5 Sep. 2014.

військових реформ²⁷. Пріоритетом підвищеної уваги до оборонних питань, до якої керівники НАТО закликали у 2014р., була краща підготовка та готовність у найкоротші строки національних збройних сил до територіальної оборони – в т.ч. шляхом збільшення оборонних ресурсів, виділених для фінансування додаткових підрозділів повної бойової готовності, збільшення резервних сил, готових до швидкої мобілізації, та необхідної військової техніки, потрібної для більшої чисельності сил. Водночас розпочалося планування тривалої колективної військової присутності в місцях, що вважаються важливими для забезпечення територіальної оборони.

У червні 2014р. США оголосили про важливі зміни у військовій стратегії в Європі в рамках Ініціативи забезпечення європейської безпеки (*European Reassurance Initiative, ERI*), а на Варшавському саміті НАТО 8-9 липня 2016р. керівники НАТО вжили додаткових кроків у напрямі підвищення боєготовності²⁸.

Рішення Варшавського саміту 2016р.

Висновки, зроблені керівниками НАТО у Варшаві, ґрунтувалися на планах виконання заходів, узгоджених на Уельському саміті 2014р. По-перше, вони стосувалися зобов'язання інвестування в оборону: обіцянки збільшити оборонні витрати до 2% ВВП, 20% з яких мають витратитися на дослідження, розробку та закупівлю основних видів озброєнь. У Варшаві держави-учасниці вперше з 2009р. повідомили про колективне збільшення річних оборонних витрат: тепер не менше 2% ВВП витрачають на оборону п'ять членів; 10 членів витрачають понад 20% своїх оборонних бюджетів на основні види озброєнь²⁹.

По-друге, в НАТО вирішили запровадити передову присутність у східній частині Альянсу: посилене передове базування військ в Естонії, Латвії, Литві та Польщі (та відповідну передову присутність на південному сході, насамперед у Румунії)³⁰. Така, запланована з 2017р., посилена передова присутність передбачатиме розгортання чотирьох багатонаціональних батальйонних тактичних груп, підготовлених до взаємодії з національними силами країни перебування. Канада (взаємодіє з Латвією), Німеччина (з Литвою), Велика Британія (з Естонією) і США (з Польщею) визвалися діяти як країни-засновники, чий головний обов'язок – надати сили самим і координувати сили інших задіяних держав-учасниць для забезпечення постійної присутності та ротації тактичних груп.

²⁷ На зустрічі з керівниками міжнародних інформаційних агентств, що працюють у Росії, 17 червня 2016р. Президент Володимир Путін відповів на питання про військову модернізацію Росії, сказавши: «Я вас запевняю, сьогодні Росія досягла значних успіхів на цьому шляху. Я зараз не буду всього перераховувати, але ми модернізували наші комплекси й успішно розвиваємо їх нові покоління». Transcript from Johnson's Russia List, 20 June 2016.

²⁸ US European Command Public Affairs Office, 'European Reassurance Initiative (ERI)', Fact sheet, as updated 5 Jan. 2017; North Atlantic Treaty Organization (NATO), 'Warsaw Summit Communiqué: issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8-9 July 2016', 9 July 2016.

²⁹ Див. розділ 9 цього видання.

³⁰ North Atlantic Treaty Organization (посилання 28).

Росія нарікала, що рішення НАТО запровадити передову присутність порушує Основоположний акт НАТО-Росія 1997р., в якому “НАТО підтверджує, що за нинішньої і передбачуваної безпекової ситуації Альянс здійснюватиме колективну оборону та виконуватиме інші завдання, забезпечуючи необхідну сумісність, інтеграцію і можливість власного зміцнення, а не за рахунок додаткового постійного розміщення значних бойових сил”³¹. Формулювання Основоположного акта фактично підтверджує односторонність рішення НАТО. Спроби Росії закріпити юридичні обмеження стосовно розмірів та місць розташування сил НАТО після розширення були відкинута Альянсом і, якби Росія наполягала на обговоренні цих лімітів, було б узагалі неможливо укласти Основоположний акт НАТО-Росія³². Зобов’язання Росії в Основоположному акті “проявляти подібну стриманість у розгортанні звичайних сил у Європі” – це також одностороння заява, що зависла у повітрі.

Крім рішення про розміщення військових частин НАТО в безпосередній близькості до потенційно вразливих кордонів, саміт погодився проводити масштабніші та частіші військові навчання, застосовуючи сценарії оборони національної території (а не реагування на природні чи гуманітарні катастрофи)³³.

Якщо ці два підсумкові рішення саміту зумовлені переважно стурбованістю діями Росії на сході Альянсу, то інші рішення відбивали потреби захисту від всього спектра загроз з будь-якого напрямку (*full spectrum, 360-degree approach*).

По-третє, в НАТО домовилися розвивати адекватну реальним умовам передову присутність у південно-східній частині Альянсу з особливою увагою до Чорноморського регіону, зокрема розгорнути там сухопутний компонент – багатонаціональну кадровану бригаду. Румунія погодилася підтримати Об’єднану ініціативу спільної розширеної професійної підготовки (*Combined Joint Enhanced Training Initiative*) для забезпечення спільних операцій за участі держав-членів НАТО. Також було домовлено детально розглянути варіанти зміцнення присутності авіаційних і морських сил НАТО в південно-східній частині Альянсу. США з 2006р. зміцнюють військову співпрацю з Болгарією і Румунією згідно з умовами двосторонніх угод про оборонне співробітництво. Однак рішення, прийняті на самітах НАТО 2014р. і 2016р., сприятимуть залученню більшої кількості держав-членів.

Зведені підрозділи сил НАТО (*NATO Force Integration Units*), створені в Болгарії і Румунії, використовуються для розширення консультацій

³¹ North Atlantic Treaty Organization (NATO), ‘Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation signed in Paris, France’, 27 May 1997.

³² Alberque, W., “Substantial combat forces” in the context of NATO-Russia relations’, NATO Defense College, Research Division, Research Paper no.131 (NATO Defense College: Rome, June 2016).

³³ За словами Генерального секретаря НАТО Є.Столтенберга (*Jens Stoltenberg*), у 2015р. було проведено близько 300 навчань, включно з навчаннями НАТО та національними навчаннями держав-членів, одним з яких було найбільше і найскладніше навчання за понад 10 років – *Trident Juncture*. Див.: North Atlantic Treaty Organization (NATO), *The Secretary General’s Annual Report, 2015* (NATO: Brussels, 28 Jan. 2016), p. 6.

з питань військового співробітництва. Прикладом розширення співробітництва було залучення у 2016р. ВПС Болгарії і Греції до регулярних американо-румунських двосторонніх авіаційних навчань *Thracian Star*³⁴.

По-четверте, в НАТО заявили, що спроможності колективної протиракетної оборони (ПРО), створення яких розпочалося у 2010р., досягли рівня початкової операційної готовності. Це досягнуто завдяки добудові в Румунії берегової бази ракет-перехоплювачів *Aegis Ashore* та передачі командування та управління Групі забезпечення операцій ПРО (*Ballistic Missile Defence Operations Cell, BMDOC*) зі складу Об'єднаної системи ПВО і ПРО (*Integrated Air and Missile Defence, IAMD*) НАТО. Складовою цієї системи є також радіолокаційні станції (РЛС) дальнього виявлення в Кюрезіку (Туреччина), а у 2018р. має бути побудована друга база ракет-перехоплювачів поблизу Редзіково (Польща). До системи ПРО НАТО інтегровані чотири бойові кораблі з системою *Aegis* на військово-морській базі Рота (Іспанії), а після необхідної модернізації до неї будуть інтегровані додаткові данські та голландські кораблі³⁵.

По-п'яте, Варшавський саміт розглянув також питання реагування на погіршення безпекової ситуації на південному фланзі НАТО. Альянс не бере безпосередньої участі в операціях Глобальної коаліції протидії ІД (*Global Coalition against Daesh*) в Іраку та Сирії (в яких, проте, беруть участь усі держави-члени; див. нижче), але на саміті, у принципі, домовилися надавати підтримку літаками АВАКС (*Airborne Warning and Control System, AWACS*). Хоча ця ідея попередньо обговорювалася, в документах саміту немає вказівок на дозвіл детального планування можливих військових операцій у регіоні Близького Сходу та Північної Африки під командуванням НАТО – хоча там і є посилання на рішення покращити спроможності з проведення експедиційних операцій.

Рішення саміту стосуються переважно заохочення кращого розуміння стратегічних умов регіону і зміцнення регіонального партнерства та заходів зі зміцнення спроможностей. Була узгоджена програма підтримки сил спеціального призначення Тунісу та допомоги у створенні в Тунісі спільного розвідувального центру; програми навчання сил безпеки Іраку, що зараз виконуються за межами Іраку, будуть перенесені до цієї країни³⁶.

По-шосте, керівництво НАТО домовилося розпочати операцію *Sea Guardian* – нову операцію із забезпечення безпеки в Середземному морі – у взаємодії з військово-морською операцією ЄС *Sophia* у Середземному морі (*EUNAVFOR MED*), яка, своєю чергою, була у 2016р. доповнена двома новими елементами: (а) підготовкою лівійських Сил берегової охорони;

³⁴ NATO Allied Air Command, Ramstein, Germany, 'Bulgaria hosts flying training for US, Romanian and Greek units', 20 July 2016.

³⁵ North Atlantic Treaty Organization (NATO), 'NATO Ballistic Missile Defence', Fact sheet, July 2016.

³⁶ North Atlantic Treaty Organization (NATO), 'NATO steps up efforts to project stability and strengthen partners', 9 July 2016.

(б) імплементацією ембарго ООН на поставки озброєнь до Лівії після дозволу РБ ООН на перевірку запідозрених у порушенні ембарго суден у відкритому морі³⁷.

Зазначені вище ініціативи свідчать про намагання запровадити більш цілісний підхід до зміцнення безпеки, оскільки вони передбачають взаємодію різних інститутів у виконанні кількох спільних завдань: реалізація військових аспектів протидії тероризму, боротьба з контрабандою, боротьба з організованою злочинністю.

Загалом, згідно з такою логікою, ЄС і НАТО підкреслили потребу тіснішої співпраці в питаннях безпеки на основі їх відповідних функціональних компетенцій, включно з досвідом боротьби з т.зв. гібридними загрозами. НАТО визначає цей вид загроз як поєднання відкритих і прихованих військових, напіввійськових і цивільних заходів, що вживаються з метою завдати діям противника, заплутати його, завдати йому шкоди чи примусити його до капітуляції (див. нижче).

Незмінним після Варшавського саміту залишилось одне важливе питання: керівництво не санкціонувало подовження перегляду стратегії оборони і стримування, що здійснювався після Лісабонського саміту 2010р. Однак у політичних настановах з оборонного планування, узгоджених міністрами оборони в середині 2015р., де визначені рекомендовані параметри вимог до військових спроможностей, поставлене завдання із всеохопної довгострокової адаптації НАТО до нових стратегічних умов.

Зміни у структурі сил США

США вносять важливі зміни до своєї військової присутності в Європі. Під час холодної війни Європейське командування США (*US European Command, EUCOM*) було, можливо, найважливішим бойовим командуванням. Проте, воно дедалі більше виконувало функції підтримки інших географічних командувань, які здійснювали крупні операції в Іраку (у 1991р. та після 2003р.), Афганістані (після 2001р.) та Африці (після 2007р.)³⁸. У червні 2014р. США оголосили Ініціативу забезпечення європейської безпеки (*European Reassurance Initiative, ERI*)³⁹. Ця Ініціатива, яка спочатку вважалася тимчасовим заходом, стала частиною процесу повернення *EUCOM* ролі важливого бойового командування.

Виконання *ERI* передбачає, що до кінця 2017р. у Європі постійно базуватимуться три повністю оснащені бригадні тактичні групи Сухопутних військ (СВ) США, які утримуватимуть на складах військову техніку, достатню для забезпечення швидкого розгортання додаткової танкової бригадної тактичної

³⁷ NATO Allied Maritime Command, Northwood, UK, 'NATO Operation Sea Guardian kicks off in the Mediterranean', 9 Nov. 2016.

³⁸ До створення у 2007р. Африканського командування, до зони відповідальності *EUCOM* належала й Африка.

³⁹ The White House, 'European Reassurance Initiative and other US efforts in support of NATO Allies and Partners', Fact sheet, 3 June 2014. Див. також: US European Command Public Affairs Office (посилання 28).

групи⁴⁰. Зоною відповідальності цих тактичних груп є східний фланг НАТО, де готуються об'єкти інфраструктури та тилового забезпечення для підвищення оперативності реагування підрозділів під час кризи, а також відновлене командування на дивізійному рівні для забезпечення більш ефективної взаємодії бригад⁴¹.

Із 2014р. США беруть участь у спільних навчаннях з шістьма країнами (Болгарією, Естонією, Латвією, Литвою, Польщею і Румунією) для забезпечення ефективної взаємодії з нещодавно розгорнутими там підрозділами. Ці заходи під назвою *Atlantic Resolve* характеризують як “безперервну серію навчань від Естонії до Болгарії”⁴².

Нові складнощі в безпековому середовищі НАТО

Заклик керівництва НАТО в комюніке Варшавського саміту дати відповідь на “виклики та загрози будь-якого роду та з будь-якого напрямку” підкреслив зростаючу складність загроз, з якими стикаються держави-члени. Упродовж більшої частини періоду після холодної війни держави-члени НАТО звикли користуватися якщо не домінуванням, то військовою перевагою під час військових операцій. Ступінь домінування над противником дозволяла вести операції без надмірного втручання, а в деяких випадках перевага була настільки великою, що противник був не здатним на якусь ефективну відповідь⁴³. Проте, останні військові події дозволяють припустити, що НАТО може вперше за 20 років зустрітися з потенційним противником, здатним обмежити свободу руху її сил та ускладнити підсилення держав-членів, які опинилися під загрозою.

Зокрема, російські операції в Сирії з 2015р. свідчать про те, що Росія завдяки нещодавній військовій модернізації набула певних спроможностей з ізоляції району бойових дій⁴⁴. Посадовці НАТО звертали увагу на розміщення Росією засобів з обмеження доступу/ізоляції району бойових дій (*anti-access/area denial, A2/AD*) в Мурманську, на Кольському півострові, в Калінінграді, на Чорному морі та у Східному Середземномор'ї⁴⁵. Крім того, в операціях у Сирії Росія комбіновано застосовувала різні види звичайних озброєнь – включно зі зброєю великої дальності, не досяжної для засобів протидії, – з надводних кораблів і підводних човнів у Чорному, Каспійському та Середземному морях.

⁴⁰ US Department of Defense, ‘EUCOM announces European Reassurance Initiative Implementation Plan’, 30 Mar. 2016.

⁴¹ US Senate Committee on Armed Forces, ‘Statement of General Philip Breedlove, Commander, US Forces Europe’, 1 Mar. 2016.

⁴² Lieutenant General Ben Hodges, in Tan, M., ‘Army expands Operation Atlantic Resolve to six countries’, *Army Times*, 20 Feb. 2015.

⁴³ Зокрема, за умов майже відсутньої ППО Лівії, ВПС НАТО безкарно діяли під час операцій *Odyssey Dawn* та *Unified Protector* у 2011р.; див.: Mueller, K. p.(ed.), *Precision and Purpose: Airpower in the Libyan Civil War* (RAND Corporation: Santa Monica, CA, 2015).

⁴⁴ Про роль Росії в Сирії див. підрозділи I і II розділу 3 цього видання.

⁴⁵ North Atlantic Treaty Organization (NATO), ‘NATO at 67: what (complex) agenda for NATO’s Warsaw Summit?’, Remarks by NATO Deputy Secretary General Alexander Vershbow to the Netherlands Atlantic Association and Netherlands Atlantic Youth, The Hague, 8 Apr. 2016.

Хоча Альянс не відігравав головну роль у боротьбі з тероризмом, безпекові виклики стають дедалі більш взаємопов'язаними і їх дедалі складніше класифікувати. Так, усі держави-члени НАТО беруть участь у Глобальній коаліції протидії ІД, а деякі з них відіграють важливу роль у бойових діях в Іраку та Сирії⁴⁶. Крім того, участь у бойових операціях беруть держави, що не є членами Альянсу, але є його дуже близькими партнерами (зокрема, Ірак, Йорданія, Катар, ОАЕ). Ці держави перебувають у центрі останніх ініціатив НАТО з питань оборонних спроможностей.

Не можна повністю відокремити операції коаліції з підриву спроможностей ІД та останні масові теракти в європейських містах⁴⁷. Якщо кількість нападів на союзників і далі зростатиме, то для НАТО буде дедалі важче утримуватися від активнішої участі в боротьбі з тероризмом⁴⁸. Питання тероризму наразі присутнє на більшості самітів НАТО, навіть якщо його немає в офіційному порядку денному. Крім того, немає юридичних перешкод для того, щоб зібрати разом представників військових і цивільних розвідслужб Північної Америки та Європи під егідою НАТО (це не стосується ЄС)⁴⁹.

Європейський Союз: зміцнення безпеки і оборони

Після скоординованих масових терактів у Парижі у 2015р. керівники ЄС пообіцяли працювати для зміцнення спільних механізмів забезпечення безпеки і оборони. Ф.Могеріні (*Federica Mogherini*), – яка обіймає три посади: Високого представника ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки, віце-президента Європейської Комісії і голови Європейського оборонного агентства (*European Defence Agency, EDA*), – вважає, що заходи зі зміцнення політики безпеки і оборони ЄС мають спиратися на три стовпи: (а) виконання Глобальної стратегії ЄС; (б) виконання Плану оборонних заходів ЄС; (в) зміцнення спів-праці з НАТО (див. нижче)⁵⁰. Презентуючи загальний підхід до безпеки і оборони, Ф.Могеріні пояснила, що заходи “стосуються не Європейської армії. Йдеться не про створення нової штаб-квартири ЄС на кшталт *SHAPE* (штаб Верховного головнокомандувача Об'єднаними збройними силами НАТО в Європі, *Supreme Headquarters Allied Powers Europe*). Йдеться не про те, щоб ЄС займався територіальною обороною; для цього є НАТО – для його членів, а для всіх інших це є справою власної національної оборони”⁵¹.

⁴⁶ Про роль очолюваної США Глобальної коаліції протидії ІД у Сирії та в Іраку див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

⁴⁷ Про теракти ІД в Європі у 2016р. див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

⁴⁸ У серпні 2016р. Президент Б.Обама зауважив, що “поразки ІДІЛ у Сирії та Іраку, схоже, змушують її перейти до тактики, яку ми побачили раніше – акцент на заохоченні масштабних терористичних актів”. Див.: Garamone, J., ‘ISIL knows it will lose, already shifting strategy, Obama says at Pentagon’, US Department of Defense, 4 Aug. 2016.

⁴⁹ Однак, об'єднання зусиль національних правоохоронних органів, які переважно очолюють боротьбу з тероризмом, залишається нерозв'язаною проблемою, оскільки НАТО не причетний до тих органів.

⁵⁰ European External Action Service (EEAS), ‘Remarks by Federica Mogherini at the joint press conference following the NATO Foreign Ministers’ meeting’, Brussels, 6 Dec. 2016.

⁵¹ European External Action Service (EEAS), ‘Remarks by High Representative/Vice President Federica Mogherini at the press conference following the Foreign Affairs Council’, Brussels, 14 Nov. 2016.

Виконання Глобальної стратегії ЄС

У червні 2016р. ЄС оприлюднив Глобальну стратегію зовнішньої і безпекової політики (*EU Global Strategy, EUGS*), у якій визначено п'ять пріоритетних сфер зовнішніх дій. Першим пріоритетом названа безпека ЄС, і стратегія зобов'язує активізувати зусилля ЄС на певних напрямках безпеки: оборона, кібербезпека, боротьба з тероризмом, енергетика і стратегічні комунікації. Виконання *EUGS* ґрунтується на діях ЄС з використанням власних ресурсів, але підкреслена також потреба тісної взаємодії з партнерами, “насамперед з НАТО”⁵².

У листопаді 2016р. Ф.Могеріні надіслала державам-членам ЄС пропозицію з виконання в рамках *EUGS* плану забезпечення безпеки і оборони⁵³. План визначає три завдання: (а) забезпечити реагування ЄС на зовнішні конфлікти і кризи; (б) зміцнити здатність партнерів розв'язувати проблеми власної безпеки без сторонньої допомоги; (в) підтримати ініціативи забезпечення захисту громадян ЄС, зміцнюючи зв'язки між зовнішніми діями та діяльністю суб'єктів ЄС з питань свободи, безпеки та судочинства, спрямованими на зміцнення внутрішньої безпеки, зокрема, у сфері боротьби з тероризмом і організованою злочинністю. План передбачав життя, починаючи з 2017р., конкретних заходів, що мали наповнити змістом кожне з завдань, а також запровадження процедури повідомлення держав-членів про прогрес виконання кожного з них; перше повідомлення заплановане на червень 2017р.⁵⁴

Виконання Плану оборонних заходів ЄС

У грудні 2013р. Європейська Рада підтримала пропозиції з розширення внутрішнього ринку оборонної і пов'язаної з нею продукції, а також зі створення “більш інтегрованої, стійкої, інноваційної і конкурентоспроможної європейської оборонно-технологічної і промислової бази (*European Defence and Technological Industrial Base, EDTIB*)”⁵⁵. З цього моменту розпочалася підготовка оборонних досліджень під керівництвом *EDA* та за фінансової підтримки Європейської Комісії. У рамках підготовчих дій будуть профінансовані три конкретні проекти: (а) способи ройового використання різномірних безпілотних сенсорних платформ; (б) метод інформування та навігації в будинках для війни в міських умовах; (в) стандартизація систем розпізнавання для безпілотних літальних апаратів (БЛА, *unmanned aerial vehicles, UAVs*). Кожен проект буде виконуватися консорціумом європейських оборонних компаній⁵⁶.

⁵² European External Action Service (посилання 3), p.9.

⁵³ Council of the European Union, *Implementation Plan on Security and Defence*, 14392/16, Brussels, 14 Nov. 2016.

⁵⁴ Council of the European Union (посилання 53), p.31.

⁵⁵ European Council, *Conclusions on Security and Defence Policy*, EUCO 217/13, Brussels, 19-20 Dec. 2013.

⁵⁶ European Defence Agency, ‘Preparatory action (PA) on CSDP-related research’, Fact sheet, 27 Oct. 2016.

Підготовчі заходи створюють передумови для розгляду державами-членами ЄС можливостей спільного фінансування оборонних досліджень – що раніше було частково упушено, – і в листопаді 2016р. Європейська Комісія запропонувала створити Європейський оборонний фонд (*European Defence Fund, EDF*) для підтримки спільних проєктів оборонних досліджень і спільного розвитку визначених спроможностей за фінансування ЄС. Комісія запропонувала виділити в наступній Багаторічній програмі фінансування (розпочнеться після 2020р.) €500 млн. на рік на підтримку оборонних досліджень і €5 млрд. – на підтримку спільних спроможностей. Згідно з пропозицією, відбір таких проєктів здійснює програмний комітет у складі представників держав-членів⁵⁷.

Зміцнення співробітництва ЄС-НАТО

У грудні 2015р. міністри закордонних справ держав-членів НАТО погодили текст стратегії стосовно ролі НАТО в “гібридній” війні, а у квітні 2016р. ЄС погодив власну спільну програму протидії гібридним загрозам. ЄС і НАТО дедалі більше підкреслюють потребу тіснішого безпекового співробітництва на основі їх практичного досвіду – в т.ч. у протидії т.зв. гібридним загрозам.

На Варшавському саміті НАТО 2016р. голова Європейської Ради Д.Туск (*Donald Tusk*), Президент Європейської Комісії Ж.-К.Юнкер (*Jean-Claude Juncker*) і Генеральний секретар НАТО Є.Столтенберг (*Jens Stoltenberg*) підписали спільну декларацію, де підкреслили потребу тіснішого співробітництва та доручили розробити програму конкретних дій⁵⁸.

У лютому 2016р. ЄС і НАТО уклали Технічну угоду з питань кіберзахисту (*Technical Arrangement on Cyber Defence*), яка передбачає спрощення обміну інформацією між групами реагування на надзвичайні ситуації, а на Варшавському саміті – домовилися вважати кібербезпеку ще одним функціональним напрямом зміцнення співробітництва⁵⁹.

У грудні 2016р. ЄС і НАТО оприлюднили домовленість про порядок реалізації спільної декларації. У домовленості зазначено сім напрямів зміцнення співробітництва: (а) протидія гібридним загрозам; (б) оперативна взаємодія у Середземномор’ї; (в) кібербезпека та кіберзахист; (г) розвиток оборонних спроможностей; (д) оборонні дослідження; (е) зміцнення потенціалу безпеки і оборони третіх країн; (є) організація різного роду спільних навчань⁶⁰.

⁵⁷ European Commission, *European Defence Action Plan*, Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the European Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions, COM(2016) 950 final, Brussels, 30 Nov. 2016.

⁵⁸ North Atlantic Treaty Organization (NATO), ‘Joint declaration by the President of the European Council, the President of the European Commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization’, Press Release (2016) 119, 8 July 2016.

⁵⁹ European External Action Service (EEAS), ‘EU and NATO increase information sharing on cyber incidents’, Press release, Brussels, 10 Feb. 2016.

⁶⁰ North Atlantic Treaty Organization (NATO), ‘Statement on the implementation of the Joint Declaration signed by the President of the European Council, the President of the European Commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization’, Press release (2016) 178, Brussels, 6 Dec. 2016.

Вплив рішень ЄС на безпеку і оборону

Рішення, прийняті у 2016р., можна вважати скромними, але вони можуть мати важливі наслідки. Заходи з виконання Глобальної стратегії ЄС можуть розглядатися як нова обгортка наявних ініціатив, таких як комплексний підхід ЄС до зовнішніх криз і конфліктів, пропозиції більш ефективної розбудови спроможностей⁶¹. Утім внесення цих ініціатив до стратегії може підвищити їх політичну вагу та ймовірність виконання.

Вперше відкривши шлях до спільного фінансування оборонних проєктів, запровадження Європейського оборонного фонду може означати суттєвий відхід від старої практики. Але конкретні результати залежатимуть від ще не прийнятих рішень стосовно змісту та обсягу Багаторічної програми фінансування після 2020р., тобто створення нових військових спроможностей є справою далекої перспективи. Нарешті, програма з наповнення змістом тіснішого партнерства ЄС-НАТО також є новим підходом, що може мати суттєві наслідки.

Рада Європи: зміцнення правової бази з метою забезпечення прав людини та верховенства права

Рада Європи є зберігачем понад 200 правових конвенцій, обов'язкових для 47 держав-членів, що стосуються широкого кола питань, пов'язаних із захистом прав людей, що перебувають під її юрисдикцією, – як власних громадян, так і громадян інших країн. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ, *European Court of Human Rights, ECHR*) є одним з елементів структури Ради Європи. ЄСПЛ розглядає заяви, що надходять до нього, про порушення громадянських і політичних прав, викладених у Європейській конвенції з прав людини (*European Convention on Human Rights*). Члени Ради Європи погодилися з обов'язковістю рішень Суду і за час існування він напрацював норми прецедентного права на основі власних попередніх рішень.

З часом кількість порушених у ЄСПЛ справ збільшилася, і наприкінці 2016р. на розгляд чекали близько 80 тис. справ⁶². ЄСПЛ отримував заяви з багатьох питань, прямо пов'язаних зі збереженням та розвитком системи європейської безпеки, про що йдеться у цьому підрозділі. Але деякі останні події заслуговують на особливу увагу.

З 2014р. ЄСПЛ розглянув ряд справ, що стосувалися правил надання притулку в Європі. Зокрема, Суд просили перевірити застосування в ЄС т.зв. Дублінської системи всупереч стандартам, встановленим відповідними

⁶¹ European Commission and High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, 'The EU's comprehensive approach to external conflict and crises', Joint communication to the European Parliament and the Council, Brussels, JOIN(2013) 30 final, Brussels, 11 Dec. 2013; European Commission and High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, 'Capacity building in support of security and development: enabling partners to prevent and manage crises', Joint communication to the European Parliament and the Council, JOIN(2015) 17 final, Brussels, 28 Apr. 2015.

⁶² Council of Europe and European Court of Human Rights, *Annual Report of the European Court of Human Rights 2016* (Council of Europe–European Court of Human Rights: Brussels, Mar. 2017), p.5.

конвенціями Ради Європи. Дублінська система – це метод визначення державами-членами ЄС суб'єктів, відповідальних за розгляд прохання громадянина третьої країни про надання притулку з метою уникнення вислання шукачів притулку з однієї країни до іншої і не допущення зловживань у вигляді подання кількох прохань про надання притулку однією особою. Після останнього перегляду Дублінської системи у 2013р. до ЄСПЛ почали надходити скарги окремих осіб на несправедливість застосування наявних правил⁶³. У ряді справ Суд виявив, що застосування Дублінської системи не забезпечувало людям захист, на який вони мали право згідно з однією чи кількома конвенціями, зберігачем яких є Рада Європи⁶⁴.

Від 2014р. ЄСПЛ отримав понад 4 000 індивідуальних скарг, пов'язаних з конфліктом в Україні, а також розглядає п'ять скарг, поданих Україною проти Росії⁶⁵. У 2016р. Туреччина домогалася вилучень з Європейської конвенції з прав людини, посилаючись на надзвичайний стан, оголошений у відповідь на спробу державного перевороту в липні. Однак ЄСПЛ спостерігає зростання кількості скарг з боку окремих громадян Туреччини⁶⁶.

Нарешті, обов'язковий характер юрисдикції ЄСПЛ означає, що держави повинні виконувати його рішення. У 2016р. Росія відмовилася виконати рішення 2014р. про компенсацію збитків у €1,9 млрд. акціонерам компанії *Юкос*, збанкрутілої у 2007р. внаслідок вимагання несплачених податків у поєднанні з каральними штрафами, накладеними російською владою. У 2015р. Парламент Росії ухвалив закон, що дозволив Росії не виконувати рішення ЄСПЛ, і на цій підставі Конституційний суд Росії у січні 2017р. постановив, що Росія не зобов'язана виплачувати компенсацію акціонерам *Юкос*. Комісар з прав людини Ради Європи відреагувала на рішення Росії надати національному суду пріоритет перед ЄСПЛ, заявивши, що воно “тягне далекосяжні наслідки для захисту прав людини в Росії і в усій Європі”⁶⁷.

ОБСЄ: виклики для механізму колективної безпеки

Конфлікт і врегулювання кризи в Україні

Посівши у 2016р. посаду головуючого, Німеччина окреслила пріоритети ОБСЄ. В рамках її мандата наголос було зроблено на розв'язанні конфліктів і врегулюванні криз, особливо в Україні (підрозділ II). Запропонована

⁶³ Regulation (EU) no.604/2013 of the European Parliament and Council of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the member state responsible for examining an application for international protection lodged in one of the member states by a third-country national or a stateless person, *Official Journal of the European Union*, L180/31, 26 June 2013.

⁶⁴ Огляд обраного прецедентного права міститься в European Court of Human Rights, ‘Dublin cases’, Fact sheet, June 2016.

⁶⁵ Огляд обраного прецедентного права міститься в European Court of Human Rights, ‘Armed conflict’, Fact sheet, Feb. 2017.

⁶⁶ Council of Europe and European Court of Human Rights (посилання 62), p.5.

⁶⁷ Council of Europe, ‘Commissioner concerned about non-implementation of a judgment of the European Court of Human Rights in Russia’, Strasbourg, 20 Jan. 2017.

німецькими представниками програма передбачала структурований діалог з ключових питань упродовж усього циклу конфлікту, використовуючи ОБСЄ як платформу для діалогу⁶⁸.

По завершенні у 2015р. процесу Гельсінкі+40, який не дав жодних результатів, Німеччина шукала нові шляхи продовження неформального діалогу з питань загальноєвропейської безпеки. У грудні 2016р. міністри закордонних справ держав-учасниць ОБСЄ домовилися розпочати структурований діалог про наявні й майбутні виклики та ризики безпеці в зоні відповідальності ОБСЄ⁶⁹. Іншим пріоритетом Німеччини у сфері воєнно-політичної безпеки було продовження переговорів про заходи зміцнення довіри та безпеки, передбачені Віденським документом (*Vienna Document*). У 2011р., коли з'явилася чинна версія Віденського документа, було домовлено, що нова версія з усіма погодженими змінами буде видана не пізніше 2016р.⁷⁰ У цьому випадку перевидати Віденський документ не вдалося через заперечення Росії, оскільки таке рішення вимагало консенсусу держав-учасниць ОБСЄ⁷¹.

ОБСЄ ініціювала новаторські заходи з підвищення прозорості на охоплених конфліктом територіях, включно з розміщенням в Україні неозброєних цивільних спостерігачів – Спеціальної моніторингової місії (СММ, *Special Monitoring Mission, SMM*)⁷². До спроб припинити бойові дії на сході України належали локальні домовленості про розведення воюючих сторін і відведення озброєнь із зони бойових дій. Останньою була Рамкова угода про розведення сил і засобів, підписана Тресторонньою контактною групою 21 вересня 2016р. (Україна, Росія та ОБСЄ як посередник)⁷³. Згідно з нею, воюючі сторони мають надати СММ загальну інформацію про місця розташування сил (формувань) і техніки в зоні та впродовж 24 годин після завершення розведення поінформувати про місця відведення військ і техніки. Більшість персоналу СММ були розміщені в зоні конфлікту на сході України чи поблизу неї. Їх роботу, за повідомленнями, ускладнюють постійні спроби блокувати доступ до місць, запланованих до відвідання⁷⁴. Пропозиції Президента України П.Порошенка стосовно захисту СММ (наприклад, надання озброєного поліцейського супроводу під егідою ОБСЄ) вимагатимуть зміни її

⁶⁸ German Federal Government and Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), *Renewing Dialogue, Rebuilding Trust, Restoring Security: The Priorities of the German OSCE Chairmanship in 2016* (German Federal Foreign Office-OSCE: Berlin, 2016).

⁶⁹ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 'From Lisbon to Hamburg: declaration on the twentieth anniversary of the OSCE Framework for Arms Control', Ministerial Council document MC.DOC/4/16, Hamburg, 9 Dec. 2016.

⁷⁰ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), *Vienna Document 2011 on Confidence- and Security-Building Measures*, FSC.DOC/1/11, 30 Nov. 2011, para. 152.

⁷¹ European Union, OSCE Forum for Security Cooperation no.834, 'EU statement on reissuing the Vienna Document 2011', FSC.DEL/208/16, Vienna, 9 Nov. 2016.

⁷² Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 'Special Monitoring Mission (SMM) to Ukraine: the facts', Vienna, Dec. 2016. Див. також підрозділ II розділу 5 цього видання.

⁷³ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 'Framework Decision of the Trilateral Contact Group relating to disengagement of forces and hardware', 21 Sep. 2016.

⁷⁴ Ambassador Daniel Baer, 'Keeping an international eye on Ukraine', *Wall Street Journal*, 16 Aug. 2016.

мандата⁷⁵. Їх відхилила Росія, яка готова розглядати лише застосування для цього місцевих правоохоронців з Донбасу⁷⁶.

3 жовтня 2014р. СММ почала використовувати БЛА, як доповнення моніторингу на землі. БЛА використовувалися для швидкого реагування на повідомлення про інциденти в районах, де розміщення спостерігачів було надто небезпечним⁷⁷. БЛА були надані, доставлені та обслуговувалися за контрактом австрійською компанією, а їх застосуванням керувала ОБСЄ. Через регулярні обстріли та застосування засобів радіоелектронного придушення, їх використання виявилось економічно недоцільним, і у 2016р. від них відмовилися, переважно через великі витрати⁷⁸.

Основоположні права і свободи людини

Другий головний пріоритет Німеччини стосувався основоположних прав і свобод людини та охоплював теми, які Німеччина вважає тісно пов'язаними з головними поточними проблемами європейської безпеки. До них належали забезпечення свободи висловлювань, роль ЗМІ та журналістів, становище меншин під час кризи. Була заявлена мета – помітно зміцнити органи ОБСЄ, безпосередньо пов'язані з цими питаннями: Бюро з питань демократичних інститутів і прав людини (*Office for Democratic Institutions and Human Rights, ODIHR*), офіси Верховного комісара у справах національних меншин (*High Commissioner on National Minorities, HCNM*) і Представника з питань свободи ЗМІ (*Representative on Freedom of the Media, RFOM*). Утім, до кінця 2016р. в ОБСЄ накопичилося багато важливих неухвалених рішень стосовно інструментів керівництва в цих сферах.

У 2016р. вплив термін повноважень *RFOM* і *HCNM*, і держави-учасниці ОБСЄ не змогли узгодити їх наступників. В обох випадках головною причиною незгоди були заперечення Росії⁷⁹. У березні 2016р. ОБСЄ, не спромігшись погодити наступника, вирішила подовжити на один рік перебування Д.Міятович (*Dunja Mijatovic*) на посаді *RFOM* за умови не перепризначення її на цю посаду на третій термін⁸⁰. Дев'ять держав-учасниць ОБСЄ запропонували кандидатури на заміну Д.Міятович, але всі вони були відхилені Росією без пояснень⁸¹. До кінця 2016р. рішення про наступника так і не було прийняте. Заперечення Росії проти перепризначення А.Торс (*Astrid Thors*)

⁷⁵ UNIAN, 'Poroshenko speaks of tasks for OSCE armed police mission in Donbas', 25 Apr. 2016.

⁷⁶ UAWire, 'Lavrov: OSCE police mission in the Donbas is no longer relevant', 30 Nov. 2016.

⁷⁷ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 'Special Monitoring Mission to Ukraine successfully completes the first flight of its unarmed/unmanned aerial vehicles', Vienna, 23 Oct. 2014.

⁷⁸ Hudson, J., 'International monitor quietly drops drone surveillance of Ukraine war', *Foreign Policy*, 28 Oct. 2016.

⁷⁹ UAWire (посилання 76); Organization for Security and Co-operation in Europe (посилання 77).

⁸⁰ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), Extension of the Mandate of the OSCE Representative on Freedom of the Media, Ministerial Council Decision no.1/16, MC.DEC/1/16/Corr.11, 23 Mar. 2016.

⁸¹ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), Interpretative Statement under Paragraph IV.1(A)6 of the Rules of Procedure of the Organization for Security and Co-operation in Europe, Ministerial Council document MC.DEC/1/16/Corr.1, Attachment 1, 23 Mar. 2016.

на посаду Верховного комісара у справах національних меншин ґрунтувалися на невдоволенні поданою нею у 2014р. доповіддю про ризики для місцевих українців і кримських татар після анексії Криму Росією⁸².

Оскільки різні допоміжні органи ОБСЄ працюють відносно незалежно, то дії Росії можуть бути пояснені як частина більш широких зусиль у реалізації довгострокової мети поставити їх під щільніший контроль держав-учасниць⁸³.

Крім діяльності у віденській штаб-квартирі, ОБСЄ є присутньою в різних місцях конфліктів. У 2016р. Азербайджан заблокував подовження повноважень офісу ОБСЄ в Єревані на тій підставі, що деякі проекти могли зміцнити військовий потенціал Вірменії. У відповідь Вірменія заблокувала подовження мандатів Координатора проектів ОБСЄ в Узбекистані, Центру ОБСЄ в Бішкеку (Киргизстан) і спостерігачів ОБСЄ на двох російських пунктах пропуску на російсько-українському кордоні⁸⁴. Вірменія також заблокувала ухвалення зведеного бюджету ОБСЄ. Крім того, МЗС Киргизстану зажадало змінити статус Центру ОБСЄ в Бішкеку, понизивши його до програмного офісу.

Така нездатність домовитися свідчить про розбіжності всередині ОБСЄ з важливих аспектів європейської безпеки та, можливо, про повернення до європейських відносин військового фактору, а також про нерозв'язану проблему – як зупинити прогресуючу корозію угод, покликаних підтримувати воєнно-політичну безпеку. Однак згода організувати структурований діалог про поточні загрози та виклики у неформальній робочій групі – але в рамках ОБСЄ (див. вище) – може надати ОБСЄ можливість знову стати важливою платформою для співробітництва.

⁸² YLE Daily News, 'Russia blocks reappointment of Finn as OSCE Minorities High Commissioner', 30 Aug. 2016.

⁸³ Bond, I., 'Russia in international organizations: the shift from defence to offence', eds D.Cadier and M.Light, *Russia's Foreign Policy: Ideas, Domestic Politics and External Relations* (Palgrave Macmillan: Basingstoke, 2015).

⁸⁴ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 'Statement by the chairperson', Permanent Council, PC.JOUR/1126, 31 Dec. 2016.

II. Конфлікти на пострадянському просторі: останні події

КАТЕРИНА КЛИМЕНКО

Нинішні конфлікти на пострадянському просторі виникли в останні роки Радянського Союзу та після його розпаду¹. Іншого виміру надав їм відносно новий конфлікт в Україні. Хоча ці конфлікти часто називають “замороженими”, останні 10 років показали, що збройне насильство триває, а подекуди й зростає². Російсько-грузинська війна 2008р. та наступні події в Абхазії і Південній Осетії, активізація боїв за Нагірний Карабах у 2016р. і новий, потенційно затяжний конфлікт на сході України показують, що конфлікти, пов’язані з питаннями суверенітету, етнічної належності та кордонів, на пострадянському просторі є далекими від розв’язання. В нинішній ситуації загострення геополітичного суперництва між Росією і Заходом будь-яка майбутня ескалація збройного насильства навколо них зумовлює суттєві ризики як для пострадянського простору, так і для сусідніх регіонів.

У цьому підрозділі розглядаються події 2016р. в Абхазії і Південній Осетії, Нагірному Карабаху та на сході України. Інший важливий заморожений конфлікт у регіоні – тривалий конфлікт у Молдові стосовно бунтівного анклаву Придністров’я – був у 2016р. відносно небагатим на події і залишається більш контрольованим за інші конфлікти на пострадянському просторі³.

Абхазія і Південна Осетія

З початком конфлікту в Україні у 2014р. Росія значно зміцнила контроль над сепаратистськими регіонами Грузії – Абхазією і Південною Осетією, – за рахунок яких розширила свій безпековий простір⁴. Так, визнавши їх незалежність, Росія вже не вважає Абхазію і Південну Осетію частиною Грузії та, ймовірно, діє, виходячи з того, що ці конфлікти розв’язані.

У листопаді 2014р. Росія уклала Договір про союзництво і стратегічне партнерство з Абхазією, а в березні 2015р. – Договір про союзництво та інтеграцію з Південною Осетією. Ці два договори можуть бути ще одним кроком від нинішньої невизнаної незалежності (крім Росії та ще кількох держав) до фактичної анексії⁵.

¹ Пострадянський простір охоплює 15 незалежних держав, що виникли після розпаду Радянського Союзу: Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Естонія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан та Україна.

² Узгодженого визначення “замороженого” конфлікту немає. Цей термін часто використовують для позначення конфліктів на пострадянському просторі – в Нагірному Карабаху, Придністров’ї, Абхазії та Південній Осетії. Він означає відносну стабільність без розв’язання конфлікту по завершенні відкритої війни. Див., зокрема: Cooley, A., ‘Scripts of sovereignty: the freezing of the Russia-Ukraine crisis and dilemmas of governance in Eurasia’, Center on Global Interests, 2015.

³ De Waal, T., ‘Ever-intractable Transnistria’, Carnegie Europe, Press release, 22 Nov. 2016.

⁴ Melvin, N. and Klimenko, E., ‘The regionalisation of armed conflict in the Caucasus’, CASCADE, Working paper, Dec. 2016.

⁵ Абхазія і Південна Осетія визнані всього шістьма і п’ятьма державами-учасницями ООН, відповідно.

Різниця в назвах договорів відбиває різну динаміку інтеграції кожного регіону з Росією. В Абхазії, де значна частина населення та еліти не бажали поступитись незалежністю Росії, запропонований Росією проект викликав хвилю протестів⁶. Лише після серії консультацій і зміни тексту Договору та його назви його нарешті підписали⁷. Хоча новий документ урахував позицію Уряду Абхазії і занепокоєння її населення, але невизнана республіка, схоже, не мала іншого вибору, крім як погодитися на значні поступки, в т.ч. схвалення наявної за фактом координації зовнішньої політики і створення спільного простору безпеки і оборони⁸. В листопаді 2015р. Росія зробила ще один крок – підписала угоду з Абхазією про створення спільних збройних сил. Ця угода була ратифікована в листопаді 2016р.⁹

Водночас у Південній Осетії Договір отримав значно більшу підтримку. Так, Уряд Південної Осетії кілька разів висловлював бажання приєднатися до Північної Осетії у складі Росії і навіть розглядав можливість проведення референдуму у 2016р., який перенесли на 2017р.¹⁰ Тому Договір з Південною Осетією є значно ширшим та охоплює кілька сфер, не згаданих у Договорі з Абхазією. Крім створення спільного оборонного і безпекового простору, армія Південної Осетії була інтегрована до складу російської. Створення т.зв. координаційного центру внутрішніх справ також значною мірою інтегрувало поліцію Південної Осетії до російської. Крім того, митні структури повністю підпорядковані структурам РФ. Договір також охоплює освіту, страхування, охорону здоров'я і соціально-економічне забезпечення¹¹.

Серед конкретних кроків на місцевому рівні Росія продовжила т.зв. повзучу демаркацію кордону – повільне пересування меж окупації вглиб міжнародно визнаної території Грузії¹². Так, у липні 2015р. російські війська в Південній Осетії пересунули прикордонні стовпи, розширивши адміністративні кордони Південної Осетії, внаслідок чого відрізок нафтопроводу

⁶ Силаев Н. Второе приглашение. – *Lenta.ru*, 27 октября 2014г.

⁷ Спочатку проект Договору містив багато положень про інтеграцію Абхазії з Росією, які в остаточному варіанті були вилучені. Російський проект містив статтю про надання абхазького громадянства громадянам Росії, яку також вилучили. Російський проект передбачав створення спільного військового угруповання шляхом об'єднання абхазьких збройних сил з російськими. У новому варіанті, однак, зазначено, що лише окремі частини абхазьких збройних сил увійдуть до спільного військового угруповання. Крім того, Абхазія вилучила кілька статей про уніфікацію стандартів освіти, охорони здоров'я тощо. Див. Alania Information Agency, 18 Dec. 2014, <<http://osinform.org/48191-dogovor-o-soyuznichestve-mezhdu-rossiye-i-abhaziyey-popravki-abhazskoy-storony.html>>.

⁸ Договор между Российской Федерацией и Республикой Абхазия о союзничестве и стратегическом партнерстве. – *Kremlin.ru*, 24 ноября 2014г.

⁹ Подписан закон о ратификации Соглашения между Россией и Абхазией об объединенной группировке войск. – *Kremlin.ru*, 22 ноября 2016г.

¹⁰ Крючков И., Дергачев В. Южная Осетия переносит “крымский сценарий”. – *Gazeta.ru*, 26 мая 2016г.

¹¹ Договор между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия о союзничестве и интеграции. – *Кавказский узел*, 30 июня 2015г.

¹² Markedonov, S., ‘Why Russia’s “borderization” strategy makes Georgia so nervous’, *Russia Direct*, 29 July 2015; Socor, V., ‘Russia accelerates “borderization” in Georgia on war’s 20th anniversary’, *Jamestown Foundation*, 2 Oct. 2013.

Баку-Супса опинився на адміністративній території Південної Осетії¹³. Війська Південної Осетії брали участь у російських масштабних військових навчаннях *Кавказ-2016*¹⁴. Росія також збільшила фінансову підтримку сепаратистських регіонів: вона фінансує до 70% бюджету Абхазії і понад 90% бюджету Південної Осетії, у т.ч. всі соціальні виплати, пенсії і зарплати чиновників¹⁵. Крім того, громадяни сепаратистських регіонів отримали російські паспорти¹⁶.

Уряд Грузії вважає просування Росії повзучою анексією, але в нього мало способів чи механізмів завадити цьому¹⁷. Хоч у 2012р. Уряд Грузії оголосив нову стратегію запровадження соціальних, економічних і політичних контактів з Абхазією і Південною Осетією, це поки що не дало відчутних результатів¹⁸. Політика відновлення відносин з Росією також принесла лише обмежені результати через розбіжності стосовно Абхазії та Південної Осетії.

З метою врівноваження впливу Росії у регіоні, Грузія продовжує зміцнювати зв'язки з ЄС, США та НАТО. В рамках пакета співпраці НАТО-Грузія у 2015р. був створений спільний навчальний центр НАТО-Грузія для допомоги Грузії у реформуванні, модернізації та зміцненні її безпеки і оборони¹⁹. У листопаді 2016р. поблизу Тбілісі пройшли другі навчання НАТО-Грузія за участі грузинських військ, а також 13 держав-членів і партнерів НАТО²⁰. Тим часом, хоча Варшавський саміт НАТО 2016р. не запропонував Грузії Плану дій з набуття членства, було домовлено про вагому двосторонню допомогу, насамперед від США, і в грудні 2016р. США і Грузія підписали рамкову угоду про співпрацю в галузі безпеки на 2016-2019рр.²¹

Нарешті, у 2016р. повністю набула чинності Угода про асоціацію ЄС-Грузія, і вдалося досягти суттєвого прогресу в запровадженні безвізового режиму з ЄС²².

¹³ 'EU warning over Russia "land grab" in South Ossetia border row', BBC News, 16 July 2015.

¹⁴ Географія учений "Кавказ-2016" розширилась до Северної Осетії: кадры с "поля боя". – *Звезда*, 7 сентября 2016г.

¹⁵ Антонова Е., Химшиашвили П. Россия вдвое увеличит финансовую помощь Абхазии. – *РБК*, 30 октября 2015г.

¹⁶ Куприна Ю. Более 90% жителей Южной Осетии получили российские паспорта. – *Комсомольская правда*, 22 мая 2009г.

¹⁷ Georgian Ministry of Foreign Affairs, 'Russia continues a policy of creeping annexation towards the occupied territories of Georgia', Accent IA, 3 Nov. 2016.

¹⁸ Абхазия, несмотря на спекуляции о вхождении в состав России, боится тесного сближения с Москвой. – *On Kavkaz*, 17 сентября 2016г.; Минфин РФ: финпомощь Южной Осетии до 2019г. составит 7,6 млрд. рублей. – *Sputnik*, 14 сентября 2016г.

¹⁹ North Atlantic Treaty Organization (NATO), 'Substantial NATO-Georgia Package', Media backgrounder, Feb. 2016; North Atlantic Treaty Organization (NATO), 'NATO-Georgian Joint Training and Evaluation Center (JTEC)', Fact sheet, 27 Aug. 2015.

²⁰ North Atlantic Treaty Organization (NATO), 'Georgian military lead landmark NATO-Georgia Exercise 2016', Press release, Nov. 2016.

²¹ Tskhvitava, G., 'Boost to military reform in Georgia', Institute for War and Peace Reporting, 19 July 2016; Minabde, G., 'US-Georgia defense and security cooperation moves to a new stage', Jamestown Foundation, 13 Dec. 2016.

²² European Commission, 'EU-Georgia Association Agreement fully enters into force', Press release, July 2016; Baczyńska, G., 'EU unblocks visa-free travel for Ukraine, Georgia', Reuters, 8 Dec. 2016.

Чотириденна війна за Нагірний Карабах

2-5 квітня 2016р. значно погіршилася ситуація навколо Нагірного Карабаху, ацени одного з найдавніших конфліктів на пострадянському просторі. Сторони конфлікту звинувачували одна одну в порушенні перемир'я. Азербайджан повідомив про обстріл з боку Вірменії, а Вірменія звинуватила Азербайджан у наступальних діях у зоні конфлікту. Повідомлялося про застосування бойових літаків, танків, важкої артилерії, БЛА і ракетних установок²³. Дані про втрати різняться (діаграма 4.2). Міністерство оборони Нагірного Карабаху повідомило про близько 200 загиблих азербайджанських військових. Вірменія заявила про втрату з її боку 18 осіб загиблими та 35 пораненими. Азербайджан, своєю чергою, заявив про втрату зі свого боку 12 військових і понад 100 – з боку Вірменії²⁴.

У 2016р. війська Азербайджану вперше з 1990-х років спромоглися повернути контроль над невеликими ділянками території навколо Карабаху – лінія зіткнення змінилася вперше з 1994р. До ескалації насильства у квітні 2016р. призвели кілька факторів.

Гонка озброєнь та інтенсифікація насильства

На думку деяких аналітиків, саме гонка озброєнь між Вірменією та Азербайджаном зробила лінію фронту в Карабаху “найбільш мілітаризованою зоною в Європі”²⁵. Доходи від нафти дозволили Азербайджану значно збільшити оборонні витрати та диверсифікувати постачальників. Азербайджан імпортує більшість озброєнь з Росії, але має також тісні зв'язки з Ізраїлем (у якого він купляв сучасні озброєння, зокрема БЛА та ракетні системи) та підписав угоду про військове співробітництво з Туреччиною²⁶. У 2016р., однак, і Вірменія, і Азербайджан вперше з 2011р. зменшили військові витрати. Витрати Азербайджану, на які вплинуло зниження цін на нафту, впали на 36% в реальних цінах – до \$1,4 млрд.; військові витрати Вірменії зменшилися на 5,5% – до \$431 млн.²⁷ Це скорочення зменшило дисбаланс у витратах між ними з приблизно 7:1 на користь Азербайджану у 2011-2015рр. до 4,6:1 у 2016р. Водночас, партнерство Вірменії з Росією і членство в ОДКБ дозволяє їй отримувати російські озброєння значно дешевше і в кредит.

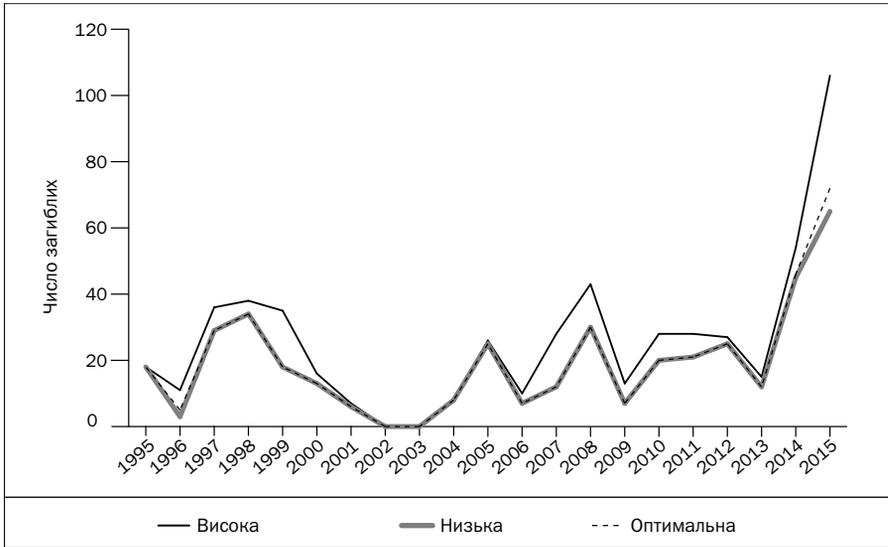
²³ Baranec, T. and Juraj, B., ‘Nagorno-Karabakh and the military balance’, CACI Analyst, 10 May 2016; Al Jazeera, ‘Nagorno-Karabakh crisis escalates amid threat of war’, 4 Apr. 2016; Broers, L., ‘The Nagorno Karabakh conflict: defaulting to war’, Chatham House, Research paper, July 2016.

²⁴ NTV, [Defense Ministry of Nagorno-Karabakh: 200 Azeri militants killed in battle], 2 Apr. 2016 (in Russian).

²⁵ Mammadov, F., ‘The Armenia Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict as the key threat to peace and cooperation in the South Caucasus’, *Caucasus International*, vol.6, no.1 (summer 2016), p.157.

²⁶ Stevenson, J. and Tiffin, G., *Russian Clients and Global Foreign Policy Strategy: Evidence from Foreign Military Sales*, National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism (START) (START: College Park, MD, Aug. 2015); Bloomberg, ‘Israel’s top oil supplier endures Gaza as Azeri ties grow’, 29 Sep. 2014.

²⁷ База даних СІПРІ про військові витрати, <<http://www.sipri.org/databases/milex/>>. Див. підрозділ І розділу 9 цього видання.

Діаграма 4.1. Число загиблих унаслідок бойових дій у конфлікті в Нагірному Карабаху в 1995-2015рр.

Примітка: Уппсальська програма збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*) наводить низьку, високу та оптимальну оцінку числа загиблих унаслідок бойових дій.

Джерело: UCDP, 'Government of Azerbaijan–Republic of Nagorno-Karabakh', <<http://ucdp.uu.se/additionalinfo?id=833&entityType=4#2013>>.

Перестрілки на лінії зіткнення не припинилися після домовленостей про припинення вогню в 1994р., але з 2014р. сталися суттєвий сплеск насильства і значне зростання напруженості²⁸. Так, у листопаді 2014р. азербайджанські війська збили вірменський вертоліт *Mi-24* – вперше після припинення вогню в 1994р.²⁹ У 2015р. зберігався значний рівень насильства, в т.ч. з використанням артилерії обома сторонами. У вересні 2015р. застосовувалася артилерія (реактивні системи залпового вогню, 122-мм гаубиці *2A18 (Д-30)* і міномети)³⁰. За даними Міністерства оборони Нагірного Карабаху, 8-9 грудня 2015р. припинення вогню на лінії зіткнення порушувалося понад 180 разів³¹. Враховуючи це, насильство у квітні 2016р. було не окремим випадком, а продовженням тенденції активізації бойових дій двох попередніх років.

²⁸ Uppsala Conflict Data Programme (UCDP), 'Government of Azerbaijan–Republic of Nagorno-Karabakh', Battle Related Deaths Database, <<http://ucdp.uu.se/additionalinfo?id=833&entityType=4#2013>>.

²⁹ *The Guardian*, 'Armenian military helicopter shot down by Azerbaijani forces, killing three', 14 Nov. 2014.

³⁰ Нерсисян Л. Конец перемирия. – *Lenta.ru*, 28 сентября 2016г.

³¹ Armen Press Agency, 'US Department of State: use of heavy artillery in conflict zone of Nagorno Karabakh is unacceptable', 10 Dec. 2015.

Разом зі зростанням насильства відбувалася “мілітаризація риторики” навколо конфлікту³². У виступах воєнно-політичного керівництва Азербайджану почастишали заяви про “зміцнення армії Азербайджану”, майбутню “воєнну перемогу” над Вірменією і “звільнення окупованих територій”³³. Вірменська сторона також вдалася до агресивної риторики, заявивши про бажання та готовність дати жорстку військову відповідь на провокації Азербайджану³⁴.

Війна стала важливим джерелом легітимності обох режимів³⁵. І Вірменія, і Азербайджан переживають серйозні економічні труднощі та зростання соціальних протестів. Зосередження уваги на війні дає обоє режимам можливість об’єднати населення навколо керівництва перед лицем зовнішньої загрози і таким чином відволікти громадськість від внутрішньополітичних питань, економічних проблем і занепокоєння правами людини.

Мляві мирні переговори

Мирний процес у Нагірному Карабаху значно уповільнився після узгодження у 2007р. Мадридських принципів (*Madrid Principles*). У 2011-2012рр. тодішній Президент Росії Д.Медведев організував кілька зустрічей на високому рівні, але жодна не призвела до будь-якого прогресу. Загалом, крім ініціатив Росії, інші члени Мінської групи виявляли досить мало зацікавленості до процесу.

Однак, у відповідь на зростання насильства у 2014р. Франція, Росія і США організували три окремих зустрічі на високому рівні в Парижі, Сочі та Ньюпорті, відповідно. Співголови Мінської групи ОБСЄ у намаганні знизити напруженість також організували кілька зустрічей на рівні міністрів закордонних справ. Але ці ініціативи виявилися неефективними: жодна з зустрічей 2014-2015рр. не завершилася підписанням угоди чи покращенням ситуації на місці.

У відповідь на ескалацію бойових дій у 2016р. співголови Мінської групи провели 16 травня 2016р. термінову зустріч у Відні³⁶. 20 червня Президент Росії В.Путін скликав тристоронній саміт у Санкт-Петербурзі. Але навіть члени Мінської групи визнають, що конфлікт має мало шансів на розв’язання через “неготовність до цього лідерів”³⁷.

³² De Waal, T., Speech at CASCADE workshop, Tbilisi, Apr. 2016.

³³ Azernews.Az, ‘Azerbaijani Army to free occupied lands soon’, 30 Oct. 2015.

³⁴ Remarks by the President of the Republic of Armenia H. E. Serzh Sargsyan at the OSCE Meeting of the Heads of State or Government (Summit), 2010, <<http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2010/12/02/news-78/>>.

³⁵ Schumacher, T., ‘Armenia, Azerbaijan and the Nagorno-Karabakh conflict: why the “black garden” will not blossom any time soon’, Egmont Royal Institute for International Relations, Security Policy Brief, Apr. 2016; von Soest, C. and Grauvogel, J., ‘How do non-democratic regimes claim legitimacy? Comparative insights from post-Soviet countries’, German Institute of Global and Area Studies, Working Paper no.277, Aug. 2015.

³⁶ Joint Statement of the Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation, Secretary of State of the United States of America and State Secretary for Europe Affairs of France, 16 May 2016, <<http://www.osce.org/mg/240316>>.

³⁷ Armen Press Agency, ‘John Kerry doesn’t see conditions for Nagorno Karabakh conflict settlement’, 30 Sep. 2016.

Східна Україна

Конфлікт в Україні – відносно нове явище на пострадянському просторі. Однак брак прогресу впродовж трьох років після революції на Майдані в лютому 2014р. свідчить про те, що він може перетворитися на ще один затяжний конфлікт у регіоні³⁸.

Ситуація у 2016р.

Попри дві Мінські домовленості (підписані у вересні 2014р. і в лютому 2015р.) та кілька заяв про перемир'я, у 2016р. ОБСЄ зафіксувала сотні порушень припинення вогню та застосувань важких озброєнь, включно з мінометами, артилерією і танками, а також порушень ліній їх відведення (підрозділ I)³⁹. ОБСЄ повідомляє про порушення з обох боків лінії зіткнення, хоч обидві сторони заперечують свою провину в початку бойових дій. Останні бої – у грудні 2016р. – точилися переважно навколо Світлодарської дуги, на північний захід від Дебальцева⁴⁰.

За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини (*United Nation's Office of the High Commissioner for Human Rights, OHCHR*), з початку конфлікту у 2014р. в Україні зафіксовано 32 453 жертви конфлікту (військово-службовців українських Збройних Сил, цивільних і учасників збройних угруповань): 9 733 загиблих і 22 720 поранених⁴¹. Крім того, загальне число шукачів притулку склало 1 481 377 осіб, більшість з яких виїхали до РФ (1 154 212)⁴². Число внутрішньо переміщених осіб (ВПО), зареєстрованих Міністерством соціальної політики України, становило 1 656 662 особи⁴³, але за даними інших джерел, через часткове повернення людей до постраждалих районів фактичне число ВПО вважається близьким до 900 тис. осіб⁴⁴.

Мінськ-II: що нового?

Майже за два роки після підписання других Мінських домовленостей досягнуто небагато прогресу – переважно через різні пріоритети сторін (таблиця 4.1). Україна наполягає на першочерговості виконання безпечових пунктів угоди: забезпечення постійного припинення вогню, виводу

³⁸ Про перебіг конфлікту див.: Вілсон Е. “Зовнішнє втручання в український конфлікт: до замороженого конфлікту у Донбасі”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, с.135-148; “Український конфлікт і його наслідки”. – *Щорічник СІПРІ 2015*, с.51-88.

³⁹ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), OSCE Mission in Ukraine, Daily reports, <<http://www.osce.org/ukraine-smm/reports>>.

⁴⁰ Organization for Security and Co-operation in Europe (посилання 39).

⁴¹ Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), ‘Report on the human rights situation in Ukraine 16 Aug. to 15 Nov. 2016’, <http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport16th_EN.pdf>; United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), UNHCR operational update, Nov. 2016, <<http://reporting.unhcr.org/sites/default/files/UNHCR%20Ukraine%20Operational%20Update%20-%20November%202016.pdf>>.

⁴² United Nations High Commissioner for Refugees (посилання 41).

⁴³ United Nations Children’s Fund (UNICEF), Ukraine Humanitarian Situation Report no.53, Dec. 2016, <https://www.unicef.org/appeals/files/UNICEF_Ukraine_Humanitarian_Sitrep_Dec_2016.pdf>.

⁴⁴ Interviews in Ukraine with the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Nov. 2016.

Таблиця 4.1. Виконання домовленості Мінськ-II

	Мінськ-II	Поточний стан
1	Негайне та повне припинення вогню	Не виконано
2	Відвід важких озброєнь обома сторонами	Частково виконано
3	Забезпечити ефективні моніторинг та верифікацію з боку ОБСЄ режиму припинення вогню	Частково виконано ^a
4	У перший день після відводу розпочати діалог про модальності проведення місцевих виборів відповідно до українського законодавства і Закону України “Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей”	Частково виконано
5	Забезпечити помилування та амністію шляхом набуття чинності законом, що забороняє переслідування та покарання осіб у зв’язку з подіями, що мали місце в окремих районах Донецької і Луганської областей України	Частково виконано ^b
6	Забезпечити звільнення та обмін усіх заручників і незаконно утримуваних осіб	Частково виконано ^c
7	Безперешкодна доставка гуманітарної допомоги нужденним під міжнародним наглядом	Не виконано ^d
8	Визначення модальностей повного відновлення соціально-економічних зв’язків з постраждалими районами	Не виконано
9	Відновлення повного контролю Уряду України над державним кордоном в усій зоні конфлікту	Не виконано
10	Вивід усіх іноземних збройних формувань, військової техніки та найманців з території України	Не виконано
11	Проведення конституційної реформи в Україні з набуттям чинності до кінця 2015р. нової Конституції, яка передбачає ключовим елементом децентралізацію	Не виконано ^e
12	Проведення місцевих виборів у Донецькій і Луганській областях з дотриманням відповідних стандартів ОБСЄ	Не виконано
13	Інтенсифікація діяльності Тресторонньої контактної групи	Частково виконано

^a ОБСЄ повідомляє про ускладнення доступу до районів, контрольованих силами сепаратистів.

^b Закон про амністію прийнято, але він ще не набув чинності.

^c Є значні розбіжності між Росією та Україною стосовно формули обміну, що гальмує процес.

^d Хоча Росія повідомляє про доставку гуманітарної допомоги в Донецьку та Луганську області, ці поставки міжнародними організаціями не контролюються через ускладнення доступу до районів, контрольованих силами сепаратистів.

^e Український Парламент схвалив у першому читанні зміни до Конституції України з питань децентралізації (серпень 2015р.), але подальшого просування не було.

Джерела: Комплекс мер по выполнению Минских соглашений. – *Kremlin.ru*, 12 февраля 2015г., <<http://kremlin.ru/supplement/4804>>; Daily and spot reports from the Special Monitoring Mission to Ukraine, <<http://www.osce.org/ukraine-smm/reports>>; Верховная Рада приняла закон об амнистии в 2016г. – *РИА Новости*, 22 декабря 2016г.; Передача Киевом 15 сторонников ДНР затягивается по техническим причинам. – *РИА Новости*, 22 декабря 2016г., <<https://ria.ru/world/20161222/1484346369.html>>; Доставка гуманитарной помощи на Украину. – *РИА Новости*, <https://ria.ru/trend/humanitarian_aid_Ukraine_12082014/>; Виступ Президента П.Порошенка на 13-й Щорічній зустрічі Ялтинської Європейської Стратегії (YES): “Світ, Європа, Україна: Штурми змін”, 16 вересня 2016р., <<http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-petra-poroshenka-na-13-j-shorichnij-zustri-38163en/news/vistup-prezidenta-petra-poroshenka-na-13-j-shorichnij-zustri-38163>>.

іноземних військ і озброєнь з території України та запровадження контролю над кордоном з Росією – останнє є особливо важливим для України, оскільки вона вважає за необхідне зупинити постачання озброєнь, боєприпасів і бойовиків з Росії.

Своєю чергою, пріоритетом Росії є здійснення політичних змін: надання особливого статусу “неконтрольованим територіям”, зміна української Конституції та вибори в Донбасі. Надання “особливого статусу” Донбасу та Луганську є для Росії достатньою умовою для гарантованого значного впливу на ці території і створення там буферної зони з рештою України. Фактично, Росія наполягає на тому, що вона навіть не є учасником конфлікту, і постійно підкреслює необхідність переговорів між Україною та “ДНР” і “ЛНР”. Нова Концепція зовнішньої політики Росії, схвалена в листопаді 2016р., є черговим підтвердженням її позиції стосовно внутрішнього характеру конфлікту на сході України⁴⁵.

Зустріч “Нормандської четвірки” (дипломатичної групи у складі високопосадовців Франції, Німеччини, Росії та України, що має завдання владнати ситуацію на сході України) в Берліні в жовтні 2016р. знову продемонструвала розбіжності у тлумаченні домовленостей. Утім, сторони домовилися розробити дорожню карту виконання Мінську-II⁴⁶. Заради прискорення початку політичних реформ Україна вимагала запровадження озброєної поліцейської місії ОБСЄ, яка б “гарантувала безпеку під час виборів та у перехідний період”, на що, за словами Президента України П.Порошенка, є згода Росії⁴⁷. Однак із заяв російських переговорників зрозуміло, що вони мають інше бачення цілей поліцейської місії⁴⁸. Своєю чергою, представники сепаратистських регіонів є противниками будь-яких озброєних місій на своїй території і заявляють, що розглядатимуть спроби їх запровадження як “інтервенцію”⁴⁹. 29 листопада 2016р. відбулася зустріч керівників міністерств закордонних справ “Нормандської четвірки”, але жодного прогресу в обговоренні дорожньої карти виконання Мінськ-II не було досягнуто (таблиця 4.1)⁵⁰.

Донецьк і Луганськ: новий затяжний конфлікт

Східна Україна, схоже, прямує до ще одного затяжного конфлікту. Ситуація в “ДНР” і “ЛНР” подібна до ситуації в інших квазідержавках пострадянського простору (в Абхазії, Південній Осетії і Нагірному Карабаху), яка може ще довго утримувати їх у невизначеному стані. “ДНР” і “ЛНР” вже створили

⁴⁵ Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В.Путиным 30 ноября 2016г.).

⁴⁶ Один и без прорыва: Путин устало подвел итоги “Нормандской четверки”. – *МК.ru*, 20 октября 2016г.

⁴⁷ Дельфинов А. “Нормандская четверка” договорилась о “дорожной карте” для Донбасса. – *Inosmi.ru*, 20 октября 2016г.

⁴⁸ “Нормандская четверка” попытается согласовать “дорожную карту” для Донбасса. – *РИА Новости*, 29 ноября 2016г.

⁴⁹ Хоменко С. Куда заведет “дорожная карта”, или О чем договорились в Берлине. – *BBC World News*, 20 октября 2016г.

⁵⁰ Порошенко констатировал отсутствие прогресса в обсуждении “дорожной карты” Минских соглашений. – *ZN.ua*, 2 декабря 2016г.

місцеві політичні інститути, претендують на певні особливості, які неможливо зберегти у складі української держави, а головне, мають також фінансову та військову підтримку іншої держави, яка, фактично, є гарантом їх безпеки.

Політика Росії навряд чи зміниться найближчим часом, оскільки не змінилися первісні цілі її втручання. Вона й надалі надаватиме озброєння, кошти та, за потреби, війська для підтримки сепаратистів. Вона також продовжуватиме використовувати конфлікт для дестабілізації України і перешкоджання її тіснішим зв'язкам з ЄС і НАТО.

Висновки: конфлікти на пострадянському просторі та регіональний вимір

Ескалація конфлікту в Нагірному Карабаху є однією з найгостріших проблем на пострадянському просторі. Якщо бойові дії поширяться з Нагірного Карабаху на Вірменію, то Уряд Росії постане перед складним вибором, оскільки він прагне мати добрі відносини і з Вірменією, і з Азербайджаном. Вірменія, однак, є членом ОДКБ, і Росія зобов'язана захищати свого союзника. Вона або повинна буде втрутитись, або опиниться в досить незручній ситуації невиконання своїх зобов'язань. Недавнє рішення створити спільне військове угруповання з Вірменією лише ускладнює цю дилему⁵¹.

Азербайджан, своєю чергою, користується підтримкою Туреччини, яка традиційно дуже не хоче відкрито втручатись у конфлікт, але може зробити це у випадку імовірної кризи. Зокрема, насильство у квітні 2016р. сталося у розпал кризи між Туреччиною і Росією, і хоча напруженість між двома країнами спала після спроби перевороту в Туреччині, непередбачуваність і мінливість їх відносин зумовлює високий ризик конфронтації на Кавказі (підрозділ III).

Анексія Росією Криму та її участь у конфлікті на сході України призвели до змін у безпеці Чорноморського регіону. Угоди, підписані з Абхазією і Південною Осетією, а також з Вірменією, значно посилили військову присутність Росії у Закавказзі, з наслідками для Чорноморського регіону, а також для політики Росії на Близькому Сході. Ці дії впливають також на військові відносини між Росією і трансатлантичною спільнотою в регіоні.

Хоча бої на сході України у 2016р. були не такими тяжкими, як у попередні два роки, але існують чинники, здатні спричинити подальшу ескалацію насильства та порушити *status quo*. Це може мати серйозні регіональні наслідки, а також сприяти поширенню нестабільності на сусідні регіони. Подальше пряме й відкрите втручання Росії у військові дії в “ДНР” і “ЛНР”, а також їх можлива анексія також могли б спровокувати поглиблення конфлікту між Росією та Європою.

⁵¹ Распоряжение Президента Российской Федерации №359-рп от 12 ноября 2016г. “О подписании Соглашения между Российской Федерацией и Республикой Армения об Объединенной группировке войск (сил) Вооруженных Сил Республики Армения и Вооруженных Сил Российской Федерации”.

III. Туреччина в пошуку стабільності та легітимності у 2016р.

МІХАЕЛЬ САЛІН

Чи перетворилася Туреччина, яка тривалий час вважалася оплотом стабільності у складному з географічної і геополітичної точок зору регіоні, на джерело нестабільності та непередбачуваності на Близькому Сході, а також для Європи і трансатлантичної спільноти? У 2016р. поєднання зовнішніх геополітичних подій і рішень режиму прискорило зміни у внутрішній і зовнішній політиці Туреччини, а ряд руйнівних подій порушив кілька відкритих питань про нинішню трансформацію Туреччини.

2016р. був для Туреччини і її народів – турків, курдів та інших – багато в чому справді жахливим роком з чередою драматичних подій і реальних загроз, що лихоманили країну: масштабні терористичні акти, спрямовані проти цивільних і військових; спроба державного перевороту з жертвами, яку супроводжувала масова “чистка” вірогідних змовників, а також багатьох інших запідозрених противників режиму в державних і громадських структурах; масштабна війна між турецькими силами безпеки та Робітничою партією Курдистану (РПК, *Kurdistan Workers' Party, PKK*); військова інтервенція на півночі Сирії. Ці та інші події мали дуже проблемний вплив на турецьку економіку і традиційні зв'язки Туреччини з ЄС і США, що, своєю чергою, вплинуло на вражену кризою політику Туреччини та призвело до зміни політики стосовно Сирії та Іраку.

До кінця 2016р. події, що відбувалися протягом року (і раніше), додали багато невизначеності стосовно подальшого шляху Туреччини. Крім того, запровадження президентської системи, всупереч парламентсько-республіканській традиції Туреччини, та ще й у надзвичайних умовах після спроби перевороту та триваючих масових “чисток”, спричинило політичну поляризацію і порушило наступне питання – що буде новою нормою в “новій Туреччині”, яку будують Президент Ердоган і його правляча Партія справедливості та розвитку (*Justice and Development Party, AKP*). У сфері зовнішньої політики, де поки не з'ясувалося, що зміниться через ще невідомий “фактор Трампа”, 2016р. завершився під знаком спроб ризикованої переорієнтації Туреччини: країна дистанціювалася від ЄС і США та рухається до співпраці зі своїм історичним ворогом Росією та антагоністом у сунітсько-шіїтському протистоянні Іраном, проявом чого є триваючі війни в сусідніх Сирії та Іраку¹. Курдська тема стала головним сполучним зв'язком між цими важливими змінами у внутрішній і зовнішній політиці.

З іншого боку, позитивним моментом у перетині внутрішніх і зовнішніх подій може бути промінь надії на те, що наприкінці року переговори під проводом ООН нарешті призведуть до владнання давньої кіпрської кризи².

¹ Див., наприклад: Adelman, J., ‘The long history of conflict between Russia and Turkey’, *Time/History News Network*, 4 Dec. 2015.

² Див., наприклад: Smith, H., ‘Talks to secure Cyprus reunification enter “final stages”’, *The Guardian*, 9 Jan. 2017.

Таблиця 4.2. Головні політичні гравці в Туреччині у 2016р.

Скорочення	Назва українською та англійською	Опис
<i>AKP</i>	Партія справедливості та розвитку <i>Justice and Development Party</i>	Заснована у 2001р. Є партією влади після перемоги на виборах у 2002р. Після обрання Ердогана Президентом у 2014р. лідером партії і Прем'єр-міністром став колишній Міністр закордонних справ А.Давутоглу (<i>Ahmet Davutoglu</i>)
<i>CHP</i>	Республіканська народна партія <i>Republican People's Party</i>	Створена у 1923р. М.К.Ататюрком (<i>Mustafa Kemal Atatürk</i>), засновником Турецької Республіки. <i>CHP</i> є головною опозиційною партією. Лідер партії – К.Киличдароглу (<i>Kemal Kiliçdaroglu</i>)
..	Рух Гюлена <i>Gülen movement</i>	Ісламський транснаціональний суспільно-релігійний рух, очолюваний турецьким проповідником Ф.Гюленом, який з 1999р. проживає у США
<i>HDP</i>	Демократична партія народів <i>Peoples' Democratic Party</i>	Соціал-демократична партія, заснована у 2015р. Її очолюють С.Демітраш (<i>Selahattin Demirtaş</i>) і Ф.Юксекдаг (<i>Figen Yüksekdağ</i>).
<i>MHP</i>	Партія націоналістичного руху <i>Nationalist Movement Party</i>	Крайня права партія, неофіційно відома як Сірі вовки (<i>Grey Wolves</i>), на чолі з Д.Бахчели (<i>Devlet Bahçeli</i>)
<i>PKK</i>	Робітнична партія Курдистану <i>Turkistan Workers' Party</i>	<i>PKK</i> з 1984р. веде збройну боротьбу за рівні права та самовизначення курдів у Туреччині
<i>TSK</i>	Збройні сили Туреччини <i>Turkish Armed Forces</i>	Збройні сили Турецької Республіки

.. – не застосовується; назви турецькою: *AKP* – *Adalet ve Kalkınma Partisi*; *CHP* – *Cumhuriyet Halk Partisi*; *HDP* – *Halkların Demokratik Partisi*; *MHP* – *Milliyetçi Hareket Partisi*; *PKK* – *Partiya Karkerên Kurdistanê*; *TSK* – *Türk Silahlı Kuvvetleri*.

Спроба перевороту 15 липня

Уночі 15 липня 2016р. спроба державного перевороту із тяжкими та смертельними наслідками приголомшила країну. Це явно була серйозна спроба військових скинути Уряд, але після потужного опору народу на вулицях, Парламенту та лояльної частини Збройних сил скоро стало зрозуміло, що спроба зазнала невдачі³.

Хоча деталі самої спроби перевороту залишаються не з'ясованими та спірними, ясно, що вона мала передісторію і суттєві наслідки (див. список головних політичних суб'єктів у Туреччині в таблиці 4.2). Спроба перевороту стала результатом наростаючого конфлікту – насамперед між правлячою *AKP* та її лідером і конкуруючим сунітським рухом новопосталого турецького ісламізму на чолі з Ф.Гюленом (*Fethullah Gülen*), – а також поворотним моментом і акселератором наступних подій. Стосунки двох суперників, які колись спільно боролися проти колишнього правлячого світського (кемалістського)

³ Про ті події див., наприклад: 'Turkey's coup attempt: what you need to know', BBC News, 17 July 2016; Al Jazeera, 'Turkey's failed coup attempt: all you need to know', 29 Dec. 2016.

військово-цивільного режиму, з 2013р. переросли у взаємну демонізацію і ворожнечу. Через це режим АКР заклеїв гюленістів як терористичну організацію (*Fethullahçı Teror Örgütü*, або *FETO*) і намагався позбутися її послідовників, які нібито проникли до державних установ, особливо до системи освіти, поліції і судів. За офіційною версією режиму, спроба перевороту планувалась як помста за попередні репресії, а також як спроба попередити нові каральні заходи режиму, і в цьому сенсі була контрпереворотом (у діалектиці насильства, що продовжувалося у 2016р.)⁴.

Хоча на час написання матеріалу багато чутливих питань, пов'язаних з тими подіями, лишалися без відповіді, але наслідки перевороту та наступної чистки, народного спротиву та реакції режиму, можна сказати, створили певні передумови подальшого існування держави та суспільства⁵: (а) атмосфера революційного піднесення, в якій вижив і значно зміцнився режим і його “героїчний” лідер Р.Т.Ердоган, і яка може ще більше консолідувати владу та зумовити власний контрпереворот під гаслами боротьби зі “зрадниками” чи “зрадою”; (б) первісний після перевороту дух національної єдності (т.зв. *Yenikapı spirit*, що ґрунтується на потрясінні від серйозної загрози турецькій демократії у вигляді “немислимого” військового державного перевороту); (в) загальне визнання, на початку, надзвичайної ситуації, що вимагало та легітимізувало такі екстраординарні заходи, як негайне запровадження надзвичайного стану та жорсткі заходи проти ймовірних заколотників; (г) загальна хвиля (турецького) націоналізму, що разом із серією терактів з боку РКК та Курдських соколів свободи (*Kurdish Freedom Falcons, TAK*) призвела до поглибленого порозуміння та співпраці між АКР та опозиційною Партією націоналістичного руху (*MHP*), насамперед з питань конституційних змін; (д) травма від перевороту, що призвела до підозр, появи конспірологічних теорій і недовіри турецьких націоналістів до західних союзників і партнерів; (е) послаблення та деморалізація турецьких Збройних сил (*TSK*) з огляду на поспішні репресії Уряду проти ймовірних гюленістів (та інших агентів) – від солдата до генерала⁶.

⁴ Терміни “контрпереворот” і “діалектика” також присутні в обговоренні характеру наступної чистки. Див., наприклад: Erol, A., ‘Legality and power: the 2016 Turkish coup attempt and the state of emergency’, *Journal of the Oxford Centre for Socio-Legal Studies* (1 Nov. 2016), p.10. Про історію складних відносин АКР і гюленістів див.: Rodrik, D., ‘Is Fethullah Gulen behind Turkey’s coup’, *Social Europe*, 23 July 2016; Karaveli, H.M., ‘Turkey’s fractured state’, *New York Times*, 1 Aug. 2016. Ці терміни присутні також у висловлюваннях режиму про корупційні справи 2013-2014рр., як про спроби державного перевороту.

⁵ Є багато повідомлень, часто суперечливих, про ці події. Див., наприклад: Filkins, D., ‘Turkey’s thirty-year coup’, *New Yorker*, 17 Oct. 2016; Jenkins, G.H., ‘Post-putsch narratives and Turkey’s curious coup’, *Turkey Analyst*, 22 July 2015; Candar, C., ‘A new Turkey? Implications for the failed military coup and subsequent political coup’, *Horizons*, Centre for International Relations and Sustainable Development, issue no.8 (Autumn 2016); Hurtas, S., ‘Turkey closes coup commission as key questions linger’, *Al Monitor*, 28 Dec. 2016.

⁶ Ідеологічний склад заколотників (жертв чисток) залишався упродовж року одним з багатьох невідомих питань. Про “контрпереворот” див. посилання 4 вище. Спроби остаточних висновків – стосовно “об’єктивних” наслідків невдалого перевороту для визначення наступної діалектики подій – ґрунтуються тут на ознайомленні автора з великим масивом повідомлень.

Тож спроба перевороту – хоч і виявилася несподіванкою для більшості – сталася на фоні триваючої кризи⁷. Ворожість між АРР і Рухом Гюлена зростала з 2013р. і перетворилася на офіційну складову т.зв. війни Туреччини з тероризмом. Крім того, після червневих виборів у 2015р. турецький Уряд зробив два важливі політичні кроки: він приєднався до коаліції під проводом США проти ІД, тим самим дозволивши США та іншим союзникам використовувати військову авіабазу Інджирлік, і поновив масштабну війну (та політичне залякування) РРР та курдського руху загалом⁸. Крім цих двох процесів, існував зв'язок з подіями на півночі Сирії (див. нижче), де були побоювання, що союзне РРР курдське ополчення – Партія Демократичний союз (*Democratic Union Party, PYD*) і її збройне крило Загони народної самооборони (*People's Protection Units, YPG*), що з 2014р. діють під “дахом” Сирійських демократичних сил (*Syrian Democratic Forces, SDF*) – здобудуть територію і легітимність як місцевий союзник США в боротьбі проти ІД⁹.

Загалом, спроба перевороту сталася за умов, коли Туреччина вже вела війну з тероризмом як мінімум на три різні фронти: проти РРР/ТАК, ІД, і ФЕТО. Питання, чи були ці три суб'єкти насправді самостійними, чи якимось чином співпрацювали – за планом іноземного антитурецького “вищого розуму” (США або кимось іншим), що часто звучало в полеміці АРР і конспірологічних теоріях, які з'являлись у проурядових ЗМІ, – значною мірою визначило зростання напруженості між Адміністрацією Обама та Урядом Ердогана наприкінці 2016р.¹⁰

Осінь 2016р.: серія наступних руйнівних потрясінь

Драматичні події під час перевороту спричинили серію майже одночасних наступних потрясінь, які різною мірою відчули різні внутрішні та міжнародні гравці і спостерігачі.

Одне з потрясінь стосувалося викриття (чи твердження) – на якому дуже наполягали в АРР, – дуже високого ступеня інфільтрації гюленістів не лише в органах безпеки (поліції, судах), але й у громадянському суспільстві, в освітніх і бізнесових колах, а також усередині традиційно світських кадрів ТСК. Таке проникнення до турецької армії вважали наслідком призначення

⁷ Kingsley, P., “‘We thought coups were in the past’: how Turkey was caught unaware”, *The Guardian*, 16 July 2016. Наскільки насправді невідомими були відповідні кола, залишається предметом обговорення.

⁸ Про загальні вибори в Туреччині у 2015р. див.: Ozel, S. and Yilmaz, A., ‘The Kurds in the Middle East, 2015’, *SIPRI Yearbook 2016*, pp.67-70.

⁹ Про череду цих подій див., наприклад: Salih, C., ‘Turkey, the Kurds, and the fight against Islamic State’, European Council of European Affairs, 14 Sep. 2015; Bremmer, I., ‘These 5 stats explain Turkey’s war on ISIS—and the Kurds’, *Time*, 31 July 2015; Cook, S.A., ‘The real reason Turkey is fighting ISIL’, *Politico Magazine*, 21 Aug. 2015.

¹⁰ Див., наприклад: Akyol, M., ‘Why Turkish government pushes “global conspiracy” narrative’, *Al Monitor*, 9 Jan. 2017; Arango, T., ‘In Turkey, US hand is seen in nearly every crisis’, *New York Times*, 4 Jan. 2017.

пов'язаних з Гюленом службовців на вакантні посаді, що виникли внаслідок інспірованих Гюленом (і в той час підтриманих АРК) чисток 2008-2013рр.¹¹

Другим потрясінням під час проведеної режимом після перевороту мобілізації за єдність у Туреччині було відчуття небажання Заходу захищати обрану владу – за умов критичної позиції стосовно репресивної реакції АРК та повзучого авторитаризму режиму Ердогана. Така видима відсутність украй необхідної підтримки турецької демократії на фоні різного роду загроз, з якими вона зіштовхнулася, обурила режим і його прихильників (і багатьох інших) і пізніше підживлювала дратливість, що з'явилася у відносинах Туреччина-ЄС і Туреччина-США. Захід опинився перед дилемою: як переконливо та надійно відрізнити (умовну) підтримку обраної влади від демонстративної (безумовної) солідарності з турецькою демократією¹².

За спробою перевороту негайно пішла масована безпрецедентна “чистка”, чи серія “чисток”, з боку режиму. Вона охоплювала не лише прямо запідозрених у змові, але й велике число людей, підозрюваних у зв'язках з гюленістами, а також – оскільки “чистки” гюленістів збіглися з ширшою війною Туреччини з тероризмом на багатьох фронтах і стали її елементом – інших груп, огульно звинувачених у зв'язках з тероризмом; особливо це торкнулося прихильних до курдів політиків, інтелектуалів зі ЗМІ та наукових кіл. Оголошення надзвичайного стану, який поетапно подовжився й на 2017р., дозволило керувати країною за допомогою урядових постанов, поступово поширивши “чистки” як на державний, так і суспільний сектори: на Збройні сили, поліцію, суд, міністерства та державні компанії, ЗМІ та організації громадянського суспільства, а також на приватний бізнес. У західних ліберальних колах особливо критикували арешти провідних законодавців з прокурдської Демократичної партії народів (HDP), а також кількох відомих за кордоном журналістів¹³.

Наприкінці 2016р., коли загальне число заарештованих, затриманих, відсторонених від посад і звільнених перевищила 100 тис. осіб – або мільйона, якщо порахувати всіх постраждалих членів сімей і родичів, – без жодних шансів на апеляцію в умовах надзвичайного стану, постали далекосяжні питання: коли та як можна припинити ці масові репресії¹⁴. Були також

¹¹ Див., наприклад: Gurcan, M., ‘Power struggle erupts in Turkey’s security structure’, Al Monitor, 12 Oct. 2016; Karaveli, H., ‘Assassination in Ankara. Russia, NATO, and Turkey’s violent politics’, Foreign Affairs, 3 Jan. 2017.

¹² Докладніше про ці міркування див., наприклад: Bildt, C., ‘Europe, stand up for Erdogan’, Politico Magazine, 2 Aug. 2016; Ozkirimli, U., ‘Hej Carl Bildt, are you asleep? Should Europe still stand with Erdogan?’, Open Democracy, 2 Nov. 2016; Ulgen, S., ‘Whither Turkey’, Project Syndicate, 23 Sep. 2016; Pierini, M., ‘Handling Turkey’s runaway politics’, Carnegie Europe, 14 Nov. 2016.

¹³ Gotev, G., ‘Turkey arrests leaders of pro-Kurdish HDP party’, Euractiv, 4 Nov. 2016; ‘EU lawmakers criticize Turkey over press freedom’, Hurriyet Daily News, 28 Oct. 2016. Про спроби кваліфікувати безпрецедентно масові “чистки”, чи серії “чисток” див. оновлювані дані сайту *Turkey Purge*, <<http://turkeypurge.com>>; див. також: Gursel, K., ‘Settlement schmettlement: Turkish purges target Kurds’, Al Monitor, 18 Sep. 2016; Bozarlsan, M., ‘Is Turkey wiping out Kurdish institutions during lengthy state of emergency?’, Al Monitor, 11 Jan. 2017; Hincks, J., ‘Here’s a time line of the insane number of people Turkey’s president has fired since July 15’, *Time*, 23 Nov. 2016.

¹⁴ Точне число жертв усіх “чисток”, що охопили державний апарат, політичні, бізнесові освітні кола і громадянське суспільство, важко встановити, як через політизований характер подання даних, так і через те, що категорії “чисток” часто перетинаються.

занепокоєння стосовно того, як економіка країни впорається з таким масованим вимиванням кваліфікованих кадрів і робочої сили, а також стосовно долі ліберальної демократії і верховенства права¹⁵.

Третім, одночасним потрясінням (попри війну з тероризмом) стали теракти та вибухи, вчинені начебто *PKK* (чи *ТАК*, що вийшла з неї) та ІД. У 2016р., до та після спроби перевороту, серйозні напади стались у Стамбулі (12 січня), Діярбакирі (13 січня), Анкарі (17 лютого), Анкарі (13 березня), Нусайбіні (*Nusaybin*, 18 березня), Стамбулі (19 березня), Нусайбіні (21 березня), Діярбакирі (31 березня), Стамбулі (7 червня), Омерлі (23 червня), Стамбулі (28 червня), Газіантепі (20 серпня), Стамбулі (10 грудня) і Кайзері (17 грудня). До цієї ж хвилі насильства належить вбивство російського посла А.Карлова 19 грудня в Анкарі. Загальне число загиблих становило 258 осіб. Якщо додати число жертв під час спроби перевороту 15 липня – близько 265 осіб (у т.ч., за словами Прем'єр-міністра Йилдирима (*Yildirim*), близько 100 заколотників), – то загальне число складе 523 особи. Якщо додати ще тисячі поранених, то для країни, що не перебуває у стані війни, це дуже високий показник, порівняно з будь-якою іншою відповідною країною¹⁶.

Четвертим потрясінням, що сталося до перевороту, було навантаження від майже тримільйонної навали біженців після майже шести років руйнівної громадянської війни в сусідній Сирії (та Іраку), з дуже реальною перспективою мати значно більше біженців у майбутньому. Цей тягар також серйозно вплинув на відносини Туреччини з ЄС у сферах регулювання міграції, протидії джихадистському екстремізму та іншим формам тероризму¹⁷.

Останнім потрясінням – чи, скоріше, глибинною проблемою – був сумарний ефект усього цього для турецької економіки, більшість економічних індикаторів якої (зокрема, ВВП, вартість ліри) наприкінці 2016р. вказували на реальні ризики болісного економічного падіння¹⁸.

З огляду на ці дуже тривожні події Президент Ердоган у своїй промові в Нью-Йорку у 2017р. нарікав: “Туреччина в останні роки веде нову війну за свободу” та зазнає “серйозних ударів ... Наша національна єдність, наша

¹⁵ Див., наприклад: Nabibi, N., ‘Can Turkey’s economy come back from coup and massive purge?’, *Informed Comment*, 28 July 2016; *Financial Times*, ‘Lira’s fall imperils Erdogan’s grand designs in Turkey’, 12 Jan. 2017.

¹⁶ Див., наприклад, ‘Assassination in Turkey comes amid wave of violence’, *New York Times*, 18 Dec. 2016.

¹⁷ У 2015р., однак, Туреччина багато зробила для захисту від такої можливості, насамперед побудувавши 330-км стіну вздовж кордону з Сирією та Іраком з метою перешкодження нелегальному перетину кордону. Згідно з заявою турецького Генерального штабу, у 2016р. майже 425 тис. осіб з 74 різних країн були затримані під час спроб нелегального перетину турецького кордону; вдалося запобігти приєднанню до ІД бойовикам з 68 різних країн. У заяві також зазначено, що з 2011р. Туреччина витратила \$25 млрд. на харчування близько 3 млн. біженців. Див., наприклад: Sharma, S., ‘Turkey “months” from finishing 900km Syria border wall’, *Middle East Eye*, 2 Nov. 2016. Про кризу біженців і її вплив на Туреччину, див. розділ 7 цього видання.

¹⁸ Див. посилання 13. Див. також: Komurculer, G., ‘The unbearable fragility of the Turkish lira’, *Hurriyet Daily News*, 13 Jan. 2017; *Hurriyet Daily News*, ‘Turkey’s top bosses warn of serious economic risks, urge maintenance of key institutions’, 12 Jan. 2017; Candar, G., ‘Turkey faces financial disaster’, *Al Monitor*, 13 Jan. 2017.

територіальна цілісність, наші інститути, економіка, зовнішня політика – коротко кажучи, всі елементи, що роблять нас державою, – зазнають серйозних ударів”¹⁹.

Події 2016р. стали новим приводом для проштовхування Ердоганом конституційних змін у напрямі до президентської системи, в якій за турецьким законодавством усувається посада Прем’єр-міністра, а Президенту надаються виконавчі повноваження, дозволяючи йому незалежно від Парламенту формувати Уряд, призначати власних помічників, міністрів і їх заступників²⁰. Це питання, яке на час написання матеріалу турецький Парламент лише почав обговорювати, стало наприкінці 2016р. поворотним моментом політичних дебатів в ураженій кризою Туреччині.

Турецька зовнішня політика у 2016р.: подвійна зміна курсу

На позачерговому з’їзді правлячої *АКР* у травні 2016р. були зроблені три важливі і взаємопов’язані політичні заяви: (а) пріоритет надано президентській системі; (б) Прем’єр-міністра А.Давутоглу замінили на Б.Йилдирима; (в) Йилдиримом оголошена мета зовнішньої політики Туреччини – “збільшити кількість друзів і зменшити кількість ворогів”²¹. Давутоглу – як Міністр закордонних справ і потім Прем’єр-міністр – був головним архітектором нео-османського та пан’ісламістського зовнішньополітичного курсу, який, станом на весну 2016р., завів Туреччину у глухий кут, змусивши до стратегічного відступу і зміни орієнтації²².

Ці рішення слід розглядати в наступному контексті. Весною 2016р. Туреччина і ЄС стикнулися із серйозною міграційною кризою, що спонукала дві сторони до укладення знакової, хоч і дуже суперечливої, міграційної домовленості, погодженої 18 березня. Заява ЄС-Туреччина охоплює п’ять ключових моментів: (а) поживавлення переговорів стосовно членства Туреччини в ЄС; (б) виділення ЄС Туреччині значних коштів на допомогу в інтеграції мігрантів; (в) з 20 березня Греція повертатиме до Туреччини всіх “нелегальних мігрантів”, які перетнули Егейське море з Туреччини; (г) ЄС прийматиме та розселюватиме одного сирійського мігранта на кожного мігранта, повернутого до Туреччини; (д) ЄС (за певних, останнім часом дуже спірних, умов) лібералізує видачу віз турецьким громадянам до європейських країн Шенгенської зони²³.

¹⁹ Hurriyet Daily News, ‘Turkey is in a new war of liberation: President Erdogan’, 31 Dec. 2016; Hurriyet Daily News, ‘Erdogan: Istanbul attack aims to create chaos’, 1 Jan. 2017. Див. також: Dogan, Z., ‘What’s behind Erdogan’s call for “national mobilization”’, *Al Monitor*, 19 Dec. 2016.

²⁰ Dearden, L., ‘Turkey slides towards authoritarian rule as commission approves plan to increase powers for President Erdogan’, *The Independent*, 30 Dec. 2016.

²¹ Див., наприклад: Genc, K., ‘Turkey is about to change’, *Huffington Post*, 26 May 2016.

²² Див., наприклад: Dalay, G., ‘Turkish foreign policy after Davutoglu: continuity vs. rupture’, *Al Jazeera Centre for Studies*, 14 July 2016; Cofkun, B. B., ‘The post-Davutoglu era in Turkish foreign policy’, *E-International Relations*, 3 June 2016; Hudson, J., ‘America loses its man in Ankara’, *Foreign Policy*, 5 May 2016.

²³ Collett, E., ‘The paradox of the EU-Turkey refugee deal’, *Migration Policy Institute*, Mar. 2016. Див. також обговорення питань міграції у розділі 9 цього видання.

На час важливого засідання Європейської Ради в середині грудня 2016р., приблизно через дев'ять місяців після підписання Заяви ЄС-Туреччина, її реалізація залишалась у не визначеному стані (хоч і вважалась успішною в запобіганні масовому перетину Егейського моря). Події наступного періоду – а саме невдалий переворот у Туреччині та його наслідки – замість очікуваного в березні стратегічного оновлення відносин, додали проблем у відносинах ЄС з Туреччиною. Повсякденністю стали взаємні закиди замість довіри, а рішення більшості в Європарламенті в листопаді (як реакція на атмосферу надмірних “чисток” у Туреччині) – рекомендувати урядам ЄС призупинити подальші переговори про інтеграцію – стало важливою і знаковою подією. Однак пізніше Європейська Рада ухвалила правило “безпечної гри та дотримання обраного курсу”: діалог з Туреччиною не перериватиметься, але на порядку денному переговорів не буде нових тем і візової лібералізації (поки Туреччина не виконає вимоги ЄС до законів про тероризм)²⁴.

У березні-квітні іншим ключовим питанням зовнішньої політики була нагальна на той час потреба адаптуватися до нових реалій, особливо в Сирії, і спростити зовнішньополітичну формулу – мати більше друзів і менше ворогів. Унаслідок, не останньою чергою, власного попереднього політичного вибору – а саме, рішення у червні 2015р. поновити війну з РКК і офіційно повністю приєднатися до коаліції протидії ІД під проводом США – Туреччина була одночасно втягнута як мінімум до чотирьох окремих витратних військових конфліктів, плюс існували ряд конфліктних двосторонніх відносин, більшість з яких – хоч, звісно, не всі – були пов'язані з сирійською кризою: (а) військова підтримка повстанських антиасадівських угруповань у Сирії; (б) війна проти РКК на південному сході Туреччини; (в) активне партнерство в боротьбі з ІД у Сирії та Іраку під проводом США; (г) конфлікт з Росією. Російсько-турецький конфлікт був наслідком того, що дві країни опинилися по різні боки громадянської війни в Сирії (після початку з вересня 2015р. активного військового втручання Росії), а також збиття Туреччиною в листопаді 2015р. російського бойового літака Су-24, що спричинило запровадження Росією комплексного пакета каральних заходів²⁵. Крім того, замість проголошеного свого часу Давутоглу принципу “нуль проблем з усіма сусідами”, Туреччина мала дипломатичні конфлікти з Ізраїлем, Єгиптом та іншими країнами²⁶. Отже, на час з'їзду АКР у травні 2016р. було зрозуміло, що країна терміново потребує сигналу на зміну курсу.

²⁴ Kanter, J., ‘European Parliament votes to suspend talks with Turkey on EU’, *New York Times*, 24 Nov. 2016; Rankin, J. and Shaheen, K., ‘Turkey reacts angrily to symbolic EU Parliament vote on its membership’, *The Guardian*, 24 Nov. 2016; Aydinbas, A., ‘Dear Europe: don’t drop Turkey’, *Washington Post*, 13 Dec. 2016; Резолюція Європейської Ради (European Council Resolution) 15/12/2016, яка визначила відносини ЄС-Туреччина, а також містила “висновки з питань міграції, безпеки, економічного та соціального розвитку, молоді, Кіпру та зовнішніх відносин”.

²⁵ Див., наприклад: Grove, T. and Ostrouk, A., ‘Putin to keep up pressure on Turkey over shoot-down’, *Wall Street Journal*, 3 Dec. 2015; *Financial Times*, ‘Tensions between Russia and Turkey reach new peak’, 15 Feb. 2016.

²⁶ Zalewski, P., ‘How Turkey went from “zero problems” to zero friends’, *Foreign Policy*, 22 Aug. 2013.

Як наслідок, *АКР* почала виявляти готовність і бажання нормалізувати відносини з Ізраїлем і РФ. У випадку Росії нормалізація коштувала турецькому Президенту вибачень за збитий у листопаді 2015р. літак, але бонусом були перспективи покращення економіки в поєднанні з новими можливостями для Туреччини від участі у процесах забезпечення безпеки в Сирії та Іраку. Ця тактика також підготувала ґрунт для наступної подвійної зміни курсу зовнішньої та безпекової політики Туреччини, а саме – зміни пріоритетів і партнерства в Сирії (див. нижче)²⁷.

Важливим аспектом у цій ситуації і до кінця року (що впливав і на відносини США з Туреччиною), а також ключовим проявом паралелізму внутрішньополітичних процесів і переорієнтації зовнішньої політики був зв'язок триваючої військової кампанії проти *РКК* (та активізації кампанії політичного залякування курдського руху загалом) зі зростаючою стурбованістю Туреччини роллю сирійських курдів, що підтримувалися США. Зіткнення інтересів виникало, як зазначалося, через потребу США у військовій присутності на місцях надійних і перевірених курдів, тоді як Туреччина із дедалі більшою тривогою спостерігала за зростаючою здатністю курдів – за авіаційної підтримки США – використати боротьбу з ІД у власних цілях, тобто об'єднання трьох кантонів (Джазіра, Кобані, Африн) у єдиний анклав уздовж південно-східного кордону Туреччини²⁸. До кінця року цей конфлікт стратегічних інтересів лише поглиблювався²⁹.

На початку липня 2016р. інтенсивно відбувався подвійний процес переорієнтації зовнішньої політики Туреччини: нормалізація відносин з РФ і зміна пріоритетів у Сирії – пом'якшення антиасадовської позиції і подальше зміцнення позиції проти *РВД/YPG*. На період появи цих складних нових зовнішньополітичних умов і припала спроба військового перевороту, що стала поворотним моментом та акселератором подій. Засвідчуючи нову, ще не усталену політичну орієнтацію, Президент Ердоган обрав РФ і Путіна для свого першого після перевороту закордонного візиту³⁰.

Зміна пріоритетів у Сирії: друга зміна курсу

У серпні, після обстрілів ІД турецьких прикордонних міст і, очевидно, у відповідь на просування *SDF* на захід від Євфрату, турецькій армії, яка пройшла “чистку” після спроби перевороту, було наказано увійти на територію Сирії разом з підрозділами Вільної сирійської армії (*Free Syrian Army, FSA*), перекинутими з-під Алеппо. Цей неочікуваний крок, що отримав назву Операція “Щит Євфрату” (*Euphrates Shield*), імовірно, узгоджений з

²⁷ Uysal, A., ‘Turkey normalizes its relations with Israel and Russia: reasons and ramifications’, Arab Centre for Research and Policy Studies, 31 July 2016; Engdahl, F.W., ‘Russia, Turkey, Israel and a new balance of power’, New Eastern Outlook, 23 Oct. 2016.

²⁸ Про історію курдської проблеми див.: Ozel and Yilmaz (посилання 8).

²⁹ Див., наприклад: BBC Monitoring, ‘Turkey v. Syria’s Kurds v. Islamic State’, 23 Aug. 2016; Walsh, N. P., ‘Washington’s Syria headache: keeping Turkey and Kurds apart’, CNN, 31 Aug. 2016; Jones, D., ‘Turkey increases pressure on the Syrian Kurds’, VOA News, 23 Nov. 2016.

³⁰ PBS NewsHour, ‘Erdogan visits Russia after coup attempt stirs tensions with the West’, 9 Aug. 2016; Okello, C., ‘Turkey’s Erdogan warms to Russia after West coup response’, RFI, 8 Aug. 2016.

Росією і певною (невідомо якою) мірою зі США, пояснювали необхідністю наступу на ІД в Сирії³¹. Однак згодом стало зрозуміло, що іншим, принаймні не менш важливим мотивом Туреччини було завадити сирійсько-курдським *PYD/YPG* об'єднати три кантони у прикордонному районі. Про третій мотив також можна було здогадатися: в односторонньому порядку створити безпечний район для біженців, чого Туреччина давно домогалася на багатосторонній основі³².

Незалежно від мотивів (у т.ч. після спроби перевороту в країні), турецька інтервенція явно додала ускладнень і політичних дилем у зоні бойових дій на півночі Сирії, де Адміністрація Обами, чий президентський термін добігав кінця, поспішала розпочати наступ на ІД у містах Мосул і Ракка, а Росія була готова й намагалася в інтересах зміцнення режиму Асада виграти битву за Алеппо, а потім шукати допомоги Туреччини для укладення миру на її умовах³³.

Ближче до кінця року в центрі уваги на цьому фронті війни в Сирії опинилося місто Ель-Баб, що його утримувала та відчайдушно обороняла ІД в умовах облоги силами *TSK* та *FSA* (які дісталися цього району бойових дій раніше за *YPG* і сил Асада). Тепер турецькі солдати та офіцери брали участь у боях і несли втрати і в Туреччині, і в сусідній Сирії³⁴.

Водночас на головному фронті громадянської війни в Сирії, в Алеппо, Туреччина, діючи згідно з новими домовленостями з Росією, мовчки спостерігала, як об'єднані сили режиму Асада, Росії, Ірану та Хезболли відвоювали схід Алеппо – спричиняючи величезні гуманітарні жертви та викликаючи міжнародний осуд³⁵. Користуючись нагодою відновити втрачений вплив, турецьке керівництво прагматично запропонувало свої послуги спочатку в посередництві для евакуації повстанців і цивільних зі спустошеного східного Алеппо, а потім, у тристоронньому форматі – що об'єднав колишніх ворогів, Туреччину, Росію та Іран, – для започаткування та реалізації домовленості про припинення вогню на всій території Сирії³⁶. Після тристоронньої зустрічі міністрів закордонних справ у Москві 20 грудня (яка збіглась із вбивством російського посла в Анкарі) 23-24 січня 2017р. в Астані (Казахстан) під головуванням Путіна мала відбутися мирна

³¹ З огляду принаймні на розбіжності стосовно облоги Ель-Баба, залишається невідомим, чи консультувалася упродовж року Туреччина зі США або чи інформувала їх, хоча б частково.

³² Nacaglu, S., 'Erdogan plans Syria's "safe zone" as military campaign widens', Bloomberg, 19 Sep. 2016; Coskun, O. and Gurses, E., 'With Syria "safe zone" plan, Turkey faces diplomatic balancing act', Reuters, 6 Sep. 2016.

³³ Див., наприклад: Ackerman, S., 'US and allies prepare to take Raqqa from Isis as battle for Mosul continues', *The Guardian*, 26 Oct. 2016; Middle East Eye, 'Aleppo offensive: Western leaders condemn Russia as rebels call for truce', 7 Dec. 2016. Див. також обговорення міжнародних військових дій проти ІД в розділі 3 цього видання.

³⁴ З іншого боку, турецький Генеральний штаб на початку січня повідомив про "нейтралізацію" (тобто захоплення чи знищення) 2 085 бойовиків під час операції *Euphrates Shield*, з яких 1 775 – були названі бойовиками ІД; див.: *Hurriyet Daily News*, 14 Jan. 2017.

³⁵ Про Алеппо див. підрозділ I розділу 3 цього видання.

³⁶ Див., наприклад: Akulov, A., 'Moscow declaration: Russia, Turkey and Iran join together to end Syria's tragedy', Strategic Culture Foundation, 21 Dec. 2016.

конференція за участі більшості учасників сирійської кризи – але без ІД і Джабхат Фатех Аш-Шам (*Jabhat Fateh al-Sham*) (колишньої Ан-Нусри (*Al-Nusra*)), – і, схоже, без залучення чи присутності США та ООН³⁷.

Отже, після майже шести років активної участі через своїх ставлеників у повстанні проти Президента Асада, Туреччина тепер допомагала перемозі сил Асада в Алеппо, організуючи евакуацію повстанців і цивільних та переконуючи підтримувані нею раніше повстанські угруповання погодитися на перемир'я і запропоновані мирні переговори, започатковані тепер неймовірним тріо Росії, Ірану та Туреччини³⁸.

Цей рік завершився відчуттям глибокого розчарування Туреччини Адміністрацією Обама, чий термін добігав кінця, в т.ч. через, як вона вважала, затягування США видачі Ф.Гюлена. Натомість надії покладали на нову Адміністрацію Трампа та її можливі бажання і здатність бачити Туреччину союзником, а Ердогана – партнером.

Висновки

Внутрішні події у Туреччині впродовж жахливого для неї 2016р. разом з підвищенням ризиків після переорієнтації її зовнішньої політики неминуче надовго залишаться складовими триваючої боротьби Туреччини за ідентичність, стабільність і політичну легітимність. Залишається відповісти на кілька базових питань. Чи є сумісними рух Туреччини до авторитаризму (згідно з останніми конституційними змінами) з її відданістю партнерству із Заходом (а саме ЄС, США і НАТО)? Чи можна досягти політичної стабільності силою (примусом)? Чи можливе економічне зростання за таких умов? Як забезпечити стабільність без легітимності, і яка може бути легітимність без механізмів досягнення консенсусу?

Для ЄС наступними роками ці питання, ймовірно, означатимуть пошук нового балансу між визнаною економічною і безпековою взаємозалежністю, міграційною кризою і реальними ризиками політичного відчуження. Це передбачає більш реалістичну політику і зменшення зусиль зі справжньої інтеграції на основі Копенгагенських критеріїв і головних цінностей ЄС. Питання для США і НАТО – яким чином визначити, чи переглянути баланс між сприйняттям нової, багато в чому іншої Туреччини за умов тривалого абсолютного керівництва сильного і норавливого Президента з ісламістськими поглядами, з одного боку, та подальшою потребою в Туреччині як стратегічному союзникові на неспокійному Близькому Сході, проти непоступливої Росії – з іншого.

³⁷ Solomon, E. et al., 'Syrian rebels in secret talks with Moscow to end Aleppo fighting—Turkey-facilitated negotiations without US show how Washington could become sidelined', *Financial Times*, 1 Dec. 2016.

³⁸ Чи витримають турецько-іранські відносини тривале випробування тристороннім форматом до та після Астани, див.: Dogan, Z., 'Turkish-Iranian rivalry may derail Syrian peace efforts', *Al Monitor*, 3 Jan. 2017. Див. також: Gurcan, M., 'Russia pleased with deepening US-Turkey rift over Syria', *Al Monitor*, 5 Jan. 2017; Barchard, D., 'How Putin and Erdogan divided up Syria', *Middle East Eye*, 24 Oct. 2016.

5. Миротворчі операції і врегулювання конфліктів

Загальний огляд

2016р. був досить багатим на події, і, схоже, чимало тенденцій збільшення кількості місії та їх персоналу досягли піку й тепер потроху пішли на спад чи стабілізуються. У 2016р. започатковані дві нові миротворчі операції – Місія ООН у Колумбії (UN Mission in Colombia) і Місія ЄС з підготовки персоналу в Центральноафриканській Республіці (ЦАР) (EU Training Mission in the Central African Republic, EUTM RCA). Чотири місії було припинено: Військова дорадча місія ЄС у ЦАР (EU Military Advisory Mission in the CAR, EUMAM RCA); французька Операція Sangaris – також у ЦАР; Консультативна місія ЄС зі сприяння реформуванню сектору безпеки в Демократичній Республіці Конго (ДПК) (EU Advisory and Assistance Mission for Security Reform in the Democratic Republic of the Congo, EUSEC RD Congo); і Поліцейська місія ЄС (EU Police Mission, EUPOL) в Афганістані. Порівняно з 2015р., кількість миротворчих операцій, активних у 2016р., збільшилася на одну – до 62, а загальна чисельність розгорнутого персоналу (153 056 осіб) зменшилася на 6%.

У 2016р. тривало зменшення загальної чисельності персоналу, розгорнутого в рамках миротворчих операцій – включно з Міжнародними силами сприяння безпеці (International Security Assistance Force, ISAF) під проводом НАТО та наступною Місією “Рішуча підтримка” (Resolute Support Mission, RSM), – що розпочалося у 2012р., але припинилося у 2015р. Тенденція збільшення персоналу – не враховуючи ISAF та RSM, – що спостерігалася з 2012р., у 2016р. змінилася – чисельність персоналу всіх інших операцій разом (насамперед миротворчих операцій ООН) зменшилася приблизно на 10 тис. осіб. Таким чином, хоч ООН і залишається головним суб’єктом миротворчих операцій, але у 2016р. збільшення персоналу операцій ООН, що спостерігалася три роки поспіль, припинилося. Подальші прогнози робити складно. Персонал Операції ООН у Кот-д’Івуарі (UN Operation in Côte d’Ivoire, UNOCI) та Місії ООН у Ліберії (UN Mission in Liberia, UNMIL) має скоротитися, тоді як чисельність інших операцій ООН наближаються до дозволеного максимуму, а довгоочікувані операції в Бурунді, Лівії, Сирії, Україні та Ємені можуть так і не розпочатися (підрозділ I).

З 2013р. головною ареною миротворчих операцій є Африка. Згідно з рекомендаціями доповіді Незалежної комісії високого рівня з питань миротворчих операцій ООН (UN High-level Independent Panel on Peace Operations, HIPPO), ООН, Африканський Союз (АС), регіональні економічні співтовариства та регіональні механізми поглиблюють партнерство. Серйозною проблемою залишається фінансування африканських операцій. У 2016р. Асамблея глав держав та урядів АС (AU Assembly of Heads of State and Government) вирішила до 2020р. збільшити фінансування всіх

операцій АС з підтримання миру на 25% за рахунок 0,2% податку на “прийнятний” імпорт на континент. Але попри ці плани, африканські операції у ближчій і середній перспективі залишатимуться залежними від зовнішнього фінансування. За умов, коли такі зовнішні суб’єкти, як ЄС і його держави-члени стають менш щедрими та більш вимогливими, ця залежність перетворюється на фінансову проблему для африканських операцій – особливо для Місії АС у Сомалі (AU Mission in Somalia, AMISOM) та Місії Економічного співтовариства держав Західної Африки (ЕКОВАС) у Гвінеї-Бісау (Economic Community of West African States (ECOWAS) Mission in Guinea-Bissau, ECOMIB), – що провокує розмови про можливість їх припинення, оскільки учасники вже розмірковують про вивід своїх військ (підрозділ II).

Дедалі частіше військовий і цивільний персонал розгортається в рамках операцій “сірої зони” – на межі визначення СППРІ міжнародних миротворчих операцій. У деяких випадках країни-постачальники військ і приймаючі країни можуть отримувати допомогу, якщо операції мають мандат РБ ООН і фінансуються через неї – як це було з Регіональними силами протидії Господній армії опору (Regional Task Force against the Lord’s Resistance Army, RTF) та Багатонаціональними спільними силами протидії Боко Харам (Multinational Joint Task Force, MNJTF); в інших випадках приймаюча країна не бажає мати на своїй території будь-яку чітко визначену миротворчу операцію. Операції з підтримання або сприяння миру часто вважаються посяганням на національний суверенітет, що сприяє формуванню образу слабкої держави. Прикладами цього можуть бути: спротив Бурунді розгортанню Африканської місії попередження та захисту в Бурунді (African Prevention and Protection Mission in Burundi, MAPROBU) за участі правозахисників і військових експертів АС, а також поліції ООН; небажання Сирії допустити навіть спостереження за евакуацією зі Східного Алеппо в інші райони міста; наполягання Колумбії на політичному, а не миротворчому статусі Місії ООН у Колумбії. Усе це підкреслює важливість подальшого розширення збору даних про операції “сірої зони” та їх аналізу.

Ще однією поточною проблемою є нездатність АС та ООН забезпечити захист цивільних. Безпорадність міжнародного співтовариства в Україні та Сирії є цілком очевидною і часто висвітлюється у ЗМІ. Менше уваги привертає нездатність владнати ситуацію у Південному Судані. Маючи під опікою близько 200 тис. осіб у пунктах захисту цивільних (ПЗЦ), Місія ООН у Південному Судані (UN Mission in South Sudan, UNMISS) стикається з безпрецедентними викликами. Забезпечення охорони пунктів захисту виходить далеко за межі спроможностей UNMISS і викликає у шукачів захисту нереалістичні очікування. Напад на ПЗЦ у Малакалі в лютому 2016р. та липневі події 2016р. у Джубі показують, що командний склад і контингент UNMISS не лише не можуть, але іноді й не намагаються захистити цивільних. Крім того, багато цивільних мешкають у ПЗЦ вже понад три роки. З тимчасового притулку ці пункти перетворилися на табори для переміщених осіб, що вимагає дотримання відповідних стандартів внутрішньої безпеки та облаштування. Оскільки ПЗЦ у Південному Судані, ймовірно, залишатимуться ще багато років, UNMISS має винести уроки з події 2016р.

I. Глобальні тенденції миротворчих операцій

ТІМО СМІТ

Багатосторонні миротворчі операції у 2016р.

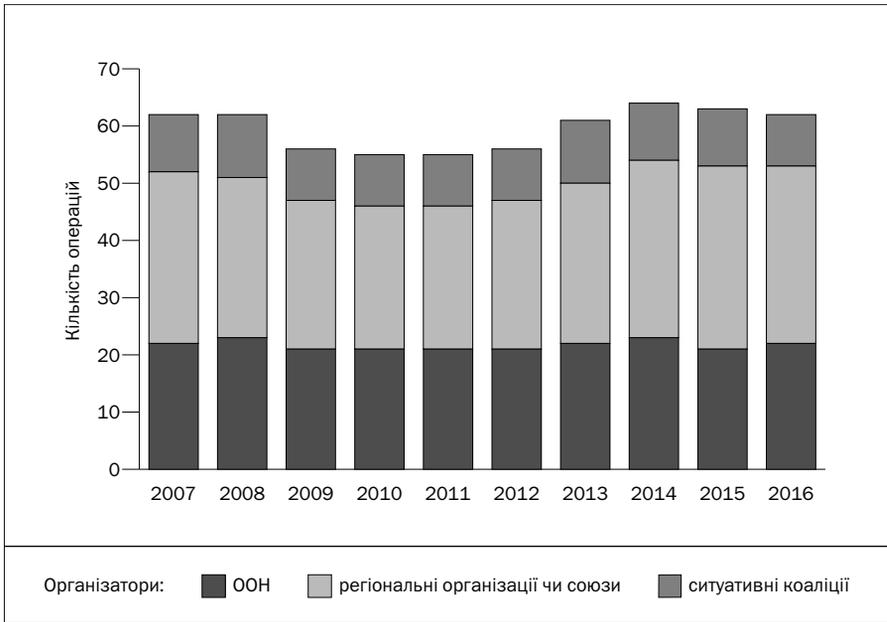
Різні багатосторонні суб'єкти – ООН, регіональні організації, союзи та ситуативні коаліції держав – здійснювали у 2016р. 62 багатосторонні миротворчі операції¹. Започатковані дві нові місії, але через припинення у 2015р. діяльності трьох місій загальна кількість операцій, порівняно з 2015р., зменшилася на одну. Після пікової кількості місій у 2014р. (64), 2016р. був другим роком поспіль, коли загальна кількість миротворчих операцій зменшувалася (діаграма 5.1).

Двома новими миротворчими операціями у 2016р. були Місія ООН у Колумбії (*UN Mission in Colombia*) і Місія ЄС з підготовки персоналу в ЦАР (*EUTM RCA*). У 2016р. припинилися чотири миротворчі операції: Військова дорадча місія ЄС у ЦАР (*EUMAM RCA*); французька Операція *Sangaris* – також у ЦАР; Консультативна місія ЄС зі сприяння реформуванню сектору безпеки в ДРК (*EUSEC RD Congo*); Поліцейська місія ЄС (*EUPOL*) в Афганістані. Започаткування у 2016р. двох нових операцій не було пов'язане з появою нових районів проведення місій: до розгортання Місії ООН у Колумбії там уже працювала невеличка місія Організації Американських Держав (ОАД, *Organization of American States, OAS*); ЦАР у 2016р. була місцем проведення п'яти різних миротворчих операцій (підрозділ IV).

У 62 активних місіях 2016р. загалом було розгорнуто 153 056 осіб². Це на 6% менше за 162 703 осіб, розгорнутих у 2015р. Чисельність персоналу миротворчих операцій під егідою як ООН, так і інших організацій зменшилася на 7 426 і 2 221 особу, відповідно (див. нижче). Як і у 2015р., у восьми операціях 2016р. було розгорнуто понад 10 тис. осіб (діаграма 5.2). Статус найкрупнішої миротворчої операції у світі зберегла Місія АС у Сомалі (*AMISOM*) (підрозділ IV). Порівняно з 2015р., Місія “Рішуча підтримка” (*RSM*) в Афганістані під проводом НАТО обійшла за чисельністю Багатоцільову

¹ Кількісний аналіз ґрунтується на даних, зібраних СППІ для аналізу тенденцій миротворчих операцій. Згідно з визначенням, миротворча операція повинна мати заявлену мету: (а) бути інструментом сприяння реалізації вже чинних мирних угод; (б) підтримувати мирний процес; або (в) сприяти зусиллям із запобігання конфлікту чи зміцнення миру. Місії з надання послуг, розслідувань чи сприяння виборам, а також місії із залученням не-резидентів чи груп переговорників тут не враховуються. Односторонні операції враховуються, лише якщо вони санкціоновані резолюціями РБ ООН на підтримку інших миротворчих операцій (підрозділ IV). Усі дані постійно переглядаються та коригуються мірою появи точнішої інформації. Тому наведені тут статистичні дані можуть не завжди збігатися зі статистикою попередніх видань *Щорічника СППІ* чи змістом Бази даних СППІ про багатосторонні миротворчі операції.

² Дані про загальну чисельність персоналу наводяться станом на 31 грудня або – для місій, завершених упродовж року, – на дату завершення місії. Ці дані дають “миттєву картинку” чисельності персоналу в активних миротворчих операціях 2016р. і можуть слугувати орієнтиром для порівняльного аналізу 2016р. з попередніми роками. Вони не є ні максимальною, ні середньою, ні загальною оцінкою чисельності розгорнутого персоналу. Чисельність персоналу не враховує місцевих працівників, волонтерів ООН і субпідрядників.

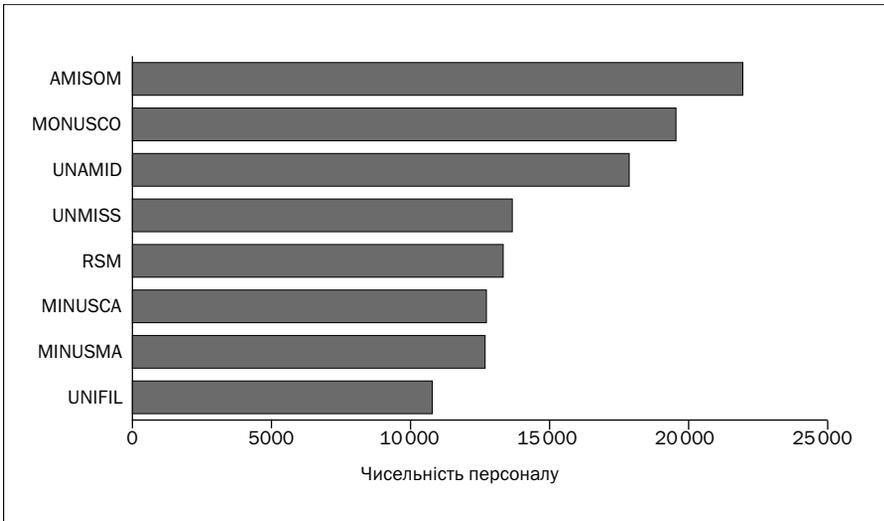
Діаграма 5.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2007-2016рр. за організаторами

об'єднану стабілізаційну місію ООН у ЦАР (*MINUSCA*) і стала п'ятою найкрупнішою операцією. Інших змін у переліку операцій за участі понад 10 тис. осіб не було. На вісім найкрупніших операцій разом припадало 80% усього персоналу, розгорнутого у 2016р. в рамках миротворчих операцій.

Тенденції у розгортанні персоналу

Зменшення чисельності персоналу, розгорнутого в усіх миротворчих операціях під егідою ООН та інших організацій, продовжило низхідну тенденцію, розпочату у 2012р. (діаграма 5.3). Стабільне зменшення розгорнутого персоналу у світі наче зупинилось у 2015р., але поновилося у 2016р. Персонал, розгорнутий в операціях під егідою інших організацій, скорочувався шостий рік поспіль; чисельність розгорнутого персоналу в усіх категоріях операцій (за організаторами) досягла мінімуму з 2005р.

Наведені тут річні загальні величини враховують сили зі складу Міжнародних сил сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*) під проводом НАТО та наступної Місії *RSM* в Афганістані. У 2006-2014рр. *ISAF* за чисельністю персоналу явно вирізнялися на фоні інших і майже повністю визначали суттєві річні відмінності в цей період. Це приховувало важливу глибинну тенденцію – помітне зростання чисельності розгорнутого персоналу всіх миротворчих операцій без урахування *ISAF* і *RSM*, починаючи з 2012р., тобто коли почався поступовий вивід сил *ISAF*. У 2016р. ситуація була іншою. Хоча чисельність персоналу *RSM* залишалася

Діаграма 5.2. Багатосторонні миротворчі операції у 2016р. з чисельністю персоналу понад 10 тис.

AMISOM – Місія АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia*); *MONUSCO* – Стабілізаційна місія ООН у ДРК (*UN Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo*); *UNAMID* – Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфури (*AU/UN Hybrid Operation in Darfur*); *UNMISS* – Місія ООН у Південному Судані (*UN Mission in South Sudan*); *RSM* – Місія “Рішуча підтримка” (*Resolute Support Mission*); *MINUSCA* – Багатоцільова об’єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the CAR*); *MINUSMA* – Багатоцільова об’єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali*); *UNIFIL* – Тимчасові сили ООН у Лівані (*UN Interim Force in Lebanon*).

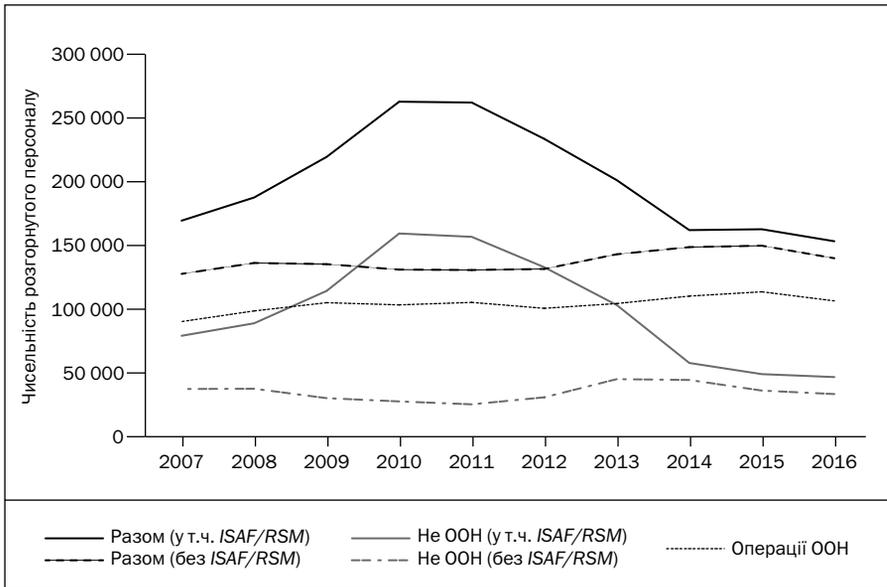
стабільною, але сумарна чисельність персоналу всіх інших операцій зросла дещо більше, ніж на 10 тис. осіб.

Зменшення чисельності персоналу миротворчих операцій ООН у 2016р. є ще однією важливою відмінністю від недавнього минулого. До 2016р. персонал операцій ООН зростав три роки поспіль і у 2015р. досяг історичного максимуму. До 2016р., якщо більшість операцій ООН, які поступово нарощували свою чисельність, досягли дозволеного максимуму, то загальна чисельність розгорнутих сил ООН зазнала суттєвого зменшення через поетапний вивід сил Операції ООН у Кот-д’Івуарі (*UN Operation in Côte d’Ivoire, UNOCI*) та, особливо, Місії ООН у Ліберії (*UN Mission in Liberia, UNMIL*).

Організації, які здійснюють миротворчі операції

ООН

У 2016р. ООН залишалася головним суб’єктом багатосторонніх миротворчих операцій. Як і попередніми роками, вона здійснювала найбільше миротворчих операцій і надавала значно більше персоналу за будь-яку іншу організацію чи коаліцію (діаграма 5.1). ООН у 2016р. очолювала 22 миротворчі операції – на одну більше, ніж у 2015р. Новою операцією стала Місія ООН

Діаграма 5.3. Чисельність персоналу миротворчих операцій у 2007-2016рр.

у Колумбії, яка у 2016р. отримала й почала виконувати свій перший мандат. ООН виконувала більше третини всіх активних миротворчих операцій у 2016р. Загалом у 22 операціях ООН було розгорнуто 106 234 особи. Хоча, порівняно з 2015р., чисельність персоналу миротворчих операцій ООН зменшилася на 7 426 осіб, на неї досі припадало майже 69,4% усього персоналу миротворчих операцій³.

Водночас тривав процес реформування миротворчих операцій ООН згідно з рекомендаціями Незалежної комісії високого рівня з питань миротворчих операцій ООН (*High-level Independent Panel on UN Peace Operations, HIPPO*), що містилися в доповіді 2015р. Хоча офіційно ООН не повідомляла про стан виконання погоджених рекомендацій, але були зроблені перші кроки з розв'язання більшості стратегічних та оперативних проблем, зазначених у доповіді, зокрема стосовно: необхідності глибшої взаємодії з АС; забезпечення поетапності та послідовності мандатів миротворчих операцій; суворих заходів з недопущення та покарання сексуальної експлуатації і наруг (СЕІН) з боку персоналу ООН (див. нижче)⁴.

Регіональні організації та союзи

Під егідою регіональних організацій чи союзів – насамперед АС, ЄС, НАТО та ОБСЄ – здійснювалася 31 активна у 2016р. миротворча операція (діаграма 5.1).

³ Дані ООН враховують *UNAMID*.

⁴ Див., наприклад: Boutellis, A. and Connolly, L., *The State of UN Peace Operations Reform: An Implementation Scorecard* (International Peace Institute: New York, Nov. 2016).

АС у 2016р. здійснював чотири миротворчі операції⁵. Упродовж року він не починав і не припиняв жодної операції. У цих чотирьох операціях було розгорнуто 22 004 особи, переважна більшість – в *AMISOM*. Це третій рік поспіль робило АС другим – після ООН – найкрупнішим постачальником персоналу миротворчих операцій. Крім *AMISOM*, що діє в Сомалі з 2007р., АС мав політичні місії в Малі та ЦАР, а також спостережну місію (у складі військових експертів і спостерігачів з питань прав людини) у Бурунді.

НАТО у 2016р. очолював дві операції, класифіковані як багатосторонні миротворчі операції, зберігаючи тривалу присутність у Косово та Афганістані. Наприкінці року ці дві операції – Сили в Косово (*Kosovo Force, KFOR*) та *RSM* – налічували 17 621 особу. Ступінь подальшої участі НАТО в наданні сил для миротворчих операціях в Афганістані та інших місцях залишається непевним. Якщо після завершення холодної війни важливим аспектом стратегії Альянсу були експедиційні операції з врегулювання криз, то останніми роками нестабільність на кордонах Європи і погіршення відносин з Росією знову привернули увагу НАТО до колективної оборони і стримування⁶.

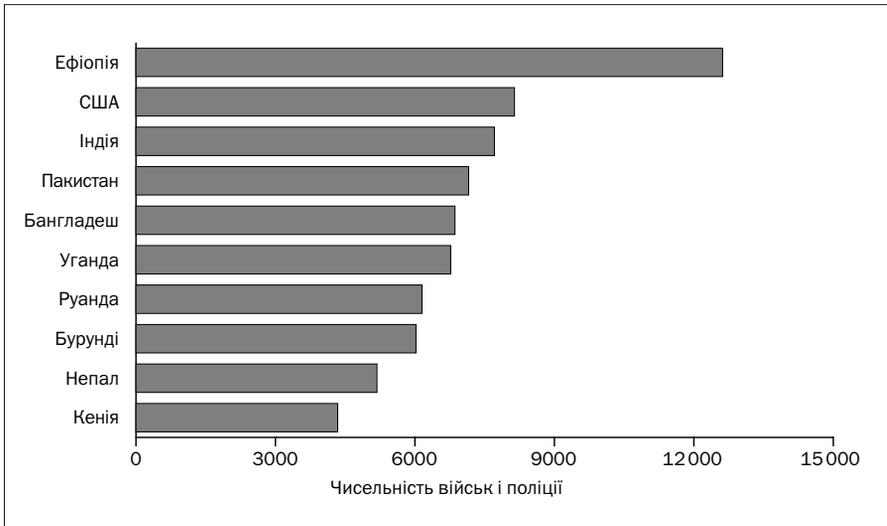
ЄС у 2016р. здійснював 14 операцій, класифікованих як багатосторонні миротворчі операції (так само, як і в 2015р.). В операціях ЄС брали участь 2 435 осіб – на 796 менше, ніж у 2015р. Три операції ЄС упродовж року завершилися: *EUSEC RD Congo* – у червні, *EUMAM RCA* – у липні, і *EUPOL* в Афганістані остаточно завершила свій мандат у грудні. Якщо *EUMAM RCA* тривала лише 16 місяців, то *EUSEC RD Congo* та *EUPOL* – з 2005р. і 2007р., відповідно, ставши одними з найбільш тривалих місій ЄС у рамках Спільної політики безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*). У 2016р. ЄС започаткував одну нову миротворчу операцію – *EUTM RCA*, що замінила *EUMAM RCA*. Нова операція розроблена за моделлю подібних військових навчальних місій ЄС у Сомалі та Малі.

Як і НАТО, останні події в ЄС і в найближчому оточенні спонукали його переглянути стратегічну мету зовнішніх дій, включно з СПБО. У глобальній стратегії зовнішньої і безпекової політики ЄС (*EU Global Strategy for Foreign and Security Policy, EUGS*), оприлюдненій у червні 2016р., ЄС підтвердив намір бути гарантом міжнародної безпеки⁷. Серед стратегічних пріоритетів у документі зазначено наміри запровадити “інтегрований підхід до конфліктів і криз”. Інтегрований підхід розширює “комплексний

⁵ Дані стосовно АС не враховують *UNAMID*. Спостережна місія АС у Бурунді не була внесена до переліку миротворчих операцій 2015р. у *Щорічнику СППІ 2016* через відсутність Меморандуму про порозуміння між АС і Бурунді стосовно юридичного статусу Місії, а також через те, що залишалося неясним, чи почали виконувати свої обов'язки кілька спостерігачів, уже розгорнутих у Бурунді. Хоча Меморандум, станом на кінець 2016р., ще не був підписаний, Місія працювала упродовж року. Враховуючи складність точного визначення дати започаткування цієї Місії, вона внесена до переліку миротворчих операцій заднім числом – з моменту розгортання в Бурунді перших спостерігачів АС з питань прав людини у 2015р.

⁶ Про НАТО див. підрозділ I розділу 4 цього видання.

⁷ European External Action Service (EEAS), *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe, a Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy (EEAS: Brussels, June 2016)*.

Діаграма 5.4. 10 найкрупніших постачальників військ і поліції для багатосторонніх миротворчих операцій у 2016р.

підхід”, що застосовувався ЄС раніше для врегулювання криз і миротворчої діяльності, та охоплює, серед іншого, участь ЄС на всіх етапах розвитку конфлікту. Водночас, документ обмежує географічні рамки цих зусиль Східною Європою, регіоном Близького Сходу та Північної Африки і Сахелем⁸.

ОБСЄ у 2016р. виконував дев’ять місій, класифікованих як миротворчі операції (так само, як і попереднього року). Загальна чисельність персоналу цих місій – 1 020 осіб – також залишилася на рівні 2015р. Понад три чверті з них (76,4%) були розгорнуті у складі Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ (СММ, *OSCE’s Special Monitoring Mission*) в Україні.

Економічне Співтовариство Західноафриканських держав (ЕКОВАС, *Economic Community of West African States, ECOWAS*) та ОАД виконували у 2016р. по одній миротворчій операції кожна. ЕКОВАС продовжувало Місію у Гвінеї-Бісау (*ECOMIB*), розгорнуту у 2012р., а ОАД – Місію з підтримки мирного процесу в Колумбії (*Mission to Support the Peace Process in Colombia, MAPP/OEA*).

Ситуативні коаліції держав

Різними ситуативними коаліціями держав очолювалися дев’ять активних у 2016р. миротворчих операцій. Ці операції офіційно здійснювалися не під егідою ООН або регіональних організацій чи союзів, за винятком Міжурядового органу з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development, IGAD*), який відіграє важливу роль у Механізмі моніторингу

⁸ Про події у секторі безпеки ЄС див. підрозділ I розділу 4 цього видання.

припинення вогню та виконання тимчасових безпекових заходів (*Ceasefire and Transitional Security Arrangements Monitoring Mechanism, CTSAMM*) у Південному Судані. Загалом у цих дев'яти операціях брали участь 3 176 осіб. Це є помітним зменшенням, порівняно з 4 488 особами у 2015р. Воно сталося через скорочення масштабів і наступне припинення французьких операцій *Licorne* і *Sangaris* у 2015-2016рр., а також через реорганізацію Багатонаціональних сил і спостерігачів (*Multinational Force and Observers, MFO*) на Сінайському півострові у 2016р.

Надання військ і поліції

Позицію найкрупнішого постачальника військового та поліцейського персоналу для миротворчих операцій у 2016р. з великою перевагою зберегла Ефіопія (діаграма 5.4). Вона відрядила 12 618 військових і поліцейських: 4 323 – до Місії АС у Сомалі (*AMISOM*) і 8 295 – до миротворчих операцій ООН⁹. Лише 62 особи з них були поліцейськими, решта – військовими. Той факт, що Ефіопія стала крупним постачальником військ, пояснюється її близькістю до країн, де тривають великі миротворчі операції. Так, у 2016р. Ефіопія відряджала майже весь свій персонал (99,9%) для операцій в сусідніх країнах: Спільної комбінованої місії ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*), Тимчасових сил безпеки ООН в Аб'єї (*UN Interim Security Force for Abyei, UNISFA*), Місії ООН у Південному Судані (*UNMISS*) та *AMISOM*.

США були у 2016р. другим найкрупнішим постачальником військового та поліцейського персоналу для миротворчих операцій і єдиною країною Заходу серед 10 найкрупніших постачальників. США відрядили 8 142 військових і поліцейських. Враховуючи їх провідну роль у НАТО, не дивно, що США надають найбільші контингенти військ для *RSM* і *KFOR*. Вони ж залишилися головним учасником *MFO*. США – єдиний постійний член РБ ООН серед 10 найкрупніших постачальників військового та поліцейського персоналу для багатосторонніх миротворчих операцій. Проте, вони є дрібним учасником миротворчих операцій ООН – у 2016р. США надали лише 72 військових і поліцейських¹⁰.

Індія, Пакистан і Бангладеш мають давню традицію надання великих контингентів військ і поліції для миротворчих операцій ООН. Якщо Індія у 2016р. відрядила до миротворчих операцій приблизно таку ж чисельність військових і поліцейських, як і у 2015р., то Пакистан і Бангладеш упродовж року зменшили свою участь. Як наслідок, Бангладеш у 2016р. опустився в *Top 10* на три рядки нижче.

⁹ Ці дані не враховують війська Ефіопії, розгорнуті на території Сомалі на підтримку *AMISOM*, які, до того ж, не належали до Місії і не були під її командуванням.

¹⁰ Китай був у 2016р. найкрупнішим постачальником військового та поліцейського персоналу для миротворчих операцій ООН серед п'яти постійних членів РБ ООН, відрядивши 2 630 осіб. Він є 12-м найкрупнішим постачальником військових і поліцейських для ООН і 17-м найкрупнішим постачальником миротворчого персоналу загалом.

Уганда, Бурунді та Кенія були головними учасниками *AMISOM*, тоді як Руанда брала участь лише в місіях ООН. Непал відрядив військових і поліцейських до 16 миротворчих операцій ООН, насамперед до *UNIFIL*, *UNMISS* та *MONUSCO*.

Визначення багатосторонніх миротворчих операцій

Умови проведення миротворчих операцій у світі з часом змінювалися та стали більш різноманітними. Зокрема, перелік завдань цих операцій розширився і дедалі частіше передбачає дії, що виходять за межі звичних – від боротьби з тероризмом до допомоги в охороні кордонів і боротьбі з незаконною міграцією. Тому ці операції дедалі частіше опиняються в “сірій зоні”, на межі визначення багатосторонніх миротворчих операцій СППІ.

Заради охоплення якомога більшого спектра відповідних заходів визначення СППІ є досить широким і містким. Завдання миротворчих операцій, згідно з цим визначенням, охоплюють: (а) моніторинг і спостереження за виконанням домовленостей про припинення вогню; (б) сприяння зміцненню довіри; (в) охорону доставки гуманітарної допомоги; (г) допомогу у процесах демобілізації і реінтеграції; (д) зміцнення інституційної спроможності в таких сферах, як судочинство, верховенство права, а також пенітенціарних установ; (е) охорону порядку та захист прав людини; (є) сприяння проведенню виборів; (жс) сприяння соціально-економічному розвитку.

Останніми роками багатосторонні організації і ситуативні коаліції започаткували ряд, у т.ч. досить масштабних, операцій, що явно виходять за межі миротворчої операції згідно з визначенням СППІ. Показовим прикладом цього є військово-морська Операція ЄС *Sophia* у Середземному морі (1 160 осіб у 2016р.), яка не пов’язана з жодним мирним процесом чи зміцненням миру, але спрямована на недопущення переправляння біженців через Середземне море та загибелі людей. В інших випадках відповідність операції визначенню СППІ не є однозначною. Головні приклади таких операцій у “сірій зоні” пов’язані з бойовими діями. *AMISOM* та операції під проводом НАТО в Афганістані – оскільки вони схвалені РБ ООН і є частиною ширших стабілізаційних заходів від імені міжнародної спільноти, – вважаються миротворчими операціями, попри те, що мають характер військових дій проти повстанців. Водночас, Регіональні сили протидії Господній армії опору (*RTF*, 2 489 осіб) і Багатонаціональні спільні сили протидії Боко Харам (*MNJTf*, 10 619 осіб) не вважаються миротворчими операціями. Головним тут є те, що ці протиповстанські операції не зовсім чітко вписуються в порядок денний РБ ООН, що охоплює мирний процес. Схожі міркування стали приводом виведення заходів з підготовки військового персоналу в Іраку за рамки Операції “Рішуча підтримка” (світової коаліції проти ІДІЛ під проводом США)¹¹.

¹¹ Докладніше про всі миротворчі операції у 2016р., що відповідали критеріям СППІ, див. у підрозділі IV.

Втрати серед персоналу миротворчих операцій

Кілька миротворчих операцій, активних у 2016р., відбувались у складному та нестабільному середовищі: в умовах збройних конфліктів і дій повстанців. У деяких країнах миротворчі операції не раз ставали мішенню озброєних недержавних суб'єктів. Це призвело до поширення у ЗМІ та серед політичних діячів думки, що миротворчі операції стали більш небезпечними¹². Ці аргументи часто підкріплюються статистикою числа загиблих серед персоналу миротворчих операцій ООН, особливо внаслідок зловмисних дій проти персоналу ООН з наміром завдання шкоди чи вбивства. Але такі дані – часто найбільш доступні – можуть бути не найкращим показником рівня та серйозності небезпеки для персоналу миротворчих операцій. Кількість насильницьких нападів на миротворців чи завданих травм була б кращим показником, але ООН публікує дані про загиблих серед її персоналу в усіх операціях з розбивкою лише за часом та операціями.

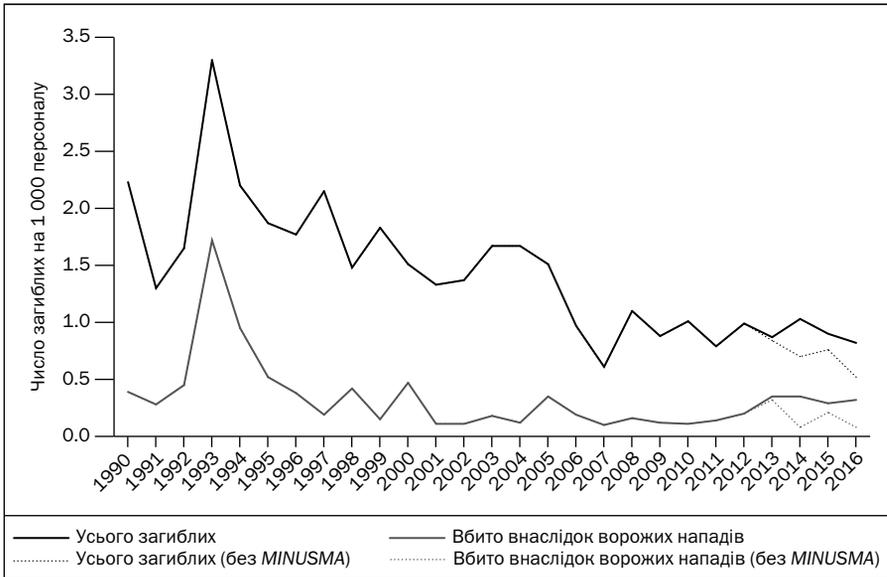
За даними ООН, у 2016р. серед персоналу (в т.ч. місцевого) миротворчих операцій ООН і спеціальних політичних місій зафіксовано 99 жертв, 33 з яких – унаслідок зловмисних дій. Цей показник був на 20% меншим, порівняно з 2015р., і найнижчим з 2007р. Водночас, число загиблих від зловмисних дій було не набагато меншим, ніж у попередні три роки, і відносно вищим, порівняно з більшістю інших років. Як і у два попередні роки, найбільші втрати з усіх операцій ООН у 2016р. мала Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (*MINUSMA*): 38 загиблих, 27 з яких – через зловмисні дії¹³.

Часова оцінка рівня ризику в умовах миротворчих операцій на основі числа загиблих може вводити в оману, оскільки чисельність розгорнутого персоналу може змінюватись. Іншими словами, якщо ООН розгорне більше персоналу, то за рівних інших умов число загиблих також може зрости. Кращим індикатором є число загиблих на 1 000 осіб, або коефіцієнт смертності¹⁴. Якщо подивитися на коефіцієнт смертності серед усього військового та поліцейського персоналу миротворчих операцій ООН за період 1990-2016рр., то можна помітити три аспекти. По-перше, більшу частину цього періоду коефіцієнт смертності зменшувався. По-друге, коефіцієнт смертності від зловмисних дій у 2013-2016рр. був вищим, ніж більшість періоду 2000-2009рр., але нижчим, ніж у 1990-х роках. По-третє, за числом жертв помітно виділяється *MINUSMA*, порівняно з іншими операціями ООН того ж часу. Якщо з розрахунків прибрати *MINUSMA*, то у 2016р. показники смертності військового та поліцейського персоналу миротворчих операцій ООН загалом і смертності внаслідок зловмисних дій зокрема були найнижчими за весь період 1990-2016рр. (діаграма 5.5).

¹² Див., наприклад: Van der Lijn, J. and Smit, T., 'Peacekeepers under threat? Fatality trends in UN Peace Operations', SIPRI Policy Brief, Sep. 2015; Henke, M.E., Has UN Peacekeeping Become More Deadly? Analyzing Trends in UN Fatalities (International Peace Institute: New York, Dec. 2016).

¹³ UN Department of Peacekeeping Operations, 'Fatalities by year, mission and incident type (up to 31 Jan. 2017)', accessed 10 Mar. 2017.

¹⁴ Van der Lijn and Smit (посилання 12).

Діаграма 5.5. Смертність серед військового та поліцейського персоналу миротворчих операцій ООН у 1990-2016рр.

Сексуальна експлуатація і наруги

РБ ООН у березні 2016р. ухвалила Резолюцію 2272, цілком присвячену темі СЕіН під час миротворчих операцій ООН. У Резолюції зазначені шкідливі наслідки цих злочинів для ефективності миротворчих операцій і довіри до них, а також підтримане рішення Генерального секретаря ООН повертати додому цілі підрозділи, якщо є переконливі докази поширеної СЕіН з боку їх особового складу. Так сталося з конголезьким батальйоном *MINUSCA* у січні 2016р. (підрозділ II). РБ ООН також запропонувала Генеральному секретарю відтепер міняти під час операції всі військові чи поліцейські підрозділи з країн, чії національні органи влади не розслідували належним чином звинувачення в СЕіН чи не притягали винуватців до відповідальності. Крім того, РБ вітала поглиблену перевірку Генеральним секретарем усього миротворчого персоналу ООН на предмет відсутності повідомлень про СЕіН з боку персоналу під час служби в ООН. РБ закликала всі сили, що не належать до ООН, до вжиття, за необхідності, аналогічних заходів¹⁵.

У 2016р. було зафіксовано 103 звинувачення в СЕіН під час миротворчих і спеціальних політичних місій ООН (69 – у 2015р.): 73 з них стосувалися військовослужбовців, 23 – цивільного персоналу, і 7 – поліції. Таке зростання прямо корелює зі збільшенням кількості звинувачень проти *MINUSCA*. В *MINUSCA* зафіксовано на 35 звинувачень більше, ніж у 2015р. У 2016р. половина всіх звинувачень (52) надійшли з цієї Місії¹⁶.

¹⁵ United Nations Security Council Resolution 2272, 11 Mar. 2016. Про сексуальну експлуатацію і наруги див. підрозділ III розділу 6 цього видання.

¹⁶ United Nations, General Assembly, Report of the Secretary-General, Special measures for protection from sexual exploitation and abuse: a new approach, A/71/818, 28 Feb. 2017.

II. Регіональні тенденції та події

ДЖАЙР ВАН ДЕР ЛЕЙН, ТІМО СМІТ

У 2016р. суттєвих змін у розподілі миротворчих операцій за географічними регіонами не було. З 62 миротворчих операцій упродовж року 26 тривали в Африці, 18 – у Європі, 8 – на Близькому Сході, 7 – в Азії та Океанії і 3 – в Америці (таблиця 5.1). Більшість з усіх миротворчих операцій упродовж 2007-2016рр. здійснювалися в Африці та Європі (діаграма 5.6). При цьому, є великі відмінності за видами операцій у цих двох регіонах. Більшість миротворчих операцій у Європі належали до відносно невеликих цивільних місій.

Порівняння чисельності розгорнутого миротворчого персоналу за регіонами свідчить про концентрацію багатьох крупних миротворчих операцій на африканському континенті. У 2016р. 72% усього персоналу миротворчих операцій (і 82% усього персоналу миротворчих операцій ООН) було розгорнуто в африканських країнах. Однак у 2016р. тенденція постійного збільшення персоналу в Африці – можливо, найпомітніша та найважливіша тенденція миротворчих операцій – змінилася (діаграма 5.7). Певні ознаки досягнення максимуму були ще у 2015р., а у 2016р. чисельність персоналу миротворчих операцій в Африці зменшилася на 7,5%. Це було перше з 2000р. суттєве річне скорочення персоналу, розгорнутого в Африці (як в абсолютних, так і у відносних величинах). Попри це, розрив між чисельністю розгорнутого персоналу миротворчих операцій в Африці та в інших регіонах залишається дуже великим (діаграма 5.7).

Африка

У 26 миротворчих операціях, що тривали в Африці у 2016р. (на дві менше, ніж у 2015р.), брали участь 110 957 осіб. Це було значним зменшенням – на 8 988 осіб, порівняно з 2015р. – і суттєвим відхиленням від тенденції попередніх років.

З моменту публікації доповіді Незалежної комісії ООН високого рівня з питань миротворчих операцій, АС та ООН продовжили зміцнювати партнерство¹. Зокрема, РБ ООН відзначила роль АС у постконфліктному зміцненні миру в Резолюції за результатами огляду експертною консультативною групою (*Advisory Group of Experts*) архітектури миротворчої діяльності (*Review of the Peacebuilding Architecture*). У вітальному слові головуючого РБ ООН високо оцінюється партнерство ООН-АС і визнається, що успіх миротворчих операцій дедалі більше залежить від міцної взаємодії між двома організаціями. У спеціальній Резолюції РБ ООН про партнерство ООН-АС підкреслена потреба передбачуваного, стабільного і гнучкого фінансування санкціонованих ООН операцій з підтримання миру під проводом АС. Водночас, РБ нагадує, що саме АС відповідає за забезпечення всіх необхідних ресурсів. РБ вітала як важливий крок рішення Асамблеї глав держав

¹ United Nations, General Assembly and Security Council, 'Identical letters dated 17 June 2015 from the Secretary-General addressed to the President of the General Assembly and the President of the Security Council', A/70/95-S/2015/446, 17 June 2015.

Таблиця 5.1. Кількість миротворчих операцій і чисельність розгорнутого персоналу за регіонами та організаторами у 2016р.

Організація	Африка	Америка	Азія та Океанія	Європа	Близький Схід	Світ
Операції	26	3	7	18	8	62
ООН ^а	12	2	2	2	4	22
Регіональна організація чи союз	12	1	2	14	2	31
Ситуативна коаліція	2	–	3	2	2	9
Персонал	110 957	5 409	13 939	8 835	13 916	153 056
ООН ^а	86 987	5 386	354	1 096	12 411	106 234
Регіональна організація чи союз	23 537	23	13 435	6 589	62	43 646
Ситуативна коаліція	433	–	150	1 150	1 443	3 176

^а Дані ООН враховують миротворчі операції під егідою Департаменту миротворчих операцій (ДМО) ООН, Департаменту з політичних питань ООН та Місію ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*).

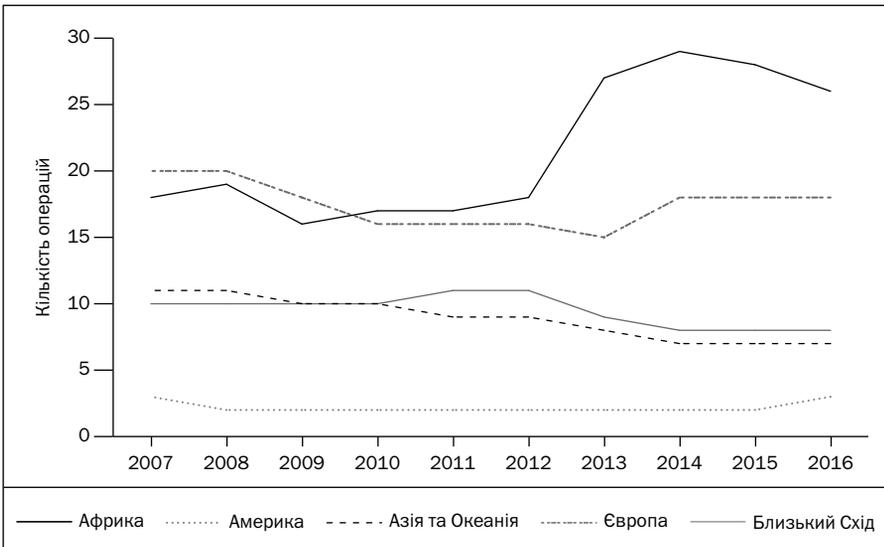
Джерело: База даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>.

та урядів АС збільшити до 2020р. фінансування всіх операцій АС з підтримання миру на 25%. Для цього Асамблея АС запровадила податок у 0,2% на “прийнятний” імпорт на континент. Цей захід є елементом дорожньої карти побудови нової Африканської архітектури миру та безпеки (*African Peace and Security Architecture, APSA*) на 2016-2020рр., яка визначає кроки, потрібні, на думку Комісії АС, регіональних економічних співтовариств і регіональних механізмів, для того, аби *APSA* запрацювала повною мірою².

Західна Африка

У Західній Африці загальною тенденцією є рух відносно успішних місій до їх завершення та виводу. 20 січня 2016р., після успішних президентських виборів у Кот-д’Івуарі у 2015р. і згідно з рекомендаціями Генерального секретаря ООН, РБ ООН зменшила максимальну чисельність військового компоненту Операції ООН у Кот-д’Івуарі (*UNOCI*) з 5 437 до 4 000 осіб. За три місяці РБ подовжила мандат *UNOCI* на завершальний період, до 30 червня 2017р. Решту періоду операція виконуватиме план Генерального секретаря

² United Nations Security Council Resolution 2282, 27 Apr. 2016; United Nations, Security Council, Presidential Statement 8, 24 May 2016; United Nations Security Council Resolution 2320, 18 Nov. 2016; AU Assembly, Decision on the outcome of the retreat of the Assembly of the African Union, Assembly/AU/Dec. 605 (XXVII), 27th ordinary session, Kigali, 27-28 July 2016; AU Commission, African Peace and Security Architecture, APSA road map 2016-20, Dec. 2015.

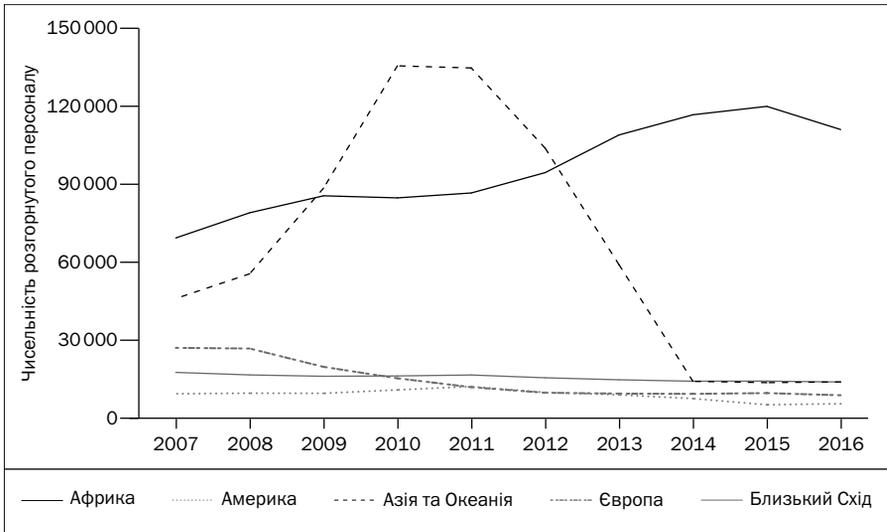
Діаграма 5.6. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2007-2016рр. за регіонами

з поетапного виводу та зосередиться на найважливіших з 2004р. завданнях: захисті цивільних; політичній підтримці; підтримці безпекових інститутів і допомозі в розв’язанні прикордонних проблем; допомозі в дотриманні міжнародного гуманітарного і правозахисного права; підтримці гуманітарної допомоги. Військовий компонент і надалі відповідатиме за райони підвищеного ризику, особливо на заході країни. В останні два місяці в Місії залишиться мінімальна чисельність персоналу для завершення процесу передачі повноважень Групі ООН у країні (*UN Country Team*)³.

Продовжувалося також скорочення Місії ООН у Ліберії (*UNMIL*). Після успішного завершення 30 червня 2016р. передачі безпекових функцій Уряду Ліберії, РБ ООН зменшила максимальну чисельність військ *UNMIL* до кінця лютого 2017р. з 1 240 до 434 осіб, а її поліцейського персоналу – з 606 до 310 осіб. Мандат *UNMIL* був скоригований з урахуванням запланованих на жовтень 2017р. президентських і парламентських виборів, а передача повноважень очікується у 2018р. Наразі її мандат охоплює: захист цивільних; реформування органів судочинства та безпеки; заохочення дотримання та захист прав людини; логістична підтримка виборчого процесу – за потреби та в межах можливостей. Мандат Місії завершується 30 березня 2018р., і через місяць весь персонал, не потрібний для її ліквідації, буде виведений. Її завдання з захисту прав людини, верховенства права, національного примирення та реформування сектору безпеки будуть передані Групі ООН у країні⁴.

³ United Nations Security Council Resolution 2260, 20 Jan. 2016; United Nations Security Council Resolution 2284, 28 Apr. 2016; United Nations, Security Council, Special report of the Secretary-General on the United Nations Operation in Côte d’Ivoire, S/2016/297, 31 Mar. 2016.

⁴ United Nations Security Council Resolution 2333, 23 Dec. 2016.

Діаграма 5.7. Чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій у 2007-2016рр. за регіонами

Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав (ЕКОВАС) підтримувало Місію у Гвінеї-Бісау (*ECOMIB*), попри сумніви на етапі запровадження у здатності продовжувати її розгортання. Лідери ЕКОВАС заявляли, що з фінансових причин організація та її члени не зможуть подовжити мандат *ECOMIB* після середини 2016р. В останню мить, після отримання фінансової допомоги від ЄС, держави-члени ЕКОВАС вирішили подовжити мандат Місії ще на один рік – до 30 червня 2017р. У грудні 2016р. вони підтвердили, що це буде останнє продовження діяльності *ECOMIB*, і дозволили ЕКОВАС розпочати поступове виведення Місії з Гвінеї-Бісау в першому кварталі 2017р.⁵

Регіон Сахеля

Регіон Сахеля є однією з гарячих точок, де розгорнуті миротворчі операції різних міжнародних організацій. Головною операцією ООН у регіоні Сахеля є Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (*MINUSMA*). З огляду на завершення крупних операцій ООН у Західній Африці та з метою координації сил, РБ ООН (після припинення діяльності *UNOCI*) передала *MINUSMA* сили швидкого реагування *UNOCI*, а також авіацію, що її підтримувала, для підтримки *MINUSMA* та *UNMIL*. Однак постійний брак ключових спроможностей залишається серйозною проблемою для *MINUSMA*, особливо з урахуванням складних безпекових умов та асиметричних загроз, з якими вона стикається. Внаслідок зростання насильства між громадами

⁵ Economic Community of West African States (ECOWAS), Final Communique of the 50th Ordinary Session of the ECOWAS Authority of Heads of States and Government, 17 Dec. 2016.

та терористичної активності в центрі Малі мандат *MINUSMA* був поширений з півночі на центральні регіони країни. РБ ООН збільшила максимально дозволена чисельність військового (з 11 240 до 13 289 осіб) і поліцейського (з 1 440 до 1 920 осіб) персоналу *MINUSMA*. Для забезпечення повної дієздатності Місії РБ звернулася до Генерального секретаря ООН з проханням прискорити комплектування сил, а країни, що надають війська та поліцію – прискорити закупівлю та відправку до Малі потрібної техніки, а також підготовленого персоналу⁶.

Головним стратегічним завданням *MINUSMA* залишається виконання Угоди 2015р. між Урядом і двома коаліціями недержавних збройних угруповань (*Coordination of Azawad Movements* та *Platform*) про мир і національне примирення в Малі, зокрема про відновлення та поширення державної влади⁷. З метою розв'язання проблеми обмеженої підтримки місцевим населенням, РБ посилила мандат *MINUSMA*, додавши до нього розробку ефективної стратегії комунікації і створення радіостанції *MINUSMA*, сподіваючись, що це підвищить обізнаність і розуміння її мандата та діяльності. Водночас головною зміною в оновленому мандаті *MINUSMA* було підвищення уваги до боротьби з асиметричними загрозами її персоналу. РБ пропонувала *MINUSMA* дотримуватися більш активної і жорсткої позиції. Вона також прохала Генерального секретаря та держави-учасниці ООН покращити інформаційні, професійні та технічні спроможності *MINUSMA* зі знешкодження вибухових пристроїв, військовій спроможності із захисту логістичних комунікацій, спроможності евакуації постраждалих, засоби та заходи охорони й безпеки⁸.

Після подовження мандата *MINUSMA* ситуація на півночі Малі залишалася хиткою. *Coordination of Azawad Movements* та *Platform* продовжували регулярно порушувати Угоду про мир і національне примирення в Малі. Запровадження Тимчасової адміністрації на півночі Малі затримувалося, тероризм і злочинність поширилися на центр і південь країни, а насильство між громадами в центрі посилювалось. У відповідь на триваючу нестабільність Рада миру та безпеки АС вирішила надіслати в рамках *MINUSMA* експедиційні сили АС для боротьби з джихадистськими угрупованнями, подібно до Бригади силового втручання (*Force intervention Brigade*) на сході ДРК⁹.

Водночас три місії ЄС у Сахелі в рамках СПБО (*EUCAP Niger*, *EUCAP Mali* та *EUTM Mali*), що координувалися з Бамако (Малі), шукали способи подальшої регіоналізації свого підходу, розташували на початковому етапі офіси зв'язків у столицях п'яти країн Сахеля (Буркіна-Фасо, Чад, Малі, Мавританія і Нігер)¹⁰. Мандат *EUTM Mali* був змінений з метою поширення

⁶ United Nations Security Council Resolution 2295, 29 June 2016.

⁷ Про мирну угоду в Малі див.: Шьон Е, Н'ґрабікалі Г. "Імплементация мирного процесу в Малі: складний випадок миротворчої діяльності". – *Щорічник СІПРІ 2016*, розділ 5.

⁸ United Nations Security Council Resolution 2295, 29 June 2016.

⁹ United Nations, Security Council, Presidential Statement 16, 3 Nov. 2016; Institute for Security Studies, 'A new African force for Mali', Peace and Security Council Report, 5 Sep. 2016.

¹⁰ EU official 1, Interview with author, 23 Nov. 2016; EU official 2, Interview with author, 23 Nov. 2016.

навчальної діяльності далі на північ (включно з Гао та Тімбукту) і збільшення уваги до взаємодії з “п’ятіркою” партнерів у Сахелі з метою зменшення загрози від терористичних угруповань¹¹. У 2016р. діяльність *EUCAP Sahel Niger* дедалі більше зосереджувалася на допомозі “центральної і місцевій владі Нігеру та силам безпеки у формуванні політики, методів і процедур кращого контролю над нелегальною міграцією і боротьби з нею”¹². Для цього Місія збирає дані про міграцію і переправлення людей, інформує, надає притулок і навчає нелегальних мігрантів, допомагаючи водночас їх добровільному поверненню до країн походження. Відкритий для цього універсальний регіональний центр в Агадесі, вважається пілотним проектом¹³.

Регіон Магриба

Конфлікти в Магрибі ще далекі від розв’язання, що обмежує потенційну роль розгорнутих миротворчих операцій.

Лівія у 2016р. залишалася нестабільною¹⁴. Лівійська політична угода (*Libyan Political Agreement, LPA*), підписана у Схіраті (Марокко) 17 грудня 2015р., заклала ґрунт для створення Уряду національної згоди (*Government of National Accord, GNA*) та відновлення наприкінці березня 2016р. Місії підтримки ООН у Лівії (*UN Support Mission in Libya, UNSMIL*) з метою сприяння мирному процесу. РБ ООН заохочувала *UNSMIL* запроваджувати постійну присутність і виконувати мандат, що охоплював моніторинг прав людини, допомогу у зменшенні загроз від неконтрольованої зброї, підтримку ключових лівійських інститутів, забезпечення надання основних послуг і гуманітарної допомоги. Але відносини між *GNA* та Палатою представників (*House of Representatives*) у Тобруку знову зіпсувались, і ближче до кінця року гуманітарна ситуація погіршилася. 13 грудня 2016р. РБ ООН подовжила мандат *UNSMIL* до 15 вересня 2017р. і розширила її завдання, додавши до них надання послуг і посередництво в підтримці виконання Лівійської політичної угоди, зміцнення *GNA*, а також поширивши її діяльність на наступні етапи перехідного процесу в Лівії¹⁵.

У лютому 2016р. Місією ЄС сприяння комплексному прикордонному контролю в Лівії (*EU Integrated Border Management Assistance Mission in Libya, EUBAM Libya*) реорганізували у планувальну місію. У серпні 2016р. вона планувала можливу майбутню місію ЄС з надання консультацій і зміцнення

¹¹ Council Decision 2016/446/CFSP of 23 March 2016 amending and extending Council Decision 2013/34/CFSP on a European Union military mission to contribute to the training of the Malian Armed Forces (EUTM Mali), *Official Journal of the European Union*, L78/74, 24 Mar. 2016.

¹² Council Decision 2016/1172/CFSP of 18 July 2016 amending Decision 2012/392/CFSP on the European Union CSDP mission in Niger (EUCAP Sahel Niger), *Official Journal of the European Union*, L193/106, 19 July 2016.

¹³ EU official 1, Interview with author, 23 Nov. 2016; EU official 2, Interview with author, 23 Nov. 2016.

¹⁴ Про конфлікт у Лівії див. підрозділ I розділу 3 цього видання.

¹⁵ United Nations Security Council Resolution 2291, 13 June 2016; United Nations Security Council Resolution 2323, 13 Dec. 2016.

спроможностей лівійського Уряду у сфері охорони порядку та кримінальної юстиції, включно з протидією тероризму і прикордонним контролем¹⁶.

Під час візиту Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна (*Ban Ki-moon*) до Західної Сахари Уряд Марокко піддав критиці використання ним терміну “окупація” для позначення марокканської присутності там. У зв’язку з цим марокканський Уряд вжив заходів, що передбачали висилку більшості цивільного персоналу Місії ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі (*UN Mission for the Referendum in Western Sahara, MINURSO*), що завадило їй повністю виконати свій мандат. Генеральний секретар ООН запропонував РБ висловити позицію з приводу цього, але з метою уникнення суперечок Рада обмежилася висловленням “стурбованості”. Вона також подовжила мандат *MINURSO* до 30 квітня 2017р. Частині цивільного персоналу дозволили повернутися, а згодом, за наявними даними, повернулися й решта. Напруженість між марокканськими силами та Народним фронтом визволення Серієт-ель-Хамра і Ріо-де-Оро (*Frente Popular de Liberacion de Saguia el Hamra y Rio de Oro, POLISARIO*) тривала до кінця року¹⁷.

Сомалі

Місія в Сомалі досі працює в дуже складних умовах. Черговим провалом став напад ісламістського угруповання Молодіжний рух Моджахедів Аш-Шабаб (*Harakat al-Shabab al-Mujahideen*), на базу Місії АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia, AMISOM*) у передмісті Ель-Адде на півдні країни. В Аш-Шабаб заявили про знищення під час нападу понад 100 кенійських солдатів. За останні сім місяців передова операційна база АС була розгромлена вже втретє¹⁸.

У цих складних і часто небезпечних умовах *AMISOM* й далі відчувала брак певних видів техніки та ряду потрібних спеціалізованих підрозділів, насамперед – необхідної авіаційної підтримки. Водночас ЄС зменшив на 20% виплати допомоги персоналу *AMISOM*, і країни, що надали війська, занепокоїлися з приводу фінансування Місії. Деякі з них навіть погрожували відкликати війська з операції через, як вони вважали, недостатню міжнародну підтримку¹⁹.

¹⁶ EU, EEAS, Common Security and Defence Policy: EU Integrated Border Assistance Mission in Libya (EUBAM Libya), updated Nov. 2016; Council of the European Union, Council conclusions on Libya, 18 Apr. 2016, Press release 193/16, 18 Apr. 2016; Council Decision 2016/207/CFSP of 15 February 2016 amending Decision 2013/233/CFSP on the European Union Integrated Border Management Assistance Mission in Libya (EUBAM Libya), *Official Journal of the European Union*, L39/45, 16 Feb. 2016; EU Member state official 2, Written interview with author, 13 Jan. 2017.

¹⁷ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation concerning Western Sahara, S/2016/355, 19 Apr. 2016; United Nations Security Council Resolution 2285, 29 Apr. 2016; France24, ‘UN Council wants Western Sahara mission fully restored’, 23 Mar. 2016; What’s in Blue, ‘Council discussions on Western Sahara’, 26 Mar. 2016; What’s in Blue, ‘Western Sahara: Arria-formula meeting, consultations and MINURSO adoption’, 26 Apr. 2016; What’s in Blue, ‘Western Sahara consultations and update on return of civilian staff to the mission’, 25 July 2016; What’s in Blue, ‘Western Sahara consultations’, 9 Sep 2016.

¹⁸ BBC News, ‘Al-Shabab seizes African Union base in Somalia’, 15 Jan. 2016; Williams, P., ‘Three things we learned from last week’s al-Shabaab attack in Somalia’, *Washington Post*, 19 Jan. 2016.

¹⁹ United Nations Security Council Resolution 2297, 7 July 2016; What’s in Blue, ‘Somalia: briefing and possible press statement’, 27 Jan. 2016; What’s in Blue, ‘Somalia: adoption of resolution extending UN assistance mission’, 23 Mar. 2016; Williams, P. D., ‘Paying for AMISOM: are politics and bureaucracy undermining the AU’s largest peace operation?’, IPI Global Observatory, 11 Jan. 2017.

Згідно з довгостроковою стратегією, Комісія АС мала намір до жовтня 2018р. зосередитися на поверненні територій і посиленні *AMISOM* і Сил національної безпеки Сомалі (*Somali National Security Forces, SNSF*), після чого передати *SNSF* функції безпеки та до грудня 2020р. залишити країну²⁰.

Південний Судан і Судан

Південний Судан і Судан також були проблемними районами проведення місій, причому ситуація погіршувалася складними відносинами з місцевими урядами.

Війна в Південному Судані спалахнула з новою силою внаслідок інтенсивних боїв у Джубі 8-11 липня 2016р., коли нападів також зазнали цивільні, персонал та об'єкти ООН, включно з пунктами захисту цивільних (ПЗЦ) (підрозділ III). З огляду на хаос *UNMISS* вивела з країни допоміжний персонал. Велика Британія, Німеччина і Швеція евакуювали своїх поліцейських без консультацій з Місією, що викликало критику з боку посадовців ООН²¹. Після липневих подій напади на цивільних почастишали; персонал ООН перетворився на мішень нападів, затримань, викрадень і навіть вбивств. Крім того, діяльності *UNMISS* продовжував заважати Перехідний уряд національної єдності (*Transitional Government of National Unity of South Sudan, TGONU*) Південного Судану²².

У відповідь на погіршення ситуації Міжурядовий орган з питань розвитку плюс глави держав та урядів (*IGAD Plus*) видали протокол про розгортання в рамках *UNMISS* регіональних сил захисту (*Regional protection force, RPF*). Асамблея глав держав та урядів АС прийняла рішення підсилити *UNMISS*, з чим у принципі погодився *TGONU*. Наступними днями, однак, з Джуби надходили змішані сигнали, а іноді – заяви про загрозу суверенітету²³.

12 серпня 2016р. РБ ООН вирішила посилити *UNMISS* 4 000 особами, призначеними для *RPF*, і довести чисельність військового контингенту до дозволених 17 тис. осіб. З метою забезпечення захисту та безпеки населення Південного Судану, а також створення сприятливих умов для виконання мирної угоди *RPF* мали право застосовувати – під командуванням і контролем *UNMISS* – всі необхідні засоби для виконання наступних завдань: (а) сприяння безпечному та вільному руху до, з і навколо Джуби;

²⁰ African Union, Peace and Security Council, 608th Meeting, Communique PSC/PR/COMM (DCVIII), 29 June 2016.

²¹ United Nations Security Council Resolution 2304, 12 Aug. 2016; Nichols, M., 'United Nations to move non-critical staff out of South Sudan', Reuters, 14 July 2016; Agence France-Presse, 'UN angry over European pullout of police from South Sudan', *The Guardian*, 21 July 2016.

²² United Nations Security Council Resolution 2327, 16 Dec. 2016.

²³ Intergovernmental Authority on Development (IGAD), Communiqué of the heads of state and government of the IGAD Plus on the situation in the Republic of South Sudan, Kigali, 16 July 2016; AU Assembly, Decision on the situation in South Sudan, Assembly/AU/Dec. 613 (XXVII), 27th ordinary session, 27-28 July 2016, Kigali; IGAD, Communiqué of the Second IGAD Plus extraordinary summit on the situation in the Republic of South Sudan, Addis Ababa, 5 Aug. 2016; Lynch, J., 'South Sudan rejects UN proposal to send more peacekeepers', Associated Press, 10 Aug. 2016.

(б) захист аеропорту і ключових життєво важливих об'єктів у Джубі; (в) протидія будь-кому, хто готує чи здійснює напади на цивільних чи персонал ООН. *RPF* базувалися переважно в Джубі, але мали право діяти за межами столиці. Водночас РБ ООН збільшила тиск на *TGONU*, аби змусити його співпрацювати з *RPF*, погрожуючи йому каральними заходами, включно з ембарго на поставки зброї, у разі створення ним будь-яких перешкод. *TGONU* пом'якшив риторику, але всупереч спільному комюніке, в якому погодився на розміщення *RPF*, він продовжував створювати перешкоди та висувати умови, заперечуючи, зокрема, залучення військ сусідніх держав²⁴.

На початку листопада, після звільнення кенійського командувача силами *UNMISS* через неспроможність Місії захистити цивільних під час липневих подій (підрозділ III), Кенія вирішила відкликати більшість своїх військ. Це рішення боляче вдарило по *UNMISS*, особливо враховуючи те, що Кенія була однією із сусідніх країн, готових брати участь у *RPF*. Генеральний секретар ООН визнав, що за цих умов *UNMISS* не зможе впоратися з “дуже реальним ризиком масових злочинів” у Південному Судані. АС та ООН розглядали можливість створення спеціальних сил, розміщених за межами країни, які можна було б за потреби швидко перекинути на місце подій. У листопаді 2016р., після погрози додатковими санкціями, *TGONU* зрештою вирішив прийняти *RPF* без жодних умов. Хоча це ніби поклато край безпорадній ситуації з мандатом *RPF*, але мало що вказувало на прогрес у фактичному розгортанні *RPF* до кінця року²⁵.

У рамках щорічного поновлення РБ ООН мандата Місії в середині грудня дозволена чисельність поліцейських *UNMISS* була збільшена на 100 осіб – до 2 101. Мандат загалом лишився тим самим, але більша увага була надана недопущенню й запобіганню сексуальному та гендерному насильству в районах розгортання, а також моніторингу, розслідуванню та повідомленню про розпалювання ворожнечі. РБ підкреслила, що Генеральний секретар ООН має зосередитися на повному розгортанні *UNMISS* до дозволеної чисельності військ і поліції та на оснащенні *RPF* тактичними військовими вертольотами, неозброєними дронами та допоміжними засобами²⁶.

Тим часом у Судані, попри стабільно погану взаємодію із суданським Урядом і наполягання РБ ООН на необхідності стратегії виводу сил, мандат *UNAMID* був подовжений без значних змін²⁷.

²⁴ United Nations Security Council Resolution 2304, 12 Aug. 2016; Dumo, D., ‘South Sudan’s president says will consider UN troops’, Reuters, 15 Aug. 2016; Joint Communiqué by Transitional Government of National Unity of South Sudan and United Nations Security Council Members, Press release SC/12505-AFR/3445, 4 Sep. 2016; What’s in Blue, ‘South Sudan consultations’, 15 Oct. 2016.

²⁵ Reuters, ‘Kenya withdraws first batch of troops from UN South Sudan mission’, 9 Nov 2016; *The Guardian*, ‘“Very real risk” of South Sudan atrocities, UN secretary general warns’, Agence FrancePresse, 16 Nov. 2016; Lynch, J., ‘South Sudan accepts more UN peacekeepers with no conditions’, Associated Press, 26 Nov. 2016; United Nations, Security Council, ‘Report of the Secretary-General on South Sudan (covering the period from 16 December 2016 to 1 March 2017)’, S/2017/224, 16 Mar. 2017.

²⁶ United Nations Security Council Resolution 2327, 16 Dec. 2016.

²⁷ United Nations Security Council Resolution 2296, 29 June 2016.

Демократична Республіка Конго

Ситуація в ДПК у 2016р. залишалася хиткою. Повідомлялося про збільшення порушень Збройними силами ДПК (*Forces Armées de la République Démocratique du Congo, FARDC*) міжнародного гуманітарного права і прав людини. Стан безпеки на сході ДПК погіршувався через активізацію збройних угруповань. У середині вересня, з наближенням президентських і парламентських виборів, зросла й загострилася політична напруженість. Ці вибори були заплановані на листопад 2016р., але зрештою відкладені до 2018р. Це означало, що Президент Дж.Кабіла (*Joseph Kabila*) залишався при владі після завершення 19 грудня відведеного Конституцією терміну. Крім того, *MONUSCO* з великими труднощами намагалася знайти рішення стосовно близько 750 бійців опозиційного Суданського народно-визвольного руху/Армії (*SPLM/A-IO*), які втекли до ДПК і розглядалися її Урядом як загроза стабільності в провінціях Ківу²⁸.

На початку 2016р. відновилося взаємодія *FARDC* і *MONUSCO* у боротьбі проти Демократичних сил визволення Руанди (*Forces démocratiques de libération du Rwanda, FDLR*) та інших збройних угруповань. Співробітництво було призупинене в лютому 2015р. після того, як на посади керівників операціями було призначено двох генералів ДПК, підозрюваних у порушенні прав людини²⁹.

Уряд ДПК домагався прийняття стратегії виводу *MONUSCO* і скорочення до кінця 2015р. її чисельності вдвічі. Проте, враховуючи ситуацію у країні та застереження деяких членів РБ ООН стосовно можливого прецеденту – дозволу приймаючій державі диктувати умови миротворчих операцій, – РБ відхилила думку Уряду щодо поновлення в березні мандата *MONUSCO*. Попри рекомендацію Генерального секретаря ООН скоротити військовий компонент Місії на 1 700 осіб, дозволена чисельність залишилася старою – 19 815 військовослужбовців. Водночас, у разі перегляду дозволеної максимальної чисельності військ їх попереднє скорочення на 2 000 осіб може перетворитися на постійну тенденцію; однак це залежить від того, чи буде подальше покращення ситуації³⁰.

У червні 2016р. ЄС завершив свою останню операцію в ДПК – Консультативну місію ЄС зі сприяння реформуванню сектору безпеки (*EU Advisory and Assistance Mission for Security Reform in the Democratic Republic of the Congo, EUSEC RD Congo*). ЄС здійснював з 2003р. багато операцій у ДПК, але останніми роками значно обмежив свою присутність у країні, залишивши лише 10 міжнародних представників. *EUSEC RD Congo* була

²⁸ United Nations Security Council Resolution 2277, 30 Mar. 2016; What's in Blue, 'Renewal of UN Mission in the Democratic Republic of the Congo', 29 Mar. 2016; *The Guardian*, 'DRC elections put back to 2018, as opposition calls strike in protest', Reuters, 16 Oct. 2016; Reuters, 'UN chief seeks Security Council help with South Sudan rebels in Congo', 27 Oct. 2016.

²⁹ United Nations Security Council Resolution 2277, 30 Mar. 2016; United Nations Security Council Presidential Statement 18, 5 Dec. 2016.

³⁰ United Nations, Security Council, Letter dated 16 December 2015 from the Secretary-General to the President of the Security Council, S/2015/983, 16 Dec. 2015; United Nations Security Council Resolution 2277, 30 Mar. 2016; What's in Blue, 'Renewal of UN Mission in the Democratic Republic of the Congo', 29 Mar. 2016.

започаткована у 2005р.³¹ Припинення її діяльності не супроводжувалося офіційною увагою каналів зв'язку ЄС з громадськістю – попри те, що це була одна з найбільш тривалих місій, а закриття Місії знаменувало завершення довгого періоду активної підтримки реформ у секторі безпеки ДРК з боку ЄС. Цей “тихий вихід” засвідчує зміну географічного фокусу уваги ЄС в Африці, яка останніми роками стала зосереджуватися переважно на Сахелі, ЦАР і Південному Середземномор'ї.

Центральноафриканська Республіка

Гуманітарна та безпекова ситуація в ЦАР залишається жахливою. На початку 2016р. спостерігалось її покращення, але восени вона знову погіршилася й лишалася нестабільною через присутність збройних угруповань і повстанців, а також слабкість національних сил безпеки.

Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР (*UN Multi-dimensional Integrated Stabilization Mission in the CAR, MINUSCA*) залишалась об'єктом нападів. Попри проведення стратегічного огляду діяльності *MINUSCA*, РБ ООН не змінила у 2016р. її дозволену чисельність і склад, за винятком погодженого ще до огляду відрядження 68 додаткових співробітників виправних установ для підтримки пенітенціарної системи ЦАР. Окремі члени РБ ООН пропонували збільшити розвідувальні спроможності *MINUSCA*. Замість цього, внаслідок заперечень як мінімум одного члена РБ, з'явилося формулювання: “своєчасна, надійна і практично корисна інформація про загрози цивільним та аналітичні інструменти для її використання”. Чисельність розгорнутого персоналу *MINUSCA* у 2016р. зросла, але поліцейський компонент, у т.ч. спеціалізовані поліцейські підрозділи, були до кінця року ще не повністю готові та не розгорнуті на всій території країни. Водночас війська і поліція, розгорнуті на той час у рамках Міжнародної місії підтримки ЦАР (*International Support Mission to the CAR, MISCA*), дедали більше відповідали стандартам ООН³².

Дві інші миротворчі операції, що тривали в ЦАР у 2016р., завершилися до кінця року. ЄС завершив у липні Військову дорадчу місію ЄС у ЦАР (*EUMAM RCA*), але продовжував заходи з розвитку спроможностей Збройних сил ЦАР у рамках наступної операції – Місії ЄС з підготовки персоналу в ЦАР (*EUTM RCA*), – яка є більшою за попередню. Її завданням – подібно до того, як працюють військові навчальні місії ЄС у Сомалі та Малі з 2010р. і 2013р., відповідно, – є забезпечення оперативної підготовки Збройних сил ЦАР³³. Франція наприкінці 2016р. офіційно завершила свою

³¹ European External Action Service, ‘EU military staff’, *Impetus*, no. 21 (Apr. 2016).

³² United Nations Security Council Resolution 2264, 9 Feb. 2016; United Nations Security Council Resolution 2281, 26 Apr. 2016; United Nations Security Council Resolution 2301, 26 July 2016; What's in Blue, ‘Meeting on the Policy Framework on Intelligence in UN Peacekeeping Operations’, 26 July 2016; United Nations, Security Council, Presidential statement 17, 16 Nov. 2016.

³³ Council Decision (CFSP) 2016/610 of 19 Apr. 2016 on a European Union CSDP Military Training Mission in the Central African Republic (EUTM RCA), Official Journal of the European Union, L104/21, 20 Apr. 2016.

військову операцію *Sangaris*, що тривала в ЦАР від початку збройного конфлікту у грудні 2013р.³⁴

Миротворчі операції у ЦАР, що здійснювалися ООН та іншими організаціями, продовжували перебувати під вогнем критики з приводу випадків СЕІН. У січні, менш як за місяць після критики ставлення ООН до повідомлень про звинувачення в цих фактах не ООН-івського персоналу *MISCA* та *Sangaris* в “Незалежному огляді сексуальної експлуатації і наруг з боку міжнародних миротворчих сил у ЦАР”, *MINUSCA* повідомила про розслідування нових відповідних звинувачень її персоналу. За кілька днів контингент ДРК, про участь якого у СЕІН повідомлялося у 2015р., був виведений через невідповідність стандартам ООН “стосовно оснащення, атестації і готовності”. Впродовж року інтернаціональний військовий контингент Місії продовжували звинувачувати в СЕІН. *MINUSCA* також згадалася в Резолюції РБ ООН про СЕІН. В *MINUSCA*, однак, дійшли висновку, що деякі заяви були сфабриковані людьми, які прагнули фінансової компенсації³⁵.

Бурунді

Коли у 2015р. Рада миру та безпеки АС вирішила створити п’ятитисячні сили – Африканську місію попередження та захисту в Бурунді (*African Prevention and Protection Mission in Burundi, MAPROBU*) – з метою недопущення подальшої ескалації там кризи та захисту цивільних, вона рекомендувала Асамблеї глав держав та урядів АС, за відсутності згоди Уряду Бурунді, застосовувати Статтю 4(h) Установчого акта АС (*AU Constitutive Act*). Це положення дозволяє АС втручатись у справи держав-учасниць без їх попередньої згоди у випадках військових злочинів, геноциду і злочинів проти людства. Уряд Бурунді тим часом продовжував чинити опір, а Асамблея АС вирішила відкласти ці плани³⁶.

Уряд Бурунді погодився на збільшення чисельності спостерігачів за правами людини та військових експертів АС зі 100 до 200 осіб. Однак, розгортання Спостережної місії АС у Бурунді (*AU Observer Mission to Burundi*) ще треба оформити, а меморандум про порозуміння між АС і Бурунді залишився у 2016р. не підписаним. Попри це, та незважаючи на фінансові й технічні обмеження, частина персоналу Місії була розгорнута, і до кінця 2016р. вона

³⁴ BBC News, ‘France ends Sangaris military operation in CAR’, 31 Oct. 2016.

³⁵ Deschamps, M., Jallow, B.H. and Sooka, Y., *Taking Action on Sexual Exploitation and Abuse by Peacekeepers*, Report of an Independent Review on Sexual Exploitation and Abuse by International Peacekeeping Forces in the Central African Republic (United Nations, DPKO: New York, 15 Dec. 2015); Charbonneau, L., ‘Fresh sex abuse charges against UN forces in Central Africa’, Reuters, 5 Jan. 2016; United Nations, ‘New allegations of sexual abuse emerge against UN peacekeepers in Central African Republic’, Press release, 4 Feb. 2016; Agence France-Presse, ‘UN pulls DR Congo troops from C.Africa mission’, 8 Jan. 2016; United Nations Security Council Resolution 2272, 11 Mar. 2016; Reuters, ‘UN memo casts doubt on some Central African sex abuse accusations’, 11 Oct. 2016. Див. також підрозділ III розділу 6 цього видання.

³⁶ African Union, Peace and Security Council, 565th Meeting, Communique PSC/PR/COMM (DLXV), 17 Dec. 2015; Nkundikije, F., ‘AU summit decision on Burundi peacekeepers pleases govt, not opposition’, Voice of America, 1 Feb. 2016; McCormick, T., ‘The Burundi intervention that wasn’t’, *Foreign Policy*, 2 Feb. 2016; Williams, P., ‘Special Report, Part 2: The AU’s less coercive diplomacy on Burundi’, IPI Global Observatory, 16 Feb. 2016.

налічувала 56 осіб. ООН у різні способи надавала допомогу АС, включно з фінансовою підтримкою спостерігачів за правами людини з Фонду зміцнення миру ООН³⁷.

РБ ООН, стурбована браком прогресу в розгортанні спостерігачів за правами людини та військових експертів АС, і за відсутності *MAPROBU*, вирішила збільшити дипломатичний тиск на Уряд Бурунді, запропонувавши Генеральному секретарю ООН розглянути варіант застосування у країні поліції ООН. Генеральний секретар ООН розробив три варіанти присутності персоналу ООН: (а) поліцейський захист і моніторинг – близько 3 000 осіб; (б) поліцейський моніторинг – 228 осіб; (в) поліцейська оцінка – від 20 до 50 осіб. Уряд Бурунді погодився на розгортання 50 поліцейських ООН. Бурундійська опозиція, однак, була розчарована, оскільки сподівалася саме на миротворців. 29 липня РБ ООН запропонувала Генеральному секретарю ООН створити поліцейський компонент ООН у Бурунді дозволеною максимальною чисельністю 228 поліцейських, які мають бути розгорнуті на всій території Бурунді спочатку на один рік. Цей компонент мав повноваження стежити за станом безпеки та допомагати Управлінню Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ, *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, OHCHR*) в моніторингу дотримання прав людини. Пізніше Уряд Бурунді відмовився від розгортання й такої місії³⁸.

Америка

В Америці у 2016р. здійснювалися три миротворчі операції – на одну більше, ніж у 2015р. Разом у них брали участь 5 409 осіб. Чисельність розгорнутого персоналу миротворчих операцій в регіоні впродовж року зросла на 232 особи через запровадження Місії ООН у Колумбії (*UN Mission in Colombia*). Дві інші операції – Місія з підтримки мирного процесу в Колумбії (*Mission to Support the Peace Process in Colombia, MAPP/OEA*) і Стабілізаційна місія ООН на Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti, MINUSTAH*) – переважно зберегли чисельність свого персоналу. *MAPP/OEA* – це невелика цивільна місія під егідою ОАД, що працює в Колумбії з 2004р.

Попри досягнутий прогрес, національна поліція Гаїті лишається оперативно залежною від *MINUSTAH*. Крім того, *MINUSTAH* відчувала потребу в додаткових ресурсах під час перенесених на листопад 2016р. президентських виборів і після них. У жовтні РБ ООН подовжила мандат Місії ще на рік, не змінивши дозволеної чисельності персоналу, але відклавши подальше скорочення. Найпомітнішою подією у *MINUSTAH*, однак, було визнання ООН

³⁷ United Nations Security Council Resolution 2279, 1 Apr. 2016; United Nations, Security Council, Letter dated 19 September 2016 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2016/799, 20 Sep. 2016. Враховуючи, що спостерігачі АС за правами людини та військові радники були розгорнуті навіть без узгодженого меморандума про порозуміння, і що до 31 грудня 2015р. Місія мала 10 осіб, СІПРІ рахує цю місію з 2015р.

³⁸ United Nations Security Council Resolution 2279, 1 Apr. 2016; Reuters, 'Burundi says "fine" with request for UN police deployment', 2 Apr. 2016; United Nations, Security Council, 'Letter dated 15 April 2016 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council', S/2016/352, 19 Apr. 2016; United Nations Security Council Resolution 2303, 29 July 2016; United Nations (посилання 37).

причетності Місії до спалаху епідемії холери у 2010р., яка вбила тисячі гаїтян. У звіті ООН сказано, що епідемія “не почалася б, якби не дії ООН”³⁹. Генеральний секретар ООН вибачився перед населенням Гаїті за те, що не було вжито достатніх заходів, але не сказав, що ООН спричинила епідемію, і підтримав юридичний статус ООН, який позбавляє її будь-яких правових претензій. Водночас ООН активізувала діяльність з контролю над ситуацією та ліквідації епідемії⁴⁰.

На хвилі прогресу у примиренні між Урядом Колумбії і Революційними збройними силами Колумбії – Народною армією (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia-Ejército del Pueblo, FARC-EP*) Уряд Колумбії прохав ООН запровадити спеціальну політичну місію як міжнародний компонент тристороннього механізму моніторингу, верифікації мирної угоди і припинення бойових дій⁴¹. Він наполягав, аби спостерігачі були з країн-учасниць Співтовариства латиноамериканських і карибських держав (*Community of Latin American and Caribbean States*). РБ ООН швидко відреагувала, започаткувавши впродовж тижня Місію ООН у Колумбії у складі неозброєних спостерігачів, які на початковому 12-місячному етапі стежитимуть за виконанням Остаточної мирної угоди (*Final Peace Agreement*). Місія може складатися з 450 спостерігачів і певного числа цивільного персоналу. Після відхилення початкового варіанту мирної угоди на референдумі Місія продовжувала стежити за припиненням вогню до та після ратифікації наприкінці листопада переглянутої мирної угоди⁴².

Азія та Океанія

У семи миротворчих операціях в Азії та Океанії у 2016р. (така ж кількість, що й у 2015р.) брали участь 13 939 осіб – дещо більше, ніж у 2015р. (13 658). Три миротворчі операції у 2016р. приймав Афганістан. Інші – тривали в Кашмірі, Південній Кореї (на південь від демілітаризованої зони з Північною Кореєю), на Філіппінах (о.Мінданао) та Соломонових островах. Усі ці чотири операції – Група військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані (*UN Military Observer Group in India and Pakistan, UNMOGIP*), Наглядова комісія нейтральних країн (*Neutral Nations Supervisory Commission, NNSC*), Міжнародна моніторингова група (*International Monitoring Team, IMT*) і Місія регіональної допомоги Соломоновим Островам (*Regional Assistance*

³⁹ Katz, J., ‘UN admits role in cholera epidemic in Haiti’, *New York Times*, 17 Aug. 2016.

⁴⁰ United Nations Security Council Resolution 2313, 13 Oct. 2016; Katz (посилання 39); Pilkington, E. and Quinn, B., ‘UN admits for first time that peacekeepers brought cholera to Haiti’, *The Guardian*, 1 Dec. 2016; United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Stabilization Mission in Haiti, S/2016/753, 31 Aug. 2016.

⁴¹ Про мирну угоду в Колумбії див. підрозділ II розділу 2 цього видання.

⁴² United Nations, Security Council, ‘Identical letters dated 19 January 2016 from the Permanent Representative of Colombia to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council’, S/2016/53, 22 Jan. 2016; United Nations Security Council Resolution 2261, 25 Jan. 2016; United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General to the Security Council on the United Nations Mission in Colombia, S/2016/729, 18 Aug. 2016; United Nations Security Council Resolution 2307, 23 Sep. 2016; United Nations, Security Council, Press statement on Colombia’s Peace Agreement, Press release SC/12606, 1 Dec. 2016.

Mission to Solomon Islands, RAMSI) – є відносно невеликими і тривають уже понад 10 років (*IMT* і *RAMSI*) чи навіть кілька десятиліть (*UNMOGIP* і *NNSC*). *RAMSI* має завершитись у 2017р.

Трьома операціями в Афганістані були: Місія допомоги ООН в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan, UNAMA*), Поліцейська місія ЄС (*EUPOL Afghanistan*) та Операція “Рішуча підтримка” (*RSM*). *EUPOL Afghanistan*, що триває з 2007р., остаточно виконала мандат 31 грудня 2016р. і завершилася за планом. Ця Місія мала допомогти в підвищенні спроможностей з охорони громадського порядку та в інституційній реформі Міністерства внутрішніх справ Афганістану. Разом з обережними заявами ЄС про “конкретний прогрес” у цих сферах, *EUPOL Afghanistan* стикнулася з багатьма проблемами у виконанні мандата, зокрема з низьким рівнем грамотності афганської поліції і поширеною корупцією в афганських установах. Крім того, після передачі у 2015р. всієї відповідальності за безпеку країни афганському Уряду національна поліція більше переймалася боротьбою з повстанцями, ніж охороною громадського порядку⁴³.

RSM під проводом НАТО з великою перевагою лишалася найкрупнішою операцією в регіоні – 13 332 особи. Попри попередні ознаки того, що НАТО до кінця року зменшить присутність, і невизначеність ролі Альянсу в Афганістані після 2016р., *RSM* зберегла первісні чисельність і склад. Формальне рішення про подовження *RSM* на 2017р. було прийняте на саміті НАТО у Варшаві в липні 2016р.⁴⁴ Перед самітом тодішній Президент США Б.Обама оголосив, що замість запланованого раніше скорочення чисельності американських військ в Афганістані з 9 800 до 5 500 осіб до кінця 2016р. США у 2017р. залишать в Афганістані близько 8 400 військових⁴⁵. Згідно з переглянутим планом, США продовжать відряджати близько 7 000 військових для *RSM*, а решта буде розгорнута в Афганістані в рамках паралельної контртерористичної операції США⁴⁶.

Європа

У 2016р. у 18 миротворчих операціях в Європі – стільки ж, скільки й у 2015р. – було розгорнуто 8 835 осіб. Порівняно з попереднім роком (9 644 осіб), чисельність персоналу в Європі зменшилася на 8,4%. Крім Миротворчих сил ООН на Кіпрі (*UN Peacekeeping Force in Cyprus, UNFICYP*), всі інші миротворчі операції в Європі тривали у країнах колишньої Югославії чи колишнього Радянського Союзу. Крім трьох операцій, започаткованих після спалаху збройного конфлікту в Україні у 2014р., всі операції в Європі тривають досить довгий час.

⁴³ Wellmann, P. W., ‘EU police mission in Afghanistan to end: police more involved in fighting than policing’, Stars and Stripes, 29 Dec. 2016.

⁴⁴ NATO, Warsaw Summit Declaration on Afghanistan, 9 July 2016.

⁴⁵ White House, Office of the Press Secretary, Statement by the President on Afghanistan, 6 July 2016.

⁴⁶ United States Department of Defense (DOD), Enhancing Security and Stability in Afghanistan, Report to Congress (US DOD: Washington, DC, Dec. 2016).

Зменшення персоналу, задіяного в операціях у Європі, стало наслідком насамперед подальших скорочень чисельності операцій в Косово. Чисельність розгорнутого персоналу *KFOR* під проводом НАТО зменшилася на 320 осіб, але з чисельністю 4 289 осіб ця операція залишилася найкрупнішою у регіоні. Місія ЄС із забезпечення верховенства права в Косово (*EU Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX Kosovo*) – колись найбільша цивільна миротворча операція в Європі – продовжувала скорочувати свій персонал із 731 до 411 осіб.

У рамках позитивного розвитку мирного процесу на Кіпрі лідери греків-кіпріотів і турків-кіпріотів вирішили відкрити два нові пропускні пункти. Це означало не лише розширення цивільного використання буферної зони, але й зростання криміналу. Як наслідок, зросло навантаження на *UNFICYP* у сферах моніторингу буферної зони та нових пропускних пунктів, підтримки переговорного процесу і сприяння заходам зміцнення довіри. Враховуючи нову оперативну ситуацію, РБ ООН дозволила збільшити сили *UNFICYP* з 860 до 888 осіб⁴⁷.

В Україні Спільна моніторингова місія ОБСЄ (*CMM ОБСЄ, OSCE SMM*) та Консультативна місія ЄС (*EU Advisory Mission, EUAM*) збільшили чисельність персоналу на 41 і 32 особи, відповідно. СММ ОБСЄ з 779 співробітниками залишилася найкрупнішою операцією в Україні, найкрупнішою місією ОБСЄ і найкрупнішою цивільною місією в Європі. На фоні збільшення кількості порушень припинення вогню на сході України, озброєні цивільні спостерігачі ОБСЄ продовжують зазнавати переслідувань, залякувань та обмежень діяльності з боку бойовиків-сепаратистів. Іноді їх навіть обстрілювали⁴⁸. Тим часом Уряд України продовжував закликати до посилення триваючих чи започаткування нових миротворчих операцій у країні. У жовтні Президент України П.Порошенко заявив, що учасники Нормандського формату (представники урядів Німеччини, Франції, Росії та України) домовилися розмістити озброєну поліцейську місію ОБСЄ на сході України, однак ні ОБСЄ, ні жоден інший учасник Нормандського формату не підтвердили цього. Враховуючи спротив Росії розгортанню в Україні більш активної операції, а також цивільний характер місії ОБСЄ і брак у неї досвіду розгортання великого числа озброєних поліцейських, будь-яка домовленість про це здається малоімовірною⁴⁹.

Близький Схід

У 2016р. у восьми миротворчих операціях на Близькому Сході – стільки ж, скільки й у 2015р. – брали участь 13 916 осіб. Це дещо менше, ніж попереднього року (14 279 осіб). Таке зменшення стало наслідком реорганізації Багатонаціональних сил і спостерігачів (*Multinational Force and Observers*,

⁴⁷ United Nations, Security Council, Reports of the Secretary-General on the United Nations operation in Cyprus, S/2016/11, 6 Jan. 2016; United Nations Security Council Resolution 2263, 28 Jan. 2016.

⁴⁸ OSCE, 'Chief of the OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine concerned by increased violence, calls for a sustained ceasefire', 7 Apr. 2016; OSCE, Secretary General Lamberto Zannier, Report to the Ministerial Council, MC.GAL/9/16, 8 Dec. 2016.

⁴⁹ Voice of America, 'Agreement to send armed European police force to eastern Ukraine', 19 Oct. 2016. Про конфлікт і врегулювання кризи в Україні див. підрозділи I і II розділу 4 цього видання.

MFO), що діяли на Сінайському півострові з 1982р. Внаслідок реорганізації, започаткованої в середині 2016р., чисельність сил *MFO* зменшилася на 387 осіб – до 1 383.

Попри триваючі бої на лінії розмежування між Ізраїлем і Сирією, Сили ООН зі спостереження за відведенням військ (*UN Disengagement Observer Force, UNDOF*) поступово повернулися на залишені раніше позиції, починаючи з табору Фауар на східному кордоні буферної зони (сторона “Браво”). Після закриття у 2014р. з міркувань безпеки пропускного пункту Кунейтра потрібні були тимчасові альтернативи для проходу персоналу *UNDOF* між сторонами “Альфа” (західна) і “Браво” до відкриття нового пропускного пункту. У II половині 2016р. були запроваджені тимчасові процедури і створений пропускний пункт для використання в екстрених випадках⁵⁰.

У 2016р., на вимогу РБ ООН, плани ООН стосовно можливої участі в моніторингу, верифікації і звітуванні про будь-які угоди з припинення вогню в Сирії стали більш конкретними⁵¹. Генеральний секретар ООН планував запровадження механізмів безпосереднього контролю та верифікації на місцевому, національному рівні та, можливо, на рівні провінцій. Для реагування на порушення припинення вогню на всіх рівнях буде потрібен механізм розв’язання суперечок. Моніторинг на місцях може доповнюватися незалежними інформаційними ресурсами, зокрема супутниковими знімками. Враховуючи дуже нестабільну та напружену оперативну ситуацію, розгортання спостерігачів ООН на місцях вважалося вкрай ускладненим. Генеральний секретар ООН запропонував ряд варіантів: (а) моніторинг силами місцевих гравців (Уряду, недержавних угруповань збройної опозиції та громадянського суспільства); (б) безпосередній моніторинг місцевими гравцями за непрямої чи дистанційної міжнародної допомоги; (в) прямий безпосередній моніторинг силами міжнародних гравців, наприклад, державами-учасницями, міжнародними організаціями чи групами; (г) прямий безпосередній моніторинг силами ООН. Залежно від безпекової і політичної ситуації, ці варіанти можна було б застосовувати разом чи послідовно⁵².

У 2016р., попри ряд випадків тимчасового перемир’я, спостереження ООН за його дотриманням так і не почалося. Під час ескалації боїв за утримуване повстанцями Східне Алеппо Франція та Іспанія розповсюдили в РБ ООН проект резолюції з проханням до Генерального секретаря ООН запропонувати варіанти моніторингу припинення вогню. Однак Росія заперечила будь-який механізм такого моніторингу. Тим не менш, РБ дозволила ООН та іншим дотичним організаціям здійснювати адекватний, неупереджений моніторинг і безпосереднє спостереження за евакуацією зі Східного Алеппо в інші райони міста, не називаючи це миротворчою операцією⁵³.

⁵⁰ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Disengagement Observer Force for the period from 30 Aug. to 17 Nov. 2016, S/201/6930, 7 Dec. 2016.

⁵¹ Про конфлікт у Сирії див. підрозділи I і II розділу 3 цього видання.

⁵² United Nations Security Council Resolution 2254, 18 Dec. 2015; United Nations, Security Council, ‘Letter dated 17 February 2016 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council’, S/2016/152, 17 Feb. 2016.

⁵³ What’s in Blue, ‘Syria: vote on a resolution demanding an end to military flights over Aleppo’, 7 Oct. 2016; United Nations Security Council Resolution 2328, 19 Dec. 2016.

III. Захист цивільних: приклад Південного Судану

ДЖАІР ВАН ДЕР ЛЕЙН

Для цивільних у зонах конфліктів цілком логічно шукати захисту від загроз на базах ООН: так було, зокрема, в Руанді, Боснії і Герцеговині, Східному Тиморі. Наприкінці 2016р. Місія ООН у Південному Судані (UNMISS) надала притулок понад 200 тис. осіб у семи пунктах захисту цивільних (ПЗЦ), розгорнутих при її базах.

Миротворці не вперше демонструють неспроможність захистити цивільних, що перебувають під їх опікою. Після геноциду в Руанді в 1994р. загальною відповіддю було – “ніколи знов”. Але вже за рік більшість “безпечних зон” ООН у Боснії і Герцеговині потрапили до рук боснійських сербів, і відбувся новий геноцид у Сребрениці. В 1999р. за результатами доповіді Незалежного розслідування у справах Руанди (*Independent Inquiry on Rwanda*) питання захисту цивільних – зокрема, в умовах безпосередньої загрози – було винесене на розгляд РБ ООН. У доповіді стверджується, що захист цивільних відповідає “сприйняттю та очікуванню захисту, пов’язаного із самою присутністю [операції]”¹. У тому ж році РБ підтвердила намір надати всім миротворчим операціям ООН відповідні мандати та належні ресурси для захисту цивільних². Місія ООН у Сьєрра-Леоне (*UNAMSIL*) була першою операцією, уповноваженою частково, згідно з Главою VII Статуту ООН, “з урахуванням обов’язків Уряду Сьєрра-Леоне, вживати необхідних дій ... для забезпечення захисту цивільних в умовах безпосередньої загрози фізичного насильства”³.

Хоча захист цивільних під час миротворчих операцій може здаватись очевидним обов’язком, у Доповіді Брагімі (*Brahimi Report*) від 2000р. про миротворчі операції ООН висловлена стурбованість “стосовно надійності і здійсненності всеохопного мандата в цій сфері”. В ній зазначено: “якщо певній операції надавати мандат на захист цивільних..., то їй також треба надати спеціальні ресурси, потрібні для виконання цього мандата”⁴.

У 2015р. головні постачальники військ, поліції і коштів, стурбовані тим, що операції ООН з підтримки миру недостатньо використовують можливості для захисту цивільних, зустрілися в Кігалі, де вони сформулювали Кігалійські принципи – набір з 18 не зобов’язуючих обіцянок, спрямованих на підвищення здатності миротворців захищати цивільних у збройному конфлікті: (а) краще навчати війська та командирів захисту цивільних; (б) бути готовим до безумовного застосування сили для захисту цивільних; (в) повідомляти про брак ресурсів і спроможностей і сприяти набуттю потрібних спроможностей; (г) дозволяти командирам застосовувати

¹ United Nations, Security Council, Report of the Independent Enquiry into the actions of the United Nations during the 1994 genocide in Rwanda, S/1999/1257, 15 Dec. 1999.

² United Nations Security Council Resolution 1265, 17 Sep. 1999.

³ United Nations Security Council Resolution 1270, 22 Oct. 1999.

⁴ United Nations, General Assembly and Security Council, Identical letters dated 21 August 2000 from the Secretary-General addressed to the President of the General Assembly and the President of the Security Council, A/55/305-S/2000/809, 21 Aug. 2000.

силу без консультацій зі своїми столицями; (д) не вагаючись, вживати заходів відповідно до правил застосування сили; (е) вимагати ясності стосовно правил застосування сили; (є) діяти якомога оперативніше та активніше для зменшення загрози цивільним; (ж) розвивати наявні спроможності швидкого розгортання; (з) негайно доповідати про порушення прав людини на місцях і вживати дисциплінарних заходів проти персоналу за бездіяльність; (и) аналізувати помилки і вчитися на них; (і) вимагати від миротворців дотримання найвищих стандартів поведінки та карати, за необхідності, за будь-які випадки зловживань⁵.

Захист цивільних у Південному Судані

На початку громадянської війни в Південному Судані в середині грудня 2013р., побоювання масових порушень прав людини змусили *UNMISS* відкрити двері своїх баз десяткам тисяч цивільних, які тікали від бойових дій⁶. Упродовж двох тижнів на 10 базах ООН отримали притулок 57 500 осіб⁷. Деякі політики попереджали, що ці бази нагадують зони безпеки ООН у Боснії і Герцеговині у 1990-х роках і можуть – як це сталося у Сребрениці – опинитися в руках бойовиків, на думку яких, ООН переховує етнічних чи політичних противників⁸. До кінця 2014р. на ПЗЦ *UNMISS* перебувало понад 100 тис. осіб⁹. З продовженням боїв у 2015р. їх число виросло до близько 200 тис. Упродовж 2016р. ця величина залишалася відносно стабільною¹⁰.

Важливо зауважити, що ПЗЦ не планувались; їх поява була зумовлена гострою гуманітарною потребою – великим числом цивільних, які шукали захисту ООН. Як наслідок, кожна база ООН намагалася вирішити цю проблему на власний розсуд. Але в усіх випадках відповідальність за захист від зовнішнього насильства була покладена на військовий компонент Місії, а за внутрішню безпеку – на поліцейський персонал¹¹. Згодом *UNMISS* виробила тривірневу стратегію захисту: (а) захист шляхом діалогу та політичної взаємодії; (б) захист від завдання фізичної шкоди; (є) створення безпечного середовища – від забезпечення верховенства права до створення сприятливих умов для повернення¹².

⁵ The Kigali principles on the protection of civilians, Report of the High-Level International Conference on the Protection of Civilians, Kigali, 28-29 May 2015.

⁶ UN Security Council Resolution 2132, 24 Dec. 2013.

⁷ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 'South Sudan crisis: situation report as of 1 January 2014', Report no.6, 1 Jan. 2014.

⁸ Giffen, A., 'How the UN should handle South Sudan', CNN World, 5 Feb. 2014; Knodell, K., 'Under siege in South Sudan', War is Boring. Про зони безпеки в Боснії і Герцеговині див.: Seybolt, T.B., SIPRI, Humanitarian Military Intervention: The Conditions for Success and Failure (Oxford University Press: Oxford, 2007), pp.61-70.

⁹ South Sudan Protection Cluster, 'Protection Trends South Sudan, no.6' (July-Sep. 2015), Nov. 2015.

¹⁰ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on South Sudan, S/2016/138, 9 Feb. 2016; UNHCR, 'South Sudan situation: regional update', 1-31 Dec. 2016.

¹¹ Donges, H., 'Protection of civilians needs to be understood as a collaborative strategy and not a campsite', *Global Peace Operations Review*, 23 June 2016.

¹² United Nations, Department of Peacekeeping Operations and Department of Field Support, 'The Protection of Civilians in United Nations Peacekeeping', DPKO/DFS Policy 2015.07, 1 Apr. 2015.

Попри зусилля ООН, ПЗЦ є далеко не безпечними. Напад у лютому 2016р. на ПЗЦ у Малакалі та розглянуті нижче липневі події 2016р. у Джубі є не першими випадками нападів на ПЗЦ у Південному Судані. З моменту нападу на пункт захисту в Борі у квітні 2014р. ці пункти піддавалися насильству не лише ззовні, але й зсередини, внаслідок насильства між громадами і браку верховенства права¹³. Від самого початку було поширене побутове та сексуальне насильство, повідомлялося про високий рівень злочинності. Внутрішньо переміщені особи (ВПО, *Internally Displaced Persons, IDP*) часто є зневіреними і травмованими, а переселення призводить до руйнування громадських структур. Крім того, ці пункти не можна ізолювати від зовнішньої суспільної напруженості, особливо в таборах змішаного етнічного складу. Цивільні також чули залякування з боку провладного Суданського народно-визвольного руху/Армії (*SPLM/A-IG*) та інших угруповань¹⁴.

Політика *UNMISS* полягала в забезпеченні лише елементарних умов життя в ПЗЦ – аби не виникало спокуси залишатися там тривалий час і не заохочувати появу на базах ще більшого числа біженців¹⁵. Це викликало критику з боку гуманітарних кіл. Задумані спочатку як тимчасове рішення, ПЗЦ перетворилися мало не на постійні поселення ВПО. Це вимагає переходу від забезпечення захисту від фізичного насильства до покращення гуманітарних і житлових умов згідно зі стандартами облаштування таборів для ВПО¹⁶. Як зазначив один критик: “Немає сенсу захищати цивільних від насильства, якщо потім їх залишають помирати від інфекційних хвороб, недоїдання чи насильства в самому поселенні”¹⁷.

Напад у Малакалі

Малакал – місто на півночі Південного Судану, в центрі конфліктної зони, яке з початку конфлікту 12 разів переходило з рук до рук. В ПЗЦ у Малакалі перебувало близько 48 тис. осіб, і він був унікальним у тому сенсі, що надавав притулок ВПО трьох етнічних груп: дінка, нуер і шиллук. Це зумовлювало проблему, оскільки дінка є більш прихильними до провладного *SPLM/A-IG*, а нуер і шиллук загалом підтримують опозиційний *SPLM/A-IO* або інші опозиційні угруповання. Напруженість у регіоні зростала, зокрема, через Урядову постанову №36 від жовтня 2015р. – якою була збільшена кількість штатів у Південному Судані, а штат Верхній Ніл був поділений навпіл, – а також через Адміністративний наказ №1 від лютого 2016р., яким у новоствореному штаті Східний Ніл було звільнено всіх державних службовців, які належали до етнічних груп нуер і шиллук¹⁸.

¹³ Sudan Tribune, ‘UNMISS condemns attack on its camp in Bentiu’, 28 Apr. 2016.

¹⁴ South Sudan Protection Cluster, ‘Protection trends: South Sudan, no.4, Jan.-Mar 2015’, May 2015.

¹⁵ UNMISS, Guidelines: civilians seeking protection at UNMISS bases, Approved by Hilde Johnson, Special Representative of the Secretary-General, 30 Apr. 2013.

¹⁶ Heller Perache, A., Carpenter, S. and Lecarpentier, L., ‘Opinion and debate: if basic life support is a pull-factor, let them come’, Médecins sans Frontières, 23 June 2016.

¹⁷ Greco, J. and Rushton, S., ‘Protecting civilians in South Sudan: time to revisit the mandate’, Global Observatory, 30 June 2016.

¹⁸ Center for Civilians in Conflict, A Refuge in Flames: The February 17-18 Violence in Malakal POC (Center for Civilians in Conflict: Washington, DC, 21 Apr. 2016); United Nations, Secretary-General, ‘Note to correspondents: Board of Inquiry report on Malakal’, Statement, New York, 5 Aug. 2016.

Увечері 16 лютого 2016р. двоє солдатів *SPLA-IG* спробували принести боєприпаси до ПЗЦ. Наступного вечора сталася невеличка сутичка між представниками різних громад, яка переросла в більш масштабне насильство. Молодь шиллук напала на квартали дінка в ПЗЦ. Наступного ранку місцева влада звинуватила *UNMISS* у неспроможності захистити цивільних, і солдати *SPLA-IG* зламали паркан та увійшли до пункту захисту. *UNMISS* не змогла стримати нападників зі *SPLA-IG*, а командири *UNMISS* не бажали застосовувати летальні засоби. *SPLA-IG* і бойовики дінка кілька годин контролювали значну частину пункту захисту. Вони нападали на цивільних нуер і шиллук, палили будинки. Доки *UNMISS* у другій половині дня нарешті не змусила нападників відступити, понад 30 ВПО було вбито, 123 – поранено, близько третини об'єктів пункту захисту – знищено¹⁹. Згодом Лікарі без кордонів (*Médecins Sans Frontières, MSF*) назвали *UNMISS* “втраченою в бою”²⁰.

Після інциденту для покращення ситуації з боку *UNMISS* було зроблено небагато, відновлення пункту захисту відбувалося повільно. Був посилений захист периметра головного табору *UNMISS*, але не ПЗЦ. Місія також брала під захист дінка, які поверталися, що сприяло появі відчуття упередженості серед нуер і шиллук. Обстеження силами *MSF* ПЗЦ показало, що 83% ВПО почуваються небезпечно, а 81% опитаних або їх знайомі зазнали фізичного насильства. Довіра до ООН була низкою²¹. 16 березня 2016р. помічник Генерального секретаря з польового забезпечення створив у штаб-квартирі ООН комісію з розслідування обставин сутички (Малакальське розслідування) на чолі з генерал-майором у відставці П.Камертом (*Patrick Cammaert*) з Нідерландів. Комісія надала висновки РБ ООН, але витяг з її доповіді був оприлюднений лише на початку серпня. Комісія піддала різкій критиці *UNMISS* і ряд країн-учасниць. У відповідь Секретаріат ООН заявив, що розглядає можливість відкликання окремих командирів і миротворців, а також цілих підрозділів²².

Події у Джубі

На початку конфлікту близько 37 тис. ВПО знайшли притулок у двох ПЗЦ при цивільному та військовому штабах *UNMISS* – т.зв. Будинку ООН – у Джубі. Під час інтенсивних боїв 8-11 липня 2016р. цивільні, персонал і приміщення ООН ПЗЦ зазнавали нападів. 5 000 цивільних втекли на базу ООН у Томпіні, поблизу аеропорту Джуба. Поруч з одним із ПЗЦ у Будинку ООН розташовувалася база *SPLA-IO*, але очевидної військової цілі для нападу поряд не було. Урядові сили вели невибірково вогонь та обстріляли ПЗЦ

¹⁹ Center for Civilians in Conflict (посилання 18); United Nations (посилання 18).

²⁰ Médecins sans Frontières, MSF Internal Review of the February 2016 Attack on the Malakal Protection of Civilians Site and the Post-event Situation, June 2016.

²¹ Médecins sans Frontières (посилання 20).

²² Center for Civilians in Conflict (посилання 18); Nichols, M., ‘UN reaction to Malakal violence in South Sudan marred by confusion’, Reuters, 21 June 2016; Tanza, J., ‘UN Peacekeepers accept responsibility for massacre at Malakal’, Voice of America, 24 June 2016; United Nations (посилання 18).

і густонаселені райони міста. Над базами ООН літали ударні вертольоти, ці бази та ПЗЦ зазнали артилерійських ударів. До кінця дня та в наступні тижні з'явилися численні повідомлення про цілеспрямовані вбивства, згвалтування та побиття, пограбування цивільних приміщень і залякування на етнічному ґрунті – часто осіб, які не належали до дінка²³.

UNMISS опинилась у складній ситуації. Хоча ці жахливі події часто відбувались у безпосередній близькості до таборів *UNMISS* і ПЗЦ, Місія не реагувала та загалом дотримувалась обмежень на пересування, запроваджених Урядом на початку боїв. У деяких випадках солдати ООН, за повідомленнями, перебували поряд з місцем подій і не втручалися²⁴. Згодом ООН повідомила про 73 підтвержені випадки загибелі цивільних (хоча число жертв вважалося значно вищим) і 217 задокументованих випадків згвалтування²⁵.

Один інцидент привернув особливу увагу в повідомленнях про ці події, оскільки стосувався іноземних громадян, а також персоналу ООН і гуманітарних організацій. 11 липня, під час майже 4-годинного погрому готельного комплексу *Terrain*, солдати у формі *SPLA-IG* застрелили південно-суданського журналіста, згвалтували кількох іноземних жінок, били і грабували людей, плюндрували приміщення та імітували страти. Їх мішенями були, зокрема, й американські громадяни. Багато з присутніх іноземців змогли зв'язатися з відповідними посадовцями, установами та батальйонами ООН, але ті не бажали реагувати. Департамент захисту та безпеки *UNMISS* (*UNMISS Department of Safety and Security*) та його військове командування відмовилися вислати спеціальну команду, а китайський, ефіопський та непальський батальйони не бажали відряджати свої сили швидкого реагування, призначені для втручання за надзвичайних обставин, навіть після отримання від влади Південного Судану гарантій сприяння²⁶.

Іншим помітним інцидентом було пограбування 11-15 липня складу Всесвітньої продовольчої програми (*World Food Programme*) солдатами *SPLA-IG*. Були вкрадені товари на суму близько \$30 млн., у т.ч. харчі, яких вистачило б для 200 тис. осіб упродовж місяця. *UNMISS* знову не втрутилася попри те, що третині населення Південного Судану загрожував серйозний дефіцит продовольства²⁷.

Генеральний секретар ООН, стривожений попередніми висновками розслідування *UNMISS*, розпочав спеціальне незалежне розслідування з приводу

²³ *UNMISS*, 'UNMISS urges parties to deescalate tensions and lift movement restrictions', Press release, Juba, 12 July 2016; Human Rights Watch, 'South Sudan: Killings, rapes, looting in Juba: Arms embargo, additional UN sanctions needed', 15 Aug. 2016; Patinkin, J., 'Witnesses say South Sudan soldiers raped dozens near UN camp', Associated Press, 27 July 2016; Center for Civilians in Conflict, Under Fire: The July 2016 Violence in Juba and UN Response (Center for Civilians in Conflict: Washington, DC, 5 Oct. 2016).

²⁴ *UNMISS* (посилання 23); Human Rights Watch (посилання 23); Patinkin (посилання 23); Center for Civilians in Conflict (посилання 23).

²⁵ Office of the High Commissioner for Human Rights, 'SPLA committed widespread violations during and after July fighting in South Sudan: Zeid', Geneva, 4 Aug. 2016.

²⁶ Patinkin, J., 'Rampaging South Sudan troops raped foreigners, killed local', Associated Press, 15 Aug. 2016; Center for Civilians in Conflict (посилання 23).

²⁷ Center for Civilians in Conflict (посилання 23).

інцидентів і реакції на них Місії (Джубайське розслідування) – знову на чолі з П.Камертом²⁸. Ще до публікації звіту про розслідування подій у Джубі Центр для цивільних, постраждалих у конфліктах (*Center for Civilians in Conflict, CIVIC*) оприлюднив шоковую доповідь з висновком про те, що Місія була “нездатна, а іноді й не бажала ефективно реагувати”, та що “*UNMISS* явно недопрацювала у виконанні головних завдань свого мандата”. Зокрема, коли цивільні, які тікали з одного з пунктів захисту, намагалися знайти притулок на головній базі Будинку ООН, миротворці в паніці, фактично без попередження застосували проти натовпу сльозогінний газ. Крім того, китайські миротворці, за повідомленнями, залишили свої пости, тоді як миротворці з Ефіопії і Руанди реагували більш адекватно та допомагали цивільним²⁹. Китай заперечив цю “зловмисну спекуляцію” – так він назвав доповідь *CIVIC*³⁰. Водночас, Джубайське розслідування підтримало цю неурядову організацію та опублікувало ще більш критичні висновки. Генеральний секретар ООН відреагував на це звільненням командувача цих сил, кенійського генерал-лейтенанта Дж.Ондієкі (*Johnson Mogoia Kimani Ondieki*), що зрештою спонукало Кенію вийти зі складу Місії³¹.

Отримані уроки

Грунтуючись на аналізі різних повідомлень про події в Малакалі та Джубі, а також більш широкого досвіду, ООН може винести стратегічні уроки стосовно майбутнього ПЗЦ.

Мандат і ресурси для захисту мають бути узгоджені. Це головний урок. Мало що змінилося відтоді, як такий висновок був зроблений у Доповіді Брагімі. Мандати захисту – за відсутності потрібного фінансування, техніки та персоналу – мають невеликі шанси на успіх і навіть можуть мати негативний вплив, оскільки населення плекатиме нереалістичні очікування³². Обидва розслідування П.Камерта дійшли висновку, що “захист ПЗЦ – фактично містечко з тисячами людей – виходить за межі спроможностей *UNMISS* чи будь-якої миротворчої місії і є завданням, що породжує необгрунтовані очікування”. У рекомендаціях Малакальського розслідування зазначено: “вище керівництво *UNMISS*, штаб-квартира ООН у Нью-Йорку та РБ мають переглянути концепцію ПЗЦ з урахуванням місцевих реалій, пов’язаних з ними викликів і наявних ресурсів”. Водночас Джубайське розслідування визнало, “що пункти захисту цивільних, імовірно, існуватимуть ще кілька років, і що *UNMISS* належить ключова роль у забезпеченні безпеки та підтриманні

²⁸ United Nations, Spokesman of the Secretary-General, ‘Statement attributable to the Spokesman for the Secretary-General on South Sudan’, New York, 16 Aug. 2016.

²⁹ Center for Civilians in Conflict (посилання 23).

³⁰ Reuters, ‘China denies allegations its peacekeepers abandoned South Sudan posts’, 11 Oct. 2016.

³¹ BBC News, ‘UN sacks South Sudan peacekeeping chief over damning report’, 1 Nov. 2016.

³² Van der Lijn, J., ‘Protection of civilians: time to rethink the concept’, SIPRI, 30 Aug. 2013; Willmot, H., ‘Protecting civilians: Can the UN break through?’, Global Observatory, 8 June 2016.

там цивілізованих умов”³³. Однак, враховуючи обсяг вкладених ресурсів, є сумніви, що в перспективі наявний підхід є виправданим. Піклування ПЗЦ обмежило присутність *UNMISS* в інших місцях³⁴.

Для захисту потрібні належним чином підготовлені, навчені війська та поліція, а також політична воля і усвідомлення супутніх ризиків з боку контрибуторів. Малакальське розслідування дійшло висновку, що інциденту сприяла бездіяльність *UNMISS* і підпорядкованих їй сил. Зокрема, командири вимагали, всупереч описаним вище Кігалійським принципам, письмового підтвердження своїх повноважень на застосування летальних засобів, що доводить нерозуміння ними невідкладності дій. Війська *UNMISS* у Малакалі і під час попередніх подій фактично не бажали виконувати накази та дотримуватися правил застосування сили, але про це належним чином не повідомлялося по команді. Джубайське розслідування дійшло висновків, що під час боїв були випадки, коли миротворці ООН залишали свої пости або коли їх реакція не була адекватною. Така “зосередженість на собі” призвела до втрати довіри місцевого населення та віри гуманітарних організацій у бажання та здатність *UNMISS* виконувати завдання із захисту цивільних. Обидва розслідування дійшли висновку, що РБ ООН не слід дозволяти військам і поліції країн-учасниць будувати діяльність на принципі “неприйняття ризиків” (*risk-averse*), а залучений персонал треба належним чином навчати та готувати до адекватного реагування. Для цього важливо роз’яснити країнам-учасницям, які очікування покладаються на них, і притягати до відповідальності командирів, які не надають захист цивільним³⁵.

Не можна дозволяти приймаючій країні перешкоджати виконанню мандата із захисту цивільних. Ще до спалаху насильства в липні РБ ООН мирилася з постійним перешкоджанням Перехідним урядом національної єдності Південного Судану (*TGONU*) пересуванню та функціонуванню *UNMISS*. Через це для виконання завдань із захисту цивільних *UNMISS*, фактично, був потрібен дозвіл *SPLA-IG*. Тому, коли в Джубі спалахнули бої, Місія була значною мірою заблокована на своїх базах, що унеможливило захист цивільних за їх межами. Мовчазна згода *UNMISS* з відмовою *TGONU* дозволити використання бронетранспортерів у певних районах ще більше обмежила мобільність Місії, оскільки багато миротворців вважали піше патрулювання надто небезпечним. РБ повинна більше тиснути на приймаючі країни, які заважають виконувати мандат із захисту цивільних, насамперед відмовляючись забезпечувати необмежене пересування миротворців³⁶.

Потрібно надавати більше уваги превентивним діям. *MSF* підкреслювали нездатність *UNMISS* попередити ескалацію в Малакалі. Місія могла не допустити потрапляння зброї і нападників до ПЗЦ. Попри попередження

³³ United Nations (посилання 18); United Nations, Security Council, ‘Letter dated 1 November 2016 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council’, S/2016/924, 1 Nov. 2016.

³⁴ United Nations Security Council Resolution 2304, 12 Aug. 2016.

³⁵ United Nations (посилання 18); United Nations (посилання 33); Willmot (посилання 32).

³⁶ Center for Civilians in Conflict (посилання 23); United Nations (посилання 33); Willmot (посилання 32).

від різних організацій і самих ВПО, *UNMISS* не бажала реагувати на перші інциденти та називала повідомлення про загострення ситуації “перебільшенням”. Це зумовило ескалацію напруженості³⁷.

Захист вимагає цілісного і скоординованого підходу, за якого у захисті беруть участь усі складові місії і партнери. Обидва розслідування ООН дійшли висновку, що *UNMISS* реагувала не ефективно, оскільки військові та цивільні компоненти не взаємодіяли належним чином. Крім того, цивільні компоненти були розрізненими, а військові – не діяли під спільним командуванням³⁸. Ці уроки підтверджуються висновками стосовно інших миротворчих операцій, які показують, що суб’єкти захисту не завжди мають однакові цілі, а іноді навіть заважають один одному. Цілісний підхід до захисту цивільних має охоплювати, крім воєнно-політичних питань, права людини, гуманітарні аспекти та аспекти розвитку. Він також має ґрунтуватися на спільних аналізі і плануванні, залучати місцеве населення та місцевий досвід³⁹.

Нарешті, захист має супроводжувати довгострокова політична й гуманітарна стратегія. Забезпечення захисту від фізичного насильства може бути лише тимчасовою стратегією. Захист має здійснюватися в умовах політичного процесу, який передбачає розгляд довгострокових рішень, – оскільки, в кінцевому підсумку, політичні рішення є найкращим способом захисту цивільних⁴⁰. За відсутності конструктивного політичного процесу – як у випадку Південного Судану, де ПЗЦ перетворюються на постійні поселення, – важливе значення мають довгострокове гуманітарне планування та покращення умов утримання в пунктах захисту. Хоча ці пункти досі розглядаються як тимчасові, але навряд чи багато цивільних невдовзі залишать їх, тому наразі потрібні більш системні рішення стосовно проблем ВПО⁴¹.

³⁷ Médecins sans Frontières (посилання 20).

³⁸ United Nations, Secretary-General (посилання 18); United Nations (посилання 33).

³⁹ Willmot (посилання 32); International Organization for Migration (IOM), *If We Leave We are kitted: Lessons Learned from South Sudan Protection of Civilians Sites, 2013-2016*, (IOM: Geneva, 5 May 2016).

⁴⁰ Willmot (посилання 32).

⁴¹ International Organization for Migration (посилання 39); Heller Perache, Carpenter and Lecarpentier (посилання 16); Greco and Rushton (посилання 17).

IV. Таблиця багатосторонніх миротворчих операцій за 2016р.

ТІМО СМІТ

У таблиці 5.2 наведені дані про 62 багатосторонні миротворчі операції 2016р., включно із започаткованими чи завершеними упродовж цього року.

У таблиці перелічені операції під егідою ООН, регіональних організацій і союзів, ситуативних коаліцій держав, а також односторонні операції, санкціоновані ООН чи дозволені резолюціями РБ ООН. Операції ООН поділені на три підгрупи: (а) спостережні та багаточільові миротворчі операції під керівництвом Департаменту миротворчих операцій (*Department of Peacekeeping Operations*); (б) спеціальні політичні місії та місії зі зміцнення миру; (в) Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*).

Таблиця ґрунтується на використанні Баз даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції (*SIPRI Multilateral Peace Operations Database*, <<http://www.sipri.org/databases/pko>>), де наведена інформація про всі миротворчі операції, проведені ООН та іншими суб'єктами з 2000р., із зазначенням місця, дат розгортання та діяльності, мандата, країн-учасниць, чисельності персоналу, бюджету та числа жертв.

Таблиця 5.2. Багатосторонні миротворчі операції у 2016р.

Якщо не зазначене інше, всі дані наведені станом на 31 грудня 2016р.; стосовно завершених у 2016р. операцій – на дату завершення; операції, завершені у 2016р. виділені курсивом.

Операції	Початок	Місце	Війська	Поліція	Цивільні
Операції ООН^a			72 694	9 459	4 311
UNTSO	1948	Близький Схід	150	–	77
UNMOGIP	1951	Індія/Пакистан	39	–	24
UNFICYP	1964	Кіпр	885	67	36
UNDOF	1974	Сирія (Голанські висоти)	829	–	44
UNIFIL	1978	Ліван	10 541	–	234
MINURSO	1991	Західна Сахара	219	–	71
MONUSCO	1999	ДРК	17 403	1 350	779
UNMIK	1999	Косово	7	7	94
UNMIL	2003	Ліберія	1 204	508	268
MINUSTAH	2004	Гаїті	2 352	2 476	278
UNOCI	2004	Кот-д'Івуар	1 984	638	223
UNISFA	2011	Аб'єй	4 468	18	126
UNMISS	2011	Південний Судан	11 384	1 432	824
MINUSMA	2013	Малі	10 799	1 258	631
MINUSCA	2014	ЦАР	10 430	1 705	602
Спеціальні політичні місії ООН^b			1 071	17	837
UNAMA	2002	Афганістан	11	3	277
UNAMI	2003	Ірак	244	–	292
UNIOGBIS	2010	Гвінея-Бісау	–	–	48
UNSMIL	2011	Лівія	–	–	116
UNSOM	2013	Сомалі	536	14	104
Місія ООН у Колумбії	2016	Колумбія	280	–	..
ООН/Африканський Союз (ООН/АС)^c			13 798	3 296	751
UNAMID	2007	Судан (Дарфур)	13 798	3 296	751
АС			21 529	380	95
AMISOM	2007	Сомалі	21 520	380	48
MISAHEL	2013	Малі	–	–	..
MISAC	2014	ЦАР	–	–	..
Спостережна місія АС у Бурунді	2015	Бурунді	9	–	47
Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав (ЕКОВАС)			398	145	–
ECOMIB	2012	Гвінея-Бісау	398	145	–
ЄС			1 317	331	787
EUFOR ALTHEA	2004	Боснія і Герцеговина	523	–	21
EUBAM Rafah	2005	Палестинські території (Пункт пропуску Рафah)	–	–	3
EUPOL COPPS	2005	Палестинські території	–	22	37
<i>EUSEC RD Congo</i>	<i>2005</i>	<i>ДР Конго</i>	–	–	<i>10</i>
<i>EUPOL Afghanistan</i>	<i>2007</i>	<i>Афганістан</i>	–	<i>24</i>	<i>79</i>
EULEX Kosovo	2008	Косово	–	193	218
EUMM Georgia	2008	Грузія	–	–	207
EUTM Somalia	2010	Сомалі	127	–	10

Операція	Початок	Місце	Війська	Поліція	Цивільні
EUCAP Sahel Niger	2012	Нігер	–	26	45
EUTM Mali	2013	Малі	488	–	20
EUAM Ukraine	2014	Україна	–	32	86
EUCAP Sahel Mali	2015	Малі	–	32	50
<i>EUMAM RCA</i>	2015	<i>Сомалі</i>	30	–	–
EUTM RCA	2016	ЦАР	149	2	1
НАТО			17 621	–	–
KFOR	1999	Косово	4 289	–	–
RSM	2015	Афганістан	13 332	–	–
Організація Американських Держав (ОАД)			–	–	23
MAPP/OEA	2004	Колумбія	–	–	23
ОБСЄ			–	–	1 020
Місія ОБСЄ в Скоп'є	1992	Македонія	–	–	34
Місія ОБСЄ в Молдові	1993	Молдова	–	–	12
OSCE PRClO	1995	Азербайджан (Нагірний Карабах)	–	–	6
Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині	1995	Боснія і Герцеговина			27
Представництво ОБСЄ в Албанії	1997	Албанія			19
ОМІК	1999	Косово	–	–	103
Місія ОБСЄ в Сербії	2001	Сербія	–	–	20
OSCE SMM	2014	Україна	–	–	779
Місія спостерігачів ОБСЄ на російських пунктах пропуску Гуково і Донецьк	2014	Росія ^c (пункти пропуску Гуково і Донецьк)	–	–	20
Ситуативні коаліції держав			2 817	83	276
NNSC	1953	Південна Корея	10	–	–
MFO	1982	Єгипет (Сінай)	1 296	–	87
JCC	1992	Молдова (Придністров'я)	1 136	–	–
ONR	1995	Боснія і Герцеговина	–	–	14
TIPH	1997	Палестинські території (Хеврон)	–	–	60
RAMSI	2003	Соломонові Острови	–	81	23
IMT	2004	Філіппіни (Мінданао)	25	2	9
<i>Операція Sangaris</i>	2013	<i>ЦАР</i>	350	–	–
CTSAMM	2015	Південний Судан	–	–	83

“–” – дані не придатні для використання; “. . .” – інформація не доступна; ДПК – Демократична Республіка Конго; ЦАР – Центральноафриканська Республіка.

AMISOM – Місія АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia*); *CTSAMM* – Механізм моніторингу припинення вогню та виконання тимчасових безпекових заходів (*Ceasefire and Transitional Security Arrangements Monitoring Mechanism*); *ECOMIB* – Місія ЕКОВАС у Гвінеї-Бісау (*ECOWAS Mission in Guinea-Bissau*); *EUAM Ukraine* – Консультативна місія ЄС з реформування сектору цивільної безпеки в Україні (*EU Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine*); *EUBAM Rafah* – Місія ЄС з прикордонної допомоги на пункті пропуску Рафah (*EU Border Assistance Mission for the Rafah Crossing Point*); *EUCAP Sahel Mali* – Місія СПБО (Спільної політики безпеки і оборони) ЄС у Малі (*EU Common Security and Defence Policy (CSDP) Mission in Mali*);

EUCAP Sahel Niger – Місія СПБО ЄС у Нїрепі (*EU CSDP Mission in Niger*); *EUFOR ALTHEA* – Військова операція ЄС у Боснії і Герцеговині (*EU Military Operation in Bosnia and Herzegovina*); *EULEX Kosovo* – Місія ЄС із забезпечення верховенства права в Косово (*EU Rule of Law Mission in Kosovo*); *EUMAM RCA* – Військова консультативна місія ЄС у ЦАР (*EU Military Advisory Mission in the Central African Republic*); *EUMM Georgia* – Моніторингова місія ЄС у Грузії (*EU Monitoring Mission in Georgia*); *EUPOL Afghanistan* – Поліцейська місія ЄС в Афганістані (*EU Police Mission in Afghanistan*); *EUPOL COPPS* – Поліцейська місія ЄС на Палестинських територіях (*EU Police Mission for the Palestinian Territories*); *EUSEC RD Congo* – Консультативна місія ЄС з реформування сектору безпеки в ДРК (*EU Advisory and Assistance Mission for Security Reform in the Democratic Republic of the Congo*); *EUTM Mali* – Місія ЄС з підготовки персоналу в Малі (*EU Training Mission in the CAR*); *EUTM RCA* – Місія ЄС з підготовки персоналу в ЦАР (*EU Training Mission in the CAR*); *EUTM Somalia* – Місія ЄС з підготовки персоналу в Сомалі (*EU Training Mission Somalia*); *IMT* – Міжнародна моніторингова група (*International Monitoring Team*); *JCC* – Сили Спільної контрольної комісії з підтримання миру (*Joint Control Commission Peacekeeping Force*); *KFOR* – Сили НАТО в Косово (*NATO Kosovo Force*); *MAPP/OEA* – Місія ОАД з підтримання мирного процесу в Колумбії (*OAS Mission to Support the Peace Process in Colombia*); *MFO* – Багатонаціональні сили і спостерігачі (*Multinational Force and Observers*); *MINURSO* – Місія ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі (*UN Mission for the Referendum in Western Sahara*); *MINUSCA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic*); *MINUSMA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali*); *MINUSTAH* – Стабілізаційна місія ООН на Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti*); *MISAC* – Місія АС у ЦАР і в Центральній Африці (*AU Mission for the Central African Republic and Central Africa*); *MISAHEL* – Місія АС у Малі та Сахелі (*AU Mission for Mali and the Sahel*); *MONUSCO* – Стабілізаційна місія ООН у ДРК (*UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo*); *NNSC* – Наглядова комісія нейтральних країн (*Neutral Nations Supervisory Commission*); *OHR* – Офіс Високого представника (*Office of the High Representative*); *ОМІК* – Місія ОБСЄ в Косово (*OSCE Mission in Kosovo*); *OSCE SMM* – Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні (*OSCE Special Monitoring Mission in Ukraine*); *PRCIO* – Особистий представник головуючого з урегулювання конфлікту на Мінській конференції ОБСЄ (*Personal Representative of the Chairman-in-Office on the Conflict Dealt with by the OSCE Minsk Conference*); *RAMSI* – Місія регіональної допомоги Соломоновим Островам (*Regional Assistance Mission to Solomon Islands*); *RSM* – Місія “Рішуча допомога” (*Resolute Support Mission*); *TIPH* – Тимчасове міжнародне представництво в Хевроні (*Temporary International Presence in Hebron*); *UNAMA* – Місія допомоги ООН в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan*); *UNAMI* – Місія допомоги ООН в Іраку (*UN Assistance Mission in Iraq*); *UNAMID* – Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі (*AU/UN Hybrid Operation in Darfur*); *UNDOF* – Сили ООН зі спостереження за відведенням військ (*UN Disengagement Observer Force*); *UNFICYP* – Сили ООН з підтримання миру на Кіпрі (*UN Peace Force in Cyprus*); *UNIFIL* – Тимчасові сили ООН у Лівані (*UN Interim Force in Lebanon*); *UNIOGBIS* – Офіс ООН з питань зміцнення миру в Гвінеї-Бісау (*UN Integrated Peace-building Office in Guinea-Bissau*); *UNISFA* – Тимчасові сили безпеки ООН в Аб'єї (*UN Interim Security Force for Abyei*); *UNMIK* – Тимчасова адміністрація ООН у Косово (*UN Interim Administration Mission in Kosovo*); *UNMIL* – Місія ООН у Лїберії (*UN Mission in Liberia*); *UNMISS* – Місія ООН у Південному Судані (*UN Mission in South Sudan*); *UNMOGIP* – Група військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані (*UN Military Observer Group in India and Pakistan*); *UNOCI* – Операція ООН у Кот-д'Івуарі (*UN Operation in Côte d'Ivoire*); *UNSMIL* – Місія ООН з підтримки в Лївії (*UN Support Mission in Libya*); *UNSOM* – Місія допомоги ООН у Сомалі (*UN Assistance Mission in Somalia*); *UNTSO* – Орган ООН у справах спостереження за виконанням умов перемир'я (*UN Truce Supervision Organization*).

^a Дані про міжнародний цивільний персонал, станом на 30 листопада 2016р.

^b Дані про міжнародний цивільний персонал, станом на 30 червня 2016р.

^c Місія проведення Місії – російські пункти пропуску Гужово і Донецьк.

Джерело: База даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>. Дані про багатосторонні миротворчі операції були отримані з відкритих джерел: (а) офіційна інформація, надана секретаріатом відповідної організації; (б) інформація, надана самою операцією в офіційних публікаціях або в письмових відповідях на щорічні запити СІПРІ; (в) інформація від урядів країн, що беруть участь у відповідній операції. У деяких випадках дослідники СІПРІ можуть збирати додаткову інформацію про операцію від залучених нею організацій або урядів країн-учасниць у телефонних розмовах чи електронною поштою. Ці первинні джерела були доповнені багатьма загальнодоступними вторинними джерелами – спеціалізованими журналами, дослідницькими звітами, агентствами новин, а також міжнародними, регіональними та місцевими газетами.

Частина II. Безпека та розвиток у 2016р.

**Розділ 6. Забезпечення миру і сталий розвиток
у небезпечних місцях**

**Розділ 7. Подолання криз: вимушене переміщення
в небезпечних умовах**

**Розділ 8. Вивчення зв'язків між зміною клімату
та насильницьким конфліктом**

6. Забезпечення миру і сталий розвиток у небезпечних місцях

Загальний огляд

Мир і розвиток – безперервні процеси, які вимагають постійної уваги та десятиліття зусиль, щоб усвідомити їх плоди. У цьому розділі представлені сучасні погляди на мир і розвиток, їх зв'язок з новою концепцією ООН із “забезпечення миру” (‘sustaining peace’). У чотирьох підрозділах розглядаються відповідні ключові події 2016р. та їх наслідки для забезпечення миру.

У підрозділі I запроваджуються поняття негативного та позитивного миру, які розташовуються на відповідній шкалі – від насильства до миру. Тут описані концепції економічного розвитку, пов'язані із залежністю від обраного шляху, та прогнози на майбутнє, які пояснюють, чому сьогоднішні завдання із забезпечення миру та безпеки можуть не завжди узгоджуватися з майбутніми цілями розвитку.

У підрозділі II простежується розвиток системи ООН із забезпечення миру у 2016р. Після стислого пояснення концепції описано контекст забезпечення миру: сконцентровані в небезпечних місцях світу осередки насильства; триваючі складні гуманітарні надзвичайні ситуації; обмежені можливості з попередження, реагування, врегулювання та постконфліктної відбудови. Забезпечення миру пов'язане також з порядком денним сталого розвитку і принципами національної відповідальності та інклюзивності.

У підрозділі III розглядаються деякі важливі механізми та події 2016р. у сферах запобігання насильницькому екстремізму. Розглянуто деякі механізми, за допомогою яких концепція забезпечення миру інтегрується у світову практику.

Розділ завершується підрозділом IV, де обговорюється концепція запобігання конфліктам. Хоча загалом запобігання конфліктам залишається переважно декларативним, але кілька подій 2016р. можна вважати інвестиціями в забезпечення миру, можливими шляхами до позитивного миру та розв'язання дедалі складніших, взаємозалежних і безпрецедентних проблем сьогодення у сфері сталого розвитку.

МАРИНА КАПАРІНІ, ГЕРІ МІЛАНТЕ

I. Мир і розвиток

ГЕРІ МІЛАНТЕ

Вступ

1 січня 2016р. ООН офіційно започаткувала Порядок денний сталого розвитку 2030 (*Agenda for Sustainable Development 2030*), визначивши сталий розвиток і 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР, *Sustainable Development Goals, SDG*) як соціально-економічний і гуманітарний розвиток, що “відповідає потребам сьогодення без шкоди для здатності майбутніх поколінь задовольняти свої потреби”¹. Це є, можливо, найширшим офіційним тлумаченням розвитку з будь-коли прийнятих: воно охоплює економічне зростання, соціальну інтеграцію, мир, правосуддя та належне врядування, можливості працевлаштування, соціальний захист і захист довкілля, а також оцінку потенційного впливу на майбутнє сьогоднішніх рішень стосовно розвитку, інвестицій і споживання.

ЦСР є глобальним набором цілей для всіх країн – з низькими, середніми та високими рівнями доходу – на наступні 15 років (до 2030р.). ЦСР є продовженням Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ, *Millennium Development Goals, MDG*) – тобто цілей, поставлених на межі тисячоліть до 2015р., – що передували ЦСР. Річ у тім, що розвиток – це постійний, послідовний процес, який ніколи не закінчується та часто вимагає принаймні покоління, аби отримати очікувані результати². Оскільки розвиток, особливо сталий розвиток, забирає роки на планування, консультації та адаптивну реалізацію, його може бути важко узгодити з нагальними потребами сьогодення. Як наслідок, час, необхідний для розвитку, і часові рамки фахівців з розвитку фундаментально відрізняються від часових рамок дипломата чи солдата³.

Планування на покоління вперед особливо важко узгодити з повсякденними потребами, зумовленими складним середовищем небезпеки, нестабільності та невизначеності, що є сутністю т.зв. “небезпечних місць” (підрозділ II). Сучасним політикам важко інвестувати в непевне майбутнє. Ті, хто працює в небезпечних місцях (планувальники, лідери, дипломати,

¹ United Nations, General Assembly, ‘Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development’, A/RES/70/1, 21 Oct. 2015. Глибше обговорення ЦСР і проблем розвитку у вражених конфліктом країнах див.: Міланте Г. “Проблеми надання допомоги та розвитку в небезпечних місцях”. – *Щорічник СППІ 2016*, підрозділ I розділу 9.

² Оскільки розвиток є нерозривним процесом на шкалі умов життя людей, то в цьому розділі ми уникаємо термінів “розвинута країна” (що означало б, що таких країн немає) і “країна, що розвивається” (що означало б усі країни), але говоримо натомість про “більш розвинуті країни” та “менш розвинуті країни”. Розвиток – це постійний процес, тому якщо в тексті йдеться про “успішний розвиток”, це означає не “завершення” розвитку, а досягнення певного етапу чи періоду прогресу.

³ Багато років економічний розвиток був синонімом розвитку загалом, і багато концепцій розвитку залишаються пов’язаними з економічними концепціями. За потреби ці терміни пояснюються в посиланнях до тексту. Так само коротке слово “лідер” використане на позначення національних політиків (президентів і міністрів), а “дипломати” та “військові” у цьому розділі загалом означають тих, хто працює в галузі дипломатії та оборони (безпеки).

військові), мають вирішувати щоденні завдання зміцнення безпеки та побудови миру, а також не забувати про потреби сталого розвитку в майбутньому.

Таким чином, міркування про мир і розвиток мають часовий вимір, зокрема, що стосується узгодження вимог і пріоритетів сьогодення з цілями завтрашнього дня. У цьому підрозділі запроваджуються шкала “наси́льство-мир”, а також поняття позитивного та негативного миру – як бази для наступного аналізу. Деякі здобутки 2016р. сприяли забезпеченню миру і сталого розвитку, тоді як інші – виглядають відступом від амбітних планів (підрозділ II).

Шкала “наси́льство-мир”

Феномен насильства є добре вивченим та описаним⁴. Своєю чергою, мир – це не просто відсутність насильства: у 2016р. у світі існували різні різновиди миру, що є відбитком широти якісної шкали миру. Припинення вогню може забезпечити мир, навіть якщо воно тимчасове, – як припинення вогню в Сирії у грудні 2016р.⁵ Мирна угода може забезпечити іншу форму миру, іноді більш містку та з надією на примирення, – як-от угода Уряду Колумбії з Револьюційними збройними силами Колумбії (*FARC*) у листопаді 2016р.⁶ Мир може бути наслідком перемоги однієї зі сторін чи “зачистки” або придушення опонентів, – як у Туреччині після невдалої спроби перевороту в липні 2016р.⁷ Водночас є такий мир, як у Фергюсоні (США), де місцеві чиновники намагаються виконати вимоги Міністерства юстиції з реформування поліції після того, як у 2014р. застрелили М.Брауна (*Michael Brown*)⁸. Ісландія ж має іншу форму миру – смертність від убивств там складає 0,3/100 000 населення (набагато менше середньосвітових – 6/100 000)⁹.

Засновник *Journal of Peace Research* і впливовий дослідник Інституту дослідження миру в Осло (*Peace Research Institute Oslo, PRIO*) Й.Галтунг (*Johan Galtung*) розрізняє дві форми миру: “позитивний мир” і “негативний мир”¹⁰. Просто кажучи, негативний мир – це відсутність насильства (“негатив” стосується якості миру). Люди, які живуть у часи нестабільності – під час спірних виборів чи конституційної кризи, за репресивного, нехай і не насильницького, авторитарного режиму, у страху, і навіть в умовах припинення вогню, що його забезпечують іноземні миротворці, – живуть у негативному мирі. В негативному мирі “тіні майбутнього” виглядають довгими,

⁴ Див., наприклад, розділ 2 цього видання та розділи, що стосуються конфліктів, в інших виданнях *Щорічника СППР*.

⁵ Про конфлікт у Сирії див. підрозділ I розділу 3 цього видання.

⁶ Про мирну угоду в Колумбії див. підрозділ II розділу 2 цього видання.

⁷ Pierini, M., ‘Turkey’s gift from God’, *Carnegie Europe*, 30 Jan. 2017. Про переворот у Туреччині див. також підрозділ III розділ 4 цього видання.

⁸ Salter, J. and Tucker, E., ‘Ferguson missed deadlines in deal with Justice Department’, *Associated Press*, 27 Jan. 2017.

⁹ Розраховано на підставі даних Управління ООН у справах наркотиків і злочинності (УНЗ ООН); див.: *Crime and Criminal Justice/Homicide Counts and Rates*, <<https://data.unodc.org/>>.

¹⁰ Galtung, J., ‘An Editorial’, *Journal of Peace Research*, vol.1, no.1 (1964), pp.1-4.

а часові горизонти – коротшими, оскільки люди живуть від одного дня до іншого, а порочне коло розчарування і зневіри підживлює нестабільність. Певні суб'єкти також можуть бути менш охочими до співпраці та більш схильними уникати її.

Позитивний мир – це мир процвітання, де панують співпраця, комплексність і відкритість, мир, який, за словами Галтунга, забезпечує “інтеграцію людського суспільства”¹¹. Позитивний мир є самодостатнім; він створює цикли взаємного впливу, в яких суб'єкти готові працювати заради спільного майбутнього, бо вони мають наміри разом користуватися його плодами. Тут якість миру знову має часовий аспект: коли люди довіряють один одному та владі, вони здатні дивитися значно далі в майбутнє і готові інвестувати в майбутнє – вони інвестують у позитивний мир¹². Позитивний мир містить усі елементи концепції безпеки людини, включно зі свободою від страху та нужди¹³. Позитивний мир може бути нереалістичним чи недосяжним¹⁴. Навіть люди, які проживають у найбільш розвинутих і мирних країнах, живуть у страху перед ядерною війною і не можуть повністю насолоджуватися позитивним миром, доки вони є заручниками загрози взаємного гарантованого знищення. Мабуть, ніхто не насолоджується дійсно позитивним миром, але він, тим не менш, залишається прагненням.

Насильство, негативний мир і позитивний мир можуть проявлятися різними шляхами, часто залежними від умов, ситуації, спадщини конфлікту, доступу до ресурсів для конфлікту, включно зі зброєю, інститутами, що можуть залучатися до розв'язання конфлікту, та багатьма іншими факторами, що їх вивчають у дослідженнях миру¹⁵. Такою є шкала: від політичного насильства (включно з війнами, геноцидом, масовими вбивствами, тероризмом та іншими насильницькими проявами конфлікту) – через прояви, характерні для негативного миру, часто крихкого та нестабільного, – до проявів, більш характерних для позитивного і стійкого миру (схема 6.1).

Шкала “насильство-мир” і приклади насильства та миру, наведені на схемі 6.1, є ілюстративними і не означають їх порядку на шкалі (цей перелік не є повним і не означає, наприклад, що тероризм є завжди жорстокішим за напади з використанням БЛА, бандитизм чи домашнє насильство).

¹¹ Grewal, B. S. and Galtung, J., ‘Positive and negative peace’, School of Social Science: Auckland University of Technology, vol.30 (Aug. 2003), pp.23-26.

¹² Для економістів довша перспектива означає меншу облікову ставку. Розуміння, що їх життя та інвестиції фізично захищені, і їм не загрожують інші люди чи держава, стимулює людей більше цінувати майбутнє та менше нехтувати ним. “Тінь майбутнього” – це ефект впливу планування майбутнього та часових горизонтів на сьогоднішні рішення; він може бути позитивним чи негативним, залежно від очікувань від майбутнього.

¹³ Безпека людини є ширшою за визначення безпеки на державному рівні та має ширшу концепцію, з точки зору благополуччя звичайних людей. Змістовну критику цього терміну див.: Paris, R., ‘Human Security: Paradigm shift or hot air?’, International Security, vol.26, no.2 (Fall 2001), pp.87-102.

¹⁴ Grewal and Galtung (посилання 11).

¹⁵ Докладніше про складні та різноманітні чинники конфлікту див.: World Bank, World Development Report 2011: Conflict, Security and Development (World Bank: Washington, DC, 2011).

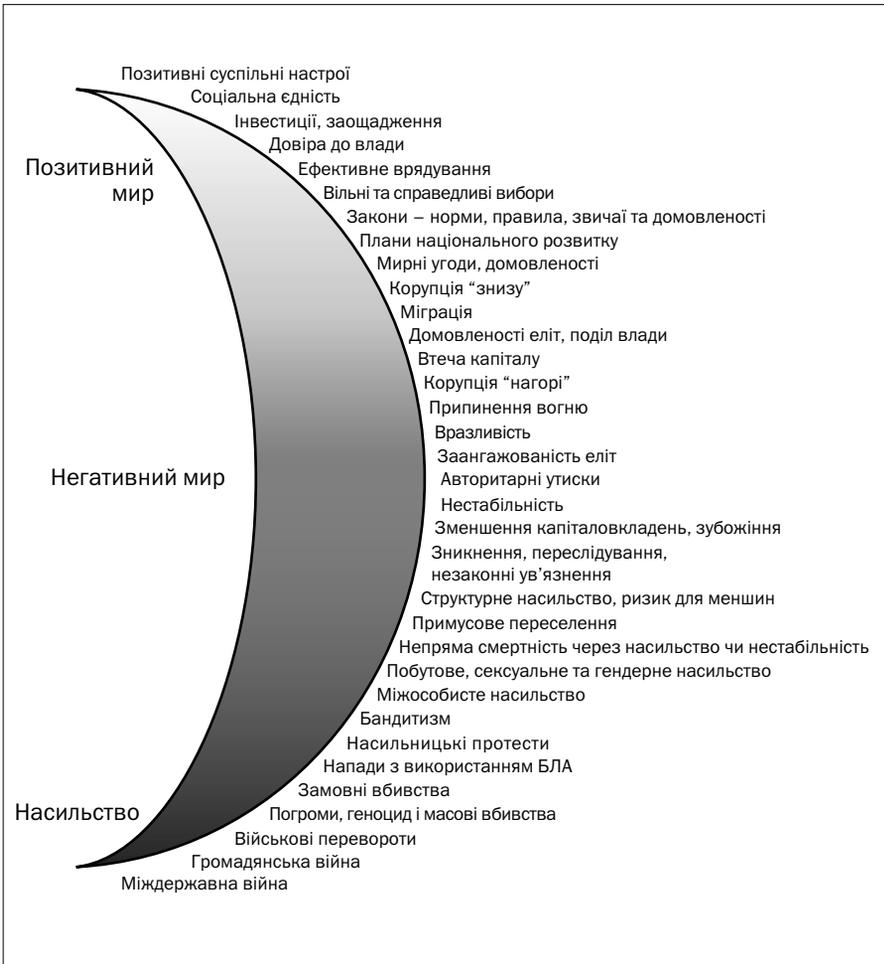

Схема 6.1. Шкала "наси́льство-мир" і прояви насильства та миру

Наведені прояви скоріше самі є наслідками і свідчать про якість миру: вони є явищами, на яких ґрунтуються негативний мир чи структурне насильство. Так, втеча капіталу та підвищений рівень міграції (можливо, вимушеної) під час політичної кризи можуть вказувати на негативний мир¹⁶. Хоча насильства може й не бути, але цей мир не буде таким міцним, як позитивний мир

¹⁶ Втеча капіталу – це рух капіталу (валюти, інвестицій) з національної економіки. Вона часто пов'язана із втратою заощаджень (процес, зворотній їх накопиченню), оскільки під час конфлікту чи нестабільності суб'єкти часто реагують шляхом ліквідації активів. Примусова міграція також означає рух людей у відповідь на загрози. В умовах нестабільності втрата заощаджень, примусова міграція та засилля еліт можуть супроводжуватися валютною кризою, оскільки багато суб'єктів намагаються обміняти місцеві гроші на "тверду валюту" чи інші високоліквідні активи (наприклад, золото), що створює надлишок національної валюти. Це є ще одним шляхом прив'язки майбутнього миру сьогодні: цінність національної валюти в очах людей прямо пов'язана з їх вірою в майбутню вартість цієї валюти, їх довірою до уряду, який емітує цю валюту.

з інвестиціями, довірою до влади та соціальною згуртованістю. Ці прояви сигналізують, де вже перекритий чи перекривається шлях до позитивного миру.

Слід зауважити, що негативний мир – це не завжди погано. Якщо вирує насильство, може бути потрібен негативний мир у формі домовленостей і торгів між елітами. Так, мирна угода між афганським Урядом і Г.Хекматьаром (*Gulbuddin Hekmatyar*) та його войовничим угрупованням *Hezb-i-Islami* у вересні 2016р. призвела до скасування санкції проти цього польового командира¹⁷. Залишається питанням, які елементи позитивного миру (соціальна згуртованість, довіра, примирення) можуть виникнути з такої угоди¹⁸.

Негативний мир, позитивний мир і час

Наведені вище визначення позитивного та негативного миру демонструють часові аспекти цих понять: якість існуючого миру закладена в очікуванні суб'єктів стосовно його стійкості та в їх баченні свого внеску і своїх здобутків від цього миру в майбутньому. Іншими словами, якість миру сьогодні (позитивного чи негативного) часто є сучасною реалізацією “тіней майбутнього”¹⁹. Не всі суб'єкти можуть мати однакові очікування стосовно майбутнього миру, що само по собі може бути джерелом конфлікту – насильницького чи ні. Крім того, так само, як багато суб'єктів сфери безпеки та розвитку працюють у різних часових рамках, не всі суб'єкти миру (планувальники, дипломати та військові) завжди прагнуть однакового миру. Наслідки насильства та негативного миру сьогодні можуть вплинути на можливі результати миру в майбутньому. Отже, можливі варіанти майбутнього залежать від шляхів сьогоднішнього розвитку²⁰.

Унаслідок залежності від шляхів розвитку, вибір негативного миру сьогодні може впливати на досягнення стійкого та позитивного миру в майбутньому. Деякими прикладами такого негативного миру є: болочі тупикові ситуації (коли обидві сторони, а зазвичай і інші, страждають від тривалих бойових дій чи загрози бойових дій, але жодна сторона не бажає миритися); засилля еліт (корупція) і плондрування держави, коли інституційні спроможності вихолощені і вже не працюють; домовленості про припинення вогню, що укладаються лише для того, аби переозброїти сили; незаконне ув'язнення противників; примусове переміщення. Хоча в цих випадках насильство прямо не спостерігається, але негативний мир все ж таки може

¹⁷ Nordland, R., ‘Afghanistan signs draft peace deal with faction led by Gulbuddin Hekmatyar’, *New York Times*, 22 Sep. 2016.

¹⁸ Про легітимність і поведження з озброєними недержавними суб'єктами див.: Blair, R. and Kalmanovitz, P., ‘On the rights of warlords: legitimate authority and basic protection in war-torn societies’, *American Political Science Review*, vol.110, no.3 (Aug. 2016), pp.428-440.

¹⁹ Математичний опис впливу “тіні майбутнього” на якості сучасного миру та готовність інвестувати в цей мир див.: McBride, M., Milante, G. and Skaperdas, S., ‘Peace and war with endogenous state capacity’, *Journal of Conflict Resolution*, vol.55, no.3 (June 2011), pp.446-468.

²⁰ Залежність від шляхів розвитку – це зумовленість якості результатів сьогодні знаннями та рішеннями минулого.

заважати руху до майбутнього позитивного миру, що подекуди мало місце у 2016р. Так, у багатьох країнах спостерігався радше регрес, ніж покращення Індексу сприйняття корупції *Transparency International* у 2015-2016рр.²¹ Це було найпомітніше на прикладі витоку Панамських документів, що спричинив щонайменше 150 розслідувань у 79 країнах, які стосувались, у т.ч. відомих політиків і знаменитостей²².

Не всі ознаки негативного миру мають внутрішній характер для держав, що розвиваються. Багато подій у 2016р. були глобальними чи транснаціональними, але вони могли робити внесок до негативного миру в менш розвинутих країнах у формі невизначеності та глобальної нестабільності. Зокрема, наслідки впливу на міжнародних донорів зростаючого популізму, націоналізму та пов'язаного з ними ізоляціонізму можуть призвести до скорочення бюджетів світових програм допомоги в майбутньому та обмеження взаємодії з країнами, що розвиваються та перебувають у зоні ризику конфлікту (підрозділ II). Тим часом регіональні держави дедалі частіше в односторонньому порядку втручаються в локальні конфлікти (зокрема, Саудівська Аравія в Ємені), внаслідок чого громадянські війни впродовж минулого десятиліття значною мірою інтернаціоналізувалися²³. Це може (хоч і не завжди) мати побічним наслідком затягування чи активізацію конфліктів і призвести до більшої тривалості конфлікту, а також до його відновлення, що негативно впливає на досягнення позитивного миру.

Іншою зовнішньою загрозою для майбутнього позитивного миру є глобальні спроби впоратися з переміщенням людей, особливо з вимушеною міграцією. Вимушена міграція суттєво виснажує обмежені ресурси, доступні менш розвинутих країнам можливості та послуги, що особливо стосується майже 10 млн. біженців (1/6 біженців світу), що знайшли притулок лише в 10 країнах: Туреччині, Пакистані, Лівані, Ірані, Ефіопії, Йорданії, Кенії, Уганді, ДРК і Чаді²⁴. Всі вони є країнами з середніми або низькими рівнями доходу; багато з них вважаються нестабільними, з низькою ефективністю систем реагування на кризи, пов'язані з великим напливом переміщених осіб. Переобтяженість стресами таких нестабільних систем може унеможливити перспективи стійкого миру. Але зміцнення цих систем і пом'якшення ризиків (як-от в Йорданії) може сприяти створенню систем і урядів, більш стійких до майбутніх потрясінь²⁵.

Заходи розвитку потребують постійних інвестицій – в освіту, екологію, об'єкти інфраструктури, інститути і врядування. Вислів “немає розвитку без

²¹ Transparency International, ‘Corruption Perceptions Index 2016’, 25 Jan. 2017.

²² Fitzgibbon, W. and Diaz-Struck, E., ‘Panama Papers have had historic global effects, and the impacts keep coming’, Center for Public Integrity, 1 Dec. 2016.

²³ Gleditsch, N.P., Melander, E. and Urdal, H., ‘Introduction: patterns of armed conflict since 1945’, eds D. Mason and S. McLaughlin Mitchell, *What Do We Know About Civil Wars?* (Rowman & Littlefield: Lanham, MD, 2016), pp.15-32. Про інтервенції на Близькому Сході та в Північній Африці див. підрозділ I розділу 3 цього видання.

²⁴ Про примусове переміщення див. розділ 7 цього видання.

²⁵ Jordan Response Platform for the Syria Crisis, <<http://www.jrpsc.org/>>.

безпеки, і немає безпеки без розвитку” є лише половиною істини²⁶. Безпека (мир) є необхідною, але не достатньою умовою розвитку, оскільки успішність і стійкість розвитку залежать від якості безпеки (миру). Перспективи майбутнього миру, що розглядаються далі в цьому розділі, часто пов’язані з нинішніми проявами негативного миру. Зростання насильства та масштабів переміщень у країнах, де їх рівень і без того є високим, означає концентрацію насильства – структурного, політичного тощо – в найнебезпечніших місцях світу.

Важливо правильно підходити до миру: типова громадянська війна триває сім років і потребує 14 років економічного відновлення, при тому, що ймовірність її поновлення залишається високою, а для відбудови зруйнованих державних систем та інститутів до рівня “достатньо належного” врядування може знадобитися 25 років²⁷. Економічне зростання в Камбоджі, Лаосі та В’єтнамі розпочалося лише впродовж останніх 10 років – після десятиліть конфлікту та наступних десятиліть відновлення. Це означає, що триваючі конфлікти та розпад держав у Лівії, Південному Судані та Ємені означатимуть для них у середньому ще 15-25 років втраченого розвитку. Світові зобов’язання, що містяться в таких документах, як Паризька угода і Порядок денний 2030р., та позитивний мир, який вони несуть, ще багато років фактично не стосуватимуться згаданих ситуацій²⁸.

²⁶ United Nations, General Assembly, *In Larger Freedom: Towards Development, Security And Human Rights For All*, Report of the Secretary-General, A/59/2005, 26 May 2005.

²⁷ World Bank (посилання 15).

²⁸ Паризька угода, що схвалена консенсусом 12 грудня 2015р. та набула чинності 4 листопада 2016р., ґрунтується на Рамковій конвенції ООН про зміну клімату та зобов’язує всі держави вживати заходів для протидії зміні клімату та адаптації до її наслідків; <http://unfccc.int/paris_agreement/items/9485.php>.

II. Забезпечення миру: нові всеохопні рамкові засади ООН

МАРИНА КАПАРІНІ, ГЕРІ МІЛАНТЕ

Вступ до концепції забезпечення миру

У цьому підрозділі розглядається концепція “забезпечення миру”, запропонована у двох важливих оглядах діяльності ООН, завершених у 2015р.: у Доповіді Консультативної групи експертів з огляду архітектури ООН з побудови миру (*Report of the Advisory Group of Experts for the Review of the United Nations Peacebuilding Architecture, AGE Report*) 2015р. та в Доповіді Незалежної комісії високого рівня з питань миротворчих операцій ООН (*High-level Independent Panel on UN Peace Operations, HIPPO*). Пізніше, у 2016р., ця концепція була закріплена відповідними резолюціями Ради Безпеки та Генеральної асамблеї ООН як загальні концептуальні засади діяльності ООН з побудови миру¹. Згідно з цими резолюціями, забезпечення миру є одночасно “метою і процесом формування спільної громадської думки, що забезпечує врахування потреб усіх сегментів населення” в “діяльності, спрямованій на запобігання спалаху, ескалації, продовження та поновлення конфлікту, на усунення його головних причин, сприяння сторонам конфлікту у припиненні ворожнечі, на забезпечення національного примирення і переходу до відновлення, відбудови та розвитку”². Концепція забезпечення миру закликає до кращої взаємодії у рамках трьох головних стовпів ООН – миру та безпеки, розвитку, прав людини, – а також гуманітарної діяльності. Вона прийшла на заміну панівному дотепер послідовному підходу до врегулювання конфліктів, що часто призводив до фрагментації, ізольованості одне від одного превентивних дій, гуманітарних заходів, діяльності з підтримання, побудови миру, розвитку, і закликає краще узгоджувати та поєднувати інструменти реагування в цих різних сферах³.

У забезпеченні миру нагальну необхідність формування спільного, інклюзивного бачення довгострокової перспективи розвитку суспільства слід враховувати на всіх етапах конфліктного циклу – не лише під час постконфліктного відновлення і примирення, але й, що не менш важливо, під час вжиття заходів з усунення “глибинних причин конфлікту”, а також “запобігання спалаху, ескалації, продовження та поновлення конфлікту”⁴. Тому забезпечення миру охоплює певний діапазон втручань, включно зі зміцненням верховенства права, сприянням стійкому економічному зростанню,

¹ United Nations, General Assembly and Security Council, *The Challenge Of Sustaining Peace*, Report of the Advisory Group of Experts for the 2015 Review of the United Nations Peacebuilding Architecture, A/69/968-S/2015/490, 30 June 2015; United Nations, General Assembly and Security Council, *Uniting Our Strengths For Peace: Politics, Partnerships And People*, Report of the High-Level Independent Panel on United Nations Peace Operations, A/70/95-S/2015/446, 17 June 2015.

² United Nations, General Assembly, Resolution 70/262, 27 Apr. 2016; United Nations, Security Council, Resolution 2282, 27 Apr. 2016, Preamble.

³ Автори висловлюють подяку за цей аналіз Г.Суджоглу (*Gizem Sucuoglu*).

⁴ United Nations, General Assembly (посилання 2); United Nations, Security Council (посилання 2), Preamble.

викоріненню бідності, соціальній інтеграції, сталому розвитку та національному примиренню. До методів і принципів такого втручання належать інклюзивний діалог і посередництво, забезпечення доступу до правосуддя та судочинства в перехідний період, запровадження підзвітності, належного врядування, демократії, дотримання прав людини та гендерної рівності⁵. Забезпечення миру на засадах безпеки людини, реагування на глибинні причини конфлікту та захисту прав людини нерозривно пов'язане зі сталим розвитком⁶. У Порядку денному сталого розвитку 2030р. визнається, що забезпечення миру є “головною відповідальністю національних урядів та органів влади за визначення пріоритетів, реалізацію стратегій і керівництво діяльністю в цілях побудови і збереження миру”, а також наголошується на важливості “інклюзивності національних процесів і завдань побудови миру”. Це є черговим акцентом важливого значення національної відповідальності за забезпечення сталого розвитку та прагненні до “мирного, справедливого та відкритого суспільства”⁷. Процес становлення концепції “забезпечення миру” як ключового принципу ООН докладніше розглянуто нижче, разом з його зв'язком з ЦСР (*SDG*) та центральним принципом інклюзивності.

Поява концепції “забезпечення миру” як ключового принципу ООН відповідає також концепції позитивного миру⁸. На шкалі “насильство-мир” (підрозділ I) забезпечення миру – це дія, що сприяє “позитивному миру”. Іншими словами, позитивний мир – це мета забезпечення миру, тоді як негативний мир – корисна тимчасова необхідність, проміжний результат. Припинення вогню, нестабільність, загроза насильства без здійснення самого насильства та “постконфліктний” період – це приклади негативного миру, який характеризується відсутністю насильства між сторонами. Своєю чергою, позитивний мир – це саморегульована, складна та багатопланова ситуація, що охоплює конструктивну взаємодію суб'єктів і ненасильницьке врегулювання конфліктів. Забезпечення миру передбачає відновлення соціальних відносин і створення систем, що реагують на потреби населення, включно із правосуддям, рівністю, свободою від страху та нужди (цей вираз згодом увійшов до концепції безпеки людини)⁹. Позитивний

⁵ United Nations, General Assembly (посилання 2); United Nations, Security Council (посилання 2), Preamble.

⁶ Thomson, P., President of the United Nations General Assembly, ‘Sustainable development and sustaining peace’, Statement at the opening of the High Level Dialogue on Building Sustainable Peace for All: Synergies between the 2030 Agenda for Sustainable Development and Sustaining Peace, 24 Jan. 2017.

⁷ United Nations, General Assembly (посилання 2); United Nations, Security Council (посилання 2), Preamble; United Nations, General Assembly, ‘Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development’, A/RES/70/1, 21 Oct. 2015, Preamble and para 74(a).

⁸ Mahmoud, Y., ‘Freeing prevention from conflict: investing in sustaining peace’, IPI Global Observatory, 21 Apr. 2016.

⁹ Див., наприклад: Galtung, J., Theories of Peace: A Synthetic Approach to Peace Thinking (International Peace Research Institute: Oslo, Sep. 1967), pp.14-17. Про свободу від страху та злиднів вперше згадав Президент США Ф.Д.Рузвельт (*Franklin D.Roosevelt*) у “Чотирьох свободах” (*Four Freedoms*), а нещодавно її знову запровадили в сучасному дискурсі ООН; див.: UN System Task Team on the Post-2015 UN Development Agenda, Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR), ‘Towards freedom from fear and want: human rights in the post-2015 agenda’ (OHCHR: Geneva, May 2012).

мир – це саморегульована рівновага між усіма зацікавленими сторонами, де фізичне і структурне насильство або погроза силою не потрібні. Зброю і миротворців можна використовувати для примушення до чи підтримання негативного миру, але вони не потрібні в умовах справжнього (і, можливо, недосяжного чи ідеалістичного) позитивного миру.

Забезпечення миру переорієнтовує сторони від структурного насильства на спільні рішення та розвиток, отже – на досягнення позитивного миру. Забезпечення миру вимагає більш ефективної скоординованої діяльності в рамках трьох стовпів ООН – мир і безпека, розвиток і права людини, – а також гуманітарної діяльності, усунення організаційної і секторальної ізольованості з метою розробки спільних, взаємодоповнюючих рішень упродовж усього конфліктного циклу. Це підкреслюється в Порядку денному 2030р. і особливо в ЦСР 16 – побудова мирних і відкритих суспільств заради сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних інститутів на всіх рівнях, – завдяки чому вона посідає особливе місце на перетині безпеки та розвитку.

Хоча перехід до забезпечення миру свідчить про зростаючий міжнародний консенсус стосовно важливості побудови позитивного миру заради уникнення майбутніх конфліктів, поява цього терміну не позбавлена недоліків. “Ребрендинг” різних поточних заходів під новою маркою “забезпечення миру” ризикує додати концептуальній невизначеності та плутанини. Так, загалом не зрозуміло, чим забезпечення миру відрізняється від попередньої концепції побудови миру. В оглядах і двох резолюціях, про які докладніше йтиметься нижче, забезпечення миру стало головним терміном, який діячі ООН відтепер використовуватимуть для позначення того, що решта світу називала (і, мабуть, далі називатиме) побудовою миру. Хоча забезпечення миру не підміняє побудову миру, це є рамковою назвою, що об’єднує та охоплює вдосконалене та розширене визначення побудови миру.

За словами деяких оглядачів, з концепції побудови миру прибрали переважно технічні постконфліктні проекти, що виникали навколо неї. Доповідь *AGE* та резолюції з питань забезпечення миру явно надають побудові миру превентивного виміру та виводять її на стратегічний рівень, де Комісія з питань побудови миру (*Peacebuilding Commission*) відіграватиме ключову роль у координації заходів із забезпечення миру в усій системі ООН¹⁰. Для країн, чутливих до можливого втручання у внутрішні справи під виглядом побудови миру, є також переконаливим наголос, який робиться в забезпеченні миру на зв’язку запобігання конфліктам і національної відповідальності. Крім того, серйозними проблемами будуть гармонізація і забезпечення узгодженості у використанні цього терміну світовими гравцями, які опікуються сприянням миру, безпеці та розвитку в небезпечних місцях і поза їх межами. Зустріч високого рівня “Побудова та забезпечення миру” (*Peacebuilding and Sustaining Peace*), організована ГА ООН у вересні 2017р., та попередня

¹⁰ Mahmoud, Y. and O Suilleabhain, A., ‘With new resolutions: sustaining peace sits at heart of UN architecture’, IPI Global Observatory, 29 Apr. 2016.

доповідь Генерального секретаря на цю тему дадуть вагому можливість прояснити значення та наслідки нового порядку денного ООН із забезпечення миру.

Нестабільний світ: небезпечні місця

Концепція “небезпечних місць” була введена у *Щорічнику СППІ 2016* як альтернативне визначення “вразливих (нестабільних) держав”¹¹. Країни класифікуються як небезпечні місця, якщо вони належать до перших 25% країн (46 країн) за рівнем насильницької смертності, або до перших 40% країн (78 країн, 24 з яких мають високий рівень насильницької смертності), що вважаються джерелами біженців чи внутрішньо переміщених осіб (ВПО) за показником на душу населення. Всього цей список має 100 небезпечних місць¹². Окремо в цьому аналізі розглядаються, зазвичай, Китай та Індія – через їх розміри. В цьому виданні, використовуючи ті самі критерії, небезпечні місця визначаються як країни з найвищим рівнем насильницької смертності чи як джерела великого числа біженців та/або ВПО. Перевага використання цих критеріїв для класифікації країн полягає в тому, що для них є в наявності фактично всі необхідні дані, а не суб’єктивні оцінки (на відміну від багатьох інших критеріїв нестабільних держав), тому визначення небезпечних місць є об’єктивним і ґрунтується на даних, які можна відтворити¹³. В цьому підрозділі повторюється перелік країн за 2016р. з оновленими даними.

Застосування для 2016р. тих самих граничних рівнів (рівень вбивств вище за 10,84/100 000 населення; число переміщених осіб вище за 63,5/100 000 населення) дає новий перелік з 90 країн, які можна вважати небезпечними місцями (таблиця 6.1). Порівняно з переліком зі 100 країн у *Щорічнику СППІ 2016*, це є покращенням: у 10 країнах зменшилися насильницька смертність і переміщення.

Помітно зменшилося число переміщених осіб і біженців з Бангладеш, Кіпру, Кенії, Непалу, Перу, Східного Тімору та Туркменістану. Водночас зменшився рівень насильницької смертності в Екваторі, Екваторіальній

¹¹ Міланте Г. “Проблеми надання допомоги та розвитку в небезпечних місцях”. – *Щорічник СППІ 2016*, підрозділ I розділу 9.

¹² До переліку в *Щорічнику СППІ 2016* країни вносилися, якщо рівень насильницької смертності перевищував 10,84/100 000 населення – верхній кuartиль насильницької смертності у світі для всіх країн, занесених до *Global Burden of Armed Violence Database (GBAVD)* за 2015р. Країна також вважається небезпечним місцем, якщо число біженців/осіб у подібних ситуаціях і ВПО перевищує 63,55/100 000 населення – два верхні кuartілі (перші 40%) у цій статистиці. Річний рівень насильницької смертності обчислюється на базі статистики вбивств Управління ООН з питань наркотиків і злочинності (УНЗ ООН, *United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC*) і даних про загиблих від бойових дій Упсальської програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*). Відомості про біженців за їх походженням містяться в Базі статистичних даних про населення (*Population Statistics Database*) Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) (доступні із січня 2017р.). Дані про ВПО у світі регулярно надаються *Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC)*. Див.: Melander, E., Pettersson, T. and Themner, L., ‘Organized violence, 1989-2015’, *Journal of Peace Research*, vol.53, no.5 (2016); IDMC, ‘Global figures’, <<http://www.internal-displacement.org/database/>>.

¹³ Міланте (посилання 11).

Таблиця 6.1. Описова статистика: небезпечні місця, Китай, Індія і решта світу у 2015-2016рр.

	Рік	Кількість країн	Загальне населення (млрд.)	Кількість вбивств (на 100 000 населення)	Біженців (на 100 000 населення)	Переміщених осіб (на 100 000 населення)
Небезпечні місця ^a	2016	90 (- 10)	2,108 (- 18)	18,6 (+ 31)	15 402	32 430
	2015	100	2,582	14,2	14 511	47 225
Китай	2016	1	1,371	1,1	213	0
	2015	1	1,364	0,8	210	0
Індія	2016	1	1,311	3,0	10	0
	2015	1	1,295	1,04	10	1 205
Решта світу ^a	2016	120 (+ 9)	2,532 (+ 26)	2,8 (+ 16)	324	0
	2015	110	1,996	2,5	96	140

^a Величина в дужках – зміни (%) у 2016р., порівняно з 2015р.

Джерела: Розрахунки авторів на основі даних Світового банку, *UCDP*, УВКБ ООН та *Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC)*. Використані останні наявні дані: для переліку за 2015р. – дані за 2014р.; для переліку за 2016р. – за 2015р.

Гвінеї, Габоні, Киргизстані, Малаві, Нікарагуа, Парагваї і Туркменістані. У Росії зменшилися рівні як насильницької смертності, так і переміщень. У країнах, що покращили свої показники – в Екваторі, Нікарагуа та Парагваї – спостерігалось найбільше скорочення насильницької смертності в абсолютних величинах.

В окремих країнах спостерігалися негативні процеси. Через збільшення числа біженців і переміщених осіб з Гани та Молдови, а також підвищення рівня насильницької смертності в Коста-Ріці, ці країни були додані до цього річного переліку небезпечних місць¹⁴. Насильницька смертність зростала в Афганістані, Бразилії, Сальвадорі, Венесуелі та Ємені.

Зменшення кількості небезпечних місць до 90 країн означає зменшення й числа осіб, які проживають у небезпечних місцях – з 2,6 до 2,1 млрд. (зниження на 18%). Насильницька смертність у світі дедалі більше концентрується в небезпечних місцях. Хоча в 90 країнах, що вважаються небезпечними місцями, наразі проживає менше третини населення світу, на них припадає 78% насильницьких смертей, вони є джерелом 98% біженців і переміщених осіб. Середній рівень насильницької смертності у 90 небезпечних місцях з переліку 2016р. склав 18,6/100 000 населення, порівняно 14,2/100 000 населення в 100 небезпечних місцях з переліку 2015р. Рівень насильницької смертності в Китаї, Індії та середній рівень у решті 120 країн світу також підвищився. Але, оскільки насильницька смертність концентрується в кількох країнах з дуже високим рівнем насильства (лише на Афганістан, Бразилію, Нігерію, Сирію, Венесуелу припадає майже 40% насильницьких смертей у світі), світовий рівень насильницької смертності (загальне число насильницьких смертей у світі на світове населення) фактично покращився з 6,96 до 6,52.

¹⁴ До переліку були додані три невеликі держави (з населенням менше 500 тис. осіб).

Забезпечення миру: джерела нових засад ООН

Процес підготовки Доповіді AGE

На відзначення 10 річниці утворення у 2005р. трьох установ, що разом складають “архітектуру ООН побудови миру” – Комісії з побудови миру (*Peacebuilding Commission*), Управління з підтримки побудови миру (*Peacebuilding Support Office, PBSO*) та Фонду побудови миру (*Peacebuilding Fund*), – РБ та ГА ООН ініціювали двоетапний комплексний огляд. Групі з семи міжнародних експертів (Консультативній групі експертів – *Advisory Group of Experts, AGE*) було доручено провести консультації та обговорення з головними учасниками, в т.ч. паралельні засідання для розгляду миротворчих операцій і виконання Резолюції 1325, з метою аналізу *архітектури ООН з побудови миру*¹⁵. Підсумкова доповідь була готова в червні 2015р.¹⁶

Із січня до березня 2016р. висновки та рекомендації Доповіді *AGE* розглядались у рамках інтенсивного міждержавного процесу з метою їх трансформації у відповідні резолюції РБ та ГА ООН¹⁷. Міждержавний процес охоплював консультації і переговори з державами, а також взаємодію кураторів з різними учасниками Комісії з побудови миру – зокрема, з ЄС, Рухом неприєднання (*Non-Aligned Movement, NAM*), Африканською групою тощо, – а також з такими організаціями, як Організація ісламського співробітництва (*OIC, Organisation of Islamic Cooperation, OIC*) та Асоціація держав Південно-Східної Азії (*АСЕАН, Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*), – з метою забезпечення всеохопності цього процесу. Обговорення проекту резолюції відбувалося переважно на ГА ООН. Згодом відбулося засідання РБ ООН на рівні експертів з метою затвердження остаточного варіанту тексту для ГА ООН і трансформації його на Резолюцію РБ ООН¹⁸. 27 квітня 2016р. ГА і РБ виявили рідкісну єдність, затвердивши консенсусом дуже детальні та багато в чому ідентичні взаємопов’язані резолюції, що стали “найповнішими резолюціями ООН з побудови миру на цей час”¹⁹.

Головні рекомендації Доповіді AGE

Експерти, залучені до розробки Доповіді *AGE*, зазначали, що вони тлумачили свій мандат значно ширше за простий перегляд функцій Комісії з побудови миру, *PBSO*, Фонду побудови миру, а також інших органів ООН, залучених до цієї діяльності. На їх думку, побудова миру є спільним обов’язком усієї системи ООН, і саме системні фактори – включно із “загальним

¹⁵ Незалежна комісія високого рівня з питань миротворчих операцій ООН (*High-level Independent Panel on Peace Operations, HIPPO*) була утворена в жовтні 2014р. і надала свою доповідь Генеральному секретарю 16 червня 2015р. Див.: United Nations, General Assembly and Security Council, A/70/95-S/2015/446 (посилання 1); розділ 5 цього видання.

¹⁶ United Nations, General Assembly and Security Council, A/69/968-S/2015/490 (посилання 1).

¹⁷ Див. доповідь координаторів: Gaspar Martins, I.A. and Gillian Bird, G., ‘A global consensus on Sustaining Peace’, *Global Peace Operations Review*, 27 Apr. 2016.

¹⁸ What’s in Blue, ‘Resolution on the review of the UN peacebuilding architecture’, What’s in Blue: Insights on the work of the UN Security Council, 26 Apr. 2016.

¹⁹ Martins and Bird (посилання 17).

нерозумінням сутності побудови миру”, що спричиняє запізнiлу реакцію на конфлікт і відомчу фрагментацію структур ООН – є важливими для розуміння недоліків в *архітектурі ООН побудови миру*²⁰. Тому група експертів намагалася “по-новому поглянути не лише на спеціалізовану архітектуру як таку, але й на весь прийнятий в ООН підхід до побудови миру”²¹. Більш цілісний і дієвий підхід до побудови миру – визначений експертами як спільний обов’язок системи ООН, – це “забезпечення миру”, що “передбачає перехід реагування на події у сферах миру та безпеки від лінійних і послідовних заходів до всеохопного стратегічного підходу, спрямованого на попередження спалаху, ескалації, продовження та поновлення конфлікту”²². Головний висновок Доповіді *AGE*: “ключове завдання Статуту ООН – забезпечення миру – залишається критично недооціненим, недостатньо пріоритетним і не забезпеченим ресурсами як загалом, так і в системі ООН зокрема”²³.

У Доповіді *AGE* стверджується, що насильницькі конфлікти стали більш складними, а міжнародна реакція часто була переважно військовою і короткочасною, спрямованою на усунення симптомів, а не глибинних причин²⁴. У Доповіді висловлюється сподівання, що комплекс превентивних, поточних і пост-конфліктних заходів сприятиме стійкому миру (позитивному миру, хоча цей термін у Доповіді *AGE* не використовується). Згідно з Резолюцією РБ ООН, якою була ухвалена Доповідь *AGE*, “забезпечення миру слід розуміти широко – як мету і процес побудови спільного суспільного бачення, забезпечуючи врахування потреб усіх сегментів населення, який охоплює заходи із запобігання спалаху, ескалації, продовженню та поновленню конфлікту, з усунення його глибинних причин, сприяння сторонам конфлікту у припиненні ворожнечі, забезпечити національне примирення та рухатися в напрямі відновлення, відбудови та розвитку”²⁵. Отже, до підтримання миру слід підходити комплексно, поєднуючи дії як на рівні системи ООН у цілому – включно зі сферами дипломатії, політики, миру та безпеки, прав людини, економіки, соціальних відносин, концентруючись на розв’язанні глибинних проблем, – так і на міжурядовому рівні – в РБ, ГА ООН та в Раді ООН з економічних і соціальних питань (*UN Economic and Social Council, ECOSOC*)²⁶.

²⁰ United Nations, General Assembly and Security Council, A/69/968-S/2015/490 (посилання 1), Executive summary, p.7.

²¹ United Nations, General Assembly and Security Council, A/69/968-S/2015/490 (посилання 1), para.5.

²² Martins and Bird (посилання 17).

²³ United Nations, General Assembly and Security Council, A/69/968-S/2015/490 (посилання 1), para.5.

²⁴ Військова, короткочасна, нерациональна реакція, спрямована на усунення симптомів, ігноруючи глибинні причини, може призвести до насильства чи негативного миру.

²⁵ United Nations, Security Council (посилання 2).

²⁶ United Nations, General Assembly and Security Council, A/69/968-S/2015/490 (посилання 1), paras 121-29.

Визнаючи, що підтримання миру “по суті, стосується навчання окремих людей і різних груп жити разом, не вдаючись до насильства для вирішення конфліктів чи суперечок”, Доповідь *AGE* підкреслює, що підхід до забезпечення миру має бути “людино-центричним, інклюзивним і надавати державним і приватним зацікавленим сторонам на національному рівні бачення спільного майбутнього”. Для цього підхід ООН “має бути підкріплений глибокою відданістю поширенню інклюзивності та відповідальності всіх сторін у суспільствах, де він діє”²⁷. Цей наголос на інклюзивності та національній відповідальності тісно пов’язує Доповідь *AGE* з Порядком денним сталого розвитку 2030р.

Ці аспекти відбилися і в аналогічних резолюціях, де перевага надається комплексному підходу до концепції забезпечення миру, визначеної у Доповіді *AGE*, як “мета і процес побудови спільного суспільного бачення, забезпечуючи врахування потреб усіх сегментів населення”, який має охоплювати “заходи із запобігання спалаху, ескалації, продовженню та поновленню конфлікту”²⁸. Деякі держави-учасниці, особливо найкрупніші донори ООН, не погодилися з рекомендацією Доповіді *AGE* стосовно спрямування до Фонду побудови миру 1%, або \$100 млн. (залежно від того, яка сума буде більшою) фіксованих внесків до бюджету миротворчих операцій ООН; замість цього резолюції закликали до “планомірного і стабільного фінансування”²⁹. Пропозиція стосовно фіксованих внесків була відхилена не повністю – її розгляд був відкладений до оприлюднення доповіді Генерального секретаря з питань забезпечення миру на ГА ООН у 2017-2018рр., де пропонуватимуться варіанти, зокрема, використання фіксованих і добровільних внесків “з метою збільшення, реструктуризації та підвищення пріоритету діяльності ООН з побудови миру”³⁰.

Ці взаємопов’язані резолюції зміцнюють роль Комісії з питань побудови миру як міждержавного дорадчого органу та закликають підвищити її ефективність і гнучкість у підтриманні забезпечення миру, в т.ч. шляхом (а) консультацій стосовно мандатів місій та їх перетворень; (б) виконання посередницьких функцій з метою сприяння стратегічному та оперативному партнерству між ООН і регіональними групами та донорами; (в) тіснішої співпраці зі Світовим банком у конфліктних ситуаціях³¹. Крім того, Комісія з питань побудови миру має відігравати помітнішу організаційну роль у

²⁷ United Nations, General Assembly and Security Council, A/69/968-S/2015/490 (посилання 1), para.127.

²⁸ United Nations, General Assembly (посилання 2); United Nations, Security Council (посилання 2), Preamble.

²⁹ United Nations, General Assembly (посилання 2); United Nations, Security Council (посилання 2), para.24.

³⁰ Martins and Bird (посилання 17).

³¹ United Nations, General Assembly (посилання 2); United Nations, Security Council (посилання 2), paras 5, 9, 18-20.

донесенні думок усіх зацікавлених сторін, особливо на місцях, під час обговорень цих питань у Нью-Йорку³².

Тодішній Генеральний секретар Пан Гі Мун назвав взаємопов'язані резолюції “зміною” у “стратегії і мисленні” ООН у сфері забезпечення миру, включно з більшою увагою до запобігання і співпраці з регіональними та субрегіональними організаціями і міжнародними фінансовими установами³³.

Зв'язок із Цілями сталого розвитку: забезпечення миру і сталий розвиток

Резолюції з питань забезпечення миру та Порядок денний 2030р. доповнюють і підсилюють одне одного та разом формують загальносвітове бачення майбутнього стійкого миру, включно з важливістю національної відповідальності, інклюзивності, людино-орієнтованого та трансформаційного підходів, а також довгострокових перспектив³⁴. І резолюції із забезпечення миру, і ЦСР слугують загальносистемними засадами для переорієнтації на довгострокові підходи, націлені на усунення глибинних причин і забезпечення стійкості суспільства.

Порядок денний 2030р. – як загальна програма розвитку – відрізняється від попередніх Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ) універсальністю і прямим визнанням миру як необхідної мети та умови розвитку³⁵. Своєю чергою, в резолюціях з питань забезпечення миру вперше надано більше уваги попередженню конфліктів, ніж традиційному реагуванню на них.

Водночас, порядок денний ЦСР із 17 цілями, 169 завданнями і понад 200 цільовими показниками (окремі з яких досі не досягнуті) містить перелік амбітних і, можливо, іноді недосяжних цілей, а багато нестабільних і вражених конфліктами країн не змогли виконати навіть ЦРТ. Серед ЦСР ціль №16 стосовно мирного та відкритого суспільства, доступу до правосуддя та ефективних інститутів є найбільш явним кроком до внесення миру та безпеки до проблематики світового розвитку. Але приблизно 24 завдання зі складу семи інших ЦСР також відбивають прагнення мирного, справедливого та відкритого суспільства³⁶. Слід зауважити, однак, що багато країн затримуються з першим кроком у виконанні ЦСР – визначення національних

³² Зокрема, Швеція під час головування на обговореннях проблем Ліберії використала Комісію з питань побудови миру саме в цьому форматі, провівши всебічне обговорення в Монорвії аспектів побудови миру в реорганізації Місії ООН у Ліберії (*UNMIL*) та інформуючи Комісію з питань побудови миру та РБ ООН на їх засіданнях у Нью-Йорку про результати цієї зустрічі. Див.: Sucuoglu, G. and Connolly, L., ‘Sustaining peace in security transitions: the Liberian opportunity’, International Peace Institute, 30 Jan. 2017.

³³ United Nations, Secretary-General, Statement attributable to the Spokesman for the Secretary-General on the Adoption of Resolutions on the Peacebuilding Architecture in the General Assembly and the Security Council, 27 Apr. 2016, <<https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2016-04-27/statement-attributable-spokesman-secretary-general-adoption>>.

³⁴ Roesch, J.L. et al., *The SDGs and Prevention for Sustaining Peace: Exploring the Transformative Potential of the Goal on Gender Equality* (International Peace Institute: Vienna, 2016).

³⁵ Про ЦСР див.: Міланте (посилання 11).

³⁶ Steven, D., ‘SDG targets for fostering peaceful, just and inclusive societies’, Center on International Cooperation, New York University, 29 July 2016, p.1.

завдань на основі базових даних: лише 48% країн, що розвиваються, склали статистичний план для контролю процесу досягнення ЦСР³⁷.

Інклюзивність: вихід за межі національної відповідальності

Ключовим принципом міжнародної допомоги є першочергова участь урядів і населення нестабільних, уражених конфліктами держав, у розробці та реалізації ініціатив з побудови й підтримання миру та розвитку³⁸. Цей принцип, який за різних обставин називають принципом “місцевої”, “національної” чи “державної” відповідальності, з’явився з проблематики розвитку та застосування програм допомоги зовнішніми гравцями, які часто імпортували закордонні моделі без належних консультацій чи розуміння потреб і умов приймаючих країн. Однак, запровадження концепції забезпечення миру замало для усунення на практиці концептуальної невизначеності, особливо під час розв’язання розбіжностей, в яких саме місцеві гравці (народні обранці, урядовці, ширші групи, включно з представниками інститутів громадянського суспільства і громад) мають бути головними рушіями реформ та ініціатив із забезпечення миру. Крім того, незалежно від термінології, хоча принцип місцевої відповідальності тепер постійно згадується у плануванні втручання з метою побудови миру і сталого розвитку, його реалізація на практиці лишається менш очевидною³⁹.

Принцип національної відповідальності підсилив Нову програму дій у вразливих (нестабільних) державах (*New Deal for Engagement in Fragile States*), започатковану у 2011р. як перший комплекс принципів з керівництва побудовою миру та державотворенням, сформульований самими вразливими, ураженими конфліктами державами⁴⁰. Стверджуючи, що нав’язані ззовні рішення не працюють, Нова програма ґрунтується на взаємній відданості національних і міжнародних партнерів принципам “відповідальності країни і керівництва країни” за вихід з нестабільності, а також за ефективне використання ресурсів для створення місцевих спроможностей та інститутів⁴¹. Тоді, як зовнішні суб’єкти – наприклад, донори, міжнародні організації та неурядові організації (НУО) – надають важливу підтримку, фінансування, експертну допомогу чи сприяння в реалізації певних заходів, провідними гравцями згідно з принципами Нової програми залишаються національні уряди.

Останнім часом з’явилася ще ширша норма інклюзивності, що ґрунтується на зростаючому визнанні необхідності врахування великого спектра місцевих

³⁷ Paris 21, *National Strategies for the Development of Statistics: Progress Report 2016*, Jan. 2016.

³⁸ Див., наприклад, принципи 6 і 7 стосовно підтримки відкритих суспільств та узгодження з місцевими пріоритетами: Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), ‘Principles for good international engagement in fragile states and situations’, Apr. 2007.

³⁹ McCann, J., ‘Local ownership: an imperative for inclusive peacebuilding’, *Development Dialogue*, no.63 (Dec. 2015), p.17.

⁴⁰ Після річних оглядів ООН попереднього десятиліття власної діяльності, G7+ також вдалася до подібної практики. Див.: Hearn, S., *Independent Review of the New Deal for Engagement in Fragile States for the International Dialogue on Peacebuilding and Statebuilding* (Center on International Cooperation, New York University: New York, 2016), p.19.

⁴¹ International Dialogue on Peacebuilding and Statebuilding, ‘A new deal for engagement in fragile states’, Sep. 2011.

перспектив у заходах сприяння миру, безпеці та розвитку в ситуаціях, пов'язаних з нестабільними, ураженими конфліктами країнами. Концепція інклюзивності ґрунтується на розширеному розумінні вимог місцевої, державної чи національної відповідальності. Як зазначено в останньому огляді архітектури ООН з побудови миру, міжнародна підтримка майже винятково зосереджувалася на підтримці діяльності урядів, нехтуючи ширшим суспільним контекстом зацікавлених сторін⁴². Відповідальність на національному рівні в постконфліктній ситуації має покладатися на уряд і всі ключові прошарки суспільства, охоплювати весь спектр політичних думок і національних суб'єктів, включно з меншинами⁴³. Навіть усвідомлені зусилля із залучення місцевих гравців до розробки планів забезпечення миру і сталого розвитку можуть відкрити лише обмежені місцеві перспективи, оскільки цими гравцями можуть у дійсності виявитися ті, чия мова та рівень освіти доступні для зацікавлених сторін, або які вважаються елітою суспільства, але їх може бути замало для представлення всього спектра потреб і пріоритетів суспільства. Наприклад, у ситуації обмежених місцевих можливостей невелика кількість місцевих інститутів громадянського суспільства може відігравати домінуючу роль, усуваючи на практиці інших учасників⁴⁴. Як наслідок, з'явилася впевненість, що в забезпеченні миру мають брати участь і держава, і представники громадськості, і що лише “багаторівнева, широка участь” може забезпечити глибоке спільне розуміння характеру викликів і завдань⁴⁵.

У ЦСР також спостерігається намагання до подальшої формалізації норми про інклюзивність у забезпеченні миру та розвитку. У спеціальному розділі преамбули про мир наголошується: “Ми налаштовані підтримувати мирні, справедливі та відкриті суспільства”. Це також прямо передбачено в ЦСР 16: “Підтримувати мирне та відкрите суспільство заради сталого розвитку, забезпечити доступ до правосуддя для всіх, і побудувати ефективні, підзвітні та інклюзивні інститути на всіх рівнях”⁴⁶. Крім того, резолюція про Порядок денний 2030 не менше п'яти разів нагадує про зобов'язання “нікого не залишати позаду” у процесах розвитку⁴⁷.

Проте, досі бракує емпіричних свідчень, що залучення місцевих суб'єктів та інститутів забезпечує в довгостроковому плані кращі результати в досягненні стійкого миру, ніж ті, що отримані чи ініційовані за участі зовнішніх суб'єктів⁴⁸. Потрібні більш системні моніторинг та оцінка процесів співучасті в забезпеченні миру з метою створення бази доказів, що нормативно підтверджують перехід до ширшої інклюзивності. Залишаються

⁴² United Nations, General Assembly and Security Council, A/69/968-S/2015/490 (посилання 1), р.8.

⁴³ United Nations, General Assembly and Security Council, A/69/968-S/2015/490 (посилання 1), para.44.

⁴⁴ McCann (посилання 39), р.22.

⁴⁵ McCann (посилання 39), р.17.

⁴⁶ United Nations, General Assembly, A/RES/70/1 (посилання 7).

⁴⁷ United Nations, General Assembly, A/RES/70/1 (посилання 7).

⁴⁸ Ozerdem, A. and Lee, S.Y., ‘Introduction’, eds A.Ozerdem and S.Y.Lee, *Local Ownership in International Peacebuilding: Key Theoretical and Practical Issues* (Routledge: London and New York, 2015), р.3.

питання стосовно того як зробити успішним інклюзивне забезпечення миру; хто має залучатися і яка широта залучення є достатньою⁴⁹.

Крім того, хоча зобов'язання із забезпечення миру є самі по собі похвальними, але реалії на місцях засвідчують байдужість світу до проблем побудови миру. По-перше, у країнах, де є всі тривожні ознаки високого ризику конфлікту, спостерігаються не лише очевидні проблеми із запобіжними заходами, але й брак бажання міжнародних гравців займатися цим (Сирія, Південний Судан, Україна, Ємен); ще складнішою є ситуація там, де ризику конфлікту та ціна запобігання є менш очевидними (Туреччина, М'янма, Мексика)⁵⁰. По-друге, ухвалення взаємопов'язаних резолюцій з питань забезпечення миру виявилось поки що не достатнім для забезпечення фіксованого фінансування заходів. Варіанти фінансування розглядаються робочою групою і будуть викладені в доповіді Генерального секретаря на 72-й сесії ГА ООН. Однак, упродовж 2016р. надходили неоднозначні сигнали. На конференції донорів у вересні 2016р. Фонд ООН побудови миру (невеликий трастовий фонд з багатьма донорами) вимагав виділення \$300 млн., але отримав лише \$151 млн. З іншого боку, поповнення у 2016р. донорами ресурсів Міжнародної асоціації розвитку (*International Development Association*, відома як *IDA 18*) дозволило збільшити загальний обсяг зобов'язань з її фінансування упродовж трьох років до \$75 млрд.; при цьому, Світовий банк зобов'язався подвоїти внески на боротьбу з нестабільністю, конфліктами та насильством – до \$14 млрд.⁵¹ У Доповіді *AGE* рекомендується виділяти на програмні цілі кошти від фіксованих бюджетних внесків, і це було виконано⁵². Крім того, в масштабному триваючому спільному дослідженні ООН і Світового банку з питань ролі розвитку в запобіганні конфліктам розглядаються шляхи кращої взаємодії цих організацій у сфері запобігання конфліктам, а також способи ефективнішого розподілу коштів Світовим банком, у т.ч. ефективнішого витрачання коштів *IDA 18*⁵³. Однак донори, що працюють на двосторонній основі, уникають чітких зобов'язань. Так, британське Міністерство міжнародного розвитку (*Department for International Development, DFID*) нещодавно зобов'язалося виділяти 50% ресурсів нестабільним державам, але чітко не визначило, які держави воно вважає нестабільними і звідки мають надійти додаткові ресурси в разі потреби⁵⁴. Неясно також, якими будуть наслідки діяльності Адміністрації Д.Трампа для вражених конфліктами країн, що очікують допомогу Агентства США з міжнародного розвитку (*US Agency for International Development, USAID*).

⁴⁹ World Bank, *World Development Report 2011: Conflict, Security and Development* (World Bank: Washington, DC, 2011).

⁵⁰ Guehenno, J.-M., 'Ten conflicts to watch in 2017', *Foreign Policy*, 5 Jan. 2017.

⁵¹ World Bank, 'Global community makes record \$75 billion commitment to end extreme poverty', Press Release 2017/129/IDA, 15 Dec. 2016.

⁵² United Nations, General Assembly and Security Council, A/69/968-S/2015/490 (посилання 1), para.169.

⁵³ United Nations and World Bank, *Sustaining Peace: Making Development Work for the Prevention of Violent Conflicts*, Concept note, 13 Oct. 2016 (draft).

⁵⁴ House of Commons, International Development Committee, 'UK aid: allocation of resources – interim report', Third report of Session 2015-16, 22 Mar. 2016.

III. Єдність дій: інші багатосторонні механізми забезпечення миру

ЕММА БЙОРТЕН-ГЮНТЕР, МАРИНА КАПАРІНІ, ЙОНДЖУ ЧОН

Запобігання насильницькому екстремізму:

Доповідь Генерального секретаря

У 2016р. зростало міжнародне прагнення широкого, поєданого з розвитком підходу “запобігання насильницькому екстремізму” (*‘preventing violent extremism’, PVE*). Попри розбіжності в термінології, жорсткі підходи до безпеки, в яких перевага надається розвідувальним, поліцейським і військовим засобам боротьби з тероризмом, називають, як правило, “боротьбою з насильницьким екстремізмом” (*‘countering violent extremism’, CVE*). На відміну від нього, підхід “запобігання насильницькому екстремізму” намагається усунути структурні чи глибинні причини та чинники насильницького екстремізму – фактори, що традиційно вважалися проблемами розвитку. Поява цього підходу, особливо на перетині з проблемами прав людини, побудови миру та розвитку, викликала насторогу у представників спільнот, що опікуються цими проблемами, які побачили в запобіганні насильницькому екстремізму такі ж потенційні ризики маніпуляції, зловживань і цкування, як і в боротьбі з тероризмом¹. Якщо деякі суб’єкти, що опікуються розвитком, сприйняли запобігання насильницькому екстремізму з точки зору проблем, пов’язаних з розвитком і радикалізацією, визнаючи при цьому необхідність інклюзивного врядування в неоднорідних суспільствах, то інші – попереджали про можливу “секьюритізацію” допомоги розвитку². Попри ці занепокоєння, міжнародна увага до запобігання насильницькому екстремізму у 2016р. посилилася. У США за часів Адміністрації Б.Обами всіляко підтримувався превентивний підхід до насильницького екстремізму. Так, у травні 2016р. була оприлюднена спільна стратегія Державного департаменту та *USAID* з питань боротьби з насильницьким екстремізмом³. Тоді вважалося, що в рамках стратегії боротьби з насильницьким екстремізмом США наближаються до підходу ООН з акцентом на превентивних заходах⁴.

На міжнародному рівні у грудні 2015р. з’явився План дій Генерального секретаря ООН із запобігання насильницькому екстремізму, який у січні

¹ Див., наприклад: American Civil Liberties Union, ‘What is wrong with the government’s ‘countering violent extremism’ programs’, ACLU Briefing Paper, Apr. 2016. Про застосування боротьби з насильницьким екстремізмом/запобігання насильницькому екстремізму в боротьбі з Ісламською державою див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

² Див., наприклад: United Nations Development Programme (UNDP), ‘Development solutions to prevent violent extremism’, [n.d], <<http://www.undp.org/content/undp/en/home/ourwork/democratic-governance-and-peacebuilding/conflict-prevention-and-peacebuilding/preventing-violent-extremism.html>>.

³ US State Department and USAID, Joint Strategy on Preventing Violent Extremism (USAID: Washington, DC, May 2016).

⁴ Frazer, O. and Nünlist, C., *The Concept of Countering Violent Extremism*, Center for Security Studies (CSS) Analyses in Security Policy no. 183 (CSS: Zurich, Dec. 2015).

2016р. був представлений на ГА ООН⁵. План передбачав чіткий превентивний підхід до розв'язання проблеми насильницького екстремізму. Стратегія ООН боротьби з тероризмом 2006р. ґрунтується на чотирьох принципах: (а) усунення умов, що сприяють поширенню тероризму; (б) запобігання тероризму та боротьба з ним; (в) зміцнення спроможностей держав і посилення ролі ООН; (г) забезпечення прав людини та верховенства права⁶. Визнаючи, що запобіганням екстремізму, дотриманням прав людини та верховенством права часто нехтували на користь військового реагування і зміцнення контртерористичних спроможностей, План дій прагне оживити ці засади й таким чином сприяти впровадженню більш збалансованого та комплексного підходу до протидії насильницькому екстремізму та тероризму⁷.

У План дій запроваджений “практичний” підхід до запобігання насильницькому екстремізму, що складається із 70 рекомендованих заходів. Він визначає дві категорії чинників насильницького екстремізму: фактори “тиску” (сприятливі умови для екстремізму і структурний контекст), і фактори “тяги” (індивідуальний досвід і мотивація, що сприяють процесам радикалізації). Визнаючи, що одного універсального рішення бути не може, План дій закликає кожну державу-учасницю розробити національний план дій із запобігання насильницькому екстремізму, який визначить національні пріоритети подолання місцевих чинників⁸. Треба розглянути сім пріоритетних напрямів: (а) діалог і попередження конфліктів; (б) зміцнення належного врядування, прав людини і верховенства права; (в) залучення громад; (г) створення можливостей для молоді; (д) гендерна рівність і надання можливостей жінкам; (е) освіта, підвищення кваліфікації та допомога у працевлаштуванні; (є) стратегічні комунікації, Інтернет і соцмережі. Виконання національних планів дій має охоплювати все суспільство і всі інститути влади.

План дій закликає поєднувати безпеку, розвиток, права людини та гуманітарні дії на національному, регіональному і світовому рівнях. Він закликає до запровадження комплексного підходу ООН, як у штаб-квартирі Організації, так і на місцях, включно з внесенням запобігання насильницькому екстремізму до мандатів місії ООН з підтримки миру і спеціальних політичних місій, а також покращенням можливостей органів, фондів і програм ООН з надання допомоги державам-учасникам у розробці національних планів дій. У системі ООН була створена Група дій високого рівня з питань запобігання насильницькому екстремізму (*High-Level PVE Action Group*), покликана очолити і спрямовувати реалізацію Плану дій, а Міжвідомчій робочій групі з питань запобігання насильницькому екстремізму (*Interagency Working Group*

⁵ United Nations, General Assembly, Plan of Action to Prevent Violent Extremism, Report of the Secretary-General, A/70/674, 24 Dec. 2015.

⁶ United Nations, General Assembly, The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy, A/RES/60/288, 8 Sep. 2006.

⁷ United Nations, General Assembly, A/70/674 (посилання 5), para.7.

⁸ United Nations, General Assembly, A/70/674 (посилання 5), para.44.

on PVE) Цільової групи з реалізації контртерористичних заходів (*Counter-Terrorism Implementation Task Force, CTITF*) було поставлене завдання об'єднати задіяні відомства ООН для початку обговорення подальших дій і представити конкретні рекомендації Групі дій високого рівня⁹.

У ГА ООН План дій був зустрінутий спочатку неоднозначно, з розбіжностями в поглядах на: потреби глибшого розгляду корінних причин; можливий вплив Плану дій на внутрішні справи та національний суверенітет; потребу визнання ролі іноземного військового втручання в підживленні насильницького екстремізму¹⁰.

План дій був підданий критиці з боку багатьох діячів міжнародного громадянського суспільства за відсутність визначення насильницького екстремізму¹¹. В наданні кожній державі-учасниці права самій визначати насильницький екстремізм побачили ризик його змішування з різними формами політичних протестів, заворушень, радикалізму та тероризму¹². План дій також критикували за брак чіткої аргументації багатьох тверджень, що лежали в його основі¹³. Стурбованість викликали також нормативні наслідки Плану – через можливість “поширення ініціатив із запобігання насильницькому екстремізму, які не містять достатніх гарантій захисту прав людини”¹⁴.

План дій був також розглянутий на Женевській конференції із запобігання насильницькому екстремізму у квітні 2016р. та під час ухвалення П'ятого дворічного огляду стратегії ООН боротьби з тероризмом, що відбулася у Нью-Йорку в липні 2016р.¹⁵ За результатами обговорення огляду ГА ООН консенсусом ухвалила Резолюцію 291 із закликом до держав-учасниць виконати на національному рівні відповідні рекомендацій Плану дій¹⁶.

Залишається побачити, чи будуть рекомендацій Плану дій із запобігання насильницькому екстремізму пов'язані з іншими спробами зробити

⁹ Under-Secretary General Jeffrey Feltman, Geneva Conference on Preventing Violent Extremism: The Way Forward, Session II on ‘Action at the Global Level’, 8 Apr. 2016, <<http://www.un.org/undpa/en/speeches-statements/07042016/Preventing-Violent-Extremism>>; United Nations, Department of Political Affairs, ‘What you need to know about the UN’s role in preventing violent extremism’, *Politically Speaking*, [n.d.], <<http://un-dpa.tumblr.com/post/142408904219/what-you-need-to-know-about-the-uns-role-in>>.

¹⁰ United Nations, ‘General Assembly decides to take more time in considering Secretary-General’s proposed Action Plan for Preventing Violent Extremism’, Meetings coverage, GA/11760, 12 Feb. 2016, <<https://www.un.org/press/en/2016/ga11760.doc.htm>>; United Nations, General Assembly, Statement by Ambassador Syed Akbaruddin, Permanent Representative, on the Secretary General’s Report on Preventing Violent Extremism, 12 Feb. 2016, <<https://www.pminewyork.org/pages.php?id=2375>>.

¹¹ United Nations, General Assembly, A/70/674 (посилання 5), paras 2, 5.

¹² Atwood, R., ‘The dangers lurking in the UN’s new plan to prevent violent extremism’, Reuters, 8 Feb. 2016.

¹³ Modirzadeh, N., ‘If it’s broke, don’t make it worse: a critique of the UN Secretary-General’s Plan of Action to Prevent Violent Extremism’, Lawfare Blog, 23 Jan. 2016.

¹⁴ Article 19, ‘UNHRC: 58 NGOs warn of harmful impact of “countering and preventing violent extremism”’, 4 Feb. 2016.

¹⁵ United Nations, General Assembly, The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy Review, A/Res/70/291, 19 July 2016.

¹⁶ United Nations, General Assembly, A/Res/70/291 (посилання 15), para. 40.

превентивний підхід пріоритетним у системі ООН, і наскільки. Однією з ініціатив у цьому напрямі є розгляд новоутвореною Внутрішньою оглядовою комісією (*Internal Review Team*) стратегії, функціонування та архітектури ООН з питань миру і безпеки¹⁷. Якщо брати ширше, не ясно, як держави та міжнародні суб'єкти будуть тлумачити та виконувати План дій, наскільки ефективно вони запровадять багатовимірні, інтегровані та комплексні підходи до розв'язання складної проблеми насильницького екстремізму та наскільки зможуть знизити стурбованість тих, хто займається розвитком, побудовою миру і правами людини.

¹⁷ United Nations, Secretary-General, 'Statement by the Secretary-General on Secretariat Peace and Security Strategy', 14 Feb. 2017.

IV. Збереження миру: практичне запровадження превентивного підходу

МАРИНА КАПАРІНІ, ГЕРІ МІЛАНТЕ

Заклик звертати більше уваги на запобігання конфліктам знайшов минулого року відгук на міжнародних форумах (підрозділ II). Колишній Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун визнав, що “запобігання та завершення конфліктів визначені Статутом ООН як наш пріоритетний і головний обов’язок перед людством. Проте, політичні лідери та ресурси зосереджені наразі не на цьому”¹. Три великі огляди 2015р. з питань побудови миру, миротворчих операцій і виконання Резолюції РБ ООН 1325 закликали докладати більших превентивних зусиль і збільшити стратегічні можливості із запобігання на найвищому рівні ООН, у рамках миротворчих операцій і за допомогою місцевих координаторів і груп ООН у країнах. По-перше, Консультативна група експертів (*Advisory Group of Experts, AGE*) з огляду архітектури ООН з побудови миру у своїй Доповіді дійшла висновку, що діяльність з побудови миру має поширюватися на етапи не лише після конфліктів, але й до, під час і після конфліктів, і що більше уваги треба звертати на запобігання конфліктам; розуміти побудову миру треба ширше – як “забезпечення миру” (підрозділ II). По-друге, Незалежна комісія високого рівня з питань миротворчих операцій ООН (*HIPPO*) у своїй Доповіді закликала “повернути на перший план” запобігання конфліктам і посередництво – з більшою увагою до глибинних причин конфлікту, всеохопних і справедливих заходів розвитку². Особливо вона рекомендувала: інвестувати у власні можливості ООН та їх зміцнення; розвивати більш цілісний підхід ООН до запобігання конфліктам; запровадити широкий міжнародний форум високого рівня; створити нові регіональні представництва, які могли б залучатися до превентивної дипломатії в нестабільних регіонах³. По-третє, у Глобальному дослідженні з питань жінок, миру та безпеки підкреслено, що “пріоритетом має бути запобігання конфліктам, а не застосування сили”, а також зазначена потреба реалізації як короткострокових, оперативних стратегій, так і довгострокових стратегій усунення глибинних причин і структурних чинників насильства⁴.

¹ United Nations, General Assembly, One Humanity, Shared Responsibility, Report of the Secretary-General for the World Humanitarian Summit, 70/709, 2 Feb. 2016.

² United Nations, General Assembly and Security Council, *Uniting Our Strengths for Peace: Politics, Partnerships and People*, Report of the High-Level Independent Panel on United Nations Peace Operations, A/70/95-S/2015/446, 17 June 2015, para.38.

³ United Nations, General Assembly and Security Council, A/70/95-S/2015/446 (посилання 2), pp.viii-ix; конкретні рекомендації стосовно запобігання конфліктам і мирного посередництва див. там само, с.21.

⁴ United Nations Women, *Preventing Conflict, Transforming Justice, Securing the Peace: A Global Study on the Implementation of United Nations Security Council Resolution 1325* (United Nations: New York, 2015), pp.15, 195.

Преамбула Порядку денного сталого розвитку 2030 прямо пов'язує мир і розвиток, проголошуючи: “Ми сповнені рішучості підтримувати мирні, справедливі та відкриті суспільства, вільні від страху та насильства. Не може бути сталого розвитку без миру і миру без сталого розвитку”⁵. У складі ЦСР 16 також міститься завдання “зміцнювати відповідні національні інститути, в т.ч. шляхом міжнародного співробітництва, заради зміцнення на всіх рівнях, зокрема у країнах, що розвиваються, можливостей із запобігання насильству та боротьби з тероризмом і злочинністю”⁶.

Наголос на більшій увазі до запобігання конфліктам зберігався впродовж усього 2016р. У доповіді на Всесвітньому гуманітарному саміті (*World Humanitarian Summit, WHS*) Пан Гі Мун назвав глобальне лідерство в запобіганні конфліктам і в їх завершенні найпершим і головним з п'яти обов'язків перед людством”⁷. По-друге, потреба глобального лідерства в запобіганні конфліктам і в їх завершенні була визначена на Світовому гуманітарному саміті найпершим пріоритетом, оскільки з конфліктами пов'язані 80% усіх гуманітарних потреб⁸. Водночас гуманітарні дії також є відповіддю на страждання від катастроф, і, як і у випадку запобігання конфліктам, наголос має робитися на підготовленості до катастроф і зниженні ризиків. Всесвітня конференція зі зниження ризику катастроф (*World Conference on Disaster Risk Reduction, DRR*) у м.Сендай (Японія) розробила загальносвітову рамкову програму підготовки до майбутніх природних і пов'язаних зі зміною клімату катастроф на наступні 15 років⁹. У ній визначені сім глобальних цілей, включно із суттєвим зниженням смертності від катастроф у світі, числа постраждалих та економічних втрат відносно до світового ВВП. Проте, конкретні фінансові зобов'язання узгодити не вдалося¹⁰. До інших ініціатив належить нове Глобальне партнерство заради готовності до катастроф (*Global Partnership for Preparedness, GPP*) під керівництвом Групи міністрів фінансів 20 вразливих держав (*V20*) Форуму з питань уразливості до зміни клімату (*Climate Vulnerable Forum*), завданням якого є підвищення до 2020р. готовності до можливих майбутніх катастроф у 20 найбільш уразливих країнах, що розвиваються¹¹. На Всесвітньому гуманітарному саміті також був створений Глобальний альянс з урбаністичних криз (*Global Alliance for Urban Crisis*), як основа діяльності у світовому масштабі муніципалітетів і постраждалих

⁵ United Nations, General Assembly, ‘Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development’, A/RES/70/1, 21 Oct. 2015, p.2.

⁶ United Nations, General Assembly, A/RES/70/1 (посилання 5), para.16.a.

⁷ United Nations, General Assembly, 70/709 (посилання 1).

⁸ United Nations, General Assembly, 70/709 (посилання 1).

⁹ United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNISDR), *The Sendai Framework for Disaster Risk Reduction, 2015-2030* (UNISDR: Geneva, 2015).

¹⁰ United Nations Office for Disaster Risk Reduction (посилання 9), para.18.

¹¹ Reliefweb, ‘New Global Partnership for Preparedness Launched: V20, UN and World Bank Collaboration to help countries get ready for future disasters’, 24 May 2016.

громад із забезпечення готовності, реагування та відновлення¹². Новий порядок денний розвитку міст (*New Urban Agenda*) – ухвалений у жовтні 2016р. на конференції *HABITAT III* в Квіто (Еквадор), як орієнтир того, яким має бути планування та управління міст для забезпечення стійкої урбанізації, – спрямований на забезпечення взаємодоповнюючого характеру урбанізації та розвитку з наданням особливої уваги запобіжним заходам¹³.

Перехід до запобігання на практиці: уникнення пастки конфлікту

Концепція “забезпечення миру” підкреслює критичну важливість запобігання конфліктам, що із самого початку було однією з головних цілей ООН, реалізацію якої постійно провалювали, в т.ч. через обмеження, накладені у 2005р. архітектурою побудови миру стосовно діяльності винятково в постконфліктних ситуаціях¹⁴. Як зазначено вище, необхідність звернути увагу на запобігання конфліктам була одним з головних висновків кожного з трьох оглядів ООН миру та безпеки у 2015р.

Мірою формування нового консенсусу стосовно потреби розстановки акцентів діяльності ООН виникало й глибше розуміння зв'язку між безпекою і розвитком. Важливе дослідження, оприлюднене Світовим банком у 2004р., прояснило вплив конфлікту на розвиток, підтвердивши, що досвід громадянської війни – найпоширенішого наразі виду конфлікту – не лише шкодить економіці під час конфлікту, але й зупиняє чи суттєво гальмує майбутній розвиток, створюючи т.зв. “пастку конфлікту”¹⁵. Конфлікт ще більше загострює і погіршує умови, що призвели до його виникнення (бідність, нерівність, погане врядування, етнічна напруженість, маргіналізація в рамках глобальної економічної системи), роблячи країни, що пережили громадянську війну, більш уразливими до поновлення конфлікту. Приблизно в половині постконфліктних країн конфлікти поновлювалися, а третина – спромоглася зберегти мир, але ці країни залишалися економічно маргінальними, з низькими доходами, повільним економічним зростанням і високим ризиком поновлення внутрішнього конфлікту¹⁶.

Громадянська війна може також зумовити ефект поширення конфлікту на сусідні країни – через переміщення населення, мобілізацію громад у діаспорі та їх вплив на внутрішню політику, надмірні військові витрати сусідніх

¹² World Humanitarian Summit, ‘Global Alliance for Urban Crisis: Special Session’, Istanbul, 23-24 May 2016.

¹³ United Nations, Conference on Housing and Sustainable Urban Development, ‘HABITAT III: new urban agenda’, Draft outcome document for adoption in Quito, 10 Sep. 2016. Endorsed by United Nations, General Assembly, Resolution 71/256, 23 Dec. 2016.

¹⁴ Sucuoglu, G. and Hewanpola, T., ‘With “Sustaining Peace” can the UN turn rhetoric into action?’, *Global Peace Operations Review*, 20 July 2016.

¹⁵ Collier, p. et al., *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy* (World Bank and Oxford University Press: Washington, DC, and Oxford, 2003), p.4.

¹⁶ Collier, P., *The Bottom Billion: Why the Poorest Countries are Failing and What can be Done About it* (Oxford University Press: Oxford, 2007).

держав, – що може призвести до регіональної гонки озброєнь чи спровокувати зовнішнє втручання регіональних і, в деяких випадках, великих держав¹⁷. Ризики поширення громадянської війни явно демонструє Сирія, яка стала джерелом 4,9 млн. біженців і 6,6 млн. ВПО¹⁸. Тамтешня громадянська війна спричинила поширення конфлікту на Ірак і спонукала Росію, Іран і Хезболлу втрутитися на підтримку режиму Б.Асада, а Туреччину, держави Перської затоки і США – на боці опозиції.

Крім того, в 90 країнах, які визнані небезпечними місцями світу (підрозділ II) і є особливо вразливими до громадянської війни через існуючі в них умови, проживають 2,1 млрд. осіб. Згідно з одним дослідженням, у постконфліктних країнах упродовж 40 років після завершення конфлікту ризик поновлення громадянської війни збільшується більше ніж удвічі, причому для країн з низькими рівнями доходу ризик громадянської війни – з точки зору як початку громадянського конфлікту, так і, якщо він вже стався, його поновлення в майбутньому, – а також ризик поширення конфлікту на сусідні держави є ще вищим¹⁹.

Ці висновки стосовно “пастки конфлікту” підкреслюють важливість запобігання конфліктам – передусім, уникнення внутрішніх збройних конфліктів, враховуючи їх всеохопні деструктивні соціальні, економічні та матеріальні наслідки і тривалий вплив, – а також можливості поновлення конфлікту із вторинними наслідками для регіону.

Водночас, міжнародні зусилля працювати з країнами, яким загрожує конфлікт, залишаються обмеженими. Як зазначено в Доповіді *HIPPO*, культура запобігання конфліктам в ООН і серед її держав-учасниць ще не матеріалізувалась, а запобіжні заходи досі зазнають “серйозного браку ресурсів”²⁰. Постконфліктне втручання охоплює міжнародні місії з підтримання миру, стабілізацію (підтримання негативного миру) та неприпустимо повільні процеси сприяння державотворенню, включно з демократизацією, створенням інститутів і зміцненням їх спроможностей. Такий підхід за певних умов може бути ефективним. Хоча увага ЗМІ та суспільства частіше прикута до невдач (неспроможність попередити геноцид у Руанді, пізніше – захистити цивільних у Дарфурі та Південному Судані), але досвід останніх 15 років підтверджує, що присутність крупної комплексної миротворчої місії в постконфліктній країні, як правило, в цілому допомагає зберегти в ній мир²¹.

¹⁷ Phillips, B.J., ‘Civil war, spillover, and neighbors’ military spending’, *Conflict Management and Peace Science*, vol.32, no.4 (2015).

¹⁸ Про конфлікт у Сирії див. розділ 3 цього видання.

¹⁹ Walter, B.F., *Conflict Relapse and the Sustainability of Post-conflict Peace*, World Development Report background paper, 13 Sep. 2010, pp.8-23.

²⁰ United Nations, General Assembly and Security Council, A/70/95-S/2015/446 (посилання 2), p.ix, para.30.

²¹ Doyle, M.W. and Sambanis, N. ‘International peacebuilding: a theoretical and quantitative analysis’, *American Political Science Review*, vol.94, no.4 (Dec. 2000): pp.779-801; Doyle, M.W. and Sambanis, N., *Making War and Building Peace: United Nations Peace Operations* (Princeton University Press: Princeton, NJ, 2006); Fortna, P., *Does Peacekeeping Work? Shaping Belligerents’ Choices After Civil War* (Princeton University Press: Princeton, NJ, 2008).

Інституційний розвиток у постконфліктних країнах стає пріоритетним завданням операцій з підтримання миру як тільки досягається стабілізація ситуації. Попри припущення в окремих емпіричних дослідженнях, що демократичні політичні інститути (тобто конституція, демократичні вибори, домовленості про розподіл влади) мають слабкий або не мають ніякого впливу на перспективи поновлення конфлікту, їх важливо підтримувати як такі, поза зв'язком із запобіганням конфлікту та не розглядати в якості критерія завершення комплексної миротворчої операції²². Водночас ці ж дослідники стверджують, що для запобігання поновленню внутрішнього конфлікту найбільш ефективними чинниками є присутність військових миротворців для підтримання стабільності в поєднанні з довгостроковим економічним розвитком. Останні дослідження вдосконалили розуміння чинників поновлення війни, показавши, що суб'єктивні сприйняття якості чинних правових інститутів і верховенства права в постконфліктних державах є важливими факторами зменшення ризику поновлення громадянської війни²³. Іншими словами, важливим є не формальне існування правового інституту, наприклад, незалежного суду, а сприйняття громадянами їх сили, ефективності та неупередженості. Всеохопність, дієвість і підзвітність державних інститутів, особливо у сферах правосуддя та безпеки, є сутністю ЦСР 16. Це також відповідає ключовому висновку Доповіді з питань світового розвитку (*World Development Report*) 2011р., згідно з якою “інституційна легітимність – це ключ до стабільності. Коли державні інститути не захищають громадян належним чином, не оберігають від корупції і не забезпечують доступу до правосуддя, коли ринки не створюють можливостей для працевлаштування, чи коли громади втрачають соціальну згуртованість, тоді імовірність насильницького конфлікту зростає”, отже “інвестування в безпеку громадян, справедливість і робочі місця мають важливе значення для зменшення насильства”²⁴.

Концепція позитивного миру аж ніяк не є ілюзорним ідеалом – вона зазнає дедалі точніших визначень, удосконалень і навіть вимірювань²⁵. Мирні суспільства є відкритими, підзвітними, рівноправними та характеризуються належно функціонуючими урядами, справедливим розподілом ресурсів, низьким рівнем корупції, вільним поширенням інформації, визнанням прав інших, добрими взаєминами з сусідами, високим рівнем людського капіталу, здоровим бізнес-кліматом²⁶. Ці фактори є багатовимірними і взаємопов'язаними, з них складаються системи миру, розвитку і стійкості суспільства. Тож замість традиційної для запобігання конфліктам зосередженості

²² Collier, P., Hoeffler, A. and Soderbom, M., ‘Post-conflict risks’, *Journal of Peace Research*, vol.45, no.4 (July 2008), pp.470-471.

²³ Gleason, K. A., *Building Out of the ‘Conflict Trap’ The Role of Legal Institutions in the Prevention of Civil War Recurrence*, 24 May 2014, pp.23-26.

²⁴ Zoellick, R. B. (ed.), ‘Foreword’, *World Development Report 2011: Conflict, Security, and Development* (World Bank: Washington, DC, 2011), pp.xi-xii.

²⁵ Institute for Economics and Peace (IEP), *Positive Peace Report 2016*, IEP Report no.42, 2016, p.8.

²⁶ Institute for Economics and Peace (посилання 25).

на насильстві та конфліктних суспільствах – що можна було б назвати патологією людських взаємин, – підхід позитивного миру вивчає рушійні сили мирних, відкритих і рівноправних суспільств²⁷.

Згідно з поширеною думкою, кожен долар, витрачений на підготовку до можливих катастроф, зберігає сім доларів економічних втрат²⁸. Недавнє дослідження Інституту економіки та миру (ІЕМ, *Institute for Economics and Peace, IEP*) дозволило покращити розуміння ціни витрат на стримування насильства для національної і світової економіки. Дослідження на основі нової методики з використанням 10 індикаторів Глобального індексу миролюбності (*Global Peace Index*) і трьох індикаторів втрат виявило, що стримування насильства у 2012р. коштувало світовій економіці \$9,46 трлн., або 11% валового світового продукту²⁹. Дослідження показало, що зниження світових витрат на насильство на 15% вистачило б для фінансування Європейського фонду стабільності, сплати боргу Греції і досягнення Цілей розвитку тисячоліття ООН.

Можливі шляхи до позитивного миру

Навіть в умовах нинішньої невизначеності є підстави для оптимізму стосовно майбутнього. Всі приклади, розглянуті в цьому розділі – “Велика угода” (*Grand Bargain*), Сендайська рамкова програма (*Sendai Framework*), Глобальне партнерство заради готовності до катастроф (*Global Partnership for Preparedness*), Глобальний альянс з урбаністичних криз (*Global Alliance for Urban Crisis*) – є показниками позитивного миру, зусиль з інвестування в інститути сьогодні з метою підвищення стійкості до криз у майбутньому. Є багато шляхів до позитивного миру і деякі останні події, описані нижче, вказують на сфери, де можна досягти подальшого прогресу.

Новий порядок денний ООН із забезпечення миру в поєднанні з енергією нового Генерального секретаря може відкрити шлях для спільного прогресу в запобіганні конфліктам, посередництві, підтримці мирних процесів і розв’язанні конфліктів. Нова архітектура забезпечення миру, орієнтована на виконання Порядку денного 2030р., могла б сприяти соціальному примиренню, інституційним реформам і реалізації відродженого зобов’язання з просування прав людини, соціальної інтеграції і гендерної рівності.

²⁷ Institute for Economics and Peace (посилання 25), p.3.

²⁸ Див., наприклад: United Nations Development Programme (UNDP), *Preventing Crisis, Enabling Recovery: A Review of UNDP’s Work in Conflict and Disaster-Affected Countries*, 2012 (United Nations: New York, 2013), p.8. Про емпіричні дослідження співвідношення витрат на запобігання конфлікту та економії від цього див.: Chalmers, M., *Spending to Save? An Analysis of the Cost Effectiveness of Conflict Prevention*, Centre for International Cooperation and Security, Department of Peace Studies, University of Bradford, June 2004. М.Чалмерс (*M.Chalmers*) дійшов висновку, що витрата £1 на запобігання конфлікту дала б для міжнародного співтовариства економію в середньому в £4,1 (£1,2-7,1).

²⁹ Institute for Economics and Peace (IEP), *The Economic Cost of Violence Containment: A Comprehensive Assessment of the Global Cost of Violence*, IEP Report no.25, p.4. Про Глобальний індекс миролюбності див. підрозділ IV розділу 2 цього видання.

Все це було б ефективнішим, якби лідери підтвердили принципову прихильність до багатосторонності – найкращого підходу до відповіді на виклики XXI століття³⁰.

Там, де багатосторонність гальмується або не працює, відповідальність за просування миру з позитивним ефектом дедалі більше перебирають на себе регіональні суб'єкти та місцеві лідери. Після холодної війни важливу роль у врегулюванні окремих конфліктів відігравали “групи друзів” (не зовсім формальні, як правило, регіональні коаліції зацікавлених сторін) та інші подібні структури. В цілому, однак, їх ефективність була неоднозначною. До головних чинників ефективності таких груп належать регіональні умови конфлікту, склад груп, вимоги та поведінка сторін конфлікту, внутрішнє керівництво у групах і взаємовідносини з головним посередником, часові параметри залучення груп, зокрема на етапі конфлікту чи мирного процесу³¹. В успішних випадках “групи друзів” забезпечили зовнішнім суб'єктам можливість надати підтримку посереднику, сторонам конфлікту та органам ООН за рахунок кращого використання певних ресурсів (коштів, знань, впливів, стосунків) і зміцнення легітимності мирного процесу³². Одним із прикладів є Група друзів із забезпечення миру (*Group of Friends on Sustaining Peace*), створена у 2016р. Мексикою, як спроба держав-учасниць ООН надати пріоритетного значення заходам із запобігання конфліктам та іншим рекомендаціям резолюцій з питань забезпечення миру та останніх оглядів ООН³³. Водночас, потенційний ефект застосування такого підходу залежить від поточних геополітичних умов та інтересів великих держав – а саме, постійних членів РБ ООН.

Нова програма дій з питань розвитку у нестабільних ситуаціях, погоджена в Пусані (Південна Корея) у 2011р., передбачає взаємні зобов'язання національних і міжнародних партнерів покінчити з нестабільністю “силами самих країн і з дотриманням принципу їх відповідальності”, а також ефективно використовувати ресурси для створення місцевих можливостей та інститутів³⁴. Стокгольмська декларація Міжнародного діалогу (*Stockholm Declaration of the International Dialogue*) від квітня 2016р. підтвердила зобов'язання його учасників спиратися на досвід та уроки Нової програми та формувати більш “міцну мережу країн, організацій і форумів, орієнтованих на пошук нових, кращих шляхів побудови миру і запобігання конфліктам”³⁵.

³⁰ Independent Commission on Multilateralism, *Pulling Together: The Multilateral System and its Future* (International Peace Institute: New York, 2016).

³¹ Whitfield, T., *Working with Groups of Friends*, Peacemaker's Toolkit Series (United States Institute of Peace Press: Washington, DC, 2010).

³² Whitfield (посилання 31).

³³ Peace Operations Review, the Peacebuilding Architecture Review, Review of the implementation of Resolution 1325 on Women, Peace and Security; див. також Whitfield (посилання 31).

³⁴ International Dialogue on Peacebuilding and Statebuilding, ‘A new deal for engagement in fragile states’, 30 Nov. 2011.

³⁵ International Dialogue on Peacebuilding and Statebuilding, ‘Stockholm Declaration: Addressing Fragility and Building Peace in a Changing World’, Fifth Global Meeting, Stockholm, 5 Apr. 2016.

Висновки

Мир і розвиток – це визначення в часі того, що можна зробити сьогодні, враховуючи перспективи та очікування людей від майбутнього. Як зазначено на початку цього розділу, політики повинні певним чином визначати курс на 5-10 років, реагуючи на реальні виклики сьогодення. Розвиток може тривати щонайменше покоління, а для людей, що живуть у небезпечних місцях, це – ціле життя. Важливо відстежувати тенденції конфліктів, створення безпекових і дипломатичних спроможностей, але вони часто відображають лише негативну частку шкали “наси́льство-мир”. Аби зрозуміти позитивний і стійкий мир, отже й перспективи сталого розвитку – де він є можливим і успішним, – необхідно відстежувати зміни в сутності миру у країнах, що розвиваються, та у глобальній багатосторонній системі, яка може сприяти насильству, негативному чи позитивному миру.

7. Подолання криз: вимушене переміщення в небезпечних умовах

Загальний огляд

У 2016р. вимушене переміщення людей залишалося серйозною безпековою проблемою, насамперед на Близькому Сході та в Африці, на які разом припадало понад дві третини переміщених осіб світу. Останніми роками число вимушених переселенців значно збільшилося – до понад 60 млн. осіб, – якщо порівнювати, наприклад, зі зростанням населення чи загальною міграцією. Це збільшення стало наслідком нових криз (у Ємені та Південному Судані), пов'язаними з переміщенням людей, та тривалих криз, зокрема в Сирії та Афганістані, а також невеликого числа тих, хто повертається. Абсолютна більшість цих криз спричинена переважно збройними конфліктами.

Такі проблеми є особливо помітними на прикладах концентрації вимушених переселенців на малій, географічно обмеженій площі – в місті, на кордоні, в таборі чи вздовж вузьких транзитних шляхів – у невеликій кількості країн. Це зумовлює надмірну скупченість людей і пов'язані з цим проблеми, які треба долати, зокрема: незадовільні фізичний захист та охорона здоров'я, зростаючий брак ресурсів і втрату можливостей отримання засобів існування та освіти.

Орієнтовані на державу структури, що опікуються проблемами примусового переміщення, та неузгодженість міжнародної правової бази є серйозними перешкодами як для успішного задоволення негайних безпекових потреб людини, так і для розв'язання таких довготермінових проблем, як правовий статус переміщених осіб у країні перебування та відповідні наслідки для отримання ними засобів існування та задоволення інших потреб. Нинішнє міжнародне право пропонує захист тим, хто залишає рідну країну і шукає порятунку в інших державах, але більшість країн, що приймають багато біженців, не підписали Конвенцію ООН про статус біженців (*United Nations Convention on Refugees*). Крім того, ця Конвенція не стосується внутрішньо переміщених осіб (ВПО, *internally displaced persons, IDP*) – групи, до якої належать переважна більшість вимушених переселенців.

У цьому розділі показано, що найкращим способом розуміння та, відповідно, адекватної протидії нинішнім загрозам, зумовленим переміщенням, є їх розгляд у загальному контексті масштабних процесів переміщення, що відбуваються в ситуаціях нестабільності та насильства. Загалом, причиною нестабільності вважається підвищена вразливість суспільств до ризиків разом із браком можливостей з їх пом'якшення чи усунення. Всі великі кризи 2016р., пов'язані з переміщенням, мали тісний

зв'язок з насильницькими конфліктами. У цьому розділі розглядається примусове переміщення в ситуаціях нестабільності та насильства на прикладі останніх подій у Сирії, Іраку, Афганістані, Ємені, Південному Судані та Нігерії.

Глибина та масштаби нинішніх процесів переміщення можуть справляти опосередкований вплив на суспільства і країни, що не вважаються джерелами криз. Для відповіді на гуманітарні виклики переміщення та на занепокоєння держав, що приймають біженців, та інших держав запроваджені регіональні та міжнародні процедури. У 2016р. Генеральна асамблея ООН зробила перший крок до започаткування політичного процесу в рамках міжнародної системи убезпечення міграції, включно з більш справедливим розподілом тягаря прийому та підтримки біженців. Водночас, інші приклади процедур, зокрема запропоновані ЄС, загрожують підірвати міжнародно-правову систему, що наразі захищає біженців. У 2016р. ЄС принаймні двічі намагався знайти з державами, що приймають велику кількість біженців, політичне рішення, але без будь-яких документальних чи юридичних підвалин.

ЛІНА ГРІП

I. Вступ

ЛІНА ГРІП

Починаючи з 2013р. у світі спостерігається тенденція зростання числа переміщених осіб, у т.ч. біженців. Наприкінці 2015р. число біженців, що перебувають під опікою ООН, оцінювалось у 21,3 млн. – найбільше зафіксоване число за останні 20 років і приблизно на 1,7 млн. більше, порівняно з даними, що повідомлялися роком раніше. Верховний комісар ООН у справах біженців (ВКБ ООН, *UN High Commissioner for Refugees, UNHCR*) повідомив про 21,3 млн. біженців, 40,8 млн. внутрішньо переміщених осіб (ВПО) і 3,2 млн. шукачів притулку¹. Ця висхідна тенденція частково пояснюється новими переміщеннями, а частково – тривалістю криз, унаслідок чого мало хто повернувся додому². Однією з головних рис триваючих криз, пов'язаних з переміщенням – як нових, так і давніх, – є причинно-наслідковий зв'язок між переміщеннями та конфліктами, що спричиняють масову втечу в ситуаціях нестабільності та насильства. З урахуванням цього, з метою запобігання місцевим і регіональним конфліктам, підвищення безпеки та побудови міцного миру необхідно зрозуміти і знайти краще рішення питання примусового переміщення в нестабільних ситуаціях.

Масштабна, пов'язана з уразливістю мобільність, як можна побачити на прикладах нових процесів переміщення людей і тривалих криз, вирізняється, як правило, застосуванням міжнародного правового статусу переміщених осіб (врізка 7.1). Біженець має в міжнародному праві особливий статус і визначається як особа, яка:

через обгрунтоване побоювання переслідування з расових, релігійних, національних причин, через належність до конкретної соціальної групи чи наявність певних

¹ Наприкінці 2015р. число біженців у світі під юрисдикцією ВКБ ООН оцінювалось у 16,1 млн. Крім того, 5,2 млн. палестинських біженців були зареєстровані Близькосхідним агентством ООН з питань допомоги палестинським біженцям та організації робіт (*United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East, UNRWA*). З ряду причин дані про біженців і ВПО є оціночними. До цих причин належать: неможливість потрапити до зон деяких конфліктів представникам ООН та інших міжнародних організацій, складність оцінки повторних переміщень населення, можливість завищення чи заниження даних на політичних підставах, а також подекуди ненадійність національних систем збору даних про в'їзд і виїзд до сусідніх країн. Однак зробити обгрунтовані оцінки можливо, якщо використовувати надані Управлінням ВКБ ООН дані про загальне число осіб і сімей, переміщених унаслідок конкретного конфлікту, що ґрунтуються на реєстрації осіб і сімей цим органом. Але ці дані не враховують незареєстрованих осіб, які могли в'їхати до країни за допомогою нелегальних мереж, або тих, хто не потребує допомоги ВКБ ООН. Іншими джерелами інформації є дані національних організацій, що опікуються шукачами притулку. Див.: *United Nations General Assembly, Resolution adopted by the General Assembly on 19 Sep. 2016, New York Declaration for Refugees and Migrants, A/RES/71/1, 3 Oct.2016, <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/A_RES_71_1_E.pdf>, p.1.*

² *United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Global Trends: Forced Displacement in 2015 (UNHCR: Geneva, 20 June 2016), pp.6, 13.*

Візка 7.1. Групи населення, якими опікується Верховний комісар ООН у справах біженців (ВКБ ООН)

Біженці: особи, визнані такими згідно з Конвенцією 1951р., Протоколом 1967р. про статус біженців, кількома відповідними регіональними статутами та особливими тлумаченнями.

Шукачі притулку: особи, які шукають міжнародного захисту та чії домагання статусу біженця ще не розглянуті.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО): особи або групи осіб, які були вимушені залишити свої домівки чи звичні місця проживання, зокрема внаслідок або з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, повсякденного насильства, порушень прав людини чи природних або техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародний кордон.

Біженці, які повернулися: колишні біженці, які спонтанно чи організовано повернулися до країни походження, але ще не повністю інтегровані. Таке повернення зазвичай відбувається лише за безпечних і гідних умов.

ВПО, які повернулися: ВПО, які користувалися захистом і допомогою ВКБ ООН і повернулися до місць походження чи постійного проживання.

Джерела: Адаптовано автором на основі UNHCR Population Statistics Database.

політичних уподобань перебуває за межами країни свого громадянства і не може чи, через таке побоювання, не бажає скористатися захистом цієї країни³.

“Криза біженців” – це примусове переміщення людей, принаймні через один визнаний міжнародний кордон, що створює надзвичайний тиск на місцеві ресурси та перевищує спроможності приймаючої держави. Через особливий правовий статус біженців та їх захист міжнародним правом важливо розуміти відмінність між біженцями та іншими переміщеними особами. Згідно з Конвенцією ООН 1951р. і Протоколом 1967р. про статус біженців, біженці мають право на особливу допомогу держав, крім власної, включно з правом шукати притулку та отримувати захист на території цих держав. Але держави можуть уникати визнання чи відмовлятися визнавати людей біженцями⁴. Важливо, що держави, які не є сторонами Конвенції і Протоколу, можуть відмовитися визнавати будь-яке відповідне визначення чи зобов’язання в системі ООН. З найбільш уражених кризами біженців держав лише Туреччина ратифікувала одну з угод (таблиця 7.1). Тому кризу біженців можна розуміти як “кризу отримання притулку”, невиконання державами зобов’язань стосовно біженців згідно з міжнародним правом, чи відмову визначати наявність кризи біженців. Нарешті, кризи біженців можна розглядати з точки зору неспроможності запобігти конфліктам і надзвичайним ситуаціям гуманітарного характеру, що насамперед і спричиняє масове переміщення цивільних осіб.

³ United Nations, General Assembly, 1951 Convention and 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees, <<http://www.unhcr.org/3b66c2aa10>>; United Nations, Economic and Social Council, Protocol Relating to the Status of Refugees, 1967, <<http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/protocolrefugees.pdf>>.

⁴ Так, Іран повідомляє, що він прийняв близько 900 зареєстрованих біженців і 1,4-3 млн. незареєстрованих афганських мігрантів. Див.: Schmeidl, S., ‘Deconstructing Afghan displacement data: acknowledging the elephant in the dark’, Migration Policy Practice, vol. 6, no.3 (2016), p.12.

Таблиця 7.1. Ратифікація та приєднання до Конвенції 1951р. та Протоколу 1967р. державами, що найбільшою мірою потерпають від переміщення людей

Країна	Конвенція 1951р.	Протокол 1967р.
Афганістан	Приєднання	Приєднання
Іран	Приєднання	Приєднання
Ірак	–	–
Йорданія	–	–
Ліван	–	–
Нігерія	Приєднання	Приєднання
Пакистан	–	–
Південний Судан	–	–
Судан	Приєднання	Приєднання
Сирія	–	–
Туреччина	Ратифікація	Приєднання
Уганда	Приєднання	Приєднання
Ємен	Приєднання	Приєднання

“–” – не підписали.

Джерело: United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), States Parties to the 1951 Convention relating to the Status of Refugees and the 1967 Protocol, pp.3-4.

Водночас, ВПО можуть створити гуманітарну кризу чи кризу, пов'язану з переміщенням, навіть не залишаючи власної держави. На відміну від біженців, відповідальність за ВПО формально покладається на національні уряди. Захист ВПО в зонах конфлікту здійснюється на розсуд воюючих сторін, – якщо не втручається зовнішня сила, створюючи зони безпеки чи надаючи захист. Це робить ВПО внаслідок внутрішнього конфлікту особливо вразливими, враховуючи, що уряд може бути не гарантом захисту, а джерелом небезпеки.

З точки зору досліджень миру, прогалини в застосуванні міжнародно-правової бази та наявні емпіричні дані дозволяють припустити, що проблеми переміщення людей є ширшими за кризи біженців або отримання притулку. Крім зростаючого масштабу, кризи 2016р., пов'язані з переміщеннями, характеризувалися кількома новими рисами. В цьому розділі показано, що головними з них є повторюване і тривале примусове переміщення в ситуаціях нестабільності та насильства, зокрема в державах розширених регіонів Близького Сходу (в Сирії, Іраку, Афганістані та навколо них) та Африканського рогу (включно із Сомалі, Південним Суданом і Єменом). Ці кризи, пов'язані з переміщенням, частково поширилися – причому більше, ніж раніше – на відносно заможніші держави. Збройне насильство та небезпека у країнах-джерелах біженців і ВПО, а також політичні рішення інших держав і брак свободи вибору у переміщених осіб обирати місце притулку призвели до нерівномірного розподілу біженців і переміщених осіб в обмежених географічних районах. При цьому, переважну більшість біженців і ВПО зрештою прихистили відносно небагато держав і міст (таблиця 7.2). Останні проблеми пов'язані також з тим фактом, що багато криз відбуваються одночасно в різних місцях і часто є взаємопов'язаними.

Таблиця 7.2. Розподіл переміщених осіб у світі за регіонами у 2016р.

Приймаючий регіон	Переміщених осіб (%)
Близький Схід і Північна Африка	39
Африка	29
Азія	14
Америка	12
Європа	6

Джерело: United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), ‘Figures at a glance’, June 2016, <<http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>>.

У цьому розділі, спираючись, зокрема, на поняття “небезпечних місць”, розглядаються конкретні умови криз, пов’язаних з переміщенням, а також розвиток у 2016р. кризи біженців у деяких ключових державах на прикладах Афганістану, Іраку, Нігерії, Південного Судану, Сирії та Ємену⁵. Нарешті, тут описуються головні аспекти міжнародної реакції.

Поняття примусового переміщення в небезпечних ситуаціях

Крім великих масштабів, спільною рисою криз 2016р. є примусове переміщення людей в нестабільних, зумовлених насильством ситуаціях. Загалом, причиною нестабільності вважається підвищена вразливість суспільств до ризиків разом із браком можливостей з їх пом’якшення чи усунення⁶. Останніми роками найбільшою мірою поширилося поняття “примусового переміщення в нестабільних ситуаціях”. Насильницький конфлікт і примусове переміщення глибоко пов’язані між собою. Хоча насильницький конфлікт є однією з причин примусового переміщення, але останнє, особливо в нестабільних ситуаціях, також може само по собі підвищити напруженість. Великий приплив людей до обмеженої географічної зони, наприклад, міста, може спричинити гуманітарний, економічний, екологічний і безпековий тиск як на переміщених осіб, так і на приймаючу громаду, особливо за умов, коли ситуація вже є нестабільною.

Для врахування, зокрема, взаємозв’язків між насильницьким конфліктом і примусовим переміщенням СППРІ вживає термін “небезпечні місця”. Головними індикаторами небезпечних місць є переміщення та смертність від насильства. Це означає, що в таких місцях є більш високими імовірність насильства та імовірність відставання в розвитку. Крім того, небезпечне місце не обов’язково пов’язане з категорією держави, але може визначатися на місцевому, субнаціональному чи регіональному рівнях. У 2016р. в 90 країнах, що вважалися найбільш небезпечними місцями, проживало менше третини населення світу, але на них припадало 78% насильницьких смертей, і вони були джерелом 98% біженців і переміщених

⁵ Чан С., Міланте Г. “Розвиток у небезпечних місцях”. – *Щорічник СППРІ 2016*, підрозділ І розділу 9.

⁶ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), *Towards a Multidimensional Concept of Fragility: Working Paper Describing a New Way to Frame Fragility for The OECD* (OECD: Jan. 2016), p.9.

осіб у світі⁷. Глобальний індекс миролюбності (ГІМ) також враховує переміщення як показник, що негативно впливає на мир, і це є однією з причин, чому найгірший індекс миролюбності мають країни, що потерпають від великих криз, пов'язаних з переміщенням. Найменш миролюбними країнами в ГІМ 2016р. вважалися Сирія, Південний Судан, Ірак, Афганістан, Сомалі та Ємен⁸.

Переміщення і кризи є динамічними процесами, що можуть мати як несподівані повороти, так і затягуватися в часі та тривати роками. Криза може зберігатися, навіть якщо здається, що вона “нормалізована”, коли зовнішні гравці змирилися з тяжкою ситуацією, включно з більш високими рівнями гуманітарних негараздів. Схоже, що триваючі кризи, пов'язані з вимушеним переміщенням у нестабільних, зумовлених насильством ситуаціях, дедалі більше спричиняються нерозв'язаними остаточно проблемами переміщення. Поняття “складні надзвичайні ситуації гуманітарного характеру” охоплює довготермінові ситуації – які зазвичай називають антропогенними, політичними (інституційними) гуманітарними кризами, в т.ч. надзвичайні ситуації, спричинені конфліктами, – що вимагають системного реагування:

Під часто вживаним поняттям “складні надзвичайні ситуації гуманітарного характеру” ми розуміємо серйозні багатовимірні кризи (включно із синдромом “чорної діри” та “неспроможними державами”), які спричиняють не лише фізичну руйнацію, але й соціальне відчуження, виснаження “соціального капіталу”, ерозію громадянського суспільства, занепад інститутів і зниження цивілізаційного порогу. Це – руйнування соціальної і моральної суті суспільства; тож природно виникає питання примусового втручання ззовні, принаймні як можливого варіанту⁹.

Складні надзвичайні ситуації гуманітарного характеру спричиняють примусове переміщення в нестабільних ситуаціях, наприклад, усередині та поза межами Сомалі. Така динаміка переміщення, якщо вона є стійкою в часі або постійно повторюваною – як, наприклад, в Афганістані, – може сама по собі вважатися складною надзвичайною ситуацією гуманітарного характеру, що вимагає системного розв'язання.

У політичному розумінні релевантним, хоч і дещо обмеженим, є визначення надзвичайної ситуації, що використовується Міжвідомчим постійним комітетом (*Inter-Agency Standing Committee, IASC*) при ООН. *IASC* є головним механізмом міжвідомчої координації гуманітарної допомоги, яка надається під керівництвом Координатора ООН з питань надзвичайної допомоги (*Emergency Relief Coordinator*) у відповідь на складні та масштабні надзвичайні ситуації¹⁰. *IASC* погодився з рядом принципів з визнання та розв'язання у виняткових випадках великих гуманітарних криз,

⁷ Див. підрозділ II розділу 6 цього видання.

⁸ Institute for Economics and Peace (IEP), Global Peace Index 2016 (IEP: June 2016), p.11.

⁹ Hettne, B. and Soderbaum, F., ‘Intervening in complex humanitarian emergencies: the role of regional cooperation’, *European Journal of Development Research*, vol.17, no.3 (2005), p.451.

¹⁰ Див. сайт *IASC*, <<https://interagencystandingcommittee.org/>>.

спричинених природними катастрофами чи конфліктами, що вимагають мобілізації всієї системи (надзвичайні ситуації 3-го рівня). Надзвичайна ситуація 3-го рівня передбачає масштабну реакцію надавачів гуманітарної допомоги в рамках ООН і поза нею, спрямовану на більш ефективне задоволення потреб постраждалого населення. Така допомога надається у виняткових випадках і залежить від п'яти критеріїв: (а) масштаб, (б) складність, (в) терміновість, (г) можливості, (д) репутаційний ризик¹¹. Хоча ці критерії є вузькопрофільними і стосуються не лише криз, пов'язаних з переміщеннями, але й випадків їх застосування, проте, збіглися з великими світовими кризами цього типу у 2016р. в Іраку, Південному Судані, Сирії і Ємені, класифікованими як надзвичайні ситуації 3-го рівня¹².

Хоча поняття “складні надзвичайні ситуації гуманітарного характеру” та “надзвичайні ситуації 3-го рівня” стосуються не лише примусового переміщення в нестабільних ситуаціях, проте обидва вони можуть, звичайно, охоплювати такі сценарії. Політики, ЗМІ та громадськість рідко використовують хоча б один із цих двох термінів. Вони частіше називають такий розвиток подій “кризою біженців”, що і в правовому, і в політичному сенсі відрізняється від кризи, пов'язаної з переміщенням у нестабільних, зумовлених насильством ситуаціях.

¹¹ Під репутаційним ризиком маються на увазі ризики для гуманітарної системи, що походять, наприклад, від донорів, громадськості та національних зацікавлених сторін. Див.: Inter-Agency Standing Committee (IASC), Transformative agenda reference document, ‘Humanitarian System-Wide Emergency Activation: definition and procedures’, PR/1204/4078/7, 13 Apr. 2012.

¹² Inter-Agency Standing Committee (IASC), ‘L3 IASC system-wide response activations and deactivations’, accessed 23. Sep. 2016.

II. Небезпеки переміщення

ЛІНА ГРІП¹

Кризи біженців можуть спричиняти підвищений рівень гуманітарних потрясінь і вразливості – включно з неналежним захистом, охороною здоров'я (що тягне за собою зростання смертності) і втратою можливостей отримання освіти, – що безпосередньо загрожує безпеці та добробуту біженців і приймаючих громад, а також може викликати додаткові проблеми в майбутньому. Це може призвести до поширення серед переміщених осіб і приймаючих громад ризикованих стратегій виживання, зокрема, здійснення небезпечних морських подорожей до сусідніх країн, де також іде війна (наприклад, потоки біженців між Сомалі та Єменом у 2016р.)². Зокрема, дослідження в Кенії у 2016р. виявило, що 24,6% ВПО пережили або були свідками випадків торгівлі людьми³.

Примусове переміщення в нестабільних ситуаціях зумовлює особливу вразливість постраждалого населення. В доповіді ООН про порушення прав переміщених осіб у Лівії (грудень 2016р.) йдеться про різні форми тортур, включно з сексуальним рабством, примусовою працею і нелюдськими умовами утримання⁴. За оцінкою всесвітнього дослідження 2014р., приблизно одна з п'яти біженок чи переміщених жінок зазнавала сексуального насильства під час переселення внаслідок складних надзвичайних ситуацій гуманітарного характеру (в т.ч. збройних конфліктів). Враховуючи численні перешкоди для розкриття справжньої картини, автори вважають це заниженою оцінкою⁵.

Переміщеним особам, які стають об'єктами торгівлі чи контрабанди, загрожують насамперед небезпечні засоби транспортування, інфекційні хвороби та потрапляння до боргової кабали⁶. Останнє може закінчитися

¹ Авторка висловлює подяку К.Салліван (*Kate Sullivan*) за її цінний внесок у підготовку цього підрозділу.

² Див., наприклад: United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), 'Yemen situation', UNHCR Regional Update no.41, July 2016; United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 'Nigeria: about the crisis', <<http://www.unocha.org/nigeria/about-ocha-nigeria/about-crisis>>.

³ Згідно з визначенням Управління ООН у справах наркотиків і злочинності (УНЗ ООН, *United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC*), торгівля людьми відрізняється від контрабанди людьми. Торгівля людьми – на відміну від контрабанди – є злочином проти особи, який не залежить від факту перетину жертвою державного кордону. Див.: UNODC, 'Human trafficking'; Malinowski, R. et al., 'Displacement, violence and vulnerability: trafficking among internally displaced persons in Kenya', HAART Research Series no.1 (Nairobi: 2016), p.41.

⁴ United Nations Support Mission in Libya (UNSMIL) and Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), "'Detained and dehumanised": report on human rights abuses against migrants in Libya', 13 Dec. 2016.

⁵ Vu, A. et al., 'The Prevalence of Sexual Violence among Female Refugees in Complex Humanitarian Emergencies: A Systematic Review and Meta-analysis', PLOS Currents Disasters, 18 Mar. 2014, Edition 1.

⁶ Наприклад, за оцінкою Міжнародної організації міграції (МОМ, *International Organization for Migration, IOM*), у 2015р. під час спроб перетнути Середземне море загинув 3 771 мігрант.

рабством, примусовою працею, вимушеною проституцією, вимушеним шлюбом та іншими видами експлуатації з метою виплати мігрантом боргу за свій переїзд⁷. Останні дані показують, що перевізники в Еритреї почали використовувати місцевий конфлікт, нападаючи на біженців під час переїзду, утримуючи їх у заручниках, гвалтуючи та піддаючи фізичним і психологічним знущанням⁸. Ряд досліджень показали, що у біженців, ВПО та шукачів притулку частіше трапляються психічні розлади (в т.ч. посттравматичний стрес, тривога, депресія), ніж у решти населення, хоча в багатьох випадках це пов'язане з такими постміграційними потрясіннями, як расизм чи інші форми дискримінації, небезпека в місцях проживання, безробіття, сам процес отримання притулку⁹.

Крім спільних і специфічних рис уразливості, динаміка криз, пов'язаних з примусовим переміщенням, враховує такі аспекти, як географічна близькість, місцеві спроможності впоратися з проблемами, насильство, політика обмеження мобільності, щільність населення. Найчастіше примусове переміщення починається всередині країн і потім поширюється на сусідні держави, причому регіон свого походження залишають відносно невелике число людей. У прикордонних районах перетин переміщеними особами національних кордонів найчастіше зумовлюється географічною близькістю, браком ресурсів, етнічною ідентичністю тощо. Оскільки нестабільні держави (*fragile states*) та зони насильницьких конфліктів часто розташовані поряд чи поблизу один до одного, то країни, що раніше приймали біженців, часто стають небезпечними або самі перетворюються на джерело вимушених переселенців. Одним з недавніх прикладів цього є країни розширеного регіону Африканського рогу – Сомалі та Ємен. Іншим прикладом є Сирія у 2011р, яка до початку громадянської війни прийняла понад 1 млн. іракських біженців – очевидно, без належних політики поводження з ними та ресурсів¹⁰.

Як і місця, звідки люди тікають, так і райони розміщення біженців самі часто потерпають від конфліктів і нестабільності¹¹. Переміщення людей до й без того небезпечних місць часто ще більше руйнує соціально-економічну структуру громад, негативно впливаючи на засоби існування,

⁷ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), 'Human rights and human trafficking', Fact Sheet no.36 (United Nations: Geneva, June 2014), p.5.

⁸ Lijnders, L. and Robinson, S., 'From the Horn of Africa to the Middle East: human trafficking of Eritrean asylum seekers across borders', *Anti-Trafficking Review*, Special Issue: Human Rights at the Border, vol.2 (2013), pp.137-154.

⁹ Див., наприклад: Fazel, M., Wheeler, J. and Danesh, J., 'Prevalence of serious mental disorder in 7000 refugees resettled in western countries: a systematic review', *The Lancet*, vol.365, no.9467 (9 Apr. 2005); Porter, M. and Haslam, N., 'Predisplacement and postdisplacement factors associated with mental health of refugees and internally displaced persons: a meta-analysis', *JAMA*, vol.294, no.5 (2005), pp.602-612; Li, S.S., Liddell, B.J. and Nickerson, A., 'The relationship between post-migration stress and psychological disorders in refugees and asylum seekers', *Current Psychiatry Reports*, vol.18, no.9 (2016), pp.1-9.

¹⁰ United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), 'Statistics on displaced Iraqis around the world', Apr. 2007; Schneller, R., 'No place like home: Iraq's refugee crisis threatens the future of Iraq', *Terrorism Monitor*, vol.8, no.8 (2010).

¹¹ Jacobsen, K., 'Livelihoods in conflict: the pursuit of livelihoods by refugees and the impact on the human security of host communities', *International Migration*, vol.40, no.5 (2002), p.97.

в т.ч. виробництво продовольства¹². Біженці та ВПО в районах насильницького конфлікту стикаються з новими формами ризику та посилюють наявні чинники вразливості, що ускладнює отримання ними засобів існування. Політично чи економічно маргіналізовані соціальні групи можуть у разі переміщення зазнавати подвійного ризику. Переселення також може створювати нові форми гендерної та вікової вразливості. Жінки можуть зазнавати дискримінації під час розподілу економічних і соціальних ресурсів. Для чоловіків, переселення та, відповідно, втрата засобів існування може підвищувати ризик потрапляння на військову службу, в т.ч. до недержавних угруповань. Переміщені діти часто вимушені виконувати обов'язки глави сім'ї – в небезпечних умовах примусової праці, сексуальних зловживань і небезпеки викрадень¹³. Крім того, примусове переселення в нестабільних ситуаціях значною мірою обмежує доступ дітей до освіти¹⁴.

Спроможність приймаючих держав і громад впоратися з проблемами має ключове значення для наслідків переміщення. Така спроможність визначається насамперед структурними чинниками, зокрема якістю та ресурсами місцевих інститутів. Але навантаження на ресурси, наприклад, через чисельність постраждалого населення (що охоплює як переміщених осіб, так і приймаючі громади), є також важливим і може, своєю чергою, впливати на спроможність впоратися з проблемами. Так, державам з високим рівнем урбанізації (Ірак, Афганістан) загрожує швидке масове переселення у разі поширення боїв на міста, як це було в Мосулі в жовтні 2016р. (підрозділ III). Хоча щільність населення країни може бути менш важливим чинником, порівняно з місцевими та регіональними умовами, але повномасштабна громадянська війна у країнах з високою щільністю населення (Сирія) призводить, як правило, до глибшої кризи, порівняно з менш густонаселеними країнами (Лівія). За даними Світового банку, щільність населення у “нестабільних та уражених конфліктами місцях” у 2015р. становила в середньому 33 особи/км² території¹⁵. Однак у країнах, що у 2016р. найбільшою мірою постраждали від криз, пов'язаних з переміщенням, щільність населення була значно вищою – не лише у країнах походження переселенців, але й у головних приймаючих країнах та в місцях їх повернення (таблиця 7.3). Розбіжність між виявленими “нестабільними ситуаціями” та основними локаціями масового примусового переміщення підказує, що концепція нестабільності не повністю враховує всі аспекти криз, пов'язаних з переміщенням.

Окремі дослідження відзначають також тенденції розселення переміщених осіб у містах, зокрема, іракських і сирійських біженців у Сирії, Йорданії, Лівані, ВПО – в Нігерії (підрозділ III)¹⁶. Вимушене переміщення міського

¹² Jacobsen (посилання 11), pp.95-123.

¹³ Jacobsen (посилання 11), p.98.

¹⁴ Див., наприклад: United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), ‘2015 humanitarian needs overview: Syrian Arab Republic’, Nov. 2014.

¹⁵ World Bank, ‘Population density (people per sq. km of land area)’, <<http://data.worldbank.org/indicator/EN.POP.DNST>>, accessed 27 Dec. 2016.

¹⁶ Newland, K., and O'Donnell, K., The Iraqi Refugee Crisis: The Need for Action (Migration Policy Institute: Washington, DC, 2008), p.2.

Таблиця 7.3. Переміщення та щільність населення в окремих країнах

Країна	Число біженців	Число прийнятих біженців	Число ВПО	Щільність населення (осіб/км ²)
Афганістан	Понад 6 млн.	..	1,475 млн.	50
Ірак	Понад млн.	250 тис. ^a	3,1 млн. ^b	84
Йорданія	..	2,726 млн. ^c	..	86
Ліван	..	1,95 млн. ^d	21 тис.	572
Нігерія	195 350	..	2,152 млн.	200
Пакистан	..	1,56 млн.	1,8 млн.	245
Південний Судан	1,3 млн.	260 тис.	1,8 млн.	..
Сирія	Понад 5 млн.	500 тис. ^e	8,7 млн.	101
Туреччина	..	3 млн.	..	105
Ємен	182 011	278 670	2,1 млн.	51
Уганда	..	665 тис.	30 тис.	195

.. – дані не придатні для використання.

^a Ірак прийняв 250 тис. сирійців.

^b Починаючи з 2014р.

^c Включно з 726 тис. біженців, зареєстрованих УВКБ ООН та ще понад 2 млн. зареєстрованих палестинських біженців (з яких близько 370 тис. проживають у таборах для біженців).

^d Включно з 1,5 млн. сирійців і 450 тис. палестинців.

^e Включно з 0,5 млн. палестинців (до початку конфлікту Сирія прийняла мільйони біженців).

Джерела: United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Jordan: UNHCR Operational Update, December 2016* (UNHCR: Geneva, Dec. 2016); United Nations Relief and Work Agency for Palestine Refugees (UNRWA), 'Where we work: Jordan', <<https://www.unrwa.org/where-we-work/jordan>>; United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Vulnerability Assessment of Syrian Refugees in Lebanon 2016* (UNHCR: Geneva, 16 Dec. 2016), p.5; United Nations Relief and Work Agency for Palestine Refugees (UNRWA), 'Where we work: Lebanon', <<https://www.unrwa.org/where-we-work/lebanon>>; Internal Displacement Monitoring Centre (IDCM), 'Lebanon IDP figures analysis', May 2014, <<http://www.internal-displacement.org/middle-east-and-north-africa/lebanon/figures-analysis>>; Ali, K., 'Pakistan host to fourth highest number of refugees', *Dawn*, 19 July 2016, <<http://www.dawn.com/news/1271718>>; Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), 'Pakistan IDP figures analysis', July 2015, <<http://www.internal-displacement.org/south-and-south-east-asia/pakistan/figures-analysis>>; United Nations Relief and Work Agency for Palestine Refugees (UNRWA), 'Syria crisis', <<https://www.unrwa.org/syria-crisis>>; European Commission, Civil Protection and Humanitarian Aid Operations (ECHO), 'Turkey: refugee crisis', ECHO Factsheet, <http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/turkey_syrian_crisis_en.pdf>, accessed Jan. 2017; Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), 'Uganda IDP figures analysis', May 2015, <<http://www.internal-displacement.org/sub-saharan-africa/uganda/figures-analysis>>; and United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Uganda: Refugees and Asylum-Seekers in Country (as 31 Aug. 2016)* (UNHCR: Geneva, 17 Sep. 2016), <<http://www.refworld.org/docid/57ea68ad60.html>>.

населення в нестабільних державах, зумовлене чинниками розвитку, змінами клімату чи збройним конфліктом, вважається особливою проблемою у задоволенні гуманітарних потреб біженців і ВПО, але в дослідженнях криз біженців її часто оминають увагою¹⁷. Оцінка картини т.зв. "самозаселення" в

¹⁷ Див., наприклад: Tibaijuka, A., 'Adapting to urban displacement', *Forced Migration Review*, no.3 (Feb. 2010), p.4.

урбаністичних центрах вимагає значних ресурсів, оскільки переміщені особи з часом дедалі більше змішуються з міською біднотою, що частково пояснює брак даних¹⁸. Густонаселені райони з нестабільними умовами, в т.ч. міста, можуть зазнати особливого ризику від кризи, пов'язаної з переміщенням, через надмірне навантаження на місцеві служби та ресурси, включно з водопостачанням і забезпеченням санітарних умов. Зокрема, повідомлялося, що 93% сирійських біженців у міських районах Йорданії живуть за межею бідності¹⁹. Дослідження ВКБ ООН (*UNHCR*) з питань розв'язання проблем репатріантів в Афганістані у 2007р. показало, що райони з найвищою часткою репатріантів відносно місцевого населення більше потерпали від небезпеки²⁰. Розуміння і краще реагування на примусове переміщення в нестабільних ситуаціях необхідні для запобігання місцевим і регіональним конфліктам, зміцнення безпеки та побудови стійкого миру.

Під час збору даних про число біженців, яких прийняли окремі держави (див., зокрема, таблицю 7.3), користуються, як правило, визначенням і класифікацією ВКБ ООН, а не правовим статусом переміщених осіб у приймаючій країні. Приймаюча країна може надавати або не надавати переміщеним особам правовий статус біженців (підрозділ I). Крім того, у способах збору даних та їх оновленні після першої реєстрації є ряд спільних недоліків (зокрема, подвійна реєстрація). Так, біженці, які проживають за межами таборів, можуть бути не зобов'язані реєструватися в органах влади, чи доводити, що вони досі перебувають у країні.

¹⁸ Schmeidl, S., 'Deconstructing Afghan displacement data: acknowledging the elephant in the dark', *Migration Policy Practice*, vol.6, no.3 (2016), pp.12-13.

¹⁹ United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Jordan: UNHCR Operational Update, December 2016 (UNHCR: Geneva, Dec. 2016).

²⁰ United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Fragility and Population Movement in Afghanistan* (UNHCR: Geneva, 3 Oct. 2016), Joint publication with the World Bank.

III. Реагування на рівнях ООН і регіонів на кризи, пов'язані з переміщенням

ЛІНА ГРІП

У цьому підрозділі міститься стислий огляд окремих прикладів 2016р. реагування на рівнях ООН і регіонів на кризи, пов'язані з переміщенням.

Реакція ООН

Без зусиль ООН і її структур (врізка 7.2) наслідки криз, пов'язаних з переміщенням, без сумніву, були б значно гіршими. Проте, ВКБ ООН (*UNHCR*), Управління ООН з координації гуманітарних питань (*UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, OCHA*), Близькосхідне агентство ООН з допомоги палестинським біженцям та організації робіт (*UN Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East, UNRWA*), Всесвітня продовольча програма (*World Food Programme, WFP*) та інші часто не повністю використовують власний потенціал через недофінансування. Так, *OCHA* та його партнери у 2015р. замовляли майже \$20 млрд. на задоволення гуманітарних потреб понад 80 млн. осіб у 37 країнах; загалом було зібрано близько половини цієї суми, а загальний бюджет *OCHA* становив лише \$233 млн.¹

Через поглиблення у 2016р. криз, пов'язаних з переміщенням, і недофінансування відповідних структур ООН Генеральна Асамблея (ГА) ООН порушила питання масового потоку біженців і мігрантів на найвищому політичному рівні. 19 вересня ГА ООН організувала саміт високого рівня з метою об'єднання країн на ґрунті більш гуманного і скоординованого підходу. Вона вперше закликала провести саміт на рівні глав держав та урядів, аби розглянути питання масового потоку біженців і мігрантів. У підсумковому документі під назвою “Нью-Йоркська декларація з питань біженців і мігрантів” (*New York Declaration for Refugees and Migrants*), держави-учасниці погодилися започаткувати переговори про проведення у 2018р. міжнародної конференції та укладення всесвітньої угоди про безпечну, впорядковану та регульовану міграцію. Вони також домовилися розробити керівні принципи поводження з мігрантами в нестабільних ситуаціях і рухатися до більш справедливого світового розподілу тягаря прийому та підтримки біженців².

23-24 травня 2016р. Генеральний секретар ООН скликав перший в історії Всесвітній гуманітарний саміт у Стамбулі³. До початку зустрічі він вніс до порядку денного та переліку ключових проблем деякі дуже важливі

¹ United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), Annual Report 2015 (OCHA: Geneva, 2015), p.9.

² United Nations General Assembly, Draft resolution referred to the high-level plenary meeting on addressing large movements of refugees and migrants by the General Assembly at its seventieth session New York Declaration for Refugees and Migrants, A/71/L.1, 13 Sep. 2016.

³ Докладніше про Всесвітній гуманітарний саміт див. підрозділ IV розділу 6 цього видання.

Врїзка 7.2. Структури ООН, що працюють у сфері подолання криз, пов'язаних з переміщенням

Верховний комісар ООН у справах біженців (ВКБ ООН): Управління ВКБ ООН допомагає біженцям, вимушено переміщеним громадам та особам без громадянства.

Управління ООН з координації гуманітарних питань (ОСНА): підрозділ секретаріату ООН, що відповідає за об'єднання зусиль гуманітарних органів у забезпеченні узгодженого реагування на надзвичайні ситуації з охопленням близько 80 млн. осіб.

Близькосхідне агентство ООН з допомоги палестинським біженцям та організації робіт (UNRWA): надає допомогу та захист близько 5 млн. зареєстрованих палестинських біженців.

Всесвітня продовольча програма (WFP): надає продовольчу допомогу за надзвичайних обставин і співпрацює з громадами в покращенні харчування та підвищенні рівня захищеності з охопленням 80 млн. осіб на рік.

Джерела: Адаптовано автором на основі даних, наведених на сайтах зазначених структур.

зобов'язання з попередження та подолання криз, пов'язаних з переміщенням. До них належали політичні зобов'язання завершити насильницькі конфлікти, захистити міжнародне гуманітарне право та “нікого не лишати позаду” – шляхом, окрім іншого, скорочення масштабів переміщень та підтримки біженців і мігрантів⁴. Але в підсумку саміт показав недостатню готовність брати реальні зобов'язання стосовно переміщених осіб⁵.

Близькосхідна реакція

Із 2013р. реакція Близького Сходу на сирійську та інші регіональні кризи біженців характеризується кількома головними рисами. Перша – надання притулку великому числу біженців Туреччиною, Ліваном та Йорданією, особливо двома останніми, враховуючи їх розмір і щільність населення.

Друга – дисбаланс у ширшому регіоні, де країни Перської затоки фактично відмовилися приймати сирійців як біженців. Зокрема, до 2016р. ОАЕ не прийняли на своїй території жодного сирійського біженця. Однак, у 2016р. вони погодилися впродовж наступних п'яти років прийняти 15 тис. сирійців⁶.

Третя – небажання держав регіону ухвалювати загальні юридично зобов'язуючі програми ООН, надаючи натомість перевагу більш адресним планам реагування. Хронічне палестинське питання часто називають причиною постійної відмови багатьох держав Близького Сходу підписувати Конвенцію 1951р. і Протокол 1967р. про статус біженців. Багато країн регіону воліють забезпечити збереження палестинськими біженцями особливого статусу та не поширення на них норм ВКБ ООН стосовно розселення, в т.ч. визнання за ними права на постійне проживання та вирівнювання

⁴ United Nations, General Assembly, ‘One humanity: shared responsibility’, Report of the Secretary-General for the World Humanitarian Summit’, A/70/709, 2 Feb. 2016.

⁵ Aly, H., ‘The World Humanitarian Summit: winners and losers’, IRIN, 26 May 2016.

⁶ Malek, C., ‘UAE to welcome 15 000 refugees from Syria’, The National, 22 Sep. 2016.

їх у правах з громадянами приймаючої держави⁷. “Країни першого притулку” (які дозволили біженцям в’їзд на свою територію з метою отримання тимчасового притулку) побоюються також, що біженці, зокрема з Іраку та Сирії, оселяться назавжди⁸.

Четверта – особливий економічний статус приймаючих держав (ключовий аспект регіональної реакції Близького Сходу на кризу сирійських біженців). Наразі понад 80% біженців у країнах із середнім рівнем доходу перебувають на Близькому Сході та в Туреччині⁹. Цей економічний статус приймаючої країни зумовив цілеспрямований підхід до допомоги біженцям, у т.ч. з метою отримання доступу до фінансування від міжнародних фінансових установ (див. нижче про Глобальний інструмент пільгового фінансування).

План реагування в Сирії та Регіональний план допомоги біженцям і підвищення стійкості до зовнішніх впливів

ООН з 2015р. координує План реагування в Сирії (*Syria Response Plan*) і Регіональний план допомоги біженцям і підвищення стійкості до зовнішніх впливів (*Regional Refugee and Resilience Plan, 3RP*), спрямовані на допомогу сирійським біженцям у регіоні і приймаючим громадам шляхом скоординованого реагування на проблеми, включно з наданням послуг і мобілізацією ресурсів¹⁰.

3RP складається з розділів за конкретними країнами, розроблених під проводом національних органів влади за підтримки ООН та неурядових організацій у кожній країні. Такими розділами є, наприклад, План реагування на кризу в Лівані (*Lebanon Crisis Response Plan*) і План реагування в Йорданії (*Jordan Response Plan*). Є також розділи для таких країн, як Туреччина, Ірак і Єгипет. План реагування в Сирії та *3RP* з передбачених у 2015р. \$3,86 млрд. отримали лише половину¹¹.

Конференція донорів з підтримки Сирії та регіону (*Supporting Syria and the Region Conference*) в лютому 2016р. у Лондоні намагалася закрити прогалини у фінансуванні та започаткувати програму на наступні два роки. На Конференції було зібрано заявлених внесків на подолання сирійської кризи на суму \$11,22 млрд. – найбільша сума, будь-коли зібрана за один день стосовно однієї кризи, – що передбачає багаторічне фінансування 17 донорами

⁷ Janmyr, M., ‘Precarity in exile: the legal status of Syrian refugees in Lebanon’, *Refugee Survey Quarterly*, vol.35, no.4 (Dec. 2016), p.62; United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), *UNHCR Resettlement Handbook* (UNHCR: Geneva, 2011), p.9.

⁸ Newland, K., and O’Donnell, K., *The Iraqi Refugee Crisis: The Need for Action* (Migration Policy Institute: Washington, DC, 2008), p.2.

⁹ Global Concessional Financing Facility, ‘About us’, <<http://globalcff.org/about-us>>.

¹⁰ United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (UNRWA), Overview: 2016 Syria Humanitarian Response Plan and 2016-2017 Regional Refugee and Resilience Plan (UNRWA: London, 4 Feb. 2016); Regional Refugee and Resilience Plan (3RP) 2016-2017 in Response to the Syrian Crisis, Mid-Year Report: June 2016 (3RP: June 2016).

¹¹ ‘Supporting Syria and the region: London 2016’, Event concept note, 4 Feb. 2016, <<https://2c8k-kt1ykg81j8k9p47oglb-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2015/12/Supporting-Syria-and-the-Region-London-2016-Event-Concept-Note-final-20-01-16.pdf>>.

на 2016-2020рр.¹² Новий ЗРР на 2017-2018рр., схвалений у 2016р. як подовження плану 2015-2016рр., об'єднав понад 240 партнерів у скоординованій регіональній відповіді з надання допомоги 9,1 млн. осіб у Туреччині, Лівані, Йорданії, Єгипті та Іраку (4,7 млн. сирійських біженців і понад 4,4 млн. членів приймаючих громад)¹³.

Виклики є величезними. Так, за даними *Amnesty International*, біженці в Лівані отримують ледь \$0,7 допомоги на добу¹⁴. Першим результатом ЗРР у відповідь на сирійську кризу була видача з квітня до середини червня 2016р. сирійцям 11 500 дозволів на роботу в Йорданії, тоді як погодженим пілотним проектом передбачалося влаштування лише 4 000 сирійських біженців у швейній промисловості та сільському господарстві. В Туреччині розпорядженням від січня 2016р. сирійським біженцям дозволено працювати та отримувати мінімальну зарплату¹⁵.

Глобальний інструмент пільгового фінансування для Близького Сходу та Північної Африки

На Лондонській конференції 2016р. з питань підтримки Сирії та регіону Група Світового банку (*World Bank Group*), ООН і Група Ісламського банку розвитку (*Islamic Development Bank Group*) заявили про спільну ініціативу фінансування підтримки держав, що приймають біженців, у регіоні Близького Сходу та Північної Африки (БСПА, *Middle East and North Africa, MENA*) в рамках Глобального інструменту пільгового фінансування (*Global Concessional Financing Facility, GCOFF*) для Близького Сходу та Північної Африки. Мотивація нового фінансового інструменту полягала в тому, що раніше країни із середніми рівнями доходу не мали доступу до багатостороннього фінансування розвитку з тим же рівнем пільговості, що й країни з низькими рівнями доходу¹⁶. Вплив сирійської кризи на Йорданію і Ліван – обидві країни із середніми рівнями доходу – виявив цей недолік нинішньої архітектури допомоги розвитку. Новий інструмент має надати пільгове фінансування країнам із середніми рівнями доходу, що прийняли велике число біженців, і насамперед – допомогти Йорданії і Лівану розв'язати проблему сирійських біженців¹⁷. До липня 2016р. ініціатива зібрала понад \$140 млн. перших грантових внесків, ще \$1 млрд. передбачався у вигляді позик, що забезпечило б нові внески¹⁸.

¹² Regional Refugee and Resilience Plan (посилання 10), p.5.

¹³ The Regional Refugee and Resilience Plan (3RP) in Response to the Syrian crisis, 'New appeal seeks continued support for Syrian refugees and countries hosting them', Press release, 5 Dec. 2016.

¹⁴ Amnesty International, 'Lebanon: refugee women from Syria face heightened risk of exploitation and sexual harassment', 2 Feb. 2016.

¹⁵ Regional Refugee and Resilience Plan (посилання 10).

¹⁶ Надання пільг свідчить про ступінь "м'якості" кредиту, зумовлюючи вигоду для позичальника, порівняно з позицією за ринковою ставкою.

¹⁷ Див. сайт *Global Concessional Financing Facility*, <<http://cff.mena financing.org/>>.

¹⁸ The World Bank, 'Concessional financing facility funds projects to support refugees and host communities impacted by the Syrian crisis', Press release, 28 July 2016.

Реагування ЄС

Хоча європейці часто називали сирійську кризу біженців, особливо у 2015р., також “європейською кризою біженців”, тема цього розділу – “примусове переміщення в нестабільних ситуаціях” – меншою мірою стосується ЄС. Держави-члени ЄС у цілому не вважаються нестабільними та не мають досвіду масового (за масштабами, ресурсами чи щільністю населення) примусового переміщення. Однак деякі місця, зокрема східні грецькі острови на кордоні з Туреччиною, могли б потрапити до цієї категорії. Водночас, ЄС уклав у 2016р. дві важливі політичні домовленості – з Туреччиною та Афганістаном – з питань біженців і надання притулку.

Спільна заява ЄС-Туреччина

У 2015р. ЄС відчув значне зростання числа біженців, які шукали притулку в його державах-членах. Переважна більшість біженців, які тікали до ЄС, прибули через Туреччину до Греції. Ситуація на окремих грецьких островах була неконтрольованою, тисячі людей загинули, намагаючись потрапити до Європи¹⁹. За перші три місяці 2016р. майже 170 тис. осіб перетнули Середземне море, понад 151 тис. з них – східним середземноморським маршрутом. Це значно більше за аналогічний показник перших трьох місяців 2015р. – 20 700 осіб²⁰.

У березні 2016р. ЄС і Туреччина погодили спільну заяву, згідно з якою влада Греції мала право висилати біженців та інших мігрантів, які прибувають до Греції після 20 березня, назад до Туреччини, змушуючи їх прохати притулку в Туреччині як у “першій країні притулку”. Також була досягнута домовленість, що Туреччина вживе всіх необхідних заходів для недопущення появи нових морських чи сухопутних маршрутів незаконної міграції з Туреччини до ЄС. У відповідь, крім пакета допомоги на мільярди євро та обіцянки візової лібералізації, держави-члени ЄС погодилися переселяти сирійських біженців безпосередньо з Туреччини і приймати з Туреччини одного сирійця на кожного сирійця, прийнятого Туреччиною з Греції. Станом на 15 червня 2016р., з Туреччини до ЄС було переселено лише 511 сирійських біженців²¹. Це фактично означає, що шукачів притулку радше не повертають до Туреччини, а переважно зупиняють і тримають у Туреччині, запобігаючи їх потраплянню до ЄС.

За даними ЄС, з березня по травень 2016р. число мігрантів, які перетнули Егейське море з Туреччини до грецьких островів, зменшилося на 95%²². За оцінкою ВКБ ООН, у 2016р. менше 362 тис. осіб перетнули Середземне море на шляху до Європи, що становить близько третини показника попереднього

¹⁹ Гріп Л. “Світова криза біженців і її вплив на Європу”. – *Щорічник СІПІ 2016*, підрозділ ІІ розділу 11.

²⁰ International Organization for Migration, ‘Mediterranean migrant arrivals in 2016: 169 846; Deaths: 620’, Press release, 1 Apr. 2016.

²¹ European Commission, ‘Implementing the EU-Turkey Statement-questions and answers’, Fact sheet, 15 June 2016.

²² European Commission (посилання 21).

року²³. Але, попри менше число бажаючих, число жертв у 2016р. зросло до 5 022 осіб – це новий “рекорд” і значне зростання, порівняно з 3 771 особою у 2015р.²⁴ Таке збільшення числа загиблих вважають прямим наслідком закриття східного середземноморського маршруту та спрямування потоку біженців і мігрантів на більш небезпечний центральний середземноморський маршрут²⁵.

Домовленість ЄС-Афганістан

ЄС після спільної заяви ЄС-Туреччина досяг політичної домовленості з афганським Урядом стосовно повернення шукачів притулку до Афганістану. У 2015р. Афганістан був другим найбільшим джерелом перших клопотань (178 тис.) про надання притулку в державах-членах ЄС, що значно більше, ніж кількість клопотань, поданих афганцями до ЄС у 2014р. (38 тис.)²⁶. Багато афганців прибули до Європи з Пакистану чи Ірану; майже 20% тих, хто прибув до грецьких островів у січні 2016р., ніколи не проживали в Афганістані²⁷. Намагаючись зменшити число афганських шукачів притулку в ЄС – і, можливо, побоюючись наслідків нової політики Пакистану стосовно решти афганських біженців (і вірогідного збільшення масштабів місцевого переміщення, небезпеки та насильства), – ЄС змусив Уряд Афганістану погодитися на дозвіл державам-членам ЄС депортувати необмежене число афганських шукачів притулку, зобов’язавши Афганістан приймати їх²⁸. Попередній варіант домовленості, про який стало відомо в березні 2016р., містив лімітну пропозицію у 80 тис. шукачів притулку. Однак, в остаточній домовленості, підписаній 2 жовтня, такий ліміт не згадувався²⁹. Як наслідок, половина всіх клопотань афганців про притулок у державах-членах ЄС у III кварталі 2016р. була відхилена – порівняно з 63% задоволених клопотань із загального числа, що надійшли за той же період, і 70% задоволених клопотань від афганців у III кварталі 2015р.³⁰ Крім того, у 2016р. з кількох держав-членів ЄС

²³ United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), ‘Mediterranean situation’, accessed 4 Jan. 2017.

²⁴ United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), ‘Mediterranean Sea: 100 people reported dead yesterday, bringing year total to 5 000’, 23 Dec. 2016.

²⁵ Про вплив змін у політиці на обрані маршрути див.: Katsifacis, C., ‘Asylum seeker and migrant flows in the Mediterranean adapt rapidly to changing conditions’, Migration Policy Institute, 22 June 2016.

²⁶ Eurostat, ‘Figure 2: Countries of origin of (non-EU) asylum seekers in the EU-28 member states, 2014 and 2015’, Asylum Statistics, accessed 4 Jan. 2017.

²⁷ Bowden, M., ‘Commentary’, United Nations in Afghanistan, Population Movement Bulletin, no.1, 22 Mar. 2016, p.1.

²⁸ European External Action Service, ‘Joint way forward on migration issues between Afghanistan and the EU’, 2 Oct. 2016.

²⁹ Rasmussen, S. E., ‘EU’s secret ultimatum to Afghanistan: accept 80 000 deportees or lose aid’, The Guardian, 28 Sep. 2016; European External Action Service (посилання 28).

³⁰ Eurostat, ‘First time asylum applicants and first instance decisions on asylum applications: fourth quarter 2016’, Asylum Quarterly Report (Eurostat: Dec. 2016), <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_quarterly_report#Decisions_on_asylum_applications>; Eurostat, Asylum Quarterly Report (Eurostat: Dec. 2015), <<http://ec.europa.eu/eurostat/documents/6049358/7005580/Asylum-Quarterly-Report-Q2-2015.pdf/1cb26blc-69ef-4f39-889f-da07862b414d>>, p.13.

багато афганців були депортовані³¹. Серед них були афганські чоловіки-гомосексуалісти, депортовані до Афганістану, де гомосексуалізм переслідується законом, – очевидно, їм порекомендували приховувати свою сексуальну орієнтацію від органів влади та повстанців³².

ЄС і Уряд Афганістану провели у жовтні 2016р. у Брюсселі спільну конференцію з питань Афганістану, де учасники підтримали план реформ, представлений афганським Урядом³³. Подібна конференція відбулася в Лондоні в січні 2010р.³⁴ В комюніке конференції 2010р. міститься, зокрема, зобов'язання з повернення та реінтеграції афганських біженців, включно зі зміцненням національних спроможностей прийому, з метою кращого планування і здійснення послідовної реінтеграції³⁵. Це нагадує про розбіжність між доброю обізнаністю керівництва стосовно викликів і ризиків повернення, з одного боку, і невідповідністю наступних політичних дій, з іншого.

³¹ Див., наприклад: Gossman, P., 'Why the European Union shouldn't deport Afghans', Human Rights Watch, 24 Jan. 2014; Rasmussen, S., 'First wave of Afghans expelled from EU states under contentious migration deal', The Guardian, 15 Dec. 2016.

³² Graham-Harrison, E., 'Deported gay Afghans told to "pretend to be straight"', The Guardian, 26 Feb. 2017.

³³ European Union, 'Brussels Conference on Afghanistan, partnership for prosperity and peace: communique of the participants', Press release, 5 Oct. 2016.

³⁴ Noormal, A. N., 'Conflict analysis: Afghanistan since 2001', Beyond Intractability, Sep. 2015.

³⁵ Afghanistan: The London Conference, 'Communique', 28 Jan. 2010, p.43.

IV. Висновки

ЛІНА ГРІП

Найтяжчі у світі кризи, пов'язані з переміщенням, як і раніше, характеризуються примусовими переміщеннями в нестабільних ситуаціях збройного насильства. У 2016р. спостерігалися нові випадки переміщення внаслідок збройного конфлікту, в т.ч. з нападами недержавних збройних угруповань та/або урядових сил на цивільних. Кризи, пов'язані з переміщенням, призвели до підвищеної небезпеки, напруженості та вразливості у постраждалих громадах. Серед найгірших наслідків – більша вразливість до ризиків, зокрема браку продовольства та загрози сексуальних наруг. Виходячи з уроків нинішніх криз, про які йдеться в цьому розділі, можна припустити, що досить гострими залишатимуться довготермінові проблеми із забезпеченням засобами існування, розселенням та реінтеграцією великого числа переміщених осіб. Такі кризи мірою їх розвитку будуть скоріш за все повторюваними, більшими за масштабами і складнішими для розв'язання.

З точки зору політики, ймовірно, зберігатиметься дворівневий підхід: (а) невідкладна гуманітарна реакція на надзвичайні ситуації (як показує практика залучення структур ООН); (б) більш тривалі заходи, спрямовані на підтримку економічних і, можливо, інших форм ліберального розвитку (зокрема, із залученням банків розвитку на Близькому Сході та в Північній Африці).

Відносно новою тенденцією є роль країн із середніми рівнями доходу (Йорданії, Лівану та Туреччини) як головних суб'єктів, що формують політичну реакцію на кризи, – через їх позицію як держав, що приймають багато біженців, особливо у зв'язку з сирійською кризою. Ці країни також тримають ключі до воріт Європи через їх географічну наближеність до неї. Схоже, що таке часткове зміщення розподілу тягаря з країн з низькими рівнями доходу до країн із середніми рівнями призвело до винесення на політичну арену питань біженців і переміщених осіб, про що свідчить спеціальний саміт ООН і новий фінансовий інструмент для БСПА.

Очевидно, нинішня дворівнева політична реакція ще не є достатньою для реального попередження чи розв'язання проблем масового переміщення в ситуаціях нестабільності та насильства. Розвиток у цьому напрямі вимагатиме кращого розуміння зв'язків між переміщенням, уразливістю та насильницьким конфліктом, а також мобілізації необхідної політичної волі та ресурсів для формування всеохопних, іноді загальносистемних рішень. І навпаки, погане розуміння таких зв'язків може призвести до вжиття різного роду репресивних заходів – зокрема, закриття кордонів чи примусової репатріації, – що можуть стати каталізаторами нестабільності та/або переміщення з потенційно небезпечними наслідками. Інший підхід, що загрожує підірвати чинну міжнародно-правову базу захисту біженців, полягає в пошуку політичних рішень – таких, наприклад, як спільні заяви ЄС-Туреччина та ЄС-Афганістан у 2016р. – без документальних чи юридичних підвалин.

8. Вивчення зв'язків між зміною клімату та насильницьким конфліктом

Загальний огляд

Виклики безпеці внаслідок зміни клімату є багатогранними та водночас такими, що завдають шкоди безпеці людини, суспільства та держави. Зміна клімату супроводжується коротко-, середньо- та довгостроковими наслідками, що зумовлює важливість часового аспекту. Крім того, вплив зміни клімату, зокрема, на продовольчу безпеку та безпеку водопостачання, дуже залежить від соціально-економічних умов, тобто в різних ситуаціях однаковий вплив може мати різні наслідки. Таким чином, зміна клімату ще більше погіршує вразливість людей і суспільств у всьому світі – з особливо тяжкими наслідками там, де ситуація й без того є нестабільною.

Одна з категорій викликів безпеці, що походять від зміни клімату, акцентує увагу на підвищенні ризику насильницького конфлікту. Впродовж минулих 10 років багато досліджень були присвячені вивченню зв'язку між кліматом і конфліктами та його впливу на формування політики – насамперед, у сферах зовнішніх відносин, безпеки та розвитку. У цьому розділі результати згаданих досліджень розглядаються з точки зору механізмів, що пов'язують зміну клімату з насильницьким конфліктом.

Ряд досліджень з питань зв'язку між змінами клімату і конфліктом присвячені Східній Африці, що робить цей регіон особливо цінним прикладом для системного вивчення згаданих механізмів (підрозділ I). Фокус на одному регіоні мінімізує похибки у випадку порівняння результатів різних досліджень з точки зору кліматичних умов та історії насильства. У підрозділі I розглядаються чотири механізми: (а) погіршення життєвого середовища; (б) динаміка міграції і змін мобільності у скотарстві; (в) тактичні міркування збройних угруповань; (г) використання елітою невдоволення на місцях. Якщо перші два механізми стосуються переважно причин конфлікту, то два останні – зміни динаміки конфлікту. Ця відмінність показує, що механізми взаємодіють і доповнюють один одного; це треба враховувати під час формування політичної реакції на події з метою пом'якшення ризику пов'язаних з кліматом конфліктів.

Останнім часом зростає увага до вивчення катастроф, викликаних погодними явищами (далі – погодних катастроф), з метою аналізу механізмів взаємозв'язку між змінами клімату та насильницьким конфліктом. Досліджуючи найжахливіші стихійні лиха 2000-2016рр., включно з тропічним циклоном Наргіз у М'янмі (2008р.) та аномальною спекою в північній півкулі (2010р.), можна виявити не лише механізми, що пов'язують екстремальні погодні умови з насильницьким конфліктом, але й механізми

стимулювання до мирного їх вирішення (підрозділ II). Виявлено чотири такі механізми. Перші два пов'язані зі зростанням ризику насильницького конфлікту – з боротьбою за обмежені ресурси та неефективністю інститутів врегулювання конфлікту. Третій механізм показує, як стихійні лиха в охоплених конфліктом районах іноді сприяють зміцненню згуртованості суспільства та забезпечують співпрацю, замість поглиблення триваючого конфлікту. Четвертий механізм акцентує увагу на соціальній динаміці після катастроф, якій в окремих випадках бракує чіткого спрямування, в сенсі збільшення чи зменшення ризику насильницького конфлікту після погодного катаклізму.

Загалом, цей розділ допомагає краще зрозуміти зв'язок між кліматом і конфліктом. У ньому обговорюються деякі приклади впливу зроблених висновків на політичні рішення. У центрі обговорення – важливість пом'якшення негативних наслідків впливу зміни клімату на життєві умови, а також – потреба в адекватних механізмах розв'язання конфліктів. У цьому розділі показано, що зміна клімату не обов'язково зумовлює насильницький конфлікт. Однак ефект людської діяльності пронизує кожен крок у ланцюжку від зміни клімату до насильницького конфлікту. Це дає основу для досліджень шляхів досягнення і збереження миру в умовах численних викликів, в т.ч. зміни клімату. Крім того, це підкреслює важливість комплексного підходу до реагування на виклики, що зумовлені зв'язками між зміною клімату та насильницьким конфліктом, такими як політика та діяльність з пом'якшення впливу зміни клімату, запобігання насильницьким конфліктам, зменшення наслідків катастроф і сприяння суспільному розвитку. Деякі важливі перші кроки вже зроблені, зокрема: у вересні 2015р. ухвалені Цілі сталого розвитку ООН; у грудні 2015р. – укладена Паризька угода стосовно зміни клімату; у травні 2016р. – зобов'язання Світового гуманітарного саміту. Численні свідчення викликів, пов'язаних зі змінами клімату, а також приклади можливостей уникнути згубних наслідків демонструють корисність більш цілеспрямованої активізації таких зусиль.

МАЛІН МОБЙОРК

I. Дослідження зв'язку між кліматом і конфліктом: приклад Східної Африки

МАЛІН МОБЙОРК

Вступ

2016р. був рекордно спекотним, із середньою температурою поверхні Землі приблизно на 1,1°C вище рівня кінця XIX століття. Потепління останніми 35 роками було найбільшим, а на період після 2001р. припали 16 із 17 найспекотніших років¹. Зростання температури було особливо помітним в Арктиці – відхилення від норми взимку 2016-2017рр. сягало 25°C²; розмір арктичної полярної снігової шапки також зменшився до рекордного рівня³.

У 2016р. продовжували зростати масштаб і кількість природних катаклізмів. У деяких місцях вони проявлялись у вигляді злив і повеней, в інших – періодів спеки. Аномально довгі посухи у 2016р. вражали Каліфорнію у США, південно-західний Китай і Східну Африку. Вплив цих явищ і кліматичних змін часто має важкі наслідки для здоров'я й умов життя. Крім оцінювання впливу наслідків кліматичних змін на безпеку людини та суспільства в різних частинах світу, вчені та політичні діячі дедалі частіше пов'язують їх із підвищенням ризику насильницького конфлікту, особливо в небезпечних і конфліктних середовищах⁴.

Упродовж минулих 10 років у рамках численних досліджень вивчався зв'язок між зміною клімату та насильницьким конфліктом. У багатьох дослідженнях наводяться свідчення впливу зміни клімату на насильницький конфлікт у постраждалих від зміни клімату районах або поблизу них, але в більшості академічних досліджень виявити чітку закономірність для різних випадків не вдалося⁵. Водночас існує загальне розуміння, що ці дослідження не позбавлені певних теоретичних і методичних недоліків⁶. Тому деякі дослідники наголошують на необхідності зосередитися на механізмах можливого впливу зміни клімату на ризик насильницького конфлікту чи динаміку

¹ National Aeronautics and Space Administration (NASA), 'NASA, NOAA data show 2016 warmest year on record globally', Global Climate Change, 17 Jan. 2017.

² Samenow, J., 'It's about 50 degrees warmer than normal near the North Pole, yet again', Washington Post, 10 Feb. 2017.

³ National Snow and Ice Data Center, 'Arctic sea ice maximum at record low for third straight year', 22 Mar. 2017.

⁴ Adger, W.N. et al., 'Human security', Intergovernmental Panel on Climate Change, *Climate Change 2014, Impacts, Adaptation, and Vulnerability, Part A: Global and Sectoral Aspects, Working Group II Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (Cambridge University Press: Cambridge, 2014).

⁵ Salehyan, I., 'Climate change and conflict: making sense of disparate findings', *Political Geography*, vol.43 (Nov. 2014), pp.1-5; Buhaug, H., 'Climate-conflict research: some reflections on the way forward', *WIREs Climate Change*, vol.6, no.3 (May/June 2015), p.269.

⁶ Meierding, E., 'Climate change and conflict: avoiding small talk about the weather', *International Studies Review*, vol.15, no.2 (June 2013), pp.185-203; Ide, T., 'Research methods for exploring the links between climate change and conflict', *WIREs Climate Change*, vol.8, no.2 (May/June 2017); Salehyan (посилання 5); Buhaug (посилання 5).

триваючих воєнних дій⁷. Вони стверджують, що краще розуміння цих механізмів підвищує можливість урахування супутніх факторів, що впливають на соціальні наслідки зміни клімату. Тому краще знання цих механізмів є важливим для вдосконалення досліджень зв'язку між кліматом і конфліктом (далі – зв'язок “клімат-конфлікт”) і дозволяє покращити політику, оскільки глибше розуміння механізмів дає можливість виробити ефективні стратегії попередження чи розв'язання конфліктів, пов'язаних зі зміною клімату⁸. У цьому підрозділі такі механізми оцінюються в рамках огляду досліджень зв'язку “клімат-конфлікт” у Східній Африці⁹. Спочатку подається огляд загальних досліджень клімату та конфлікту.

Загальний огляд даних про зміну клімату та насильницькі конфлікти

Упродовж минулих 10 років дедалі частіше досліджувалися питання: чи існує зв'язок “клімат-конфлікт”, і за яких умов зміна клімату пов'язана чи може бути пов'язана з насильницьким конфліктом. Деякі з цих досліджень вивчають прямий зв'язок між кліматичними показниками (опадами, температурою) та наслідками насильницького конфлікту. Інші – зосереджуються на впливі зміни клімату на життєве середовище, а також розглядають фактори, що підвищують ризик насильницького конфлікту, зокрема: низький рівень економічного зростання у розрахунку на душу населення, економічні потрясіння, слабкі державні інститути¹⁰.

Загалом, дослідження клімату та конфліктів ще не виявили зв'язку “клімат-конфлікт” на рівні закономірності. Наявні дослідження показують, що зміна клімату *іноді* пов'язана з підвищенням ризику чи зміною динаміки насильницького конфлікту¹¹. Водночас, є кілька прикладів начебто суперечливих висновків в окремих дослідженнях¹². Огляди кількісних досліджень

⁷ Термін “механізм” вжито для позначення процесу, що пов'язує конкретні умови з конкретними результатами. В цьому розділі розглядається процес, що пов'язує зміни клімату з соціальними наслідками насильницького конфлікту, не обмежуючись простим причинно-наслідковим зв'язком зміни клімату та насильницького конфлікту. Див., наприклад: Seter, H., ‘Connecting climate variability and conflict: implications for empirical testing’, *Political Geography*, vol.53 (July 2016), pp.1-9; Seter, H., Theisen, O.M. and Schilling, J., ‘All about water and land? Resource-related conflicts in East and West Africa revisited’, *GeoJournal* (Dec. 2016); Meierding (посилання 6); Buhaug (посилання 5).

⁸ Vivekananda, J., Schilling, J. and Smith, D., ‘Climate resilience in fragile and conflict-affected societies: concepts and approaches’, *Development in Practice*, vol.24, no.4 (2014), pp.487-501.

⁹ van Baalen, S. and Mobjork, M., *A Coming Anarchy? Pathways from Climate Change to Violent Conflict in East Africa*, Research Report (Stockholm University/SIPRI/Swedish Institute of International Affairs: Stockholm, 2016). Див. також: van Baalen, S. and Mobjork, M., ‘Climate change and violent conflict in East Africa: integrating quantitative and qualitative research to probe the mechanisms’, *International Studies Review* (forthcoming).

¹⁰ Adger et al. (посилання 4).

¹¹ Nordas, R. and Gleditsch, N. P., ‘Climate change and conflict’, *Political Geography*, vol.26, no.6 (Aug. 2007), pp.627-638; Gleditsch, N. P., ‘Whither the weather? Climate change and conflict’, *Journal of Peace Research*, vol.49, no.1 (Jan. 2012), pp.3-9; Gemenne, F. et al., ‘Climate and security: evidence, emerging risks, and a new agenda’, *Climatic Change*, vol.123, no.1 (Mar. 2014), pp.1-9; Salehyan (посилання 5).

¹² Див., наприклад: Burke, M.B. et al., ‘Warming increases the risk of civil war in Africa’, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol.106, no.49 (Dec. 2009), pp.20 670-74; Buhaug H., ‘Climate not to blame for African civil wars’, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol.107, no.38 (Sep. 2010), pp.16 477-82.

також свідчать про цю невідповідність¹³. У доповіді з оцінкою опублікованих досліджень, підготовленої у 2014р. Міжурядовою комісією з питань зміни клімату (*Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC*), що працює під егідою ООН, свідчення прямого зв'язку “клімат-конфлікт” названі “суперечливими”. Однак там само зазначено, що дослідження опосередкованих наслідків підтверджують залежність уже відомих чинників насильницького конфлікту (економічних потрясінь, слабкості державних інститутів) від наслідків зміни клімату¹⁴. Отже, ці висновки підкреслюють важливість розгляду впливів зміни клімату на суспільства і взаємозв'язку цих впливів з уразливими, залежно від ситуації, сферами. Це порушує питання про широту дослідження цих питань у наявній літературі.

Як зазначено вище, є загальне розуміння теоретичних і методичних недоліків дослідницької літератури з питань клімату та конфліктів¹⁵. Деякі з цих недоліків пов'язані з відбором даних, тривалістю досліджуваного періоду та методами аналізу вразливих, залежно від ситуації, сфер. Але дослідження зв'язку “клімат-конфлікт” з часом дедалі більше ускладнюються. На зміну першим спробам дослідити кореляцію кліматичних змінних – насамперед, температури та опадів – з початком насильницького конфлікту, який часто розуміли як конфлікт високої інтенсивності, такий, як громадянська війна, – прийшов більш досконалий і ретельний аналіз. Його поява зумовлена ширшим розумінням насильницького конфлікту та охоплює, в т.ч. як громадський конфлікт, так і інші форми конфліктів низької інтенсивності. Більша увага стала надаватися вивченню наслідків зміни клімату, а не змін кліматичних показників, а також розгляду вразливих, залежно від ситуації, сфер. Така зміна потрібна, оскільки стрибки температури чи опадів самі по собі не створюють напруженість у суспільстві; напруженість створює радше вплив цих змін на життя людей. Таким чином, аналіз конфлікту, що враховує вразливі, залежно від ситуації, сфери та можливості адаптації, має ключове значення для вивчення впливів зміни клімату на суспільство¹⁶.

Однак більшої уваги до впливу клімату та вразливих, залежно від ситуації, сфер, а також ширшого розуміння насильницького конфлікту недостатньо

¹³ Див., наприклад: Hsiang, S.M., Burke, M.B. and Miguel, E., ‘Quantifying the influence of climate on human conflict’, *Science* (13 Sep. 2013); Buhaug, H., ‘One effect to rule them all? A comment on climate and conflict’, *Climatic Change*, vol.127, no.3 (Dec. 2014), pp.391-397.

¹⁴ Adger et al. (посилання 4), p.758; Koubi, V. et al., ‘Do natural resources matter for interstate and intrastate armed conflict?’, *Journal of Peace Research*, vol.51, no.2 (2014), pp.227-243; Bergholt, D. and Lujala P., ‘Climate-related natural disasters, economic growth, and armed civil conflict’, *Journal of Peace Research*, vol.49, no.1 (2012), pp.147-162.

¹⁵ Ide, T. and Scheffran, J., ‘On climate, conflict and cumulation: suggestions for integrative cumulation of knowledge in the research on climate change and violent conflict’, *Global Change, Peace & Security*, vol.26, no.3 (2014), pp.263-279; Meierding (посилання 6); Salehyan (посилання 5); Buhaug (посилання 5).

¹⁶ Steinbruner, J.D., Stern, p.C. and Husbands, J.L. (eds), *Climate Change and Social Stress: Implications for Security Analysis* (National Academies Press: Washington, DC, 2013); Klein, R.J.T. et al., ‘Adaptation opportunities, constraints, and limits’, *Intergovernmental Panel on Climate Change, Climate Change 2014, Impacts, Adaptation, and Vulnerability, Part A: Global and Sectoral Aspects, Working Group II Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (Cambridge University Press: Cambridge, 2014), pp.899-943.

Врізка 8.1. Зміна клімату та часові рамки

Міжурядова комісія з питань зміни клімату визначає “зміну клімату” як “зміну стану клімату, яку можна виявити ... через зміни та (чи) змінність його середніх показників, і яка зберігається тривалий час – як правило, кілька десятиліть або й довше”. Це означає, що для дослідження зміни клімату рамки досліджуваного періоду мають становити щонайменше 20-30 років. Дуже мало досліджень зв’язку “клімат-конфлікт” охоплюють таку тривалу перспективу, зосереджуючись натомість на швидких кліматичних змінах. Це означає, що аналіз не враховує зміни клімату в часі, в т.ч. зростання інтенсивності, тривалості та/або частоти таких кліматичних явищ, як раптові екстремальні погодні явища чи поступово прогресуючі посухи. Короткостроковий підхід, що домінує в дослідженнях клімату та конфлікту, усуває не лише можливість вивчення довгострокових наслідків зміни клімату, але й здатність урахувати віддалений ефект і зворотні зв’язки.

Джерела: Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate Change 2014: Synthesis Report* (IPCC: Geneva, 2014), p.120.

для того, аби мати чітке розуміння зв’язку між зміною клімату та насильницьким конфліктом. Слід звернути увагу й на іншу групу недоліків, а саме: (а) теоретичні пояснення, на яких ґрунтуються емпіричні дослідження та вибір даних; (б) складність емпіричного виявлення зв’язку між структурними факторами (зміною клімату) та такими окремими соціальними наслідками, як насильницькі конфлікти. Загалом, кількісні дослідження не здатні теоретично обґрунтувати, яким чином і за яких обставин вплив зміни клімату призведе до підвищення ризику насильницького конфлікту¹⁷.

Науковий аналіз зміни клімату та насильницьких конфліктів ґрунтується на кількісних і якісних дослідницьких підходах. Однак в оглядах чи мета-аналізі відповідної літератури спостерігається помітний дисбаланс на користь кількісних досліджень¹⁸. Окремі дослідники визнають цей дисбаланс і підкреслюють потребу більшої уваги до якісних і комплексних досліджень (що використовують як кількісні, так і якісні підходи), що є особливо корисними для теоретичного обґрунтування зв’язку “клімат-конфлікт”¹⁹. Один із способів зробити це – подивитися на механізми, за допомогою яких зміна клімату може впливати на ризик виникнення насильницького конфлікту чи динаміку вже триваючих бойових дій²⁰. Оцінюючи ці механізми, слід застосовувати як якісні, так і кількісні методи. Якісні методи є особливо важливими, оскільки вони враховують численні супутні фактори, тоді як кількісні – можуть допомогти виявити закономірності для різних випадків. Тому слід ретельно поєднувати кількісні та якісні дослідження. Новітня література про підходи на основі поєднання цих методів допомагає кращому теоретичному розумінню механізмів зв’язку між зміною клімату та насильницьким конфліктом²¹.

¹⁷ Buhaug (посилання 5).

¹⁸ Т.Іде (*T.Ide*) та Дж.Шефран (*J.Scheffran*) зазначають, що лише у двох із шести оглядових статей в поважних журналах описуються кількісні дослідження. Див.: Ide and Scheffran (посилання 15), p.270; Ide (посилання 6).

¹⁹ Buhaug (посилання 5); Salehyan (посилання 5).

²⁰ Meierding (посилання 6); Buhaug (посилання 5); Seter (посилання 7).

²¹ Seter (посилання 7); van Baalen and Mobjork, *A Coming Anarchy? Pathways from Climate Change to Violent Conflict in East Africa* (посилання 9); Ide and Scheffran (посилання 15).

Ключові аспекти, які треба врахувати під час аналізу механізмів

Розгляд механізмів є критично важливим для з'ясування того, у який спосіб зміна клімату може призвести до насильства, та за яких умов це може статися. Механізми характеризують процес, що пов'язує зміну клімату з соціальними наслідками насильницького конфлікту, не обмежуючись простим причинно-наслідковим зв'язком зміни клімату та насильницького конфлікту. Попередні дослідження виявили три ключові аспекти, що вимагають додаткової уваги під час аналізу механізмів зв'язку між зміною клімату та насильницьким конфліктом: часовий, просторовий і суспільно-політичний²². Перший, часовий аспект, має важливе значення для аналізу зміни клімату, що охоплює коротко-, середньо- та довгострокові наслідки (врізка 8.1). Другий, просторовий аспект, є важливим з огляду на транскордонний характер наслідків зміни клімату: наприклад, опади в одному місці можуть спричинити суспільно-економічні наслідки в іншому. Третій аспект визначає залежність наслідків зміни клімату від суспільно-політичної ситуації і здатності постраждалих впоратися зі змінами або адаптуватися до них. Дослідники загалом погоджуються, що ці три аспекти треба розглядати під час будь-якого глибокого аналізу зв'язку “клімат-конфлікт”. Дійсно, багато очевидних суперечностей в літературі, схоже, зумовлені неспроможністю належним чином розглянути всі ці аспекти²³.

Попри інтерес дослідників до механізмів, було мало спроб використати цю форму аналізу повною мірою. Найвні приклади таких досліджень різняться за регіональною спрямованістю та підходами до вибору предмета аналізу²⁴. Механізми, що досліджувалися, також є різними, але стосуються переважно браку ресурсів, економічних умов і міграції. У наступному підрозділі наводяться головні висновки одного з цих досліджень – системного вивчення механізмів зв'язку зміни клімату та насильницьких конфліктів у Східній Африці.

Механізми зв'язку зміни клімату та насильницького конфлікту: приклад Східної Африки²⁵

Тут аналізуються механізми, що пов'язують зміну клімату з насильницьким конфліктом, із зосередженням уваги на тому, *яким чином і за яких обставин* зміна клімату збільшує ризик насильницького конфлікту чи погіршує

²² Salehyan (посилання 5); Buhaug (посилання 5); Seter (посилання 7); van Baalen and Mobjork, *A Coming Anarchy? Pathways from Climate Change to Violent Conflict in East Africa* (посилання 9).

²³ Salehyan (посилання 5); Buhaug (посилання 5).

²⁴ Див., зокрема: Barnett, J. and Adger, W.N., ‘Climate change, human security and violent conflict’, *Political Geography*, vol.26, no.6 (Aug. 2007), pp.639-655; Koubi, V. et al., ‘Climate variability, economic growth, and civil conflict’, *Journal of Peace Research*, vol.49, no.1 (Jan. 2012), pp.113-127; Seter, Theisen and Schilling (посилання 7); Ide, T., ‘Why do conflicts over scarce renewable resources turn violent? A qualitative comparative analysis’, *Global Environmental Change*, vol.33 (July 2015), pp.61-70; Seter (посилання 7); van Baalen and Mobjork, *A Coming Anarchy? Pathways from Climate Change to Violent Conflict in East Africa* (посилання 9).

²⁵ Розгляд цього питання побудований на дослідженні С.ван Баалена (S.van Baalen) та М.Мобйорк (*M.Mobjork*). Деталі методів та аналізу, включно з посиланнями на всі проаналізовані статті, див.: van Baalen and Mobjork, *A Coming Anarchy? Pathways from Climate Change to Violent Conflict in East Africa* (посилання 9).

динаміку триваючих сутичок, а не на тому, *чи* є вона причиною цього²⁶. Аналіз охоплює один регіон – Східну Африку, яка була предметом ряду досліджень з питань зв'язку “клімат-конфлікт”. Зосередженість на одному регіоні мінімізує похибки у випадку порівняння результатів різних досліджень з точки зору кліматичних умов та історії конфлікту. Емпіричні дані взяті із 44 наукових статей, в яких з використанням як кількісної, так і якісної методик досліджується зв'язок між зміною клімату та насильницьким конфліктом у Східній Африці²⁷.

Література на тему зміни клімату та насильницьких конфліктів у Східній Африці показує, що зміни кількості опадів, посухи, зміни в рослинному покриві та дедалі більше виснаження ресурсів сприяли виникненню різних видів насильницьких конфліктів²⁸. Цей зв'язок є особливо помітним у випадках конфліктів за участі скотарів. Дослідження окремого прикладу також показує, що конфлікти з приводу місцевих ресурсів іноді переростають у більш інтенсивну боротьбу за владу – аж до громадянської війни. Це не означає, що зміна клімату автоматично спричиняє насильницький конфлікт – головними чинниками тут часто є політичні, соціальні та економічні умови. У літературі можна виявити чотири взаємопов'язані механізми, що визначають за яких причин та умов зміна клімату підвищувала ризик насильницького конфлікту у Східній Африці: (а) погіршення життєвого середовища; (б) міграція і зміна динаміки мобільності у скотарстві; (в) тактичні міркування збройних угруповань; (г) використання елітою невдоволення на місцях. Ці механізми можна поділити на дві категорії. Перші два механізми стосуються переважно причин конфлікту, тоді як два останні – зміни динаміки конфлікту.

Погіршення життєвого середовища

Погіршення життєвого середовища є ключовим моментом у вивченні зв'язку клімату та конфліктів у Східній Африці. Оскільки велика частина місцевого населення займається незрошуваним землеробством і скотарством, то негативні наслідки змін клімату для умов життя людей можуть бути серйозними²⁹. Коли зміни в довіллі поєднуються з іншими труднощами в отриманні засобів існування, зокрема з політичною маргіналізацією, певні групи населення можуть бути більш схильними до розв'язання конфліктів шляхом насильства над іншими чи силового забезпечення доступу до ресурсів.

²⁶ Термін “насильницький конфлікт” є загальним і стосується всіх видів збройного конфлікту, крім міждержавного. Він визначається як “навмисні насильницькі дії, вчинені урядом чи організованим або напіворганізованим угрупованням проти державних сил, інших організованих або напіворганізованих угруповань чи цивільних”. Див.: van Baalen and Mobjork, *A Coming Anarchy? Pathways from Climate Change to Violent Conflict in East Africa* (посилання 9), p.8.

²⁷ Ці статті були відібрані під час комплексного пошуку за ключовими словами, що стосувалися різних кліматичних показників і наслідків, а також різних форм насильницького конфлікту. Докладніше про процес пошуку див.: van Baalen and Mobjork, *A Coming Anarchy? Pathways from Climate Change to Violent Conflict in East Africa* (посилання 9).

²⁸ van Baalen and Mobjork, *A Coming Anarchy? Pathways from Climate Change to Violent Conflict in East Africa* (посилання 9).

²⁹ Raleigh, C. and Kniveton, D., ‘Come rain or shine: an analysis of conflict and climate variability in East Africa’, *Journal of Peace Research*, vol.49, no.1 (Jan. 2012), p.54.

У літературі на тему клімату та конфліктів у Східній Африці часто пропонуються два пояснення погіршення життєвого середовища: (а) втрата доходів від землеробства; (б) втрата доходів від скотарства. Обидва пояснення ґрунтуються на понятті зменшення вартості невикористаних можливостей (альтернативних витрат)³⁰. Це означає, що погіршення життєвого середовища пов'язане з підвищеним ризиком насильницького конфлікту через те, що люди вважають чи діють так, ніби від застосування насильства чи приєднання до озброєних угруповань вони втратять менше, ніж від загрози втрати засобів існування. Це не означає, що насильство є неминучим, чи що екологічні зміни обов'язково ведуть до погіршення життєвого середовища. Натомість це показує, що ризик насильства зростає в місцях, які характеризуються високою уразливістю до наслідків зміни клімату та тісною залежністю між якістю життєвого середовища та матеріальним прибутком.

Як прикладні, так і статистичні дослідження, описані у вивчених публікаціях, показують, що ризик насильницького конфлікту у Східній Африці зростає саме в ті періоди, коли кліматичні умови є несприятливими для землеробства і скотарства³¹. Наслідками дуже високих температур у регіоні є падіж худоби і втрати врожаю. Зокрема, дослідження показують, що посухи змушують скотарів у таких країнах, як Сомалі, Південний Судан і Судан, продавати більше худоби, що спричиняє падіння цін на неї. Це зумовлює економічний спад і робить людей більш схильними до крадіжок худоби чи приєднання до збройних угруповань³². Дослідження виявили подібний ефект у Кенії, де в районі Туркана, приміром, насильство, пов'язане з викраданням худоби, зростає у надзвичайно посушливі місяці. Таке насильство може бути пов'язане із загостренням боротьби за природні ресурси серед скотарів³³.

Загалом виявлено, що погіршення життєвого середовища насамперед збільшує ризик менш інтенсивних форм насильницьких конфліктів, зокрема, крадіжок худоби і конфліктів між громадами. Крім того, дослідження показують, що цей ризик є вищим в уразливих громадах, які вже зазнавали насильства³⁴. Залежно від здатності пристосовуватися до змін та ступеня

³⁰ Miguel, E., Satyanath, S. and Serengenti, E., 'Economic shocks and civil conflict: an instrumental variables approach', *Journal of Political Economy*, vol.112, no.4 (Aug. 2004), pp.725-753.

³¹ Ember, C.R. et al., 'Rain and raids revisited: disaggregating ethnic group livestock raiding in the Ethiopian-Kenyan border region', *Civil Wars*, vol.16, no.3 (2014), pp.300-327; O'Loughlin, J. et al., 'Climate variability and conflict risk in East Africa, 1990-2009', *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol.109, no.45 (Nov. 2012), pp.18 344-349; Raleigh and Kniveton (посилання 29); Maystadt, J.-F., Calderone, M. and You, L., 'Local warming and violent conflict in North and South Sudan', *Journal of Economic Geography*, vol.15, no.3 (May 2015), pp.649-671.

³² Maystadt, J.-F. and Ecker, O., 'Extreme weather and civil war: does drought fuel conflict in Somalia through livestock price shocks?', *American Journal of Agricultural Economics*, vol.96, no.4 (2014), pp.1157-1182.

³³ Ember, C.R. et al., 'Livestock raiding and rainfall variability in Northwestern Kenya', *Civil Wars*, vol.14, no.2 (2012), pp.159-181.

³⁴ Див., наприклад: Schilling, J., Opiyo, F.E.O. and Scheffran, J., 'Raiding pastoral livelihoods: motives and effects of violent conflict in North-Western Kenya', *Pastoralism*, vol.2 (Dec 2012), pp.1-16; Ember et al. (посилання 31); Ide, T. et al., 'On exposure, vulnerability and violence: spatial distribution of risk factors for climate change and violent conflict across Kenya and Uganda', *Political Geography*, vol.43 (Nov. 2014), pp.68-81.

уразливості, громади можуть витримувати погіршення життєвого середовища різні проміжки часу. Насильство не настає автоматично, коли життя людей погіршується, а спільні дії з розв'язання проблем погіршення довкілля можуть іноді покращити взаємини між різними групами³⁵. Тому в інтересах досліджень і політики треба прагнути кращого розуміння, чому окремі громади є стійкими, а інші – ні.

Динаміка міграції і змін мобільності у скотарстві

Цей другий механізм визначає, яким чином кліматичні та екологічні зміни впливають на динаміку міграції і змін мобільності у скотарстві. Хоча точно визначити роль зміни клімату у прийнятті рішень скотарів стосовно міграції вдається рідко – зокрема через те, що ці зміни впливають і на інші чинники такої міграції, – але в тому, що зміна клімату впливає на масштаби міграції, наявна література засвідчує широку згоду³⁶. Швидкість впливу зміни клімату на життєве середовище зумовлює різну динаміку міграції і змін мобільності у скотарстві. Такі раптові явища, як повені, зазвичай викликають негайне та часто тимчасове переміщення скотарів з худобою, тоді як повільно прогресуючі явища, зокрема посухи, часто спричиняють кругову міграцію, тобто постійний рух між різними регіонами. Міграція також тісно пов'язана з адаптацією: при цьому, міграція одночасно є як засобом адаптації до погіршення життєвого середовища, так і реакцією на невдалу адаптацію³⁷.

Дослідження клімату та конфліктів на прикладі Східної Африки показує, що міграція у скотарстві може збільшувати ризик насильницького конфлікту двома взаємопов'язаними способами. По-перше, в районах, що особливо потерпають від браку ресурсів, високий рівень імміграції може накладати додатковий тягар на економічну ресурсну базу, що збільшує ризик конфліктів з приводу місцевих ресурсів. Дослідження показують, що рух скотарів з худобою до місць, багатших на воду та пасовища, є особливо важливою рисою динаміки міграції і змін мобільності, оскільки це веде до загострення боротьби за ресурси³⁸. Такі конфлікти траплялись як між різними групами кочових скотарів, так і між групами кочівників і місцевим населенням. По-друге, що тісно пов'язане з першим, динаміка міграції і змін мобільності у скотарстві пов'язана насамперед з насильницьким конфліктом у громадах, де немає інститутів спільного розв'язання конфліктів³⁹. Групи скотарів мігрують,

³⁵ Ide and Scheffran (посилання 15), p.274.

³⁶ Foresight, Migration and Global Environmental Change: Future Challenges and Opportunities, Final Project Report (Government Office for Science: London, 2011); Brzoska, M. and Fröhlich, C., 'Climate change, migration and violent conflict: vulnerabilities, pathways and adaptation strategies', Migration and Development, vol.5, no.2 (2016), pp.190-210.

³⁷ Brzoska and Fröhlich (посилання 36), p.198.

³⁸ Lee, J.R., Climate Change and Armed Conflict: Hot and Cold Wars (Routledge: Abingdon, 2009); Adem, T.A. et al., 'Dangerous geography: spatial distribution of livestock raiding in Northwestern Kenya', Ethnology, vol.51, no.1 (2012), pp.1-29; Ember et al. (посилання 33); Ember et al. (посилання 31); Detges, A., 'Close-up on renewable resources and armed conflict: the spatial logic of pastoralist violence in Northern Kenya', Political Geography, vol.42 (Sep. 2014), pp.57-65.

³⁹ De Juan, A., 'Long-term environmental change and geographical patterns of violence in Darfur, 2003-2005', Political Geography, vol.45 (Mar. 2015), pp.22-33.

використовуючи мобільність як стратегію адаптації, аби уникнути негативного впливу сезонних змін клімату. Коли такі групи рухаються традиційними міграційними маршрутами, вони, як правило, домовляються про доступ до певної території і дотримуються домовленостей за звичаєвим правом⁴⁰. Але коли екологічні умови змінюються, вони вдаються до пошуку нових шляхів міграції, де таких домовленостей може не бути чи де місцеве населення може бути не здатне впоратись із зростаючим тиском на ресурси, що підвищує ризик насильства. Ця закономірність спостерігається в усьому регіоні, особливо в Ефіопії, Кенії, Південному Судані та Судані.

Кілька досліджень зазначають важливу деталь: динаміка міграції і змін мобільності у Східній Африці найбільшою мірою пов'язана з насильницьким конфліктом у районах, відносно багатших на ресурси, де умови життєдіяльності є загалом кращими. Це спричиняє певну збентеженість серед дослідників і веде до суперечливих висновків⁴¹. Однак уважне вивчення тенденцій поширення відповідних змін на різні географічні райони може розв'язати цей казус: посухи впливають на динаміку міграції та мобільності через спрямування міграційних потоків до багатих на ресурси районів, де розгортається найзапекліша боротьба за ресурси – аж до насильницьких конфліктів⁴². При цьому, головною причиною конфлікту залишається погіршення життєвого середовища, але воно діє через механізми динаміки міграції і змін мобільності.

Тактичні міркування збройних угруповань

Два згадані вище механізми зосереджуються на шляхах перетворення зміни клімату на каталізатор насильницького конфлікту. Проте, в ряді досліджень вивчаються питання впливу погодних явищ і кліматичних змін на динаміку триваючих конфліктів через тактичні міркування збройних угруповань⁴³.

Більшість досліджень зв'язку “клімат-конфлікт” у Східній Африці зосереджуються на насильстві, пов'язаному зі скотарством. Дослідження показують, як погодні явища і зміна клімату впливають на тактичні міркування збройних угруповань, з точки зору забезпечення скритності та мобільності сил і засобів⁴⁴. Кілька досліджень також засвідчують, що насильство, пов'язане зі скотарством, зростає у сезон дощів. Розмови зі скотарями в Кенії дають

⁴⁰ Adano, W.R. et al., ‘Climate change, violent conflict and local institutions in Kenya’s drylands’, *Journal of Peace Research*, vol.49, no.1 (2012), p.74; Linke, A.M. et al., ‘Rainfall variability and violence in rural Kenya: investigating the effects of drought and the role of local institutions with survey data’, *Global Environmental Change*, vol.34 (Sep. 2015), p.38.

⁴¹ Theisen, O.M., Holtermann, H. and Buhaug, H., ‘Climate wars? Assessing the claim that drought breeds conflict’, *International Security*, vol.36, no.3 (winter 2011/12), pp.79-106. Див. також: Salehyan (посилання 5).

⁴² De Juan (посилання 39).

⁴³ Meier, P., Bond, D. and Bond, J., ‘Environmental influences on pastoral conflict in the Horn of Africa’, *Political Geography*, vol.26, no.6 (Aug. 2007), pp.716-35; Witsenburg, K.M. and Adano, W.R., ‘Of rain and raids: violent livestock raiding in Northern Kenya’, *Civil Wars*, vol.11, no.4 (Dec. 2009), pp.514-38; Adano et al. (посилання 40); Adem et al. (посилання 38); Raleigh and Kniveton (посилання 29); Ember et al. (посилання 31).

⁴⁴ Witsenburg and Adano (посилання 43).

деякі пояснення цього: сезон дощів – це зручний час для крадіжок худоби, оскільки немає браку кормів і води, а худоба є ситою і дужою⁴⁵. Зв'язок між рясною рослинністю і зростанням насильства, пов'язаного з викраданням худоби, простежується, зокрема, в Кенії, Уганді, та під час збройних конфліктів в Ефіопії, Сомалі, Південному Судані та Судані.

Дослідження, які свідчать про зростання насильства в сезон дощів, були взяті як доказ того, що наявність ресурсів підвищує ризик насильницького конфлікту⁴⁶. Це контрастує з наведеними вище висновками про те, що насильницький конфлікт посилюється, коли кліматичні умови є несприятливими для землеробства і скотарства. Однак уважніший аналіз показує, що причиною розбіжностей є розгляд різних аспектів насильницького конфлікту: наведені вище дослідження відповідають на питання *коли*, а не *чому* зручніше вдаватися до крадіжок. Якісні ж дослідження крадіжок худоби виявляють багато мотивів цих дій, включно з кліматичними та екологічними змінами, а також культурними традиціями та комерційними мотивами крадіжок худоби⁴⁷. Дослідникам і політикам треба бути обережними, порівнюючи ці дослідження, пам'ятати про різні предмети досліджень, а також про різні мотиви викрадачів худоби – не всі їх дії зумовлюються проблемами довкілля. Аналіз механізму тактичних міркувань збройних угруповань показує, яким чином зміна клімату впливає на динаміку насильницького конфлікту, і як різні кліматичні умови створюють різні передумови для насильства.

Використання елітою невдоволення на місцях

Більшість насильницьких конфліктів у Східній Африці з приводу ресурсів є конфліктами відносно низької інтенсивності між слабо організованими угрупованнями на місцевому рівні. Але іноді такі місцеві конфлікти стають складовими ширших процесів – громадянської війни, етнічних чисток і зниження загального рівня безпеки. Таку інтеграцію можна пояснити механізмом під назвою “використання елітою невдоволення на місцях”. Цей механізм визначає, яким чином боротьба на місцях за обмежені ресурси може бути використана елітою, у якої є можливості скористатися наявними невдоволенням і напруженістю, а також організаційні структури, потрібні для насильства. Отже, цей механізм не пояснює, *чому* відбувається насильницький конфлікт; натомість він висвітлює ще один аспект динаміки конфлікту та визначає, як місцеві невдоволення можуть бути використані в більш масштабних конфліктах.

Дослідження показують, що використання елітою невдоволення на місцях є механізмом, притаманним особливо Південному Судану та Судану, де конфлікти з приводу місцевих ресурсів нерозривно пов'язані з боротьбою

⁴⁵ Witsenburg and Adano (посилання 43).

⁴⁶ Seter (посилання 7).

⁴⁷ Див., наприклад: Schilling, Opiyo and Scheffran (посилання 34); Ember et al. (посилання 31); Hundie, B., ‘Conflicts between afar pastoralists and their neighbors: triggers and motivations’, *International Journal of Conflict and Violence*, vol.4, no.1 (2010), pp.134-148.

за владу у країні та регіоні⁴⁸. Подібні процеси спостерігаються також в Ефіопії, Кенії, Руанді та Уганді. Зокрема, в Кенії Уряд на початку 1990-х років намагався дискредитувати рух за демократизацію, провокуючи етнічне насильство між скотарями та землеробами шляхом політичних маніпуляцій навколо їх претензій з приводу ресурсів⁴⁹.

Застосування в політиці

У цьому підрозділі розглядаються чотири механізми, які можуть пояснити, яким чином і за яких обставин зміна клімату підвищує ризик насильницького конфлікту у Східній Африці. В основу аналізу покладений системний огляд комбінованих кількісних і якісних досліджень цього регіону. Ці чотири механізми взаємопов'язані та доповнюють один одного. Разом вони забезпечують теоретичне підґрунтя для поглиблення знань про зв'язок “клімат-конфлікт”. Ці знання є не лише важливими для покращення емпіричних досліджень, але й необхідними для формування політики. Огляд досліджень клімату та конфліктів у Східній Африці виявляє три сфери, важливі для політиків.

По-перше, головна теза в літературі з питань клімату та конфліктів полягає в тому, що погіршення довкілля робить людей більш схильними до приєднання до збройних угруповань чи до участі у насильстві. Загальним висновком є те, що заходи з пом'якшення наслідків зміни клімату і зміцнення кліматичної стійкості можуть водночас допомогти знизити ризик насильницького конфлікту. Але, оскільки велика частина населення Східної Африки залежить від незрошуваного землеробства і скотарства, слід розглянути особливі заходи адаптації до цих чинників уразливості: (а) страхування від несприятливих погодних умов; (б) забезпечення кращого доступу сільськогосподарської продукції до місцевих ринків; (в) диверсифікація доходів скотарів. Усі ці заходи можуть допомогти зміцненню стійкості на місцях.

По-друге, аналіз показує, що у Східній Африці групи скотарів часто перебувають у центрі насильницького конфлікту. Це означає, що політика зменшення їх уразливості до зміни клімату може відіграти позитивну роль у зниженні ризику насильницьких конфліктів у регіоні. Оскільки мобільність є елементом випасу худоби, то політичні заходи мають бути спрямовані на створення інститутів, що спрощують мирну сезонну міграцію. Пропонується: (а) забезпечити освітні послуги, адаптовані до кочівників; (б) запровадити прозорі і гнучкі земельні межі разом з інститутами та процедурами врегулювання можливих конфліктів між групами землеробів і скотарів та між різними групами скотарів, зокрема через доступ до води та пасовищ.

По-третє, є потреба зміцнити наявні механізми розв'язання конфліктів. Дослідження клімату та конфліктів надають переконливу аргументацію

⁴⁸ Selby, J. and Hoffmann, C., ‘Rethinking climate change, conflict and security’, *Geopolitics*, vol.19, no.4 (2014), pp.747-756; Chavunduka, C. and Bromley, D.W., ‘Climate, carbon, civil war and flexible boundaries: Sudan’s contested landscape’, *Land Use Policy*, vol.28, no.4 (Oct. 2011), pp.907-916.

⁴⁹ Kahl, C.H., ‘Population growth, environmental degradation, and state-sponsored violence: the case of Kenya, 1991-93’, *International Security*, vol.23, no.2 (1998), pp.80-119.

посилення уваги до суспільно-політичних аспектів пом'якшення негативних наслідків зміни клімату. Там, де немає інститутів з розв'язання конфліктів, або вони корумповані чи неефективні, ризик насильницького конфлікту з приводу обмежених ресурсів зростає. Потрібні більші зусилля як для адаптації місцевих механізмів розв'язання конфліктів до нових вимог, так і для підвищення дієвості та легітимності таких інститутів на центральному та місцевому рівнях.

Зміна клімату передбачає тривалу та масштабну зміну життєвих умов, що спричиняє несприятливі наслідки в і без того небезпечних і конфліктних ситуаціях. Важливо, що дослідження клімату та конфліктів показують, що реакція людей на зміни цих умов не є механічною. Навпаки, людям і суспільствам властиві гнучкість і здатність адаптуватися до погіршення життєвого середовища. Тому врахування під час аналізу людського фактора покращило б розуміння того, як і за яких обставин зміна клімату підвищує ризик насильницького конфлікту. Це також забезпечило б підґрунтя для дослідження питань збереження чи побудови миру в умовах прояву значних проблем, у т.ч. внаслідок зміни клімату.

II. Погодні катастрофи та насильницький конфлікт

МІХАЕЛЬ БРЗОСКА

Одним із наслідків зміни клімату є поширення погодних катаклізмів, зокрема посух, повеней, періодів сильної спеки та ураганів¹. Ці явища часто спричиняють руйнування і жертви. Останнім часом дослідженням погодних катастроф надається більше уваги з точки зору вивчення потенційних зв'язків між зміною клімату та насильницьким конфліктом. Дослідження соціальних наслідків катастроф виглядає особливо перспективним як засіб розширення знань про структурні умови, динаміку конфлікту та конкретні механізми зв'язку погодних катастроф і насильницьких конфліктів². Екологічні наслідки погодних катастроф (повеней, посух) принципово не відрізняються від поступово прогресуючих наслідків зміни клімату. Водночас, погодні катастрофи справляють на соціально-політичне життя постраждалих суспільств більший раптовий вплив, ніж поступова зміна клімату.

У 2016р. оприлюднені ряд важливих досліджень зв'язку між погодними катастрофами та насильницьким конфліктом – з новими висновками та теоріями. Однак, як і в дослідженнях зв'язку “клімат-конфлікт” у Східній Африці, описаних у підрозділі I, наведені в публікаціях свідчення зв'язку між погодними катастрофами та насильницьким конфліктом продовжують піддаватися сумніву. Виходячи із загальної оцінки, зробленої на підставі цих висновків, можна стверджувати, що багато залежить від предмета дослідження, рівня формалізації обраного методу та тлумачення відносної важливості факторів зміни клімату, порівняно з іншими факторами³. Цю складність ілюструють дуже різні погляди стосовно впливу посухи в північно-східній Сирії у 2007-2011рр. на громадянську війну, що розпочалася навесні 2011р. Одні вважають посуху, що призвела до падіння доходів і міграції місцевого населення з північного сходу Сирії до інших районів країни, важливим фактором протестів проти сирійського Уряду. Інші ж спростовують цю тезу як непереконливу⁴. Останні стверджують, що для населення, яке повстало проти Уряду, економічні наслідки посухи не мали особливого значення, а опозиція, до того ж, була стурбована переважно не питаннями прав і свобод, а політичними репресіями та силовою реакцією режиму на її вимоги⁵.

¹ Stott, P.A. et al., 'Attribution of extreme weather and climate-related events', WIREs Climate Change, vol.7, no.1 (Jan. 2016), pp.33-41.

² У літературі на тему зв'язків між стихійними лихами та насильницьким конфліктом часто розглядаються також геологічні явища, зокрема землетруси. За наслідками землетруси загалом подібні до погодних катастроф, але в цьому підрозділі аналізуються насамперед явища з останньої категорії.

³ Buhaug, H., 'Climate-conflict research: some reflections on the way forward', WIREs Climate Change, vol.6, no.3 (May/June 2015), pp.269-275.

⁴ Gleick, P.H., 'Water, drought, climate change, and conflict in Syria', Weather, Climate, and Society, vol.6, no.3 (July 2014), pp.331-340.

⁵ Fröhlich, C., 'Climate migrants as protestors? Dispelling misconceptions about global environmental change in pre-revolutionary Syria', Contemporary Levant, vol.1, no.1 (Apr. 2016), pp.38-50.

Цей підрозділ має доповнити зростаючу частку літератури, де стверджується, що в центрі уваги під час аналізу зв'язків між зміною клімату та насильницьким конфліктом мають бути як структурні особливості суспільств (у т.ч. бідність, інституційна нестабільність), так і динаміка конфліктів⁶. Як зазначено в підрозділі I, головним у формуванні конфліктів є фактор людської діяльності, яка ґрунтується на матеріальних можливостях людей та їх сприйнятті відмінностей між ними та іншими людьми, з точки зору інтересів, цілей і цінностей. На це сприйняття можуть впливати великі зміни в довкіллі через зміну клімату. Однак, наразі ще не визначені результати складних суспільно-політичних процесів, спровокованих екологічними змінами.

Якщо підходити до аналізу конфлікту з цих позицій, то головним завданням дослідження впливу зміни клімату на насильницький конфлікт є виявлення обставин, за яких екологічні зміни можуть спричинити насильницький конфлікт, і за яких – його можна владнати мирним шляхом⁷. Важливим інструментом такого аналізу є пошук механізмів, що в багатьох випадках визначають динаміку конфлікту. З цією метою в підрозділі розглянуті деякі з найбільш смертоносних погодних катаклізмів 2000-2016рр. і їх зв'язок з насильницькими конфліктами. Перед тим, як перейти до розгляду, варто подати певну довідкову інформацію про тенденції недавніх погодних катастроф, а також огляд відповідної сучасної наукової літератури про зв'язок між ними та насильницьким конфліктом.

Погодні катастрофи

У XXI столітті сталося вже багато руйнівних погодних катастроф. Хоча 2016р. був далеко не рекордним, але дані за цей рік ілюструють руйнівну силу цих явищ. База даних про надзвичайні події (*Emergency Events Database, EM-DAT*) Центру дослідження епідеміології стихійних лих (*Centre for Research on the Epidemiology of Disasters*) зафіксувала у 2016р. у світі 257 погодних катастроф. У них загинули загалом понад 6 000 і постраждали понад 375 млн. осіб⁸. Найпоширенішим видом погодних катаклізмів у 2016р. були повені, тоді як найбільше число людей постраждало від посух (таблиця 8.1).

У 2000-2016рр. найпоширенішим видом стихійних лих були повені. В цей період від них постраждало більше людей, ніж від посух, хоча найбільше число загиблих спричинили урагани та аномальні температури.

⁶ Buhaug (посилання 3); Ide, T. and Scheffran, J., 'On climate, conflict and cumulation: suggestions for integrative cumulation of knowledge in the research on climate change and violent conflict', *Global Change, Peace & Security*, vol.26, no.3 (2014), pp.263-279.

⁷ Scheffran, J. et al., 'Climate change and violent conflict', *Science*, 18 May 2012, pp.869-871.

⁸ Усі дані про природні лиха, наведені в цьому підрозділі, взяті з Бази даних про надзвичайні події Центру дослідження епідеміології стихійних лих (станом на 10 квітня 2017р.) – найбільшої і найповнішої відкритої світової бази даних. Події вносяться до бази даних, коли виконується одна з наступних чотирьох умов: (а) 10 і більше загиблих; (б) 100 і більше постраждалих; (в) оголошення надзвичайного стану; (г) прохання міжнародної допомоги. *EM-DAT* не містить даних про постраждалих від спеки. Див.: *EM-DAT Data Entry Guidelines*, <<http://www.emdat.be/guidelines>>. *EM-DAT* фіксує всі види стихійних лих з розбивкою на кілька груп і видів. У цьому підрозділі термін "погодні катастрофи" використовується як узагальнення всіх типів кліматичних, гідрологічних і метеорологічних явищ у *EM-DAT*.

Таблиця 8.1. Види погодних катастроф у 2016р. і 2000-2016рр.

Вид стихійних лих	2016		2000-2016			
	Кількість випадків	Приблизне загальне число загиблих (тис.)	Приблизне загальне число постраждалих (млн.)	Кількість випадків	Приблизне загальне число загиблих (тис.)	Приблизне загальне число постраждалих (млн.)
Посухи	14	0	356	293	21	1 347
Аномальні температури	9	>1	1	369	161	94
Повені	145	4	12	2 790	93	1 462
Зсуви ґрунту	13	>1	>1	313	14	4
Урагани	67	2	6	1 705	193	556
Природні пожежі	9	>1	>1	198	1	3
Всього	257	6	375	5 668	483	3 466

Джерело: База даних про надзвичайні події (*Emergency Events Database, EM-DAT*) Центру дослідження епідеміології стихійних лих (*Centre for Research on the Epidemiology of Disasters, CRED*), станом на 10 квітня 2017р., <<http://www.emdat.be>>.

Найбільш смертоносним погодним катаклізмом XXI століття наразі вважається тропічний циклон Нургіс, що виник над Індійським океаном і вразив узбережжя М'янми 2-3 травня 2008р. (таблиця 8.2). Тропічні циклони спричинили й ряд інших великих катастроф у 2000-2016рр., насамперед у Бангладеш, на Гаїті та Філіппінах. Серед інших видів погодних катаклізмів, зафіксованих в *EM-DAT*, вирізняються аномальні температури – через дуже велике число загиблих. Число загиблих від аномальних температур у 2000-2016рр. було значно більшим, ніж від найбільш руйнівних повеней і посух у цьому періоді, хоча постраждалих від повеней і посух було більше⁹.

Різноманітність свідчень

Упродовж минулих 10 років дослідження непоодиноких випадків погодних катастроф і різних видів насильницьких конфліктів дали широкий діапазон висновків з аналізу кореляції між ними. Зокрема, П.Нел (*P.Nel*) і М.Ріхардс (*M.Righarts*) виявили статистично суттєвий зв'язок між погодними катастрофами та початком внутрішніх збройних конфліктів – висновок, що заперечується в аналізі Р.Слеттебак (*R.Slettebak*), де використано ті самі дані, але в іншій моделі, яка показала зниження частоти збройних конфліктів після погодних катастроф¹⁰. П.Ф.Нардулі (*P.F.Nardulli*), Б.Пейтон (*B.Peyton*) і Дж.Баджалей (*J.Bajjalieh*) дослідили зв'язок між погодними катастрофами

⁹ У 2000-2016рр. у Бангладеш, Китаї та Індії від повеней та ураганів постраждали понад 300 млн. осіб.

¹⁰ Nel, P. and Righarts, M., 'Natural disasters and the risk of violent civil conflict', *International Studies Quarterly*, vol.52, no.1 (Mar. 2008), pp.159-185; Slettebak, R., 'Don't blame the weather! Climate-related natural disasters and civil conflict', *Journal of Peace Research*, vol.49, no.1 (Jan. 2012), pp.163-176.

Таблиця 8.2. 10 найбільш смертоносних погодних катастроф у 2000-2016рр.

Час (період)	Місце (країна)	Вид погодних катаклізмів	Приблизне загальне число загиблих (тис.)	Приблизне загальне число постраждалих (млн.)
Травень 2008	М'янма	Тропічний циклон	138	2,4
Липень-серпень 2003	Франція, Німеччина, Італія, Португалія, Іспанія, інші	Спека	68	..
Червень-серпень 2010	Росія	Спека	56	..
Лютий 2010 - листопад 2011	Сомалі	Посуха	20	4
Листопад 2013	Філіппіни	Тропічний циклон	7	16
Червень 2013	Індія	Повінь	6	0,5
Листопад 2007	Бангладеш	Тропічний циклон	4	9
Травень-серпень 2010	Китай	Річкова повінь, зсув ґрунту	4	134
Вересень 2004	Гаїті	Тропічний циклон	3	0,3
Червень-серпень 2015	Франція	Спека	3	..

.. – даних немає або вони не придатні для застосування.

Джерело: База даних про надзвичайні події (*Emergency Events Database, EM-DAT*) Центру досліджень епідеміології стихійних лих (*Centre for Research on the Epidemiology of Disasters, CRED*), станом на 10 квітня 2017р., <<http://www.emdat.be>>.

та політичним насильством і підтвердили наявність статистичного прямого зв'язку¹¹. У дослідженні Р.Гімера (*R.Ghimire*), С.Ферейри (*S.Ferreira*) та Дж.Дорфмана (*J.Dorfman*) на основі вивчення світового масиву даних про великі повені в період 1985-2009рр. був виявлений статистично суттєвий зв'язок між міграцією внаслідок погодних катастроф та інтенсивністю насильницького конфлікту¹². Своєю чергою, І.Салех'ян (*I.Salehyan*) і К.С.Хендікс (*C.S.Hendrix*) виявили меншу частоту політичного насильства після посух, ніж після доброго врожаю з достатніми запасами води¹³. Вони вважають це наслідком “заспокійливого” впливу посух, зокрема, через брак ресурсів для організації насильства.

У 2016р. опубліковані результати важливих досліджень, що підтверджують наявність за певних умов зв'язку між погодними катастрофами та насильницьким конфліктом. Так, хоча загального зв'язку між посухами і збройним конфліктом знайдено не було, Н.вон Уекскул (*N. von Uexkull*) виявив статистично суттєву кореляцію між цими двома явищами за умов, коли від участі

¹¹ Nardulli, P.F., Peyton, B. and Bajjalieh, J., 'Climate change and civil unrest: the impact of rapid-onset disasters', *Journal of Conflict Resolution*, vol.59, no.2 (Mar. 2015), pp.310-335.

¹² Ghimire, R., Ferreira, S. and Dorfman, J.H., 'Flood-induced displacement and civil conflict', *World Development*, vol.66 (Feb. 2015), pp.614-628.

¹³ Salehyan, I. and Hendrix, C.S., 'Climate shocks and political violence', *Global Environmental Change*, vol.28 (Sep. 2014), pp.239-250.

в політичному житті усуваються меншини, чії доходи залежать від сільського господарства¹⁴. Кореляція була більш виразною в умовах уже триваючого збройного конфлікту (тоді його інтенсивність зростала), ніж в умовах його початку. Автори тлумачать цей результат як підтвердження припущення, що триваючі конфлікти посилюють наслідки погодних катастроф¹⁵. Іншого підходу дотримуються К.-Ф.Шлойзнер (*C.-F.Schleussner*) з колегами¹⁶. Вони виявили, що у випадках значного етнічного розшарування країни збройні конфлікти після погодних катастроф ставалися значно частіше, ніж можна було б статистично очікувати. За відсутності цієї умови катастрофи не мали системного зв'язку з початком збройного конфлікту.

Крім цих важливих нових даних, дослідження виявили ряд умов, що формують зв'язок між погодними катастрофами та насильницьким конфліктом. Результати ширших досліджень конфліктів вказують на важливість: (а) структурних факторів, зокрема доходу на душу населення, щільності населення та наявності природних ресурсів, що користуються попитом; (б) динамічних процесів суперництва, коли уявлення про відмінності між людьми трансформуються у відкриту конфліктну ситуацію і, зрештою, в насильство¹⁷. Вражаючим і часто згадуваним прикладом, що ілюструє важливість динаміки конфлікту, є цунамі 26 грудня 2004р., що спустошило великі смуги узбережжя Індійського океану. Хоча це цунамі було наслідком геологічного явища, а не погодним катаклізмом, між наслідками цих видів катастроф і конфліктом є очевидна кореляція.

Число жертв цунамі було особливо високим на індонезійському острові Ачех та у Шрі-Ланці¹⁸. В обох місцях у той час точилися збройні конфлікти. В Ачеху повстанська організація Рух за вільний Ачех (*Gerakin Aceh Merdeka, GAM*) воює за незалежність з 1976р. У Шрі-Ланці припинення вогню і хиткий, але обнадійливий мирний процес зупинили криваву 20-річну громадянську війну між повстанцями Тигрів визволення Таміл-Еламу (*Liberation Tigers of Tamil Elam, LTTE*) та Урядом, у якому домінують сингальці.

Структурні умови цих збройних конфліктів були подібними – боротьба повстанських угруповань під гаслом захисту прав знедолених меншин у бідних районах, – але наслідки цунамі в цих випадках були дуже різними.

¹⁴ von Uexkull, N. et al., 'Civil conflict sensitivity to growing season drought', *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol.113, no.44 (Nov. 2016), pp.12 391-396.

¹⁵ Це є загальним висновком з досліджень впливу збройного конфлікту на гуманітарні наслідки катастроф. Див., наприклад: Harris, K., Keen, D. and Mitchell, T., *When Disasters and Conflict Collide: Improving Links Between Disaster Resilience and Conflict Prevention* (Overseas Development Institute: London, Feb. 2013).

¹⁶ Schleussner, C.-F. et al., 'Armed-conflict risks enhanced by climate-related disasters in ethnically fractionalized countries', *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol.113, no.33 (Aug. 2016), pp.9216-9221.

¹⁷ Blattman, C. and Miguel, E., 'Civil war', *Journal of Economic Literature*, vol.48, no.1 (Mar. 2010), pp.3-57; Ward, M.D., Greenhill, B.D. and Bakke, K.M., 'The perils of policy by p-value: predicting civil conflicts', *Journal of Peace Research*, vol.47, no.4 (July 2010), pp.363-375.

¹⁸ Стислий огляд відповідної літератури див.: Ruttinger, L. et al., *A New Climate for Change. Taking Action on Climate and Fragility Risks* (Adelphi/International Alert/Woodrow Wilson International Center for Scholars/European Union Institute for Security Studies: Berlin/London/Washington, DC/Paris, 2015), p.39.

В Ачеху мирні переговори між представниками Уряду та *GAM* швидко дали успішний результат. Важливими факторами, що спонукали до миру, були: величезні масштаби руйнувань, які унеможливлювали відновлення під час збройного конфлікту; послаблення *GAM*; готовність обох сторін до компромісу. У Шрі-Ланці, навпаки, ліквідація наслідків цунамі призвела до ускладнення мирного процесу, запеклих сутичок, терактів і, зрештою, поновлення у січні 2008р. повномасштабних бойових дій. На відміну від Ачеху, каменем спотикання там стала зовнішня допомога: *LTTE* заявляли, що Уряд прибирає до рук зовнішню допомогу та маніпулює нею, щоб зміцнити власні сили і послабити *LTTE*. Уряд, відкидаючи ці твердження, зайняв жорсткішу позицію в мирному процесі, особливо після обрання наприкінці 2005р. нового, більш націоналістично налаштованого Президента. Згодом Уряд використав теракти *LTTE* як привід для поновлення бойових дій і у травні 2009р. послаблені сили *LTTE* зазнали військової поразки.

Крім демонстрації важливості врахування динаміки місцевих конфліктів, порівняння двох прикладів вказує на використання зовнішньої допомоги як на ще один важливий фактор – вона сприяла співпраці сторін в Ачеху, але була чинником конфлікту у Шрі-Ланці. Крім наведених тут факторів, у наявній науковій літературі з питань погодних катастроф і насильницьких конфліктів згадуються ряд структурних факторів і рушійних сил конфлікту, що допомагають пояснити, чому катастрофи можуть бути пов'язані з початком або інтенсифікацією збройного насильства саме за тих, а не інших обставин. У наступній частині підрозділу стисло розглядаються ряд погодних катастроф і деякі уроки з кожного випадку, важливі для з'ясування зв'язку між такими катастрофами та насильницьким конфліктом. Обрані приклади належать до найбільш смертоносних погодних катастроф ХХІ століття. Хоча наведена вибірка є не досить великою та різноманітною, аби бути репрезентативною для всіх нещодавніх катастроф, але вона допомагає проілюструвати їх численні та різноманітні наслідки, які можуть впливати на насильницький конфлікт.

Окремі приклади

Тропічний циклон Наргіс, М'янма (травень 2008р.)

Тропічний циклон Наргіс у М'янмі у травні 2008р. спричинив найбільше число жертв з усіх погодних катастроф у 2000-2016рр. Наргіс був дійсно дуже потужним тропічним циклоном, але масштаб людських втрат був пов'язаний також із суспільно-політичними чинниками. Циклон найбільшою мірою вразив щільно заселену дельту р.Іраваді. Для захисту населення було вжито недостатньо превентивних заходів. Масштаби руйнувань перевищили вкрай обмежені можливості Уряду, який на той час не бажав приймати іноземну допомогу. Уряд М'янми офіційно заявив, що дозвіл на в'їзд до країни іноземних рятувальників призведе до організаційного хаосу. Однак він, імовірно, побоювався також потенційних політичних наслідків відкриття країни зовнішньому впливу.

На час катастрофи в М'янмі точилися кілька збройних конфліктів. Всупереч ряду повідомлень про зростання насильства в дельті р.Іраваді після

циклону, загальний рівень насильства у країні, попри масштабні руйнування та переселення людей, знизився¹⁹. Провідна політична опозиційна сила вказувала на неспроможність Уряду впоратися з кризою як на ще одне свідчення його некомпетентності, але не виявляла бажання братися за зброю. Це свідчило про загалом мирний настрій опозиції, навіть попри жорстокі репресії, у т.ч. під час “шафранової революції” 2007р. з широкими протестами, очолюваними буддиськими монахами²⁰.

Хоча циклон Нургіс не спровокував силової внутрішньої реакції у М'янмі, але він міг викликати збройне насильство ззовні. Деякі з міжнародних діячів називали блокування негайної зовнішньої допомоги Урядом М'янми грубим порушенням прав людини, що вимагає рішучої міжнародної реакції. Зокрема, цю ідею активно просував міністр закордонних справ Франції Б.Кушнер (*Bernard Kouchner*), який казав, що РБ ООН повинна санкціонувати застосування сили, якщо Уряд і надалі блокуватиме зовнішню допомогу. Ця ініціатива не мала розвитку, оскільки Уряд М'янми за кілька днів розширив співпрацю з організаціями міжнародної допомоги, а інші члени РБ ООН не висловили підтримки силових дій²¹. Якщо ймовірність схвалення РБ військової акції заради забезпечення зовнішньої допомоги під час катастроф є невеликою, то вірогідність односторонніх дій є значно вищою. У США, наприклад, ідея використання збройної сили у надзвичайних ситуаціях гуманітарного характеру привернула значну увагу²².

Якщо на зусилля Уряду М'янми впоратися з катастрофою поглянути в довшій перспективі, та важко сказати з певністю, чи сприяли вони політичним перетворенням у М'янмі, започаткованим у 2009р. Однак жорстка міжнародна критика початкової реакції Уряду на катастрофу, в т.ч. з боку Китаю як близького союзника, посилила міжнародну політичну ізоляцію правлячого військового режиму М'янми. Водночас, обмеженість міжнародної реакції лише риторичним засудженням режиму, могла частково пом'якшити безпекове занепокоєння вищого військового керівництва М'янми²³.

Періоди сильної спеки в північній півкулі (червень-серпень 2010р.)

На відміну від більшості інших великих погодних катастроф 2000-2016рр., від спеки та браку опадів у 2010р. в північній півкулі найбільше постраждали заможні розвинуті країни. Вплив на життя людей був найсильнішим у Росії та в Західній Європі, хоча Китай і США також постраждали. Якщо

¹⁹ На основі даних про загиблих унаслідок бойових дій, оприлюднених Уппсальською програмою збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*), де враховані насамперед конфлікти на північному сході країни – далі від району, постраждалого від циклону. Див.: UCDP, ‘Myanmar (Burma)’, [n.d], <<http://www.ucdp.uu.se/#country/775>>.

²⁰ Bunte, M., ‘Myanmar’s protracted transition’, *Asian Survey*, vol.56, no.2 (Mar./Apr. 2016), pp.369-391.

²¹ Junk, J., ‘Testing boundaries: Cyclone Nargis in Myanmar and the scope of R2P’, *Global Society*, vol.30, no.1 (Jan. 2016), pp.78-93.

²² Brzoska, M., ‘Climate change and military planning’, *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, vol.7, no.2 (May 2015), pp.172-190.

²³ Roberts, C., ‘Myanmar, Cyclone Nargis and regional intermediaries’, eds M. Sakai et al., *Disaster Relief in the Asia Pacific: Agency and Resilience* (Routledge: Abingdon, 2014), pp.86-101.

від аномальних температур багато людей загинули лише в Росії, то хвиля спеки мала більш далекосяжні наслідки. Вона спричинила скорочення виробництва деяких культур, особливо в центральній частині Росії, яка, разом з окремими районами Китаю, найбільше постраждала від лісових пожеж. Ціни на сільськогосподарську продукцію в Росії у 2010р. значно зросли, що викликало серйозне занепокоєння станом продовольчої безпеки. Це змусило Уряд Росії вжити ряд заходів, включно із забороною експорту зерна²⁴. Крім того, зменшення виробництва зерна в Росії та інших країнах призвело до значного зростання світових цін на зерно та деякі інші види сільськогосподарської продукції²⁵.

Деякі автори вказували на глобальне підвищення цін на продукти як на важливий фактор “арабської весни”, що почалася в Тунісі наприкінці 2010р. та охопила регіон на початку 2011р.²⁶ У принципі, це має сенс, але таку аргументацію слід розглядати в перспективі. По-перше, “арабська весна” почалася в Тунісі як протест проти свавілля бюрократії, політичних репресій і поширення корупції – під гаслами, що були головними для демонстрантів і в інших країнах регіону. По-друге, великі урядові субсидії на головні продукти харчування, зокрема хліб, стримували ціни в більшості країн, охоплених “арабською весною” – так, продовольчі ціни в Тунісі у 2010р. і на початку 2011р. зросли лише незначною мірою. Однак у Єгипті, де Уряд раніше скоротив субсидії, ціни стрибнули вгору. Попри те, що Уряд стримав зростання цін на вітчизняне зерно приблизно до третини світового зростання, підвищення цін могло посилити претензії до й без того непопулярного Уряду²⁷. Таким чином, у багатьох країнах регіону ситуація наприкінці 2010р. - на початку 2011р. дозріла до масових політичних протестів – принаймні в одній країні, Єгипті, – і зростання продовольчих цін унаслідок спеки 2010р. в поєднанні з уже наявними претензіями сприяло поширенню протестів з Тунісу на інші країни та розпаленню масових повстань²⁸.

Посуха у Східній Африці (2010-2011рр.)

Східна Африка у 2010-2011рр. переживала велику посуху, що спричинила багато проблем, особливо на півдні Сомалі – в регіоні, де вже понад 20 років тривала громадянська війна. Як зазначено в підрозділі I, найбільшою мірою в регіоні постраждали скотарі. Масштаб гуманітарних наслідків посухи частково пояснюється громадянською війною в Сомалі, що триває з кінця

²⁴ Wegren, S.K., ‘Food security and Russia’s 2010 drought’, *Eurasian Geography and Economics*, vol.52, no.1 (May 2013), pp.145-156.

²⁵ Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), *Food Price Index*, <<http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>>.

²⁶ Johnstone, S. and Mazo, J., ‘Global warming and the Arab Spring’, *Survival: Global Politics and Strategy*, vol.53, no.2 (Apr./May 2011), pp.11-17.

²⁷ Cincotta, R., ‘High food prices an unlikely cause for the start of the Arab Spring’, *New Security Beat*, 7 Apr. 2014.

²⁸ Johnstone, S. and Mazo, J., ‘Global warming and the Arab Spring’, eds C.E.Werrell and F.Femia, *The Arab Spring and Climate Change: A Climate and Security Correlations Series* (Center for American Progress/Stimson/Center for Climate and Security: Washington, DC, Feb. 2013), pp.15-22. Інший погляд див.: Tertrais, B., ‘The climate wars myth’, *Washington Quarterly*, vol.34, no.3 (June 2011), pp.17-29.

1980-х років. Громадянська війна не лише збільшила вразливість населення до несприятливих погодних умов, але й обмежила гуманітарну допомогу постраждалим. Понад півмільйона осіб втекли до сусідніх країн, насамперед Ефіопії та Кенії, які також потерпали від посухи. Порівняно з попереднім роком, на початку 2010р. збройне насильство в Сомалі різко зросло, але до кінця 2010р. зменшилося суттєво нижче попереднього рівня²⁹.

Одним з наслідків посухи в Сомалі була зміна балансу сил і динаміки бойових дій. У жовтні 2010р. з метою відновлення порядку і сприяння доставці гуманітарної допомоги було санкціоноване збільшення чисельності військ Місії Африканського Союзу в Сомалі (*African Union Mission in Somalia, AMISOM*)³⁰. Водночас головне повстанське угруповання в Сомалі, Аш-Шабаб (*al-Shabab*), було послаблене впливом бійців і браком ресурсів. Тому війська *AMISOM* разом з внутрішніми силами, що підтримували перехідний федеральний Уряд, з кінця 2010р. розширювали підконтрольну їм територію, включно зі столицею Могадішо, більшу частину якої вони контролювали до серпня 2011р.³¹ Позиції Аш-Шабаб ще більше ослабли, коли в жовтні 2011р. Кенія в односторонньому порядку ввела війська до Сомалі. Завдяки зовнішній військовій підтримці перехідний федеральний Уряд з 2011р. продовжував розширювати підконтрольну територію. Але, станом на початок 2017р., він так і не спромігся поширити свій контроль на всю територію країни.

Попри доставку міжнародною спільнотою до регіону великих обсягів гуманітарної допомоги, чисельний потік біженців із Сомалі у 2010-2011рр. залишався тягарем для сусідніх країн, насамперед для Кенії, де розташовувалися крупні табори біженців. Активне проникнення бойовиків Аш-Шабаб до Кенії після її військової інтервенції у Сомалі підвищило там відчуття загрози, кульмінацією якої став напад на крупний торговельний центр у Найробі у вересні 2013р.³²

Посуха 2010-2011рр. вплинула на конфлікти та безпеку у Східній Африці та ускладнила й без того важку ситуацію для багатьох людей в регіоні. Однак можна стверджувати, що в Сомалі реакція сусідніх країн на катастрофу допомогла покращити умови для політичної консолідації та мирні перспективи. Водночас, наслідком стихійного лиха для Кенії стало погіршення безпекової ситуації.

Тропічні циклони на Філіппінах

(грудень 2011р., грудень 2012р., листопад 2013р.)

Філіппіни мають давні конфлікти на трьох основних групах островів – Лусон, Вісайські острови та Мінданао, де суворі тропічні циклони є частим явищем. Виділяються два збройні конфлікти: (а) бойові дії між урядовими

²⁹ Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED), 'Country Report: Somalia', Apr. 2013.

³⁰ African Union, Peace and Security Council, 245th meeting, 'Communiqué', PSC/MIN/1 (C-CXXXXV), 15 Oct. 2010.

³¹ Armed Conflict Location and Event Data Project (посилання 29).

³² Armed Conflict Location and Event Data Project, 'Regional Report: Kenya', Dec. 2013.

силами та різними повстанськими угрупованнями ісламістів Моро на південному острові Мінданао і (б) повстання Національно-демократичного фронту (*National Democratic Front, NDF*) на чолі з маоїстською Комуністичною партією та її Новою народною армією (*New People's Army, NPA*), найпотужніше представленою на Вісайських островах.

Повстання за визволення Моро пройшло кілька етапів, позначених спалахами насильства, переговорними процесами та розколами серед повстанських угруповань³³. Черговий раунд переговорів розпочався на початку 2011р. між одним з головних збройних угруповань – Ісламським фронтом визволення Моро (*Moro Islamic Liberation Front, MILF*) – та Урядом. Він уможливив укладення рамкової домовленості в жовтні 2012р. та широкої мирної угоди в березні 2014р. Мирний процес тривав і в 2016р., попри насильство з боку окремих невеликих збройних угруповань, що відкололися від *MILF*. Схоже, що два руйнівні тропічні циклони, які вразили Мінданао у грудні 2011р. і грудні 2012р., не вплинули ні на мирний процес, ні на рівень насильства. Більш того, попри масштабні руйнування, після циклонів не було помітних насильницьких інцидентів. Надання великої зовнішньої гуманітарної допомоги за сприяння з боку *MILF* могло сприяти стримуванню спалаху насильства. Допомогу частково надавали міжнародні організації, які переорієнтували свої ресурси з підтримки мирного процесу на гуманітарний напрям³⁴.

Мирний процес між *NDF* та Урядом розпочався у 2011р. Відтоді відбулися багато зустрічей і ряд збройних нападів, але, станом на початок 2017р., дві сторони не дійшли формальної згоди. В листопаді 2013р. циклон Хайнань (*Hainan*), один з найбільш руйнівних тропічних циклонів в історії, спричинив катастрофічні руйнування на Вісайських островах (таблиця 8.2). На відміну від *MILF*, *NPA* не брала участі в наданні гуманітарної допомоги та в ліквідації наслідків катастрофи, що вказує на відмінності у просуванні мирних процесів на Філіппінах³⁵.

Чотири механізми зв'язку між погодними катастрофами та насильницьким конфліктом

Серед різних механізмів – у широкому сенсі, як визначено в підрозділі I, – виявлених під час кількісних прикладних досліджень зв'язку між погодними катастрофами та насильницьким конфліктом, чотири можуть мати особливе значення, або тому, що вони є помітними в багатьох випадках,

³³ Plank, F., 'Not enough pieces of the cake? The Moro National Liberation Front (MNLF) in the Mindanao Final Agreement', *Asian Security*, vol.11, no.2 (2015), pp.154-177.

³⁴ Bernath, A., 'Klimakatastrophen, Vertreibung und Gewalt: eine makro-qualitative Untersuchung sowie eine Einzelfallstudie über den Zusammenhang von umweltbedingten Bevölkerungsbewegungen und gewaltsamen Konflikten', PhD dissertation, University of Hamburg, 2016.

³⁵ Walch, C., 'Collaboration or obstruction? Rebel group behavior during natural disaster relief in the Philippines', *Political Geography*, vol.43 (Nov. 2014), pp.40-50.

або тому, що через них реалізуються одразу кілька інших процесів³⁶: (а) конкуренція за вкрай обмежені активи та ресурси; (б) низька дієздатність інститутів урегулювання конфліктів; (в) зміцнення соціальної згуртованості; (г) прискорення трансформацій. Перші два механізми стосуються здатності погодних катастроф спричинити конфлікт, третій – можливості співпраці, потрібної для врегулювання такого конфлікту, четвертий – зосереджується на широкому трансформаційному характері зв'язку між погодними катастрофами та конфліктом.

Конкуренція за вкрай обмежені активи та ресурси

Погодні катастрофи несуть смерть та економічні руйнування. Зазвичай вони спричиняють погіршення життєвого середовища (що визнається як механізм у підрозділі I). У рамках т.зв. “парадигми конфлікту за ресурси” вважається, що погодні катастрофи посилюють конкуренцію між людьми та соціальними групами за зменшену ресурсну базу, що, своєю чергою, коли конкуренція за ресурси набуває особливої жорстокості, може спричинити насильницький конфлікт³⁷. Міграція (ще один механізм, зазначений у підрозділі I) також відбувається внаслідок багатьох погодних катастроф і часто посилює конкуренцію за ресурси. Емпіричні свідчення, в т.ч. на основі розглянутих вище прикладів, переконливо підтверджують важливість конкуренції за обмежені ресурси у зв'язку між погодними катастрофами та насильницьким конфліктом. Крім того, такий зв'язок найчастіше виникає у країнах з низькими рівнями середнього доходу – як, наприклад, у випадку Сомалі, про який ішлося вище.

Низька дієздатність інститутів урегулювання конфліктів

Можливість виникнення конфлікту за ресурси після погодної катастрофи тісно пов'язана з етнічним, політичним і соціальним розшаруванням постраждалого населення в поєднанні зі слабкими інститутами та іншими засобами мирного врегулювання конфлікту або його стримування шляхом репресій. Погодні катастрофи потенційно можуть поглиблювати соціальне та політичне розшарування, що веде до конфлікту. В окремих випадках вплив катастроф на вже наявне соціальне розшарування може бути використаний елітою для отримання політичної вигоди (що визначено як важливий механізм у підрозділі I). Але за наявності міцних інститутів навіть значні проблеми з ресурсами мають менше шансів спричинити насильницький конфлікт, як це було у М'янмі.

³⁶ Докладніше про різні види наслідків катастроф див.: United Nations Development Programme (UNDP), Bureau for Crisis Prevention and Recovery, Disaster-Conflict Interface: Comparative Experiences (UNDP: Geneva, 2011), pp.15-23.

³⁷ Загальну критику див.: De Soysa, I., ‘The comfortable lie? Another look at natural resource scarcity and armed conflict’, ed. P.Dauvergne, Handbook of Global Environmental Politics, 2nd edn (Edward Elgar: Cheltenham, 2012), pp.125-145.

Зміцнення соціальної згуртованості

Соціологи і психологи виявили, що суспільні відносини під час і після катастроф часто мотивуються співчуттям жертвам³⁸. На цій підставі деякі автори стверджували, що погодні катастрофи можуть не лише не призводити до розшарування суспільства, але й зміцнити солідарність і соціальну згуртованість³⁹. Крім того, погодні катастрофи можуть сприяти політичній співпраці та заохотити суперників як до відмови від насильства, так і до владнання конфлікту, як це було у випадках з цунамі в Ачеху і тропічних циклонів на Мінданао. Під час ширшого аналізу миротворчої дипломатії Дж.Кройтц (*J.Kreutz*) виявив, що катастрофи підвищують імовірність домовленості сторін про припинення вогню⁴⁰. Наведений вище стислий розгляд прикладу Філіппін також певною мірою підтверджує дію цього механізму.

Прискорення трансформації

Останній з виявлених тут механізмів – прискорення трансформацій – перебуває на іншому рівні, ніж три попередні. Згідно з цим механізмом, катастрофи розглядаються в ширшому контексті постійних соціально-політичних змін. Порівняно з трьома механізмами, розглянутими раніше, механізм прискорення трансформацій, з одного боку, є менш властивим для погодних катастроф, а з іншого – концептуально є більш відкритим, з точки зору їх потенційних наслідків. Він зосереджується на соціальній динаміці після катастроф. Великі катастрофи – це потрясіння для суспільства, що можуть мати різні наслідки для різних соціальних, політичних, вікових і гендерних груп. Вони можуть не лише спричиняти нові чи посилювати триваючі конфлікти, але й відкривати ширший простір для суспільних змін, включно з трансформацією попередніх конфліктів, насильницьких чи ні⁴¹. Велика катастрофа може відкрити вікно можливостей для зміни соціальних відносин (зокрема гендерних) і розбудови інститутів. Приклад М'яньми, згаданий вище, можна тлумачити саме таким чином. Однак катастрофи можуть і руйнувати стабільні соціальні відносини, як впливає з більш песимістичних прикладів⁴².

Усі чотири механізми мають достовірні та наочні свідчення. Головна відмінність між ними стосується уявлень про рівень згуртованості чи конфліктності суспільства, стабільності соціального устрою та інститутів до моменту

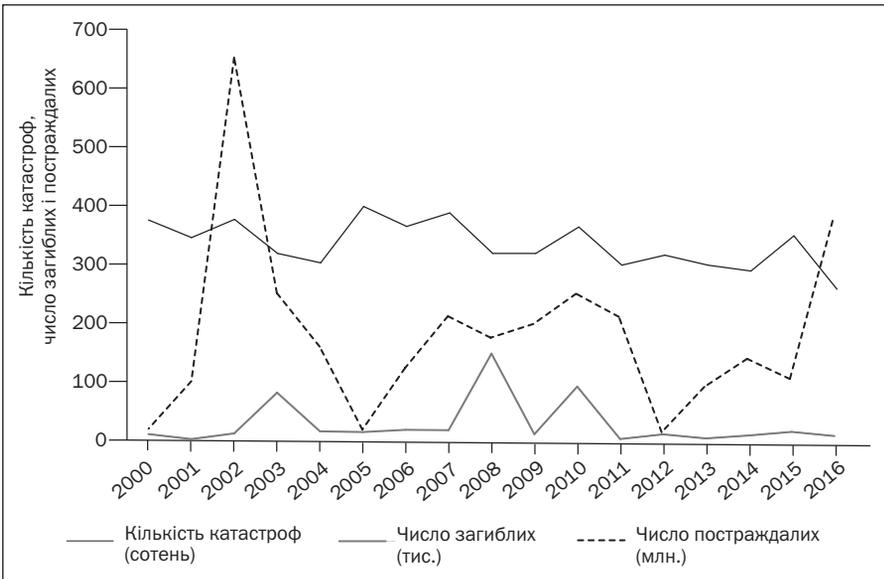
³⁸ Drabek, T.E., *Human System Responses to Disaster: An Inventory of Sociological Findings* (Springer-Verlag: New York, 1986).

³⁹ Kelman, I., *Disaster Diplomacy: How Disasters Affect Peace and Conflict* (Routledge: Abingdon, 2012); Walch, C., *Conflict in the Eye of the Storm: Micro-dynamics of Natural Disasters, Cooperation and Armed Conflict* (Uppsala University: Uppsala, 2016).

⁴⁰ Kreutz, J., 'From tremors to talks: do natural disasters produce ripe moments for resolving separatist conflicts?', *International Interactions*, vol.38, no.4 (2012), pp.482-502.

⁴¹ Birkmann, J. et al., 'Extreme events and disasters: a window of opportunity for change? Analysis of organisational, institutional and political changes, formal and informal responses after mega-disasters', *Natural Hazards*, vol.55, no.3 (Dec. 2010), pp.637-655.

⁴² Birkmann, J. et al., 'Framing vulnerability, risk and societal responses: the MOVE framework', *Natural Hazards*, vol.67, no.2 (June 2013), pp.193-211.

Діаграма 8.1. Пов'язані з погодою катастрофи у 2000-2016рр.

Примітка: наведені дані ілюструють тенденції, а не кількісні відмінності.

Джерело: База даних про надзвичайні події (*Emergency Events Database, EM-DAT*) Центру дослідження епідеміології стихійних лих (*Centre for Research on the Epidemiology of Disasters, CRED*), станом на 10 квітня 2017р., <<http://www.emdat.be>>.

катастрофи, а також про обсяги та напрями соціально-політичних змін унаслідок погодної катастрофи. Зменшення вразливості та посилення стійкості суспільства мають важливе значення для обмеження наслідків катастроф. Місцеві можливості й готовність реагувати на катастрофи у спосіб, що враховує конфліктні ситуації, формують безпосередні зв'язки між катастрофами та насильницьким конфліктом.

Однак, як свідчать розглянуті вище приклади, погодні катастрофи часто мають наслідки, що виходять за межі безпосереднього локального впливу. Наслідки циклону Наргіс у М'янмі та посухи в Сомалі спостерігалися впродовж кількох років. Крім того, схоже, що зростання цін на продукти харчування внаслідок аномальних температур у Росії та інших місцях у 2010р. могло принаймні частково сприяти "арабській весні" у Північній Африці та на Близькому Сході, – хоча до такого причинно-наслідкового зв'язку слід ставитись обережно. Брак ресурсів і соціальне розшарування виникають не лише там і тоді, де й коли відбуваються погодні катастрофи. Збіг у часі та просторі наслідків катастроф може зробити географічно віддалені, розширені та нестабільні суспільства вразливими до насильства.

Крім того, погодні катастрофи відбуваються наразі у глобалізованому політичному й гуманітарному контексті. В більшості згаданих вище випадків гуманітарна допомога та допомога розвитку з боку місцевих і національних інститутів – або якщо їх можливостей недостатньо, то міжнародних організацій, – була дуже важливою. Так було, наприклад, на Філіппінах. Там,

де міжнародній допомозі чинився опір – зокрема, у М'янмі чи Сомалі, – міжнародна спільнота реагувала, в т.ч. застосовуючи силу (як у Сомалі) чи розглядаючи таку можливість (як у М'янмі).

Висновки

Мірою продовження зміни клімату зростатиме й імовірність збільшення кількості та інтенсивності викликаних нею погодних катаклізмів. Однак це не обов'язково має призводити до збільшення кількості пов'язаних з погодою катастроф та їх жертв наступними роками. На зниження ризику катастроф (як і на допомогу на випадок надзвичайних ситуацій) спрямовані значні національні та міжнародні інвестиції. Заходи зі зниження ризику катастроф уже довели свою ефективність у вигляді стабілізації кількості великих катастроф, а також числа загиблих (діаграма 8.1)⁴³. Однак зростання світового населення та кількості поселень у небезпечних регіонах вимагають більших зусиль на основі комплексного підходу до ризику катастроф і конфліктів⁴⁴. Зниження ризику катастроф і допомога після них вимагатимуть більших ресурсів, що визнається, зокрема, в зобов'язаннях, взятих під час Всесвітнього гуманітарного саміту 2016р.⁴⁵ Паризька угода 2016р. стосовно зміни клімату, ухвалена на 21-й конференції учасників Рамкової угоди ООН зі зміни клімату (*UNFCCC*) у грудні 2015р., стала важливим проривом у цьому сенсі, поєднавши положення про “збитки та шкоду” в рамках як окремої концепції з питань негативних наслідків зміни клімату, так і концепції адаптації до ризиків, що виникають унаслідок зміни клімату (Стаття 8)⁴⁶. Це має забезпечити додаткові кошти для компенсації втрат від зміни клімату, а також додаткову підтримку планів ліквідації наслідків погодних катаклізмів високої інтенсивності⁴⁷.

Погодні катастрофи в майбутньому можуть піддавати соціально-економічну структуру суспільства ще більшим випробуванням. Чи призведуть ці випробування до зростання насильства в конфліктах, залежить не лише від місцевих структурних умов і динаміки конфлікту, але й від взаємодії із зовнішнім світом. Як на місцевому, так і на світовому рівнях залишається великий простір для діяльності зі зменшення ризику перетворення погодних катаклізмів на катастрофи, що спричиняють насильницькі конфлікти.

⁴³ United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNISDR), *Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction: Making Development Sustainable, The Future of Disaster Risk Management* (UNISDR: Geneva, 2015), pp.43-48.

⁴⁴ Mobjork, M. et al., *Climate-related Security Risks: Towards an Integrated Approach* (SIPRI/Stockholm University/Swedish Institute of International Affairs: Stockholm, Oct. 2016).

⁴⁵ World Humanitarian Summit, ‘Commitments to action’, 8 Sep. 2016.

⁴⁶ Paris Agreement under the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), opened for signature 22 Apr. 2016, entered into force 4 Nov. 2016, <https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf>.

⁴⁷ United Nations Framework Convention on Climate Change, ‘Approaches to address loss and damage associated with climate change impacts in developing countries particularly vulnerable to the adverse effects of climate change’, [n.d.], <https://unfccc.int/adaptation/workstreams/loss_and_damage/items/6056.php>.

Частина III. Військові витрати та озброєння у 2016р.

Розділ 9. Військові витрати

Розділ 10. Міжнародні поставки та події у сфері виробництва озброєнь

Розділ 11. Світові ядерні сили

9. Військові витрати

Загальний огляд

Світові військові витрати у 2016р. оцінюються у \$1 686 млрд., що дорівнює 2,2% світового ВВП, або \$227 на душу населення (підрозділ I і таблиця 9.1 цього розділу). Порівняно з 2015р., загальносвітові витрати у 2016р. в реальних цінах були лише на 0,4% вищими.

Річні військові витрати в Північній Америці збільшилися вперше з 2010р., тоді як у Західній Європі витрати зросли на 2,6%, порівняно з 2015р. Витрати продовжували зростати в Азії та Океанії, а також у Східній Європі. Водночас вони скоротилися в Африці, Південній і Центральній Америці, Карибському басейні та у країнах Близького Сходу (про які є дані). Загалом, збільшення військових витрат у країнах Азії та Океанії, Європи та Північної Америки було майже повністю компенсоване зменшенням в інших країнах, що розвиваються.

Військові витрати США у 2016р. були, як і раніше, найбільшими і складали \$611 млрд. Порівняно з 2015р., вони збільшилися на 1,7% – це перше річне зростання з 2010р., коли спостерігалось їх пікове значення. Хоча не зовсім ясно, як змінюватимуться військові витрати США наступними роками, але оцінка національного оборонного бюджету передбачає помірне зростання витрат на закупівлю озброєнь у 2017р. і більш помітне – у 2018-2021рр..

Ціновий шок та подальше зниження цін на нафту, що триває з кінця 2014р., суттєво вплинули на багато країн, залежних від експорту нафти. У країнах, де в останні 10 років існував тісний зв'язок між високими цінами на нафту і збільшенням витрат на озброєння, падіння цін призвело до значних скорочень військових витрат (підрозділ II). Зниження доходів від нафти змусило багато країн-експортерів нафти скоротити загальні урядові бюджети, включно з військовими витратами. В Африці, Південній і Центральній Америці та на Близькому Сході зниження військових витрат у кількох країнах-експортерах нафти суттєво вплинуло на регіональні тенденції.

Скорочення урядових витрат спонукало до перегляду пріоритетів у розподілі бюджетних ресурсів і до пошуку балансу між військовими та соціальними витратами. З початку різкого падіння цін на нафту національні дані країн, залежних від експорту нафти, засвідчують зменшення військових витрат, яке в середньому є відносно більшим за зменшення витрат у соціальній сфері, зокрема на освіту та охорону здоров'я.

У 2016р. в рамках Проекту СІПРІ з питань військових витрат реалізована давня мета – опубліковано розширений масив даних, які в деяких випадках охоплюють навіть 1949р. (підрозділ III). Попри низький

рівень прозорості військових витрат у багатьох країнах і проблеми обмеженості джерел, у більшості випадків вдалося значно розширити дані в доларах США в постійних і поточних цінах, а також дані про військові витрати як частку ВВП. Розширені дані забезпечують цікаві можливості для нових досліджень, дозволяють глибше проаналізувати динаміку військових витрат і вже стали предметом численних наукових праць. Ці дані також дозволяють вивчати довгострокові тенденції військових витрат у різних регіонах і країнах як під час, так і після холодної війни.

Дані стосовно Північної Америки та Західної Європи є найповнішими та охоплюють період з 1949р. Дані стосовно Океанії сягають 1956р., а стосовно Південної і Центральної Америки та Карибського басейну – 1960р. Військові витрати в Африці можна відстежити з 1966р., але з огляду на проблеми з прозорістю та невеликий проміжок часу існування окремих нових держав, цілісність і надійність даних є не дуже високими, порівняно з іншими регіонами. Дані про витрати в Азії охоплюють 1975р., але інформація про Китай є лише з 1989р. Дані стосовно багатьох країн Центральної і Східної Європи також є лише з 1992р. Дані про військові витрати на Близькому Сході охоплюють 1980р.

У 2016р. відбулися деякі суттєві зміни у прозорості даних про військові витрати (підрозділ IV). Хоча рівень добровільного звітування Організації Об'єднаних Націй залишається низьким, багато держав подають інформацію про військові витрати в урядових звітах, бюджетах та інших загальнодоступних джерелах. Неповна й неточна інформація про військові витрати залишається проблемою, через її зв'язок з національною безпекою. Але національна прозорість у багатьох випадках покращилась, у т.ч. в Чілі після публікації “Мідного закону” у 2016р. та в Судані, завдяки збільшенню наявних даних. У 2016р. в СІПРІ зібрані надійні та цілісні дані військових витрат на основі урядових публікацій 148 країн.

НАН ТІАН

I. Глобальні події у сфері військових витрат

НАН ТІАН, ОДЕ ФЛЬОРА, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

Світові військові витрати у 2016р. оцінюються в \$1 686 млрд., що дещо вище – на 0,4% в реальних цінах – за витрати у 2015р., після їх зростання на 1,1% у 2014-2015рр. (таблиця 9.1 і діаграма 9.1)¹. Світові військові витрати за період 2007-2016рр. збільшилися в реальних цінах на 14%. Однак, це зростання фактично відбувалося лише в період 2007-2010рр. У 2011р. вони дещо зменшилися і відтоді залишалися відносно стабільними. Світовий “військовий тягар” – частка світових військових витрат у світовому ВВП – у 2016р. скоротився до 2,2% через зростання світового ВВП.

Тенденція 2016р. складається з двох різних регіональних трендів. Витрати збільшилися в Америці, Європі, Азії та Океанії, але зменшилися в Африці та на Близькому Сході². Зростання витрат в Америці пояснюється переважно збільшенням на 1,7% військових витрат США – це перше зростання їх витрат з 2010р. Збільшення військових витрат у Західній і Центральній Європі пов’язане переважно з відчуттям загрози з боку Росії, стурбованістю тероризмом і з війною проти Ісламської держави (ІД, *Islamic State, IS*) в Іраку та Сирії (діаграма 9.2). У Східній Європі зростання значною мірою зумовлене разовою виплатою Росією боргів вітчизняним виробникам озброєнь, що призвело до загального збільшення її витрат на 5,9%, порівняно з 2015р. Зростання витрат в Азії та Океанії пояснюється їх значним збільшенням у Китаї, Індії та інших країнах Південно-Східної Азії.

Зменшення військових витрат в Африці та на Близькому Сході у 2016р. було наслідком, насамперед, різкого падіння цін на нафту, що почалося наприкінці 2014р. та дуже вплинуло на військові витрати в багатьох залежних від експорту нафти державах у цих регіонах (підрозділ II). В Африці військові витрати зменшувалися другий рік поспіль переважно через економічні проблеми у країнах, залежних від експорту нафти (зокрема, в Анголі та Південному Судані), що спричинили скорочення урядових витрат. Скорочення військових витрат на Близькому Сході у 2016р. (враховуючи країни, стосовно яких є дані) сталося попри участь усіх країн регіону, крім Оману, як мінімум в одному збройному конфлікті. Падіння військових витрат через низькі ціни на нафту були помітні також на субрегіональному рівні.

¹ Усі дані СІПРІ про військові витрати є у вільному доступі за адресою <<http://www.sipri.org/databases/milex>>. Джерела та методи, використані для підготовки всіх даних цього розділу, наведені на сайті СІПРІ. Якщо не зазначено інше, всі величини збільшення чи зменшення військових витрат наведені в доларах США в постійних цінах 2015р., або в реальних цінах, тобто з поправкою на інфляцію. Всі дані про фактичні витрати наведені в номінальних величинах – без поправки на інфляцію.

² СІПРІ другий рік поспіль не подає оцінки загальних регіональних витрат на Близькому Сході через брак даних стосовно кількох ключових країн (Ліван, Катар, Сирія, ОАЕ та Ємен). Сумарні загальні військові витрати країн, стосовно яких є дані, у 2016р. зменшилися на 17%, порівняно з 2015р. Докладніше див. підрозділ III розділу 3 цього видання.

Таблиця 9.1. Військові витрати за регіонами у 2007-2016рр.

Дані за 2007-2016рр. наведені \$ млрд. у постійних цінах і за валютними курсами 2015р. Дані за 2016р. у правому стовпчику з позначкою (*) наведені в \$ млрд. у поточних цінах. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

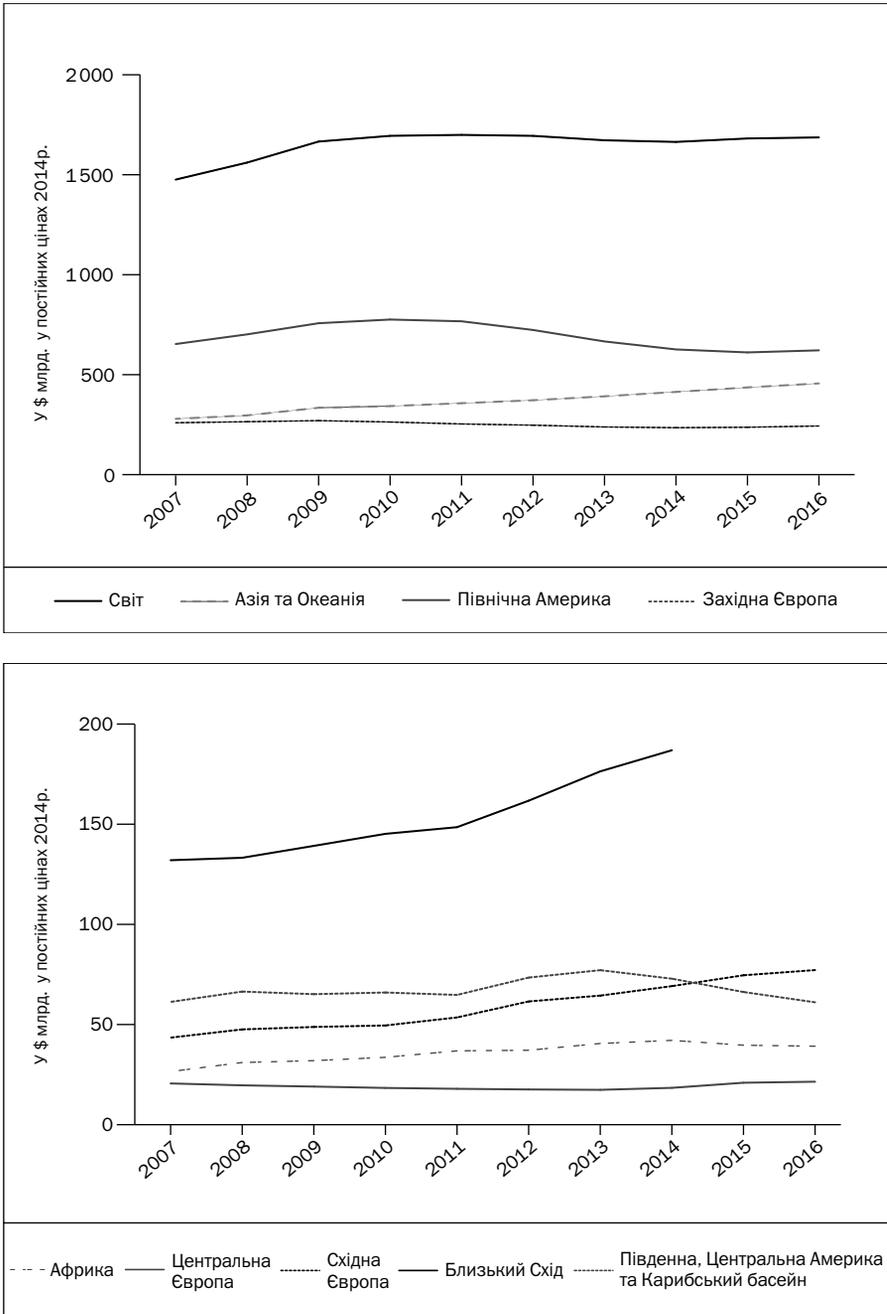
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016*
Світ	1 476	1 561	1 666	1 695	1 699	1 695	1 672	1 664	1 682	1 688	1 686
<i>Географічні регіони</i>											
Африка	26,5	31,0	32,0	(33,6)	(36,9)	(37,2)	40,5	42,1	(39,7)	(39,2)	(37,9)
Північна Африка	7,6	9,1	(10,1)	(11,0)	(13,8)	14,9	17,0	18,1	(18,4)	(18,7)	(18,7)
Субекваторіальна Африка	18,9	22,0	21,9	(22,6)	(23,0)	(22,3)	(23,6)	(24,0)	21,2	20,5	19,2
Америка	715	768	822	842	832	797	743	699	678	683	693
Центральна Америка та Карибський басейн	5,7	5,9	6,5	7,0	7,2	7,9	8,4	9,1	9,5	8,6	7,8
Північна Америка	653	702	757	776	767	724	666	626	611	622	626
Південна Америка	55,5	60,6	58,7	59,0	57,5	65,5	68,8	63,8	56,7	52,5	58,8
Азія та Океанія	279	296	335	343	357	372	392	414	436	456	450
Центральна та Південна Азія	48,4	52,9	60,7	61,6	62,8	63,2	63,7	67,1	68,9	73,3	73,3
Східна Азія	181	193	220	227	239	253	269	286	302	315	308
Океанія	20,9	21,5	23,2	23,4	23,0	22,3	22,1	23,9	26,1	26,6	26,6
Південно-Східна Азія	28,5	29,4	30,7	31,1	32,1	33,2	36,5	36,3	39,8	41,9	41,9
Європа	324	332	338	331	325	326	320	322	333	342	334
Центральна Європа	20,6	19,6	19,0	18,3	17,9	17,6	17,4	18,4	20,9	21,5	21,0
Східна Європа	43,5	47,6	48,8	49,5	53,5	61,5	64,4	69,2	74,6	77,2	75,4
Західна та Центральна Європа	259	265	270	263	253	247	238	235	237	243	237
Близький Схід	132	133	139	145	149	162	176	187
<i>Частка (%) ВВП</i>											
Африка	1,8	1,9	2,0	1,8	1,8	1,9	2,0	2,2	2,0	2,0	2,0
Америка	1,3	1,4	1,6	1,5	1,4	1,5	1,5	1,5	1,4	1,4	1,3

Азія та Океанія	1,8	1,7	1,9	1,7	1,7	1,7	1,7	1,8	1,8	1,9	1,8
Європа	1,8	1,8	1,7	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,6	1,6
Близький Схід	4,4	4,0	4,8	4,5	4,6	5,0	5,1	5,1	5,1	6,1	6,0
<i>Світові військові витрати на душу населення (в поточних цінах у дол. США)</i>	232	221	227	236	245	246	243	241	229	227	227
<i>Світовий військовий тягар (тобто світові військові витрати як відсоток світового ВВП у поточних цінах у дол. США)</i>	2,7	2,4	2,6	2,5	2,4	2,4	2,3	2,1	2,3	2,2	2,2

() – загальна сума країн, витрати яких становлять не менше, ніж 90% регіональних; “.” – оцінка не наводиться через дуже високу нелевність або брак даних.

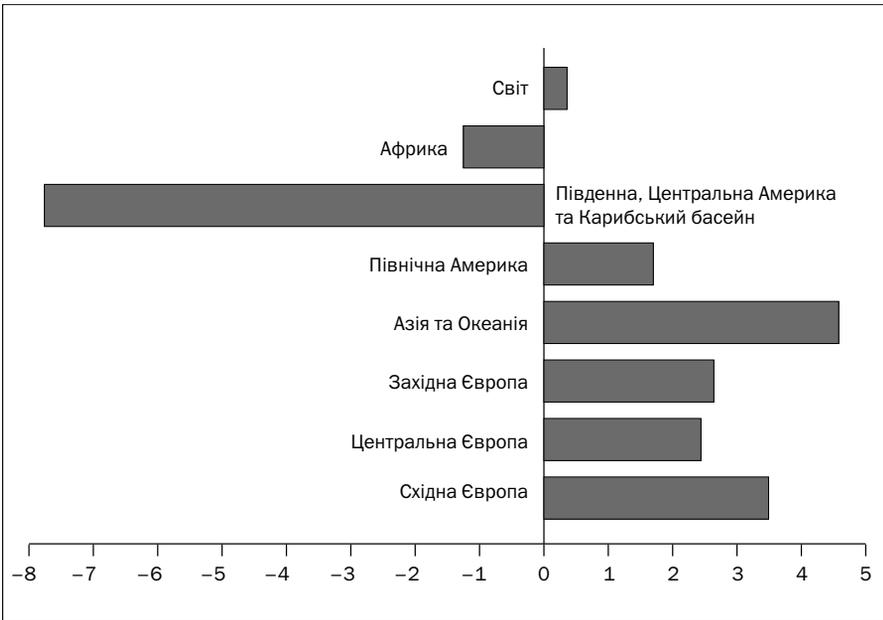
Примітка: Загальні дані про світові та регіональні військові витрати є оцінками, що ґрунтуються на інформації з Базі даних СІПРІ про військові витрати. Якщо дані про військові витрати країни немає упродовж кількох років, то наводяться оцінки, виходячи з припущення, що зміни військових витрат цієї країни є подібними до регіональних. Докладніше про джерела й методи див.: <<https://www.sipri.org/databases/milex/sources-and-methods>>. Якщо зобов'язати оцінку неможливо, то країни виділяються із загальних даних. У загальних даних не враховані такі країни: Куба, Еритрея, Північна Корея, Сомалі, Сирія, Туркменістан та Узбекистан. Узагальнені дані за регіони стосуються однакових груп країн за всі роки. Охоплення географічних регіонів і субрегіонів ґрунтується на класифікації країн у Базі даних СІПРІ про військові витрати.

Джерела: База даних СІПРІ про військові витрати, <<http://www.sipri.org/databases/milex/>>; International Monetary Fund (IMF), *World Economic Outlook Subdued Demand: Symptoms and Remedies* (IMF: Washington, DC, Oct. 2016); United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, ‘World population prospects, Population indicators’, July 2016

Діаграма 9.1. Світові та регіональні військові витрати у 2007-2016рр.

Зменшення військових витрат на 7,5% у Південній Америці, наприклад, можна значною мірою пояснити падінням на 56% у 2015-2016рр. витрат у залежній від експорту нафти Венесуелі та економічними проблемами у Бразилії.

Діаграма 9.2. Зміни військових витрат за регіонами у 2015-2016рр.

Тенденції військових витрат у 2007-2016рр.

Починаючи з 2010р., світові військові витрати стабілізувалися, і ця тенденція продовжувалася й у 2016р. Цей період стабільності після кількох років зростання можна розділити на дві фази. Першу фазу (2010-2013рр.) формували наслідки заходів жорсткої економії в більшості розвинутих країн і вивід американських військ з Іраку та Афганістану, тоді як в решті країн світу витрати зростали. Друга фаза (2014-2016рр.) визначалася ціновими потрясіннями на ринках нафти та іншої сировини, які негативно відбилися на військових витратах у більшості країн, що розвиваються, крім азійських, але були компенсовані зростанням витрат в Азії та Океанії, Західній Європі (з 2014р.) та США (з 2015р.).

У 2007-2016рр. найбільше зростання військових витрат на субрегіональному рівні спостерігалось у Північній Африці (145%), Східній Європі (78%), Східній Азії (74%), Центральній і Південній Азії (51%) (таблиця 9.2). Зростання в Північній Африці визначали переважно великі надходження від нафти в Алжирі та амбіції регіональних держав. Зростання у Східній Європі пояснюється претензіями Росії на регіональний вплив (зокрема, конфліктом з Україною) та, відповідно, відчуттям сусідами зростаючої загрози з її боку та реакцією на неї, а також інтервенцією в Сирії³.

³ Van Metre, L., Gienger, V.G. and Kuehnast, K., 'The Ukraine-Russia conflict: signals and scenarios for the broader region', United States Institute of Peace, Special Report 366, Mar. 2015.

Таблиця 9.2. Головні статистичні дані про військові витрати за регіонами у 2016р.

Регіон/субрегіон	Військові витрати, 2016р. (\$ млрд.)	Зміни (%) ^a		Значні зміни, 2015р. (%) ^b			
		2015- 2016	2007- 2016	Збільшення		Зменшення	
Світ	1 686	0,4	14				
<i>Африка^c</i>	(37,9)	-1,3	48	Ботсвана	40	Південний Судан	-54
Північна Африка	(18,7)	1,5	145	Малі	18	Кот-д-Івуар	-27
Субекваторіальна Африка	(19,2)	-3,6	8,5	Чад	18	Гана	-23
				Сенегал	17	Замбія	-22
<i>Америка^d</i>	693	0,8	-4,4	Тринідад і Тобаго	14	Венесуела	-56
Центральна Америка та Карибський басейн ^d	7,8	-9,1	50	Аргентина	12	Перу	-20
Північна Америка	626	1,7	-4,8	Колумбія	8,8	Еквадор	-13
Південна Америка	58,8	-7,5	-5,5	Гондурас	7,7	Мексика	-11
<i>Азія та Океанія^e</i>	450	4,6	64	Філіппіни	20	Казахстан	-26
Центральна та Південна Азія ^e	73,3	6,4	51	В'єтнам	9,7	Киргизстан	-7,9
Східна Азія ^g	308	4,3	74	Індія	8,5	Афганістан	-6,2
Океанія	26,6	1,7	27	Монголія	7,1	Камбоджа	-5,1
Південно-Східна Азія	41,9	5,1	47				
<i>Європа</i>	334	2,8	5,7	Латвія	44	Азербайджан	-36
Центральна Європа	21,0	2,4	4,2	Литва	35	Італія	-8,9
Східна Європа	75,4	3,5	78	Болгарія	14	Білорусь	-8,3
Західна Європа	237	2,6	-6,2	Угорщина	11	Грузія	-5,5
<i>Близький Схід^h</i>				Іран	17	Ірак	-36
				Кувейт	16	Саудівська Аравія	-30
				Йорданія	9,3	Оман	-9,6

() – непевна оцінка.

^a Зміни в реальних цінах.

^b У таблиці наведені країни з найбільшим зростанням або зменшенням в усіх регіонах, але не субрегіонах. Країни з військовими витратами за 2016р.

^c Дані не враховують Еритрею і Сомалі.

^d Дані не враховують Кубу.

^e Дані не враховують Північну Корею, Туркменістан та Узбекистан.

^f Дані не враховують Туркменістан та Узбекистан.

^g Дані не враховують Північну Корею.

^h Оцінки СІПРІ для Близького Сходу за 2015р. і 2016р. немає. Приблизна оцінка для Близького Сходу (крім Сирії) врахована в загальносвітовому показнику.

Джерело: База даних СІПРІ про військові витрати, <<https://www.sipri.org/databases/milex>>.

У Східній Азії зростання пояснюється переважно економічним розвитком Китаю (що сприяє модернізації його армії) та амбіціями регіональних держав⁴.

⁴ 'China's military rise: the dragon's new teeth', The Economist, 7 Apr. 2012; Erickson, A. and Liff, A.P., 'The limits of growth: economic headwinds inform China's latest military budget', Wall Street Journal, 5 Mar. 2016.

Збільшення військових витрат у Центральній і Південній Азії можна пояснити багатьма поточними та запланованими програмами придбання озброєнь в Індії, що мають перетворити її на потужну у військовому сенсі державу⁵.

Водночас у 2007-2016рр. військові витрати зменшилися у Західній Європі (-6,2%), Південній Америці (-5,5%) та Північній Америці (-4,8%). У Західній Європі їх зменшення спостерігалось в усіх країнах, крім Німеччини, Фінляндії, Франції і Швейцарії. Зменшення військових витрат у Північній Америці було переважно наслідком скорочень оборонного бюджету США після 2010р. Падіння витрат у Південній Америці сталося через більш сприятливу безпекову ситуацію в регіоні і зростаючі економічні проблеми у Венесуелі, які змусили її у 2007-2016рр. скоротити військові витрати на 85% в реальних цінах.

Країни з найвищими військовими витратами у 2016р.

Перелік 15 країн з найвищими військовими витратами у 2016р. (*Top 15*) був таким самим, як і в 2015р., але з певними змінами в порядку країн (таблиця 9.3). Через ці зміни вперше в історії Базис даних СППРІ про військові витрати до *Top 5* не потрапила жодна західноєвропейська країна.

У 2016р. на перші 15 країн разом припадав 81% світових військових витрат. *Top 15* очолюють США з понад третиною (36%) світових військових витрат; за ними йде Китай з 13%. Унаслідок значних скорочень оборонного бюджету Саудівської Аравії Росія обійшла її та повернула собі третє місце за обсягом витрат. Спочатку очікувалось і планувалось, що Уряд Росії у 2016р. вдасться до скорочення витрат, у т.ч. військових. Однак, наприкінці 2016р. її фактичні військові витрати значно збільшилися внаслідок одноразової виплати близько \$11,8 млрд. урядових боргів російським виробникам озброєнь. Індія перемістилася з сьомого на п'яте місце після найбільшого з 2009р. річного зростання витрат. Водночас Велика Британія і Бразилія втратили по одній позиції в рейтингу. Велика Британія опустилася з шостого на сьоме місце, переважно через знецінення британського фунта після референдуму про вихід країни з ЄС. У Бразилії, яка перемістилась з 12 на 13 позицію, неспроможність вивести економіку з глибокої рецесії спричинила у 2015-2016рр. скорочення військових витрат на 7,2%.

Як і попередніми роками, перелік *Top 15* демонструє різні тенденції витрат за минулі 10 років. Велике зростання показали Китай та Індія (переважно через економічне зростання та регіональні амбіції), а також Росія та ОАЕ (переважно завдяки прибуткам від нафти). Помірне збільшення військових витрат відзначається в Австралії, Бразилії, Ізраїлі, Саудівській Аравії і Південній Кореї, тоді як в інших країнах (Франції, Німеччині, Італії, Японії,

⁵ 'India as a great power: know your own strength', The Economist, 30 Mar. 2013.

Таблиця 9.3. *Топ 15* країн з найбільшим рівнем військових витрат у 2016р.

Дані про витрати наведені в дол. США в поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Місця країн відповідають обсягу військових витрат, розрахованому з використанням ринкових валютних курсів (РВК).

Місце			Витрати у 2016р. (\$ млрд., РВК)	Зміни, 2007- 2016рр. (%)	Частка ВВП (%) ^b		Світова частка у 2015р. (%)
2016	2015 ^a	Країна			2015р.	2006р.	
1	1	США	611	-4,8	3,3	3,8	36
2	2	Китай	[215]	118	[1,9]	[1,9]	[13]
3	4	Росія	69,2	87	5,3	[3,4]	[4,1]
4	3	Саудівська Аравія	[63,7]	20	[10]	8,5	[3,8]
5	7	Індія	55,9	54	2,5	2,3	3,3
Разом Топ 5			1 015	60
6	5	Індія	55,7	2,8	2,3	2,3	3,3
7	6	Франція	48,3	-12	1,9	2,2	2,9
8	8	Японія	46,1	2,5	1,0	0,9	2,7
9	9	Німеччина	41,1	6,8	1,2	1,2	2,4
10	10	Південна Корея	36,8	35	2,7	2,5	2,2
Разом Топ 10			1 243	74
11	11	Бразилія	27,9	-16	1,5	1,6	1,7
12	12	Італія	24,6	29	2,0	1,8	1,5
13	13	Австралія	23,7	18	1,3	1,5	1,4
14	14	ОАЕ ^c	[22,8]	123	[5,7]	[3,3]	[1,3]
15	15	Ізраїль	18,0	19	5,8	6,7	1,1
Разом Топ 15			1 360	81
Усього у світі			1 686	14	2,2	2,3	100

^a Рейтинг 2015р. ґрунтується на оновлених даних про військові витрати за 2016р. у поточному виданні Баз даних СІПРІ про військові витрати. Таким чином, він може відрізнятися від рейтингу 2015р., наведеного в *Щорічнику СІПРІ 2016* та інших публікаціях СІПРІ за 2016р.

^b Дані про військові витрати як частку ВВП ґрунтуються на оцінці ВВП за 2016р. у Світовому економічному огляді МВФ за жовтень 2016р.

^c Дані стосовно ОАЕ – за 2014р., оскільки даних за 2015-2016рр. немає. Зміна у відсотках – з 2006р. по 2014р.

Джерело: База даних СІПРІ про військові витрати, <<https://www.sipri.org/databases/milex>>; International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, Oct. 2016, <<https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/02/weodata/download.aspx>>.

Великій Британії і США) вони залишалися стабільними, або демонстрували у 2007-2016рр. незначне скорочення.

Військові витрати як частка ВВП у країнах Близького Сходу з *Топ 15* (в Ізраїлі, Саудівській Аравії та ОАЕ) є значно більшими, ніж у будь-яких інших країнах переліку. У 2016р. за цим показником Саудівська Аравія була однією з перших у *Топ 15* (10% ВВП).

Регіональні тенденції

Африка

У 2016р. військові витрати в Африці зменшилися на 1,3% в реальних цінах – до \$37,9 млрд.⁶ Це другий рік поспіль скорочення після 11 років (починаючи з 2003р.) безперервного зростання. Попри зменшення у 2016р., військові витрати в Африці залишаються на 48% вищими, ніж у 2007р.

Військові витрати у Північній Африці продовжували зростати. Їх загальна сума у 2016р. склала \$18,7 млрд., що на 1,5% більше, ніж у 2015р., і на 145% – ніж у 2007р. На Алжир, який витрачає найбільше в Африці, у 2016р. припадало 55% військових витрат Північної Африки і 27% всієї Африки. Впродовж 2015-2016рр. Алжир збільшив військові витрати на 2,3% – на значно меншу суму, ніж у будь-який рік з 2007р. Таке уповільнення зростання сталось у час, коли низькі ціни на нафту суттєво впливали на державні фінанси Алжиру.

Військові витрати в Субекваторіальній Африці у 2016р. становили \$19,2 млрд., що на 3,6% менше, ніж у 2015р., але на 8,5% більше, ніж у 2007р. Скорочення витрат в Анголі та Південному Судані зумовило низхідну тенденцію у 2016р. Без урахування цих двох країн військові витрати в Субекваторіальній Африці зросли б на \$222 млн., а разом з ними – зменшилися на \$781 млн., тобто різниця склала \$1 млрд.

Південний Судан, якому реально загрожує перспектива затяжного громадянського конфлікту, збільшив військовий бюджет у 2016р. на 141%. Військові витрати наразі є найбільшою його бюджетною статтею – 22% всього бюджету країни, хоча, за оцінкою, номінальні військові витрати Південного Судану у 2016р. зросли, але реальні витрати в доларах – зменшилися на 54%. Південний Судан охоплений насильницьким конфліктом, що призвів до різкого падіння видобутку нафти і стрибка цін на продовольство. Це, своєю чергою, посилило знецінення національної валюти (понад 1000%) і спричинило гіперінфляцію (212%), що призвело до суттєвого зменшення реальних військових витрат. Падіння військових витрат Південного Судану на \$627 млн. було найбільшим з усіх африканських країн у 2016р.

Військові витрати Анголи у 2015-2016рр. зменшилися на \$376 млн., що перемістило її з першого на друге місце за витратами в Субекваторіальній Африці (після ПАР) і на п'яте – загалом в Африці. Ангольська економіка дуже постраждала від падіння цін на нафту (підрозділ II). Військові витрати скоротилися до \$3,2 млрд. – рівня витрат, не баченого з 2006р., – і можуть зменшитися ще більше, якщо ціни на нафту залишатимуться низькими⁷.

⁶ Ця загальна сума не враховує Еритрею і Сомалі, для яких було неможливим зробити надійні оцінки для внесення до регіональних даних.

⁷ Patrick, M., 'Angola cuts 2016 spending by 20%', Wall Street Journal, 14 Mar. 2016; Rumney, E., 'Angola passes revised budget as falling oil prices hit economic forecast', Public Finance International, 17 Aug. 2016.

Хоча вплив регіональних конфліктів на військові витрати в Субекваторіальній Африці є звичайним явищем, у 2016р. зростання військових витрат у більшості країн було мінімальним або значно нижчим за рівень 2015р. У Демократичній Республіці Конго (ДРК), попри політичне насильство за участі різних угруповань повстанців у провінціях Північне Ківу, Південне Ківу та Східній провінції, військові витрати зросли лише на 2,4% – після зростання на 43% у 2015р.⁸ У Малі, на фоні триваючих миротворчих зусиль і бойових дій проти озброєних ісламських екстремістів, військові витрати у 2016р. зросли на 18%. Хоче це стало другим найбільшим зростанням в Субекваторіальній Африці, воно було значно меншим за зростання в Малі на 67% у 2015р. Невелике зростання може пояснюватися негативними наслідками конфлікту та його впливом на урядові фінанси.

У 2015-2016рр. Ботсвана мала найвищий відсоток зростання військових витрат з усіх країн Африки. Хоча вона є одним з найменш конфліктних місць в Субекваторіальній Африці та однією з небагатьох африканських країн, де ніколи не було збройного конфлікту, витрати Ботсвани у 2016р. зросли на 40%, або на \$152 млн. За повідомленнями, це є частиною програми військової модернізації Ботсвани⁹. Хоча Ботсвана має вищий рівень демократії, але прозорість у закупівлі озброєнь, як і в багатьох країнах Африки, є низькою.

Військові витрати Нігерії у 2016р. зросли лише на 1,2% (до \$1,7 млрд.), попри масштабні військові операції проти угруповання Боко Харам (*Boko Haram*). Однак звинувачення в корупції у сфері військових закупівель залишає відкритими питання про достовірність оприлюднених даних.

Америка

Військові витрати в Америці у 2016р. зросли на 0,8% (до \$693 млрд.), що на 4,4% менше, ніж у 2007р. Витрати у Північній Америці (Канада і США) у 2016р. склали \$626 млрд., що становило 90% загальних витрат регіону. Загальні військові витрати в Північній Америці були на 1,7% вищими, ніж у 2015р., але на 4,8% нижчими, ніж у 2007р. Витрати у Південній Америці продовжують зменшуватися після піку в 2013р., тоді як у Центральній Америці та Карибському басейні витрати зменшилися вперше з 2004р. Сумарні військові витрати цих двох субрегіонів склали \$66,6 млрд. – на 7,8% менше, порівняно з 2015р. і 2007р. Військові витрати у Південній Америці у 2016р. склали \$58,8 млрд. – на 7,5% менше, порівняно з 2015р., і на 5,5%, – з 2007р. Витрати у Центральній Америці та Карибському басейні склали \$7,8 млрд., що на 9,1% менше, ніж у 2015р., але на 50% більше, ніж у 2007р.

Зниження військових витрат у Південній Америці можна пояснити переважно більш сприятливою безпековою ситуацією в субрегіоні та дедалі

⁸ Armed Conflict Location and Event Data Project, 'Conflict trends (no.54): real time analysis of African political violence', Dec. 2016.

⁹ Mmeso, P., 'Botswana: preparing for war?', The Patriot, 8 Feb. 2016; 'Botswana on a P7.5 billion weapons spending spree', Sunday Standard, 1 Feb. 2016.

глибшими наслідками падіння цін на сировину (що триває з кінця 2014р.), особливо на нафту – для країн-експортерів нафти. У Венесуелі, яка має найвищу у світі інфляцію, військові витрати у 2015р. зросли в місцевій валюті більш ніж удвічі¹⁰. В реальних цінах і в доларах, однак, військові витрати Венесуели продовжили падіння: вони були на \$2,9 млрд. (56%) нижчими, порівняно з 2015р., і на 88% – порівняно з піком у 2006р. У 2016р. військові витрати зменшилися також в Еквадорі та Перу – на 13% і 20%, відповідно, через триваюче скорочення урядових доходів від експорту нафти внаслідок падіння цін на неї (підрозділ II)¹¹. Поглиблення рецесії у Бразилії, військові витрати якої є найбільшими в Південній Америці, призвело до скорочення її військового бюджету на 7,2%¹². Якщо багато держав Південної Америки з високими рівнями військових витрат у 2016р. скоротили військові бюджети, то в Аргентині та Колумбії спостерігалось їх значне зростання – на 12% і 8,8%, відповідно.

У Центральній Америці та Карибському басейні зміни військових витрат визначені переважно Мексикою, на яку припадає 77% витрат субрегіону. Військові витрати Мексики останніми роками зросли через використання збройних сил у боротьбі з наркокартелями, але у 2016р. сталося перше з 2004р. річне скорочення військових витрат (-11%). Тривала тенденція зниження цін на нафту та високий державний борг змусили Уряд Мексики скоротити оборонний бюджет на \$13,1 млрд. у 2016р. і ще на \$12,9 млрд. – у 2017р.¹³ Наступними роками військові витрати Мексики, імовірно, будуть і надалі зменшуватися (підрозділ II).

Азія та Океанія

Військові витрати в Азії та Океанії у 2016р. склали \$450 млрд., що на 4,6% більше, ніж у 2015р. Це є дещо меншим зростанням, порівняно з попередніми двома роками. Регіональні витрати у 2007-2016рр. зросли на 64%; у цей період військові витрати збільшилися майже в усіх країнах регіону¹⁴. Однак темпи їх зростання були різними: 2,5% – у Японії; 8-9% – у Брунеї, Новій Зеландії і Тайвані; 113% – в Індонезії; 117% – у Китаї; 202% – у Камбоджі. Лише Афганістан, Фіджі та Східний Тимор показали у 2007-2016рр. явне зменшення. В Азії та Океанії розташовані п'ять країн з *Top 15* 2016р.: Китай, Індія, Японія, Південна Корея та Австралія (в порядку зменшення). Китай

¹⁰ Borger, J., 'Venezuela's worsening economic crisis: the Guardian briefing', The Guardian, 22 June 2016.

¹¹ Gruss, B. and Caceres, C., 'The commodity price bust: implications for Latin America', International Monetary Fund, 24 June 2015.

¹² Kiernan, P. and Jelmyer, R., 'Brazil's recession deepens', Wall Street Journal, 1 June 2016.

¹³ Agencia EFE, 'Mexican gov't cuts 2016 budget by \$13 bn amid slumping oil prices', 9 Sep. 2015; Webber, J., 'Mexico steps up austerity plans in 2017 budget', Financial Times, 9 Sep. 2016.

¹⁴ Немає даних за 2007-2016рр. про Північну Корею, Туркменістан та Узбекистан, тому ці країни не враховані в узагальнених даних про Азію та Океанію. Дані про Таджикистан є неповними, але свідчать про збільшення витрат і тому враховані. Дані про Лаос і М'янму є недостатніми для чіткого визначення тенденцій.

Таблиця 9.4. Складові оцінки СІПРІ військових витрат Китаю у 2012-2016рр.

Дані наведені в млрд. юаней у поточних цінах. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

	2012	2013	2014	2015	2016
Національний оборонний бюджет (центральний і місцевий)	669	741	829	909	978
Народна збройна поліція	118	139	157	164	173
Додаткові витрати на військові НДДКР	[108]	[116]	[120]	[122]	[133]
Виплати демобілізованим	52	68	70	76	82
Додаткові витрати на військове будівництво	[41]	[45]	[49]	[52]	[56]
Імпорт озброєнь	[3,5]	[3,7]	[8,6]	[9,3]	[8,4]
Надходження НВАК від комерційної діяльності	[1,0]	[1,0]	[1,0]	[1,0]	[1,0]
Разом	994	1 114	1 233	1 333	1 431

[] – оцінка; НВАК – Народно-визвольна армія Китаю (*People's Liberation Army, PLA*); НДДКР – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи.

Джерела: База даних СІПРІ про військові витрати, <<https://www.sipri.org/databases/milex>>; Ministry of Finance of the People's Republic of China, різні документи, <<http://yss.mof.gov.cn/>>.

за військовими витратами набагато випереджає інші країни регіону: оціночно \$215 млрд., або 48% регіональних витрат. Це майже вчетверо більше за витрати Індії, яка посідає друге місце в регіоні – \$55,9 млрд.

Загалом, держави Азії продовжують модернізацію військових потенціалів, що вимагає збільшення військових витрат¹⁵. Потребу військової модернізації в регіоні визначають два головні чинники. По-перше, в Азії наразі багато ліній напруженості: на Корейському півострові між Північною та Південною Кореєю; між Китаєм і Японією через претензії у Східнокитайському морі; між Китаєм і кількома країнами Південно-Східної Азії через претензії у Південнокитайському морі; між Індією і Пакистаном; між Індією та Китаєм. По-друге, в регіоні загалом відбувається економічне зростання, яке дозволяє, хоч іноді й повільніше, ніж попередніми роками, збільшувати військові витрати, не збільшуючи навантаження на економіку. Майже в усіх країнах регіону частка військових витрат у ВВП збереглася на рівні 2012р.

Загальні військові витрати Китаю в сумі \$215 млрд. (1 431 млрд. юаней) у 2016р. означають їх збільшення в реальних цінах на 5,4%, порівняно з 2015р., і на 118% – з 2007р. (таблиця 9.4). Їх частка у ВВП дорівнює 1,9% і залишається незмінною з 2010р. Річні темпи зростання витрат у 2015-2016рр. були найнижчими з 2009-2010рр. Попри амбітні цілі Китаю стосовно завдань збройних сил та їх оснащення новими озброєннями, він, схоже, продовжує пов'язувати зростання військових витрат з економічним розвитком. Економіка Китаю у 2015-2016р. зростала менш ніж на 7% – це найнижчі

¹⁵ Mapp, W., *Military Modernisation and Buildup in the Asia Pacific: The Case for Restraint*, S. Rajaratnam School of International Studies (RSIS) Monograph no.31 (RSIS: Singapore, Oct. 2014).

темпи зростання за чверть століття¹⁶. Однак офіційний оборонний бюджет Китаю обидва роки зростав швидше, ніж економіка: на 10% і 7,6%, відповідно¹⁷.

Китай щороку публікує національний оборонний бюджет, але його загальні військові витрати охоплюють фінансування за кількома іншими статтями державного бюджету (таблиця 9.4). Дані про них є в офіційних джерелах принаймні за окремі роки, але інші дані відсутні, є неповними або недостовірними. Як наслідок, оцінки мають суттєвий ступінь непевності¹⁸.

У вересні 2015р. Китай оголосив про планове скорочення чисельності НВАК з 2,3 млн. до 2 млн. осіб. По завершенню цього етапу, чисельність НВАК буде зменшена приблизно на 2 млн. осіб, порівняно з чисельністю на початку військової модернізації в середині 1980-х років¹⁹. У 2016р. Китай також змінив структуру збройних сил, створивши об'єднане командування. Це послаблює традиційний контроль над збройними силами з боку Сухопутних військ (СВ) і зумовлює більший вплив інших видів збройних сил: ВПС, ВМС, Ракетних військ (РВ), що керують зростаючими стратегічними ядерними силами, та новостворених Сил стратегічної підтримки (ССП), які керують космічними, кібернетичними та електронними силами та засобами²⁰. Ці зміни, а також триваюча антикорупційна кампанія мають перетворити НВАК на менші, більш професійні, ефективніші та дешевші збройні сили²¹. На фоні повідомлень про суттєве зростання останніми роками грошового забезпечення військовослужбовців, скорочення чисельності може стати для Уряду важливим джерелом економії²².

Хоча китайські джерела не надають інформації про розподіл оборонного бюджету за видами та родами військ, але інформація про нову структуру військ, Біла книга з оборони 2015р. та дані про збільшення закупівель і розробку сучасних літаків і кораблів дозволяють припустити, що бюджети ВПС і ВМС зростають швидше за бюджет СВ²³. Створення ССП демонструє зростаючу важливість космосу та кіберпростору для військових операцій, а також свідчить про значні інвестиції в них.

Загальні військові витрати Індії у 2016р. склали \$55,9 млрд. (3,9 трлн. рупій), що в реальних цінах на 8,5% більше, ніж у 2015р., і на 54% – у 2007р. Це найбільше річне зростання з 2009р.

¹⁶ Blanchard, B. and Martina, M., 'China's 2016 defence budget to slow in line with economy', Reuters, 4 Mar. 2016; 'China GDP annual growth rate', Trading Economics, accessed 16 Feb. 2017.

¹⁷ Agence France-Presse, 'China raises 2016 defense spending by 7.6%', Defense News, 6 Mar. 2016; Cheng, D., 'China hikes defense budget by 7.6 percent', Daily Signal, 9 Mar. 2016.

¹⁸ Докладніше про методику СПІРІ оцінки військових витрат Китаю див.: Perlo-Freeman, S. et al. 'Military expenditure', *SIPRI Yearbook 2016*, pp.516-519.

¹⁹ Tiezzi, S., 'The real reason China is cutting 300,000 troops', The Diplomat, 8 Sep. 2015.

²⁰ Costella, J., 'The Strategic Support Force: China's information warfare service', China Brief, vol.16, no.3 (8 Feb. 2016); Kania, E., 'China's Strategic Support Force: a force for innovation?', The Diplomat, 18 Feb. 2017.

²¹ Clover, C., 'Xi's China: command and control', Financial Times, 26 July 2016.

²² Tiezzi (посилання 20).

²³ Tiezzi, S., 'In new white paper, China's military embraces global mission', The Diplomat, 28 May 2015; Kaiman, J., Makinen, J. and Cloud, D. S., 'China's troop-cut plan is more about modernization than peace, analysts say', Los Angeles Times, 3 Sep. 2015.

Військові витрати Японії у 2016р. склали \$46,1 млрд. – на 1,1% більше, ніж у 2015р. Зростання витрат мало значною мірою покрити падіння курсу єни до долара, що вплинуло на закупівлю Японією озброєнь у США та зумовило підвищення витрат на зарплату та перевезення американських військ, розташованих на острові Окінава²⁴. У 2007-2016рр. витрати Японії збільшилися на 2,5% – це найнижчі темпи в регіоні. Однак зростаюче відчуття Японією загрози з боку Китаю та Північної Кореї призвело до зміни її політики. Тепер вона надає більше уваги мобільним силам, включно з малими десантними кораблями-амфібіями, а також планує подальше збільшення військових витрат²⁵.

Європа

У 2016р. військові витрати в Європі (\$334 млрд.) склали 20% світових. Витрати у 2016р. на 2,8% перевищують показник 2015р., і на 5,7% – 2007р. Військові витрати у 2016р. зросли в усіх субрегіонах: у Центральній і Східній Європі – на 2,4% та 3,5%, відповідно; у Західній Європі – на 2,6%. Загальні військові витрати у Східній Європі у 2016р. склали \$75,4 млрд., що на 78% більше, ніж у 2007р. Це зростання зумовлене переважно збільшенням військових витрат Росії. Нагомість військові витрати в Центральній Європі впродовж 2007-2016рр. збільшилися на 4,2% (до \$21 млрд.), а в Західній Європі – зменшилися у 2016р. на 6,2% (до \$237 млрд.).

Чотири країни з *Top 15* розташовані в Західній Європі: Франція, Велика Британія, Німеччина та Італія (в порядку зменшення). Разом на них припадає 10% світових військових витрат. У 2016р. ні Франція, ні Велика Британія не досягли запланованого збільшення військових витрат, оголошеного у 2015р. Військові витрати Франції у 2015-2016рр. зросли на 0,6%, або до \$55,7 млрд. Але є ознаки того, що їх загальна величина за 2016р. занижена, зокрема через брак прозорості у звітах Міністерства оборони Франції про витрати на міжнародні операції. У номінальних цінах у національній валюті військові витрати Великої Британії у 2016р. збільшилися на 2,7%. Але якщо дані про Велику Британію перерахувати за обмінним курсом у долари США в постійних цінах, реальне зростання у 2016р. склало лише 0,7%, що в сумі дає \$48,3 млрд. Різниця між двома показниками відсоткового зростання пов'язана переважно з девальвацією фунта до долара США після референдуму 2016р. про вихід з ЄС²⁶. Національне управління аудиту (*National Audit Office*) Великої Британії дійшло висновку, що таке знецінення національної валюти загрожує презентованій у 2012р. програмі модернізації основних систем озброєнь на період 2016-2026рр. вартістю £178 млрд. (\$240 млрд.)²⁷.

²⁴ Gady, F., 'Japan approves record defense budget', *The Diplomat*, 28 Dec. 2015.

²⁵ Japanese Ministry of Defense (MOD), *Defense of Japan 2016* (MOD: 2016); Reuters, 'Japan's government approves record military spending', 21 Dec. 2016.

²⁶ Докладніше про наслідки рішення Великої Британії вийти з ЄС (т.зв. *Brexit*) див. у підрозділі I розділу 4 цього видання.

²⁷ British National Audit Office (NAO), Ministry of Defence: *The Equipment Plan 2016 to 2026*, Report by the Comptroller and Auditor General, HC 914, Session 2016-17 (NAO: London, 25 Jan. 2017).

Німеччина у 2016р. збільшила військові витрати на 2,9%, що стало результатом зусиль канцлера А.Меркель (*Angela Merkel*) домогтися збільшення військового бюджету²⁸. Італія у 2016р. збільшила витрати на 11%. Це було сьоме за величиною відсоткове збільшення в Європі. Його можна частково пояснити підтримкою вітчизняної військової промисловості шляхом фінансування внутрішніх закупівель, у т.ч. участі у виробництві компонентів бойового літака *F-35*²⁹.

Центральноєвропейські країни продовжували збільшувати військові витрати, які у 2016р. зросли на 2,4%, порівняно з 2015р. Після збільшення на 14% у 2014-2015рр. це означає повернення до середнього за 10 років рівня зростання військових витрат у субрегіоні. Зростання у 2015р. пояснюється значним збільшенням того року військових витрат у Польщі (у 2016р. на неї припадало 44% військових витрат у Центральній Європі). У 2015р., крім планових витрат на суму \$8,8 млрд., Польща здійснила одноразову виплату \$1,42 млрд. за бойові літаки, поставлені зі США у 2006-2008рр. Платежі за цією програмою були відкладені у 2011-2014рр.³⁰ Якщо вилучити разовий платіж із загальних показників Польщі у 2015р., її витрати у 2016р. були б на 10% вищими за її планові військові витрати у 2015р. Багато європейських країн з найвищим відносним зростанням військових витрат у 2015-2016рр. розташовані в Центральній Європі³¹. Це свідчить про збереження відчуття загрози з боку Росії після української кризи. Збільшення у 2016р. військових витрат Латвії (на 44%) було найвищим у Європі, а військові витрати Литви зросли на 35%.

Військові витрати Росії у 2016р. дорівнювали \$69,2 млрд. (4,6 трлн. руб.), що означає номінальне зростання на 15%, порівняно з 2015р., і на 317% – з 2007р. Однак через високий рівень інфляції, особливо останніми роками, зростання російських військових витрат у реальних цінах склало лише 5,9%, порівняно з 2015р., і 87% – з 2007р. Витрати у 2016р. становили 5,3% ВВП – найвищий показник, відколи Росія стала самостійною державою, і сьомий найвищий у світі (таблиця 9.3).

Зростання військових витрат і навантаження на економіку припадають на момент, коли російська економіка стикнулася з серйозними труднощами через низькі ціни на нафту й газ та економічні санкції, запроваджені у 2014р., що призвело до зменшення урядових надходжень. Спочатку очікувалось і планувалося, що Уряд Росії зменшить витрати у 2016р., у т.ч. військові витрати, особливо після падіння ціни на нафту з \$50 за барель – рівня,

²⁸ Chase, J., 'Merkel: Germany to heavily increase Bundeswehr budget', Deutsche Welle, 16 Oct. 2016.

²⁹ Piovesana, E., 'Analisi delle spese militari italiane', MILEX Osservatorio sulle spese militari italiane, 15 Feb. 2017; Italian Ministry of Economy and Finance, 'Tabellari N.3: Stato di previsione del ministero dello sviluppo economico', 17 Feb. 2017.

³⁰ Palowski, J., 'Poland increases its defence budget up to PLN 38 billion. F-16 instalments will be paid back', Defence24, 6 Sep. 2014.

³¹ Ці країни – Болгарія, Угорщина, Латвія, Литва і Чорногорія. Однак їх сумарна частка в показниках субрегіону є дуже невеликою – лише 15%.

Врізка 9.1. Вартість інтервенції Росії в Сирії

У вересні 2015р. Росія започаткувала надання прямої військової підтримки сирійському Уряду в його боротьбі проти різноманітних повстанських сил. Хоча чисельність перекинугих російських військ швидко зростала, і вони суттєво посилили військові операції сирійського Уряду, але в них була задіяна дуже обмежена частина російського військового потенціалу. На початок 2017р. російська авіація здійснила в Сирії 19 160 бойових вильотів, проти понад 138 тис. вильотів авіації Західної коаліції під проводом США в Іраку та Сирії з 8 серпня 2014р. по 14 лютого 2017р. (вартістю \$11,2 млрд.). ВМФ Росії відрядив до узбережжя Сирії єдиний в його складі авіаносець і ще кілька великих кораблів.

Вартість російської операції залишається нез'ясованою. За даними Уряду Росії, до середини березня 2016р. на операцію в Сирії було витрачено \$464 млн. (33 млрд. руб.) за рахунок бюджету військової підготовки. Президент В.Путін заявляв, що бойові операції були "ефективнішими" для підготовки, отже більш вигідними; але водночас він натякнув на певні "додаткові витрати" після бойових дій. Інші джерела оцінюють вартість операцій у \$2,3-\$4,5 млн. на добу. Нижча оцінка більш-менш відповідає офіційним даним. Одне російське видання оцінило вартість операцій у \$892 млн. (58 млрд. руб.), станом на жовтень 2016р., інше – майже у \$1,5 млрд, очевидно, користуючись оцінкою у \$4,5 млн. на добу, що відповідає середній вартості вильотів Західної коаліції. Однак ці оцінки були зроблені до масштабної передислокації ВМС.

Якщо порівняти витрати на подібні операції інших країн, то схоже, що крім звичайного бюджету, принаймні частина російських витрат покривається за рахунок інших коштів, але інформації про них немає.

Джерела: Петров И. Американский Б-52 разбомбил сирийскую деревню. – *Российская газета*, 10 января 2017; US Department of Defense, 'Operation inherent resolve', 15 Jan. 2017, <https://www.defense.gov/News/Special-Reports/0814_Inherent-Resolve>; TASS, 'Russia's Syria operation cost over \$460 million: Putin', 17 Mar. 2016; Козырев И. Год России в Сирии: сколько это стоило. – На линии, 30 сентября 2016.

на якому ґрунтувався бюджет 2016р., – до \$29 за барель наприкінці 2015р.³² Заплановані військові витрати на 2016р. склали \$59,6 млрд. (4 трлн. руб.) – дещо менше за фактичні витрати у 2015р. і приблизно на 9% менше в реальних цінах (перше зниження в реальних цінах з 1999р.), враховуючи високий прогноз інфляції на 2016р. Зокрема, державне оборонне замовлення, тобто бюджет закупівель нової техніки, у 2016р. мало бути на 9,6% нижчим за фактичний рівень 2015р.³³ Однак наприкінці 2016р. фактичні витрати стрибнули на 16% вище за плановий рівень після рішення здійснити одноразову виплату близько \$11,8 млрд. (793 млрд. руб.) боргів російським виробникам озброєнь. Цей борг накопичувався з 2011р., коли деякі закупівлі здійснювались у кредит³⁴. Без урахування виплати боргу військові витрати Росії зменшилися б і в реальному, і в номінальному обчисленні. Вартість інтервенції Росії в Сирії, схоже, не дуже збільшила військові витрати країни у 2016р. (врізка 9.1). Ціна нафти впродовж 2016р. перевищила \$40 за барель,

³² TASS, 'Russian Finance Ministry to review 2016 budget in Q1 due to lower oil prices', 12 Jan. 2016.

³³ Министерство финансов Российской Федерации. О федеральном бюджете на 2016г., Федеральный закон №359-ФЗ от 14 декабря 2015г.; Cooper, J., Prospects for Military Spending in Russia in 2017 and Beyond, Working Paper (University of Birmingham: Birmingham, 23 Mar. 2017).

³⁴ Государственная Дума, Стенограмма заседаний 2 ноября 2016г., <<http://transcript.duma.gov.ru/node/4534/>>, цитується в: Cooper (посилання 34).

а національний експорт нафти та газу того року сягнув рекордного рівня, що дало Уряду Росії фінансовий перепоchinoк³⁵. Але, хоча Росія наприкінці 2016р. збільшила військовий бюджет з метою виплати боргу, вона водночас скоротила більшість інших урядових витрат нижче за плановий рівень³⁶.

Військові витрати України у 2016р. склали \$3,4 млрд. В номінальних цінах, її витрати повторювали модель Росії: у 2016р. вони зросли на 11%, порівняно з 2015р. Але з урахуванням інфляції, військові витрати України у 2016р. зменшилися в реальних цінах на 3,8%. Упродовж 2007-2016рр. вони зросли на 28%. Цей період можна поділити на два різні етапи. Впродовж 2007-2011рр. військові витрати зменшилися на 17%. Потім спостерігалось значне зростання у 2012-2016рр. Зростання у 2014-2015рр. сталося через конфлікт на сході України і спрямовувалося переважно на фінансування воєнної операції, нарощування військових спроможностей і покращення умов утримання військовослужбовців³⁷. Невелике зменшення у 2016р. могло бути пов'язане зі зниженням загальної інтенсивності конфлікту, що також дало Україні можливість збалансувати бюджет і виконати умови позики МВФ³⁸. Однак у 2016р. напруженість у зоні конфлікту зросла, і на 2017р. було заплановане збільшення військових витрат, зокрема на закупівлю нової техніки³⁹.

Попри триваючі сутички між Вірменією та Азербайджаном за Нагірний Карабах, військові витрати обох країн зменшилися вперше з 2011р. Витрати Азербайджану у 2016р. через низьку ціну на нафту впали на 36% в реальних цінах, до \$1,4 млрд. (підрозділ II). Значні “асигнування на спеціальні оборонні проекти”, які у 2015р. склали 42% всіх військових витрат Азербайджану та, ймовірно, спрямовувалися на покриття закупівель озброєнь, у 2016р. були скасовані, що може свідчити про те, що Азербайджан вирішив знизити цю складову оборонного бюджету, аби компенсувати бюджетні скорочення⁴⁰. Військові витрати Вірменії у 2016р. зменшилися на 5,5%, до \$431 млн. Падіння військових витрат в обох країнах скоротило співвідношення витрат між ними з приблизно 7,4 до 1 на користь Азербайджану у 2011-2015рр. до 3,2 до 1 у 2016р. Військові витрати обох країн у 2016р. склали 4,0% ВВП.

³⁵ Rizvi, O., ‘The secrets behind Russia’s 2016 oil success’, Oilprice, 9 Jan. 2017.

³⁶ Cooper, J., ‘The draft amended Russian federal budget for 2016’, Unpublished research note, 11 Oct. 2016; Cooper (посилання 34).

³⁷ Докладніше про конфлікт в Україні див.: Ентоні Я. та ін. “Український конфлікт і його наслідки”. – *Щорічник СІПРІ 2015*, розділ 3; підрозділ II розділу 4 цього видання.

³⁸ Reuters, ‘Ukraine backs 2016 budget with deficit agreed with IMF’, 24 Dec. 2015.

³⁹ Президент України підписав Закон “Про Державний бюджет України на 2017р.” 26 грудня 2016р., <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-derzhavnij-byudzhet-ukrayini-na-2017-rik-39318>.

⁴⁰ Forrester, C., ‘Crossroads of the Caucasus’, Jane’s Defence Weekly, 31 Aug. 2016, pp.29-32.

II. Падіння цін на нафту та військові витрати

НАН ТІАН

Зв'язок між ціною нафти та макроекономічними показниками є предметом активних обговорень¹. Динаміка такого зв'язку пов'язана з військовими витратами, оскільки вони частково корелюють з економічним добробутом, який в країнах-експортерах нафти визначається ціною нафти². Фахівці часто вдаються до співвідношень між падінням цін на нафту та військовими витратами, але через швидкоплинність попередніх падінь цін на нафту (зокрема, у 1998-1999рр. і 2008-2009рр.) та вплив ряду інших факторів причинно-наслідковий зв'язок виявити важко. Проте, вважається, що доходи від нафти впливають на визначення рівня військових витрат у країнах-експортерах нафти, що знаходить підтвердження на прикладах багатьох країн Африки, Південної Америки та Близького Сходу, де зростання військових витрат за минулі 10 років корелює з високими цінами на нафту.

Наслідки падіння цін на нафту для макроекономічних показників і військових витрат

У *Щорічнику СІПРІ 2016* часто порушувалося питання стабільності зростання військових витрат у багатьох країнах, залежних від нафтових прибутків, з огляду на різке падіння цін, що почалося наприкінці 2014р.³ Суттєве падіння ціни нафти матиме широкі макроекономічні наслідки та, залежно від економічних характеристик країни (зокрема, залежності від експорту нафти чи фінансового стану), впливатиме на реальний ВВП країни, баланс поточного рахунку, валютні резерви, фінансовий баланс і державний борг⁴. Поєднання цих факторів часто призводить до скорочення національного бюджету, в т.ч. військових витрат⁵.

Аби зрозуміти зв'язок між цінами на нафту та військовими витратами, треба стисло пояснити, яким чином нафтові ціни можуть впливати на економічну активність, яка, своєю чергою, впливає на військові витрати. Залежність від експорту нафти, що ґрунтується на “нафтовій ренті” – різниці між вартістю сирової нафти за світовими цінами та собівартістю її виробництва – як частці ВВП, може бути трьох рівнів: високою (понад 30%

¹ Див., наприклад: Husain, A.M. et al., ‘Global implications of low oil prices’, International Monetary Fund (IMF) Staff Discussion Note, SDN/15/15, Jul. 2015.

² Jarzabek, J., ‘G.C.C. military spending in era of low oil prices’, Middle East Institute Policy Focus 2016-19, Aug. 2016.

³ Перло-Фрімен С. та ін. “Військові витрати”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ I розділу 13.

⁴ Husain et al. (посилання 1).

⁵ Kitous, A. et al., Impact of Low Oil Prices on Oil Exporting Countries, European Commission, Joint Research Centre Science for Policy Report (Publications Office of the European Union: Luxembourg, 2016).

ВВП), помірною (10-30%) і низькою (нижче 10%)⁶. Наслідком падіння цін на нафту є насамперед зменшення експортних надходжень, що уповільнює зростання ВВП. Це скорочує доходи уряду, що безпосередньо зумовлює обмеження урядових витрат. Країни-експортери нафти з більш диверсифікованою економікою, чи менш залежні від її експорту (Канада, Малайзія, Норвегія), будуть менш уразливими до падіння цін на нафту.

Типовою реакцією експортерів нафти на падіння нафтових цін є застосування політики фінансових стимулів (тобто експансіонізму) для збільшення загального обсягу її видобутку та підтримки зростання ВВП. Пакет фінансових стимулів вимагає від уряду або збільшити державні витрати, або зменшити податки – часто за рахунок дефіциту бюджету, що збільшує державний борг як частку ВВП⁷.

Алжир і Норвегія є прикладами країн, які зуміли фінансовими стимулами пом'якшити наслідки падіння цін на нафту – незважаючи на різний рівень їх залежності від експорту нафти. Така експансіоністська політика на короткий час допомогла втримати державні витрати на тому ж рівні, що й до падіння цін на нафту, завдяки чому урядові бюджети не зменшилися, і, відповідно, не було ознак скорочення військових витрат. Ці заходи були забезпечені покращенням “фіскального простору” обох країн завдяки збільшеним надходженням під час нафтового буму⁸. Але навіть у країнах з достатнім фіскальним простором стійкість експансіоністської політики може бути піддана сумніву – як, наприклад, в Алжирі – через різке погіршення бюджетного і платіжного балансів за кілька років після першого падіння цін на нафту⁹. В умовах, коли світові ціни на нафту залишаються низькими, ресурси підтримки урядових витрат, які через зменшення доходів від нафти фінансуються за рахунок боргу чи валютних резервів, швидко виснажуються, а реальністю невдовзі стає фінансова консолідація – тобто політика, спрямована на зменшення урядового дефіциту та акумулювання боргу¹⁰.

Для країн-експортерів нафти, що не мають достатнього фіскального простору (Ангола, Венесуела, Еквадор, Мексика, Південний Судан), експансіоністська політика є неможливою і це прирікає їх економіки на падіння урядових доходів і ВВП¹¹. Уряди цих країн мусять або скорочувати державні

⁶ У “Показниках світового розвитку” Світового банку наводяться дані нафтової ренти як частки ВВП. Рівні залежності визначаються згідно з середньою нафтовою рентою за останні п'ять років. Приклади країн з різними рівнями залежності: висока – Ангола, Ірак, Кувейт, Саудівська Аравія; помірна – Алжир, Азербайджан, Венесуела, Еквадор, Нігерія, Південний Судан, ОАЕ; низька – Гана, Канада, Колумбія, Малайзія, Норвегія, Росія. Див.: World Bank, ‘World Development Indicators’, <<http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>>.

⁷ З падінням цін на нафту ситуація погіршується через зменшення доходів уряду і підвищення потреби позичати для фінансування витрат.

⁸ “Фіскальний простір” означає можливість урядового маневру під час визначення пріоритетів витрат, що прямо пов'язане з фінансовим станом уряду (тобто фінансовим дефіцитом чи державним боргом у відсотках ВВП).

⁹ International Monetary Fund (IMF), ‘Algeria: 2016 Article IV Consultation Report’, IMF Country Report no.16/127, 18 May 2016.

¹⁰ Baffes, J. et al., ‘The great plunge in oil prices: causes, consequences and policy responses’, World Bank Group Policy Research Note, PRN/15/01, Mar. 2015.

¹¹ Various 2016 International Monetary Fund (IMF) Article IV Consultation Reports (e.g. Algeria, Mexico, Norway, Venezuela). Докладніше див. сайт МВФ, <<http://www.imf.org/external/country/>>.

витрати з метою компенсації скорочення надходжень і стримування зростання дефіциту бюджету, або зберігати поточний рівень державних витрат і збільшувати державний борг як частку ВВП. Ангола та Еквадор, починаючи з 2015р., вирішили суттєво скоротити заплановані витрати, в т.ч. військові¹². У Мексиці планова фінансова консолідація – зокрема, через часову прогалину між падінням доходів і бюджетними рішеннями – почалася лише у 2016р., і тому у 2015р. державні витрати залишалися на тому ж рівні, що й до початку нафтової кризи. Це змусило Уряд у 2016р. терміново скорочувати державні витрати, особливо за статтею “безпека і оборона”¹³. У 2016р. оборонний бюджет Мексики в поточних цінах у національній валюті скоротився на 8,4%.

Падіння цін на нафту негативно впливає не лише на ВВП, фінансові рахунки, державний борг та урядові витрати. Часто воно має також такі побічні наслідки, як знецінення валюти та прискорення інфляції¹⁴. Висока інфляція і слабка валюта означають меншу купівельну спроможність країни, отже, зумовлюють потребу збільшувати урядові витрати на компенсацію цих втрат. Південний Судан і Венесуела у 2016р. мали дуже високу інфляцію (сотні відсотків) і потерпали від різкого знецінення національних валют. Тому, хоча військові витрати у Південному Судані та Венесуелі зросли у 2016р. в поточних цінах на 76% і 158%, відповідно, в реальних постійних цінах у доларах США це означало падіння, відповідно, на 54% і 56%¹⁵. В інших випадках причиною зменшення військових витрат у постійних цінах у доларах США було поєднання скорочень оборонного бюджету, прискорення інфляції і знецінення валюти. Так, Азербайджан і Казахстан скоротили оборонні бюджети на 28% і 8,3%, відповідно; але в реальних постійних цінах у доларах США це було еквівалентно зменшенню, відповідно, на 36% і 19% (таблиця 9.6).

Зв’язок між військовими витратами, конфліктом і нафтою

Під час конфлікту ефект падіння цін на нафту для військових витрат країни, залежної від експорту нафти, визначити дуже важко – насамперед через невизначеність причинно-наслідкового зв’язку між цими трьома змінними¹⁶.

¹² Patrick, M., ‘Angola cuts 2016 spending by 20%’, Wall Street Journal, 14 Mar. 2016; Rumney, E., ‘Angola passes revised budget as falling oil prices hit economic forecast’, Public Finance International, 17 Aug. 2016; Alvaro, M., ‘Ecuador cuts fiscal budget for 2015 by 4%’, Wall Street Journal, 5 Jan. 2015; Andes, ‘Ecuador’s budget proposal for 2016 cuts investment for strategic sectors but not for social development’, 31 Oct. 2015.

¹³ Agencia EFE, ‘Mexican gov’t cuts 2016 budget by \$13 bn amid slumping oil prices’, 9 Sep. 2015; Harrup, A., ‘Mexican government plans more budget cuts for 2017’, Wall Street Journal, 1 Apr. 2016.

¹⁴ Baffes et al. (посилання 10).

¹⁵ Така ж тенденція, хоч і меншою мірою, спостерігалася в Анголі. Венесуела користується кількома обмінними курсами, що базуються на купівельній здатності стосовно товарів і послуг, а також курсом чорного ринку. Див.: Disilvestro, E. and Howden, D., ‘Venezuela’s bizarre system of exchange rates’, Mises Wire, Ludwig von Mises Institute, 1 July 2016.

¹⁶ D’Agostino, G., Dunne, J.P. and Pieroni, L., ‘Military expenditure, endogeneity and economic growth’, Munich Personal RePEc Archive (MPRA) Paper no.45640 (28. Mar. 2013); Dunne, J.P. and Perlo-Freeman, S., ‘The demand for military spending in developing countries’, International Review of Applied Economics, vol.17, no.1 (2010), pp.23-48.

Таблиця 9.5. Військові витрати окремих країн, залежних від експорту нафти, у 2014-2016рр.

Дані за 2014-2016рр. наведені \$ млн. у постійних цінах і за валютними курсами 2015р.

Країна ^a	Військові витрати			Зміни (%)		Нафтова рента як частка ВВП (%)
	2014	2015	2016	2014-2016	2015-2016	
Алжир	9 953	10 413	10 654	7,0	2,3	16
Ангола	6 182	3 608	3 232	-48	-10	32
Азербайджан	2 770	3021	1 932	-30	-36	23
Еквадор	2 897	2 449	2 130	-27	-13	11
Іран	10 067	10 589	12 383	23	17	..
Ірак	7 012	9 604	6 188	-12	-36	42
Казахстан	1 988	2 046	1 660	-17	-19	12
Кувейт	5 694	5 503	6 370	12	16	54
Мексика	7 464	7 740	6 893	-8	-11	4,0
Нігерія	2 118	2 066	2 091	-1,3	1,2	11
Норвегія	5 858	5 815	6 080	3,8	4,5	5,7
Росія	61 622	66 419	70 345	14	5,9	9,0
Саудівська Аравія	82 527	87 186	61 358	-26	-30	40
Південний Судан	1 410	1 152	525	-63	-54	23
Венесуела ^b	11 692	5 265	2 336	-80	-56	14

^a Країни обрані за критерієм наявності даних (бюджет військових витрат, охорони здоров'я, освіти) та рівнем залежності від експорту нафти, аби охопити країни з високою, помірною і низькою нафтовою залежністю, виходячи з нафтової ренти як частки ВВП. Нафтова рента як частка ВВП означає її середнє значення за п'ятирічний період 2010-2015рр.; даних за 2016р. немає. Дані про нафтову ренту як частку ВВП наводяться в "Показниках світового розвитку" Світового банку, <<http://data.worldbank.org/>>.

^b Дані про нафтову ренту як частку ВВП Венесуели є лише за період 2010-2013рр.

В окремих випадках ефект падіння цін на нафту для військових витрат виглядає очевидним (як у Саудівській Аравії), в інших – він є менш вираженим (наприклад, в Іраку). У 2016р. військові витрати Саудівської Аравії, яка бере участь у конфліктах у сусідніх Ємені та Сирії, склали 28% її бюджету. Це велика сума, але вона є на 12 в.п. нижчою за 40% асигнувань на військові потреби з урядового бюджету у 2014р., до початку нафтової кризи. У реальних цінах у доларах США військові витрати Саудівської Аравії упродовж 2014-2016рр. зменшилися на 26%, що демонструє бюджетні наслідки тривалого падіння цін на нафту для країни-експортера нафти, навіть коли вона бере участь у регіональних конфліктах.

Для Іраку значно важче з'ясувати, наслідком чого є скорочення урядового бюджету та, відповідно, військових витрат з 2014р. – триваючого збройного конфлікту (зокрема, втрати нафтових родовищ, захоплених ІД), чи падіння цін на нафту. Крім того, у країнах Близького Сходу, включно з Іраком, бюджети є традиційно непрозорими. Але виходячи з наявної інформації можна припустити, що військові витрати в реальних цінах у доларах США

Таблиця 9.6. Витрати як частка загального урядового бюджету в окремих країнах, залежних від експорту нафти, у 2014-2016рр.

Країна ^a	Витрати як % загального урядового бюджету						Зміни, 2014-2016 (%)		
	Військові витрати		Охорона здоров'я		Освіта		Військові витрати	Охорона здоров'я	Освіта
	2014	2016	2014	2016	2014	2016	Зміни, % 2014-16	Зміни, % 2014-16	Зміни, % 2014-16
Алжир	20	23	7,8	7,9	15	16	15	1,7	7,5
Ангола	9,3	7,2	4,4	5,3	6,2	7,7	-23	20	24
Азербайджан	14	12	3,6	4,5	8,3	9,9	-17	26	19
Еквадор	7,5	6,6	5,8	7,7	13	15	-12	32	18
Іран	11	13	1,3	3,2	8,2	9,3	18	148	14
Ірак ^b	9,4	7,0	4,5	4,8	6,2	7,3	-26	6,8	19
Казахстан	6,4	4,2	10	11	7,1	18	-34	7,9	152
Кувейт	7,3	11	7,7	9,6	8,0	9,1	51	25	14
Мексика	2,6	2,4	11	11	13	14	-7,7	0,0	7,7
Нігерія	8,0	7,3	5,6	4,1	11	7,9	-8,0	-27	-25
Норвегія	2,9	3,1	8,3	9,6	3,0	3,5	6,9	16	16
Росія	23	29	3,4	3,0	4,4	3,5	24	-14	-21
Саудівська Аравія	35	28	13	12	25	23	-20	-1,2	-7,1
Південний Судан	42	22	4,7	1,5	6,5	3,7	-48	-68	-43
Венесуела	6,3	5,5	5,4	5,6	15	16	-13	3,7	6,7

^a Країни обрані за критерієм наявності даних (бюджет збройних сил, охорони здоров'я та освіти) та рівнем залежності від експорту нафти, аби охопити країни з високою, помірною і низькою нафтовою залежністю, виходячи з нафтової ренти як частки ВВП. Нафтова рента як частка ВВП означає її середнє значення за п'ятирічний період 2010-2015рр.; даних за 2016р. немає. Дані про нафтову ренту як частку ВВП наводяться у "Показниках світового розвитку" Світового банку, <<http://data.worldbank.org/>>.

^b Даних про витрати на охорону здоров'я та освіту в Іраку за 2014р. немає, всі дані – за 2015р.

Джерела: База даних СІПРІ про військові витрати, <<https://www.sipri.org/databases/milex/>>; вся інформація про витрати на охорону здоров'я та освіту отримана з урядових джерел, презентацій і звітів про виконання бюджетів різних країн за 2014-2016рр.

в Іраку з 2015р. зменшилися на 36%. Що є причиною такого зменшення оборонного бюджету – падіння ціни на нафту на 58% з 2014р., втрата прибутків унаслідок збройного конфлікту, чи вплив обох цих чинників – спірне питання, що потребує додаткової уваги.

Тенденції військових витрат країн, залежних від експорту нафти, у 2014-2016рр.

Загалом, ефект цінового шоку та подальшого зниження цін на нафту може свідчити про формування нового світового балансу в умовах нижчих цін на нафту. З 2014р. військові витрати в реальних цінах у доларах

США зменшилися у переважній більшості країн-експортерів нафти. Це відбиває серйозність потрясіння і підкреслює необхідність галузевих реформ, які б сприяли диверсифікації економік експортерів нафти (таблиця 9.6). У більшості країн з недиверсифікованою, залежною від експорту нафти економікою і слабкою фінансовою “подушкою” військові витрати падали з 2014р. Це стосується таких країн, як Ангола, Азербайджан, Венесуела, Ірак, Південний Судан, які у 2014-2016рр. скоротили військові витрати на 48%, 30%, 80%, 12% і 63%, відповідно. Меншість країн-експортерів нафти є краще економічно озброєними, щоб впоратися з падінням цін на нафту (зокрема, Алжир, Кувейт і Норвегія), і зберегли плани витрат, а іноді навіть збільшили їх у 2016р. Це країни, що або мають дуже диверсифіковану економіку (як Норвегія), або створили завдяки експорту нафти значні резерви (як Алжир і Кувейт) і використали їх для здійснення антиінфляційної політики з метою підтримки економіки. Однак, як зазначено вище, постали питання стосовно стійкості такої політики, з огляду на можливість збереження низьких цін на нафту. Так, МВФ уже вказував на необхідність фінансової консолідації в Алжирі¹⁷.

Визначення пріоритетів у розподілі ресурсів під час зниження цін на нафту

Оскільки багато країн-експортерів нафти покладаються на надходження від нафти як на головне джерело фінансування урядових витрат, то за потреби скоротити бюджет питання пріоритетів у розподілі ресурсів стає першочерговим. У багатих на нафту країнах часто досить тонкою є межа між військовими витратами, спрямованими на захист чи збереження контролю над нафтовими ресурсами в умовах загроз (як уявних, так і реальних), та соціальними витратами (в т.ч. на освіту, охорону здоров'я та об'єкти інфраструктури). Це вимагає неминучих компромісів під час вибору між військовими та соціальними витратами.

Дані про державні бюджети різних країн-експортерів нафти за 2014-2016рр. свідчать, що, можливо, всупереч очікуванням, перегляд бюджетів унаслідок падіння цін на нафту в багатьох випадках між витратами на освіту та охорону здоров'я і військовими витратами робився на користь перших (таблиця 9.7). Ряд багатих на нафту країн, зокрема Ангола, Азербайджан, Мексика та Венесуела, у 2014-2016рр. скоротили частку урядових витрат на збройні сили і завдяки меншому скороченню соціальних витрат, порівняно з військовими, частка витрат на освіту та охорону здоров'я в цей період зросла. Так, в Анголі частка військових витрат у загальних видатках Уряду зменшилася з 9,3% у 2014р. до 7,2% у 2016р.; натомість частка витрат на охорону здоров'я зросла з 4,4% до 5,3%, а на освіту – з 6,2% до 7,7%¹⁸.

Такий перерозподіл ресурсів на користь освіти та охорони здоров'я особливо помітний у країнах, де конфлікти та безпека не є головними проблемами. У країнах, що беруть участь в активних конфліктах або розташовані в

¹⁷ International Monetary Fund (посилання 9).

¹⁸ McClelland, C., 'Angola at peace is sub-Saharan Africa's top defense spender', Bloomberg, 12 June 2015; Angolan Ministry of Finance, 'Resumo da despesa por função', різні роки.

регіонах, де точиться війна і зберігається напруженість (Алжир, Іран, Кувейт, Південний Судан, Саудівська Аравія), військові витрати залишаються найбільшою статтею бюджету. Хоч у 2016р. в більшості багатих на нафту країнах частка військових витрат у загальних урядових бюджетах зменшилася, порівняно з 2014р., але в деяких країнах вона зросла: у 2014-2016рр. так сталося в Алжирі, Кувейті, Норвегії і Росії. Проте, загальний тренд на підставі даних за 2014-2016рр. свідчить, що за потреби скорочення урядових бюджетів, військові витрати зазнають більшого скорочення, порівняно з витратами на освіту та охорону здоров'я. За відсутності довшого часового ряду спостережень, важко визначити, чи є така пріоритетність розподілу ресурсів елементом довгострокової тенденції, яка пояснюється багатьма іншими факторами, чи наслідком різкого зниження цін на нафту.

Хоча довести причинно-наслідковий зв'язок між ціною нафти та військовими витратами й точно визначити причини зміни пріоритетів у розподілі ресурсів у багатих на нафту країнах у 2014-2016рр. дуже важко, але дані СІПРІ свідчать про наявність кореляції між військовими витратами та ціною на нафту в цих країнах. З початку падіння цін на нафту наприкінці 2014р. військові витрати зменшились у багатьох країнах, залежних від експорту нафти. У деяких випадках їх зменшення були настільки суттєвими, що вплинули на регіональні тенденції (наприклад, в Африці, Південній і Центральній Америці та Карибському басейні).

III. Ретроспективне розширення даних СІПРІ про військові витрати

СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН

Розширення Бази даних СІПРІ про військові витрати до епохи холодної війни

У 2016р. в рамках Проекту СІПРІ з питань військових витрат реалізована давня мета – опублікований розширений масив даних, які в деяких випадках охоплюють навіть 1949р.¹ Через недостатню прозорість військових витрат у багатьох країнах та дефіцит можливостей для ретроспективного розширення даних, що переважно обмежувалися збором даних з бібліотечних та архівних матеріалів СІПРІ, повних даних, що охоплювали б 1949р. (чи часу здобуття певною країною незалежності), як правило, не було. Проте, в більшості випадків їх вдалося суттєво розширити. Дані в доларах США в постійних цінах були розширені як мінімум до 1957р. для половини країн, які на той час були незалежними.

Розширений масив даних надає великі можливості для нових досліджень та розуміння динаміки військових витрат і вже є предметом численних аналітичних доповідей². Ці дані також дозволяють дослідити довгострокові тенденції військових витрат у різних регіонах і країнах, як під час, так і після холодної війни. Тенденції для обраних регіонів та окремих країн розглядаються нижче. Періоди охоплення для кожного регіону є різними – залежно від наявності даних і, відповідно, можливості здійснення регіональних оцінок³.

Довгострокові тенденції військових витрат

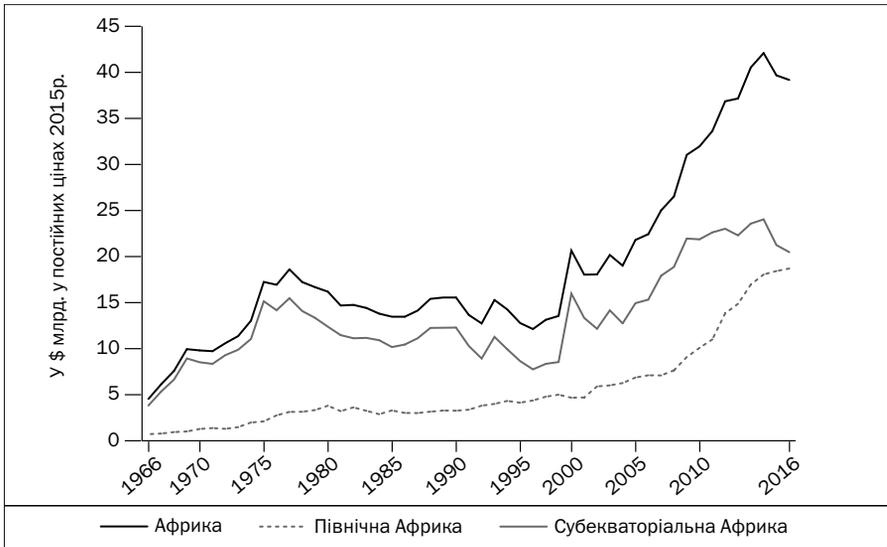
Африка

Дані стосовно Африки демонструють тенденції військових витрат, у яких явно вирізняються три періоди (діаграма 9.3). Перший, 1966-1977рр. – різке зростання більш ніж у 4 рази в реальних цінах, з \$4,5 млрд. до

¹ У масиві даних СІПРІ, оприлюдненому раніше, наводилися дані лише з 1988р. Новий, розширений масив даних є результатом праці у 2010-2015рр. запрошених дослідників і стажерів (*Jennifer Brauner, Mehmet Uye, Lidwina Gundacker, Elena Deola, Giulia Tamagni та Julius Hess*) у взаємодії з тодішнім керівником Проекту з питань військових витрат С.Перло-Фріменом. Докладніше про методику СІПРІ див. сайт СІПРІ: <<https://www.sipri.org/databases/milex/sources-and-methods>>. Більш розгорнутий аналіз даних СІПРІ про військові витрати і процес розширення бази даних див.: Perlo-Freeman, S. and Skons, E. 'Snakes and ladders: the development and multiple reconstructions of the Stockholm International Peace Research Institute's military expenditure data', *Economics of Peace and Security Journal*, vol.11, no.2 (2016). Глибше обговорення цих питань див.: Perlo-Freeman, S., 'SIPRI's new long data-set on military expenditure: the successes and methodological pitfalls', *Defence and Peace Economics*, forthcoming in print, published online 3 Feb. 2017.

² Кілька таких досліджень презентовані на спеціальному семінарі в СІПРІ в січні 2016р. Окремі з них були опубліковані: *Economics of Peace and Security Journal*, vol.11 no.2, 2016, <<https://www.epsjournal.org.uk/index.php/EPJSJ/issue/view/22>>; інші ще мають бути опубліковані в *Defence and Peace Economics*.

³ У цьому підрозділі зміни військових витрат у часі за регіонами та країнами вимірюються в доларах США в постійних цінах 2015р., тоді як порівняння країн за роками ґрунтуються на даних у доларах США в поточних цінах (тобто перерахованих з місцевої валюти в долари США за обмінними курсами відповідного року).

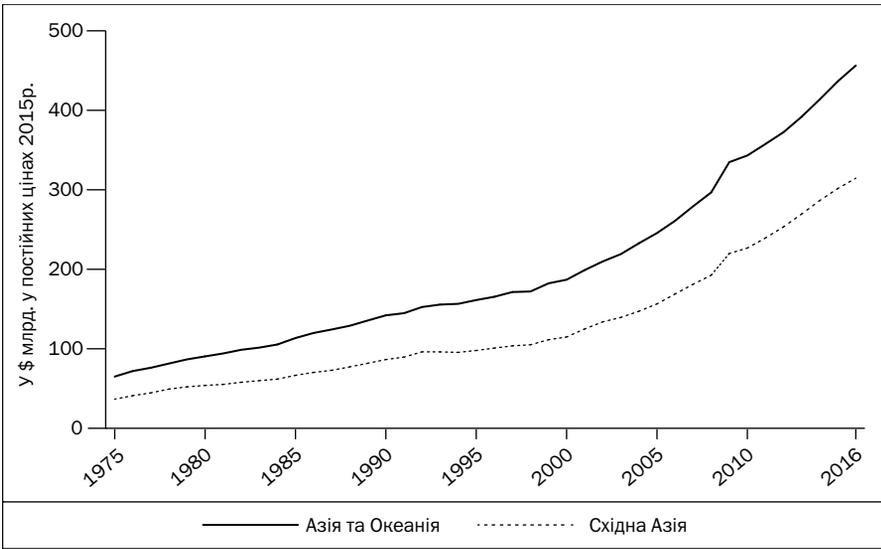

Діаграма 9.3. Військові витрати в Африці у 1966-2016рр.

\$18,6 млрд. Це частково пов'язане зі створенням у багатьох країнах після здобуття незалежності національних оборонних відомств, але загальну тенденцію визначає зростання в одній країні – Нігерії. Другий, 1977-1996рр. – період загального зниження витрат зі зростанням в окремі роки та загальним скороченням більш ніж на третину, до \$12,8 млрд. Третій, 1997-2014рр. – ще один період швидкого, більш ніж утричі, зростання в реальних цінах до \$43,5 млрд., тоді як загальні показники у 2015-2016рр. зменшилися через падіння цін на нафту.

Перелік країн з найвищим рівнем військових витрат у ці три періоди змінився. Одним із лідерів за витратами весь час була ПАР. Більшу частину епохи апартеїду аж до 1988р. її військові витрати швидко зростали, після чого проявилися “дивіденди миру” (коли фінанси, що раніше виділялися для збройних сил, були спрямовані на соціальні потреби). Так було до 1999р., коли витрати знову почали зростати.

Високий рівень військових витрат ПАР упродовж перших двох періодів пояснювався, зокрема, її роллю у війні в Анголі у 1975-1988рр. Але, хоча ПАР до 1968р. витрачала на армію більше за всіх в Африці, у 1969-1980рр. її обійшла Нігерія. Військові витрати Нігерії в цей період зростали спочатку внаслідок війни проти самопроголошеної республіки Біафра (1967-1970рр.), а потім – за рахунок зростаючих надходжень від нафти. Часті військові перевороты в цей час також забезпечили військовим величезну владу в державі. Військові витрати Нігерії сягнули в 1975р. максимуму з 1966р. (зростання склало 1943% в реальних цінах), а потім майже так само швидко впали. У 1981р. ПАР повернула собі лідерство за витратами, але у 2007р. її обійшов Алжир, який збільшив військові витрати за рахунок зростання надходжень від нафти.

Діаграма 9.4. Військові витрати в Азії та Океанії у 1975-2016рр.

Південна Америка

Тенденція військових витрат у Південній Америці дещо залежить від обраного базового року для перерахунку в долари США в постійних цінах. Це пов'язане з дуже високим рівнем інфляції у ключових країнах Південної Америки наприкінці 1980-х - на початку 1990-х років, особливо в Аргентині та Бразилії, і надвисоким рівнем інфляції у Аргентині з 2007р. Але помітними є певні закономірності. Військові витрати в Південній Америці швидко зростали впродовж 1968-1977рр. внаслідок частих військових переворотів у регіоні в той час. Далі йшов період коливань військових витрат – приблизно до 1992р.; в цей час на військові витрати впливало багато факторів, у т.ч.: (а) аргентино-чилійський конфлікт 1978р.; (б) війна за Фолклендські (Мальвінські) острови між Аргентиною і Великою Британією у 1982р.; (в) економічні кризи; (г) відновлення демократії в кількох країнах. З 1992р. по 2013р. військові витрати в регіоні загалом зростали. Зростання явно прискорилося після 2003р. через економічне зростання багатьох країн регіону та збільшення надходжень від нафти – в деяких інших. З 2013р. накопичення економічних проблем у регіоні (зокрема, через різке падіння цін на нафту) разом зі зміцненням безпеки в Південній Америці призвели до скорочення регіональних військових витрат.

Бразилія з 1987р. має найвищий рівень військових витрат у регіоні, але так було не завжди. Витрати Аргентини раніше були значно ближчими до рівня Бразилії, а у 1978-1981рр. фактично перевищували бразильські.

Військовий тягар (частка військових витрат у ВВП) багатьох країн регіону суттєво зменшився з 1970-х та 1980-х років. В Аргентині він сягнув піку в 4,7% ВВП у 1978-1979рр., але зменшився до близько 1% за минулі кілька років. У Чилі в 1970-х - 1980-х роках він майже постійно перевищував 6%, сягнувши в 1982р. піку в 8,9%, але у 2016р. зменшився до 1,9%. Військовий

тягар Перу досяг максимуму в 1977р. (8,2%), але з 1999р. залишається нижчим за 2%. Військовий тягар Бразилії коливався значно більше, хоч останнім часом спостерігається низхідна тенденція – до 1,3% у 2016р.

Азія та Океанія

Регіональні тенденції в Азії та Океанії до 1989р. є непевними через брак даних для Китаю⁴. Але, виходячи з наявних цифр, можна стверджувати, що загальна тенденція в регіоні є чіткою і простою: постійне зростання військових витрат у період 1975-2016рр. у всіх субрегіонах (діаграма 9.4). Цьому значною мірою сприяє швидке економічне зростання в більшості країн регіону.

Північна Америка і Західна Європа

На військові витрати в євроатлантичній зоні значною мірою впливала холодна війна і пов'язані з нею конфлікти (діаграма 9.5). Військові витрати в Північній Америці, більша частина яких припадає на США, характеризуються з 1951р. чотирма великими піками, спричиненими відповідними чинниками: (а) у 1953р. – Корейська війна 1950-1953рр.; (б) 1968р. – безпосередня участь американських військ у В'єтнамській війні 1965-1973рр.; (в) 1986р. – нарощування військового потенціалу за президенства Р.Рейгана у 1980-х роках; (г) 2010р. – “глобальна війна з тероризмом” після терактів у США 11 вересня 2001р. За кожним з цих піків відбувалося значне скорочення військових витрат через завершення війн – у т.ч. холодної війни. Слід зауважити, що кожен цикл зниження виводив військові витрати США на рівень, який був, більшою чи меншою мірою, вищим, ніж у році, який можна умовно вважати моментом початку попереднього циклу. Так, у 1955р. витрати США були найнижчими після Корейської війни, але значно вищими за витрати в 1949р.. Після холодної війни скорочення сягнули найнижчого за цей період рівня, який все одно був трохи вищим за найнижчий рівень після В'єтнамської війни.

Період зменшення військових витрат США з 2010р. (коли, згідно з даними СІПРІ, спостерігався їх найвищий рівень) через вивід військ з Афганістану та Іраку й намагання скоротити бюджетний дефіцит був значно коротшим і менш “глибоким”, порівняно з попередніми циклами, залишивши військові витрати на значно вищому рівні, ніж у попередні мінімуми – в реальних цінах близько до рівня пікового 1986р. Упродовж 2010-2015рр. завершення воєнних кампаній в Афганістані та Іраку призвело до зменшення військових витрат на 21%. У 2016р. військові витрати США зросли (на 1,7%) вперше з 2010р., але, як свідчать дані, річні відмінності траплялись і в минулому. Якщо ж висхідна тенденція збережеться, то зростання

⁴ Оцінки СІПРІ стосовно Китаю ґрунтуються на методиці, розробленій спеціально для СІПРІ професором Ван Шаогуаном (*Wang Shaoguang*) у 1999р., яку не можна безпосередньо застосувати до попередніх років. Див.: Wang, S., ‘Appendix 7D. The military expenditure of China, 1989-98’, SIPRI Yearbook 1999, pp.334-349.

Діаграма 9.5. Військові витрати в Північній Америці та Західній Європі у 1950-2016рр.

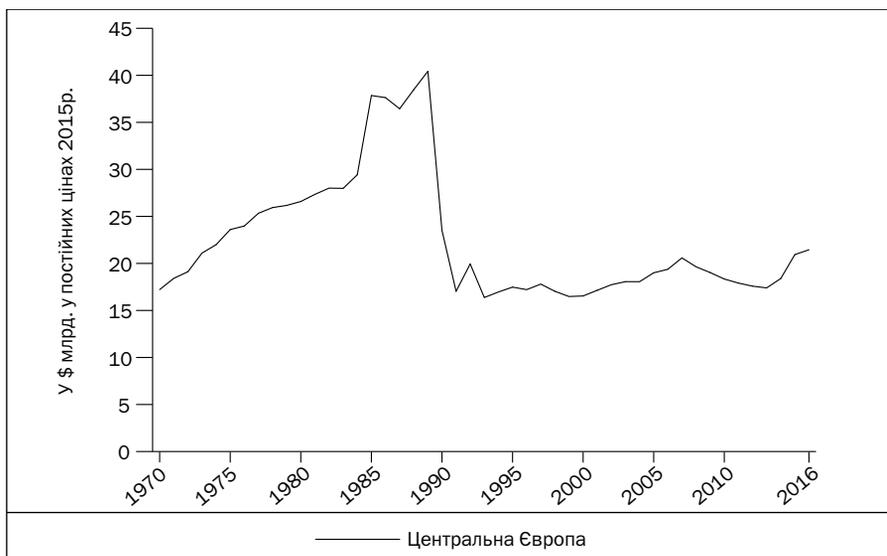
військових витрат США почнеться з дуже високого рівня, порівняно з попередніми циклами зниження.

На військові витрати в Західній Європі коливання, спричинені війнами, впливали не так сильно, як на витрати США. Витрати значно зросли під час Корейської війни, але потім залишалися загалом стабільними до кінця 1950-х років. Надалі, в період холодної війни витрати постійно зростали завдяки переважно тривалому швидкому росту економіки регіону, що загалом дозволяло зменшувати військовий тягар. Збільшення витрат США за часів Р.Рейгана не позначилося на тенденціях витрат країн Західної Європи, за винятком Великої Британії. Падіння витрат після холодної війни було значно менш помітним, ніж у США. За цим періодом відбувалося лише поступове збільшення витрат через “глобальну війну з тероризмом”, а далі, після 2009р., сталося значне падіння через заходи жорсткої економії, вжиті багатьма західноєвропейськими країнами.

За рівнем військових витрат у Західній Європі останніми роками лідирують Велика Британія і Франція. Але більшу частину 1970-х - 1980-х років витрати Франції в доларах США в поточних цінах були значно вищими за витрати Великої Британії. Більшу частину 1970-х років лідером військових витрат у Західній Європі була Західна Німеччина з рівнем витрат, близьким до рівня Франції.

Центральна Європа

Військові витрати в Центральній Європі в період холодної війни, у 1970-1989рр., швидко і постійно зростали (діаграма 9.6). Особливо різкий стрибок у 1985р. стався через подвоєння військових витрат Румунії. Об'єднання

Діаграма 9.6. Військові витрати в Центральній Європі у 1970-2016рр.

Німеччини у 1990р. означало, що колишня Східна Німеччина більше не враховувалась у загальних даних. Таким чином, дані періоду холодної війни і після її завершення не можна коректно порівнювати. Значні скорочення після холодної війни спостерігались у багатьох країнах регіону. Сукупні військові витрати Болгарії, Чехословаччини та її держав-наступниць (Чехії і Словаччини), а також Угорщини, Польщі та Румунії у 1989-1998рр. скоротилися на 49%⁵. Однак військові витрати Центральної Європи суттєво зросли у 2000-2007рр., коли більшість країн регіону приєдналися до НАТО. Витрати зменшилися у 2008-2013рр. внаслідок заходів жорсткої економії, а потім, у 2014-2016рр., збільшилися переважно через відчуття у багатьох країнах зростання загрози з боку Росії.

Військові витрати у Східній Європі у 1992р. – тобто сумарні витрати колишніх радянських республік: Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Молдови, Росії та України – оцінюють лише у 22% рівня витрат СРСР у 1990р. (даних за 1991р. немає – це рік розпуску Радянського Союзу). До 1998р. сумарні військові витрати впали ще на 63%, після чого суттєво зросли (на 387%) до 2016р. Проте, сумарна величина за 2016р. у реальних цінах все ще складає лише 39% витрат СРСР 1990р. Так само, як і після завершення холодної війни, падіння військових витрат у 1990-х роках було наслідком економічного колапсу, тоді як наступне зростання зумовлене кількома чинниками: (а) бажанням Росії повернути собі статус великої держави, разом зі збільшенням витрат завдяки великим надходженням від нафти та газу;

⁵ Даних про військові витрати в доларах США в постійних цінах немає для колишньої Югославії, тому їх не можна порівняти з витратами її держав-наступниць. Естонія, Латвія і Литва, які також належать до Центральної Європи, до 1991р. належали до СРСР і не мали окремих військових витрат.

(б) гонкою озброєнь між Вірменією та Азербайджаном (витрати останнього також підживлювалися надходженнями від нафти); (в) загальним швидким економічним зростанням у регіоні; (г) конфліктом в Україні (з 2014р.). Даних про військові витрати ЄСРП (єдиної країни, класифікованої до 1992р. як “Східна Європа”) до 1988р. немає⁶.

Близький Схід

Через брак даних регіональною оцінкою стосовно Близького Сходу вдалося охопити лише 1980р. Оцінку також обмежують: (а) вилучення Іраку із загальних даних через повну відсутність даних для цієї країни з 1982р. по 2003р.; (б) брак економічних показників багатьох країн регіону для конвертації в долари США в постійних цінах. Серед іншого, це означає, що не можна здійснити належну оцінку наслідків ірано-іракської війни 1981-1988рр. У країнах, стосовно яких є дані, або там, де за відсутності даних можна зробити обґрунтовану оцінку, військові витрати скорочувалися переважну частину 1980-х років аж до різкого зростання в 1990-1991рр. через вторгнення Іраку до Кувейту та наступну міжнародну військову операцію проти Іраку. Це зростання враховувало витрати Кувейту та Саудівської Аравії для компенсації частини видатків на війну США та інших західних держав, унаслідок чого в 1991р. військові витрати Кувейту перевищили 100% ВВП. Від 1995р., після завершення періоду цього зростання, військові витрати на Близькому Сході стабільно збільшувалися.

⁶ Різні західні організації (у т.ч. СІПІ) намагались оцінити радянські військові витрати, але всі ці оцінки ґрунтувалися на дуже непевних припущеннях і часто на сумнівних чи політизованих методиках. Отже, з цих причин СІПІ у 1980-х роках припинив публікувати оцінки радянських військових витрат.

IV. Прозорість даних військових витрат

НОЕЛ КЕЛЛІ, ДІЕГО ЛОПЕС, НАН ТІАН

Прозорість військових витрат урядів є важливим компонентом належного врядування та міжнародних зусиль з підтримання миру й безпеки. Вона допомагає раціональному розподілу обмежених ресурсів та зміцненню довіри на міжнародному й національному рівнях. У цьому підрозділі розглядаються показники 2016р., що характеризують прозорість діяльності урядів (а) на міжнародному рівні, у формі звітів про військові витрати для ООН; та (б) на національному рівні, у формі публікації ключових даних про військові витрати урядовими відомствами¹.

Звітність для Організації Об'єднаних Націй

У 1981р. Генеральна асамблея ООН вирішила видавати річний звіт, у якому всі держави-учасниці ООН могли б добровільно повідомляти дані про свої військові витрати. Генеральний секретар ООН щороку запрошує всі держави-учасниці до 30 квітня повідомити про свої військові витрати за останній фінансовий рік, за який є дані. Спочатку звітування мало сприяти скороченню військових бюджетів. З 1990-х років воно більше розглядається як захід прозорості, спрямований на зміцнення довіри між державами у військово-політичній сфері². У 2016р. звіти надали 49 зі 193 держав-учасниць ООН – 25% (таблиця 9.8)³. У 2002-2008рр. коефіцієнт відповідей в середньому склав 40%, але впав у середньому до 25% у 2012-2016рр. У 2016р. звіти надали 28 держав Європи, 13 країн Америки, вісім країн Азії та Океанії. Жодна країна Африки чи Близького Сходу не надала інформації у 2016р.

Прозорість в окремих державах

Ненадання звітів в ООН різко контрастує з тим, що багато держав публікують інформацію про військові витрати в урядових бюджетах чи інших звітах про урядові витрати. СІПРІ виводив свої цифри військових витрат за 2016р. з інформації, отриманої з урядових публікацій 148 країн. Для ще кількох країн, де немає урядової інформації, цифри СІПРІ за 2016р. ґрунтувалися на інших джерелах, наприклад, звітах Міжнародного валютного фонду та дослідженнях. Кілька країн колись публікували дані, але не роблять цього вже як

¹ Глибокі та довгострокові оцінки прозорості військових витрат див.: Перло-Фрімен С. та ін. "Військові витрати". – *Щорічник СІПРІ 2015*, підрозділи III-IV розділу 9.

² United Nations Office for Disarmament Affairs (UNODA) and SIPRI, *Promoting Further Openness and Transparency in Military Matters: An Assessment of the United Nations Standardized Instrument for Reporting Military Expenditures*, UNODA Occasional Papers no.20 (United Nations: New York, Nov. 2010), p.7.

³ United Nations, General Assembly, 'Objective information on military matters, including transparency of military expenditures', Report of the Secretary-General, A/71/115, 27 June 2016 and A/71/115/Add.1, 15 Sep. 2016. Згідно з інформацією, отриманою в березні 2017р. від Управління ООН у справах роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs, UNODA*), 49 країн повідомили *UNODA* про свої військові витрати у 2016р.

Таблиця 9.7. Кількість країн, що звітують про свої військові витрати Організації Об'єднаних Націй у 2002р., 2010-2016рр.^a

	2002	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кількість держав-учасниць ООН	191	192	192	193	193	193	193	193
Загальна кількість звітів звітів	81	60	67	49	56	49	43	49
Коефіцієнт відповіді (%)	42	31	35	25	29	25	22	25
Звіти країн - не членів ООН ^b	1	-	-	-	-	-	-	-

“-” – немає звіту.

^a Роки – рік запиту Генерального секретаря (не пізніше 30 квітня наступного року). Звіти стосуються витрат за останній закінчений фінансовий рік.

^b Звіти країн - не членів ООН не включаються до загальної суми.

Джерела: United Nations, General Assembly, ‘Objective information on military matters, including transparency of military expenditures’, Reports of the Secretary-General, різні дати, 2002-2016рр.

мінімум 10 років (зокрема, Еритрея, Туркменістан, Узбекистан). Габон, Гвінея, Судан та Тринідад і Тобаго останнім часом почали знову оприлюднювати дані військових витрат, після перерви в публікації.

Неповна чи неточна інформація про військові витрати – поширена проблема. Її ілюструє звіт французької Рахункової палати (*Cour des comptes*) – органу, що перевіряє використання державних коштів у Франції, оприлюднений у 2016р. Звіт критикує непрозорість МО Франції в частині повідомлень про витрати на міжнародні операції Збройних сил Франції, насамперед в Африці і на Близькому Сході⁴. В ньому стверджується, що цифра в €1,1 млрд., повідомлена МО як вартість цих операцій у 2012-2015рр., занижена. Звіт також критикує методику подання витрат МО, яка унеможливило виокремити витрати на операції, сплачені в рамках планового бюджетного фінансування.

У 2016р. рівень урядової прозорості військових витрат у ряді випадків покращився. Найбільше покращення у наявності даних спостерігається в Судані. З 2006р. по 2014р. в річному бюджеті Судану не було інформації про оборонні витрати. Однак цю інформацію внесли до бюджетів за 2015р. і 2016р. Крім того, вторинні джерела надали дані за 2007-2009рр., 2015р. і 2016р. Нові дані для Судану дозволили покращити регіональні оцінки військових витрат для Африки загалом і для Субекваторіальної Африки. Ці оцінки зараз не охоплюють лише Еритрею і Сомалі.

Підвищення прозорості в окремих країнах: “Мідний закон” в Чілі

У грудні 2016р. нарешті оприлюднили повний зміст “Мідного закону” зі змінами⁵. Публікація закону стала подією у подальшому підвищенні національної прозорості та підзвітності. Чілійський “Мідний закон” передбачає виділення 10% доходів від експорту міді на закупівлю та обслуговування

⁴ French Court of Auditors, ‘Les opérations extérieures de la France 2012-2015’, Communication to the Finance Committee of the Senate, Oct. 2016.

⁵ Chilean Ministry of Finance, ‘Exige la publicación en el Diario Oficial de la Ley No13.196, Reservada del Cobre’, Law no.20.977, 22 Dec. 2016.

озброєнь. Цей механізм розробили у 1958р., щоб забезпечити стабільність фінансування збройних сил і захистити військовий бюджет від політичних коливань. Закон передусім запровадив мінімальні річні відрахування до військового бюджету в розмірі \$90 млн. У 1985р. мінімальні річні відрахування підняли до \$180 млн.

Бюджетний механізм, створений “Мідним законом”, і його секретний характер останніми роками дедалі більше критикували. Пропозиції альтернативного бюджетного механізму вносили у 2009р. і 2011р., але жодна з них не мала успіху⁶. Дебати про секретний статус “Мідного закону” поновилися у 2015р. після того, як Рада з питань прозорості закликала повністю опублікувати його з усіма змінами. Ця вимога ґрунтувалася на громадській петиції за повну публікацію закону, яка була відхилена керівництвом Збройних сил на тій підставі, що його розголошення потенційно може зашкодити національній безпеці. Одночасно з цими зусиллями конгресмен Хайме Піловські (*Jaime Pilowsky*), колишній голова комісії Конгресу з питань оборони, подав до Конгресу Чілі пропозицію оприлюднити зміст “Мідного закону”. Після позитивного результату в Конгресі пропозиція Піловські була одностайно схвалена Сенатом⁷. Та хоча публікація закону в грудні 2016р. підвищила прозорість, пропозиція Піловські не передбачала якихось змін у бюджетному процесі. Піловські вніс свою пропозицію на фоні кількох випадків корупції за участі вищих військових чиновників. За оцінкою, з 2010р. по 2014р. близько \$5 млн. були витрачені незаконно через неправомірні закупівлі зброї⁸. Заклики до реформ стали ще гучнішими через погані економічні показники за останні кілька років Національної мідної корпорації Чілі (*Codelco*), яка відповідно до “Мідного закону” мала передавати кошти військовим. Падіння цін на мідь і зобов’язання виділяти щонайменше \$180 млн. зі своїх річних прибутків військовим покладали важкий тягар на *Codelco*. На початку 2016р. фінансовий дефіцит *Codelco* сягнув \$97 млн., а компанія пояснювала погані показники дією “Мідного закону”⁹.

⁶ ‘Bachelet quer limitar poder de tribunais militares no Chile’, BBC (Brasilia), 27 Oct. 2009.

⁷ Chilean Senate, ‘Sesion: 59/364 Miercoles 2 de Noviembre de 2016 a las 18:47. Tema: Proyecto de ley, en segundo tramite constitucional, que exige la publicacion en el Diario Oficial de la ley No13.196, reservada del cobre’, 2 Nov. 2016.

⁸ Agencia EFE, ‘Chile no cambiara por ahora la Ley del Cobre que financia a las Fuerzas Armadas’, 13 July 2016; Transparency International, Chile Transparente, ‘Minuta Milicogate’, [n.d.].

⁹ ‘Politicos amplian debate para derogar la Reservada del Cobre y entregar mas recursos a Codelco’, Emol, 29 Aug. 2016.

10. Міжнародні поставки та події у сфері виробництва озброєнь

Загальний огляд

Обсяг міжнародних поставок основних озброєнь упродовж 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., збільшився на 8,4%. На п'ять провідних постачальників у період 2012-2016рр. – США, Росію, Китай, Францію і Німеччину – припадало 74% світового обсягу поставок (підрозділ I).

Починаючи з 1950р., найкрупнішими постачальниками були США та Росія (до 1992р. – СРСР), які разом із західноєвропейськими державами очолювали перелік 10 провідних постачальників. У найближчій перспективі суттєвих змін тут не очікується. У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., ця група збільшила свою частку у світових поставках озброєнь. До Тор 10 знов увійшов Китай, який упевнено заявив про себе як крупного постачальника основних озброєнь.

На регіональному рівні у 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., обсяги поставок до Близького Сходу зросли на 86%, до Азії та Океанії – на 7,7%. Водночас, помітно скоротилися обсяги поставок до Європи (на 36%), Америки (18%) та Африки (6,6%).

Напруженість і конфлікти, що тривали у 2016р. в багатьох місцях світу, були часто пов'язані з прямими закупівлями озброєнь з-за кордону. Озброєння, що використовувалися в цих конфліктах, іноді постачалися у вигляді допомоги. В інших випадках така допомога була меншою мірою пов'язана з конфліктами та напруженістю, але використовувалася радше як інструмент підтримання та покращення політичних відносин або здобуття іноземної підтримки своєї політики. Хоча поставки озброєнь у вигляді допомоги становлять дуже невелику частку в усьому обсязі поставок, для окремих крупних постачальників вони продовжують бути ключовим політичним інструментом (підрозділ II).

База даних СІПРІ про поставки озброєнь не містить інформації про їх фінансову вартість, однак багато держав-постачальників озброєнь надають такі дані (підрозділ III). На їх підставі СІПРІ оцінює сукупний обсяг світової торгівлі зброєю у 2015р. принаймні у \$91,3 млрд. Утім, фактичний обсяг був, напевно, більшим.

У цьому розділі, також, розглядаються події у військовій промисловості та у групі провідних компаній-виробників озброєнь у 2015р. – в останньому році, за який є доступні дані (підрозділ IV). Упродовж п'яти останніх років сукупний обсяг продажів компаній з виробництва озброєнь і надання військових послуг з переліку Тор 100 зменшувався: у 2015р. – на 0,6%,

порівняно з 2014р. Це був найнижчий рівень річного скорочення після піку 2010р. Таке скорочення продажу озброєнь пов'язане переважно з загальним зменшенням продажів компаніями США, які продовжують домінувати в Тор 100. Загалом, західноєвропейські виробники озброєнь демонструють збільшення продажів, багато з яких суттєво пов'язані з експортом. У 2015р. оборонна промисловість Росії, попри санкції, також наростила обсяг продажу озброєнь переважно за рахунок внутрішніх продажів і окремих експортних поставок, хоча її нові і традиційні компанії-виробники показують неоднозначні результати.

Стислий огляд даних про виробництво озброєнь за 14 років показує, що змін у рейтингах провідних компаній-виробників озброєнь у Тор 100, особливо у Тор 10, майже не відбувається, і що, попри щорічні коливання, продаж озброєнь (у доларах у постійних цінах) компаніями як з верхньої, так і нижньої частин Тор 100 впродовж 2002-2015рр. постійно збільшувався. Водночас це також свідчить про зменшення за цей період частки компаній Тор 10 у сукупних річних доходах компаній Тор 100.

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА

I. Події у сфері поставок озброєнь у 2016р.¹

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА, НАН ТІАН, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Обсяг міжнародних поставок основних озброєнь упродовж 2012-2016рр. був на 8,4% вищий, порівняно з 2007-2011рр. (таблиця 10.1)². Це є свідченням збереження стійкої тенденції, започаткованої у 2003р. Найбільший сукупний обсяг міжнародних поставок основних озброєнь спостерігався в 1980-1984рр. Після цього до 2000-2004рр. він майже постійно скорочувався до рівня 44% сукупного обсягу 1980-1984рр. Загальний показник за останній п'ятирічний період (2012-2016рр.) був на 47% вищий, ніж у 2000-2004рр., і сягнув найвищого рівня, починаючи з 1989-1993рр. (п'ятирічний період, на який безпосередньо вплинуло завершення холодної війни). Хоча річні коливання є загально відомим фактом, а річні підсумкові показники не є надійними для прогнозування майбутнього розвитку, проте слід зазначити, що сукупні річні обсяги за шість останніх років (2011-2016рр.) залишалися відносно стабільними, навіть якщо сукупний обсяг за 2016р. перевищує річні обсяги будь-якого попереднього п'ятирічного періоду.

Події у групі провідних постачальників

У 2012-2016рр. СІПРІ визначає 57 країн-постачальників основних озброєнь. П'ятьма найкрупнішими постачальниками у цей період були США, Росія, Китай, Франція і Німеччина. На них припадало 74% усіх поставок основних озброєнь (таблиця 10.1); для порівняння – у 2007-2011р. цей показник складав 73%³. У 2012-2016рр. найкрупнішими постачальниками були США і Росія; на яких разом припадало 56% світового експорту – на 4% більше, ніж у 2007-2011р. Склад і позиції країн у *Топ 5* у 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., змінилися. З шостої на третю позицію перемістився Китай, посівши місце після США та Росії і дещо випередивши Францію і Німеччину. Велика Британія, яка у 2007-2011рр. була п'ятим найкрупнішим постачальником, у 2012-2016рр. опустилася на шосту позицію. 14 країн з *Топ 20* розташовані

¹ У цьому розділі, якщо не вказано інше, інформація про поставки озброєнь взята з Бази даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers>>. База даних містить інформацію про всі поставки основних озброєнь упродовж 1950-2016рр. Дані в цьому розділі наведені станом на 27 січня 2017р. та можуть відрізнятися від даних попередніх видань *Щорічника СІПРІ* через щорічне оновлення Бази даних.

² Дані СІПРІ про поставки озброєнь стосуються фактичних поставок основних озброєнь, включно з продажем, ліцензійним виробництвом, допомогою, безкоштовною передачею та орендою. Для порівняння даних про поставки різних озброєнь і визначення загальних тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор (ВТІ, *trend-indicator value, TIV*). Вартісні показники СІПРІ є індикаторами передачі оборонного потенціалу, але не відбивають фактичну фінансову вартість поставок. Оскільки обсяги поставок щороку можуть змінюватися, для визначення тенденцій використовується середній показник за п'ять років. Докладніше про ВТІ і методику його обчислення див. врізку 10.1.

³ Підрахунок зроблено на основі даних про експортерів з *Топ 5* у 2007-2011рр. (США, Росію, Німеччину, Францію, Велику Британію), порівняно з *Топ 5* у 2012-2016рр.

Таблиця 10.1. 50 найкрупніших постачальників основних озброєнь у 2012-2016рр.

У таблиці наведені 50 найкрупніших постачальників (державних і недержавних суб'єктів) основних озброєнь у 2012-2016рр. Дані є вартісними тренд-індикаторами СІПРІ. Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до десятих. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Місце		Постачальник	Обсяг експорту (\$ млн. ВТІ)		Частка у 2012-2016 (%)	Зміни, порівняно з 2007-2011 (%)
2012- 2016	2007- 2011 ^a		2016	2012-2016		
1	1	США	9 894	47 169	33	21
2	2	Росія	6 432	33 185	23	4,7
3	6	Китай	2 123	8 767	6,2	74
4	4	Франція	2 226	8 561	6,0	-5,0
5	3	Німеччина	2 813	7 914	5,6	-36
6	5	Велика Британія	1 393	6 586	4,6	27
7	7	Іспанія	483	3 958	2,8	2,9
8	8	Італія	802	3 824	2,7	22
9	12	Україна	528	3 678	2,6	49
10	10	Ізраїль	1 260	3 234	2,3	13
11	9	Нідерланди	466	2 747	1,9	-11
12	11	Швеція	249	1 651	1,2	-35
13	15	Південна Корея	534	1 427	1,0	25
14	13	Швейцарія	186	1 380	1,0	-10
15	14	Канада	127	1 332	0,9	0,8
16	21	Туреччина	277	1 054	0,7	180
17	17	Норвегія	150	901	0,6	39
18	20	Білорусь	81	624	0,4	18
19	16	Південна Африка	59	462	0,3	-31
20	22	Австралія	127	400	0,3	7,2
21	25	Фінляндія	66	357	0,3	16
22	32	Чехія	129	343	0,2	233
23	23	Бразилія	109	261	0,2	-29
24	47	Румунія	–	216	0,2	517
25	24	Польща	3	204	0,1	-41
26	28	Йорданія	20	197	0,1	19
27	29	Португалія	169	194	0,1	34
28	39	Сінгапур	46	173	0,1	154
29	38	Індія	42	134	0,1	84
30	37	ОАЕ	12	113	0,1	41
31	19	Бельгія	13	111	0,1	-81
32	40	Данія	25	109	0,1	65
33	46	Болгарія	4	106	0,1	203
34	18	Узбекистан	68	102	0,1	-84
35	54	Індонезія	94	94	0,1	944
36	26	Австралія	14	91	0,1	-64

Місце		Постачальник	Обсяг експорту (млн. ВТІ)		Частка у 2012-2016 (%)	Зміни, порівняно з 2007-2011 (%)
2012- 2016	2007- 2011 ^a		2016	2012-2016		
37	27	Іран	–	85	0,1	–61
38	..	Нова Зеландія	6	82	0,1	..
39	31	Ірландія	–	64	0	–40
40	35	Сербія	–	61	0	–29
41	53	Угорщина	–	41	0	356
42	..	Єгипет	–	29	0	..
43	33	Чілі	–	20	0	–80
44	49	Словаччина	–	19	0	–37
45	50	Бруней	12	12	0	–50
46	..	Судан	–	11	0	..
47	..	Ботсвана	–	8	0	..
48	..	Грузія	7	7	0	..
49	51	Тайвань	–	6	0	–63
50	..	Еквадор	–	6	0	..
..	..	Сім наступних	3	12	0	..

“..” – даних немає або вони непридатні для використання; “–” – поставок не було.

Примітка: дані СІПРІ відбивають фактичні поставки основних озброєнь. Для порівняння даних про поставки озброєнь і виявлення тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор (ВТІ). Оцінки СІПРІ, таким чином, відбивають лише обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не реальні фінансові характеристики таких поставок. Тому ці оцінки не можуть порівнюватися з показниками економічної статистики. Метод обчислення ВТІ див. у врізці 10.1.

^a Місця країн у 2007-2011рр. відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2012* унаслідок перегляду та уточнення даних за ці роки.

Джерело: База Даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

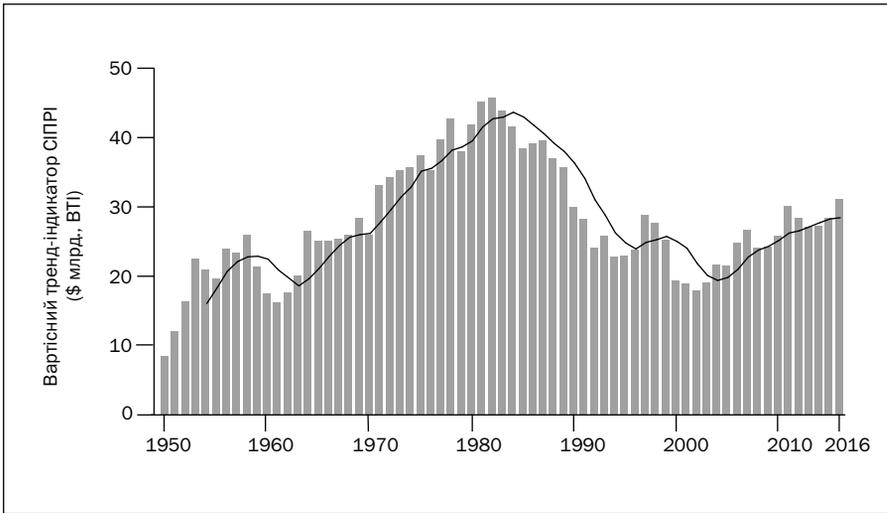
в Північній Америці та Європі (в т.ч. Росія), три – в Азії та Океанії, дві – на Близькому Сході, одна – в Африці⁴.

США

США були найкрупнішим постачальником основних озброєнь у 2012-2016рр. з 33% світового експорту. У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., експорт озброєнь США збільшився на 21%. На регіональному рівні головними отримувачами американських озброєнь були (таблиця 10.2): Близький Схід (47% поставок), Азія та Океанія (35%), Європа (10%).

У 2012-2016рр. США постачали основні озброєння щонайменше до 100 держав – значно більший показник, ніж у будь-якого іншого постачальника. Головним отримувачем була Саудівська Аравія, на яку припадало 13% експорту озброєнь США. Постачання озброєнь до Саудівської Аравії,

⁴ СІПРІ вважає Ізраїль і Туреччину країнами Близького Сходу. Докладніше про регіональний розподіл СІПРІ див. підрозділ III розділу 3 цього видання та <http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database/regional_coverage>.

Діаграма 10.1. Тенденція міжнародних поставок основних озброєнь у 1950-2016рр.

Примітка: стовпчики показують щорічні сукупні показники, а крива – поточні середні показники, обчислені наприкінці кожного п'ятирічного періоду. Пояснення стосовно вартісного тренд-індикатора СІПРІ див. у врізці 10.1.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

імовірно, залишиться значним – через відкладені крупні замовлення, зокрема 154 бойових літаків *F-15SA*. Це відбувається попри заклики Конгресу США обмежити постачання озброєнь Саудівській Аравії у відповідь на її військові операції в Ємені, що були визнані невибірковими і призвели до численних жертв серед цивільного населення. Другим і третім отримувачами основних озброєнь від США були ОАЕ (8,7%) та Туреччина (6,3%), відповідно, а також країни Близького Сходу⁵.

У 2012-2016рр. США збільшили експорт систем протиповітряної і протиракетної оборони (ІППО, ПРО). Японія, Кувейт, Польща, Катар, Саудівська Аравія, Південна Корея, Тайвань та ОАЕ отримали, замовили або обрали систему *Patriot PAC-3*. Більш просунута та далекобійна система *THAAD* була поставлена до ОАЕ – це була перша експортна поставка цієї системи.

Росія

У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., обсяг російського експорту основних озброєнь збільшився на 4,7%, але його частка у світовому експорті скоротилася з 24% до 23%. Попри те, що у 2016р. обсяг поставок перевищував показники 2014-2015рр., він був істотно меншим за пікові обсяги 2011-2013рр. і близьким до обсягів 2007-2010рр. На регіональному рівні на Азію та Океанію припадало 68%, на Африку – 12%, на Близький Схід – 8,1%, на Європу – 5,9% російського експорту озброєнь.

⁵ Див. підрозділ III розділу 3 цього видання.

Упродовж 2012-2016рр. Росія постачала озброєння до 50 держав. Левова частка поставок призначалася для відносно невеликої групи держав: Індії – 38%, В'єтнаму та Китаю – по 11% та Алжиру – 10%. Важливими отримувачами російських озброєнь були також Азербайджан і Венесуела, на які припадало 4% та 4,9% поставок, відповідно, хоча у 2016р. російських поставок до цих держав виявлено не було. У 2014р. Росія постачала основні озброєння повстанським силам у Східній Україні.

Китай

Обсяг поставок озброєнь Китаєм у 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., збільшився на 74%, а його частка у світовому експорті зросла з 3,8% до 6,2%. На регіональному рівні Китай постачав озброєння до Азії та Океанії – 71%, Африки – 22% та Америки – 5,1%. Поставки до Європи та Близького Сходу були обмеженими.

Найбільше зростання експорту китайських озброєнь спостерігалось до держав Африки – у 2012-2016рр. на 122%, порівняно з 2007-2011рр. Розширилися географічні рамки і зросла кількість отримувачів – з 38 країн у 2007-2011рр. до 44 – у 2012-2016рр., з яких 20 – країни Африки. До останнього часу найбільшим отримувачем був Пакистан, на який у 2012-2016рр. припадало 45% усього китайського експорту основних озброєнь. На республіки колишнього СРСР – Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан – у цей період припадало 2,7% всіх поставок. У 2016р. до Туркменістану постачалися зенітні ракетні комплекси (ЗРК) та бойові безпілотні літальні апарати (ББЛА), до Казахстану – безпілотні літальні апарати (БЛА). Це були перші значні поставки основних озброєнь Китаю до колишніх радянських республік, що, можливо, свідчить про його зростаючий політичний вплив у Центральній Азії.

Європейські країни

П'ять країн Західної Європи – Франція, Німеччина, Велика Британія, Іспанія та Італія у 2012-2016рр. належали до *Топ 10* найкрупніших постачальників основних озброєнь: у цей період на них припадало 21,7% усіх світових поставок. Крім них, до числа 25 найкрупніших постачальників озброєнь у 2012-2016рр. належали ще вісім держав Західної та Центральної Європи. З цих (загалом 13) держав 11 – є членами ЄС (таблиця 10.1). У 2012-2016рр. на 28 країн-членів ЄС припадало загалом 26% світового обсягу поставок, що на 9,8% менше показника 2007-2011рр.

Франція. У 2012-2016рр. Франція була четвертим найкрупнішим постачальником основних озброєнь – 6% світового експорту. В цей період вона постачала озброєння до 81 країни. На регіональному рівні 38% поставок припадало на Близький Схід, 29% – на Азію та Океанію, 13% – на Європу, 11% – на Америку та 9,2% – на Африку. У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., обсяг поставок країни скоротився на 5%. У 2012-2016рр. були погоджені крупні контракти на поставки озброєнь, зокрема, 12 підводних човнів для Австралії, шести фрегатів для Малайзії і п'яти – для Єгипту, 36 бойових

Таблиця 10.2. Топ 10 найкрупніших постачальників основних озброєнь та регіони призначення у 2012-2016рр.

Наведені величини відбивають питому вагу постачальника в загальному обсязі експорту до регіону. Відсотки округлюються до найближчого цілого числа. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення. Про країни у складі регіонів і субрегіонів див. "Географічні регіони та субрегіони" на початку видання.

Регіон постачання	Постачальник									
	США	Росія	Китай	Франція	Німеччина	Велика Британія	Іспанія	Італія	Україна	Нідерланди
Африка	2,3	12	22	9,2	8,9	1,4	2,6	10	20	1,7
Північна Африка	1,9	9,8	9,7	7,4	8,4	1,2	-	8,9	0,3	-
Субекваторіальна Африка	0,4	2,4	12	1,8	0,5	0,3	2,6	1,6	20	1,7
Америка	5,5	6,1	5,1	11	16	8,9	11	11	1,7	12
Південна Америка	1,9	5,7	4,9	5,3	5,5	2,1	4,2	4,7	1,7	5,3
Азія та Океанія	35	68	71	29	24	28	41	21	54	55
Центральна Азія	0,1	2,8	2,7	1,1	0,6	-	3,0	1,1	2,6	0,0
Східна Азія	13	11	-	11	14	5,7	-	0,1	28	5,7
Океанія	7,2	14	20	5,2	11	9,6	6,9	6,6	13	2,2
Північна Азія	8,9	40	53	5,7	1,6	11	0,3	8,0	9,7	41
Південно-Східна Азія	6,1	13	16	5,8	6,7	10	11	7,1	13	8,1
Європа	10	5,9	0,0	13	28	6,0	3,0	20	20	27
Європейський Союз	9,7	0,0	-	12	28	5,3	3,0	17	1,4	13
Близький Схід	47	8,1	1,7	38	23	56	43	38	4,4	2,8
Інші	<0,05	-	-	-	<0,05	-	-	0,2	0,2	1,5

"-" - поставок немає; <0,05 - від 0 до 0,05.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

літаків *Rafale* для Індії та по 24 таких літаків – для Єгипту та Катару. Ці контракти, разом із поставками за іншими крупними замовленнями, зробленими до 2012р., утримають Францію найближчими роками в *Top 5* постачальників озброєнь, та, ймовірно, збільшать її частку у світовому обсязі поставок. Контракти на поставки літака *Rafale* демонструє акцент Франції на експорті. На *Rafale* для Єгипту та Катару буде встановлюватися найбільш сучасна версія радару – до того, як ним будуть обладнуватися літаки, замовлені для збройних сил Франції⁶.

Німеччина. У 2012-2016рр. Німеччина була п'ятим найкрупнішим постачальником основних озброєнь – навіть попри зменшення обсягу її поставок на 36%, порівняно з 2007-2011рр. Частка країни у світовому експорті озброєнь зменшилася з 9,4% у 2007-2011рр. до 5,6% у 2012-2016рр. Утім, обсяг експорту у 2016р. досяг рівня, аналогічного середньорічним обсягам періоду 2007-2011рр., коли Німеччина була третім найкрупнішим постачальником. У 2012-2016рр. Німеччина постачала основні озброєння до 60 держав, з яких 28% припадали на європейські держави, 24% – на держави Азії та Океанії, 23% – Близького Сходу, 16% – Америки, 8,9% – Африки.

Велика Британія. У 2012-2016рр. Велика Британія була шостим найкрупнішим постачальником основних озброєнь з 4,6% світового експорту. Попри збільшення її експорту на 27% у 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., країна другий рік поспіль залишалася поза п'ятіркою найкрупніших постачальників. У 2012-2016рр. 56% її поставок припадало на Близький Схід, більшість з яких отримувала Саудівська Аравія. З урахуванням ще невиконаних замовлень станом на кінець 2016р., здається ймовірним, що Велика Британія і в найближчому майбутньому залишатиметься поза *Top 5*.

Іспанія. У 2012-2016рр. Іспанія була сьомим найкрупнішим постачальником основних озброєнь з 2,9% світового експорту. Збільшення обсягу поставок сталося завдяки поставкам літака-заправника та великого транспортного літака виробництва *Airbus* – європейської корпорації, розташованої переважно у Франції і Німеччині, де виробляється більшість її продукції. Утім, військова продукція компанії збирається в Іспанії і з неї експортується.

Італія. У 2012-2016рр. Італія була восьмим найкрупнішим постачальником з 2,7% світового експорту. У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., обсяг її поставок збільшився на 22%. У 2012-2016рр. Італія експортувала озброєння щонайменше до 59 держав; більше отримувачів мали лише США, Франція і Німеччина.

Україна. У 2012-2016рр. Україна була дев'ятим найкрупнішим постачальником. У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., обсяг її поставок збільшився на 49%. У 2012-2016рр. найбільша їх частка (28%) припадала на Китай. Серед поставок – недобудований авіаносець, що згодом був з великими доробками введений в експлуатацію у 2012р. Другим отримувачем українських озброєнь була Росія (17%), поставки до якої тривали навіть

⁶ Lert, F., 'Thales ramps up AESA radar workforce, deliveries', *Jane's Defence Weekly*, 22 Feb. 2017, p.21.

після того, як у 2014р. Україна заборонила експорт військової техніки до Росії. До цих поставок увійшли транспортні літаки, вироблені в Росії за ліцензією, і двигуни для вироблених у Росії літаків і кораблів⁷. Такі поставки відбувалися до кінця 2016р.

Інші постачальники

Лише сім країн з *Top 25* за результатами 2012-2016рр. були не європейськими: Китай, Ізраїль, Південна Корея, Туреччина, Південна Африка, Австралія і Бразилія (у порядку зменшення обсягів поставок). З цих країн лише Китай та Ізраїль належать до *Top 10*.

У 2012-2016рр. Ізраїль був десятим найкрупнішим постачальником основних озброєнь (2,3% світового експорту). У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., його експорт збільшився на 13%. За останні 10 років Ізраїль побудував міцні зв'язки з Індією, на яку у 2012-2016рр. припадав 41% поставок. Ізраїль постачав Індії наземні та авіаційні радари, керовані ракети та БЛА – види озброєнь, у постачанні яких Ізраїль має свою нішу.

Події у групі крупних отримувачів

У 2012-2016рр. найкрупнішим серед регіонів отримувачем основних озброєнь (43% поставок) була Азія та Океанія. На Близький Схід припадало 29% світового імпорту. Європа була третім регіоном-отримувачем, однак її частка, що у 2007-2011рр. складала 18%, у 2012-2016рр. зменшилася до 11%. Обсяг поставок до Америки також скоротився з 11% у 2007-2011рр. до 8,6% у 2012-2016рр. Обсяг поставок до Африки у 2012-2016рр. склав 8,1%. У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., обсяг поставок до Близького Сходу збільшився на 86%, а до Азії та Океанії – на 7,7%. Обсяг поставок до держав Африки, Америки та Європи, навпаки, зменшився на 6,6%, 18% та 36%, відповідно.

Африка

Обсяг поставок до Африки у 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., зменшився на 6,6%. Трьома найкрупнішими отримувачами у 2012-2016рр. були Алжир (46%), Марокко (15%), Нігерія (4,6%). Найкрупнішими постачальниками основних озброєнь до Африки були Росія (35%), Китай (17%), США (9,6%), Франція (6,9%).

Алжир. Обсяг поставок, отриманих Алжиром у 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., зріс на 4,7%. 60% поставок припадало на Росію, 15% – на Китай і 12% – на Німеччину. У 2016р. обсяг поставок до Алжиру стрімко зростав завдяки виконанню крупних контрактів. Того року країна отримала два фрегати з Німеччини та два – з Китаю, вісім бойових літаків та 180 танків з Росії.

⁷ Зазвичай, СПІРІ вважає роком поставки рік, коли зброя надходить на озброєння, а роком поставки компонентів (наприклад, двигунів) – рік постачання платформи.

Субекваторіальна Африка. Держави, розташовані на південь від Сахари, отримали 35% усіх африканських поставок. Найбільшими отримувачами в субрегіоні були Нігерія, Судан та Ефіопія – 13%, 12% і 9,8% поставок, відповідно. Найбільшими постачальниками до субрегіону були Китай (27%), Росія (19%) та Україна (18%).

Більшість країн Субекваторіальної Африки мають обмежені бюджети та імпортують основні озброєння лише в невеликих обсягах, – попри участь багатьох з них у великих збройних конфліктах або їх наявність поблизу кордонів⁸. У 2012-2016рр. п'ятьма провідними імпортерами зброї у країнах Субекваторіальної Африки були Нігерія, Камерун, Судан, Ефіопія і Танзанія (в порядку зменшення обсягів імпорту). На них припадало 48% імпорту озброєнь у субрегіоні. За винятком Танзанії, всі ці країни беруть участь у збройних конфліктах. Боротьба з Боко Харам (*Boko Haram*) безпосередньо пов'язана з імпортом озброєнь до Нігерії і Камеруну.

Бойові дії в Дарфурі та участь Судану у громадянській війні в Південному Судані збіглися в часі зі стабільно високим рівнем імпорту озброєнь Суданом. Зберігається напруженість у відносинах між Ефіопією та Еритреєю, і ці дві країни час від часу беруть участь у прикордонних сутичках. Ефіопія також підтримує сомалійський Уряд в його боротьбі проти повстанців Аш-Шабаб (*al-Shabab*) і використовує легкі броньовані машини проти антиурядових протестів у регіоні Оромія⁹.

Америка

Обсяги поставок основних озброєнь до держав Америки у 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., скоротилися на 18%. Найкрупнішим отримувачем озброєнь залишалися США, попри зменшення за цей час їх обсягів поставок на 26%. Імпорт озброєнь країнами Південної Америки складав 46% загального. У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., він скоротився на 30%. 34% імпорту припадали на Росію, 16% – на США та 8,1% – на Францію.

Венесуела. У 2012-2016рр. Венесуела була найкрупнішим імпортером у Південній Америці та другим в усій Америці. Однак з 2014р. країна сильно постраждала від падіння цін на нафту. Зокрема, у 2016р. її імпорт озброєнь становив лише 1,7% сукупного обсягу за 2012-2016рр., і за останні п'ять років країна відмовилася від багатьох великих замовлень¹⁰.

Мексика. У 2012-2016рр. Мексика була єдиним крупним отримувачем основних озброєнь у Центральній Америці. Порівняно з 2007-2011рр., її імпорт збільшився на 184%, зробивши країну четвертим найкрупнішим

⁸ Докладніше про витрати африканських країн див. розділ 9 цього видання.

⁹ Solomon, S., 'Latest Ethiopia-Eritrea clash is culmination of long-festering tensions', Voice of America, 17 June 2016; 'Death toll rising in West Arsi, regime using American Humvees to crack-down on protestors, Zenawi's portrait set ablaze', Ethiopian Satellite Television and Radio (ESAT), 18 Feb. 2016.

¹⁰ Про вплив нафтових цін на військові витрати див. підрозділ III розділу 9 цього видання.

отримувачем в Америці. Це збільшення значною мірою пояснюється зростаючою роллю збройних сил (з 2006р.) у боротьбі з наркокартелями¹¹. У 2012-2016рр. 56% поставок Мексики отримала від США, по 11% – від Іспанії і Франції.

Колумбія. У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., імпорт озброєнь Колумбією скоротився на 19%. Головним постачальником основних озброєнь Колумбії були США з часткою 39% загального обсягу поставок до країни у 2012-2016рр. Упродовж десятиліть придбання озброєнь країною, включно з основними озброєннями, було значною мірою пов'язане з внутрішніми конфліктами з кількома повстанськими силами та наркокартелями. Нещодавнє скорочення збройового імпорту збігається зі зростаючою динамікою мирного процесу з найбільшою повстанською силою – Революційними збройними силами Колумбії (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia, FARC*)¹².

Азія та Океанія

З 10 провідних отримувачів основних озброєнь п'ять розташовані в Азії та Океанії – Індія, Китай, Австралія, Пакистан і В'єтнам (таблиці 10.3, 10.4). У 2012-2016рр. імпорт озброєнь країнами регіону збільшився на 7,7% і склав, як і у 2007-2011рр., 43% світового імпорту. На Південну Азію припадало 43% регіонального імпорту, Східну Азію – 24%, Південно-Східну Азію – 22%, Океанію – 7,9% і Центральну Азію – 3,3%. 37% поставок до Азії та Океанії отримано з Росії, 27% – зі США та 10% – з Китаю.

Південно-Східна Азія. Напруженість через суперечки в Південно-китайському морі між Китаєм і рядом інших країн прямо або опосередковано призвела до зростання попиту на основні озброєння в Південно-Східній Азії. У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., імпорт цих озброєнь країнами субрегіону збільшився на 6,2%. Велику частину поставок складають морські засоби: фрегати, підводні човни, малі військові кораблі, допоміжні судна, бойові літаки та протикорабельні ракети. Провідним імпортером у субрегіоні був В'єтнам; у 2007-2011р. він був 29 імпортером у світі, а у 2012-2016рр. посів 10 позицію, збільшивши імпорт озброєнь на 202% та показавши найвищий темп зростання імпорту серед 10 найкрупніших отримувачів. В'єтнам отримав п'ять підводних човнів проекту-636 з Росії, озброєних протикорабельними ракетами та ракетами для ураження наземних цілей. Шостий підводний човен буде поставлений у 2017р. Філіппіни започаткували програму військової експансії та у 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., збільшили імпорт озброєнь більш ніж на 400%. Країна розмістила значні замовлення на поставки в найближчі кілька років. Збільшення імпорту зумовлене переважно поставками кораблів і літаків для використання у спірних морських районах. Індонезія також модернізує і розширює збройні

¹¹ Woody, C., 'After a decade fighting the cartels, Mexico may be looking for a way to get its military off the streets', Business Insider Nordic, 13 Feb. 2017.

¹² Див. підрозділ II розділу 2 цього видання.

сили, надаючи особливу увагу морським силам. У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., імпорт країни збільшився на 70%. Сінгапур не бере участі в морських суперечках, але вони впливають на нього опосередковано. У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., імпорт країни скоротився на 47%, і вона стала 16 найкрупнішим отримувачем озброєнь. Однак, Сінгапур досі отримує основні озброєння, які замовив у 2007-2011рр., коли був сьомим найкрупнішим імпортером.

Індія. У 2012-2016рр. Індія була найкрупнішим імпортером основних озброєнь у світі з 13% світового імпорту. У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., обсяг її імпорту збільшився на 43%. Останнім часом Індія отримувала набагато більше озброєнь, ніж її регіональні суперники – Китай і Пакистан, з якими вона має напружені відносини. Головною причиною великого обсягу імпорту є нездатність індійської державної організації з розробки озброєнь та оборонної промисловості виробляти озброєння, здатні конкурувати з закордонними аналогами.

У 2012-2016рр. 68% поставок до Індії припадало на Росію, 14% – на США та 7,2% – на Ізраїль. Поставки з Росії часто здійснюються у формі складання або ліцензійного виробництва основних озброєнь на державних оборонних підприємствах Індії. З урахуванням запланованих і поточних замовлень, Росія найближчими кількома роками залишатиметься для Індії головним постачальником основних озброєнь. Однак, Індія також розраховує найближчими роками отримати поставки за кількома великими замовленнями з Франції (ще один традиційний постачальник), США, Південної Кореї та Іспанії – країн, які нещодавно стали постачальниками основних озброєнь до Індії. Крім того, Уряд Індії започаткував ряд ініціатив, спрямованих на заохочення участі приватного сектору у великих програмах придбання озброєнь з метою розширення вітчизняного виробництва. Це може призвести до збільшення кількості постачальників (отже, до скорочення частки Росії), оскільки приватні індійські компанії, що прагнуть брати участь в отриманні контрактів, співпрацюють з європейськими та американськими компаніями¹³.

Китай. Китай дедалі більше нарощує спроможності з виробництва власних сучасних озброєнь і тепер менше залежить від їх імпорту, який у 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., скоротився на 11%. Упродовж 2012-2016рр. головним постачальником Китаю основних озброєнь була Росія – 57% поставок. У 2017-2019рр. Китай також планує отримати кілька крупних поставок з Росії. Ще 16% китайського імпорту у 2012-2016рр. припадало на Україну, 15% – на Францію¹⁴. На початку 2000 років Китай був найбільшим отримувачем у світі, однак у 2012-2016рр. він опустився на четверту позицію.

¹³ Grevatt, J., 'Saab in talks with India over potential Gripen sale', *Jane's Defence Weekly*, 6 Jan. 2016, p.6.

¹⁴ Більшість поставок з Франції стосуються ліцензійного виробництва в Китаї – часто за угодами, укладеними десятиліття тому. Ембарго ЄС на торгівлю озброєннями з Китаєм, чинне з 1989р., є слабким і не чітко сформульованим, що уможливило постачання Китаю багатьох видів озброєнь. Див.: Bräuner, O., Bromley, M. and Duchâtel, M., *Western Arms Exports to China*, SIPRI Policy Paper no.43, (SIPRI: Stockholm, Jan. 2015).

Таблиця 10.3. *Топ 50* найкрупніших отримувачів основних озброєнь у 2012-2016рр.

У таблиці наведені 50 найкрупніших отримувачів (державних і недержавних суб'єктів) основних озброєнь у 2012-2016рр. Країни наведені в порядку зменшення загального обсягу імпорту. Дані є вартісними тренд-індикаторами СПІРІ. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Місце			Обсяг імпорту (ВТІ, млн.)		Частка у 2012-2016 (%)	Зміни, порівняно з 2007-2011 (%)
			2016	2012-16		
2012- 2016	2007- 2011 ^a	Отримувач				
1	1	Індія	2 547	18 239	13	43
2	11	Саудівська Аравія	2 979	11 689	8,2	212
3	10	ОАЕ	1 278	6 593	4,6	63
4	2	Китай	993	6 380	4,5	-11
5	5	Алжир	2 882	5 312	3,7	4,7
6	12	Туреччина	437	4 721	3,3	42
7	6	Австралія	1 060	4 636	3,3	-6,8
8	20	Ірак	1 734	4 598	3,2	123
9	4	Пакистан	759	4 493	3,2	-28
10	29	В'єтнам	1 196	4 272	3,0	202
11	18	Єгипет	1 483	4 203	3,0	69
12	8	США	512	3 589	2,5	-26
13	3	Південна Корея	1 333	3 586	2,5	-49
14	25	Індонезія	382	2 967	2,1	70
15	56	Тайвань	120	2 824	2,0	647
16	7	Сінгапур	173	2 616	1,8	-47
17	14	Венесуела	37	2 215	1,6	-17
18	64	Бангладеш	438	2 132	1,5	681
19	23	Ізраїль	607	2 062	1,4	12
20	17	Велика Британія	260	1 940	1,4	-22
21	34	Азербайджан	257	1 933	1,4	75
22	43	Катар	901	1 866	1,3	245
23	67	Оман	393	1 862	1,3	692
24	24	Марокко	254	1 772	1,2	-2,7
25	31	Італія	868	1 617	1,1	27
26	16	Японія	330	1 536	1,1	-39
27	28	Канада	258	1 386	1,0	-9,7
28	9	Греція	318	1 369	1,0	-67
29	46	Кувейт	194	1 349	0,9	175
30	27	Афганістан	176	1 336	0,9	-15
31	37	М'янма	261	1 256	0,9	23
32	51	Таїланд	318	1 252	0,9	212
33	47	Мексика	388	1 200	0,8	184
34	33	Бразилія	125	1 117	0,8	-3,1
35	54	Фінляндія	202	1 082	0,8	175
36	65	Казахстан	225	981	0,7	269
37	21	Польща	170	969	0,7	-52
38	36	Нідерланди	117	900	0,6	-13

Місце			Обсяг імпорту (ВТІ, млн.)		Частка у 2012-2016 (%)	Зміни, порівняно з 2007-2011 (%)
	2012- 2016	2007- 2011 ^a	2016	2012-16		
		Отримувач				
39	39	Йорданія	196	879	0,6	0,7
40	60	Туркменістан	392	850	0,6	177
41	30	Іспанія	97	802	0,6	-42
42	38	Колумбія	29	797	0,6	-19
43	32	Сирія	–	747	0,5	-35
44	79	Росія	169	733	0,5	420
45	58	Перу	136	596	0,4	84
46	13	Малайзія	273	581	0,4	-80
47	35	Німеччина	38	523	0,4	-52
48	53	Нігерія	74	524	0,4	34
49	15	Норвегія	140	515	0,4	-80
50	95	Білорусь	190	496	0,3	536
	...	105 інших	2 380	10 337	7,3	..

“.” – даних немає або вони не придатні для використання; “–” – поставок не було.

Примітка: Дані СІПРІ відбивають фактичні поставки основних озброєнь. Для порівняння даних про поставки озброєнь і виявлення тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор (ВТІ). Оцінки СІПРІ, таким чином, відбивають лише обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не реальні фінансові характеристики таких поставок. Тому ці оцінки не можуть порівнюватися з показниками економічної статистики. Метод обчислення ВТІ описаний у врізці 10.1.

^a Місця країн у 2007-2011рр. відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2012* унаслідок перегляду та уточнення даних за ці роки.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

Він, як і раніше, частково залежить від імпорту окремих ключових видів озброєнь і компонентів, зокрема великих транспортних літаків і вертольотів, авіаційних двигунів, бронетехніки та кораблів. У 2012-2016рр. на двигуни припадало 30% китайського імпорту. У 2016р. Китай отримав перші чотири двигуни з 24 для бойових літаків Су-35, замовлених у Росії у 2015р. Цілком можливо, що Китай замовив ці літаки через нездатність налагодити виробництво власних бойових літаків зі спроможностями Су-35. Проте, Китай докладає великих зусиль з розвитку власних спроможностей у всіх відповідних сферах, а це означає, що його імпорт майже напевно буде й надалі скорочуватися¹⁵.

Австралія. Імпорт основних озброєнь Австралією у 2012-2016рр. склав 3,3% світового обсягу. Обсяг поставок у 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., дещо скоротився (-6,8%). У 2012-2016рр. він складався з бойових літаків, літаків-заправників, літаків раннього попередження та великих кораблів. Імпорт спрямований на забезпечення спроможностей діяти в ширшій прибережній зоні, в т.ч. з метою протидії передбачуваній зростаючій

¹⁵ Rajagopalan, R.P. and Wezeman, S.T., ‘Impact of shifts in arms trade and exercises on South Asia and Europe’, ed. L. Saalman, *China-Russia Relations and Regional Dynamics: From Pivots to Peripheral Diplomacy* (SIPRI: Stockholm, Mar. 2017).

Таблиця 10.4. Top 10 найкрупніших отримувачів основних озброєнь та їх постачальники у 2012-2016рр.

Наведені величини відбивають питому вагу постачальника в загальному обсязі експорту до отримувача. До таблиці внесені лише постачальники з часткою понад 1% у загальному імпорті отримувача. Менші постачальники об'єднані в категорію "Інші". Підсумкові величини можуть не дорівнювати 100% через округлення.

Постачальники	Отримувачі										В'єтнам
	Індія	Саудівська Аравія	ОАЕ	Китай	Алжир	Туреччина	Австралія	Ірак	Пакистан	В'єтнам	
Білорусь	-	-	-	2,7	-	-	-	-	0,3	-	3,5
Болгарія	-	<0,05	-	-	-	-	-	-	1,2	-	-
Канада	0,7	2,0	0,7	-	-	0,3	-	-	-	-	0,6
Китай	-	0,1	0,1	-	1,5	0,7	-	0,4	68	-	-
Чехія	-	-	-	-	-	-	-	3,6	-	-	1,1
Франція	2,4	4,1	12	15	0,5	0,5	8,2	-	0,4	-	-
Німеччина	0,6	1,9	2,0	0,6	1,2	2,2	1,3	30,8	0,1	-	-
Ірландія	-	-	-	-	-	-	1,4	-	-	-	-
Ізраїль	7,2	-	-	-	-	0,9	-	-	-	-	2,7
Італія	0,2	1,3	6,5	-	5,8	12	-	-	3,8	-	-
Йорданія	-	-	-	-	-	-	-	-	3,1	-	-
Нідерланди	0,2	0,9	-	-	0,7	3,0	-	-	-	-	-
Росія	68	-	2,7	57	60	-	-	23	3,3	-	88
Південна Корея	-	-	-	-	-	8,0	-	-	-	-	-
Іспанія	-	4,2	4,5	-	-	9,3	28	0,7	-	-	0,8
Швеція	-	1,4	3,2	-	1,9	-	0,8	-	0,6	-	-
Швейцарія	0,4	2,3	0,7	4,1	-	-	-	-	0,4	-	-
Туреччина	-	1,8	3,2	-	-	-	-	-	-	-	-
Україна	1,5	-	-	16	0,2	-	-	-	-	-	-
Велика Британія	4,0	27	1,0	2,8	1,4	-	1,5	-	-	-	2,8
США	14	52	62	-	0,5	63	60	56	-	-	-
Узбекистан	-	-	-	1,6	-	-	-	-	-	-	-
Інші	0,4	1,8	1,3	-	0,9	0,2	0,6	1,1	0,4	-	0,1

"-" - 0; <0,05 - від 0 до 0,05.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

загрозі з боку Китаю¹⁶. Найближчими роками планується реалізувати додаткові крупні замовлення на бойові літаки. У 2016р. Австралія замовила також 12 підводних човнів (удвічі більше, ніж перебувають на озброєнні), поставку яких планується розпочати у 2033р.¹⁷

Європа

Упродовж 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., імпорт європейських держав зменшився на 36% і становив 11% світового обсягу. У 2012-2016рр. економічні труднощі змусили Грецію та Іспанію значно скоротити внутрішні закупівлі та імпорт озброєнь. Хоча імпорт Великої Британії також скоротився (-22%), країна залишалася найкрупнішим імпортером основних озброєнь в Європі. У 2012-2016рр. 32% поставок до Європи припадало на США, 14% – на Німеччину, 13% – на Росію. Найближчими роками в імпорті багатьох країн Західної і Центральної Європи будуть переважати літаки. Зокрема, поява на ринку літака п'ятого покоління *F-35*, що поставляється США, зумовить у найближчі п'ять років збільшення обсягів імпорту озброєнь. У 2012-2016рр. Велика Британія отримала п'ять із 138 запланованих *F-35*, Італія – шість з 90, Норвегія – чотири з 52, Нідерланди – два з 37. У 2016р. Данія обрала для замовлення 27 цих літаків. Інші країни, зокрема Бельгія, Іспанія, Німеччина, Польща, Фінляндія і Швейцарія заявили про готовність замовити нові бойові літаки, які будуть придбані найближчим часом.

Країни, що межують з Росією. Кілька країн, що межують з Росією, започаткували нові програми імпорту озброєнь – переважно через відчуття зростання загрози з боку Росії. Попри це, обсяги імпорту озброєнь Естонії, Латвії і Литви у 2012-2016рр. були меншими за обсяги 2007-2011рр. Польща оголосила про нову програму придбання озброєнь і розмістила кілька великих замовлень на основні озброєння, зокрема на системи ППО, ПРО та артилерію, однак суттєвих поставок ще не було. У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., її обсяг імпорту озброєнь зменшився на 50%. У 2016р. Польща отримала від США першу партію з 68 ракет повітряного базування *AGM-158A* з дальністю 370 км. Того ж року першу партію з 70 таких ракет отримала Фінляндія. Крім того, у 2016р. Польща замовила 70 ракет *AGM-158B* з дальністю 925 км. І Фінляндія, і Польща тепер мають спроможності з ураження цілей на території Росії і з більшими, ніж раніше, дальністю і точністю.

Азербайджан та Вірменія. Імпорт Азербайджану та Вірменії, конфлікт між якими навколо Нагірного Карабаху знов спалахнув у 2016р., залишався асиметричним¹⁸. У 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., імпорт Азербайджану збільшився на 75% і у 20 разів перевищував імпорт Вірменії. Найкрупніші поставки до Вірменії склалися з невеликої кількості ракет

¹⁶ Australian Department of Defence (DOD), *2016 Defence White Paper* (DOD: Canberra, 2016).

¹⁷ Wroe, D., 'France wins \$50b contract to help Australia's new submarines', *Sydney Morning Herald*, 27 Apr. 2016; Evans, G., 'The next step for Australia's future submarines', *Naval Technology*, 9 Jan. 2017.

¹⁸ Про конфлікт у Нагірному Карабаху див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

Врїзка 10.1. Методологія

База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>, містить інформацію про поставки основних озброєнь державам, міжнародним організаціям і недержавним збройним угрупованням упродовж 1950-2016рр. Оновлені дані щорічно публікуються в *Щорічниках СІПРІ* та інших виданнях СІПРІ.

Визначення СІПРІ “поставки” охоплює продаж, ліцензії на виготовлення, допомогу, безоплатну передачу, більшість кредитів та договорів оренди. Поставка повинна мати військове призначення: отримувачами можуть бути лише: збройні сили, воснізовані формування, розвідувальні служби іншої країни, недержавні збройні угруповання, міжнародні організації.

У Базі даних СІПРІ міститься інформація лише про озброєння, що підпадають під поняття основних озброєнь, до яких належать: (а) літальні апарати (в т.ч. безпілотні); (б) броньовані машини; (в) артилерія калібру 100 мм і більше; (г) засоби виявлення (радары, сонари, пасивні електронні датчики); (д) системи протиповітряної оборони та великі зенітні гармати; (е) керовані ракети, торпеди, бомби та снаряди; (є) кораблі; (ж) двигуни для військової авіації та інших великих літаків, бойових кораблів, великих допоміжних суден та броньованих машин; (з) гармати, башти для бронемашин, озброєні ракетами; (и) розвідувальні супутники; (і) системи дозаправки в повітрі; (к) морські гармати, ракетні пускові установки та протичовнова зброя.

У випадках, коли датчик, двигун, башта, система дозаправки або морська гармата (категорії г, ж, з, і, к) встановлені на платформі (транспортному засобі, літаку або кораблі), до Бази даних вносяться лише виробы, отримані від постачальника, який не є постачальником самої платформи.

Для оцінки обсягу поставок основних озброєнь СІПРІ розроблена унікальна система, що використовує просту одиницю вимірювання – вартісний тренд-індикатор (*BTI, trend-indicator value, TIV*). Обчислення BTI базуються на відомій ціні типових зразків озброєнь і характеризує передачу військових потенціалів – але не фінансову вартість поставлених озброєнь.

Искандер від Росії, які мають дальність 280 км і можуть досягти будь-якої точки Азербайджану¹⁹. Азербайджан імпортував більш різноманітні озброєння, зокрема танки, броньовані машини, системи ПРО та бойові літаки. Росія була важливим постачальником для обох країн.

Близький Схід

Упродовж 2012-2016рр., порівняно з 2007-2011рр., імпорт озброєнь країн Близького Сходу збільшився на 86%. У 2012-2016рр. 28% поставок до регіону отримала Саудівська Аравія, 16% – ОАЕ, 11% – Туреччина. 53% поставок надійшли від США, 8,9% – Великої Британії та 8% – Франції. Головні регіональні імпортери озброєнь часто інвестували кошти в сучасні системи бойового забезпечення (в “підвищення ефективності”, ‘*force multipliers*’) – зокрема, в авіаційні та космічні датчики, – здатні істотно підвищити бойовий потенціал збройних сил²⁰.

¹⁹ Abrahamyan, E., ‘Armenia’s new ballistic missiles will shake up the neighbourhood’, National Interest, 12 Oct. 2016.

²⁰ Див. підрозділ III розділу 3 цього видання.

II. Військова допомога поставками озброєнь

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

Більшість поставок здійснюється згідно з комерційними контрактами, за якими покупець оплачує озброєння. Досить часто такі комерційні операції здійснюються з використанням різних видів фінансових інструментів, що переважно є наслідком політичних, а не комерційних міркувань (наприклад, кредити, надані урядом постачальника під низький відсоток). Недавнім прикладом є продаж у 2015р. шведською компанією 36 бойових літаків *Gripen* Бразилії, коли шведський Уряд надав довгостроковий кредит у розмірі близько \$5 млрд. з процентною ставкою нижче комерційного рівня¹. У деяких випадках такі кредити не повертаються в повному обсязі, але це може бути передбачено самою угодою. Такі домовленості можна було б розглядати як певну військову допомогу. Однак, більш загальне розуміння терміну “військова допомога” полягає в безкоштовному наданні отримувачу військової техніки та послуг, включно з професійною підготовкою. Оскільки дані про надання допомоги озброєннями є суперечливими і неточними, то аналіз, наведений у цьому розділі, має широкий і загальний характер. У ньому робиться огляд військової допомоги у вигляді поставок озброєнь за останні 10 років (2007-2016рр.), з акцентом на (а) нещодавніх прикладах таких поставок провідними постачальниками озброєнь та (б) деяких із заявлених і незаявлених цілях допомоги.

Військова допомога відігравала важливу роль у період холодної війни, коли заможніші члени кожного з альянсів безкоштовно надавали великі обсяги військової техніки для зміцнення менш заможних членів. З 1950-х до середини 1970-х років США допомагали європейським і азіатським союзникам, надаючи їм значну кількість військової техніки. Більшість поставок з СРСР його союзникам у той же період, ймовірно, також здійснювалися у формі допомоги. В період з 1960-х до середини 1990-х років деякі з заможніших європейських держав-членів НАТО безкоштовно постачали обладнання іншим державам НАТО, особливо Греції і Туреччині. Держави в інших регіонах також отримали значну військову допомогу під час холодної війни, коли США та СРСР допомагали своїм союзникам та іншим країнам великими обсягами озброєнь. Крім того, колишні колоніальні держави часто надавали допомогу своїм колишнім колоніям. Дійсно, більшість колишніх колоній в Африці створювали збройні сили за допомогою метрополії. Така допомога під час холодної війни часто супроводжувалася подальшою допомогою від одного з військових блоків або від неприєднаних країн.

Під час холодної війни суттєвою складовою військової допомоги були великі обсяги основних озброєнь. Проте, з середини 1990-х років обсяг таких поставок помітно скоротився. Упродовж 2007-2016рр. військова допомога у вигляді поставок основних озброєнь спрямовувалася, зокрема, до Афганістану та Іраку під час кампанії США в цих країнах, але лише близько 2% сукупного світового обсягу поставок основних озброєнь фінансувалися або частково фінансувалися в рамках програм військової допомоги.

¹ O'Dwyer, G., ‘Sweden, Brazil pursue deeper cooperation with \$4.7B Gripen NG deal’, *Defense News*, 24 Oct. 2015.

США

Від 1945р. найкрупнішим постачальником військової допомоги є США. Вони також є єдиною країною, що має визначені та послідовні довгострокові програми із забезпечення різних видів військової допомоги та безпеки. Після завершення холодної війни військова допомога США скоротилася. Однак, починаючи з 2001р. вона збільшувалася і знову стала важливою частиною політики США. Військова допомога і продаж озброєнь здійснюються в рамках політики під назвою “Зміцнення потенціалу партнерів” (*Building Partner Capacity*), яка з 2006р. охоплює багато аспектів політики безпеки США². Найбільш важливою є Програма іноземного військового фінансування (*Foreign Military Financing, FMF*), призначена переважно для придбання військової техніки (в т.ч. – основних озброєнь) у виробників США. В її рамках щорічно витрачається близько \$5-6 млрд. Крім того, у рамках Програми грантів “Надлишкова оборонна продукція” (*Excess Defense Articles, EDA*) США надають багато допомоги у вигляді поставок надлишкової техніки, в т.ч. основних озброєнь³. На надання допомоги конкретним країнам, у т.ч. у вигляді поставок основних озброєнь, спрямовані ряд додаткових тимчасових програм, зокрема: (а) програми сприяння відновленню та підтримці збройних сил Афганістану та Іраку заради боротьби з повстанцями; (б) Програма *Merida* з питань підтримки боротьби Мексики з наркокартелями; (в) Програма “Підготовка та оснащення” (*Train and Equip*) з підтримки повстанських сил у Сирії. До інших крупних програм належать Програма міжнародної військової освіти та підготовки (*International Military Education and Training, IMET*), Ініціатива забезпечення безпеки на морі (*Maritime Security Initiative, MSI*), а також допомога в боротьбі з тероризмом. Однак, часто ці програми орієнтовані на підготовку кадрів або оснащення невійськових установ, а не на постачання озброєнь⁴.

² Про останні програми військової допомоги США та їх цілі див.: McInnis, K.J. and Lucas, N.J., *What is ‘Building Partner Capacity?’ Issues for Congress*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R44313 (US Congress, CRS: Washington, DC, 18 Dec. 2015); Moroney, J.D.P., Thaler, D.E. and Hogler, J., *Review of Security Cooperation Mechanisms Combatant Commands Utilize to Build Partner Capacity* (RAND Corporation: Santa Monica, CA, 2013). “Допомогою в забезпеченні безпеки” США називають продажі в рамках Програми іноземних військових продажів (*Foreign Military Sales, FMS*). Якщо продажі в рамках цієї програми фінансуються однією з програм допомоги США, то продажі за багатьма іншими програмами оплачуються країною-отримувачем. Див.: Defense Security Cooperation Agency, ‘Foreign Military Sales’, [n.d.].

³ Про Програму грантів *EDA* та поставки в рамках цієї програми (*EDA Grant transfers*) див.: Defense Security Cooperation Agency website, <<http://www.dsca.mil/programs/excess-defense-articles-eda>>.

⁴ Уряд США надає багато документації з питань програм військової допомоги, зокрема: Бюджетні пропозиції Державного департаменту, <<https://www.state.gov/f/budget/>>. Дослідницька служба Конгресу (*Congressional Research Service, CRS*) та Урядова рахункова палата (*Government Accountability Office, GAO*) регулярно надають докладні звіти про військову допомогу. Звіти *GAO* доступні на сайті, <<http://www.gao.gov/>>. Звіти *CRS* доступні на сайті Федерації американських учених (*Federation of American Scientists*), <<https://fas.org/sgp/crs/row/>>, та приватного агентства *Legistorm*, <<https://www.legistorm.com/reports/list/crs.html>>. Інформацію про поточні програми військової допомоги можна знайти на сайті Моніторингу сприяння безпеці Центру міжнародної політики (*Security Assistance Monitor of the Center for International Policy*), <<http://securityassistance.org/data/>>.

Найкрупнішими отримувачами військової допомоги США за програмою *FMF* є Ізраїль та Єгипет⁵. За останні 10 років Ізраїль за цією програмою отримав понад \$28,5 млрд. У 2016р. США погодилися надати Ізраїлю \$33 млрд. на період 2019-2028рр. – це найбільший грант *FMF* із коли-небудь наданих. Він призначений для придбання Ізраїлем нових літаків *F-35* та іншої авіаційної техніки у США, а також певної техніки, що постачатиметься вітчизняною оборонною промисловістю. Ще \$5 млрд. додаткової допомоги США будуть спрямовані на ізраїльські програми ПРО. Системи ПРО постачатимуться вітчизняною ізраїльською промисловістю, але за участі в їх виробництві компаній США. Фінансування США ізраїльського виробництва є унікальним випадком американської допомоги. Нинішній 10-річний (2009-2018рр.) пакет допомоги дозволяє Ізраїлю використовувати для придбання техніки власного виробництва до 25% загального обсягу допомоги. Проте, використання Ізраїлем програми *FMF* для придбання основних озброєнь власного виробництва скорочуватиметься, і за угодою про надання допомоги, погодженою у 2016р., поступово припиниться⁶.

Надання широкомасштабної допомоги Ізраїлю навіть тоді, коли він піддавався критиці Уряду США, зумовлене, зокрема, бажанням заручитися згодою Ізраїлю з політикою США стосовно Ірану, Палестини та інших арабських країн⁷. Військова допомога США, в т.ч. у вигляді поставок основних озброєнь у рамках *FMF* або *EDA*, зіграла важливу роль в операціях проти повстанців в Афганістані, Іраку, Колумбії, Нігерії, Пакистані, Філіппінах і багатьох інших країнах. Однак така допомога часто викликала спори всередині США⁸. Багато урядів країн-отримувачів допомоги були причетні до порушень прав людини, корупції, або отримали владу недемократичним шляхом. Крім того, іноді існує розрив між тим, що США очікують отримати у відповідь на допомогу, і реальним станом справ. Військова допомога США Пакистану, наприклад, значно скоротилася останніми роками після того, як Конгрес та Уряд США дійшли висновку, що Пакистан не був досить активним у боротьбі з Аль-Каїдою та Талібаном і не зміг забезпечити належний рівень співпраці, аби запобігти діяльності незаконних мереж постачання матеріалів, що використовуються для виготовлення ядерної зброї. Кілька програм надання основних озброєнь були відкладені, скорочені або скасовані, зокрема поставки бойових літаків *F-16*. Додатковими підставами блокування військової допомоги Пакистану Конгрес США називав брак прогресу у відновленні там демократії

⁵ США також надають допомогу у вигляді постачання основних озброєнь іншим своїм союзникам на Близькому Сході. Див. підрозділ III розділу 3 цього видання.

⁶ Sharp, J.M., *US Foreign Aid to Israel*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33222 (US Congress, CRS: Washington, DC, 22 Dec. 2016). У реальних цінах, тобто з урахуванням інфляції, новий пакет допомоги не перевищує попередній. Schulman, M., 'Tel Aviv diary: Obama exacts cold revenge on Netanyahu', *Newsweek*, 15 Sep. 2016.

⁷ Green, E., 'Why does the United States give so much money to Israel?', *Atlantic Daily*, 15 Sep. 2016; Sharp (посилання 6).

⁸ Mulnick, S. and Goodman, C., 'Unexamined risks: the Pentagon's military aid abroad', Security Assistance Monitor, Center for International Policy, 17 May 2016. Критичний аналіз військової допомоги США країнам Африки, див.: Watts, S., *Identifying and Mitigating Risks in Security Assistance for Africa's Fragile States* (RAND Corporation: Santa Monica, CA, 015).

та погані показники у сфері прав людини⁹. Нігерія є ще одним прикладом, коли проблеми, пов'язані з порушенням прав людини та корупцією, нещодавно затримали надання військової допомоги, зокрема поставки озброєнь¹⁰.

США також надавали або пропонували військову допомогу країнам, втягнутим у територіальні спори в Південнокитайському морі. Філіппіни є традиційним союзником США та багаторічним отримувачем їх військової допомоги. За останні 15 років країна отримала військову допомогу майже на \$800 млн., у т.ч. \$127 млн. у 2016ф.р. (жовтень 2015р. - вересень 2016р.), – найбільша річна сума за цей період. Значна частина допомоги, наданої за останні 15 років, складалася з легких озброєнь і нелетального обладнання для дій проти повстанців¹¹. Однак, останнім часом більший акцент робиться на посиленні спроможностей Філіппін у Південнокитайському морі, що підтвердилося поставками США упродовж 2011-2016рр. трьох великих сторожових кораблів, які вже були в експлуатації. У 2017ф.р. (жовтень 2016р. - вересень 2017р.) США виділили військову допомогу Філіппінам на суму \$180 млн., але частина цієї допомоги, а також частина допомоги, передбаченої в бюджеті попередніми роками, була заблокована внаслідок занепокоєння порушенням прав людини новим Урядом Філіппін Президента Р.Дутерте (*Rodrigo Duterte*)¹². Це може призвести до подальшого зупинення програми допомоги на 2017ф.р. та, напевно, негативно вплине на майбутні програми.

У 2015-2016рр. США пропонували допомогу у вигляді поставки сторожових кораблів В'єтнаму. Така військова допомога США В'єтнаму запропонована вперше¹³.

Росія

Про структурні російські програми військової допомоги або навіть про надання ситуативної допомоги відомо небагато. Зокрема, Росія бере активну участь у підтримці сирійського Уряду у війні проти різноманітних повстанських сил та Ісламської держави (ІД), але, схоже, постачає Сирії дуже мало основних озброєнь. Також неясно, постачаються ці озброєння на комерційній

⁹ Ryan, M., 'Pentagon withholds \$300 million in military aid to Pakistan', Washington Post, 3 Aug. 2016; Kronstadt, K. A., *Pakistan-US Relations: Issues for the 114th Congress*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R44034 (US Congress, CRS: Washington, DC, 14 May 2015); Epstein, S.B. and Kronstadt, K.A., *Pakistan: U.S. Foreign Aid Conditions, Restrictions, and Reporting Requirements*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R42116 (US Congress, CRS: Washington, DC, 1 June 2012).

¹⁰ De Luce, D. and O'Grady, S., 'US to boost military aid to Nigeria for Boko Haram fight', Foreign Policy, 16 July 2015; Cooper, H. and Searcey, D., 'After years of distrust, US military reconciles with Nigeria to fight Boko Haram', *New York Times*, 15 May 2016.

¹¹ Reuters, 'As alliance wavers, US says gave Philippines big annual defence aid boost', 23 Dec. 2016; Reuters, 'China offers \$14 million arms package to the Philippines', 20 Dec. 2016.

¹² Katigbak, J., 'US to provide \$180-M aid to Philippines next year', *Philippine Star*, 8 Oct. 2016.

¹³ Excess Defense Articles database, Defense Security Cooperation Agency website (посилання 3); US Government, 'Vietnam-Defense sector', Export.gov, 2 Nov. 2016; Parameswaran, P., 'US-Vietnam defense relations: problems and prospects', *The Diplomat*, 27 May 2016.

основі чи як допомога¹⁴. Переважна частина російської військової допомоги – військова техніка, що надається колишнім радянським республікам. Обмежену кількість основних озброєнь Росія постачала кільком країнам Центральної Азії у рамках політики захисту південних кордонів від можливого проникнення екстремістських ісламських груп з Афганістану¹⁵. Впродовж останніх 10 років Киргизстан і Таджикистан отримали броньовані машини та артилерію. У 2015р. Казахстан у рамках програми створення спільної з Росією мережі ППО отримав системи ППО¹⁶. У 2015-2016рр. з цією ж метою такі системи були поставлені Білорусі¹⁷.

Починаючи з 2014р., Росія також надавала допомогу повстанським силам на сході України. Надходили численні повідомлення про крупні поставки російської військової техніки, в т.ч. сотень або навіть тисяч танків та іншої бронетехніки. Дуже небагато з цих повідомлень були підтвержені, для чого потрібні чіткі докази того, що техніка, яка застосовується повстанцями, є російською і що Росія є єдиним можливим постачальником. Було доведено застосування повстанцями наступних російських озброєнь: танків Т-72Б3, протитанкових ракет *Корнет* і ракетних комплексів *Гром*, поставлених у 2014р.¹⁸

Китай

Китай має давню історію надання військової допомоги певним країнам, що розвиваються¹⁹. Останніми роками, здається, він надавав обмежену військову допомогу в рамках більш широких заходів з покращення відносин з багатьма країнами Африки, Азії і Південної Америки. Надання Китаєм військової допомоги часто корелює також зі збільшенням китайських інвестицій у конкретних країнах. Китай надав невелику безкоштовну військову допомогу багатьом африканським країнам. Іноді, ці пожертви здійснювалися у вигляді поставок основних озброєнь, як, наприклад, передача Нігерії у 2016р. старого сторожового корабля. Конкуруючи з Індією, Китай також надає допомогу кільком прибережним та острівним державам Індійського океану. У 2008р. Китай передав Шрі-Ланці чотири бойові літаки, а у 2011р. – два легкі транспортні/патрульні літаки Сейшельським островам. Крім того, Китай зробив невеликі безкоштовні поставки військової техніки до країн Південної Америки та Карибського басейну. Починаючи з 2010р., він передав Екватору кілька комплектів зброї, у т.ч. у 2016р. – 10 тис. гвинтівок та

¹⁴ Про роль Росії в сирійському конфлікті див. підрозділ I розділу 3 цього видання.

¹⁵ Pannier, B., 'Tajikistan: the far outpost of great powers', Radio Free Europe/Radio Liberty, 21 Jul. 2015; Gul, A., 'Russia to host wider regional conference on Afghanistan', Voice of America, 7 Feb. 2017.

¹⁶ TASS, 'Russia supplied air defense missile systems to Kazakhstan free of charge', 8 June 2016.

¹⁷ TASS (посилання 16)

¹⁸ Ентоні Я. та ін. "Український конфлікт та його наслідки". – *Щорічник СІПІ 2015*, с.51

¹⁹ Огляд китайської іноземної допомоги, в т.ч. військової, див.: Copper, J.F., *China's Foreign Aid and Investment Diplomacy*, vols. I-III (Palgrave Macmillan: New York, 2016).

іншого обладнання вартістю \$9,2 млн.²⁰ У 2016р. Китай надав невизначену військову техніку Барбадосу, а також дві легкі броньовані машини та іншу техніку Багамським островам²¹. Барбадос отримав допомогу після того, як відмовився прийняти умови військової допомоги від США²².

Надання Китаєм військової допомоги деяким країнам Південно-Східної Азії здійснюється, ймовірно, в обмін на підтримку його регіональної політики, особливо стосовно конкуренції через морські претензії. Камбоджа, наприклад, багато років отримує військову допомогу від Китаю (у т.ч. зобов'язання надати військову допомогу на суму \$15 млн.). Надання допомоги корелює зі збільшенням китайських інвестицій в економіку Камбоджі (зокрема, в новий порт), і це може бути також чинником, що заважає АСЕАН (Асоціації держав Південно-Східної Азії, *Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*) зайняти сильну єдину позицію стосовно претензій Китаю у Південнокитайському морі²³. Одним з найбільш несподіваних прикладів безкоштовної військової допомоги Китаю країні Південно-Східної Азії стало надання ним у грудні 2016р. військової допомоги Філіппінам на суму 100 млн. юаней (\$14,4 млн.) і кредиту на \$500 для придбання обладнання, включно зі зброєю²⁴. Пропозиція надійшла тоді, коли новий філіппінський Уряд не порозумівся зі США – головним союзником і постачальником допомоги, – що призвело до погроз США заблокувати деякі крупні поставки озброєнь²⁵.

Провідні європейські постачальники

Франція

Франція традиційно надавала військову допомогу багатьом зі своїх колишніх колоній, а деякі з них отримують її досі. Допомога складалася з підготовки кадрів та поставок обмежених обсягів озброєнь – як нових, так і з військових запасів. За винятком восьми бронетранспортерів (БТР), поставлених Лівану у 2011р., вся відома допомога у вигляді поставок основних озброєнь із запасів упродовж останніх 10 років була спрямована до колишніх французьких колоній у регіоні Сахелю. До країн, де Франція бере участь у військових операціях з підтримки місцевих органів влади проти повстанських сил,

²⁰ *El Universo*, 'Asistencia militar de China a Ecuador llegaría a \$ 29 millones' [Китайська військова допомога Еквадору може сягати \$29 млн.], 22 Aug. 2016.

²¹ *The Tribune*, 'China gives \$1.2m to buy military equipment', 29 Jan. 2016; *Barbados Today*, 'Chinese military aid for Barbados', 20 Dec. 2016.

²² Wigglesworth, R., 'Caribbean in crisis: chequebook diplomacy', *Financial Times*, 17 Dec. 2013; Badri-Maharaj, S., 'China's growing influence in the Caribbean', *Institute for Defence Studies and Analyses*, 3 Aug. 2016.

²³ Sokhean, B., 'China to help modernize military, defense minister says', *Cambodia Daily*, 18 Oct. 2016; Var, V., 'China's influence in Cambodia', *Khmer Times*, 29 June 2016; Peel, M., Kynge, J. and Haddou, L., 'China draws Cambodia closer in diplomatic embrace', *Financial Times*, 1 Sep. 2016.

²⁴ Reuters, 'China offers \$14 million arms package to the Philippines' (посилання 11); Grevatt, J., 'China offers USD500 million in military aid to Philippines', *Jane's Defence Industry*, 21 Dec. 2016.

²⁵ Reuters, 'China offers \$14 million arms package to the Philippines' (посилання 11).

часто постачалися переважно невеликі кількості броньованих машин і легких літаків. Як приклад можна навести поставку до Нігеру у 2013р. трьох легких вертольотів, що були в експлуатації, в рамках пакета військової допомоги вартістю \$77 млн., а також передачу Буркіна-Фасо у 2012р. трьох легких літаків спостереження вартістю \$150 млн.²⁶ В обох випадках основні озброєння становили лише частину допомоги. У 2015-2016рр. Франція також надала в рамках програми, що фінансується головним чином за рахунок допомоги США, 62 легкі БТР для використання в операціях з підтримання миру в Сомалі, які проводили Камерун, Ефіопія, Сомалі, Туніс та Уганда²⁷.

Німеччина

Німеччина багато років надавала військову допомогу у вигляді поставок основних озброєнь менш заможним державам НАТО. Спочатку головними бенефіціарами допомоги були Греція, Португалія і Туреччина, а згодом допомога – у значно менших обсягах – почала надаватися новим державам-членам НАТО з Центральної Європи. Однак, упродовж останнього 10-річчя надання іншим державам НАТО допомоги озброєннями майже припинилося.

Німеччина має давні програми військової допомоги Ізраїлю, який з 1960-х років отримував німецьку техніку. Найбільш помітною і суперечливою з них є програма спільного фінансування придбань підводних човнів. Починаючи з 1991р., Німеччина поставила Ізраїлю п'ять підводних човнів *Dolphin* і повністю або частково профінансувала всі ці придбання. У 2012р. Ізраїль замовив один підводний човен, а у 2016р. – ще три на загальну суму €1,6 млрд. (\$2 млрд.). До третини цих витрат покриває Німеччина²⁸. Ці продажі були дещо суперечливими, оскільки підводні човни можуть використовуватися для запуску ракет, призначених для ураження наземних цілей і, за непідтвердженими повідомленнями, здатних нести ядерну зброю. Крім часткового фінансування придбання Ізраїлем підводних човнів, у 2015р. Німеччина погодилася сплатити третину вартості чотирьох фрегатів, замовлених у неї Ізраїлем²⁹.

Німеччина не надавала бойові сили для операцій союзників проти ІД в Іраку та Сирії, однак забезпечувала підготовку кадрів і надала 2 000 тонн зброї Курдському регіональному Уряду (*Kurdish Regional Government, KRG*) в Іраку. Впродовж 2014-2016рр. Німеччина поставила йому майже 10 тис. гвинтівок, 1 400 протитанкових ракет *MILAN* і певну кількість бронемашин.

²⁶ 'France donates aircraft to Burkina Faso for border patrol', *Air Forces Monthly*, Jan. 2013, p.28; 'Niger Air Force's new Gazelle facility', *Air Forces Monthly*, Dec. 2013, p.26.

²⁷ US Department of Defense (DOD), 'Contracts', Press Release CR-184-15, 25 Sep. 2015; Binnie, J., 'US to supply French-made APCs to African countries', *IHS Jane's* 360, 6 Oct. 2015.

²⁸ Williams, D., 'Israel seeks discount on two German warships', *Reuters*, 25 Nov. 2009; *Defense Industry Daily*, 'Germany sells Israel Dolphin-II subs', 2 Sep. 2014; *Haaretz*, 'The Israeli submarine scandal: what we know', 18 Apr. 2017.

²⁹ Zitun, Y., 'Major deal: Israel to purchase four patrol ships from Germany to defend gas rigs', *Ynet News*, 11 May. 2015; Eshel, T., 'Germany, Israel sign €430 million contract for 4 Meko class corvettes', *Defense Update*, 11 May 2015.

За даними *KRG*, Німеччина стала його головним постачальником озброєнь³⁰. У 2016р. Німеччина, також, погодилася надати 50 броньованих машин піхоти *Marder* Йорданії для захисту її кордонів від можливого поширення громадянської війни з Сирії. Допомога є частиною німецької Ініціативи зі зміцнення (*Reinforcement Initiative*), в рамках якої Уряд Німеччини зобов'язався підтримувати певні держави у проблемних регіонах. Військова допомога, до якої, можливо, належатимуть основні озброєння, постачатиметься в рамках цієї Ініціативи Іраку, Малі, Нігеру та Тунісу. Повідомлялося, що вартість військової допомоги Німеччини у 2016р. мала дорівнювати €100 млн.; очікується, що у 2017р. вона збільшиться до €130 млн. Допомога воюючим сторонам свідчить про значні зміни в політиці Німеччини та пояснюється необхідністю запобігання “захопленню цих країн терористами”³¹. Втім, можливо, що озброєння, поставлені *KRG*, використовувалися в боях між курдськими силами, всупереч обіцянки використовувати їх лише в боротьбі проти ІД³².

Велика Британія

Велика Британія традиційно надавала військову допомогу багатьом країнам. Проте, останніми роками основні озброєння рідко належали до такої допомоги. Відомі лише два випадки військової допомоги у вигляді поставок озброєнь у 2007-2015рр.: перший – передача Великою Британією двох вертольотів Афганістану у 2010р. після їх використання в навчальній програмі підготовки афганських військових; другий, про який точної інформації менше, – поставка у 2013р. 25 легких БТР для армії Сомалі. Повідомлялося, що БТР разом з іншою британською технікою поставлені як частини допомоги з Джибуті. Однак, передана модель БТР використовувалася лише у Великій Британії. Крім того, за даними Великої Британії, БТР були доставлені до Джибуті напередодні безкоштовної передачі Сомалі, що свідчить про те, що в дійсності вони були частиною британського пакета допомоги Сомалі³³. У 2007-2016рр. Велика Британія надавала військову допомогу у вигляді поставок невеликої кількості техніки іншим країнам. Так, починаючи з 2014р., вона надавала *KRG* в Іраку стрілецьку зброю, боєприпаси та послуги з навчання експлуатації нелетальної техніки³⁴, а також надала допомогу Лівану на суму близько £41 млн. (\$60 млн.). Варто зазначити, що США і Франція

³⁰ ARA News, ‘Germany worried about use of German weapons in intra-Kurdish conflict’, 7 Mar. 2017; Dolamari, M., ‘Germany sends 70 tons of weapons to Kurdistan Peshmerga’, Kurdistan24, 18 Aug. 2016; ‘Most arms supplied to KRG from Germany’, VAAR Media, 26 Jan. 2016.

³¹ *Deutsche Welle*, ‘Germany delivers 16 armored vehicles to Jordan as part of defense aid package’, 11 Dec. 2016.

³² ARA News (посилання 31).

³³ Bario, M., ‘Somalia receives arms from Djibouti’, Somali Destitute Medical Aid Society, 5 Apr. 2013; British Foreign and Commonwealth Office, *United Kingdom Strategic Export Controls: Annual Report 2012*, HC 561 (Stationery Office: London, 2013), p.51.

³⁴ British Ministry of Defence, Gifting Minute–Gift Additional Ammunition to Kurdistan, Letter to Parliament, 30 June 2016, National Audit Office, Letter to Parliament, 7 July 2016.

надають допомогу Лівану у вигляді поставок основних озброєнь, тоді як Велика Британія – у вигляді навчання та деякої нелетальної техніки³⁵.

Інші постачальники

Інші держави час від часу також надавали військову допомогу. В більшості випадків, особливо останніми роками, – досить нерегулярно та в обмежених кількостях. У зв'язку із занепокоєнням військово-морською експансією Китаю та його діями в Південнокитайському морі, Японія почала використовувати безкоштовні передачі військової техніки для покращення відносин з кількома державами Південно-Східної Азії. Зокрема, вона поставила або пропонувала поставити легкі транспортні літаки Філіппінам, а також патрульні кораблі береговій охороні або ВМС Малайзії, Філіппін і В'єтнаму³⁶. Підходи до надання військової допомоги арабських країн-експортерів нафти відрізняються від інших. Вони лише нещодавно розпочали розвивати місцеву оборонну промисловість і тому надають допомогу у вигляді поставок своїх надлишкових озброєнь. Проте, найбільш поширеним підходом є надання досить значних коштів іншим державам для придбання озброєнь. Так, Саудівська Аравія тривалий час фінансує придбання озброєнь її союзниками. У 2014р. вона обіцяла надати Лівану \$4 млрд. на придбання озброєнь, переважно у Франції. Цей випадок заслуговує на особливу увагу, оскільки показує, що часто допомога надається на неписаних умовах. Саудівська Аравія призупинила допомогу на початку 2016р. після того, як Ліван нерішуче засудив напад на дипломатичне представництво Саудівської Аравії в Ірані³⁷. Цією допомогою Саудівська Аравія, принаймні частково, намагалася отримати дипломатичну підтримку Лівану своєї політики проти Ірану. Іран сам надавав військову допомогу озброєним недержавним угрупованням у Лівані, в т.ч. Хезболлі, а також, імовірно, кільком озброєним угрупованням у Палестині³⁸. Крім того, починаючи з 2009р. він надавав військову допомогу повстанцям-хуситам у Ємені, що ведуть боротьбу з Урядом, підтримуваним Саудівською Аравією, ОАЕ та іншими арабськими державами. Декілька партій озброєнь, у т.ч. міномети та протитанкові ракети, були перехоплені в морі на шляху до Ємену, тоді як інші потрапили до отримувача. Однак, дані про обсяги та типи озброєнь, що постачаються Іраном, залишаються непевними³⁹.

³⁵ Hammond, P., Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Gifting of Equipment to the 4th Land Border Regiment of the Lebanese Armed Forces, Written Statement HCWS463, 12 Jan. 2016; Ellwood, T., Parliamentary Under-Secretary (Foreign and Commonwealth Office), Answer to Syria: Lebanon: Written Question 31299, 29 Mar. 2016; Barrington, L. and Abdallah, I., "Lebanese military gets US, British aid for defending border with Syria", Reuters, 31 mar.2016.

³⁶ Dominguez, G., 'Turning the tide', *Jane's Defence Weekly*, 22 Feb. 2017, p.30.

³⁷ Al-Rasheed, M., 'Why did Riyadh cancel \$4 billion in aid to Lebanon?', *Al-Monitor*, 26 Feb. 2016; Barrington and Abdallah (посилання 36). На початку 2017р. повідомлялося, що припинення пакета допомоги було скасовано. Див.: Middle East Eye, 'Saudi unblocks military aid to Lebanon', 10 Jan. 2017.

³⁸ SIPRI Arms Transfers database; 'Islamist advance', *Jane's Intelligence Review*, Dec. 2012, pp.16-17; Gay, J.A., 'Five Iranian weapons of war Israel should fear', *National Interest*, 21 July 2014; BBC News, 'Israel halts "weapons shipment from Iran"', 4 Mar. 2014.

³⁹ Веземан С.Т. та ін. "Міжнародні поставки озброєнь". – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ II розділу 15; підрозділ III розділу 3 цього видання.

Висновки

Після завершення холодної війни військова допомога як інструмент політики використовувалася значно рідше. Проте, вона не зникла зовсім з порядку денного та, очевидно, знову набула важливості, особливо у 2000-х роках, коли війна з тероризмом під проводом США спричинила значне зростання допомоги у вигляді поставок озброєнь різним країнам, втягнутим до конфліктів, особливо Афганістану, Іраку та ряду африканських країн. Хоча наслідки цих поставок для конфліктів залишаються непевними або суперечливими, але багато урядів країн-отримувачів продовжують залежати від військової допомоги для свого виживання, принаймні в короткостроковій перспективі. Є також ознаки того, що зростає суперництво між США та їх союзниками в Європі та Азії, з одного боку, та Китаєм і Росією – з іншого, призводить до частішого використання військової допомоги як інструменту здобуття стратегічного зиску, – так само, як це було за часів холодної війни.

III. Фінансова вартість експорту озброєнь державами

МАРК БРОМЛІ, СЕМ ПЕРЛО-ФРИМЕН

У таблиці 10.5 наведені офіційні дані про фінансову вартість державного експорту озброєнь за 2006-2015рр. Таблиця містить дані лише стосовно тих держав, які надали інформацію про фінансову вартість “експорту озброєнь”, “ліцензій на експорт озброєнь” або “угод про експорт озброєнь”, середня вартість яких перевищувала \$10 млн. Дані беруться зі звітів, заяв або безпосереднього спілкування з представниками урядових установ або офіційних органів промисловості. В офіційних виданнях, з яких надходять дані, всі ці категорії містяться в рубриці “Наведені дані охоплюють” (*Stated data coverage*). Попри розбіжності в національних стандартах у цій сфері, тут категорія “експорт озброєнь” стосується переважно вартості поставлених озброєнь; категорія “ліцензії на експорт озброєнь” – вартості ліцензованого експорту, санкціонованого національними органами ліцензування; категорія “угоди про експорт озброєнь” – вартості укладених експортних угод. Дані про поставки озброєнь у таблиці 10.5 ґрунтуються на різних визначеннях і методиках, через що їх не можна порівнювати¹. Конвертація в долари США зроблена за постійними цінами 2015р. з використанням індексів споживчих цін (*consumer price index, CPI*) МВФ.

У деяких випадках є кілька масивів даних про експорт озброєнь чи ліцензії на їх експорт. У США є дві бази даних про експорт озброєнь: (а) одна охоплює продажі військової техніки за кордон на підставі експортних угод між Урядом США та урядом держави-отримувача; (б) друга охоплює прямі комерційні продажі на підставі угод між компанією-експортером у США та отримувачем, що вимагає наявності експортної ліцензії від Уряду США.

За даними СІПРІ, на країни, що надають офіційну інформацію про фінансову вартість поставок основних озброєнь, припадає 90% усього обсягу поставок. Підсумувавши дані таблиці 10.5 можна отримати приблизну оцінку фінансової вартості світової торгівлі зброєю. Водночас, для такого використання цих даних є значні обмеження. По-перше, як зазначалося вище, ці дані ґрунтуються на різних визначеннях і методиках, через що їх не можна порівнювати. По-друге, деякі країни, зокрема Велика Британія, не розкривають дані про “експорт озброєнь”, тоді як інші, зокрема Китай, зовсім не розкривають дані – ні про “експорт озброєнь”, ні про “ліцензії на експорт озброєнь”, ні про “угоди про експорт озброєнь”. Проте,

¹ Міжнародного узгодженого визначення терміну “озброєння” не існує, і під час збору даних про фінансову вартість і звітування про поставки озброєнь уряди послуговуються різними контрольними списками. Крім того, не існує стандартизованої методики збору даних і підготовки звітів. Тому одні держави збирають дані про “поставки озброєнь”, використовуючи інформацію про видані експортні ліцензії, а інші – митні дані.

Таблиця 10.5. Фінансова вартість експорту озброєнь у 2006-2015рр., за даними національних урядових і промислових джерел

Дані наведені в \$ млн. у постійних цінах 2015р. Перелік держав – за англійською абеткою. Якщо не зазначено інше, дані наведені за календарні роки

Держава	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Дані охоплюють
Австрія	214	194	339	534	537	630	604	711	713	373	Експорт озброєнь
Бельгія	451	2 158	1 525	3 453	2 545	2 391	2 061	3 207	1 199	1 202	Ліцензії на експорт озброєнь
Боснія і Герцеговина	1 296	1 408	2 153	1 691	1 444	1 223	1 285	828	5 995	1 237	Ліцензії на експорт озброєнь
Бразилія	45	35	14	60	54	53	Експорт озброєнь
Болгарія	74	59	94	71	40	83	61	151	Ліцензії на експорт озброєнь
Канада ^а	414	183	42	109	Експорт озброєнь
Хорватія	165	232	242	223	371	338	290	317	536	1 555	Експорт озброєнь
Чехія	647	591	766	485	426	327	463	663	1 100	709	Ліцензії на експорт озброєнь
Данія	373	347	576	524	432	676	1 077	673	721	528	Експорт озброєнь
Естонія	78	51	68	116	94	43	Експорт озброєнь
Фінляндія	137	272	306	269	312	224	316	962	640	424	Ліцензії на експорт озброєнь
Франція	268	746	342	599	649	507	351	443	568	624	Експорт озброєнь
Німеччина	192	307	263	387	541	347	294	1 056	665	823	Ліцензії на експорт озброєнь
Греція	<1	5	10	5	<1	4	<1	1	4	4	Експорт озброєнь
Угорщина	<1	5	10	12	3	513	4	4	5	16	Ліцензії на експорт озброєнь
Ірландія	78	117	150	134	85	142	77	301	296	109	Експорт озброєнь
Італія	127	89	543	287	88	270	157	465	302	401	Ліцензії на експорт озброєнь
Японія	5 867	7 069	5 065	5 665	5 332	5 342	4 435	5 242	5 109	6 721	Експорт озброєнь
США	8 487	8 855	10 617	12 530	7 368	9 546	6 389	9 286	10 916	18 767	Ліцензії на експорт озброєнь
Велика Британія	2 027	2 362	2 301	2 055	3 050	1 882	1 255	1 260	2 422	1 725	Експорт озброєнь ^б
Іспанія	11 335	13 644	13 439	10 803	7 905	15 812	11 773	11 266	8 659	14 216	Ліцензії на експорт озброєнь ^с
Індія ^д	130	52	77	348	425	331	451	Ліцензії на експорт озброєнь
Ізраїль	24	27	24	26	27	26	36	42	44	51	Експорт озброєнь
Італія	91	150	192	195	199	229	358	693	574	1 423	Ліцензії на експорт озброєнь
Корея	111	95	218	76	89	119	163	264	Експорт озброєнь
Літванія	68	52	50	69	35	40	62	84	114	48	Ліцензії на експорт озброєнь

Держава	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Дані охоплюють
Туреччина	414	480	634	740	689	861	1 239	1 414	1 652	1 660	Експорт озброєнь
Велика Британія	11 957	22 075	8 818	12 479	9 790	9 116	14 342	15 588	14 013	11 764	Замовлення на експорт озброєнь/ Ліцензії на експорт озброєнь
Україна	..	800	881	884	1 040	1 058	1 057	Експорт озброєнь
США ^g	50 634	24 266	49 790	23 696	19 816	20 622	18 179	20 759	19 577	21 443	Експорт озброєнь ^h
	20 174	19 079	32 913	35 469	23 941	28 404	70 000	24 617	31 898	40 189	Угоди на експорт озброєнь ⁱ
	23 292	28 042	37 639	39 742	37 049	46 230	34 656	21 159	63 109	73 950	Ліцензії на експорт озброєнь ^j

.. – даних немає або вони не придатні для використання.

Примітка: До таблиці внесені країни, що надали офіційні дані про фінансову вартість “експорту озброєнь”, “підписаних контрактів на експорт озброєнь”, “розміщених замовлень на експорт озброєнь” або “ліцензій на експорт озброєнь”, середня вартість яких перевищує \$10 млн, принаймні за 6 з 10 звітних років. Дані стосовно різних держав у цій таблиці не обов’язково є порівнянними та можуть ґрунтуватися на різних визначеннях і методиках.

^a Дані Канади не враховують експорт до США.

^b Дані стосуються лише експорту “воєнних озброєнь” – згідно з визначенням німецького законодавства.

^c Дані враховують ліцензії на експорт озброєнь у рамках спільних міжнародних проєктів.

^d Дані Індії за 2003-2008рр. та 2013-2015рр. охоплюють період з 1 квітня поточного по 31 березня наступного року (тобто дані за 2015р. охоплюють період з 1 квітня 2015р. по 31 березня 2016р.). Дані за 2009р. охоплюють період з 1 квітня 2009р. по 31 грудня 2009р.

^e Дані Пакистану охоплюють період з 1 квітня поточного по 31 березня наступного року (тобто дані за 2015р. охоплюють період з 1 квітня 2014р. по 31 березня 2015р.).

^f Дані враховують військову, аерокосмічну техніку та послуги.

^g США охоплюють період з 1 жовтня попереднього по 30 вересня поточного року (наприклад, дані за 2014р. охоплюють період з 1 жовтня 2013р. по 30 вересня 2014р.).

^h Дані враховують продажі в рамках міждержавної програми Іноземних військових продажів (*Foreign Military Sales, FMS*) та прями комерційні продажі американською промисловістю іноземним урядам.

ⁱ Дані стосуються лише продажів у рамках міждержавної програми Іноземних військових продажів (*Foreign Military Sales, FMS*).

^j Дані стосуються лише прямих комерційних продажів американською промисловістю іноземним урядам.

Джерела: оприлюднена інформація або безпосередні контакти з урядами та офіційними представниками промисловості. Повний перелік джерел і всі наявні фінансові дані про експорт озброєнь див.: <<https://www.sipri.org/databases/financial-value-global-atms-trade>>.

склавши всі дані, надані державами про фінансову вартість “експорту озброєнь”, можна сказати, що сукупний обсяг світової торгівлі зброєю у 2015р. становив, принаймні, \$91,3 млрд.² Утім, фактичний обсяг був, напевно, більшим.

² За наявності, використовуються доступні дані. Якщо даних про експорт озброєнь за 2015р. немає, але є дані за попередній рік, то використовуються дані за 2014р. У випадку Канади, показник за 2015р. був подвоєний, оскільки показники її експорту не враховують експорт до США, який, за заявами офіційних представників Канади, може складати більше половини її військового експорту. Коли не доступні дані за 2015р. або 2014р., використовуються, за можливості, дані угод на експорт озброєнь або замовлень за 2014р. Виходячи з аналізу попередніх випадків надання державами даних і про експорт озброєнь, і про експортні угоди, використовуються повні дані угод про експорт озброєнь, але з річним лагом. У випадках, коли дані про угоди або замовлення були відсутні, використовувалися дані про ліцензії за 2015р. Виходячи з аналізу випадків надання державами даних і про експорт озброєнь, і про експортні ліцензії, береться половина суми, вказаної в ліцензії на експорт озброєнь на поточний рік. Ця оцінка, зроблена на експортних ліцензіях, застосовувалася також для Німеччини, хоча вона надала дані про експорт озброєнь. Дані про експорт озброєнь Німеччини охоплюють лише експорт “воєнних озброєнь” – категорія товарів і послуг, яка є вужчою за ту, що зазвичай охоплює експортні ліцензії, і тому ці дані дають суттєво занижену загальну вартість німецького експорту озброєнь.

IV. Виробництво озброєнь та військові послуги

ОДЕ ФЛЬОРА, НАН ТІАН

Загальний огляд і ключові події у виробництві озброєнь у 2015р.

Обсяг продажу озброєнь і військових послуг за даними, наведеними в *Top 100* СІПРІ, – рейтингу найкрупніших світових компаній з виробництва озброєнь і надання військових послуг (за винятком Китаю), – склав у 2015р. \$371 млрд. (таблиця 10.6). Порівняно з 2014р., він зменшився на 0,6%¹. Сукупний обсяг продажу компаній *Top 100* у 2015р. був на 14% нижче пікового показника 2010р., коли він дорівнював \$433 млрд.; він поступово зменшувався п'ять років поспіль.

Незначне скорочення продажу компаній *Top 100* у 2015р., порівняно з 2014р., відбулося насамперед через зменшення на 2,9% доходів компаній зі штаб-квартирою у США (таблиця 10.7). Темпи падіння були трохи нижчими, ніж у 2014р., коли складала 4,3%. Компанії США домінують у *Top 100* як за кількістю, так і за часткою сукупних доходів (57%). Крім того, сім американських компаній увійшли до *Top 10*.

США не були єдиною країною, яка зазнала зменшення доходів від продажу озброєнь і послуг її найкрупніших компаній у 2015р. Таке зменшення також відбулося в Австралії, Бразилії, Японії, Норвегії, Польщі, Сінгапурі, Швейцарії – країнах, компанії яких належать до *Top 100*. У 2015р. до *Top 100* належали 10 компаній цих країн, а частка їх доходів складала 3,8%.

Кілька найкрупніших світових компаній-виробників озброєнь розташовані в Західній Європі. Сукупний обсяг продажу компаній, що базуються у Франції, Німеччині та Великій Британії, склали у 2015р. 13%, 7,4% та 2,8%, відповідно. У 2014-2015рр. зросли продажі озброєнь російських компаній. Однак, зростання впродовж цих двох років на 6,2% було значно нижчим, ніж в одному 2014р., коли становило 44%. Інші компанії *Top 100* з інших частин світу діляться на “інші традиційні” (наприклад, компанії Австралії, Ізраїлю, Японії, Польщі, Сінгапуру, України) та “нові” (наприклад, компанії Бразилії, Індії, Південної Кореї, Туреччини). Їх обсяги продажу у 2015р. були дуже різними. Як і інші традиційні виробники, компанії Австралії, Японії, Польщі, Сінгапуру у 2015р. зменшували продажі, тоді як компанії України та Ізраїлю – збільшували. Всі компанії у нових країнах-виробниках, крім Бразилії, показали значне зростання продажу². У 2015р. продажі компаній цієї країни

¹ Хоча відомо, що кілька китайських оборонних підприємств є достатньо потужними, щоб увійти до *Top 100*, брак порівнянних і достовірних даних про них заважає цьому. Склад компаній *Top 100* змінюється щороку, особливо у нижніх позиціях. Це означає, що хоча підсумкові показники *Top 100* можуть дати певне уявлення про розвиток оборонної промисловості, порівняння країн або компаній з року в рік потрібно робити обережно. Якщо не вказано інше, всі дані в цьому підрозділі наведені в доларах США за поточними цінами та обмінними курсами, а відсоткові зміни та частки – в постійних цінах 2015р. Докладніше див. Базу даних СІПРІ про оборонну промисловість, <<https://www.sipri.org/databases/armsindustry>>.

² “Новими” країнами-виробниками є країни, що розробили та реалізували плани військової індустріалізації, спрямовані на створення суттєвого місцевого потенціалу виробництва озброєнь з метою досягнення більш високого рівня самозабезпеченості у придбанні озброєнь.

Таблиця 10.6. Обсяги продажу компаніями з виробництва озброєнь і надання військових послуг з *Top 100* у 2006-2015рр.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Продаж озброєнь за поточними цінами та обмінними курсами</i>										
Усього (\$ млрд.)	313	349	389	405	419	418	403	405	400	371
Зміни (%)	8,2	11	12	4,0	3,5	-0,1	-3,6	0,4	-1,2	-7,3
<i>Продаж озброєнь за постійними цінами та обмінними курсами (2015р.)</i>										
Усього (\$ млрд.)	353	372	397	428	433	409	390	382	373	371
Зміни (%)	4,8	5,3	6,7	7,7	1,2	-5,4	-4,6	-2,1	-2,5	-0,6
Сукупні зміни з 2006р. (%)	0	5,3	12	21	22	16	11	8,2	5,5	4,9

Примітка: Дані стосуються компаній з *Top 100* за відповідні роки; це означає, що кожного року склад компаній змінюється, як і розподіл місць на підставі несуперечливих вибірок даних.

Джерело: База даних СІПРІ про оборонну промисловість, <https://www.sipri.org/databases/arms_industry>.

зменшилися на 28% внаслідок значних політичних та економічних труднощів, що тривали весь рік.

Упродовж 2010-х років умови функціонування компаній з виробництва озброєнь і надання послуг характеризувалися суперечливими політико-економічними впливами. Політика жорсткої економії в багатьох західних країнах змушувала уряди скорочувати витрати, зокрема військові. Проте, постійна міжнародна напруженість, відчуття зростаючих загроз, триваючі конфлікти та участь у військових операціях певною мірою захищали від скорочення оборонні бюджети і програми придбання західних країн³. Деякі країни-експортери нафти, зокрема Росія, через падіння цін на нафту, що почалося у 2014р., зазнали зменшення доходів та мусили переглянути державні витрати, включно з військовими. Збільшення продажу російської зброї в умовах скорочення державних доходів підтверджує, що Росія надає виробництву озброєнь пріоритетне значення.

Найкрупніші виробники озброєнь та постачальники військових послуг

Упродовж 14 років СІПРІ збирав дані про 100 найбільших компаній з виробництва озброєнь і надання військових послуг, і сьогодні можна отримати більш повне уявлення про структуру та основні характеристики цієї індустрії. Зокрема, аналіз даних за тривалий період свідчить про певну стабільність компаній у верхній частині *Top 100*. Майже всі компанії, що посідали у 2002р. позиції з 50-ту по 70-ту, впродовж 14-річного періоду залишалися в *Top 100*. Компанія вибувала з переліку часто лише через її поглинання іншою компанією або вихід з ринку військової продукції (як правило, після продажу)⁴. У верхній частині переліку впродовж 2002-2015рр. перші

³ Cabirol, M., 'Terrorisme: la guerre menée par la France exige un effort supplémentaire' [Terrorism: the war waged by France requires an extra budgetary effort], *La Tribune*, 5 Apr. 2016; Chuter, A., 'After the Brexit, what's next for defence?', *Defense News*, 24 June 2016.

⁴ Прикладом компанії, яка у 2012р. залишила *Top 100* внаслідок зменшення обсягу продажів, є *AM General*.

Таблиця 10.7. Регіональні та національні частки продажу озброєнь компаній-виробників з *Top 100* (за винятком Китаю) у 2015р., порівняно з 2014р.^a

Дані наведені в млрд. \$ у поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Суми складових можуть не збігатися з підсумковими показниками через округлення.

Кількість компаній	Регіон/країна ^b	Продаж (млрд. \$)		Зміна обсягів продажу, 2015-2014 (%)		Частка у продажу <i>Top 100</i> , 2015 (%)
		2015	2014 ^c	Номинальні ^d	Реальні ^e	
40	Північна Америка	210	216	-2,8	-2,8	57
39	США	210	216	-2,8	-2,9	57
1	Канада	0,8	0,8	-2,6	11	0,2
26	Західна Європа	95,7	103	-6,7	6,6	26
9	Велика Британія	39,4	41,3	-4,5	2,8	11
6	Франція	21,4	22,6	-5,4	13	5,8
1	Транс'європейські ^f	12,9	14,5	-11	6,0	3,5
2	Італія	10,7	12,1	-12	5,4	2,9
3	Німеччина	5,6	6,2	-10	7,4	1,5
1	Швеція	2,6	2,7	-2,6	20	0,7
2	Швейцарія	1,7	1,8	-6,1	-0,2	0,5
1	Норвегія	0,7	0,9	-21	-0,6	0,2
1	Бельгія	0,7	0,4	50	78	0,2
11	Східна Європа	30,1	39,0	-23	6,2	8,1
11	Росія	30,1	39,0	-23	6,2	8,1
10	Інші традиційні виробники	18,6	20,3	-8,4	3,0	5,2
3	Ізраїль	7,7	7,7	0,3	9,6	2,1
3	Японія	6,2	7,0	-13	-0,8	1,7
1	Австралія	1,0	1,2	-21	-6,6	0,3
1	Сінгапур	1,7	2,0	-17	-9,9	0,4
1	Польща	1,2	1,5	-18	-1,6	0,5
1	Україна	0,9	0,8	3,6	28	0,2
13	Нові виробники	15,9	14,7	8,0	16	4,3
7	Південна Корея	7,7	6,2	23	32	2,1
3	Індія	5,5	5,0	9,1	9,3	1,5
1	Бразилія	0,8	1,5	-45	-28	0,2
2	Туреччина	1,9	2,0	-4,5	10	0,5
100	Усього	371	393	-5,7	1,2	100

^a Хоча відомо, що кілька китайських оборонних підприємств є достатньо потужними, щоб увійти до *Top 100*, але брак порівнянних і достовірних даних про них заважає цьому.

^b Дані про країну чи регіон стосуються обсягів продажу озброєнь компаніями з *Top 100*, центральний офіс яких, включно з іноземними філіями, розташований у цій країні чи регіоні. Дані не є загальними обсягами продажу озброєнь, фактично виготовлених у цій країні чи регіоні.

^c Дані про обсяги продажу за 2014р. стосуються компаній, які належали до *Top 100* за 2014р., а не 2015р. Дані наведені в поточних цінах і за обмінними курсами 2014р.

^d У цьому стовпчику наведені зміни в обсягах продажу за 2014-2015рр. в доларах США в поточних цінах.

^e У цьому стовпчику наведені зміни в обсягах продажу за 2014-2015рр. в доларах США в постійних цінах 2015р.

^f До транс'європейських компаній віднесена *EADS (Airbus)*.

Джерело: База даних СІПІ про оборонну промисловість, <<https://www.sipri.org/databases/armsindustry>>.

10 позицій посідали 12 компаній; дев'ять з них – компанії США, три – Західної Європи. На компанії *Top 10* припадає значна частка щорічних доходів *Top 100* та в середньому 56% загального обсягу за період, охопленою базою даних.

Однак, дані також свідчать про те, що за останні 14 років частка компаній *Top 10* у сукупному обсязі доходів неухильно скорочувалася – з 60% у 2002р. до 52% у 2015р., а показники продажу першої та останньої компанії з *Top 100* постійно збільшувалися. У 2002р. компанія, що посідала перше місце, мала сукупний обсяг продажу озброєнь у \$31,0 млрд., тоді як у 2015р. найвищий показник становив \$36,4 млрд. Так само, продаж компаній, що посідали останню сходинку *Top 100*, зросли з \$395 млн. у 2002р. до \$640 млн. у 2015р. Це збільшення обсягів продажу першої та останньої компаній *Top 100* сталося попри те, що до 2015р. обсяги зменшувалися п'ять років поспіль, і цілком підтверджує тенденцію збільшення сукупних продажів усіх компаній *Top 100* – у період 2002-2015рр. на 37%.

Ці зміни пояснюються різними чинниками. Хоча виявлення причин коливань вимагає більш ретельного вивчення на рівні країн/компаній, але добре відомими та широко обговорюваними в літературі є чотири головні чинники змін у виробництві озброєнь⁵. Перший чинник, – можливо, найважливіший, – це розмір внутрішнього ринку. Оскільки в багатьох випадках у країні походження компанії головним покупцем озброєнь або послуг є національне міністерство оборони або аналогічне національне відомство, продажі компанії, як правило, корелюють з рівнем національних витрат на придбання озброєнь. Другий важливий чинник, що формує структуру виробництва озброєнь, пов'язаний зі злиттям та поглинанням компаній на національному рівні. Це може призводити до підвищення концентрації виробництва шляхом створення крупних груп, присутніх одночасно в кількох виробничих сегментах⁶. Третім чинником є збільшення вартості, пов'язане з появою нових поколінь великих систем озброєнь. Це пояснюється тим, що покращення характеристик озброєнь вимагає більших технологічних новинок, що, своєю чергою, підвищує вартість виробництва і зменшує кількість зразків у замовленні⁷. Нарешті, участь тієї чи іншої країни у збройному конфлікті може призводити до виникнення непередбачених і невідкладних потреб у певних видах озброєнь, як це було чітко продемонстровано під час недавніх воєн в Афганістані та Іраку, а також до збільшення продажів певних компаній. Так було, зокрема, з виробниками легких броньованих машин (*Navistar*) і військових послуг (*KBR*), які посідали високі позиції в *Top 100* у 2003-2012рр.

Існують важливі методологічні застереження, які потрібно враховувати під час використання бази *Top 100* для порівняння даних у часі. Перше

⁵ Kapstein, E.B., *The Political Economy of National Security: A Global Perspective* (McGraw Hill: New York, 1992); Hartley, K., 'The arms industry, procurement and industrial policy', eds. T.Sandler and K.Hartley, *Handbook of Defense Economics*, vol.2 (Elsevier: Amsterdam, 2007), pp.1139-1176.

⁶ Прикладом таких компаній у 2015 були *BAE*, *Finmeccanica/Leonardo*, *Lockheed Martin* та *Saab*.

⁷ Hartley, K. and Solomon, B., 'Special issue: defence inflation', *Defence and Peace Economics*, vol.27, no.2 (2016), pp.172-175.

застереження полягає в тому, що склад компаній у *Top 100* щороку змінюється, особливо в нижній частині переліку. Це означає, що, хоча підсумкові показники *Top 100* можуть дати певне уявлення про розвиток оборонної промисловості, але порівняння даних про країни або компанії за різні роки вимагає обережності. Дійсно, частка країни у продажах *Top 100* може коливатися не лише через зміни доходів, але й через суттєві події на внутрішньому або корпоративному рівні (банкрутство, розукрупнення, злиття/поглинання, приватизація тощо), які можуть змінити структуру національної оборонної промисловості⁸.

Інше методологічне рішення, зроблене СІПРІ стосовно бази даних про оборонну промисловість, полягає у віднесенні показників продажу до країни, де розташований головний офіс компанії, попри те, що продажі озброєнь багатьох компаній *Top 100* формуються в інших країнах. Одним з найчастіше цитованих прикладів є ситуація з корпорацією *BAE*: її головний офіс розташований у Великій Британії, а значні обсяги продажу здійснює її дочірнє підприємство у США. З метою розв'язання цієї проблеми, коли є доступні дані, СІПРІ враховує приблизні продажі дочірніх компаній. Нарешті, як і у випадку з усіма базами даних, конвертація валют і коригування даних у постійних цінах у доларах США можуть призводити до спотворення показників продажів. Такі конвертація і корегування є особливо важливими під час розгляду оцінок за країнами та регіонами.

США

Попри скорочення п'ять років поспіль сукупних обсягів продажів озброєнь американськими компаніями з *Top 100*, у 2015р. США залишалися найкрупнішим виробником озброєнь. Загальний обсяг продажів її компаній з *Top 100* зменшився у 2015р. на 2,9%, до \$210 млрд. Зменшення доходів усіх 39 американських компаній у рейтингах 2015р. можна пояснити обмеженням витрат, передбаченим Законом про бюджетний контроль (*Budget Control Act, BCA*) від 2011р., який також вплинув на витрати на придбання озброєнь⁹. Проте, короткострокові законодавчі акти, зокрема, Міжпартійний закон про бюджет (*Bipartisan Budget Act*) від 2013р., збільшили граничні бюджетні обсяги фінансування на 2014р. та 2015р., що пояснює повільні темпи скорочення сукупних продажів озброєнь американських компаній упродовж останніх двох років. У 2015р. до *Top 100* потрапили три нові американські компанії: *CSRA* (41-а позиція), *Engility* (64-а позиція) і *Pacific Architects and Engineers (PAE, 99-а позиція)*. Усі ці компанії надають військові послуги; вони відокремилися від крупних компаній-виробників озброєнь. *CSRA* була створена внаслідок злиття у 2015р. *SRA International* і підрозділу, відокремленого від військової сервісної компанії *Computer Science Corporation*. *Engility* була у 2012р. відокремлена від *L3 Communications*. *PAE* була куплена *Lockheed Martin* у 2006р., але у 2011р. продана акціонерному

⁸ Так сталося у США в 1990-х роках та в Росії наприкінці 2000-х і 2010-х років.

⁹ Див. підрозділ II розділу 9 цього видання.

фонду. Зростання попиту на ІТ-послуги у 2000-х роках з боку МО США (*US Department of Defense, DOD*) та інших федеральних агентств, таких як Міністерство внутрішньої безпеки (*Department of Homeland Security*), призвело до того, що ряд крупних провідних підрядників і системних інтеграторів додали до своєї діяльності ІТ-спроможності у сфері державних послуг, часто купуючи невеликі спеціалізовані ІТ-компанії¹⁰. Однак, правила розв'язання організаційних конфліктів інтересів, прийняті у 2010р., а також очікуване скорочення витрат на придбання озброєнь після завершення крупних війн змусили багато компаній переглянути таку практику¹¹. Починаючи з 2011р., ряд компаній продали частину активів у сфері ІТ-послуг іншим компаніям або відокремили їх, що призвело до створення нових компаній. У багатьох випадках рішення відмовитися від цих активів ґрунтувалося не лише на прогнозах скорочення обсягів продажу, але й на тому, що деякі з видів цієї діяльності виявилися несумісними з основним виробництвом¹².

Сьогодні на ринку ІТ-послуг у сфері державного управління діє дедалі більше дуже різних військових компаній. Раніше надання військових послуг було майже завжди пов'язане з такими приватними військовими підрядниками, як *Blackwater* (у 2011р. перейменована на *Academi*) та *KBR*. У 2015р. відбулося об'єднання кількох постачальників військових послуг з *Top 100*. Завершення кількох крупних ІТ-контрактів МО підштовхнуло компанії до придбання конкуруючих компаній заради зміцнення позицій і здобуття наступних контрактів.

Президентські вибори у США та наступний перехідний період наприкінці 2016р. породили певну невизначеність стосовно майбутніх військових витрат. Останній оборонний бюджет, поданий Президентом Обамою, передбачав збільшення закупівель у 2017-2021рр., зокрема: модернізацію систем доставки ядерної зброї, будівництво нових авіаносців і реалізацію інших великих програм. Однак, цей бюджет не був прийнятий¹³. Попри мінливість політико-економічних подій у США після виборів, доповіді наприкінці 2016р. свідчили про впевненість провідних американських компаній-виробників озброєнь у спрямованості економічної політики нової адміністрації на піднесення вітчизняного виробництва¹⁴.

Росія

У 2015р. сукупний обсяг продажу 11 російських компаній-виробників озброєнь з *Top 100* досягли \$30,1 млрд. – суми, набагато нижчої від показників американських компаній і ближчої – до британських і французьких. Сукупний обсяг продажу у 2015р. збільшився, порівняно з 2014р., на 6,2%

¹⁰ Witte, G., 'Defense giants Lockheed, Northrop to buy IT firms', *Washington Post*, 19 Feb. 2005.

¹¹ US Department of Defense, Defense Acquisition Regulations System, Defense Federal Acquisition Regulation Supplement; Organizational Conflict of Interest in Major Defense Acquisition Programs, 48 CFR Parts 209 and 252, DFARS Case 2009–D015, 29 Dec 2010.

¹² Thompson, L., 'Exodus: big defense companies are exiting federal services', *Forbes*, 4 Aug. 2015.

¹³ US House of Representatives, Committee on Appropriations, 'Short term continuing resolution to maintain government operations released', Press release, 6 Dec. 2016.

¹⁴ Mehta, A., 'Defense industry expecting boost from Trump election', *Defense News*, 9 Nov. 2016.

завдяки триваючим внутрішнім закупівлям і поставкам окремим іноземним клієнтам – Алжиру, Китаю та Єгипту¹⁵. Однак, темпи зростання були значно повільнішими, ніж у 2013-2014рр., коли вони становили 44%¹⁶. Уповільнення було частково пов'язане з санкціями, запровадженими до Росії після початку конфлікту в Україні у 2014р. і спрямованими на обмеження доступу російських компаній до імпорту матеріалів, необхідних для виробництва озброєнь. Вплинули також проблеми управління та неефективність виробництва. Одним з головних наслідків санкцій стало прийняття Росією програми імпортозаміщення, – особливо через те, що в Україні виробляються деякі підсистеми та компоненти, необхідні для російських озброєнь¹⁷. У 2015р. на продажі російських озброєнь вплинула також девальвація рубля. Після реалізації у II половині 2000-х років великої програми модернізації російської оборонної промисловості російські компанії-виробники озброєнь зазнали трансформації. Виробничі потужності були консолідовані у структуру таких крупних компаній, як *Уралвагонзавод*, або більш крупних груп компаній¹⁸. Комплексні проекти військової індустріалізації часто вимагають значних і довгострокового зобов'язань вітчизняних замовників¹⁹, які можуть бути поставлені під загрозу несподіваними змінами економічних і політичних обставин, які сталися в Росії у відносно короткі терміни. Тим не менш, програма індустріалізації і виділення відповідних ресурсів на військові потреби залишаються пріоритетними для російського уряду.

Західна Європа

Усього до *Top 100* 2015р. належали 26 компаній з Західної Європи. Сукупний обсяг продажу озброєнь цих компаній у 2015р. збільшився на 6,6%, до \$95,7 млрд. Це було перше збільшення сукупного продажу озброєнь провідних компаній цього регіону за останні п'ять років. До *Top 100* за 2015р. увійшли компанії з восьми різних країн Західної Європи плюс одна транс'європейська компанія (*Airbus Group*). З них лише компанії Швейцарії і Норвегії демонструють незначне зменшення відповідних показників. Підвищення показників компаній Західної Європи зумовлено переважно (а) збільшенням на 68% продажу озброєнь *Dassault Aviation Group*, яка виробляє бойовий літак *Rafale*, наступними поставками його до Єгипту а також оплатою Катаром майбутніх поставок; (б) збільшенням на 15% продажу озброєнь німецькою компанією *Rheinmetall*, яке пояснюється підвищенням попиту на бойові системи; (в) збільшенням на 20% продажу озброєнь шведською компанією *Saab*, що пояснюється зростанням експортних продажів (зокрема літаків

¹⁵ Див. Базу даних СІПРІ про поставки озброєнь; <https://www.sipri.org/databases/arms_transfers>.

¹⁶ Zudin A. and Forrester, C., 'Russian ministers admit arms industry hit by sanctions', *Jane's Defence Industry*, 20 July 2015.

¹⁷ Anderson, G., 'Russia awards naval gas turbine contract as import substitution efforts continue', *Jane's Defence Industry*, 16 July 2015.

¹⁸ Isakova, I., 'The Russian defense reform', *China and Eurasia Forum Quarterly*, vol.5, no.1 (Feb. 2007), p.79.

¹⁹ Fleurant, A., 'Arms production and military services', *SIPRI Yearbook 2016*, pp.553-558.

JAS Gripen Бразилії) та наслідком придбання у 2014р. верфі для підводних човнів *Kockums*²⁰. Продажі британської *BAE Systems* – третьої у *Top 100* 2015р. – зросли на 6,7%, що пояснюється поставкою бойових літаків *Typhoon* Саудівській Аравії²¹.

Останніми роками заклики деяких політичних діячів і військових установ у західноєвропейських країнах до збільшення військових витрат часто наражалися на спротив, зумовлений політикою жорсткої економії. Ці суперечливі політико-економічні явища чітко помітні у Франції, де заклики до підвищення військових витрат і, особливо, до фінансування закупівель, лунали особливо часто. Проте, в умовах невеликого економічного зростання та масштабних операцій за кордоном Франція в осяжному майбутньому навряд чи зможе забезпечити фінансування, необхідне для підтримки програми модернізації основних озброєнь та оновлення ядерного арсеналу. У Великій Британії референдум 2016р. про вихід країни з ЄС, зумовив невизначеність стосовно впливу цього кроку на місцеву оборонну промисловість та на відносини з партнерами і постачальниками з ЄС. Рішення про вихід з ЄС призвело у 2016р. до значного знецінення £ відносно \$, що збільшило витрати на закупівлю запчастин у американських постачальників.

Інші традиційні та нові виробники

Продажі озброєнь у 2015р. компаніями з категорій “інші традиційні” та “нові”, були різними і свідчили про важливість для їх діяльності внутрішніх ринків. Сукупний обсяг продажу озброєнь компаній *Top 100* з шести інших традиційних країн-виробників становлять 5,2% загального обсягу продажу компаній *Top 100*. Загалом, компанії Австралії, Японії, Польщі та Сінгапуру демонстрували зниження обсягів продажу озброєнь, а Ізраїлю та Україні – збільшення. Єдиний представник України в *Top 100*, Укроборонпром, демонстрував у 2014-2015рр. значне збільшення продажу зброї (28%). Це збільшення сталося завдяки поглинанню ним фірми Антонов – останнього незалежного найкрупнішого виробника озброєнь в Україні – та високому попиту, зумовленому конфліктом на сході країни.

Дві з трьох японських компаній, які увійшли до *Top 100* у 2015р., продемонстрували значне скорочення продажів озброєнь. Продажі озброєнь *Mitsubishi Heavy Industries* і *Mitsubishi Electric Corporation* зменшилися на 14% та 3,0%, відповідно. Продажі *Kawasaki Heavy Industry*, навпаки, зросли на 25%. У 2014р. Японія скасувала заборону на експорт озброєнь²². Однак, у короткостроковій перспективі це навряд чи призведе до зростання продажів озброєнь за кордон – хоча в середньостроковій перспективі це можливо.

²⁰ Rheinmetall Group, ‘Sales growth and significant increase in consolidated result’, Press release, 5 Nov. 2015; MacDonald, A., ‘Brazilian Gripen deal pushes SAAB sales to new high’, *Jane’s Defence Industry*, 10 Feb. 2016; Mustafa, A., ‘Qatar, France complete Dassault Rafale fighter jet deal’, *Defense News*, 29 Mar. 2016.

²¹ BAE Systems, ‘Preliminary announcement 2015’, 18 Feb. 2016; Williams-Grut, O., ‘Selling Typhoon jets to Saudi Arabia gave BAE a big boost’, *Business Insider*, 18 Feb. 2016.

²² Reuters, ‘Japan relaxes arms export regime to fortify defense’, 1 Apr. 2014.

Ще одним чинником, який може гальмувати продаж японських озброєнь, є той факт, що великі японські компанії, залучені до виробництва озброєнь, такі, як компанії з *Top 100*, є дуже крупними, різноманітними групами, присутніми переважно на цивільних ринках.

Продажі озброєнь компаніями, розташованими у країнах з категорії нових виробників (Бразилія, Індія, Південна Корея, Туреччина), у 2015р. зросли, за винятком бразильської авіабудівної компанії *Embraer*, яка поінформувала про скорочення продажу на 28% – згідно з повідомленнями, це пояснюється значним скороченням державних видатків в умовах економічної і політичної кризи у країні²³. Зростання продажів озброєнь компаніями в інших країнах з ринковою економікою відбиває високі рівні внутрішніх витрат на закупівлю, необхідні для підтримки розвитку місцевої оборонної промисловості.

²³ Ostove, B., 'Brazilian economic crisis limits defense spending', Forecast international, 26 Sep.2016; HIS Markit, 'South American defense spending continues to decline Brazil's latest cut the largest in a decade', 17 June 2016.

11. Світові ядерні сили

Загальний огляд

На початку 2017р. дев'ять держав – США, Росія, Велика Британія, Франція, Китай, Індія, Пакистан, Ізраїль і Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР, або Північна Корея) – володіли 14 935 одиницями ядерної зброї, 4 150 з яких перебували на озброєнні (таблиця 11.1). Близько 1 800 з них утримувалися у стані високої бойової готовності.

Загальні запаси ядерних боєголовок зменшуються завдяки, насамперед, триваючому зменшенню ядерних арсеналів США і Росії, на які разом припадає приблизно 92% ядерної зброї світу, в рамках Договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010р. (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*), а також унаслідок односторонніх скорочень запасів ядерних боєголовок. Водночас і США, і Росія реалізують далекосяжні та дорогі програми заміни й модернізації своїх ядерних боєголовок, ракетних та авіаційних систем доставки, потужностей з виробництва ядерної зброї (підрозділи I і II цього розділу).

Ядерні арсенали інших ядерних держав є значно меншими, але всі вони розробляють або розгортають нові системи озброєнь чи заявляють про такі плани. Вважається, що Китай, Індія, Північна Корея і Пакистан збільшують свої ядерні арсенали.

Північна Корея зберігає пріоритетність своєї військової ядерної програми як головного елемента стратегії національної безпеки і здійснила у 2016р. четвертий і п'ятий випробувальні ядерні вибухи. Ці випробування довели загальну кількість ядерних вибухів, зафіксованих у світі з 1945р., до 2 057.

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Таблиця 11.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2017р.

Усі дані є приблизними. Наведені тут оцінки ядерних сил ґрунтуються на загальнодоступній інформації і містять певні похибки, про що йдеться в посиланнях до таблиць.

Країна	Рік першого ядерного випробування	Розгорнуті боєголовки ^a	Боєголовки на зберіганні ^b	Інші боєголовки	Усього запасів
США	1945	1 800 ^c	2 200 ^d	2 800 ^e	6 800
Росія	1949	1 950 ^f	2 350 ^g	2 700 ^e	7 000
Велика Британія	1952	120	95	–	215
Франція	1960	280	10	10	300
Китай	1964	–	270	–	270
Індія	1974	–	120-130	..	120-130
Пакистан	1998	–	130-140	..	130-140
Ізраїль	..	–	80	..	80
Північна Корея	2006	–	..	(10-20)	(10-20) ^h
Усьогоⁱ		4 150	5 275	5 510	14 935

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; () – непевні дані; “–” – нуль.

^a Боєголовки на ракетах чи базах у розгорнутих військах.

^b Боєголовки в центральному сховищі, що вимагають певної підготовки (зокрема, транспортування та завантаження на пускові установки) до того, як вони стануть повністю боєготовими.

^c Ця величина враховує близько 1 650 стратегічних боєголовок (1 350 на балістичних ракетах і 300 на базах бомбардувальників), а також близько 150 нестратегічних (тактичних) атомних бомб, розміщених у Європі і призначених для доставки бойовими літаками США та інших держав НАТО.

^d Ця величина враховує близько 150 нестратегічних атомних бомб, що зберігаються у США.

^e Кількість знятих з озброєння боєголовок, що чекають на демонтаж.

^f Ця величина враховує близько 1 750 стратегічних боєголовок на балістичних ракетах і 200 – на базах важких бомбардувальників.

^g Ця величина враховує близько 500 боєголовок для стратегічних бомбардувальників та атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧБР) у ремонті та близько 1 850 нестратегічних ядерних боєприпасів для засобів військово-морських сил (ВМС), військово-повітряних сил (ВПС) і сил протиповітряної оборони (ППО) малої дальності.

^h Немає підтверджень з відкритих джерел, що Північна Корея виготовила чи розгорнула боєготові ядерні боєголовки.

ⁱ Сумарні величини враховують верхні оцінки з наведених діапазонів.

I. Ядерні сили США

ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Станом на січень 2017р., в арсеналі США утримувалось, за оцінками, близько 4 000 ядерних боеголовок¹. Це майже на 500 боеголовок менше, ніж на початку 2016р., що стало результатом одностороннього скорочення ядерного арсеналу за розпорядженням Президента США Б.Обами². Активні запаси становили близько 1 800 розгорнутих ядерних боеголовок, у т.ч. майже 1 650 стратегічних і 150 нестратегічних. Крім того, близько 2 200 боеголовок зберігались у резерві та ще близько 2 800 виведених з бойового складу боеголовок чекали на демонтаж – тож загальна кількість становила близько 6 800 ядерних боеголовок (таблиця 11.2).

Виконання США Договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010р. (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*)³ увійшло в останню фазу. Станом на січень 2017р., вони вже перевиконали дозволені Договором кількісні ліміти розгорнутих стратегічних ядерних боеголовок і розгорнутих стратегічних пускових установок і важких бомбардувальників, яких сторони зобов'язалися досягти до лютого 2018р.⁴

Модернізація ядерних сил

США започаткували найбільш амбіційну після холодної війни модернізацію ядерних сил. У наступні 10 років США планують розпочати будівництво нового класу атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧБР, *SSBN*), прийняти на озброєння стратегічний бомбардувальник, здатний нести ядерну зброю, розробити крилату ракету повітряного базування (КРПБ, *ALCM*) великої дальності, розробити міжконтинентальну балістичну ракету (МБР, *ICBM*) нового покоління, передати збройним силам тактичні бойові літаки, здатні нести ядерну зброю, і модернізувати існуючі ядерні боеголовки та авіабомби. Є також плани модернізації засобів командування, управління, зв'язку та раннього попередження для ядерних сил і переоснащення американських лабораторій та об'єктів з виробництва ядерної зброї.

За даними Бюджетного управління Конгресу США (*Congressional Budget Office, CBO*), загальна вартість модернізації американських ядерних сил і відповідних об'єктів інфраструктури становитиме близько \$400 млрд. на період 2017-2026рр. – на \$52 млрд. більше, ніж на 2015-2024рр.⁵

¹ У цьому підрозділі наводяться оновлені дані *Щорічника СІПІ 2016* про ядерні сили США.

² White House, Office of the Press Secretary, 'The Prague agenda', Fact sheet, 11 Jan. 2017.

³ Загальний огляд та інші деталі Нового СНО див.: *Щорічник СІПІ 2015*, додаток А.

⁴ Про кількісні показники Нового СНО див. підрозділ I розділу 12 цього видання.

⁵ US Congressional Budget Office, Projected Costs of US Nuclear Forces, 2017 to 2026 (US Congress: Washington, DC, Feb. 2017).

Таблиця 11.2. Ядерні сили США, станом на січень 2017р.

Тип	Назва	Кількість пускових платформ	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боеголовки × потужність	Кількість боеголовок ^b
Стратегічні сили						3 700
Бомбардувальники		60/107 ^c				784 ^e
<i>B-52H</i>	<i>Stratofortress</i>	44/87	1961	16 000	20×КРПБ 5-150Кт ^e	528
<i>B-2A</i>	<i>Spirit</i>	16/20	1994	11 000	16×B61-7, -11, B83-1 ^f	282
МБР		400 ^g				970 ^h
<i>LGM-30G</i>	<i>Minuteman III</i>					
	<i>Mk-12A</i>	180	1979	13 000	1-3×W78 335 Кт	540
	<i>Mk-21 SERV</i>	220	2006	13 000	1×W87 300 Кт	430 ⁱ
АПЧБР/БРПЧ		264				1 920 ^k
<i>UGM-133A</i>	<i>Trident II (D5)^j</i>					
	<i>Mk-4</i>	..	1992	>7 400	4×W76-0 100 Кт	321
	<i>Mk-4A</i>	..	2008	>7 400	4×W76-1 100 Кт	1 215
	<i>Mk-5</i>	..	1990	>7 400	4×W88 475 Кт	384
Нестратегічні сили						300^l
<i>F-15E</i>	<i>Strike Eagle</i>	..	1988	3 840	5×B61-3, -4, -10 ^m	100
<i>F-16C/D</i>	<i>Falcon</i>	..	1987	3 200 ⁿ	2×B61-3, -4, -10	100
<i>F-16MLU</i>	<i>Falcon</i> (НАТО)	..	1985	3 200	2×B61-3, -4, -10	60
<i>PA-200</i>	<i>Tornado</i> (НАТО)	..	1983	2 400	2×B61-3, -4, -10	40
Усього запасів						4 000°
Знято з озброєння і чекає на демонтаж						2 800
Усього в наявності						6 800^p

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; АПЧБР – атомний підводний човен з балістичними ракетами (*SSBN, nuclear-powered ballistic missile submarine*); БРПЧ – балістична ракета на підводному човні (*SLBM, submarine-launched ballistic missile*); *SERV* – головна частина з підвищеним захистом (*security-enhanced re-entry vehicle*); КРМБ – крилата ракета морського базування (*SLCM, sea-launched cruise missile*); КРПБ – крилата ракета повітряного базування (*ALCM, air-launched cruise missile*); МБР – міжконтинентальна балістична ракета (*ICBM, intercontinental ballistic missile*).

^a Максимальна дальність без дозаправки. Всі літаки, оснащені для доставки ядерної зброї, здатні дозаправлятися в повітрі. Реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Загальна кількість боеголовок, приписаних до систем доставки ядерної зброї. Лише частина з них встановлені на ракетах та утримуються на авіабазах.

^c Для бомбардувальників наведено дві величини: перша – кількість тих, що мають ядерні завдання; друга – загальна кількість. До 2018р. ВПС планують мати 66 бомбардувальників, призначених для доставки ядерної зброї (20 *B-2* і 46 *B-52H*), 60 з яких будуть розгорнуті.

^d З цих боєприпасів близько 300 (200 КРПБ і 100 бомб) утримуються на авіабазах. Решта – зберігаються в центральному сховищі.

^e *B-52H* вже не використовується як носій атомних бомб.

^f Стратегічні авіабомби приписані лише до бомбардувальників *B-2*. Максимальна потужність стратегічних авіабомб складає: *B61-7* – 360 Кт, *B61-11* – 400 Кт, *B83-1* – 1 200 Кт, але всі вони можуть мати й меншу потужність. Після надходження *B61-12* всі інші авіабомби будуть зняти з озброєння.

^g На 1 вересня 2016р. було розгорнуто 416 МБР; 16 – виведені з бойового складу в рамках плану скорочення сил до 400 МБР, згідно з Новим СНО.

^h З цих боеголовок МБР лише 400 встановлені на ракетах. Решта – утримуються в центральному сховищі. Встановлення їх на *Minuteman III* завершено в червні 2014р., але залишається можливість переоснащення 180 БГРН (роздільними боеголовками індивідуального наведення) *W78/Mk12A*.

ⁱ Ще 110 W87, імовірно, перебувають на довгостроковому зберіганні, але не в запасах, передбачених для використання як т.зв. сумісні боєголовки.

^j Як правило, два з 14 АПЧБР постійно перебувають у ремонті. Зброї на них немає. Ще два або більше підводних човнів можуть у будь-який час проходити технічне обслуговування і не мати ракет. До 2018р. кількість ракет, що можуть бути розгорнуті, зменшиться до 240.

^k З цих боєголовок лише близько 900 перебувають на АПЧБР, решта – в центральному сховищі. Хоча кожна ракета D5 рахується згідно з Новим СНО як носій восьми боєголовок (пройшла випробування з 14), у ВМС США бойове навантаження кожної ракети зменшене в середньому до 4-5 боєголовок. Наразі всі розгорнуті боєголовки W76 мають модифікацію W76-1. Після завершення у 2019р. виробництва W76-1 решта W76-0 будуть зняті з озброєння.

^l Близько 150 тактичних бомб розташовані в Європі. Решта – перебувають у центральному сховищі у США. Після надходження B61-12 усі інші модифікації B61 будуть зняті з озброєння.

^m Максимальна потужність тактичних бомб: B61-3 – 170 Кт, B61-4 – 50 Кт, B61-10 – 80 Кт, – але можуть мати й меншу потужність. B61-10 перебуває в режимі неактивного зберігання.

ⁿ У більшості джерел зазначається дальність без дозаправки 2 400 км, але за даними Lockheed Martin, виробника F-16, вона становить 3 200 км.

^o 1 800 з цих боєприпасів встановлені на балістичних ракетах, утримуються на авіабазах та перебувають у Європі. Решта – зберігаються в центральному сховищі.

^p Крім цих готових до застосування боєголовок, близько 20 тис. плутонієвих сердечників зберігаються на заводі Pantex у Техасі, а близько 5 000 вторинних уранових елементів – на об'єкті Y-12 в Оук-Рідж (штат Теннессі).

Джерела: МО США, різні бюджетні доповіді і прес-релізи; Міністерство енергетики США, різні бюджетні доповіді і плани; МО США, документи, отримані згідно з Законом про свободу інформації; ВПС, ВМС і Міністерство енергетики США, особисті повідомлення; статті в рубриці “NRDC Nuclear Notebook” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

Деякі аналітики прогнозують, що США до середини 2040-х років витратять близько \$1 трлн. на підтримання нинішнього арсеналу, закупівлю нових систем і модернізацію ядерної інфраструктури⁶.

Бомбардувальники

ВПС США мають наразі 20 бомбардувальників B-2 і 87 B-52H, з яких, станом на 1 вересня 2016р., всі B-2 і 54 B-52H були заявлені як носії ядерної зброї, хоча лише 60 з них (16 B-2 і 44 B-52H), як вважають, мають ядерні завдання згідно з планами на випадок ядерної війни⁷. Бомбардувальники оснащуються новими системами управління для покращення взаємодії з іншими силами та з національним командуванням США.

У вересні 2016р. ВПС оголосили про створення бомбардувальника великої дальності наступного покоління (LRS-B) під назвою B-21 Raider. Цей новий бомбардувальник подвійного призначення, конструкція якого є схожою на нинішній B-2, почне надходити на озброєння наприкінці 2020-х років і замінить B-52H і B-1B. ВПС оголосили плани закупівлі у Northrup Grumman мінімум 100 B-21 на суму до \$80 млрд.⁸

⁶ Wolfsthal, J., Lewis, J. and Quint, M., The Trillion Dollar Nuclear Triad (Monterey Institute of International Studies, James Martin Center for Nonproliferation Studies: Monterey, CA, Jan. 2014), p.4.

⁷ US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, ‘New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms’, Fact sheet, 1 Jan. 2017.

⁸ Cooper, H., ‘Northrop Grumman wins \$21.4 billion Pentagon contract’, New York Times, 27 Oct. 2015.

ВПС розробляють нову ядерну крилату ракету повітряного базування з пуском без заходу в зону ППО (*Long-Range Standoff, LRSO*), носіями якої будуть стратегічні бомбардувальники (*B-2, B-52H* і *B-21*). На думку американських військових, *LRSO* потрібна для уникнення бомбардувальниками ураження сучасними й майбутніми засобами ППО та забезпечення гнучкості ударів у різних регіональних сценаріях⁹. Однак, за твердженнями деяких критиків, завдання без заходу в зону ППО можна виконувати, використовуючи неядерні крилаті ракети великої дальності, наприклад, варіант Спільної ракети “повітря-земля” підвищеної дальності із запуском без заходу в зону ППО (*Joint Air-to-Surface Standoff Missile, JASSM-ER*)¹⁰.

Балістичні ракети наземного базування

МБР США були скорочені до близько 400 ракет *Minuteman III* у шахтних установках у складі трьох “ракетних крил”¹¹. Скорочення з 450 ракет, наявних три роки тому, до 400 зумовлене виконанням Нового СНО. Скорочення стосується всіх трьох баз МБР. У стані готовності залишаються 50 порожніх шахт, до яких за потреби можна буде повернути ракети, що перебувають на зберіганні.

МБР *Minuteman III* активно модернізуються впродовж останніх 15 років, тривають подальші вдосконалення. До них належать новий пристрій зведення, детонації і підриву (*arming, fusing and firing, AF&F*) на головних частинах, що має підвищити їх здатність вражати захищені цілі. ВПС планують розпочати програму подовження терміну експлуатації ракет *Minuteman* з метою залишення їх на озброєнні до 2030р.¹²

ВПС також започаткували розробку МБР нового покоління, відомої як Наземний стратегічний засіб стримування (*Ground Based Strategic Deterrent, GBSD*), яка починаючи з 2028р. має замінити *Minuteman III*. Планується закупити 642 ракети, 400 з яких будуть розгорнуті, 50 – на зберіганні, а решта – як запасні та призначені для випробувальних пусків. Очікувана вартість розробки та виробництва *GBSD* зростає і вже оцінюється в \$80-\$100 млрд., проти \$62,3 млрд. два роки тому¹³.

У 2016р. здійснено три реальні та кілька імітованих випробувальних пусків МБР *Minuteman III*. Перші два пуски відбулися 20 і 25 лютого; у тому році це був другий випадок випробувальних пусків двох МБР упродовж одного тижня.

⁹ Огляд офіційних заяв про завдання *LRSO* див.: Kristensen, H., ‘LRSO: the nuclear cruise missile mission’, FAS Strategic Security Blog, 20 Oct. 2015.

¹⁰ Kristensen, H., ‘Forget LRSO: JASSM-ER can do the job’, FAS Strategic Security Blog, 16 Dec. 2015.

¹¹ В узагальнених даних Нового СНО йдеться про 416 МБР, розгорнутих станом на 1 вересня 2016р., і ще 270 ракет на зберіганні. Див.: US Department of State (посилання 7). Відтоді більшість або всі 16 МБР, що перевищують кількість у 400 ракет, які можна залишити згідно з Новим СНО, були, ймовірно, виведені з бойового складу.

¹² Woolf, A., US Strategic Nuclear Forces: Background, Developments, and Issues, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33360 (US Congress, CRS: Washington, DC, 10 Feb. 2017), pp.13-15.

¹³ Reif, K., ‘Price tag rising for planned ICBMs’, Arms Control Today, vol.46, no.8 (Oct. 2016).

Підводні човни з балістичними ракетами

Усі 14 АПЧБР класу *Ohio* ВМС США (вісім у Тихому та шість в Атлантичному океані) несуть балістичні ракети на підводних човнах (БРПЧ) *Trident II (D5)*. Як правило, 12 з 14 підводних човнів вважаються боєготовими, а два – постійно перебувають у ремонті із заміною ядерного пального. З метою дотримання ліміту стратегічних боєголовок, розгорнутих згідно з Новим СНО, США вирішили зменшити кількість пускових ракетних установок на АПЧБР класу *Ohio* з 24 до 20; модифікації зазнали близько половини АПЧБР, решта будуть модифіковані до кінця 2017р.

Починаючи з 2017р., БРПЧ *Trident II (D5)* будуть замінюватися на варіант з подовженим терміном експлуатації, відомий як *D5LE*. Новий варіант оснащується системою наведення *Mk-6*, що має підвищити точність. *D5LE* перебуватимуть на озброєнні підводних човнів класу *Ohio* до кінця терміну їх служби (до 2042р.) та, ймовірно, ними будуть оснащені також британські підводні човни *Trident*. Ракетами *D5LE* спочатку будуть озброєні нові АПЧБР класу *Columbia*, перший з яких має розпочати патрулювання у 2031р.

ВМС мають два основні типи боєголовок для своїх БРПЧ: 475-Кт *W88* і 100-Кт *W76*. Кожна БРПЧ може нести до восьми боєголовок, але зазвичай несе менше. У ВМС не розголошують, скільки боєголовок вони мають на підводних човнах, але на практиці кожна ракета несе, ймовірно, від трьох до шести боєголовок, залежно від бойових завдань.

У 2016р. ВМС США здійснили випробувальні пуски чотирьох БРПЧ *Trident II (D5)* з двох АПЧБР: три в Тихому та один в Атлантичному океані. Випробування в Атлантичному океані стало 160-м успішним випробувальним пуском *Trident II (D5)* з 1989р.

Нестратегічна ядерна зброя

Запас США нестратегічної зброї складається з одного типу – авіабомб *B61*. Цей боєприпас існує у трьох модифікаціях: *B61-3*, *B61-4* і *B61-10*. На зберіганні залишаються близько 300 тактичних бомб *B61* усіх модифікацій. Близько 150 з них (варіанти -3 та -4) утримуються на шести авіабазах НАТО в п'яти європейських країнах: Авіано та Геді в Італії; Бюхель у Німеччині; Інжирлік у Туреччині; Кляйне-Брогелъ у Бельгії; Волкел у Нідерландах. Завдання з нанесення ядерних ударів бомбами *B61* мають ВПС Бельгії, Нідерландів і, ймовірно, Туреччини, оснащені бойовими літаками *F-16*, а також ВПС Німеччини та Італії, оснащені бойовими літаками *PA-200 Tornado*. В мирний час, однак, зберігання *B61* контролюється персоналом ВПС США. Безпека ядерної зброї на авіабазі Інжирлік під час невдалої спроби перевороту в Туреччині в липні 2016р.¹⁴ викликала тривогу. Решта бомб *B61* зберігаються у США для можливого застосування американськими винищувачами-бомбардувальниками на підтримку союзників за межами Європи, в т.ч. у Північно-Східній Азії і на Близькому Сході.

¹⁴ Див., наприклад: Schlosser, E., 'The H-bombs in Turkey', *New Yorker*, 17 July 2016; Barnes, J.E., 'Turkey closes airspace around US airbase following coup attempt', *Wall Street Journal*, 16 July 2016. Про спробу перевороту в Туреччині див. підрозділ III розділу 4 цього видання.

У НАТО схвалили модернізацію ядерних сил у Європі шляхом поставки, починаючи з 2022-2024рр., американських керованих атомних авіабомб *B61-12*¹⁵. У *B61-12* використовуватиметься ядерний вибуховий пристрій бомби *B61-4* максимальною потужністю близько 50 Кт, але вона буде оснащена хвостовою системою керування для підвищення точності та забезпечення застосування без заходу в зону ППО. *B61-12* зможе вражати захищені цілі, які не могли вразити *B61-3* і *B61-4*. Вона також дасть планувальникам ударів можливість обирати меншу потужність для певних цілей з метою зменшення супутньої шкоди¹⁶.

Започатковані льотні випробування можливостей застосування бомб *B61-12* бойовими літаками *F-15E*, *F-16* і *Tornado*. *B61-12* також будуть інтегровані з бойовими літаками *F-35A* американського виробництва, які до 2024-2026рр. повинні мати можливості доставки ядерної зброї. Італія і Нідерланди отримали перші бойові літаки *F-35A*, деякі з яких призначатимуться для доставки ядерної зброї. Бельгія розглядає можливість закупівлі *F-35A* та, ймовірно, зробить це, якщо претендуватиме на ядерні ролі. Німеччина наразі не має планів заміни літаків *PA-200 Tornado* як носіїв ядерної зброї, але впродовж 2020-х років планує подовжити термін їх експлуатації.

Ядерні операції та навчання

У 2016р. США провели ряд навчань, місій з підготовки кадрів і закордонних візитів, які разом мали показати центральну роль ядерних сил та операцій у відповідь на виклики регіональному стримуванню. У квітні Стратегічне командування США (*STRATCOM*) провело щорічні навчання органів управління ядерних сил *Global Lightning 16*, що передбачали екстрені вильоти ядерних стратегічних бомбардувальників¹⁷. Навчання відбулися після незвично активного періоду ракетно-ядерних випробувань ВПС та ВМС США, коли за чотири тижні в лютому-березні були здійснені пуски трьох БРПЧ, двох МБР та однієї КРПБ¹⁸.

У серпні 2016р. *STRATCOM* провів навчання стратегічних бомбардувальників, задум яких передбачав відповідь на російську військову діяльність, що викликала занепокоєння США та їх союзників. У рамках операції *Polar Roar* шість незброєних бомбардувальників *B-2* і *B-52H* виконали польоти

¹⁵ Про схвалення НАТО програми модернізації *B61-12* див.: US Government Accountability Office (GAO), Nuclear Weapons, GAO-11-387 (GAO: Washington, DC, May 2011), p.13.

¹⁶ Аналіз бойового ефекту вдосконалення *B61-12* див.: Kristensen, H.M., 'Video shows Earth penetration capability of B61-12 nuclear bomb', FAS Strategic Security Blog, 14 Jan. 2015; Kristensen, H.M., 'B61 LEP: increasing NATO nuclear capability and precision low-yield strikes', FAS Strategic Security Blog, 15 June 2011.

¹⁷ Навчання мали на меті оцінити боєготовність змішаних сил і "забезпечити стійкість, достатність і живучість стратегічних сил стримування США". Див.: US Strategic Command Public Affairs, 'USSTRATCOM, allies and partners conclude Global Lightning 16', Press release, 29 Apr. 2016.

¹⁸ US Strategic Command Public Affairs, 'Successful Trident II D5 missile test another demonstration of triad readiness', Press release, 21 Mar. 2016.

над Північним полюсом, Північним морем, Балтійським морем і північною частиною Тихого океану з імітацією нанесення ударів. Таких дій було вжито після подібного навчання у 2015р. з імітацією ядерних ударів, чого не спостерігалось з кінця 1980-х років¹⁹.

Відбулися також кілька дуже помітних візитів стратегічних сил США, зокрема, перший після завершення холодної війни захід АПЧБР до порту Гуам, що став прямою демонстрацією місії регіонального ядерного стримування в Тихому океані²⁰. Також у Тихому океані американські бомбардувальники *B-52H* виконували польоти над Південною Кореєю і тренувальні польоти та нанесення бомбових ударів в Австралії.

¹⁹ Kristensen, H.M., 'Increasing nuclear bomber operations', FAS Strategic Security Blog, 25 Sep. 2016.

²⁰ US Strategic Command Public Affairs, 'USS Pennsylvania arrives in Guam for port visit', Press release, 13 Oct. 2016.

II. Ядерні сили Росії

ХАНС М. КРІСТЕНСЕН

Станом на січень 2017р., Росія мала арсенал приблизно у 4 300 ядерних боеголовок¹. Близько 2 460 з них – стратегічні боеголовки, в т.ч. 1 950 розміщені на балістичних ракетах і авіабазах. Росія також мала близько 1 850 нестратегічних (тактичних) ядерних боеголовок, усі – в центральному сховищі. Ще близько 2 700 боеголовок були зняті з озброєння або чекали на демонтаж, тож загальний обсяг запасів становив близько 7 000 боеголовок (таблиця 11.3).

Росія продовжує скорочувати розгорнуті стратегічні ядерні сили на виконання Нового СНО². Очікується, що вона виконає обмеження Договору стосовно розгорнутих систем доставки ядерної зброї (ракет наземного й морського базування і стратегічних бомбардувальників) і боеголовок, приписаних до цих систем, до кінцевого терміну – лютого 2018р.³

Росія перебуває на середині довгого шляху переходу від застарілих сил радянської епохи до новітніх озброєнь. Росія має майже на 150 стратегічних засобів доставки менше за Сполучені Штати та намагається підтримувати приблизний загальний паритет, обмежуючи скорочення майбутньої кількості засобів доставки і збільшуючи кількість боеголовок на кожному з них. Попри намагання всіма силами модернізувати ядерні сили, серйозні фінансові обмеження в поєднанні з неефективною оборонною промисловістю та поширенням корупції можуть призвести до затримки чи навіть скасування деяких програм.

У НАТО останніми роками зростає занепокоєння зниженням Росією порогу можливого застосування ядерної зброї. Зокрема, посадовці США та НАТО попереджали, що заявлена Росією доктрина ядерної ескалації заради деескалації звичайного конфлікту (“ескалація заради деескалації”) свідчить про вищу готовність до використання ядерної зброї⁴. Державна воєнна стратегія Росії не зазнала суттєвих змін, але російські посадовці відверто погрожували країнам НАТО, і ескалація конфлікту аж до використання тактичної ядерної зброї дуже часто відпрацьовується під час російських військових навчань.

Стратегічні бомбардувальники

Командування дальньої авіації Росії має на озброєнні близько 13 бомбардувальників *Ty-160 (Blackjack)*, 30 *Ty-95MC16* і 25 *Ty-95MC6 (Bear)*. Деякі з них можуть бути не повністю боездатними. Максимальне загальне навантаження цих бомбардувальників – понад 600 ядерних боеприпасів, близько 200 з яких можуть зберігатися на двох авіабазах стратегічних бомбардувальників. Успішно відбувається модернізація бомбардувальників. Майже всі *Ty-160* і

¹ У цьому підрозділі наводяться оновлені дані Щорічника СППІ 2016 про ядерні сили Росії.

² Загальний огляд та інші деталі Нового СНО див.: Щорічник СППІ 2015, додаток А.

³ Про кількісні параметри ядерних сил у Новому СНО див. також підрозділ I розділу 12 цього видання.

⁴ Sher, R., US Assistant Secretary of Defense for Strategy, Plans, and Capabilities, Statement before the Senate Armed Services Subcommittee on Strategic Forces, 9 Feb. 2016, p.3.

кілька *Tu-95* будуть модернізовані, аби підтримати кількість бомбардувальників на рівні 50-60 літаків. Уряд Росії також оголосив плани відновлення виробництва, починаючи з 2023р., до 50 модифікованих літаків *Tu-160M2*⁵.

Балістичні ракети наземного базування

Станом на січень 2017р., Ракетні війська стратегічного призначення (РВСП) Росії – вид Збройних сил, у віданні якого перебувають МБР наземного базування – склалися з 12 ракетних дивізій, зведених у три армії, які, за оцінками, мали на озброєнні 316 МБР різних типів та модифікацій. Сили МБР несуть трохи більше 1 000 боєголовок, тобто близько 60% розгорнутих у Росії стратегічних боєголовок.

Сили МБР Росії поступово модернізуються. На заміну ракетам радянських часів, зокрема мобільній *РС-12М Тополь (SS-25)*, поступово надходять нові системи, хоч і не в тій самій кількості⁶. Програма заміни, започаткована в 1997р., виконується, схоже, повільніше, ніж планувалося. До кінця 2016р. модернізована понад половина сил. Решта МБР радянських часів мають бути зняті з озброєння до 2024р., на три роки пізніше, ніж оголошувалося. Крім закупівлі нових ракет, модернізація передбачає суттєву реконструкцію шахт, центрів керування пусками, гарнізонів та об'єктів забезпечення.

У центрі нинішньої модернізації МБР Росії – версія *РС-12* з кількома боєголовками, відома як *РС 24 Ярс (SS-27 Mod 2)*, що надійде до трьох мобільних дивізій. Перший полк шахтних *РС-24* з 10 ракетами введено до бойового складу в Козельську, другий – перебуває на початкових етапах створення. Росія розробляє третю модифікацію *РС-12М*, відому як *РС-26 (Ярс-М)*, що буде легшою за *РС-24*. Розгортання *РС-26*, заплановане на 2016р., було відкладене⁷.

Представники російських військових заявляли про початок розробки залізничної версії *РС-24*, відомої в Росії як *Баргузин*. Попри спекуляції на початку 2016р., що програма могла бути затримана чи навіть скасована через фінансову кризу в Росії, у листопаді 2016р. повідомлялося про випробування пускового механізму, а перший пуск ніби заплановано на 2017р.⁸

Крім того, Росія розробляє нову “важку” рідкопаливну МБР шахтного базування, відому як *РС-28 (Сармат, або SS-30)*, на заміну *РС-20В (SS-18)*. За словами командувача РВСП, *РС-28* нестиме “нові типи боєголовок”, включно з “маневреними боєголовками”⁹. Розгортання 100-т ракети мало розпочатися близько 2020р., але програма, схоже, затримується.

⁵ РИА Новости: Минобороны РФ начало заключать первые контракты по проекту Tu-160M2. – *Авианорт*, 17 июля 2015г.

⁶ Ракетный комплекс “Тополь” снимут с вооружения в 2022г. – *TVzvezda*, 15 декабря 2016г.

⁷ Sputnik News, ‘Russia’s new ballistic missile can become operational in 2016: SMF Commander’, 25 Dec. 2014.

⁸ Novichkov, N., ‘Russian rail-mobile ICBM project set to be axed’, *Jane’s Defence Weekly*, 7 Feb. 2016; Interfax, ‘Russia completes rail-based missile ejection tests’, 22 Nov. 2016, Translation from Russian, *BBC Monitoring*.

⁹ Фаличев О. “Сармат” заменит “Воеводу”. – *ВПК-news*, декабрь 2015г.; Гаврилов Ю. “Сармат” полетит через полюс. – *Российская газета*, 2 июня 2014г. <<https://rg.ru/2014/06/02/raketa.html>>.

Таблиця 11.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2017р.

Тип/російське позначення (позначення НАТО)	Кількість пускових платформ	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Богоголовки × потужність	Кількість богоголовок ^b
Стратегічні наступальні сили					2 460^c
Бомбардувальники	50/68 ^d				616 ^e
<i>Ту-95МС6 (Bear-H6)</i>	14/25	1981	6 500-10 500	6 × КРПБ <i>AS-15A</i> , бомби	84
<i>Ту-95МС16 (Bear-H16)</i>	25/30	1981	6 500-10 500	16 × КРПБ <i>AS-15A</i> , бомби	400
<i>Ту-160 (Blackjack)</i>	11/13	1987	10 500-13 200	12 × КРПБ <i>AS-15B</i> або АБР <i>AS-16</i> , бомби	132
МБР	316				1 076
<i>РС-20V (SS-18 Satan)</i>	46	1992	11 000-15 000	10 × 500-800 Кт	460
<i>РС-18 (SS-19 Stiletto)</i>	20	1980	10 000-	6 × 400Кт	120
<i>РС-12М Тополь (SS-25 Sickle)</i>	90 ^f	1985	10 500	1 × 800 Кт	90
<i>РС-12М2 Тополь-М (SS-27/шахт.)</i>	60	1997	10 500	1 × 800 Кт	60
<i>РС-12М1 Тополь-М (SS-27)</i>	18	2006	10 500	1 × (800 Кт)	18
<i>РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2)</i>	70	2010	10 500	4 × (100 Кт)	280
<i>РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2/шахт.)</i>	12	2014	10 500	4 × (100 Кт)	48
<i>РС-26 Ярс-М (SS-27 Mod 3)</i>	..	(2016)	5 500+	.. × (100 Кт)	..
БРПЧ	11/176 ^g				768 ^g
<i>РСМ-50 Волна (SS-N-18 M1 Stingray)</i>	2/32	1978	6 500	3 × 50 Кт	96
<i>РСМ-54 Синева (SS-N-23 M1)</i>	6/96	1986/2007	9 000	4 × 100 Кт	384
<i>РСМ-56 Булава (SS-N-32)</i>	3/48	2014	>8 050	6 × (100 Кт)	288
Нестратегічні сили					~1 850^h
ПРО, ППО, ПКО	900				~370
<i>53Т6 (SH-08, Gazelle)</i>	68	1986	30	1 × 10 Кт	68
<i>С-300 (SA-10/20)</i>	800 ⁱ	1980/1992	..	1 × малої потужності	290
<i>SSC-1B (Sepal)</i>	30	1973	500	1 × 350	15
ВПС	390 ^j				~570
<i>Ту-22М3 (Backfire-C)</i>	120	1974	..	3 × РПЗ, бомби	300
<i>Су-24М/М2 (Fencer-D)</i>	200	1974	..	2 × бомби	200
<i>Су-34 (Fullback)</i>	68	2006	..	2 × бомби	68
СВ	150				~150
<i>Точка (SS-21 Scarab)</i>	56	1981	120	(1 × 10-100 Кт)	56
<i>Искандер-М (SS-26 Stone)</i>	81	2005	300 ^k	(1 × 10-100 Кт)	84
.. (<i>SSC-8 GLCM</i>)	8	2016	(2 500)	1 × .. Кт	8
ВМС					~760
ПЧ/надводні кораблі/авіація				КРМБ, ПЧО, ЗРК, глибинні бомби, торпеди ^l	
Загалом розгорнутих/приписаних богоголовок					4 300
Богоголовок у резерві і знятих з озброєння в очікуванні демонтажу					2 700
Усього запасів					7 000

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; “–” – нуль; () – дані непевні; “шахт.” – шахтний варіант; АБР – аеробалістична ракета малої дальності (SRAM); БРПЧ – балістична

ракета на підводному човні (*submarine-launched ballistic missile, SLBM*); ЗПК – зенітний ракетний комплекс (*surface-to-air missile, SAM*); КРМБ – крилата ракета морського базування (*sea-launched cruise missile, SLCM*); КРПБ – крилата ракета повітряного базування (*air-launched cruise missile, ALCM*); МБР – міжконтинентальна балістична ракета (*intercontinental ballistic missile, ICBM*); ПКО – протикорабельна оборона (*coastal defence missiles*); ППО – протиповітряна оборона (*air defence missiles*); ППРО – протиракетна оборона (*anti-ballistic missiles, ABM*); ПЧЗ – протичовновий засіб (*anti-submarine warfare, ASW*); РПЗ – ракета “повітря-земля” (*air-to-surface missile, ASM*).

^a Дальність польоту літаків наведена лише для ілюстрації; реальна дальність залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Загальна кількість боєголовок, приписаних до систем доставки. Всі оцінки приблизні.

^c Близько 1 950 з цих стратегічних боєголовок розміщені на балістичних ракетах наземного і морського базування та базах бомбардувальників. Решта боєголовок зберігаються в центральному сховищі.

^d Перша величина – оціночна кількість бомбардувальників, що підлягають обліку за Новим СНО; друга – загальна кількість бомбардувальників у бойовому складі.

^e З 616 боєприпасів, приписаних до дальніх бомбардувальників, лише 200 утримуються на двох базах стратегічних бомбардувальників. Решта боєприпасів зберігаються в центральному сховищі.

^f Кількість ракет РС-12 може бути меншою – вірогідно, 72 ракети.

^g Дві або три АПЧБР *Delta* постійно перебувають у ремонті й не завантажені ракетами та ядерними боєголовками.

^h Нестратегічні ядерні боєголовки не встановлені на системах доставки, а зберігаються на центральних складах.

ⁱ У Росії є принаймні 80 батарей *C-300* у складі 12 пускових установок з 2-4 ракетами на кожній. Кожна пускова установка має кілька боєкомплектів. *SA-10* майже повністю замінені на *SA-20*.

^j Загальна кількість літаків, певна частина з яких мають ядерні завдання.

^k У багатьох неофіційних джерелах і повідомленнях ЗМІ дальність *SS-26* визначається у близько 500 км, але Національний військово-повітряний і космічний розвідувальний центр ВПС США (*NASIC*) рахує її дальність у 300 км.

^l Вважається, що ядерними торпедами оснащуються лише підводні човни.

Джерела: прес-релізи МО Росії; US Department of State, START Treaty Memoranda of Understanding, 1990-July 2009; узагальнені дані в рамках Нового СНО за різні роки; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, May 2013); BBC Monitoring; російські ЗМІ; Стратегическое ядерное вооружение России, <<http://www.russianforces.org/>>; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance* (Routledge: London, різні випуски); Cochran, T.B. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.4, *Soviet Nuclear Weapons* (Harper & Row: New York, 1989); *Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; *Proceedings*, праці Інституту ВМС США, різні випуски; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

Росія, як правило, щороку проводить два великих навчання за участі мобільних МБР: зимові – в січні або лютому, та літні – в липні або серпні. У 2016р. у таких піврічних навчаннях були задіяні пускові установки *Тополь*, *Тополь-М* та *РС-24* майже з усіх розгорнутих ракетних дивізій, причому, на відміну від попередніх років, пускові установки дислокувалися віддалік від своїх баз триваліший час. Російські МБР також брали участь у більших стратегічних навчаннях разом з АПЧБР і бомбардувальниками. В їх рамках здійснювалися кілька випробувальних пусків стратегічних ракет. Навчання, проведені в жовтні 2016р., називали одними з найбільших з радянських часів навчань такого типу¹⁰.

¹⁰ Gertz, B., ‘Russia holds large-scale nuclear war games’, Washington Times, 2 Nov. 2016.

Підводні човни з балістичними ракетами та балістичні ракети морського базування

ВМФ Росії має на озброєнні 11 АПЧБР. Будується новий клас, який до кінця наступного 10-ліття повністю замінить усі АПЧБР радянських часів.

Основою російського флоту АПЧБР наразі є шість підводних човнів проекту 667БДРМ *Дельфин* (клас *Delta IV*), приписаних до Північного флоту. Два старі підводні човни проекту 667БДР *Кальмар* (клас *Delta III*) перебувають на озброєнні Тихоокеанського флоту. В найближчому майбутньому вони будуть виведені з бойового складу. У 2016р. випробувальний пуск ракети здійснив АПЧ БР *Георгій Победоносец (К-433)*, а АПЧБР *Рязань (К-44)* повернувся до бойового складу після тривалого ремонту.

Перші три з восьми АПЧБР класу *Борей (проект 955/А)* вперше вийшли на патрулювання у 2015р. та 2016р. Корпуси наступних підводних човнів цього класу (*Борей-А, проект 955А*) матимуть удосконалений дизайн. Перший з них, *Князь Владимир*, мав надійти до ВМС у 2016р., але поставку затримали до 2018р. Решта чотири мають бути поставлені у 2018-2020рр.

Кожен АПЧБР класу *Борей* оснащений 16 БРПЧ *РСМ-56 Булава (SS-N-32)*. Оскільки *Булава* може нести шість боеголовок, майбутній флот з шести АПЧБР *Борей* зможе нести значно більше боеголовок, ніж вісім АПЧБР класу *Delta III/IV*, що наразі перебувають на озброєнні. Повідомлялося про замовлення ще чотирьох АПЧБР *Борей*¹¹. Якщо це так, то Росії доведеться зменшити кількість боеголовок на своїх АПЧБР, аби дотриматися ліміту розгорнутих боеголовок згідно з Новим СНО.

Нестратегічна ядерна зброя

Стосовно розміру, складу та розташування запасів російської нестратегічної ядерної зброї існує суттєва невизначеність. Як і США, Росія не надає інформації про її кількість і розташування. За авторською оцінкою, до російських нестратегічних сил приписано та може бути використано близько 1 850 боеголовок. Набагато більше нестратегічних боеголовок радянських часів зняти з озброєння та чекають на демонтаж (таблиця 11.3)¹².

Головною подією у ВМС стало надходження на озброєння ядерного варіанту нової крилатої ракети морського базування великої дальності *Калибр* для ударів по наземних цілях. Якщо ракетами в неядерному варіанті (*SS-N-30*) оснащені багато надводних кораблів і підводних човнів, то ракетами в ядерному варіанті (*SS-N-30А*), ймовірно, будуть оснащені менша кількість активних ударних АПЧ замість *SS-N-21*. Серед можливих платформ – *проект 885М* (клас *Ясень-М*), *проект 945 (Sierra)* і *проект 971 (Акула)*. Водночас модернізація кораблів-носіїв ядерної зброї може призвести до заміни окремих видів ядерної зброї звичайними озброєннями.

¹¹ Богданов К. “Большой флот” за горизонтом. – Lenta.ru, 23 января 2015г.

¹² Докладніше про російську нестратегічну ядерну зброю та методику її оцінки див.: Kristensen, H.M., Non-strategic Nuclear Weapons, Federation of American Scientists (FAS) Special Report no. 3 (FAS: Washington, DC, May 2012), pp.51-65.

За оцінкою, 570 боєприпасів приписані до бомбардувальників проміжної дальності *Ty-22M3 (Backfire)*, винищувачів-бомбардувальників *Sy-24M (Fencer-D)* та нових винищувачів-бомбардувальників *Sy-34 (Fullback)*. *Sy-34*, який зрештою замінить *Sy-24M*, вже надходить до західних військових округів і бере участь у військових навчаннях та операціях. Два *Ty-22M* брали участь у навчанні з імітацією ядерного удару по Швеції, яке, за даними НАТО, Росія провела у березні 2013р.¹³

Не зрозуміло, як широко Росія продовжує використовувати ядерні боеголовки в силах протиповітряної, берегової та протиракетної оборони¹⁴. За оцінкою, близько 300 ядерних боеголовок використовуються в силах ППО, 68 – у системі ПРО Москви *A-135*, що модернізується, і ще невелика кількість – у підрозділах берегової оборони; їх загальна кількість становить близько 400 боеголовок.

До наземних нестратегічних ядерних сил належать нові балістичні ракети малої дальності (БРМД) *Искандер-М (SS-26)*, якими замінюються БРМД *Точка (SS-21)* в 10 ракетних бригадах. Розгортання почалося у 2004р., і до кінця 2016р. в сухопутних військах було вісім бригад *Искандер*¹⁵. Повідомлення про розгортання *Искандер-М* в Калінінградській області були передчасними. Однак у 2014-2016рр. відбулися кілька раптових навчань з тимчасовим перекиданням цих ракет¹⁶. За оцінками, до російських БРМД приписано близько 140 боеголовок.

США звинувачують Росію в порушенні американо-радянського Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty*) – у розробці та випробуванні нової КРНБ на дальність, заборонену Договором¹⁷. Росія відкидає ці звинувачення. Нова крилата ракета, відома як *SSC-8* (модернізована версія *SSC-7*, що використовується в системі *Искандер*), надійшла в один гарнізон, але плануються наступні поставки¹⁸.

¹³ North Atlantic Treaty Organization (NATO), The Secretary's Annual Report, 2015 (NATO Public Diplomacy Division: Brussels, 2016), p.19.

¹⁴ Окремі аналітики припускали, що протиракетні можуть уже не оснащуватися ядерними боеголовками, але невелика кількість (менше 100) можуть існувати в ядерному варіанті. Див.: Sutyagin, I., Atomic Accounting: A New Estimate of Russia's Non-strategic Nuclear Forces (Royal United Services Institute: London, Nov. 2012), pp.18-25.

¹⁵ Более 80% ракетных частей Сухопутных войск получили комплекс "Искандер-М". – *Новости ВПК*, 2 февраля 2017г., <<https://vpk.name/news/2017-02-27/>>.

¹⁶ Kivimaki, V-P. and Lewis, J., 'Russia deploys the Iskander to Kaliningrad', Arms Control Wonk, 11 Dec. 2016.

¹⁷ Загальний огляд та інші деталі Договору про РСМД див.: *Щорічник СІПРІ 2015*, додаток А.

¹⁸ Gordon, M.R., 'Russia is moving ahead with missile program that violates treaty, US officials say', *New York Times*, 19 Oct. 2016. Про суперечки навколо Договору про РСМД див. підрозділ I розділу 12 цього видання.

III. Ядерні військові можливості Північної Кореї

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР, або Північна Корея) реалізує активну і вкрай непрозору військову ядерну програму. За оцінкою, Північна Корея могла виготовити 10-20 ядерних боєприпасів (таблиця 11.4). Ця оцінка ґрунтується на розрахунках кількості плутонію, який Північна Корея могла виділити з відпрацьованого палива її 5-МВт графітового дослідницького реактора в Центрі ядерних досліджень у Йонгбені, і припущеннях стосовно конструкції і технології виготовлення північнокорейської ядерної зброї.

Вважається, що Північна Корея наращує обмежені запаси збройового плутонію, хоч оцінки масштабу та темпів наращування різняться¹. Працюючи на повну потужність, 5-МВт реактор у Йонгбені може, за оцінками, виробляти близько 6 кг плутонію на рік, що достатньо для виготовлення одного ядерного боєприпасу². Але продуктивність реактора після його оголошеного перезапуску у 2013р. є невідомою. Знімки з комерційних супутників та інфрачервона зйомка показують, що реактор може працювати на малій потужності або лише час від часу³. В серпні 2016р. Північна Корея підтвердила зроблені на початку року висновки МАГАТЕ та кількох неурядових аналітиків про започаткування нового циклу переробки відпрацьованого ядерного палива в радіохімічній лабораторії у Йонгбені⁴.

У 2016р. Північна Корея публічно визнала, що виробляє високозбагачений уран (ВЗУ) для ядерної зброї⁵. Поширювались припущення, що Північна Корея, маючи обмежені запаси виділеного плутонію, намагається перейти на виробництво боєголовок з використанням ВЗУ. Однак не відомо, чи збила вона це. Крім того, мало що відомо про запаси ВЗУ та потужності Північної Кореї зі збагачення урану⁶.

6 січня та 9 вересня 2016р. Північна Корея здійснила четверте і п'яте підземні ядерні випробування на підземному полігоні Пунгері (*Punggye-ri*) на північному сході країни (підрозділ IV). Раніше Північна Корея провела

¹ Див., наприклад: Yonhap News Agency, 'North Korea has 50 kg of weapons-grade plutonium: Seoul's defense white paper', 11 Jan. 2017; Albright, D. and Kelleher-Vergantini, S., 'Plutonium, tritium and highly enriched uranium production at the Yongbyon nuclear site', Institute for Science and International Security, Imagery Brief, 14 June 2016.

² Hansen, N. and Lewis, J., 'North Korea restarting its 5 MW reactor', 38 North, US-Korea Institute, Johns Hopkins University, 11 Sep. 2013. 5-МВт реактор у Йонгбені працював у 1986-1994рр. і 2003-2007рр. Потім реактор загнушили та вивели з експлуатації згідно з угодою, досягнутою на шестисторонніх переговорах. Робота реактора поновлена у 2013р.

³ Bermudez, J. and Dinville, A., 'Checks and balances: thermal imagery analysis of Yongbyon', 38 North, US-Korea Institute, 25 Oct. 2016.

⁴ Kyodo News Agency, 'North Korea confirms restart of plutonium processing', Japan Times, 17 Aug. 2016; та Reuters, 'North Korea apparently reopened plant to produce plutonium: IAEA', 16 June 2016.

⁵ Kyodo News Agency (посилання 4).

⁶ Albright and Kelleher-Vergantini (посилання 1); Hecker, S. et al., North Korean Nuclear Facilities After the Agreed Framework, Working Paper (Freeman Spogli Institute for International Studies, Stanford University: Stanford, CA, 2016).

Таблиця 11.4. Потенційні спроможності Північної Кореї з доставки ядерної зброї, станом на січень 2017р.

Тип ^a	Дальність (км)	Навантаження (кг)	Статус	Кількість богоголовок
Балістичні ракети				
<i>Scud-ER</i> (збільшеної дальності)/ <i>Hwasong-7</i>	1 000	500- 1 000	Варіант ракет <i>Scud</i> , полегшений для завантаження додаткового палива; може бути носієм ядерної зброї	
<i>Nodong</i>	1 250	1 000- 1 250	Менше 50 ПУ; на озброєнні з 1990р.; у 2016р. – здійснено п'ять випробувальних пусків, три з яких успішні	
<i>Hwasong-10</i> (<i>BM-25, Musudan</i>)	>3 000	(1 000)	Одноступенева рідкопаливна ракета, розробляється; у 2016р. – здійснено вісім випробувальних пусків, один з яких – частково успішно	
<i>Hwasong-13 (KN-08)^b</i>	>5 500	..	Триступенева (потенційно міжконтинентальна) ракета; розробляється; випробувальних пусків ще не було	
<i>Taepodong-2^c</i>	>5 500	..	Розробляється; триступеневий варіант – космічна ракета, яка у грудні 2012р. і лютому 2016р. вивела на орбіту супутники	
БРПЧ				
<i>Bukkeokseong-1</i> (<i>KN-11)^d</i>	Двоступенева твердопаливна БРПЧ, розробляється на заміну попереднього рідкопаливного варіанту; у 2016р. здійснено п'ять випробувальних пусків, один з яких – успішний	
Разом				(10-20)^e

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; () – величина непевна.

^a Загальна кількість ракет може бути більшою за кількість ПУ, які можна перезаряджати.

^b Двоступеневий варіант, *KN-14*, розробляється, але випробувальних пусків ще не було.

^c Невдалий випробувальний пуск двоступеневої ракети *Taepodong-1* відбувся у 1998р.

^d Випробувальний пуск варіанту наземного базування, *KN-15*, відбувся в лютому 2017р.

^e За оцінкою СІПІ, Північна Корея може мати розщеплених матеріалів достатньо для виготовлення 10-20 бооголовек, але свідчень про виготовлення чи розгортання Північною Кореєю безздатних ядерних бооголовек у відкритих джерелах немає.

Джерела: US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, May 2013); *Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

на цьому полігоні три ядерні випробування – в жовтні 2006р., травні 2009р. та лютому 2013р. Оціночна потужність (енергія вибуху) випробувань постійно зростала⁷.

⁷ Технічні оцінки випробувань і загальний огляд випробувань ядерної зброї у світі з 1945р. див. у підрозділі IV цього розділу.

Балістичні ракети

Північна Корея нарощує і модернізує арсенал балістичних ракет, що складається з 10 типів систем малої, середньої та проміжної дальності власного виробництва, які або розгорнуті, або розробляються. Вважається, що вона також розробляє мобільну МБР. У 2016р. Північна Корея здійснювала ракетні випробування з небаченою частотою, здійснивши 24 випробувальні пуски різних ракетних систем. У березні та вересні вона також здійснила наземні випробування рідкопаливного ракетного двигуна “великої потужності”, імовірно, для використання в ракеті, призначеній для виведення супутників⁸. Великий рідкопаливний ракетний двигун був випробуваний у квітні⁹.

Підтвердженнь з відкритих джерел заяв Північної Кореї про виготовлення боєголовки, достатньо компактною для доставки балістичною ракетою, немає. Після п'ятого випробувального ядерного вибуху у вересні 2016р. Північна Корея заявила, що здатна виробляти “менші, легші ... ядерні боєголовки”, “стандартизовані” для установки на її балістичні ракети¹⁰. Дедалі більше неурядових аналітиків вважають, що Північна Корея, імовірно, здатна виготовити “мініатюрну” боєголовку, яку можна доставляти ракетами малої і середньої дальності¹¹. У дворічній Білій книзі з питань оборони 2016р. Міністерство національної оборони Південної Кореї зазначало, що Північна Корея “досягла суттєвого рівня” технічного прогресу в напрямі створення мініатюрної боєголовки, але не вказувало про свою впевненість у тому, що Північна Корея це зробила¹². У 2016р. представники США зазначали, що здатності виготовити бойовий ядерний заряд для установки на балістичній ракеті Північна Корея не демонструвала¹³.

Припускаючи, що Північна Корея здатна виготовити достатньо компактну боєголовку, окремі спостерігачі вважають, що розмір, дальність і боєготовність ракети середньої дальності *Nodong* роблять цю систему найбільш вірогідним носієм ядерної зброї¹⁴. *Nodong*, в основу якої покладена конструкція ракети ще радянських часів, є одноступеневою рідкопаливною балістичною ракетою з максимальною дальністю близько 1 000-1 250 км. Командування Стратегічних ракетних сил Північної Кореї здійснило п'ять

⁸ Korean Central News Agency, ‘Kim Jong Un guides ground test of jet of high-power solid-fuel rocket engine and its cascade separation’, 24 Mar. 2016; та Korean Central News Agency, ‘Kim Jong Un guides ground jet test of new-type high-power engine of carrier rocket for geo-stationary satellite’, 19 Sep. 2016.

⁹ Schilling, J., ‘North Korea’s large rocket engine test: a significant step forward for Pyongyang’s ICBM program’, 38 North, US-Korea Institute, 9 Apr. 2016.

¹⁰ Korean Central News Agency, ‘DPRK succeeds in nuclear warhead explosion test’, 9 Sep. 2016.

¹¹ Див., наприклад: Lewis, J., ‘North Korea’s nuclear weapons: the great miniaturization debate’, 38 North, US-Korea Institute, 5 Feb. 2015.

¹² Park, B., ‘2016 Defense White Paper estimates North Korea has 50kg of plutonium’, The Hankyoreh, 12 Jan. 2017.

¹³ Kim, J. and Pearson, J., ‘North Korean leader says will soon test nuclear warhead’, Reuters, 16 Mar. 2016.

¹⁴ Див., наприклад: Fitzpatrick, M., ‘North Korea nuclear test on hold?’, Shangri-La Voices, International Institute for Strategic Studies, 27 May 2014.

випробувальних пусків ракет *Nodong* у березні, липні та серпні 2016р., три з яких були успішними¹⁵.

5 вересня 2016р. Північна Корея здійснила три поспіль пуски ракет, які спочатку були ідентифіковані як *Nodong*. Проте, наступний аналіз показав, що дві з них були новими ракетами *Scud-ER* збільшеної дальності – за оцінками, 1 000 км¹⁶. Припущення, ніби Північна Корея розробляє ракету *Scud* збільшеної дальності вже висловлювалися, але підтвердження її існування до цих випробувань не було.

Ракета *Hwasong-10*, що має також позначення *Musudan*, або *BM-25*, є одноступеневою рідкопаливною ракетою з оціночною дальністю понад 3 000 км. Ракету *Musudan* вперше продемонстрували на військовому параді у 2010р., але про її пускові випробування до 2016р. нічого не було відомо. Впродовж року Північна Корея здійснила вісім пускових випробувань системи *Musudan*. Лише одне випробування (21 червня) оцінюють як успішне – тоді ракета пролетіла близько 400 км. На інших випробуваннях ракети вибухали під час чи невдовзі після пуску¹⁷.

Однією з головних цілей ракетних програм Північної Кореї вважають розробку балістичної ракети великої дальності, здатної нести ядерну боеголовку. Вперше мобільну триступеневу ракету міжконтинентальної дальності *Hwasong-13* (або, згідно з американським позначенням, *KN-08*) Північна Корея продемонструвала на військовому параді у квітні 2012р., хоча окремі неурядові аналітики стверджували, що показані ракети були лише макетами¹⁸. На параді у 2015р. Північна Корея нібито продемонструвала двоступеневу ракету великої дальності, пізніше ідентифіковану як *KN-14*¹⁹. Оцінки дальності та бойового навантаження ракет є дуже непевними. Пускові випробування до кінця 2016р. не проводилися.

Північна Корея, схоже, досягла певного технічного прогресу у створенні МБР на базі космічного варіанту ракети *Taepodong-2*. 6 лютого 2016р. Національне управління аерокосмічних розробок (*National Aerospace Development Administration*) Північної Кореї заявило, що на орбіту успішно виведено супутник *Kwangmyongsong-4* (“Яскрава зірка”), призначений для спостереження Землі²⁰. Триступеневий носій *Unha-3* був тією ж самою ракетою, що вивела супутник на орбіту в грудні 2012р.²¹ Але аналітики

¹⁵ Три пускові випробування цих ракет, імовірно, були успішними, у двох (у липні 2016р. і в серпні 2016р.) – ракети вибухнули невдовзі після пуску. Див.: Kim, J. and Park, J.-M., ‘Defiant North Korea fires ballistic missile into sea, Japan protests’, Reuters, 19 Mar. 2016; Kwon, K. et al., ‘North Korea fires 2 ballistic missiles, South Korea and US say’, CNN, 3 Aug. 2016.

¹⁶ Park (посилання 12).

¹⁷ Savelsberg, R. and Kiessling, J., ‘North Korea’s Musudan missile: a performance assessment’, 38 North, US-Korea Institute, 20 Dec. 2016.

¹⁸ Richardson, D., ‘North Korea developing mobile missile: US intelligence’, Jane’s Missiles and Rockets, Feb. 2014; Schiller, M. and Kelley, R., ‘Evolving threat: North Korea’s quest for an ICBM’, Jane’s Defence Weekly, vol.54, no.3 (Jan 2017), p.24.

¹⁹ Schiller and Kelley (посилання 18).

²⁰ Korean Central News Agency, ‘DPRK National Aerospace Development Administration releases report on satellite launch’, 7 Feb. 2017.

²¹ Kim, J. and Brunnstrom, D., ‘North Korea turns to “old workhorse” rocket to repeat past success’, Reuters, 7 Feb. 2016.

засначали, що створення військового варіанту ракети, призначеної для виведення супутників, пов'язане з величезними технічними проблемами, включно з розробкою і пусковими випробуваннями системи керування та забезпечення можливостей повернення літальних апаратів в атмосферу, необхідних для боездатної МБР²².

Північна Корея розробляє БРПЧ під назвою *Bukkeukseong-1 (Polaris-1*, за позначенням США – *KN-11*). Схоже, що після невдалих перших випробувань рідкопаливної ракети, це є двоступеневою твердопаливною ракетою²³. У 2015р. Північна Корея здійснила три підводні випробувальні пуски – тобто випробування, призначені для оцінки системи стабілізації і процесу виштовхування ракети із зануреної пускової установки, – що завершилися суперечливими результатами²⁴. У 2016р. Північна Корея здійснила п'ять підводних випробувальних пусків *KN-11* – 8 січня, 16 березня, 23 квітня, 9 липня і 24 серпня. Лише останнє з них вважають повністю успішним – тоді *KN-11* пролетіла 500 км по високій траєкторії і впала в Японське море в межах зони розпізнавання системи ППО Японії²⁵. Хоча в цьому випробуванні дехто побачив підтвердження просування Північної Кореї у напрямі створення БРПЧ, але багато сторонніх спостерігачів вважають, що на шляху розробки, виробництва та розгортання боездатних БРПЧ країна все ще мусить подолати численні технічні проблеми²⁶.

²² Elleman, M., 'Prelude to an ICBM? Putting North Korea's Unha-3 launch into context', *Arms Control Today*, vol.43, no.2 (Mar. 2013).

²³ Schilling, J., 'A new submarine-launched ballistic missile for North Korea', 38 North, US-Korea Institute, 25 Apr. 2016.

²⁴ Кайл Ш.Н., Крістенсен Х.М. "Ядерні військові спроможності Північної Кореї". – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ IX розділу 16.

²⁵ Park, J-M. and Kim, J., 'North Korea fires submarine-launched ballistic missile towards Japan', Reuters, 24 Aug. 2016.

²⁶ Park and Kim (посилання 25); та Yoshida, R. and Johnson, J., 'Japan condemns North Korea submarine missile; test shows advances', *Japan Times*, 24 Aug. 2016.

IV. Ядерні вибухи в період 1945-2016рр.

ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО

У січні та вересні 2016р., після випробувань, проведених у лютому 2013р., травні 2009р. та жовтні 2006р., Північна Корея здійснила четвертий і п'ятий випробувальні ядерні вибухи¹. Таким чином, загальна кількість ядерних вибухів, зафіксованих з 1945р., досягла 2 057.

Ядерне випробування у січні 2016р.

6 січня 2016р. Центральне телеграфне агентство Кореї (ЦТАК, *Korean Central News Agency, KCNA*), офіційне агентство новин Північної Кореї, виступило з рядом заяв, у яких воно спочатку повідомило про проведення країною, а потім оголосило успішним “перше випробування водневої бомби”². Випробувальний вибух того дня стався в 01:30 за Всесвітнім координованим часом (*Coordinated Universal Time, UTC*), або о 10:00 за місцевим часом. У заяві ЦТАК стверджувалося, що випробуваний вибуховий пристрій був “вітчизняного виробництва”, а вибух – успішним, безпечним і не мав жодного негативного впливу на довкілля. У тій самій заяві зазначалося, що після “успішного випробування водневої бомби” Північна Корея “пишається приєднанням до лав передових ядерних держав” і матиме “найпотужніший засіб ядерного стримування”³.

Ядерне випробування у вересні 2016р.

9 вересня 2016р. о 00:30 *UTC* (09:00 за місцевим часом) Північна Корея здійснила друге за рік ядерне випробування. Невдовзі ЦТАК поширило заяву Інституту ядерної зброї (*Nuclear Weapons Institute*) КНДР про успішне здійснення випробувального ядерного вибуху для перевірки конструкції “стандартизованої” ядерної боєголовки, якою “будуть оснащені стратегічні балістичні ракети *Hwasong* частин Стратегічних сил Корейської народної армії”⁴. У заяві стверджувалося, що випробування було безпечним для довкілля, і “радіоактивного витоку” не сталося. Новим у заяві було повідомлення, що потужність та ефективність вибухового пристрою були виміряні

¹ Про попередні випробування див.: Федченко В., Хеллгрєн Р.Ф. “Ядерні вибухи протягом 1945-2006рр.” – *Щорічник СІПРІ 2007*, додаток 12Б розділу 12; Федченко В. “Ядерні вибухи протягом 1945-2009рр.” – *Щорічник СІПРІ 2010*, додаток 8Б розділу 8; Федченко В. “Ядерні вибухи протягом 1945-2013рр.” – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ XI розділу 6.

² Korean Central News Agency (KCNA), ‘WPK Central Committee issues order to conduct first H-bomb test’, 6 Jan. 2016; Korean Central News Agency (KCNA), ‘DPRK proves successful in H-bomb test’, 6 Jan. 2016. Заяви ЦТАК є на його веб-сайті, розміщеному в Японії, <<http://www.kcna.co.jp/>>. Цей сайт заблокований для користувачів Інтернету за межами Японії.

³ Korean Central News Agency, ‘DPRK proves successful in H-bomb test’ (посилання 2).

⁴ Korean Central News Agency, ‘DPRK succeeds in nuclear warhead explosion test’, 9 Sep. 2016.

й відповідають розрахунковим⁵. Іншим цікавим моментом була згадка про здатність Північної Кореї виробляти “різні збройові розщеплювані матеріали”, що можна було зрозуміти, зокрема, як натяк на використання ядерних вибухових пристроїв з “композитним ядром”, або пристроїв, де відбувається розщеплення і ВЗУ, і плутонію. Досвід США та інших держав з передовими програмами ядерної зброї показує, що в деяких ситуаціях – наприклад, у разі нестачі якогось із двох розщеплюваних матеріалів – така особливість конструкції може забезпечити переваги. Твердження про те, що випробуваний вибуховий пристрій був достатньо малим для установки на балістичну ракету, може означати, що в ньому було використано “левітуюче ядро”⁶.

Підтвердження міжнародною спільнотою північнокорейських випробувань 2016р.

Міжнародна спільнота – міжнародні організації, окремі держави та багато дослідницьких установ – намагалися перевірити заяви Північної Кореї про обидва випробування за допомогою наявних технологій, включно із сейсмологією, радіонуклідним моніторингом та аналізом супутникових знімків⁷.

Договір 1996р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty*) є багатостороннім договором, який після набуття чинності заборонить здійснення будь-яких ядерних вибухів⁸. Для підготовки до набуття ним чинності була створена Підготовча комісія Організації ДВЗЯВ, включно зі створенням Міжнародної моніторингової системи (ММС, *International Monitoring System, IMS*) для фіксації ядерних вибухів. Хоча станом на 31 грудня 2016р. ДВЗЯВ ратифікували 166 держав, він не може набути чинності до підписання та ратифікації 44 державами, що мають ядерні об’єкти. Північна Корея, яка є однією з цих 44 держав, не підписала Договір і не бере участі в ММС.

Для оцінки часу, місця та масштабу двох подій у січні та вересні 2016р. використовувалися сейсмічні дані від станцій стеження в усьому світі. Зафіксована структура сейсмічної хвилі, глибина підриву обох пристроїв (менше 1 км) і невелика відстань між точками підриву під час двох

⁵ Під “ефективністю” ядерного вибухового пристрою розуміють, як правило, частку розщеплюваних матеріалів, піддану реакції поділу під час вибуху.

⁶ “Левітуюче ядро” – це метод утримання сердечника на відстані від темпера (заповнювача) і збірки бризантної вибухової речовини (наприклад, на дротах чи стійках) для забезпечення простору, аби тампер набрав енергію перед тим, як вдарити по збірці активатора ядра. Це забезпечує краще стиснення розщеплюваного матеріалу, підвищує ефективність розщеплення та дозволяє виготовляти вибухові пристрої менших розмірів. Див.: Rhodes, R., *Dark Sun: The Making of the Hydrogen Bomb* (Simon & Schuster: New York, 1995), pp.188-189. Концепції “левітуючого ядра” та композитного сердечника були розроблені й перевірені одночасно в рамках програм розробки ядерної зброї. США перевірили обидві концепції під час випробувань у рамках операції *Sandstone* у 1948р. Див.: Hansen, C., *Swords of Armageddon*, vol.1 (Chukelea Publications: Sunnyvale, CA, 2007), pp.201-206.

⁷ US National Academy of Sciences, *Technical Issues Related to the Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty* (National Academy Press: Washington, DC, 2002), pp.39-41; Dahlman, O. et al., *Detect and Deter: Can Countries Verify the Nuclear Test Ban?* (Springer: Dordrecht, 2011), pp.29-76.

⁸ Загальний огляд та інші деталі ДВЗЯВ див.: *Щорічник СІПРІ 2015*, додаток А.

зазначених і трьох попередніх ядерних випробувань (кількасот метрів), вказують на те, що це були вибухи, а не землетруси⁹.

Самих лише сейсмічних даних не достатньо для підтвердження, що підземний вибух був ядерним. Після випробувань Північної Кореї у 2006р. і 2013р. ядерна природа вибуху підтверджена шляхом виявлення у зразках повітря слідів радіоксенону – радіоактивних ізотопів ксенону, що вивільнюються внаслідок ядерного вибуху¹⁰. Повідомлень про виявлення слідів радіоксенону чи інших радіоактивних опадів не було ні після події 2009р., ні після жодної з подій 2016р.

Аналіз результатів випробування в січні 2016р.

Північна Корея не оголошує запланованої чи визначеної потужності випробувальних вибухів. Оцінки міжнародних дослідників відрізняються досить суттєво. Більшість оцінок потужності вибуху в січні 2016р. коливаються в діапазоні 7-15 кт¹¹.

Оскільки радіоактивних опадів не було виявлено, це ускладнює аналіз заяв ЦТАК про те, що випробувальний вибух у січні 2016р. був підривом водневої бомби. Ці заяви, у принципі, можна було б певним чином перевірити шляхом ретельного аналізу радіоактивних часток в опадах¹².

Директор Національної розвідки США Дж.Клеппер (*James Clapper*) спростував твердження про те, що в січні 2016р. була випробувана “воднева бомба”, заявивши, що “низька потужність вибуху не відповідає успішному випробуванню термоядерного пристрою”¹³. Міністр закордонних справ Росії С.Лавров також висловив сумніви в тому, що випробування було термоядерним¹⁴. Окремі неурядові експерти припускали, що використання Урядом Північної Кореї терміну “воднева бомба” могло означати використання тритію (ізотопу водню) в атомному босприпасі, сконструйованому так, аби

⁹ Gibbons, S.J. et al., ‘Accurate relative location estimates for the North Korean nuclear tests using empirical slowness corrections’, *Geophysical Journal International*, vol.208, no.1 (Jan. 2017), pp.101-117; Richards, P., ‘Seismic detective work: CTBTO monitoring system “very effective” in detecting North Korea’s third nuclear test’, *CTBTO Spectrum*, no.20 (July 2013), p.22.

¹⁰ Fedchenko and Ferm Hellgren (посилання 1), p.553; Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization (CTBTO), ‘CTBTO detects radioactivity consistent with 12 February announced North Korean nuclear test’, Press release, 23 Apr. 2013.

¹¹ Vishwanatan, A. et al., North Korea’s 2016 Nuclear Test: An Analysis (National Institute of Advanced Studies: Bangalore, Jan. 2016), p.4; University of Science and Technology of China (USTC), ‘North Korea’s 2016 nuclear test location and yield: seismic results from USTC’, 6 Jan. 2016; German Federal Institute for Geosciences and Natural Resources (BGR), ‘Nordkorea: BGR registriert vermutlichen Kernwaffentest’, 9 Sep. 2016.

¹² De Geer, L.-E., ‘Radionuclide signatures for post-explosion environments’, ed. V.Fedchenko, SIPRI, *The New Nuclear Forensics: Analysis of Nuclear Materials for Security Purposes* (Oxford University Press: Oxford, 2015), pp.128-155.

¹³ Clapper, J.R., US Director of National Intelligence, Statement for the Record: Worldwide Threat Assessment of the US Intelligence Community, Armed Services Committee, US Senate, 9 Feb. 2016, p.7.

¹⁴ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Sergey Lavrov’s remarks and answers to media questions at a news conference on Russia’s diplomacy performance in 2015’, Moscow, 26 Jan. 2016.

забезпечити більший вихід потужності з плутонієвого ядра¹⁵. Ці експерти також припускали, що попри сумніви в тому, що це було випробування підсиленого атомного чи термоядерного пристрою, але наявні дані, в т.ч. про відносно низьку потужність випробування в січні 2016р., не обов'язково означають, що це “не була певна форма підсиленого атомного чи термоядерного пристрою, або що пристрій не спрацював”, – “справжня термоядерна бомба може мати корисну потужність лише в кілька десятків Кт, якщо вона сконструйована так, щоб забезпечити потрібну вагу та можливість розміщення в головній частині”¹⁶.

Аналіз результатів випробування у вересні 2016р.

Другий випробувальний ядерний вибух був значно потужнішим. Більшість оцінок його потужності коливались у діапазоні 12-25 Кт¹⁷. Як і під час попередніх випробувань, відсутність даних про радіонукліди ускладнила перевірку припущень стосовно характеру ядерних вибухових пристроїв Північної Кореї – головним у цьому випадку було твердження про те, що у вересні 2016р. була випробувана боеголовка, достатньо компактна для встановлення на балістичній ракеті.

У березні 2016р. в Північній Кореї оприлюднили зображення різних компонентів її ракет і макета боеголовки. Експерти, які аналізували ці зображення, дійшли висновків, що в макеті показана “реальна конструкція простого, можливо покращеного, одноступеневого ядерного пристрою”, який, імовірно, мав достатньо невеликі розміри для встановлення в боеголовку ракети *KN-08 (Hwasong-13)*, а також що ця конструкція здатна витримати повернення в атмосферу¹⁸. Наразі більшість аналітиків вважають достовірним твердження Інституту ядерної зброї Північної Кореї про те, що випробування у вересні 2016р. підтвердило наявність у неї конструкції ядерної боеголовки, носієм якої може бути ракета *Hwasong*¹⁹.

Оціночна кількість ядерних вибухів у період 1945-2016рр.

Починаючи з 1945р., було здійснено 2 057 зафіксованих ядерних вибухів вісьмома державами: США, Радянським Союзом, Великою Британією, Францією, Китаєм, Індією, Пакистаном і Північною Кореєю. До цього числа

¹⁵ Kelley, R., and Evans, A., ‘Testing times: North Korea carries out fourth nuclear test’, *Jane’s Intelligence Review*, Feb. 2016, pp.42-43; Fyffe, S., ‘Hecker assesses North Korean hydrogen bomb claims’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 7 Jan. 2016.

¹⁶ Hansen, N. and Kelley, R., ‘North Korea H-bomb claims examined’, *Jane’s Intelligence Review*, 9 Aug. 2016.

¹⁷ German Federal Institute for Geosciences and Natural Resources (BGR) (посилання 11); University of Science and Technology China (USTC), ‘North Korea’s 9 September 2016 Nuclear test location and yield: seismic results from USTC’, 10 Sep. 2016; Hecker, S.S., ‘What to make of North Korea’s latest nuclear test?’, 38 North, US-Korea Institute, 12 Sep. 2016.

¹⁸ Hansen, N., Kelley, R. and Puccioni, A., ‘North Korean nuclear programme advances’, *Jane’s Intelligence Review*, 29 Mar. 2016; Schiller, M. and Kelley, R., ‘Evolving threat: North Korea’s quest for an ICBM’, *Jane’s Defence Weekly*, 12 Jan. 2017.

¹⁹ Schiller and Kelley (посилання 18); Hecker (посилання 17).

належать ядерні випробування, проведені за програмами випробувань ядерної зброї, вибухи в мирних цілях та удари атомними бомбами по Хіросімі та Нагасакі в серпні 1945р. Загальна кількість вибухів враховує також перевірки на безпеку у Франції, Радянському Союзі і США, незалежно від того, чи спричинили вони ядерний вибух та від його потужності²⁰. Ця кількість не враховує докритичні експерименти, що не спричинили ядерної ланцюгової реакції. США (з 1963р.) і Радянський Союз (з 1965р.) вдавалися – переважно з економічних міркувань – до здійснення кількох одночасних (“залпових”) підривів²¹. 20% усіх радянських і 6% американських випробувань були “залповими”.

Ізраїль не здійснював жодного підтверженого ядерного випробування. Існує думка, що раптовий “подвійний спалах”, зафіксований американським супутником *Vela 6911* у вересні 1979р., вказував на випробування ядерної зброї, здійснене Ізраїлем за підтримки Південноафриканської Республіки. Однак уряди цих країн ніколи офіційно не підтверджували цього факту²².

Виконувалися ряд мораторіїв на випробування – як добровільних, так і юридично обов’язкових. Радянський Союз, Велика Британія і США дотримувалися мораторію з листопада 1958р. до вересня 1961р. 10 жовтня 1963р. набув чинності Договір про часткову заборону ядерних випробувань, яким заборонені ядерні вибухи в атмосфері, космосі та під водою²³. Радянський Союз дотримувався одностороннього мораторію на випробування з серпня 1985р. до лютого 1987р. Радянський Союз, а потім і Росія дотримувалися мораторію на випробування з січня 1991р., а США – з жовтня 1992р. – ще до підписання ними Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ) 24 вересня 1996р.; Франція дотримувалася подібного мораторію з квітня 1992р. до вересня 1995р. ДВЗЯВ, який досі не набув чинності, має заборонити будь-які ядерні вибухи²⁴.

²⁰ Під час перевірки (або випробування) на безпеку імітується аварія ядерного пристрою певного ступеня готовності. Сердечник ядерного боеприпасу підривають звичайною вибухівкою без вивільнення або з дуже невеликим вивільненням енергії розщеплення. Багато випробувань на безпеку проводила також Велика Британія.

²¹ Радянський Союз здійснив “залпові” випробування до восьми пристроїв 23 серпня 1975р. та 24 жовтня 1990р. (останнє радянське випробування).

²² Weiss, L., ‘Flash from the past: why an apparent Israeli nuclear test in 1979 matters today’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 8 Sep. 2015.

²³ Серед його учасників: Велика Британія, Індія, Пакистан, Росія і США. Повний перелік учасників див.: *Щорічник СІПРІ 2015*, додаток А.

²⁴ Договір підписали, зокрема, Велика Британія, Китай, Росія, США і Франція. Повний перелік підписантів див.: *Щорічник СІПРІ 2015*, додаток А.

Частина IV. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2016р.

Розділ 12. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння

Розділ 13. Хімічні та біологічні загрози безпеці

Розділ 14. Контроль над звичайними озброєннями

Розділ 15. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

12. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння

Загальний огляд

У 2016р. у сфері ядерного роззброєння, нерозповсюдження і контролю над озброєннями Генеральна Асамблея (ГА) ООН ухвалила резолюцію, яка передбачала започаткування у 2017р. переговорів про юридично зобов'язуючий інструмент ядерного роззброєння, здатний забезпечити ліквідацію ядерної зброї. Цьому передували інтенсивні обговорення в Робочій групі відкритого складу (РГВС, *Open-ended Working Group, OEWG*) питань просування багатосторонніх переговорів про ядерне роззброєння, і більшість держав-учасниць підтримали започаткування переговорів у 2017р. Інші події стосувалися посилення безпеки ядерних матеріалів, що використовуються у цивільних цілях, розбіжностей між Росією і США з питань контролю над ядерною зброєю, імплементації Іраном Спільного всеохопного плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*) та Резолюції Ради Безпеки (РБ) ООН стосовно Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, CTBT*).

У 2016р. американо-російські зусилля у сфері контролю над ядерною зброєю, роззброєння та нерозповсюдження залишилися у глухому куті через погіршення відносин між двома країнами (підрозділ I). Росія і США продовжують реалізацію Договору 2010р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Нового СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*). Однак, перспективи згоди сторін на більш значні скорочення своїх стратегічних ядерних сил видаються дедалі менш вірогідними. Не було досягнуто прогресу й у визначенні позиції США стосовно порушення Росією важливого договору часів холодної війни про контроль над озброєннями, яким обмежуються ядерні сили середньої і меншої дальності, – звинувачення в порушенні якого Росія відкинула, заявивши про власне занепокоєння з приводу дотримання Договору. Цього року Росія також припинила виконання передбачених двосторонньою угодою зі США зобов'язань з незворотної ліквідації запасів плутонію з демонтованих ядерних боєголовок, визначеного як надлишковий для оборонних потреб.

Іран продовжував виконання положень СВПД, що стосуються обмеження його ядерної програми (підрозділ II). СВПД підписаний за сприяння ЄС у липні 2015р. між Іраном та ЄЗ/ЄС+3 – Німеччиною, Великою Британією (ЄЗ), Китаєм, Росією і США (+3).

ТАРІК РАУФ, ШЕННОН Н.КАЙЛ

I. Контроль над ядерною зброєю Росії і США та роззброєння

ШЕННОН Н.КАЙЛ

Імплементация Нового СНО

У 2016р. Росія і США продовжили реалізацію Договору 2010р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (*Нового СНО, Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*)¹. Згідно з Договором сторони домовилися обмежити кількість розгорнутих стратегічних ядерних боєзарядів до 1 550 одиниць, а кількість розгорнутих стратегічних ракетних пускових установок (ПУ) і важких бомбардувальників, оснащених ядерною зброєю, до 700 одиниць для кожної країни². Новий СНО передбачає заходи транспарентності та верифікації, включно з обміном раз на півроку даними, повідомленнями, а також проведенням щороку до 18 інспекцій на місцях, що має сприяти зміцненню взаємної довіри між сторонами з питань розмірів і складу стратегічних ядерних сил³.

За умов повної реалізації до лютого 2018р. Нового СНО має відбутися помірне – менше чверті їх загального арсеналу – скорочення російських та американських стратегічних ядерних сил. Новий СНО не обмежує запаси нерозгорнутих стратегічних ядерних боєголовок або списаних боєголовок обох країн, які очікують на демонтаж. Він також не обмежує арсенали нестратегічних (тактичних) ядерних озброєнь. Станом на січень 2017р., Росія мала близько 7 000 ядерних боєголовок, а США – 6 800⁴.

В імплементации Нового СНО Росія і США досягли різних результатів. Дані, які за Договором збираються двічі на рік, у січні 2017р. показали, що починаючи з лютого 2011р., коли Договір набув чинності, США скоротили кількість розгорнутих стратегічних ПУ до 201, а кількість боєголовок до цих ПУ – до 433. Таким чином, США виконали договірні обмеження в обох категоріях (таблиця 12.1)⁵. За той же період Росія скоротила підзвітні розгорнуті стратегічні сили на 13 ПУ, проте збільшила кількість боєголовок до 259.

Після набуття Новим СНО чинності Росія вже досягала кількості розгорнутих боєголовок, нижчої за граничний рівень (1 550), але згодом знову

¹ Стислий опис та інші подробиці Нового СНО див.: *Щорічник СІПРІ 2015*, додаток А.

² Однак, через нові правила підрахунку в рамках Нового СНО, ці цифри не відбивають фактичного розгортання стратегічних боєголовок і ПУ, оскільки вважається, що бомбардувальник несе одну одиницю зброї, навіть якщо здатен нести набагато більше крилатих ракет повітряного базування.

³ Стислий опис інспекційної діяльності в рамках Нового СНО див.: US Department of State, 'New START Treaty inspection activities', [n.d.], <<http://www.state.gov/t/avc/newstart/c52405.htm>>.

⁴ Докладніше про розміри і склад запасів ядерних боєголовок Росії і США див. підрозділи I і II розділу II цього видання.

⁵ Gertz, B., 'Russia adds hundreds of warheads under nuclear treaty', Washington Free Beacon, 4 Oct. 2016.

Таблиця 12.1. Сумарна кількість стратегічних наступальних озброєнь Росії і США за Новим СНО, станом на 5 лютого 2011р. та 1 вересня 2016р.

Вид	Обмеження за Договором ^a	Росія		США	
		лютий 2011	вересень 2016	лютий 2011	вересень 2016
Розгорнуті МБР, БРПЧ та важкі бомбардувальники	700	521	508	882	681
Боеголовки на розгорнутих МБР БРПЧ та важких бомбардувальниках ^b	1 550	1 537	1 796	1 800	1 367
Розгорнуті та нерозгорнуті ПУ МБР, БРПЧ та важкі бомбардувальники	800	865	847	1 124	848

БРПЧ – балістичні ракети на підводних човнах (*SLBM, submarine-launched ballistic missile*); МБР – міжконтинентальна балістична ракета (*ICBM, intercontinental ballistic missile*).

^a Термін виконання – лютий 2018р.

^b Кожен важкий бомбардувальник, оснащений або крилатими ракетами, або бомбами, рахується як такий, що доставляє одну боеголовку, навіть якщо може нести більше бойове навантаження. Джерело: US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, ‘New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms’, Fact Sheets, 1 June 2011 and 1 Jan. 2015.

наблизилася до цього рівня. У 2016р. деякі американські аналітики висловлювали стурбованість з приводу того, що збільшення Росією кількості розгорнутих боеголовок, особливо впродовж останнього року, може свідчити про бажання Росії вийти з Договору і не дотримуватися граничної кількості у 1 550 розгорнутих боеголовок⁶. Інші зазначали, що це збільшення було тимчасовим, зумовленим триваючою в Росії реконструкцією і модернізацією ядерних сил, зокрема, заміною до 2018р. старих атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧБР) на нові⁷.

Наступні кроки

Наприкінці 2016р. з'явилися ознаки того, що Росія і США погодилися б піти далі у скороченні ядерних арсеналів⁸. У 2016р. у ЗМІ повідомлялося, що Президент США Б.Обама розглядав можливість зробити Росії пропозицію про подовження Нового СНО (чинність якого добігає кінця у 2021р.)

⁶ Gertz, B., ‘Russia adds hundreds of warheads under nuclear treaty’, Washington Free Beacon, 4 Oct. 2016.

⁷ Kristensen, H.M., ‘New START data shows Russian warhead increase before expected decrease’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 3 Oct. 2016. Докладніше про ядерні сили США і Росії див. підрозділи I і II розділу II цього видання.

⁸ У промові в Берліні у 2013р. Президент США Б.Обама запропонував Росії і США погодитися на скорочення на третину кількості розгорнутих стратегічних ядерних боеголовок, дозволених Новим СНО, – до дещо більше тисячі боеголовок. Див.: White House, Office of the Press Secretary, ‘Remarks by President Obama at the Brandenburg Gate, Berlin, Germany’, 19 June 2013.

на п'ять років, подовжуючи чинність сумарних обмежень Договору та відповідних процедур верифікації до 2026р. Мета пропозиції полягала в запобіганні зриву Договору наступною Адміністрацією після завершення каденції Б.Обами⁹. Російські експерти та чиновники, не виключали можливості подовження Договору, але підкреслювали, що будь-яка майбутня угода зі США з питань контролю над ядерними озброєннями має враховувати занепокоєння Росії з приводу стратегічної стабільності, зокрема, планів США з розгортання нових систем протиракетної оборони (ПРО), модернізації нестратегічних ядерних сил, розміщених у Європі, розробки високоточних ударних систем великої дальності, що можуть виконувати функції та завдання ядерної зброї¹⁰.

Спори навколо Договору про РСМД

У 2016р. між Росією і США зберігалось непорозуміння, пов'язане із взаємними обвинуваченнями в порушенні Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *INF Treaty*)¹¹. За цим Договором США і СРСР домовилися не мати, не виробляти, не випробовувати балістичні ракети або крилаті ракети наземного базування (КРНБ) з дальністю від 500 до 5 500 км, не мати та не виробляти ПУ для таких ракет¹². Договір розглядається як видатне досягнення у сфері контролю над озброєннями, завдяки якому вдалося знищити та заборонити цілий клас ядерної зброї.

Наразі Договір про РСМД зазнає дедалі більших труднощів через суперечки з приводу його дотримання і брак прозорості у двосторонніх обмінах інформацією. У 2014р. США стверджували, що Росія здійснює польотні випробування нової КРНБ із забороненою Договором дальністю¹³. Росія заперечувала порушення нею Договору та висувала власні звинувачення, які полягали в тому, що (а) США розміщують у Європі ПУ протиракет, які можуть бути використані для запуску наземних крилатих ракет; (б) під час випробувань ПРО використовують мішені з характеристиками заборонених ракет середньої дальності; (в) виробляють озброєні безпілотні літальні апарати (БЛА), які підпадають під визначення крилатих ракет наземного базування Договору про РСМД¹⁴. США відкидають претензії Росії і стверджують, що все це відповідає Договору.

⁹ Rogin, J., 'Obama plans major nuclear policy changes in his final months', *Washington Post*, 10 July 2016. Новий СНО передбачає, що сторони можуть домовитися про подовження його чинності на термін не більше п'яти років.

¹⁰ Kozin, V., 'The New START: extension impossible', Russian Institute for Strategic Studies, 6 Sep. 2016; 'Even if Russia agrees to extend START Treaty, it will be on Moscow's terms', *Sputnik*, 12 July 2016.

¹¹ Стислий огляд та інші подробиці Договору про РСМД див.: *Щорічник СІПІ 2015*, додаток А.

¹² У 1991р. кількість учасників Договору про РСМД було розширено за рахунок приєднання до США та Росії колишніх республік СРСР – Білорусі, Казахстану, України.

¹³ Докладніше про спори навколо виконання Договору про РСМД див.: Кайл, Ш.Н. "Американо-російські відносини у сфері контролю над ядерними озброєннями". – *Щорічник СІПІ 2015*, підрозділ II розділу 12.

¹⁴ Russian Ministry of Foreign Affairs, 'Comment by the Information and Press Department on the US Department of State's report on adherence to and compliance with arms control, nonproliferation, and disarmament agreements and commitments', 15 Apr. 2016.

У 2016р. офіційні особи США закликали провести засідання Спеціальної верифікаційної комісії (СВК, *the Special Verification Commission, SVC*), – механізму врегулювання спорів, створеного в рамках Договору про РСМД¹⁵. Повідомлялося, що цей заклик пролунав на тлі зростаючого занепокоєння США підготовкою Росії до розгортання КРНБ саме тоді, коли триває суперечка навколо дотримання Договору¹⁶. Засідання СВК – перше з 2003р. – відбулося 15-16 листопада 2016р. в Женеві за участі п'яти сторін Договору про РСМД: Білорусі, Казахстану, Росії, США та України¹⁷. З прес-релізів, виданих сторонами, залишилося неясним, чи домоглися вони прогресу у врегулюванні суперечливих питань з дотримання Договору та чи погодилися зустрітися знову¹⁸.

Проблема збройового плутонію у відносинах Росії і США

У 2016р. реалізація Угоди між Росією і США від 2000р. про поводження з надлишковим плутонієм і його утилізацію (*Plutonium Management and Disposition Agreement, PMDA*) породила нові розбіжності¹⁹. 3 жовтня Президент Росії В.Путін підписав указ про припинення участі Росії в Угоді, мотивуючи це “нездатністю США дотримуватися зобов'язань за Угодою” та в більш загальному плані – “виникненням загрози стратегічній стабільності внаслідок недружніх дій США стосовно Росії”²⁰. Постанову про припинення Угоди було внесено як законопроект до Державної Думи, яка схвалила його 19 жовтня²¹. Угодою передбачалося, що Росія і США ліке відують безпечним, незворотнім і підконтрольним чином 34 т збройового плутонію, який вже не використовується для оборонних потреб²². Угода спочатку передбачала, що обидві сторони утилізують надлишковий плутоній шляхом його опромінення у складі змішаного оксидного уран-плутонієвого

¹⁵ У ст.ХІІІ Договору про РСМД зазначається, що мета СВК полягає в тому, щоб служити “форумом для обговорення і розв'язання питань реалізації і дотримання Договору [та] для розгляду додаткових процедур з підвищення його життєздатності та ефективності”.

¹⁶ Gordon, M., ‘Russia is moving ahead with missile program that violates treaty, U.S. officials say’, *New York Times*, 19 Oct. 2016.

¹⁷ US Department of State, Office of the Spokesman, ‘Thirtieth session of the Special Verification Commission under the Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Elimination of Their Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles (INF Treaty)’, Media note, 16 Nov. 2016.

¹⁸ Reif, K., ‘U.S., Russia discuss INF disputes’, *Arms Control Today*, vol.46, no.10 (Dec. 2016), p.5.

¹⁹ Agreement Between the Government of the United States of America and the Government of the Russian Federation Concerning the Management and Disposition of Plutonium Designated as No Longer Required for Defense Purposes and Related Cooperation, signed 29 Aug. and 1 Sep. 2000; Protocol to the agreement, signed 13 Apr. 2010, <<http://www.state.gov/t/isn/trty/>>.

²⁰ Указ Президента Российской Федерации о приостановлении Соглашения об обращении с плутонием и его утилизации от 3 октября 2016г., <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102413962>

²¹ Пресс-служба Президента Российской Федерации, “Проект закона о приостановлении российско-американского Соглашения об обращении с плутонием и его утилизации подан в Государственную Думу”, 3 октября. 2016г.; “Российская Госдума приостановила плутониевое соглашение с США”, ТАСС, 19 октября 2016г.

²² US Department of State, Office of the Spokesman, ‘2000 Plutonium Management and Disposition Agreement’, Fact sheet, 13 Apr. 2010.

(*mixed oxide uranium-plutonium, MOX*) палива на спеціально побудованих об'єктах або шляхом розбавлення радіоактивними відходами до рівня, придатного для геологічного захоронення. Угодою також були передбачені моніторинг та інспектування діяльності кожної зі сторін з утилізації і контролю над кінцевими продуктами з метою усунення можливості викоринання матеріалу для виготовлення ядерної зброї. У Протоколі 2010р. до Угоди зазначено, що весь надлишковий плутоній буде перероблений на *MOX*-паливо для використання в ядерних реакторах²³. За протоколом обидві країни зобов'язалися розпочати утилізацію до 2018р.

Реалізація Протоколу 2010р. викликала запеклі дискусії через політичну суперечку у США з приводу долі заводу з виробництва *MOX*-палива і пов'язаних з ним об'єктів з утилізації відходів і демонтажу ядерної зброї, які, згідно з Угодою, будувалися на об'єкті *Саванна Рівер* у Південній Кароліні. Внаслідок затримок з будівництвом і швидко зростаючих витрат Адміністрація Б.Обами вирішила: попри серйозну протидію в Конгресі США, відкласти роботи на об'єкті і, зрештою, зовсім їх припинити, а замість цього використовувати менш дорогий альтернативний метод утилізації надлишкового збройового плутонію²⁴, який передбачав хімічне розбавлення плутонію і його утилізацію шляхом поховання в підземному сховищі, а не використання для виробництва *MOX*-палива для легководних реакторів²⁵.

Попередні скарги Росії стосувалися заміни США методу, визначеного у Протоколі 2010р., і вимагали змін до положень Угоди, що, своєю чергою, потребувало згоди Росії²⁶. Крім того, російські експерти висловили занепокоєння рішенням США використовувати метод "розбавлення та захоплення", оскільки він не гарантує незворотної зміни ізотопного складу надлишкового збройового плутонію. На їх думку, новий метод утилізації залишає можливість повторного використання матеріалу в ядерній зброї і тому не відповідає головній меті Угоди²⁷.

Спори з приводу реалізації Угоди яскраво показали, як погіршення відносин між двома країнами ускладнює американо-російське співробітництво з цілого ряду інших ініціатив у сфері ядерної безпеки та нерозповсюдження,

²³ Протокол 2010р. підтвердив досягнуту у 2007р. угоду, якою Росії дозволялося утилізувати плутоній в реакторах на швидких нейтронах (БН-600 і БН-800), а не в легководних реакторах, як передбачалося спочатку.

²⁴ Nikitin, M.B. and Welt, C., 'Recent developments in U.S.-Russian nonproliferation cooperation', Congressional Research Service (CRS), CRS Insight, IN105954, 13 Oct. 2016.

²⁵ US Department of Energy, Report of the Plutonium Disposition Working Group: *Analysis of Surplus Weapon-grade Plutonium Disposition Options* (US Department of Energy: Apr. 2014), Appendix C.

²⁶ Podvig, P., 'Can the US-Russian plutonium disposition agreement be saved?', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 28 Apr. 2016.

²⁷ Podvig (посилання 26); 'Plutonium mess: SC wrangling with DOE over nuclear waste facility, Russia grows angry', RT, 8 Apr. 2016. Деякі американські експерти стверджують, що занепокоєння Росії з приводу незворотності методу розбавлення та захоплення плутонію може бути розв'язане технічними засобами. Див.: Lyman, E., and von Hippel, F., 'Dealing with Russia's concerns about the isotopes of disposed plutonium', *International Panel on Fissile Materials (IPFM)*, IPFM Blog, 15 Apr. 2016.

включно з програмою Спільного зменшення загроз (*Cooperative Threat Reduction programme*) з питань безпеки матеріалів і об'єктів у Росії, пов'язаних зі створенням зброї масового ураження²⁸. З урахуванням зростаючих політичних і стратегічних розбіжностей між Росією і США, співробітництво в рамках конкретних ініціатив з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження залишиться радше в невизначеному стані аж до покращення їх двосторонніх відносин, замість того, аби стати каталізатором покращень, як це було в минулому.

²⁸ Nunn, S. and Lugar, R., 'The United States and Russia must repair their partnership on nuclear security', *Washington Post*, 23 Jan. 2015.

II. Реалізація Спільного всеохопного плану дій

ТАРІК РАУФ

У 2016р. Іран продовжував виконувати зобов'язання за Угодою з МАГАТЕ про гарантії у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї 1968р. (ДНЯЗ, *Non-Proliferation of Nuclear Weapons, NPT*) і Додатковим протоколом МАГАТЕ¹. Іран також продовжував реалізовувати положення Спільного всеохопного плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*) з питань обмеження його ядерної програми, підписаного у Відні 14 липня 2015р. між Іраном та Є3/ЄС+3: Францією, Німеччиною, Великою Британією (Є3) та Китаєм, Росією і США (+3) – за сприяння ЄС². 20 липня 2015р. РБ ООН одноголосно ухвалила Резолюцію 2231 стосовно СВПД і припинила чинність усіх своїх резолюцій, що стосувалися іранського ядерного питання: 1696 (2006р.), 1737 (2006р.), 1747 (2007р.), 1803 (2008р.), 1835 (2008р.), 1929 (2010р.) і 2224 (2015р.)³. Водночас була досягнута домовленість про верифікацію силами МАГАТЕ виконання Іраном відповідних положень СВПД.

Згідно з СВПД, Іран ще раз підтвердив, що реалізуватиме Додатковий протокол про гарантії у зв'язку з ДНЯЗ, і за жодних обставин не намагатиметься створити, розробити або придбати будь-яку ядерну зброю. Іран добровільно взяв на себе зобов'язання скоротити кількість центрифуг *IR-1* з майже 20 тис. до 6 100, з яких у робочому стані залишаться 5 060. Надлишкові центрифуги та відповідна інфраструктура на Паливобогачувальному заводі (*Fuel Enrichment Plant, FEP*) і Пілотному паливобогачувальному заводі (*Pilot Fuel Enrichment Plant, PFEP*) у Натанці перебуватимуть під постійним моніторингом МАГАТЕ. Іран погодився знизити рівень збагачення урану до 3,67% *U-235* та обмежити запаси збагаченого UF_6 до 300 кг – це обмеження зберігатиметься упродовж 15 років. Паливобогачувальний завод у Фордоу (*Fordow Fuel Enrichment Plant, FFEP*) буде перетворений на ядерний технологічний центр з 1 044 центрифугами *IR-1*, які впродовж 15 років будуть переведені на виробництво стабільних ізотопів⁴. Іран погодився перепроєктувати та перебудувати за міжнародно погодженим проектом модернізований дослідний важководний реактор

¹ Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Non-Proliferation Treaty, NPT*), відкритий для підписання 1 липня 1968р., набув чинності 5 березня 1970р., INFCIRC/140, 22 Apr. 1970.

² МАГАТЕ, Повідомлення від 24 липня 2015р., отримане від Китаю, Франції, Німеччини, Російської Федерації, Великої Британії, Сполучених Штатів Америки (Є3/ЄС+3) та Ісламської Республіки Іран, містить текст СВПД (JCPOA), INFCIRC/887, 31 July 2015. Повний текст СВПД див. на сайті МАГАТЕ: <http://eeas.europa.eu/statements-eeas/docs/iran_agreement/iran_joint-comprehensive-plan-of-action_en.pdf>. Детальний опис елементів СВПД див.: Рауф Т. "Розв'язання проблеми Іранської ядерної програми". – *Щорічник СІПІ 2016*, підрозділ 1 розділу 17.

³ У Резолюції РБ ООН 2231 від 20 липня 2015р. зазначається, що у випадку невиконання Іраном його зобов'язань припинення дії положень попередніх резолюцій РБ може бути скасоване.

⁴ White House, Office of the Press Secretary, 'Key excerpts of the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA)', Press release, 14 July 2015.

в Араку (*Iran Nuclear Research Reactor, IR-40 Reactor*), використовувати ядерне паливо на основі UF_6 , збагаченого до 3,67% $U-235$, видалити і зробити непридатним для роботи активну зону 40-Мвт реактора в Араку (*Arak IR-40 Reactor*), що будувався. Іран не перероблятиме відпрацьоване ядерне паливо та впродовж 15 років не будуватиме будь-яких інших важководних реакторів і, крім того, обмежить запаси важкої води для ядерних реакторів на рівні 130 т.

Іран також погодився на повне впровадження Модифікованого коду 3.1 додаткових положень до його Угоди про гарантії стосовно своєчасного надання інформації про будівництво ядерних установок⁵. Також він погодився дозволити МАГАТЕ наглядати за виконанням добровільних заходів і здійснювати заходи із забезпечення транспарентності, до яких належать: (а) довгострокова присутність інспектора МАГАТЕ в Ірані; (б) моніторинг МАГАТЕ упродовж 25 років виробництва Іраном концентрату уранової руди на всіх заводах; (в) утримання всіх роторів і сільфонів центрифуг і нагляд за ними впродовж 20 років; (г) використання затверджених і сертифікованих МАГАТЕ сучасних технологій, включно з онлайнними засобами вимірювання рівня збагачення та електронними пломбами; (д) застосування впродовж 15 років належного механізму забезпечення швидкого врегулювання проблем з доступом МАГАТЕ. Іран також погодився не проводити досліджень і розробок, у т.ч. у сфері уранової чи плутонієвої металургії, що могли б сприяти розробці ядерного вибухового пристрою⁶.

Відповідно до СВПД була створена Спільна комісія для проведення засідань Політичних директорів держав-учасниць під головуванням заступника Генерального секретаря з політичних питань Європейської служби зовнішніх зв'язків (*European External Action Service, EEAS*)⁷. Спільна комісія виконує функції механізму розв'язання спорів, ухвалює придбання Іраном продукції у ядерній сфері, контролює конверсію реактора *Arak IR-40* і розглядає питання про недотримання СВПД. 19 липня 2016р. Комісія провела у Відні нараду “з метою огляду виконання СВПД стосовно ядерних і санкційних питань”. Усі сторони підтвердили свої зобов'язання щодо продовження повної та ефективної реалізації СВПД⁸. Резолюція РБ ООН 2231 вимагала від Генерального директора МАГАТЕ зробити належну верифікацію і моніторинг зобов'язань Ірану в рамках СВПД і підтвердила, що Іран повною мірою співпрацює з Агентством у врегулюванні всіх невіршених

⁵ Згідно з умовами Угоди про гарантії та СВПД Іран зобов'язаний виконати положення Модифікованого коду 3.1 загальної частини Додаткових положень стосовно своєчасного надання інформації про будівництво ядерних установок (зокрема, з метою сприяння виконанню гарантій, Іран повинен інформувати МАГАТЕ про будь-які плани будівництва нової ядерної установки або модифікації наявної разом із прийняттям компетентними органами Ірану відповідних рішень). Про Модифікований код 3.1, що застосовується до всіх держав, які мають чинні угоди про гарантії з МАГАТЕ, див.: IAEA, ‘Strengthening the effectiveness and improving the efficiency of the safeguards system’, Report by the Director General, GC(XXXVII)/1073, 6 Sep. 1993.

⁶ White House (посилання 4).

⁷ European External Action Service, ‘Press release on the outcome of the first Joint Commission on the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) on the Iranian nuclear programme’, 19 Oct. 2015.

⁸ European External Action Service, ‘Press release on the holding of the Joint Commission of the JCPOA’, 19 July 2016.

питань, визначених у доповідях МАГАТЕ⁹. Своєю чергою, на засіданні Ради керуючих МАГАТЕ 25 серпня 2015р. Генеральний директор був уповноважений здійснити верифікацію і моніторинг виконання Іраном пов'язаних з ядерними питаннями зобов'язань у рамках СВПД, відповідно до вимоги РБ ООН, і підготувати доповідь за весь термін дії цих зобов'язань у контексті Резолюції 2231¹⁰.

25 травня 2016р. Посол США С.Д.Малл, який є головним координатором заходів з припинення Іранської ядерної програми (*US Ambassador Stephen D.Mull, Lead Coordinator for Iran Nuclear Implementation*), засвідчив у Комітеті Сенату з питань банківської діяльності, житлового господарства та міського будівництва, що СВПД виконується всіма учасниками і що "Іран здійснив десятки конкретних кроків, спрямованих на обмеження, заморожування або ліквідацію елементів ядерної програми та підвищення прозорості перед МАГАТЕ"¹¹.

МАГАТЕ та Іран

Упродовж 2016р. МАГАТЕ опублікувало п'ять доповідей про перевірку та моніторинг у справах Ірану¹². У січневій доповіді 2016р. МАГАТЕ підтвердило, що станом на 16 січня 2016р. Іран виконав ряд важливих положень Додатка I СВПД (заходи, пов'язані з ядерною діяльністю)¹³, в т.ч.:

1. *Arak IR-40 Reactor*. Іран (а) припинив будівництво реактора *IR-40* (§3); (б) видалив каландр з реактора *IR-40* (§3); (в) привів каландр реактора у працездатний стан, заповнивши порожнини бетоном, аби МАГАТЕ мало можливість переконатися, що подальше використання нагрівального елемента реактора є неможливим (§3); (г) не виробляв і не випробовував уранові таблетки, тепловиділяючі елементи або збірки, призначені для реактора *IR-40* (§10).

2. *Виробництво важкої води*. Іран вжив заходів з обмеження запасів важкої води для реакторів на рівні 130 т (§14) і дозволив моніторинг цих запасів (§15).

3. *Збагачувальні потужності*. Іран мав: (а) не більше 5 060 центрифуг *IR-1*, встановлених на не більше, ніж 30 каскадах заводу *FEP* в Натанці (§27); (б) уран, збагачений до рівня не вище 3,67% *U-235* на кожній із задекларованих ядерних установок (§28); (в) вилучені і переміщені до сховищ під постійним контролем МАГАТЕ усі надлишкові центрифуги та елементи інфраструктури – понад зазначені 5 060 центрифуг *IR-1* на *FEP* (§29).

⁹ IAEA, Board of Governors, 'Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)', Report by the Director General, GOV/2015/53, 14 Aug. 2015.

¹⁰ IAEA, 'IAEA Board discusses safeguards implementation in Iran', 25 Aug. 2015.

¹¹ Mull, S.D., Lead Coordinator for Iran Nuclear Implementation, US Department of State, Testimony before the US Senate Committee on Banking, Housing, and Urban Affairs, 'Understanding the role of sanctions under the Iran deal: administration perspectives', 25 May 2016.

¹² IAEA, Board of Governors, 'Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)', Reports by the Director General, GOV/INF/2016/1, 16 Jan. 2016; GOV/2016/8, 26 Feb. 2016; GOV/2016/23, 27 May 2016; GOV/2016/46, 8 Sep. 2016; GOV/2016/55, 9 Nov. 2016.

¹³ IAEA, GOV/INF/2016/1 (посилання 12)

4. *Діяльність на FFEP.* Іран (а) не здійснював збагачення урану та пов'язаних з цим досліджень і розробок на FFEP (§45); (б) вивіз з FFEP усі ядерні матеріали (§45); (в) зберігав на FFEP не більше 1 044 центрифуг *IR-1*; (г) модифікував два каскади на FFEP для виробництва стабільних ізотопів під постійним контролем МАГАТЕ (§46.1).

5. *Інші аспекти збагачення.* Іран надав МАГАТЕ: (а) довгостроковий план збагачення, досліджень і розробок (§52); (б) шаблон для опису центрифуг різних типів (*IR-1, IR-2m, IR-4, IR-5, IR-6, IR-6s, IR-7, IR-8*) та узгоджені з учасниками СВПД відповідні визначення (§54).

6. *Запаси урану та ядерне паливо.* Іран (а) зберігав не більше 300 кг UF_6 , збагаченого до 3,67% *U-235* (§57); (б) використав увесь запас оксиду урану з рівнем збагачення 5-20% *U-235* у виготовленні паливних пластин для Тегеранського дослідного реактора (*Tehran Research Reactor, TRR*), вивіз його з Ірану або розбавив до рівня 3,67% *U-235* і нижче (§58).

7. *Прозорість виробництва компонентів центрифуг.* Іран надав МАГАТЕ первісні облікові дані та інформацію про місця виробництва всіх наявних труб і сильфонів для роторів центрифуг, а також дозволив МАГАТЕ перевіряти дані обліку шляхом постійного моніторингу обладнання (§§80.1 та 80.2).

8. *Використання сучасних технологій.* Іран дозволив МАГАТЕ використовувати онлайніві засоби вимірювання рівня збагачення та електронні пломби, які дають можливість інспекторам МАГАТЕ відслідковувати їх стан на ядерних об'єктах (§67.1).

9. *Прозорість, пов'язана зі збагаченням.* Іран забезпечив інспекторам регулярний доступ до всіх відповідних будівель у Наганці, включно з усіма об'єктами *FEP* та *PFEP*, для щоденного доступу на вимогу (§71)¹⁴.

У доповіді від 26 лютого 2016р. МАГАТЕ повідомило, що загальна сума витрат на моніторинг і верифікацію в Ірані склала €15,2 млн., з яких €1,0 млн. надійшов з регулярного бюджету, а інша частина фінансувалася за рахунок позабюджетних внесків 31 держави-учасниці. Згідно з доповіддю, загальні щорічні видатки на реалізацію Додаткового протоколу та верифікацію і моніторинг виконання Іраном зобов'язань у ядерній сфері в рамках СВПД в сумі €9,2 млн. мали впродовж 2016р. повністю покриватися за рахунок позабюджетних коштів¹⁵.

МАГАТЕ у зазначеній доповіді підтверджувало виконання Іраном положень СВПД. Водночас, також повідомлялося, що 17 лютого ліміт на запаси важкої води (130 т) тимчасово був перевищений на 0,9 т. МАГАТЕ підтвердило, що вже 24 лютого 2016р. 20 т важкої води були вивезені з Ірану, після чого її запаси становили менше 130 т, що відповідає умовам СВПД¹⁶. МАГАТЕ також повідомило, що продовжує перевіряти цільове використання

¹⁴ Про онлайнове вимірювання збагачення та електронні пломби див.: Rauf, T. and Kelley, R., 'Nuclear verification in Iran', *Arms Control Today*, Aug. 2014.

¹⁵ IAEA, GOV/2016/8 (посилання 12), paras 11-12.

¹⁶ IAEA, GOV/2016/8 (посилання 12), para. 6.

ядерних матеріалів і, починаючи з 16 січня 2016р., в Ірані не було виявлено жодних ознак незадекларованих ядерних матеріалів чи відповідної діяльності¹⁷. Проте, МАГАТЕ не мало можливості надійно гарантувати дотримання Іраном умов СВПД, – оскільки “оцінювання факту відсутності незандекларованого ядерного матеріалу та ядерної діяльності в Ірані триває”, то Агентство не змогло зробити висновок, що весь ядерний матеріал в Ірані використовується винятково в мирних цілях¹⁸. Висновки, зроблені в лютому, підтверджені в доповідях МАГАТЕ за травень, вересень і листопад 2016р.¹⁹

У доповіді від 9 листопада 2016р. МАГАТЕ підтвердило, що запаси важкої води в Ірані, станом на 8 листопада, досягли 130,1 т і дещо перевищили ліміт СВПД. У доповіді також зазначалося, що 2 листопада Генеральний директор МАГАТЕ висловлював “стурбованість з приводу запасів важкої води в Ірані”. 9 листопада Іран повідомив МАГАТЕ про план вивезення 5 т важкої води²⁰. У доповіді за листопад 2016р. МАГАТЕ підтвердило попередні оцінки та висновки²¹. На черговому брифінгу офіційний речник Держдепартаменту США М.Тонер (*Mark Toner*) заявив: “Важливо зазначити, що Іран не робив жодних спроб приховати від МАГАТЕ власну діяльність” і вживав заходів з експорту надлишкової важкої води²². На початку року США придбали за ліцензією у Організації з атомної енергії Ірану (*The Atomic Energy Organization of Iran*) 32 т важкої води на суму \$8,6 млн., з метою допомогти Ірану дотриматися ліміту, встановленого СВПД²³. Міністр енергетики США Е.Моніз (*US Energy Secretary Ernest Moniz*) заявив: “Ідея така: гаразд, ми перевірили її – це дуже хороша важка вода, вона відповідає технічним характеристикам. Ми купимо небагато. І заявимо світу: “Ви хочете купити важку воду у Ірану – ви можете купити важку воду у Ірану. Ми це зробили. Навіть Сполучені Штати це зробили””²⁴. Іранська важка вода була доставлена до Оук-Ріджської Національної лабораторії (*Oak Ridge National Laboratory*) в Теннессі²⁵. В листопаді 2016р. повідомлялося, що Іран поставив 11 т важкої води Оману з метою скорочення своїх запасів нижче 130 т – рівня, визначеного в СВПД²⁶. Іран також раніше продавав Росії низькозбагачений уран, аби досягти граничної межі 300 кг UF_6 , збагаченого до 3,67% $U-235$ ²⁷.

¹⁷ IAEA, GOV/2016/8 (посилання 12), para.32.

¹⁸ IAEA, GOV/2016/55 (посилання 12), para.23.

¹⁹ IAEA, GOV/2016/23 (посилання 12), para.24; IAEA, GOV/2016/46 (note 12), para.23; IAEA, GOV/2016/55 (посилання 12), para.23.

²⁰ IAEA, GOV/2016/55 (посилання 12), para.6.

²¹ IAEA, GOV/2016/55 (посилання 12), para.23.

²² Murphy, F., ‘Iran once again exceeds a nuclear deal limit: IAEA report’, Reuters, 9 Nov. 2016.

²³ Reuters, ‘U.S. to buy heavy water from Iran’s nuclear program’, 22 Apr. 2016; Solomon, J., ‘U.S. to buy material used in Iran nuclear program’, *Wall Street Journal*, 22 Apr. 2016.

²⁴ Solomon (посилання 23).

²⁵ US Department of State, Deputy Spokesperson, Daily press briefing, 27 Apr. 2016.

²⁶ ‘Iran says it has transferred 11 tons of heavy water to Oman’, Associated Press, 22 Nov. 2016; Norman, L., ‘Iran to ship heavy water out of country to ease nuclear conflict’, *Wall Street Journal*, 19 Nov. 2016.

²⁷ Sanger, D.E. and Kramer, A.E., ‘Iran hands over stockpile of enriched uranium to Russia’, *New York Times*, 28 Dec. 2016.

13. Хімічні та біологічні загрози безпеці

Загальний огляд

У 2016р. знову спостерігалися випадки (підтверджені чи ні) застосування хімічної зброї у конфліктах в Іраку та Сирії. Уряди продовжували завдавати ударів по Ісламській державі (ІД), у т.ч. по інфраструктурі, ймовірно, пов'язаній з хімічною зброєю, під час наступу на Мосул. Рада Безпеки (РБ) ООН залишалася розділеною з питання причетності Уряду Сирії до застосування хімічної зброї.

Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ, Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons, OPCW) – як орган, що реалізує Конвенцію 1993р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ, Chemical Weapons Convention, CWC) – намагалася перевірити повноту і правдивість заяв Сирії, зокрема, зусиллями Групи оцінки декларацій (Declaration Assessment Team), Місії із встановлення фактів (Fact-Finding Mission) і Спільного ОЗХЗ-ООН механізму розслідувань (OPCW-UN Joint Investigative Mechanism, JIM) у Сирії (підрозділ I). JIM видав у 2016р. чотири відкриті доповіді й дійшов висновку, що принаймні за один випадок застосування іприту в Сирії відповідає повстанське угруповання, а сирійські урядові сили – за три випадки застосування хлору. Сирія і ще вісім держав не погодилися з висновками JIM стосовно ролі сирійських урядових сил. Багато інших урядів погодилися із загальними висновками JIM, а решта утрималися від визначення публічної позиції з питання, чи санкціонував сирійський Уряд застосування цієї зброї. Мандат JIM був змінений і подовжений ще на рік, але його завданням залишається визначення відповідальних за окремі випадки ймовірного застосування хімічної зброї.

Висловлювалися нові підозри стосовно зберігання та використання хімічної зброї у зв'язку з продовженням бойових дій в Іраку (підрозділ II). ОЗХЗ надавала консультації і допомогу Іраку через заяви про застосування хімічної зброї, а також допомагала у плановому знищенні хімічної зброї, що залишилась від Уряду С.Хусейна. ОЗХЗ також здійснила операцію з вивезення морем хімікатів з Лівії. Це друга подібна операція – першою було вивезення хімікатів із Сирії у 2013-2014рр. (підрозділ III).

ДЖОН ХАРТ

I. Досягнення ясності з питань сирійських декларацій до ОЗХЗ про хімічну зброю та нові заяви про застосування хімічної зброї

ДЖОН ХАРТ

Уряди, дослідники, ЗМІ та інші суб'єкти (в т.ч. користувачі соціальних мереж) зібрали великі масиви даних із заявами про застосування хімічної зброї в Сирії. Більшість із цих даних неможливо надійно перевірити (зокрема, через плин часу та неможливість доступу кваліфікованих фахівців на об'єкти, а також з огляду на імовірність навмисної дезінформації). Повноваження, кадри та інформаційна база організацій, залучених до збору та аналізу даних, також є різними. Тому вихідна інформація про характер збройного конфлікту в Сирії може мати політичне забарвлення. Водночас, процедури підтвердження випадків застосування хімічної зброї в Сирії відповідали міжнародним правовим і технічним стандартам. Головна проблема полягала не в доведенні фактів застосування хімічної зброї, а радше у визначенні відповідальності та уникненні при цьому безкінечних міждержавних консультацій про “доцільність” і достатність спільно розробленого тексту загальних висновків.

Загальна перевірка ОЗХЗ (*Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons, OPCW*) декларацій Сирії з питань хімічної зброї почалась у листопаді 2013р.¹ Група оцінки декларацій (*Declaration Assessment Team, DAT*) ОЗХЗ, Місія із встановлення фактів (*Fact-Finding Mission, FFM*) ОЗХЗ і Спільний ОЗХЗ-ООН механізм розслідувань (*OPCW-UN Joint Investigative Mechanism, JIM*) у Сирії намагалися з'ясувати питання, пов'язані з сирійською хімічною зброєю, включно з повідомленнями про її використання². Всі ці органи під час збору даних тісно чи іншою мірою поклалися на повідомлення з відкритих джерел³.

¹ Hoggins, L., ‘Evolving verification: examples from nearly two decades of chemical demilitarisation’, Presentation at 19th International Chemical Weapons Demilitarisation Conference CWD 2016, 25-27 May 2016, London, p.11. Л.Хоггінс – високопоставлений працівник ОЗХЗ з питань хімічної демілітаризації. Таку перевірку зазвичай вважають “рутинною”. Враховуючи обставини приєднання Сирії до ОЗХЗ, можна стверджувати, що вся діяльність ОЗХЗ з перевірки в певному сенсі не була рутинною. Діяльність *DAT* і *FFM* відрізняється від звичайної верифікаційної діяльності ОЗХЗ в інших державах-учасниках і тому за своєю суттю не є рутинною.

² Про попередню діяльність у рамках механізму Генерального секретаря ООН з розслідування заяв про застосування хімічної та (або) біологічної зброї і вивезення ОЗХЗ хімікатів з Сирії морем для знищення за кордоном див., зокрема: Hart, J., ‘Chemical disarmament in conflict areas’, SIPRI Yearbook 2015, pp.582-585; Харт Дж. “Розслідування заяв про застосування хімічної зброї в Сирії та інших районах Близького Сходу”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ III розділу 18.

³ До такої вихідної інформації, у принципі, могли б належати дані від Організації зі спостереження за правами людини в Сирії (*Syrian Observatory for Human Rights*), з повідомлень *Jane's* про інциденти, з блогу *Bellingcat* та Сирійського архіву (*Syrian Archive*). Див., наприклад: Syrian Archive, ‘Dataset of verified videos about chemical weapons attacks in Syria’, [n.d.].

Верифікаційна діяльність ОЗХЗ в Сирії

Станом на середину 2016р., ОЗХЗ: (а) перевірила всі задекларовані сирійські сховища хімічної зброї і переконалася, що вони порожні; (б) переконалася, що 100% задекларованих хімікатів знищені (в Сирії або за її межами); (в) переконалася, що 24 з 27 задекларованих об'єктів з виробництва хімічної зброї ліквідовані⁴. З решти трьох об'єктів один (авіаційний ангар) перебував у процесі ліквідації (ще не підтвердженої ОЗХЗ), а два стаціонарні наземні об'єкти залишалися недоступними для інспекторів ОЗХЗ через бойові дії у країні⁵.

У жовтні 2016р. Генеральний директор ОЗХЗ повідомив, що майбутня діяльність Місії ОЗХЗ в Сирії зосередиться на: (а) підтвердженні повноти та точності сирійських декларацій; (б) підтримці FFM; (в) підтвердженні ліквідації авіаційного ангару, пов'язаного з виробництвом хімічної зброї; (г) перевірці стану двох стаціонарних наземних об'єктів з виробництва хімічної зброї; (д) завершенні щорічних інспекцій на вже ліквідованих і перевірених підземних об'єктах⁶.

До інших нерозв'язаних чи частково розв'язаних питань належали: (а) повне з'ясування характеру та завдань (якщо вони є) Сирійського науково-дослідного центру (*Syrian Scientific Studies and Research Centre, SSRC*) в рамках попередньої програми розвитку хімічної зброї країни; (б) роз'яснення важливості здійснення Технічним секретаріатом (ТС, *Technical Secretariat*) ОЗХЗ взяття проб та аналізу мінімум п'яти хімікатів, про які йдеться в заявах окремих держав-учасниць КЗХЗ стосовно незадекларованої діяльності, пов'язаної з хімічною зброєю; (в) зміна підходу та підвищення результативності консультацій із зосередженням уваги на підтвердженні та з'ясуванні технічних питань, особливо стосовно попередньої діяльності і програм у сфері хімічної зброї⁷.

Заяви держав-учасниць КЗХЗ

На липневому 2016р. засіданні Виконавчої ради ОЗХЗ представник ЄС зауважив, що суперечності в сирійських деклараціях хімічної зброї зросли.

⁴ Hoggins (посилання 1).

⁵ Hoggins (посилання 1). ОЗХЗ запровадила систему дистанційного контролю п'яти підземних об'єктів. Див.: United Nations, Security Council, Letter dated 25 March 2015 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2015/211, 25 Mar. 2015, p.6.

⁶ OPCW, Executive Council, 'Note by the Director-General: progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme', EC-84/DG.1, 25 Oct. 2016, para.17.

⁷ Відкритого офіційного підтвердження стосовно п'яти хімікатів ще немає. Про авторитетний огляд декларацій Сирії стосовно хімічної зброї і заходів її знищення див.: Anelli, D. and Rouzbahani, M., 'Chemical demilitarisation in Syria: an overview', ed. L.MacFaul, Verification and Implementation: A Biennial Collection of Analysis on International Agreements for Security and Development (VERTIC: London, 2015), pp.121-128.

ЄС зазначив, що “сирійська влада не змогла надати достатні та переконливі докази того, що вона не зберегла хімічного потенціалу і що її програма хімічної зброї цілком задекларована та повністю й безповоротно ліквідована”⁸.

У заяві Швейцарії результати взяття проб та аналізу ТС названі “тривожними”, зокрема через те, що Сирія ще повинна “адекватно відповісти” на питання стосовно чотирьох з п’яти додаткових бойових отруйних речовин⁹. Швейцарія також зауважила, що “додатковими моментами, які вказують на недостатність співпраці з боку сирійського Уряду, є брак первинної документації і речових доказів, а також складність спілкування *DAT* з високопосадовцями, причетними до програми хімічної зброї”¹⁰.

США заявили, що результати взяття ТС проб “свідчать про виробництво, прийняття на озброєння і зберігання речовин для ХЗ [хімічної зброї] сирійськими військовими, чого ніколи не визнавав сирійський Уряд”¹¹. США також заявили, що залишаються стурбованими незаконним зберіганням Сирією речовин для ХЗ і відповідних боєприпасів, що підлягають декларуванню і знищенню”¹².

У заяві на адресу ЄС в липні 2016р. Індія зазначила, що “заохочуватиме подальші консультації з метою повного розв’язання всіх спірних [питань] в дусі довіри та співпраці”¹³. У спільній заяві Руху неприєднання і Китаю від липня 2016р. зазначено:

Держави-учасниці КЗХЗ від Руху неприєднання та Китай вітають повне знищення сирійської хімічної зброї і значний прогрес, досягнутий у ліквідації об’єктів з виробництва хімічної зброї, а також вітають триваючу співпрацю Сирійської Арабської Республіки у виконанні відповідного рішення Виконавчої ради стосовно ліквідації її хімічної зброї¹⁴.

У серпні та жовтні 2016р. *ЛІМ* видав третю та четверту публічні доповіді, відповідно. У них зазначено, що до застосування хімічної зброї в Сирії були причетні і сирійські урядові сили, і ІД (див. нижче).

⁸ OPCW, Executive Council, ‘Slovakia: statement on behalf of the European Union delivered by H.E. Ambassador Roman Buzek, Permanent Representative of Slovakia to the OPCW at the eighty-second session of the Executive Council’, EC-82/NAT.22, 12 July 2016, p.2.

⁹ OPCW, Executive Council, ‘Statement by Mr. Urs Breiter, Permanent Representative of Switzerland to the OPCW, item 5: general debate’, 12 July 2016, p.4.

¹⁰ OPCW (посилання 9).

¹¹ OPCW, Executive Council, ‘Statement by Ambassador Kenneth D. Ward, United States delegation to the eighty-second session of the Executive Council, Organization for the Prohibition of Chemical Weapons’, 12 July 2016, p.2.

¹² OPCW (посилання 11).

¹³ OPCW, Executive Council, ‘Statement by Ambassador J.S. Mukul, Permanent Representative of India to the OPCW at the 82nd session of the Executive Council’, 12 July 2016, p.2.

¹⁴ OPCW, Executive Council, ‘Islamic Republic of Iran: statement on behalf of the member states of the Non-Aligned Movement that are states parties to the Chemical Weapons Convention and China, delivered by H.E. Ambassador Dr Alireza Jahangiri, Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran to the OPCW at the eighty-second session of the Executive Council’, EC-82/ NAT.24, 12 July 2016, p.2.

У листі сирійського Уряду від вересня 2016р. категорично заперечувалося застосування ним хімічної зброї¹⁵. Представник сирійських Збройних сил спростував висновки *ЖМ*, заявивши: “Сирійська держава ... і ми, сирійська армія, не раз казали, що армія не застосовувала і не застосовуватиме будь-якої забороненої зброї, особливо хімічної чи боеприпасів з отруйними речовинами. Це абсолютна неправда. Ми вважаємо ООН інструментом у руках окремих країн, які підтримують терористів”¹⁶.

11 листопада 2016р. Виконавча рада більшістю голосів ухвалила рішення, яким засудила застосування хімічної зброї в Сирії всіма сторонами, названими в доповіді *ЖМ*. Рішення Виконавчої ради містило вказівку для ТС: продовжити здійснення двічі на рік інспекцій з відбором проб та їх аналізом на об’єктах Барза і Джамрая Сирійського науково-дослідного центру (*SSRC*) з “повним і безперешкодним доступом до всіх будівель на цих об’єктах і всіх приміщень у цих будівлях”, доки Виконавча рада не вирішить припинити ці інспекції¹⁷. Крім того, Виконавча рада поклала на Генерального директора ОЗХЗ особисту відповідальність за інформування Виконавчої ради про виконання цього рішення, в т.ч. в його щомісячних доповідях до РБ ООН через Генерального секретаря ООН¹⁸.

Під час 21-ї Конференції держав-учасниць КЗХЗ, що відбулася в Гаазі 28 листопада - 2 грудня 2016р., Росія розповсюдила спільний документ від себе, Білорусі, Бурунді, Венесуели, Ірану, Китаю, Куби, Сирії і Судану з критикою листопадового рішення Виконавчої ради та незгодою із загальною риторикою про відповідальність сирійського Уряду за застосування хімічної зброї¹⁹. У документі йшлося:

На жаль, 11 листопада 2016р. Виконавча рада ухвалила рішення [більшістю голосів] на підставі доповідей *ЖМ* – з питань, що перебувають у компетенції РБ ООН, – тим самим поставивши під загрозу єдність Організації і зробивши ОЗХЗ сурогатним органом РБ ООН. Подальша політизація роботи ОЗХЗ містить ризик підриву довіри до Організації... деякі Держави-учасниці просували позицію, що пропонує стати на шлях подальшої ескалації напруженості. Це особливо сумно з огляду на завдання, що вимагає від нас об’єднатися для боротьби з реальною, а не уявною бідною, яка є актуальною як ніколи – викликом, що походить від терористів, які мають можливість реалізувати злочинні задуми, використовуючи не лише токсичні хімікати, але й справжню хімічну зброю²⁰.

¹⁵ United Nations, Security Council, Identical letters dated 9 September 2016 from the Permanent Representative of the Syrian Arab Republic to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council, S/2016/773, 14 Sep. 2016, pp.1-2.

¹⁶ Deutsch, A., Irish, J. and Nichols, M., ‘Exclusive: UN inquiry blames Syrian military for chlorine bomb attacks: source’, Reuters, 16 Sep. 2016.

¹⁷ OPCW, Executive Council, ‘Decision: OPCW-United Nations Joint Investigative Mechanism reports on on chemical weapons use in the Syrian Arab Republic’, EC-83/DEC.5, 11 Nov. 2016, para.11.

¹⁸ The UN Secretary-General transmits the OPCW Director-General’s reports using a cover letter. OPCW, EC-83/DEC.5 (посилання 17), para.12(a).

¹⁹ OPCW, Conference of the States Parties, 21st session, ‘Russian Federation: joint paper on behalf of nine states parties to the Chemical Weapons Convention addressing concerns over politicisation of the work and scope of the OPCW and the need to preserve the integrity of the Organisation’, C-21/ NAT.16, 2 Dec. 2016.

²⁰ OPCW, C-21/NAT.16 (посилання 19), p.1.

Висновки *ЛІМ* про застосування урядовими силами Сирії хімічної зброї публічно підтримали 61 держава-учасниця Конференції²¹. Інші держави-учасниці КЗХЗ утрималися.

Повідомлення про застосування хімічної зброї в Сирії у 2016р.

24 травня 2016р. Сирія заявила на Конференції з роззброєння, що Аль-Каїда має хімічні лабораторії і здійснювала на території Сирії випробування хімічної зброї²².

Після подій 2015р. надходили повідомлення про застосування хімічної зброї в м.Мари (провінція Алеппо). 16 серпня 2016р. ІД нібито випустила приблизно сім ракет з токсичними хімікатами по м.Мари, внаслідок чого як мінімум 10 осіб звернулися по медичну допомогу зі скаргами на ускладнене дихання, погану координацію руху, нудоту і блювоту²³.

У вересні 2016р. дослідницька мережа *Bellingcat*, що використовує відкриті джерела та соціальні мережі, оприлюднила зведені дані про численні повідомлення в соцмережах стосовно застосування ІД хімічної зброї²⁴.

У листопаді 2016р. Росія просила ОЗХЗ розслідувати заяви про застосування хімічної зброї в Алеппо. Після того відбулися консультації про порядок здійснення такої інспекції, включно з її мандатом і питаннями безпеки групи інспекторів. Згодом Росія запропонувала надати ОЗХЗ зразки та “інші матеріали, пов’язані” з інцидентами в Алеппо. ОЗХЗ погодилася прийняти ці матеріали²⁵.

Організація *Human Rights Watch* збирила дані про нібито розпилення хлору з вертольоту в Алеппо в період з 18 листопада по 9 грудня 2016р.²⁶ Генеральний директор ОЗХЗ підтвердив, що “ОЗХЗ дуже серйозно ставиться до таких заяв”²⁷.

²¹ OPCW, Conference of the States Parties, 21st session, ‘Statement by sixty-one concerned states parties to the Chemical Weapons Convention concerning the confirmed use of chemical weapons in the Syrian Arab Republic’, C-21/NAF.17, 30 Nov. 2016. Ці держави: Албанія, Андорра, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Кувейт, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Колишня Югославська Республіка Македонія, Малайзія, Мальта, Мексика, Монако, Мозамбік, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Папуа-Нова Гвінея, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Сан-Марино, Саудівська Аравія, Сенегал, Словаччина, Словенія, Південна Корея, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таїланд, Тринідад і Тобаго, Туреччина, Україна, ОАЕ, Велика Британія, США та Замбія.

²² United Nations Office at Geneva, ‘Conference on Disarmament discusses Russian proposals on a Convention on Chemical and Biological Terrorism and on a programme of work’, Press release, 24 May 2016.

²³ Опитування місцевого населення про нібито застосування ІД хімічної зброї в м.Мари 16 серпня 2016р. див.: al-Khatib, H., ‘Evidence from the August 16, 2016 chemical attack on Marea by ISIS’, *Bellingcat*, 31 Aug. 2016.

²⁴ Higgins, E., ‘Signs of mustard gas use in September ISIS chemical attacks’, *Bellingcat*, 21 Sep. 2016.

²⁵ OPCW, ‘Statement from the OPCW spokesperson in response to media inquiries about the Russian Federation’s offer to provide samples and other material’, Press release, 22 Nov. 2016.

²⁶ Human Rights Watch, ‘Syria’, [n.d.], <<https://www.hrw.org/middle-east/n-africa/syria>>.

²⁷ OPCW, ‘Statement from the OPCW Director-General on recent allegations of toxic chemical use in Aleppo’, Press release, 7 Sep. 2016.

У грудні 2016р. ЗМІ знову повідомили про можливе застосування хімічної зброї в Укайрібаті (провінція Хама) на північний захід від Пальміри, на контрольованій ІД території. ОЗХЗ заявила, що серйозно ставиться до таких (і подібних) заяв, і підтвердила, що *FFM* має і надалі “вивчати всі достовірні повідомлення, які вона отримує, у т.ч. дотичну інформацію, що її можуть надавати держави-учасниці КЗХЗ”²⁸.

Діяльність Місії із встановлення фактів у 2016р.

У 2016р. *FFM* розглядала ще чотири можливі випадки застосування хімічної зброї в Сирії, які широко висвітлювались у ЗМІ: інцидент у Саракібі (провінція Ідліб) і три інциденти в Алеппо, Зубдії та Ас-Суккарі (провінція Алеппо)²⁹. *FFM* залишається головним інструментом з’ясування та підтвердження відповідальності сирійського Уряду або опозиції за окремі можливі випадки застосування хімічної зброї. *FFM* оцінює їх як інциденти високої, середньої чи низької достовірності. З відкритих джерел вона дізналася про щонайменше 65 інцидентів за період з грудня 2015р. по 14 листопада 2016р. У цей період сталися п’ять інцидентів високої достовірності, найбільше – в провінції Алеппо. Крім того, було як мінімум 16 інцидентів середньої достовірності і сім – низької. В деяких інцидентах може йтися про застосування запальних чи димових речовин (фосфору, терміту тощо). ТС отримував також вербальні ноти від сирійського Уряду, окремі з яких стосувалися підозр у застосуванні хімічної зброї і тому мали розглядатися *FFM* на предмет подальшого розслідування³⁰.

Спільний механізм розслідувань

Мандат, переглянутий у 2016р.

ЛІМ створений згідно з Резолюцією РБ ООН 2235 від 2015р. До його компетенції належить розслідування конкретних випадків застосування хімічної зброї, виявлених *FFM* ОЗХЗ. Чинність початкового мандата *ЛІМ* спливала 23 вересня. РБ ООН подовжила цей термін до 31 жовтня, а термін подачі четвертої, останньої доповіді *ЛІМ* – до 21 жовтня³¹. 31 жовтня 2016р. РБ ООН схвалила Резолюцію 2314, яка подовжила мандат *ЛІМ* на 18 діб³².

²⁸ OPCW, ‘Statement from the OPCW Director-General on allegations of chemical weapons use in Uqayribat, Hama Governate, Syria’, Press release, 13 Dec. 2016.

²⁹ OPCW, EC-84/DG.1 (посилання 6), para.14.

³⁰ Unclassified briefing by official, 2016.

³¹ United Nations, Security Council, Letter dated 16 September 2016 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2016/806, 21 Sep 2016; United Nations, Security Council, Letter dated 21 September 2016 from the President of the Security Council addressed to the Secretary-General, S/2016/807, 21 Sep. 2016; та ‘October 2016 monthly forecast’, Security Council Report, 30 Sep. 2016.

³² United Nations, ‘Security Council unanimously adopts Resolution 2314 (2016), extends mandate of Joint Investigative Mechanism to identify perpetrators of chemical weapons use in Syria’, SC/12571, 31 Oct. 2016.

17 листопада 2016р. РБ ООН ухвалила Резолюцію 2319³³. Вона подовжила мандат *ЛІМ* на 12 місяців з можливістю його “подальшого подовження та оновлення” РБ ООН. Ця Резолюція змінила мандат *ЛІМ* з урахуванням більшої уваги до терористичних загроз з боку недержавних суб’єктів. Так, вона заохочує *ЛІМ* консультуватись із Комітетом РБ ООН відповідно до Резолюцій 1267 від 1999р., 1989 від 2011р. і 2253 від 2015р. стосовно ІДІЛ (*Da'esh*), Аль-Каїди та пов’язаних з ними осіб, груп, підприємств та організацій (Комітет з питань санкцій проти ІДІЛ та Аль-Каїди), а також з Комітетом 1540 “з метою обміну інформацією про здійснення, організацію, фінансування чи іншу участь недержавних суб’єктів у застосуванні хімікатів як зброї ... [якщо *FFM*] визначить чи визначила, що в тому чи іншому інциденті в Сирійській Арабській Республіці хімікати були чи могли бути застосовані як зброя”. *ЛІМ* має право інформувати “за потреби” Комітет 1540, Комітет з питань санкцій проти ІДІЛ та Аль-Каїди або “інші відповідні органи з питань боротьби з тероризмом чи нерозповсюдження про відповідні результати своєї роботи”. Аналізу *ЛІМ* мають особливо піддаватися недержавні суб’єкти, в т.ч. ІД і фронт Ан-Нусра (*al-Nusra*) (включно з ланцюгами постачання), тоді як прямої згадки про розслідування дій сирійського Уряду немає.

Висновки Спільного механізму розслідувань (ЛІМ) у 2016р.

У 2016р. *ЛІМ* видав чотири публічні доповіді³⁴. У третій і четвертій доповідях узагальнені висновки про відповідальність за застосування хімічної зброї в Сирії. За висновком *ЛІМ*, ісламістське повстанське угруповання відповідає принаймні за один випадок застосування іприту (м.Мари, 21 серпня 2015р.), а сирійські урядові сили були причетні до застосування хімічної зброї як мінімум у трьох випадках у провінції Ідліб: у м.Талменес 21 квітня 2014р., м.Кменас 16 березня 2015р. та м.Сармін 16 березня 2015р.³⁵ *ЛІМ* спирається на роботу *FFM*, що дозволило йому звузити перелік розслідуваних випадків до дев’яти. З методикою розслідувань допомагав *Interpol*, а Всесвітня організація охорони здоров’я надавала консультації з медико-санітарних питань. В інформаційній роботі *ЛІМ* покладався переважно на дані з

³³ UN Security Council Resolution 2319, 17 Nov. 2016.

³⁴ United Nations, Security Council, First report of the Organization for the Prohibition of Chemical Weapons-United Nations Joint Investigative Mechanism, S/2016/142, 12 Feb. 2016; United Nations, Security Council, Second report of the Organization for the Prohibition of Chemical Weapons-United Nations Joint Investigative Mechanism, S/2016/530, 10 June 2016; United Nations, Security Council, Third report of the Organization for the Prohibition of Chemical Weapons- United Nations Joint Investigative Mechanism, S/2016/738, 24 Aug. 2016; United Nations, Security Council, Fourth report of the Organization for the Prohibition of Chemical Weapons-United Nations Joint Investigative Mechanism, S/2016/888, 21 Oct. 2016.

³⁵ *ЛІМ* згідно з мандатом 2015р. розслідував випадки в таких населених пунктах: (а) Кафр Зіта, провінція Хама, 11 квітня 2014р.; (б) Кафр Зіта, провінція Хама, 18 квітня 2014р.; (в) Талменес, провінція Ідліб, 21 квітня 2015р.; (г) Ат-Тамана, провінція Ідліб, 29 і 30 квітня 2014р.; (д) Ат-Тамана, провінція Ідліб, 25 і 26 травня 2014р.; (е) Кменас, провінція Ідліб, 16 березня 2015р.; (є) Сармін, провінція Ідліб, 16 березня 2015р.; (ж) Бінніш, провінція Ідліб, 24 березня 2015р.; (з) Мари, провінція Алеппо, 21 серпня 2015р. Див.: United Nations, S/2016/738 (посилання 34).

відкритих джерел. Члени *ЛІМ* після його створення здійснили щонайменше п'ять візитів до Сирії. Але під час цих візитів доступ до жертв та об'єктів нападів був обмеженим або неможливим³⁶.

У відносинах з *ЛІМ* та відповідях на його питання Сирія загалом повторювала твердження, яких вона дотримується у взаєминах з ОЗХЗ і РБ ООН. Вони полягають у наступному: Сирія забезпечує достатній, на її думку, доступ до об'єктів Сирійського науково-дослідного центру; вона наполягає на незастосуванні нею хімічної зброї і на відсутності документації про її попередню програму хімічної зброї.

Методика *ЛІМ* передбачала вивчення: (а) хімікатів, (б) боєприпасів, (в) засобів доставки, (г) контексту кожного інциденту. Надалі на основі відповідних даних він намагався обмежити чи вилучити певні варіанти. На практиці, діючи методом послідовного виключення, *ЛІМ* зосередив увагу на способах доставки. Після зведення варіантів до мінімуму він переходив до висновків, де акцентував увагу на засобах, мотивах і можливостях сторін. Зокрема, *ЛІМ* намагався з'ясувати, які саме сторони перебували на місці того чи іншого інциденту. Всі дев'ять випадків у 2014-2015рр., за винятком інциденту в Марі у 2015р., стались у провінції Ідліб. У восьми випадках ішлося про застосування газоподібного хлору, а в останньому – іприту.

Дев'ять випадків, описаних у додатках, становлять основний зміст третьої доповіді³⁷. Для деяких місць оцінювались кілька повідомлень про удари. Як зазначено вище, *ЛІМ* визначив відповідальність у чотирьох випадках: в одному випадку – ІД (іприт), у трьох – сил сирійського Уряду (хлор чи подібні до хлору речовини)³⁸. Випадок з іпритом, що стосувався підрозділу ІД, був досить однозначним, на відміну від випадків, до яких був причетний сирійський Уряд (у цілому чи його окремі структури). Чи покласти на когось відповідальність і яку саме, вирішувало керівництво *ЛІМ* у складі трьох осіб (тобто слідчі та аналітики остаточно не визначали відповідальність). У чотирьох доповідях *ЛІМ* накопичив великий масив даних та аналізів.

З вересня 2015р. і до серпня 2016р. члени *ЛІМ* провели понад 150 двосторонніх зустрічей з членами РБ ООН та державами-учасницями ООН³⁹. *ЛІМ* переглянув понад 8 500 сторінок документів, стенограми понад 200 опитувань, понад 950 фотодокументів, понад 450 відеозаписів, отриманих з відкритих джерел і свідками, понад 300 сторінок судово-медичних експертиз і понад 3 500 файлів (аудіо-, фото- та відеоматеріали)⁴⁰.

ЛІМ намагався зіставити місця імовірних ударів з інформацією про бойові дії, включно зі свідченнями про нанесення ударів авіацією чи наземними силами. У випадку авіаційного удару це могло означати, що за нього відповідальні сирійські урядові сили. Якщо ж напад був наземним, то відповідальність могла лягати й на збройні угруповання опозиції. Спроби *ЛІМ* виявити

³⁶ Нетаємне повідомлення офіційної особи, 2016.

³⁷ United Nations, S/2016/738 (посилання 34), pp.20-98.

³⁸ United Nations, S/2016/888 (посилання 34).

³⁹ United Nations, S/2016/738 (посилання 34), para. 17, pp.6-7.

⁴⁰ United Nations, S/2016/738 (посилання 34), para. 15, p.6.

відповідальних за нестандартні боєприпаси та методи доставки залежали від ситуації. Випадки, коли застосування хімічної зброї підтверджував і сирійський Уряд, і збройні угруповання опозиції, спонукали *ЛІМ* бути чіткішими у своїх висновках.

Питання для подальшого розгляду

Методика та висновки *ЛІМ* підказують ряд моментів для можливого подальшого розгляду, зокрема:

1. Чи можна місця нанесення ударів переконливо пов'язати з тим чи іншим типом боєприпасів через рік-два після події (загалом і в умовах громадянської війни в Сирії)?

2. Як теоретично і практично виявляти та розглядати поширення урядами чи від імені урядів фальшивих фактів і свідчень?

3. Якою мірою і як саме збройні угруповання опозиції застосовували авіаційні засоби (наприклад, вертольоти)?

4. Нарешті, якою мірою бойові дії в Сирії задокументовані технічними засобами національних урядів?

Залишається побачити, чи внесуть нарешті наступні доповіді *ЛІМ* ясність з питань відповідальності за застосування хімічної зброї, чи його мандат ставатиме дедалі більш розпливчастим і беззубим за своїм характером.

Реакція на висновки Спільного механізму розслідувань

Як зазначено вище, хоча висновки *ЛІМ* у 2016р. спонукали ряд держав-учасниць КЗХЗ засудити Сирію, інші утрималися від публічної демонстрації своєї позиції. Глухий кут на консультаціях урядів у РБ ООН у грудні 2016р. стосовно проекту резолюції (запропонованої Францією і Великою Британією) про санкції проти Сирії на основі висновків *ЛІМ* показав глибину політичних розбіжностей у РБ ООН⁴¹.

Процес збору та оцінки технічної інформації триватиме. Але несумісні позиції урядів, що керуються політизованими інтерпретаціями та висновками, продовжують призводити до двозначності заяв і вилучення чітких визначень із документів, складених на міжнародних форумах. Отже, остаточні правові та політичні наслідки залишаються неясними.

⁴¹ Nichols, M., 'Britain, France push U.N. Syria helicopter ban, sanctions over gas attacks', Reuters, 21 Dec. 2016. Неофіційні резюме засідань РБ ООН і їх результатів див. на веб-сайті What's in Blue, <<http://www.whatsinblue.org/>>.

II. Повідомлення про застосування хімічної зброї в Іраку

ДЖОН ХАРТ

У 2016р. поширювалися численні повідомлення та заяви про наміри й можливості афільованих з Ісламською державою (ІД) угруповань в Іраку у сфері хімічної зброї. Деякі з них були задокументовані громадськими активістами, зацікавленими організаціями та особами. Так, у листопаді 2016р. *Jane's IHS Group* дійшла висновку, що з 2014р. ІД застосовувала хімічну зброю щонайменше 19 разів¹. У грудні 2016р. *Conflict Armament Research* видала доповідь, де були задокументовані випадки імпорту ІД вибухових речовин і хімічних прекурсорів для звичайних вибухових речовин (жодне з яких не є специфічним для стандартних бойових отруйних речовин)². Інші заяви були зумовлені інформацією, пов'язаною з Операцією “Непохитна рішучість” (*Inherent Resolve*) в Іраку, а також з різними паралельними розслідуваннями за помітної участі окремих держав³.

Окремі коментатори робили заяви про застосування хімічної зброї під час військових операцій Спільної об'єднаної оперативної групи з повернення підконтрольної ІД території в Іраку, включно зі звільнення Мосула (операції *Conquest* і *Fatah*), в рамках Операції “Непохитна рішучість”. За словами в.о. заступника міністра з питань тероризму та фінансової розвідки Міністерства фінансів США А.Шубіна (*Adam Szubin*), “немає сумніву, що ІДІЛ продовжує платити своїм інженерам-хімікам і особам, які знаються на зброї”⁴. В інтерв'ю у 2016р. директор Центрального розвідувального управління Дж.Бреннан (*John Brennan*) заявив: “удар по вулицях Паркіса був просто-таки диявольським ... Ми побачили, що вони застосовували хімічну зброю на полі бою мірою наявності у них деяких виробничих потужностей”⁵.

Окремі повідомлення про застосування хімічної зброї в Іраку у 2016р.

Американські сили спецпризначення у лютому 2016р. затримали поблизу Мосула Сулеймана Дауда Аль-Бакара (*Sulayman Dawud al-Bakkar*), якого іноді

¹ IHS Markit, ‘Islamic State used chemical weapons at least 19 times around Mosul since 2014 IHS Markit says’, News release, 22 Nov. 2016.

² Conflict Armament Research (CAR), *Standardisation and Quality Control in Islamic State's Military Production: Weapon Manufacturing in the East Mosul Sector* (CAR: London, Dec. 2016).

³ Див., наприклад: Operation Inherent Resolve, <<http://www.inherentresolve.mil>>; US Department of Defense, ‘Operation Inherent Resolve: targeted operations against ISIL terrorist’, <http://www.defense.gov/News/Special-Reports/0814_Inherent-Resolve>; Syrian Observatory for Human Rights, <<http://www.syriahr.com/en/>>; Harvard Sussex Program, Data Capture of Syria Chemical Weapons Allegations project, <<http://www.sussex.ac.uk/Units/spru/hsp/Harvard-Sussex-Program-Syria-Project.htm>>; Syrian Archive, <<https://syrianarchive.org/>>; Bellingcat, <<https://www.bellingcat.com/>>. Докладніше про ІД див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

⁴ Cruickshank, P. and Magney, N., ‘A view from the CT foxhole: Adam Szubin, Acting Under Secretary for Terrorism and Financial Intelligence, US Dept. of Treasury’, CTC Sentinel, vol.9, no.8 (Aug. 2016), p.8.

⁵ Cruickshank, P. and Dodwell, B., ‘A view from the CT foxhole: an interview with John Brennan, Director, CIA’, CTC Sentinel, vol.9, no.9 (Sep. 2016), p.4.

називають Сулейман Дауд Аль-Афарі (*Sulayman Daoud al-Afari*), або Абу Дауд (*Abu Dawud*). Аль-Бакара вважають фахівцем з хімічної зброї, який працював на ІД, і колишнім учасником програми хімічної зброї С.Хусейна⁶. США заявили, що, виходячи з даних, наданих Аль-Бакаром, вони отримали інформацію про можливості та наміри ІД у сфері хімічної зброї⁷. Наступні повідомлення, частково засновані на інформації, наданій сирійською правозахисною групою *Sound and Picture*, дозволяли припустити, що ІД замінила Аль-Бакара людиною на ім'я Абу Шаїма (*Abu Shaima*) (вважається, що він був іракським лікарем, який за часів С.Хусейна працював у Багдадському університеті)⁸. ІД, за повідомленнями, здійснювала експерименти з хімічною зброєю, начебто з випробуванням хлору та іприту на в'язнях на секретному об'єкті в м.Аль-Андалус, округ Мосул провінції Ніневія⁹. Повідомлялося, що жителі Мосула, які проживали поблизу цього об'єкта, страждали від ускладнення дихання та шкірних висипань¹⁰.

У вересні 2016р. США заявили, що перші аналізи фрагментів боєприпасів, випущених по Західній авіабазі Кайяра поблизу м.Мосул, дали позитивний результат на іприт, два наступних аналізи виявилися непереконливими¹¹. 27 вересня представник Операції “Непохитна рішучість” заявив, що “остаточні лабораторні аналізи доводять: у боєприпасах, випущених по Західній авіабазі Кайяра 20 вересня, іприту не було”¹². Того ж місяця США зруйнували колишній фармацевтичний об'єкт поблизу м.Мосул¹³. За словами генерал-лейтенанта ВПС США Дж.Л.Харрігана (*Jeffrey L.Harrigan*): “Ціллю ..., як ми зрозуміли, був насамперед фармацевтичний комплекс, який вони, як ми вважали, застосовували ..., найімовірніше, для виробництва хлору або іприту”¹⁴.

У жовтні 2016р. ІД підірвала сірчаний завод Аль-Мішрак поблизу м.Мосул. Пожежі та задимлення від вибуху ускладнювали дихання для цивільних та іракських військових, які брали участь у звільненні міста, і змусили сили коаліції в цьому районі користуватися респираторами¹⁵. Залишилося неясним, було знищення об'єкта спробою навмисного отруєння людей, чи це сталося випадково під час бойових дій.

⁶ Parrish, K., ‘Information from captured ISIL leader enables counter-chemical strikes’, Operation Inherent Resolve, Press release, 10 Mar. 2016; Ensor, J., ‘Isil carrying out chemical experiments on its prisoners as it moves labs into residential neighbourhoods’, The Telegraph, 22 May 2016.

⁷ Parrish (посилання 6).

⁸ Ensor (посилання 6).

⁹ Ensor (посилання 6).

¹⁰ Ensor (посилання 6).

¹¹ Ferdinando, L., ‘Uptick in violence in Syria; ISIL “knows no boundaries,” DoD spokesman says’, Operation Inherent Resolve, Press release, 26 Sep. 2016.

¹² Dorrian, J.L., Operation Inherent Resolve Spokesman, Twitter, 27 Sep. 2016, <<https://twitter.com/OIRSpox/status/780769289607536640>>.

¹³ US Department of Defense, ‘Department of Defense press briefing by Lt. Gen. Harrigan via teleconference from Al Udeid Air Base, Qatar’, 13 Sep. 2016.

¹⁴ US Department of Defense (посилання 13).

¹⁵ Winfield, G., ‘Under a stranger sun’, CBRNe World (Dec. 2016), p.8.

11 листопада ООН сповістила, що “за повідомленнями з Мосула, ІДІЛ зберігає велику кількість аміаку та сірки, і є інформація, що ці хімікати розміщуються в місцях перебування цивільних”¹⁶.

Заяви про застосування ІД хімічної зброї в Мосулі порушують ряд широких політичних питань. Структури командування та управління ІД під час застосування токсичних хімікатів і прекурсорів – як методу ведення війни – вимагають більшої уваги, особливо після того, як іракські урядові сили відновили контроль над Мосулом, і кваліфіковані фахівці отримали доступ до техніки, інфраструктури та матеріалів¹⁷.

¹⁶ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, ‘Zeid urges focus on victims’ rights, given “numbing” extent of civilian suffering in Iraq’, Press release, 11 Nov. 2016.

¹⁷ ІД організує виробництво зброї, мережі постачань і систему централізованого обліку. Її Комітет з військових розробок і виробництва (*Committee for Military Development and Production*) веде річні графіки роботи майстерень на підприємствах з виробництва звичайної зброї. Conflict Armament Research (посилання 2), p.33.

III. Контроль над хімічною зброєю і роззброєння

ДЖОН ХАРТ

Головною міжнародно-правовою основою заборони хімічних засобів ураження є Конвенція про заборону хімічної зброї (КЗХЗ) 1993р. У 2016р. до Конвенції не приєдналася жодна держава, і станом на грудень 2016р. її учасницями були 192 держави¹.

Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) у 2016р. продовжувала зазнавати фінансових труднощів. З 2014р. вона дедалі більше покладається на Фонд оборотних засобів (*Working Capital Fund, WCF*) для покриття дефіциту готівкових коштів². Головними причинами дефіциту у 2016р. були: (а) несплата внесків рядом держав-учасниць; (б) несплата (чи несвоечасна оплата) прямих витрат на інспекції, які мають покриватися згідно зі Статтями IV і V КЗХЗ; (в) витрати на роботи, пов'язані з перевіркою повноти та достовірності декларацій Сирії³.

У 2016р. була створена і вперше зібралася Консультативна рада з освіти та поширення знань (*Advisory Board on Education and Outreach, ABEO*). Її перші зусилля стосувалися насамперед розробки спільних цілей і стратегій діяльності. Вона також розглянула політику поширення знань про ОЗХЗ, у т.ч. охоплення молоді, вдосконалення веб-сайту і створення Гостьового центру ОЗХЗ⁴.

Контртерористичні заходи

Робоча група ОЗХЗ відкритого складу з питань боротьби з тероризмом (*Open-ended Working Group on Terrorism*), зокрема її Підгрупа з питань недержавних суб'єктів (*Sub-working Group on Non-state Actors, SWG*), продовжували проводити зустрічі та видавати періодичні доповіді⁵. Учасники *SWG* розглянули можливість об'єднання зусиль з уже наявною контртерористичною діяльністю в рамках ООН, включно з роботою Виконавчого

¹ Ізраїль підписав, але не ратифікував КЗХЗ, а Єгипет, Північна Корея і Південний Судан досі не підписали її.

² OPCW, Conference of the States Parties, 21st session, 'Decision, programme and budget of the OPCW for 2017', C-21/DEC.6, 1 Dec. 2016, para.6.

³ Станом на липень 2016р., понад 60 держав-учасниць мали борги з виплати внесків за 2016р. Див.: OPCW, Executive Council, 'Statement by Ambassador Kenneth D.Ward, United States delegation to the eighty-second session of the Executive Council, Organization for the Prohibition of Chemical Weapons', 12 July 2016, p.4. На час проведення Конференції держав-учасниць у листопаді-грудні 2016р. 32 держави-учасниці мали борги з платежів. Див.: OPCW, C-21/DEC.6 (посилання 2), para.9(n).

⁴ OPCW, 'Advisory Board on Education and Outreach', <<https://www.opcw.org/about-opcw/subsidiary-bodies/advisory-board-on-education-and-outreach/>>.

⁵ OPCW, Executive Council, 'Report by H.E. Ambassador Maria Teresa Infante, facilitator of the Sub-working Group on Non-State Actors of the Open-ended Working Group on Terrorism', EC-82/ WP.1, 7 July 2016.

директорату Комітету ООН з питань контртероризму⁶. *SWG* також обговорила участь ОЗХЗ у контртерористичних заходах, у т.ч. юридичну відповідальність (тобто повне й дієве виконання відповідних юридичних зобов'язань⁷), забезпечення хімічної безпеки, допомогу тим, кому погрожують хімічною зброєю (Стаття X КЗХЗ), розслідування заяв про застосування хімічної зброї та, залежно від правового статусу ймовірних порушень, додаткові заходи і програми⁸.

Науково-технічний розвиток

ОЗХЗ брала участь у консультаціях і видавала доповіді про наслідки науково-технічного розвитку (НТР) для верифікаційного дотримання КЗХЗ. До пріоритетів ОЗХЗ у відстеженні здобутків НТР і поширенні інформації в наукових мережах належали: (а) нові підходи до хімічного аналізу (зокрема, біодатчики, молекулярна діагностика) в процесі інспекцій і розслідувань повідомлень про застосування хімічної зброї; (б) нові та перспективні методи хімічного виробництва, що дозволяють обґрунтовано застосувати методологію вибору об'єктів контролю згідно зі Статтею VI КЗХЗ; (в) економічні, суспільно-політичні та регуляторні чинники, що рухають НТР і сприяють повному та дієвому виконанню Статтей IV, V, VI, VII, IX і XI КЗХЗ⁹. 25 травня 2016р. Науково-консультативна рада (*Scientific Advisory Board, SAB*) ОЗХЗ видала документ про найкращі практики зберігання та забезпечення стабільності зразків хімічної зброї. У документі міститься повний огляд наукової літератури і найкращих практик збереження цілісності проб з метою (а) отримання кращих результатів аналізів (у т.ч. шляхом мінімізації їх розкладання у проміжку часу між взяттям проби та початком аналізу); (б) забезпечення кращого розуміння результатів аналізів (включно з питаннями зберігання біомедичних зразків)¹⁰. *SAB* також надавала інформацію про ізотопно марковані хімікати та стереоізомери внесених до списків КЗХЗ хімікатів. Документ пояснює, як поводитися з хімікатами, первинні

⁶ До відповідних резолюцій РБ ООН належать Резолюції 1373 (2001р.) і 1624 (2005р.) про протидію підбурюванню до скоєння терористичних актів, а також Резолюція 2174 (2014р.) про боротьбу з міжнародними терористами.

⁷ OPCW, EC-82/WP.1 (посилання 5), para.2.

⁸ Докладно про юридичну відповідальність у контексті КЗХЗ див.: OPCW, Technical Secretariat, 'Note by the Technical Secretariat: the contribution of Article VI to states parties' efforts to counter terrorism', S/1387/2016, 19 May 2016. Див. також: OPCW, 'Legislation kit', <<https://www.opcw.org/our-work/national-implementation/implementing-legislation/legislation-kit/>>. Про хімічну безпеку та допомогу в захисті див., наприклад: OPCW, Technical Secretariat, 'Note by the Technical Secretariat: the OPCW's role in the field of chemical security: discussion paper', S/1395/2016, 13 June 2016.

⁹ OPCW, Executive Council, 'Note by the Director-General: the impact of the developments in science and technology in the context of the Chemical Weapons Convention', EC-82/DG.13, 7 June 2016, para.21.

¹⁰ OPCW, Scientific Advisory Board, 'Response to the Director-General's request to the Scientific Advisory Board to provide further advice on chemical weapons sample stability and storage', SAB-23/WP.2, 25 May 2016. Така інформація є важливою з кількох причин. КЗХЗ орієнтується на номери Реферативної служби хімічних речовин (*chemical abstract service, CAS*), що дозволяє вносити чи вилучати хімікати зі звичайної процедури перевірки декларації КЗХЗ, якщо номер хімікату в *CAS* у базовій формі внесений до Центральної аналітичної бази даних ОЗХЗ.

структури яких перелічені в Додатку хімікатів КЗХЗ, але які були змінені шляхом ізотопного маркування або виділення окремого стереоізомера¹¹. Технічний секретаріат (ТС) ОЗХЗ також організовував семінари з питань хімічної експертизи (червень 2016р.) та бойових отруйних речовин, токсичності, надзвичайних дій і медичних контрзаходів (вересень 2016р.)¹². Крім того, ОЗХЗ остаточно визначила заходи зі створення місії швидкого реагування та допомоги (*rapid response and assistance mission, RRAM*), до завдань якої належать: (а) виявлення токсичних хімікатів і визначення їх характеристик з використанням наявної на об'єктах апаратури здійснення аналізів; (б) взяття проб (у т.ч. біомедичних) для аналізу в стаціонарних умовах; (в) надання рекомендацій з питань забезпечення місць здійснення судової експертизи та збереження судових доказів¹³.

Конференція держав-учасниць

21 сесія Конференції держав-учасниць КЗХЗ відбулася 28 листопада - 2 грудня 2016р. Конференція схвалила програму та бюджет на 2017р. у розмірі €67 798 200 (близько \$76,5 млн.), з яких €29 129 200 (близько \$33 млн.) – вартість перевірок, €37 886 500 (близько \$43 млн.) – адміністративні та інші витрати, €782 500 (близько \$883 тис.) – витрати на проект Ресурсного планування підприємств (*Enterprise Resource Planning*)¹⁴. Конференція також ще на 12 міс. подовжила фінансування фонду спеціальних місій ОЗХЗ, який, станом на вересень 2016р., обчислювався в розмірі €110 181 (близько \$125 тис.) і використовується переважно на покриття витрат, пов'язаних з перевіркою сирийських декларацій і запасів хімікатів¹⁵. Конференція також рекомендувала збільшити до кінця 2019р. фонд оборотних коштів до €7 млн. (близько \$7,9 млн.)¹⁶. Крім того, операційні витрати були зменшені шляхом зниження окремих посадових окладів у ТС перед повторним набором на посади, що виявилися вакантними внаслідок кадрової політики ОЗХЗ, яка обмежує перебування на більшості посад сімома роками.

¹¹ OPCW, Scientific Advisory Board, 'Response to the Director-General's request to the Scientific Advisory Board to provide further advice on scheduled chemicals', SAB-23/WP.1, 28 Apr. 2016, cited in OPCW, EC-82/DG.13 (посилання 9), para.16. Це питання частково пов'язане з обробкою декларацій одразу після набуття чинності КЗХЗ про передачу мічених тритієм сакситоксинів для біологічного дослідження на мишах.

¹² Див., наприклад: OPCW, 'Scientists review the science of chemical forensics and potential applications in chemical weapons investigations', Press release, 24 June 2017; Bidwell, C.A. and Bhatt, K., *Use of Attribution and Forensic Science in Addressing Biological Weapon Threats: A Multi-Faceted Study* (Federation of American Scientists: Washington, DC, Feb. 2016).

¹³ OPCW, Technical Secretariat, 'Note by the Technical Secretariat: establishment of a rapid response assistance team', S/1381/2016, 10 May 2016.

¹⁴ Програма та бюджет ОЗХЗ на 2017р., відповідний "план дій" і показники результативності, прив'язані до середньострокової матриці заходів, структуровані за сімома "головними цілями" (раніше – "стовпами"). Див.: OPCW, Conference of the States Parties, 21st session, 'Decision: programme and budget of the OPCW for 2017', C-21/DEC.6, 1 Dec. 2016, para.9(c).

¹⁵ OPCW, Conference of the States Parties, 21st session, 'Decision: extension of the special fund for OPCW special missions', OPCW document C-21/DEC.9, 1 Dec. 2016.

¹⁶ OPCW, C-21/DEC.6 (посилання 14), para.9(r).

Паралельно відбулися деякі заходи з таких питань: (а) новітні технології і КЗХЗ (мобільні засоби збору даних, великі масиви даних і штучний інтелект); (б) співпраця ОЗХЗ і держав-учасниць у вивезенні хімікатів з Лівії для утилізації за межами країни; (в) роззброєння та його вплив на промисловість (“Вісбаденський процес”, ‘*Wiesbaden process*’); (г) майбутня роль Гаазьких етичних принципів (*Hague Ethical Guidelines*) і їх зв’язок з ОЗХЗ; (д) хімікати нервово-паралітичної дії; (е) демонстрація запропонованих змін до Центральної аналітичної бази даних ОЗХЗ (*Central Analytical Database, OCAD*); (є) перебіг знищення хімічної зброї, залишеної Японією на території Китаю під час Другої світової війни; (ж) демонстрація системи захищеного обміну інформацією (*Secure Information Exchange, SIX*) ОЗХЗ; (з) презентація доповіді про необхідність оцінки та формування інструментів, настанов і найкращих практик хімічного захисту та безпеки; (и) доповіді за результатами зустрічі *Spiez Convergence* 2016р. і семінарів *SAB* про хімічну експертизу та механізми дії бойових отруйних речовин; (і) демонстрація інструмента електронних декларацій для національних органів влади (*Electronic Declarations Tool for National Authorities, EDNA*); (ї) огляд процесів акредитації і сертифікації лабораторій ОЗХЗ.

Запобігання неналежному використанню нетрадиційних токсичних хімікатів

З моменту укладання КЗХЗ держави-учасниці розмірковують над питаннями, чи зможе завадити виконанню Конвенції розробка, зберігання та використання хімічних речовин, призначених для боротьби з заворушеннями (*riot control agents, RCAs*), паралітичних чи нервово-паралітичних засобів, якщо вони використовуватимуться для боротьби із заворушеннями (наприклад, для боротьби з тероризмом чи миротворчої діяльності). Аналізувалися також наслідки розробки “нелетальних” речовин для нових цілей чи як можливого засобу підтримання резервного наступального потенціалу. При цьому враховувалася також можлива роль нових або вдосконалених методів поширення отруйних речовин, включно з безпілотними літальними апаратами¹⁷. На 21 Конференції 37 держав-учасниць запропонували спільний робочий документ на основі документа 2014р. під назвою “Застосування аерозольних нервово-паралітичних хімікатів у правоохоронних цілях”¹⁸. У цьому робочому документі його автори запропонували КЗХЗ взяти на себе зобов’язання з повідомлення про розробку, зберігання та застосування у правоохоронних

¹⁷ Періодично з’являються повідомлення про незвичні застосування хімічних речовин. Див., наприклад: Yuhas, A., ‘Bike lock developed that makes thieves immediately vomit’, *The Guardian*, 21 Oct. 2016.

¹⁸ OPCW, Conference of the States Parties, 21st session, ‘Aerosolisation of central nervous system-acting chemicals for law enforcement purposes’, C-21/NAT.3/rev.3, 2 Dec. 2016. Цей документ спільно внесли Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чілі, Колумбія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Естонія, Фінляндія, Німеччина, Греція, Ірландія, Японія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словенія, Південна Корея, Іспанія, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Уругвай і США. Канада, Іран, Росія, Швейцарія і США зробили заяви з цього питання.

цілях нервово-паралітичних хімікатів (або подібних). *SAB* поінформувала Конференцію держав-учасниць про науково-технічну підготовку до Четвертої спеціальної сесії з огляду дії КЗХЗ (Четвертої Оглядової конференції з КЗХЗ), на якій ці питання розглядатимуться докладніше.

Знищення хімічної зброї

З моменту набуття КЗХЗ чинності в 1997р. і до травня 2016р. вісім держав-учасниць задекларували запаси хімічної зброї, чотири – покинуту на власній території хімічну зброю, 16 держав-учасниць – наявність старої хімічної зброї¹⁹.

Лівія

У 2004р. Лівія задекларувала в ОЗХЗ понад 26 т хімічної зброї 1 категорії, яку вона потім знищила²⁰. На початку 2016р. вона поінформувала ОЗХЗ, що завершила знищення понад 19 т ізопропілового спирту (хімікат 2 категорії) на об'єкті в Аль-Оста Мілад (*al-Osta Milad*) під дистанційним контролем²¹. Станом на травень 2016р., знищено лише дещо більше 689 т (49%) з приблизно 1 402 т задекларованих хімікатів 2 категорії²². Решта лівійських запасів 2 категорії містили тіонілхлорид (293 т), трибутиламін (240 т), трихлорид фосфору (162 т) та двохлоретанол (19 т)²³.

Але, враховуючи стан безпеки, відсутність технології знищення та іншого забезпечення, влада Лівії у лютому 2016р. письмово звернулася до Генерального директора ОЗХЗ з проханням розглянути можливість перевезення решти хімікатів 2 категорії на об'єкт за межами країни для знищення. Того ж місяця Виконавча рада ОЗХЗ звернулася до Генерального директора з проханням координувати заходи з “визначення та оцінки технічних,

¹⁹ Запаси хімічної зброї задекларували Албанія, Індія, Ірак, Лівія, Росія, Південна Корея, Сирія і США. Залишену хімічну зброю задекларували Китай, Іран, Італія і Панама. Однак Технічний секретаріат ОЗХЗ з'ясував, що боєприпаси, вказані Іраном, були звичайними. Повністю виключати наявність на території Ірану неідентифікованих чи неідентифікованих хімічних боєприпасів не можна (наприклад, після ірано-іракської війни 1980-1988рр.).

²⁰ КЗХЗ визначає хімічну зброю 1 категорії як “Хімічну зброю на основі хімікатів зі Списку 1, їх складових і компонентів”. КЗХЗ визначає хімічну зброю 2 і 3 категорій як “Хімічну зброю на основі всіх інших хімікатів, їх складових і компонентів” і “Неспоряджені боєприпаси, пристрої та техніку, спеціально розроблені для використання у прямому зв'язку із застосуванням хімічної зброї”, відповідно. Порядок знищення визначається залежно від категорії та набуття чинності КЗХЗ. Для держав, що вже приєдналися до КЗХЗ, Виконавча рада має розглянути і схвалити графіки знищення в індивідуальному порядку. При цьому вона враховує кілька моментів, зокрема те, що первісний порядок знищення не повною мірою стосується держав-учасниць, які не були учасницями КЗХЗ із самого початку. Докладно про категорії хімічної зброї див.: CWC, Verification Annex, Part IV(A), para.16. Подробиці порядку знищення див.: CWC, Verification Annex, Part IV(A), paras.15-19. Див. також відповідні попередні видання *Щорічника ЦППІ*.

²¹ OPCW, Executive Council, EC-81/NAT.1, 18 Feb. 2016 cited in OPCW, Executive Council, ‘Report by the Director-General: overall progress with respect to the destruction of the remaining chemical weapons stockpiles’, EC-82/DG.21, 11 July 2016, para.5.

²² Hoggins, L., ‘Evolving verification: examples from nearly two decades of chemical demilitarisation’, Presentation at 19th International Chemical Weapons Demilitarisation Conference CWD 2016, 25-27 May 2016, London, p.12.

²³ Hoggins (посилання 22), p.14.

робочих, безпекових, фінансових і правових факторів, пов'язаних зі знищенням" цих хімікатів. Хімікати 2 категорії помістили в надані Канадою нові контейнери, оснащені датчиками *GPS* з метою контролю безпеки та полегшення перевірки ОЗХЗ.

ТС і держави-учасниці провели серію консультацій із зацікавленими сторонами. Це було зроблено переважно шляхом створення групи оперативного планування з підгрупами, відповідальними, зокрема, за логістику і зв'язок. 20 липня 2016р. Виконавча рада погодилася допомогти у знищенні лівійських хімікатів 2 категорії за межами країни²⁴. ТС започаткував розробку плану знищення та рекомендацій з додаткових заходів безпечного і швидкого перевезення, зберігання і знищення цих хімікатів. 27 липня Виконавча рада прийняла рішення з детальним викладенням вимог до знищення хімікатів 2 категорії, що залишались у Лівії, і створила спеціальний трастовий фонд для забезпечення знищення за межами країни²⁵. До заходів, що їх забезпечував спеціальний трастовий фонд, належали (а) оперативне планування, підготовка зберігання, вивезення, знищення та перевірки залишків хімікатів 2 категорії; (б) розробка угод про зберігання, вивезення, знищення та перевірку цих хімікатів, а також їх фактичне зберігання, вивезення, знищення та перевірка; (в) транспортування зразків для аналізу і класифікації в стаціонарних умовах; (г) дезактивація транспортних контейнерів; (д) будь-які інші потрібні заходи підтримки та перевірки²⁶.

ОЗХЗ вирішила, що Німеччина має найкращу техніку і технології для переробки усіх чотирьох хімікатів 2 категорії. Виходячи з досвіду операції з вивезення хімікатів морем із Сирії у 2013-2014рр., ОЗХЗ також вирішила, що Данія може найкращим чином забезпечити вивезення хімічних речовин морем із Лівії. 26 серпня 2016р. Виконавча рада розглянула та ухвалила рішення про план знищення лівійських хімікатів 2 категорії за межами її території та угоду між ОЗХЗ і Німеччиною стосовно знищення цих хімікатів²⁷.

Допомогу надавали такі держави, як Канада, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Мальта, Іспанія, Велика Британія і США. За неофіційною оцінкою, загальна вартість операції з вивезення хімікатів з Лівії склала близько \$7 млн., тоді як подібна операція в Сирії коштувала близько \$20 млн.²⁸

27 серпня Данія очолила операцію з вивезення хімікатів з Лівії (*operation removal of chemical agents from Libya, OPRECLIB*). У 23 контейнери завантажили близько 500 т хімікатів. Під час перевезення контейнери перевірялися

²⁴ OPCW, Executive Council, 'Decision: destruction of Libya's remaining chemical weapons', EC-M-52/DEC.1, 20 Jul. 2016.

²⁵ OPCW, Executive Council, 'Decision: detailed requirements for the destruction of Libya's remaining category 2 chemical weapons', EC-M-52/DEC.2, para.7.

²⁶ OPCW, Technical Secretariat, 'Note by the Technical Secretariat: request from the Director-General to states parties for voluntary contributions to a new trust fund for support to Libya', S/1400/2016, 1 Aug. 2016, para.9.

²⁷ OPCW, Executive Council, 'Decision: plan for the destruction of Libya's remaining category 2 chemical weapons outside the territory of Libya', EC-M-53/DEC.1, 26 Aug. 2016. Докладніше про операцію з вивезення морем хімікатів із Сирії у 2013-2014рр. див. відповідні попередні видання *Щорічника ССПРІ*.

²⁸ Hart, J., 'Moving day', CBRNe World (Dec. 2016), pp.51-53.

на відсутність витоку – в середньому раз на чотири години. 8 вересня контейнери прибули до Німеччини²⁹. Компанія *Gesellschaft zur Entsorgung von Chemischen Kampfstoffen und Rustungsaltslasten MBH (GEKA MBH)* знищуватиме хімікати 2 категорії у чотири етапи: 1 етап – знищення двохлаоретанолу; 2 етап – знищення трибутиламіну; 3 етап – знищення трихлориду фосфору; 4 етап – знищення тіонілхлориду³⁰. Знищення має бути завершене через 15 місяців після прибуття хімікатів до *GEKA MBH*³¹.

У листопаді 2016р. Лівія підтвердила план екологічної очистки колишнього сховища хімікатів Рувага. Запропонована дата започаткування операцій очистки у 2017р. залежала від надання підтримки ЄС³². До екологічних проблем належать можлива наявність продуктів горіння та гідролізу, у т.ч. кількох тонн заражених солей, отриманих після здійснених до 2016р. операцій зі знищення іприту. Крім того, деякі старі резервуари з трихлоридом фосфору та тіонілхлоридом проржавіли й можуть протікати.

Росія

Станом на 28 листопада 2016р., Росія знищила 38 460 т хімічних речовин, або 96,2% своїх запасів³³. Росія має завершити знищення хімічної зброї на єдиному наразі сховищі в Кізнері до 31 грудня 2020р.³⁴ На цьому об'єкті спочатку зберігалось 5 745 т зарину, зоману та V-газів, якими були споряджені близько 2 млн. артилерійських снарядів і ракет³⁵.

Сполучені Штати Америки

Станом на 31 жовтня 2016р., США знищили 24 952 т хімічних речовин, або майже 90% своїх запасів³⁶. США мають завершити знищення запасів, розташованих на двох об'єктах – Блю Грасс (штат Кентуккі) та Пуебло (штат

²⁹ Unclassified briefing by official, 2016.

³⁰ OPCW, Executive Council, 'Decision: arrangement between the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons and the Government of Germany governing on-site inspections at the Gesellschaft zur Entsorgung von Chemischen Kampfstoffen und Rustungsaltslasten MBH (GEKA MBH) Munster, and at the port of disembarkation in Germany', EC-M-53/DEC.2, 2 Aug. 2016, para. 16.

³¹ OPCW, Executive Council, 'Note by the Director-General: plan for the destruction of Libya's remaining category 2 chemical weapons outside the territory of Libya', EC-M-53/DG.1, 19 Aug. 2016, para.2.

³² statements by Libya's permanent representative to the OPCW and an EU official at the Fifth EU Non-proliferation and Disarmament Conference, 'Progress and challenges in chemical disarmament', Brussels, 4 Nov. 2016.

³³ OPCW, Conference of the States Parties, 21st session, 'Russian Federation: statement by Mr Kalamonov, Head of the Delegation of the Russian Federation and Deputy Minister of Industry and Trade of the Russian Federation at the Twenty-First Session of the Conference of States Parties', 28 Nov. 2016, p.1.

³⁴ OPCW, EC-82/DG.21, (посилання 21), para.19.

³⁵ Hart, J., 'Assistance for the destruction of chemical weapons in the Russian Federation: political and technical aspects', Background Paper no.5, Conference on Strengthening European Action on WMD Non-proliferation and Disarmament: How Can Community Instruments Contribute?, Brussels, 7-8 Dec. 2005, p.20.

³⁶ OPCW, Conference of the States Parties, 21st session, 'United States of America: statement by Deputy Assistant Secretary Mallory Stewart to the Twenty-First Session of the Conference of the States Parties', 29 Nov. 2016, p.2.

Колорадо) – до вересня 2023р.³⁷ На об'єктах Блю Грасс і Пуебло зберігаються: (а) ракети *M55/M56* із зарином і нервово-паралітичним газом *VX*; (б) 8-дюймові (203 мм) снаряди із зарином; (в) 155 мм снаряди з *VX* або іпритом; (г) 105 мм снаряди, 4,2-дюймові (107 мм) міни та контейнери з іпритом³⁸.

США планують розпочати роботи зі знищення хімічної зброї на об'єкті Блю Грасс у квітні 2020р.³⁹ Національна академія наук США у 2016р. видала доповідь про роботи в Блю Грасс, у якій (а) оцінені наслідки перепланування об'єкта; (б) розглянуті й оцінені розрахунки, пов'язані з обробкою і термоокисленням металевих частин; (в) розглянутий та оцінений підхід підрядника до ефективності знищення; (г) оцінена обґрунтованість моделювання процесу⁴⁰.

Головною технологією знищення хімічної зброї на об'єкті Пуебло є нейтралізація з наступним надкритичним окисленням у поєднанні із застосуванням статичних детонаційних камер.

Стара або покинута хімічна зброя

Бельгія знищує стару хімічну зброю в Пулкапелле. У 2007р. Бельгія почала знищення своєї старої хімічної зброї методом підризу в системі *DAVINCH™*. З 2014р. компанія *Dynasafe* почала запроваджувати також технологію знищення методом спалення, вийшовши на повну потужність наприкінці 2016р. Станом на 11 травня 2016р., загальна кількість знищених старих хімічних і звичайних боеприпасів склала 10 409 од. До цих боеприпасів належали 3 931 снаряд *Clark* калібром 77-210 мм (споряджені дифенілхлорарсином/дифенілціанарсином) і 6 478 фугасно-димових снарядів, споряджених миш'яком (та аналогічних)⁴¹.

Франція ще не розпочинала знищення старої хімічної зброї⁴². Вона зосередила стару хімічну зброю на об'єкті *SECOIA* (*Site d'élimination des chargements d'objets identifiés anciens*) в Майлі-ле-Камп. Об'єкт може знищувати 42 т (близько 3 000 боеприпасів) на рік. Франція вирішила використовувати технологію *DAVINCH™*. Хімічні аналізи забезпечуватиме група *Séché*, що спеціалізується на переробці і знешкодженні відходів⁴³.

³⁷ OPCW, EC-82/DG.21, (посилання 21), para.23.

³⁸ Whyne, C.F., '2016-mission readiness: an ACWA progress report', Presentation at 19th International Chemical Weapons Demilitarisation Conference CWD 2016, 25-27 May 2016, London, pp.7, 10.

³⁹ OPCW, EC-82/DG.21, (посилання 21), para.28.

⁴⁰ National Academies of Sciences, Engineering and Medicine, Committee on Effects of the Deletion of Chemical Agent Washout on Operations at the Blue Grass Chemical Agent Destruction Pilot Plant, Board on Army Science and Technology, Division on Engineering and Physical Sciences, Effects of the Deletion of Chemical Agent Washout on Operations at the Blue Grass Chemical Agent Destruction Pilot Plant (National Academies Press: Washington, DC, 2016).

⁴¹ Kuriyama, A. and Shimoda, O., 'DAVINCH operations updates 2016', Presentation at 19th International Chemical Weapons Demilitarisation Conference CWD 2016, 25-27 May 2016, London, p.21.

⁴² Докладніше див. відповідні попередні видання *Щорічника СІПРІ*.

⁴³ French Ministry of Defence, General Armaments Directorate, 'SECOIA: Site d'élimination des chargements d'objets identifiés anciens', 24 Mar. 2016. Див. також: *Séché Environnement*, <<http://www.groupe-seche-international.com/>>.

Японія у 2016р. продовжувала здійснювати останні магнітометричні перевірки затоплених у порту Канда хімічних боєприпасів часів Другої світової війни⁴⁴. У 2004-2013рр. Японія вивезла і знищила 2 968 хімічних боєприпасів (переважно 50-кг “жовті” і 15-кг “червоні” боєприпаси) з усієї акваторії порту Канда (площею 23 км²)⁴⁵.

Китай і Японія продовжували спільно з’ясовувати тип та обсяг японської хімічної зброї, покинутої в Китаї за часів Другої світової війни. З моменту створення Китайської Народної Республіки в 1949р. від цих покинутих боєприпасів загинули понад 2 000 осіб⁴⁶. Спільна робота ґрунтується на двох меморандумах про порозуміння, укладених країнами у 1999р. і 2012р., відповідно⁴⁷. Покинута хімічна зброя виявлена на понад 90 об’єктах у 18 провінціях⁴⁸.

До покинутої у Китаї хімічної зброї належать хімічні снаряди (75 мм, 105 мм, 150 мм), міни (90 мм), авіабомби (15 кг, 50 кг), каністри (малі, середні та великі балони з хімічними речовинами) та інші компоненти (зокрема, запальні стакани, корпуси й контейнери, бочки, наповнені іпритом)⁴⁹. Каністри становлять 70,4% усіх виявлених предметів покинутої хімічної зброї, снаряди – 21%, інші предмети – 8,6%⁵⁰.

Японія у 2016р. продовжувала роботи на кількох об’єктах у Китаї, переважно у східних і північно-східних районах⁵¹. 53 076 од. покинутої хімічної зброї вже вилучені, ще як мінімум 330 тис. – належить вилучити⁵². Вилучена покинута хімічна зброя зберігається в 10 постійних і 15 тимчасових сховищах. Майже всі 330 тис. од. не вилученої покинутої хімічної зброї перебувають на об’єкті Ербалін, приблизно за 1 300 км на північний схід від Пекіна⁵³. З 53 076 од. вилученої покинутої хімічної зброї, станом на 20 травня 2016р., знищено 39 695 од.⁵⁴

⁴⁴ Kitamura, R., ‘Recovery and destruction of sea-dumped chemical weapons, a relook into Kanda operations’, Presentation at 19th International Chemical Weapons Demilitarisation Conference CWD 2016, 25-27 May 2016, London, p.20. Докладніше див. відповідні попередні видання *Щорічника СІПРІ*.

⁴⁵ “Жовті” боєприпаси зазвичай містять 18 л суміші люїзиту з іпритом і 2,3 кг бризантної вибухової речовини. “Червоні” боєприпаси зазвичай містять 368 суміші дифенілхлорарсину/дифенілціанарсину і 1,3 кг бризантної вибухової речовини. Див.: Kitamura (посилання 44), p.17.

⁴⁶ Tang, C. ‘Destruction of Japanese abandoned chemical weapons discovered in China: progress and challenges’, Presentation at 19th International Chemical Weapons Demilitarisation Conference CWD 2016, 25-27 May 2016, London, p.4.

⁴⁷ Tang (посилання 46), p.6.

⁴⁸ Tang (посилання 46), p.7.

⁴⁹ Tang (посилання 46), p.8; Satake, M., ‘Abandoned chemical weapons destruction projects in China’, Presentation at 19th International Chemical Weapons Demilitarisation Conference CWD 2016, 25-27 May 2016, London, p.1.

⁵⁰ Satake (посилання 49), p.1.

⁵¹ Докладніше див. відповідні попередні видання *Щорічника СІПРІ*.

⁵² Satake (посилання 49), p.1.

⁵³ Постійні сховища розташовані в Гуанчжоу, Ербаліні, Харбіні, Цзямусі, Наньцзіні, Нінані, Цицикарі, Шеньяні, Шицзячжуані та Йічуні. Там зберігається 11 451 од. покинутої хімічної зброї і понад 201 т забруднених матеріалів. Тимчасові сховища розташовані в Аньціні, Баян-Нурі, Беяні, Далаїні, Ханчжоу, Хулун-Буїрі, Хуньчуні, Цзисі, Ляоюані, Лунцзіні, Наньніні, Наньцзишані, Шаньцзи, Тайюані та Тонхуа. Там зберігаються 2 505 од. покинутої хімічної зброї, 74 т частково незшкоджених бойових отруйних речовин і понад 450 кг забруднених матеріалів. Див.: Tang (посилання 46), pp.10, 18.

⁵⁴ Satake (посилання 49), p.23.

Головними елементами технології знищення є детонаційні камери і стаціонарні детонаційні печі (таблиця 13.1). До технічних проблем належать: (а) підйом боєприпасів з-під води (Цзямуси, провінція Хейлунцзян); (б) незворотне руйнування оброблених сумішей (74 т в Ляюані, провінція Гірін); (в) знешкодження остаточно споряджених боєприпасів, вилучених у Тайюані (провінція Шаньсі); (г) вивезення забрудненого ґрунту; (д) брак потужностей зі знищення випадково знайдених боєприпасів за допомогою мобільної системи знищення⁵⁵.

Таблиця 13.1. Місцезнаходження та кількість хімічних боєприпасів, усього знищених за допомогою статичної детонаційної камери *DAVINCH*TM та системи відведення газів у Китаї

	Наньцзін ^а	Вухань ^а	Шицзячжуан ^б	Ербалін ^б
Снаряди	14	22	384	96
“Жовті” (люїзит/іприт)				
“Червоні” (дифенілхлорарсин/ дифенілціанарсин)	58	145	463	339
“Синьо-білі” (фосген/трихлорзасин)	..	1	21	..
Інші	..	14	17	..
Авіабомби	1	..
15-кг “червоні”
50-кг “жовті”	4	..
Каністри (балони з хімічними речовинами)	35 601	79	1 285	..
Контейнери/бочки (люїзит/іприт)	7
Інше	1	3	126	10

.. – даних немає.

^а Завершено.

^б Станом на 1 травня 2016р.

Джерело: Kuriyama, A. and Shimoda, O., ‘DAVINCH operations updates 2016’, Presentation at 19th International Chemical Weapons Demilitarisation Conference (CWD) 2016, 25-27 May 2016, London, <<http://cwd2016.weebly.com/presentations.html>>, p.19.

Станом на 2016 фінансовий рік, Японія виділила на роботи зі знищення покинутої в Китаї хімічної зброї близько €2,54 млн. (\$2,9 млн.)⁵⁶. У проєкті в Ербаліні використовується стаціонарна установка знищення, на об’єктах у Наньцзіні, Вухані, Шицзячжуані та Харбіні – мобільні установки.

Пропозиція нової конвенції щодо протидії актам тероризму

У 2016р. Росія запропонувала розробити нову конвенцію з питань протидії хімічному та біологічному тероризму. Пропозиція виникла, зокрема, в контексті спроб “оживити” Конференцію з роззброєння⁵⁷. Є різні погляди

⁵⁵ Tang (посилання 46), p.30.

⁵⁶ Satake (посилання 49), p.7.

⁵⁷ Після завершення в 1992р. переговорів про КЗХЗ на Конференції з роззброєння не вдалося домовитися про започаткування будь-яких подальших переговорів про контроль над озброєннями. В 1996р. на Конференції з роззброєння завершилися обговорення Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань. Уряди щороку обговорюють і обмінюються думками про можливі переговорні мандати Конференції з роззброєння.

на те, чи має Конференція з роззброєння розробляти новий договір, чи це слід доручити ООН, бо саме там зосереджені наявні контртерористичні механізми та діяльність. Упродовж року Росія внесла конкретні пропозиції до нової конвенції з питань протидії актам хімічного тероризму⁵⁸, які 24 травня розглянула Конференція з роззброєння⁵⁹. Позиції держав з цього питання можна розділити на три великі групи:

1. У наявних механізмах контролю та верифікації хімічної і біологічної зброї існують слабкі місця – зокрема, слабкість Конвенції 1972р. про біологічну та токсинну зброю, а також той факт, що біологічна та біохімічна зброя вилучені з мандата ОЗХЗ⁶⁰.

2. Наявні міжнародні механізми контролю та верифікації хімічної і біологічної зброї є достатніми, а всі ускладнення, що виникають через загрози від недержавних суб'єктів, зумовлені неналежним виконанням державами наявних договірних зобов'язань.

3. Нейтральна або невизначена позиція.

На думку Росії, є приклади, коли наявні правові шляхи та інструменти або не використовуються зовсім, або не використовуються у спосіб, що дозволяє розв'язати проблемне питання. Росія також зауважила, що біотероризм не можна змістовно обговорювати в ОЗХЗ⁶¹. Сирія заявила, що загрози від хімічної зброї є реальними, і що є дані про розширення діяльності ІД за межі Іраку та Сирії. Сирія також заявила, що Конференція з роззброєння є прийнятним місцем для початку переговорів на основі російських пропозицій⁶². Натомість США заявили, що наявних інструментів достатньо, а Німеччина – що зараз вона воліє покладатися на існуючі заходи⁶³. Норвегія заявила, що не може підтримати головні ідеї російських пропозицій, і що Конференція з роззброєння в жодному разі не буде продуктивним місцем для таких переговорів⁶⁴. Швейцарія запропонувала доопрацювати російські пропозиції, аби зробити їх більш прийнятними⁶⁵.

У липні 2016р. Європейська служба з питань зовнішньої діяльності (*EU External Action Service, EEAS*) заявила: “Що стосується російської ініціативи

⁵⁸ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Elements of the Draft International Convention for the Suppression of Acts of Chemical Terrorism’, Unofficial translation, 6 Apr. 2016.

⁵⁹ United Nations Office at Geneva, ‘Conference on Disarmament discusses Russian proposals on a Convention on Chemical and Biological Terrorism and on a programme of work’, Press release, 24 May 2016.

⁶⁰ Хоча до сфери компетенції КЗХЗ належать токсини, її режим верифікації окремих хімікатів, що можуть містити фосфор, сірку чи фтор (DOC/PSF), нетоксини не охоплює. Крім того, нервово-паралітичні хімікати (за винятком токсинів), як правило, мають не біологічну природу. До режимів ОЗХЗ планового та позапланового декларування і верифікації можуть бути, у принципі, віднесені інші біологічні чи біохімічні речовини. Це можна зробити, наприклад, якщо учасники погодяться, що термін “виробництво методом синтезу” охоплює біологічні чи біологічно опосередковані процеси, та ухвалить рішення, згідно з якими режимам підлягатимуть хімікати, що можуть розповсюджуватися в аерозольній формі й діють на центральну нервову систему.

⁶¹ United Nations Office at Geneva (посилання 59).

⁶² United Nations Office at Geneva (посилання 59).

⁶³ United Nations Office at Geneva (посилання 59).

⁶⁴ United Nations Office at Geneva (посилання 59).

⁶⁵ United Nations Office at Geneva (посилання 59).

з розробки окремої “міжнародної конвенції з питань протидії актам хімічного тероризму”, явних правових прогалин у відповідній міжнародно-правовій базі немає. Власне, зусилля слід спрямувати на повне виконання чинних міжнародних норм”⁶⁶. Пізніше Росія представила запропонований нею проект конвенції на серпневому засіданні Конференції з роззброєння⁶⁷.

Подібні пропозиції лунали й раніше, а у випадку теракту з використанням хімічної чи біологічної зброї можна було б застосувати чинні конвенції. Так, Програма Гарвардського і Сассекського університетів з хімічної і біологічної зброї (*Harvard Sussex Program on Chemical and Biological Weapons*), починаючи з 1996-1998рр., пропонувала проект конвенції протидії застосуванню хімічної і біологічної зброї⁶⁸. Крім того, ГА ООН 15 грудня 1997р. ухвалила Міжнародну конвенцію про боротьбу з бомбовим тероризмом (*International Convention for the Suppression of Terrorist Bombings*), де йдеться про “зброю чи пристрій, сконструйовані з метою чи здатні спричинити смерть, серйозні тілесні ушкодження чи значну матеріальну шкоду шляхом вивільнення, розсіювання і впливу токсичних хімікатів, біологічних речовин, токсинів або аналогічних речовин чи радіації або радіоактивних матеріалів”⁶⁹. Держави можуть також протидіяти застосуванню хімічної чи біологічної зброї в терористичних цілях у рамках міжнародного гуманітарного права, оскільки воно стосується не-міжнародних збройних конфліктів, у випадку яких, у принципі, можна застосовувати Римський статут Міжнародного кримінального суду⁷⁰. Це, однак, було б складною справою, враховуючи намагання держав загалом уникати розширеного тлумачення міжнародно-правових режимів, особливо тих, що передбачають можливість судового переслідування та ув’язнення⁷¹.

⁶⁶ Iliopoulos, D., European External Action Service, ‘EU support for preventing proliferation and use of biological, chemical, radiological and nuclear weapons, including by non-state actors’, Presentation at the Fifth Consultative Meeting of the EU Non-Proliferation Consortium, Brussels, 7-8 July 2016, para.5(c).

⁶⁷ Conference on Disarmament, ‘Letter dated 3 August 2016 from the Permanent Representative of the Russian Federation addressed to the Secretary-General of the Conference on Disarmament transmitting the texts of elements of the draft international convention for the suppression of acts of chemical and biological terrorism and the attached addendum’, CD/2071, 18 Aug. 2016.

⁶⁸ Meselson, M. and Robinson, J., A Draft Convention to Prohibit Biological and Chemical Weapons Under International Criminal Law (Harvard Sussex Program: May 2002); Meselson, M., Bioterror: What Can be Done? (Harvard Sussex Program: May 2002). Див. Також: Harvard Sussex Program, ‘The HSP draft convention’, <<http://www.sussex.ac.uk/Units/spru/hsp/Harvard-Sussex-Program-draft-convention-Text.html>>.

⁶⁹ Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом відкрита для підписання 12 січні 1998р., набула чинності 23 травня 2001р., Стаття 1(3) (b), <<https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/english-18-9.pdf>>.

⁷⁰ Римський статут Міжнародного кримінального суду відкритий для підписання 17 липня 1998р., набув чинності 1 липня 2002р., <https://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/ea9aef7-5752-4f84-be94-0a655eb30e16/0/rome_statute_english.pdf>.

⁷¹ Meier, O. and Trapp, R., ‘Russia’s chemical terrorism proposal: red herring or useful tool?’, Bulletin of the Atomic Scientists (7 June 2016); Dukic, S., ‘Russia’s chemical proposal’, Trust & Verify, no. 153 (summer 2016), pp.18-19.

IV. Контроль над біологічною зброєю

ДЖОН ХАРТ

Головним правовим інструментом протидії біологічній зброї є Конвенція 1972р. про біологічну та токсинну зброю (КБТЗ)¹. У 2016р. до Конвенції приєднались Ангола, Гвінея, Кот-д'Івуар, Ліберія і Непал. Станом на грудень 2016р., учасницями КБТЗ були 178 держав; ще шість – підписали її².

Перше засідання Підготовчого комітету Восьмої Конференції з огляду КБТЗ відбулося 25-26 квітня 2016р. Комітет доручив женевському Відділу підтримки імплементації (*Implementation Support Unit, ISU*) підготувати вісім базових документів³. Друге засідання Підготовчого комітету відбулося 8-12 серпня. На ньому остаточно узгоджений тимчасовий порядок денний і регламент Восьмої Оглядової конференції. Перед конференцією проведені чотири регіональні семінари. Вони мали сприяти консультаціям та обміну інформацією в регіонах і між регіонами для забезпечення успіху Оглядової конференції. Конференція відбулася 7-25 листопада в Женеві.

Восьма Конференція з огляду КБТЗ

Під час Конференції держави-учасниці постайно розглянули КБТЗ, обмінуючись думками та ідеями з наступних питань: (а) роль і структура наявних політично обов'язкових заходів зміцнення довіри (ЗЗД, *confidence-building measures, CBM*); (б) програма міжсесійної діяльності на 2017-2020рр.; (в) заходи з посилення імплементації положень КБТЗ і досягнення її універсальності; (г) наслідки науково-технічного розвитку; (д) заохочення співпраці та допомоги в мирному використанні здобутків біологічних наук і відповідних технологій; (е) майбутнє *ISU*.

До фундаментальних питань належали характер і досягнення “стримування” та “недопущення” зловживання наукою. Китай був серед тих держав-учасниць, що висловили підтримку розробці кодексів поведінки⁴. Кілька держав-учасниць, включно з Великою Британією, підкреслили важливість (а) внесення до режиму Конвенції удосконаленого процесу огляду науки і техніки; (б) освіти у сфері біобезпеки; (в) нагляд за окремими академічними і прикладними дослідженнями⁵. Росія запропонувала створити тимчасову

¹ Загальний огляд та інші деталі КБТЗ, а також пов'язані з Конвенцією документи доступні за адресою: <<http://www.unog.ch/bwc>>.

² Держави, що підписали, але не ратифікували КБТЗ: Гаїті, Єгипет, Сирія, Сомалі, Танзанія, ЦАР. Держави-учасниці ООН, які не підписали й не ратифікували КБТЗ: Джибуті, Еритрея, Ізраїль, Кірибаті, Коморські Острови, Мікронезія, Намібія, Ніуе, Самоа, Південний Судан, Тувалу, Чад.

³ Офіційну документацію Підготовчого комітету див.: United Nations Office at Geneva, Preparatory Committee for the Eighth Review Conference, <[http://www.unog.ch/80256ee600585943.nsf/\(httpPages\)/be0b6b9f091aa80dc1257fa7003362b6?OpenDocument&ExpandSection=3#_Section3](http://www.unog.ch/80256ee600585943.nsf/(httpPages)/be0b6b9f091aa80dc1257fa7003362b6?OpenDocument&ExpandSection=3#_Section3)>.

⁴ Preparatory Committee for the Eighth BTWC Review Conference, China, ‘Statement of Ambassador Fu Cong at the First Session of the Preparatory Committee for the 8th Review Conference of the BWC’, 26 Apr. 2016, pp.1-2.

⁵ Preparatory Committee for the Eighth BTWC Review Conference, United Kingdom, ‘A future science and technology review process’, BWC/CONF.VIII/PC/WP.4, 11 Apr. 2016.

робочу групу у складі мобільних біомедичних підрозділів, які б відряджались для надання допомоги будь-якому учаснику, якому загрожуватиме застосування біологічної зброї або який зазнає нападу з її застосуванням⁶.

Конференція не змогла узгодити підсумкову декларацію. Досягнення консенсусу заблокував Іран, наполягаючи на тому, що Конференція має погодитись обговорити ті заходи з покращення дотримання КБТЗ, які частково спираються на напрацювання спеціальної групи, що у 1995-2001рр. погодила проект протоколу з покращення дотримання Конвенції. З незрозумілих багатьох причин Іран також систематично вдавався до процедурних рішень, які заважали роботі Конференції, зокрема, наполягаючи на забороні допуску на засідання неурядових організацій, спостерігачів та окремих держав (у т.ч. підписанта Конвенції – Сирії). Проект протоколу, узгоджений у 1995-2001рр., був відхилений США, після чого держави-учасниці домовилися в міжсесійні періоди щороку проводити ряд політичних та експертних оглядових зустрічей.

Учасники Конференції обговорили практичні аспекти подальшого міжсесійного процесу стосовно розгляду оновлюваного переліку питань порядку денного, включно з питаннями імплементації, науково-технічного розвитку та допомоги жертвам застосування біологічної зброї. Іран вирішив не підтримувати повторення ще одного міжсесійного процесу. Конференцію критикували як неефективний прояв багатосторонньої дипломатії⁷.

На Восьмій Конференції з огляду КБТЗ держави-учасниці, у принципі, домовилися проводити у 2017-2020рр. річні зустрічі (але не експертні). Досягнута згода на подовження мандата *ISU* на 2017-2021рр. (якщо пізніше не буде прийняте інше рішення) і продовжити роботу над базою даних про співробітництва, запровадженою Сьомою Оглядовою конференцією. Наприкінці 2017р. відбудеться зустріч держав-учасниць, яка має підтвердити дати та порядок проведення міжсесійних зустрічей. Дев'ята Конференція з огляду КБТЗ відбудеться у 2021р., а *ISU* у складі трьох осіб продовжить свою роботу⁸.

⁶ Eighth BTWC Review Conference, Russia, 'Draft decision on the establishment of a Temporary Working Group on Mobile Biomedical Units', BWC/CONF.VIII/WP.8, 14 Oct. 2016.

⁷ Littlewood, J., 'The art of looking for trouble', CBRNe World (Dec. 2016), pp.54-56.

⁸ Eighth BTWC Review Conference, 'Final document of the Eighth Review Conference', BWC/CONF.VIII/4, 11 Jan. 2017.

14. Контроль над звичайними озброєннями

Загальний огляд

Критерії поведінки держав під час збройного конфлікту визначені Женевськими конвенціями. У 2011р. Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ, *International Committee of the Red Cross, ICRC*) започаткував багаторічний проект оновлення серії коментарів з орієнтирами державам стосовно тлумачення та виконання цих конвенцій. Перше оновлення, зроблене в рамках коментарів, у яких розглядатимуться зміни в характері збройного конфлікту, стосувалося Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (*Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field*). Як показано в підрозділі I, одне з найважливіших питань, розглянутих в оновлених коментарях – як застосовувати Женевські конвенції під час не-міжнародних збройних конфліктів. До інших ключових питань належать: збереження неупередженості гуманітарної допомоги; напади на медичних працівників; інтенсифікація застосування збройних сил і зростання насильства в населених районах.

Нові спроби гуманітарного контролю над озброєннями, про які йдеться в підрозділі II, свідчать про зростання занепокоєння МКЧХ застосуванням вибухової зброї в населених районах. Повідомлялося, що у 2016р. від вибухової зброї постраждали близько 42 тис. цивільних. Апогеєм застосування цих бойових засобів стали бомбардування м.Алеппо. Конвенція 1981р. про “негуманну” зброю (*Convention on Certain Conventional Weapons, CCW Convention*) спрямована, зокрема, на захист цивільних і комбатантів в умовах збройного конфлікту, але п'ята Конференція з огляду Конвенції, що мала оновити її, не змогла ефективно розглянути питання застосування вибухової зброї в населених районах, запальної зброї і нових методів ведення бойових дій. Водночас під час триваючих спроб розширити рамки наявних режимів гуманітарного контролю над озброєннями обговорювалися питання летальних автономних систем озброєнь, деякі нові зусилля старої Адміністрації США з регулювання міжнародних поставок і застосування безпілотних літальних апаратів, а також підвищення прозорості їх використання. Крім того, держави проводили зустрічі, де обговорювалося виконання Програми дій ООН з питань стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО, *small arms and light weapons, SALW*); держави домовилися чіткіше визначити гендерні аспекти розповсюдження СЗЛО, насильства та Цілей сталого розвитку ООН.

Хоча Європа залишається єдиним регіоном, де створено цілісну систему контролю над звичайними озброєннями, про що йдеться у підрозділі III,

існує загальна думка, що ця система (створена у 1990-х роках) вже не дає очікуваних результатів. Глибокі розбіжності між Росією і Заходом навколо причин цього проявилися під час дебатів в ОБСЄ у 2016р. Але після внесення німецької ініціативи ОБСЄ погодилася започаткувати структурований діалог про нинішні та майбутні ризики й виклики безпеці в зоні відповідальності, звертаючи особливу увагу на контроль над звичайними озброєннями.

ЯН ДЕЙВІС

I. Міжнародне гуманітарне право: орієнтири МКЧХ і їх застосування в бойових діях у міських умовах

ЯН ЕНТОНІ

Нові орієнтири МКЧХ стосовно Женевських конвенцій

У 2011р. МКЧХ розпочав багаторічний проект оновлення коментарів з орієнтирами для держав стосовно тлумачення та виконання чотирьох Женевських конвенцій, а також Додаткових протоколів до них. Женевські конвенції, укладені у 1949р. за наслідками Другої світової війни, є міжнародним взірцем поведінки під час збройного конфлікту¹.

З часом оновлені коментарі МКЧХ охоплюють усі аспекти застосування Женевських конвенцій в умовах сучасних конфліктів. Однак перше оновлення, видане 22 березня 2016р., стосувалося Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях². Будучи першим, воно торкається деяких загальних питань, що стосуватимуться всіх коментарів.

Оновлені коментарі МКЧХ поступово замінюють документи, опубліковані в 1952р., які, як і самі Женевські конвенції, значною мірою відбивали уроки та досвід Другої світової війни. Нові коментарі враховують зміни в природі збройного конфлікту, включно зі змінами в ідентифікації воюючих сторін, у розвитку технологій; накопичений досвід, пов'язаний із застосуванням Женевських конвенцій у конфліктах, і розширений масив законодавства у відповідних сферах (зокрема, в міжнародному правозахисному праві та міжнародному кримінальному праві, що дозволяє притягати до відповідальності осіб за серйозні злочини, скоєні під час збройного конфлікту).

Оновлені коментарі МКЧХ та міжнародне гуманітарне право

Одне з центральних питань, розглянутих в оновлених коментарях – як застосувати Женевські конвенції у збройних конфліктах не-міжнародного характеру. В усіх Женевських конвенціях зазначено, що держави-учасниці зобов'язуються поважати Конвенції та забезпечувати повагу до них “за будь-яких обставин”. Після набуття Конвенціями чинності на практиці часто вважалося, що зазначене зобов'язання стосується як міжнародних, так і не-міжнародних збройних конфліктів, і оновлені коментарі МКЧХ прямо говорять про це.

Класифікація міжнародних і не-міжнародних збройних конфліктів є важливим питанням, оскільки в не-міжнародних збройних конфліктах статусу військовополонених не передбачається, а також немає правового режиму, що

¹ Текст Женевських конвенцій 1949р. і Додаткових протоколів до них див.: International Committee of the Red Cross (ICRC), ‘The Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols’, 1 Jan. 2014.

² Женевська конвенція (I) про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field), ухвалена 12 серпня 1949р.; ICRC, *Commentary on the First Geneva Convention: Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field*, 2nd edn, 2016.

регулює окупацію. Але не існує ні міжнародного органу, відповідального за класифікацію, ні узгодженої методики класифікації. Тож оновлені коментарі є важливими через особливу роль, яку Женевські конвенції надають МКЧХ у забезпеченні “належного застосування міжнародного гуманітарного права”³.

Спільна Стаття 3 Женевських конвенцій є єдиним універсальним, юридично зобов’язуючим положенням, що регламентує не-міжнародні збройні конфлікти: вона вимагає гуманного поводження з усіма без винятку особами, які опинилися в руках ворога. Оновлені коментарі підкреслюють, що спільна Стаття 3, що стосується всіх Женевських конвенцій, прямо забороняє за будь-яких обставин вбивство, каліцтво, катування, жорстоке, образливе і принизливе поводження, взяття заручників і несправедливий суд. Спільна Стаття 3 прямо не забороняє передачу осіб від одного органу до іншого, якщо є серйозний ризик порушення основних прав цих осіб. Водночас, оновлені коментарі МКЧХ кажуть, що заборона негуманного поводження має усувати практику такої передачі, якщо є серйозні підстави вважати, що переданим особам загрожуватиме незаконне насильство.

Після ухвалення Женевських конвенцій у 1949р. розроблений масив міжнародних норм із захисту прав людини (*international human rights law*), що залишається чинним у місцях конфліктів. Якщо визначено, що на території держави відбувається не-міжнародний збройний конфлікт, то Спільна Стаття 3 та інші положення гуманітарного права (*humanitarian law*) можуть застосовуватися на всій території. Водночас, у випадку не-міжнародного збройного конфлікту ті чи інші території держави можуть залишатися мирними. Орієнтири МКЧХ пропонують застосовувати гуманітарне право під час не-міжнародного збройного конфлікту лише там, де акти насильства тісно пов’язані з бойовими діями і вчиняються в умовах збройного конфлікту. Якщо зв’язку між актами насильства і не-міжнародним збройним конфліктом немає, то застосовується внутрішнє кримінальне право і правоохоронний режим з дотриманням чинних норм із захисту прав людини.

Міжнародне кримінальне право також зазнало розвитку після набуття чинності Женевськими конвенціями. Відповідальність за військові злочини, визначені у спільній Статті 3, може покладатися на окремих осіб, які можуть підлягати кримінальному покаранню за серйозні порушення гуманітарного права, і це покарання може застосовуватися у випадку не-міжнародних збройних конфліктів.

Коментарі МКЧХ підкріплюють думку, що хоча окремих осіб можна притягти до відповідальності згідно з міжнародним кримінальним правом, це жодним чином не скасовує обов’язку держав поважати та дотримуватися міжнародного гуманітарного права. Крім того, якщо недержавний суб’єкт скоїть військовий злочин за наказом держави, то до відповідальності можна притягти і державу, що віддала цей наказ, і конкретного злочинця.

Невизначеним залишається питання юридичної відповідальності недержавного збройного угруповання як організації за дії, вчинені членами угруповання. Один із шляхів визначення відповідальності – застосування

³ ICRC, The ICRC: Its Mission and Work (ICRC: Geneva, Mar. 2009), p.4.

критерію ефективного контролю (коли недержавне збройне угруповання виконує функції, включно із забезпеченням законності і правопорядку, що на території держави зазвичай покладаються на уряд). Однак це може розмити принцип, який держави вважають важливим: відмова недержавним збройним угрупованням у статусі влади чи у визнанні їх влади.

Збереження неупередженості гуманітарної допомоги та напади на працівників охорони здоров'я

У 2016р. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ, *World Health Organization, WHO*) видала доповідь з узагальненими даними про напади на медичні заклади та їх працівників. Згідно з доповіддю:

За два роки з січня 2014р. до грудня 2015р. повідомлено про 594 напади на медичні заклади, внаслідок яких загинули 959 осіб і поранено 1561 особа в 19 країнах, що перебувають у надзвичайній ситуації. Понад половину нападів були спрямовані проти медичних закладів, чверть – проти медичних працівників. За повідомленнями, система охорони здоров'я виявлялася мішенню у 62% нападів⁴.

Згідно з доповіддю ВООЗ, 64% нападів у 2014-2015рр. сталися в Іраку, Лівії, Сирії, на Західному березі Йордану й у секторі Гази та в Ємені. Майже 40% усіх зафіксованих нападів сталися в Сирії⁵. У вересні 2016р., коли було завдано удару по сховищу Сирійського арабського червоного півмісяця (*Syrian Arab Red Crescent, SARC*) під час розвантаження колони гуманітарної допомоги у складі 31 вантажівки, міжнародна увага була прикута до питання захисту системи надання гуманітарної допомоги та медиків⁶. Управління ООН з координації гуманітарних справ (*United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs*) підтвердило, що про колону повідомили всіх учасників конфлікту, і що конвой був чітко позначений як гуманітарний⁷. Через цей напад ООН призупинила всі свої конвої допомоги в Сирії⁸.

Навмисний напад на місію гуманітарної допомоги порушував і міжнародне гуманітарне, і міжнародні норми із захисту прав людини. 21 жовтня 2016р. Генеральний секретар ООН створив слідчу комісію для розслідування нападу на конвой гуманітарної допомоги у вересні 2016р. Хоча доповідь комісії не публікувалася, Генеральний секретар виклав її зміст у листі голові РБ ООН у грудні 2016р.⁹

⁴ World Health Organization, *Attacks on Health Care: Prevent, Protect, Provide, Report on Attacks on Health Care in Emergencies Based on Consolidated Secondary Data, 2014 and 2015*, Geneva, 2016.

⁵ World Health Organization (посилання 4), p.4.

⁶ ICRC, 'Syria: attack on humanitarian convoy is an attack on humanity', News release, 20 Sep. 2016; Raydan, N. and Grove, T., 'Russia, Syrian regime deny carrying out aid convoy attack', *Wall Street Journal*, 20 Sep. 2016. Про громадянську війну в Сирії див. також розділ 3 цього видання.

⁷ United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 'Syria: UN/SARC convoy hit in Urum al-Kubra, northwest of Aleppo city', Statement by Stephen O'Brien, Emergency Relief Coordinator, 19 Sep. 2016.

⁸ UN News Centre, 'UN officials condemn attacks against aid convoy and warehouse in rural Aleppo', 20 Sep. 2016.

⁹ United Nations, Security Council, Letter from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2016/1093, 21 Dec. 2016.

Згідно з доповіддю, слідча комісія мала достатньо доказів, аби точно визначити відповідальність за напад, однак заявила, що він “з високою імовірністю” скоєний сирійськими Військово-повітряними силами із застосуванням бойових вертольотів і винищувачів. Слідча комісія не змогла визначити, чи була задіяна також російська авіація, і зазначила, що збройні угруповання опозиції в Сирії не мали можливостей здійснити такий напад¹⁰. Однак Міністерство оборони Росії одразу після нападу у вересні 2016р. виступило з заявою про те, що “ні російська, ні сирійська авіація не завдавали будь-яких авіаударів по гуманітарному конвою ООН у південно-західних передмістях Алеппо”¹¹.

У вересні 2016р. збройні угруповання, опозиційні сирійському Уряду, зокрема, Джаїш Аль-Муджахідін (*Jaysh al Mujahideen*), який надавав збройний супровід колоні з допомогою на шляху до Алеппо, контролювали район, де розташовувалося сховище *SARC* – поряд з шосе №60, одним з головних маршрутів, якими опозиційні Уряду Сирії збройні угруповання отримували допомогу з Туреччини через провінцію Ідліб¹². Російська влада оприлюднила фото, зроблені під час нападу, стверджуючи, що вантажівка з важкою зброєю рухалася частину маршруту паралельно конвою. Але слідча комісія не змогла довести зв'язок між цими фото та нападом. Зрештою слідча комісія зробила висновок, що “вона не має доказів того, що інцидент був цілеспрямованим нападом на гуманітарну ціль”¹³.

Загалом Женевські конвенції є фундаментом системи, що легітимізує участь Червоного хреста і Червоного півмісяця в гуманітарній допомозі в місцях конфліктів. Однак правовий захист медичних закладів та їх працівників під час конфлікту ґрунтується на принципах гуманізму, що передбачає неупереджене надання підтримки та допомоги тим, хто її потребує. Гуманітарним організаціям часто доводиться домовлятися про доставку допомоги з воюючими сторонами на місцях, але робити це вони повинні так, щоб не втратити неупередженості навіть у випадках, коли вони втрачають юридичний захист. Кількість гуманітарних організацій, що пропонують допомогу в зонах конфліктів, з часом збільшилася, і наразі різним суб'єктам потрібні нові орієнтири стосовно отримання згоди воюючих сторін для роботи на місці.

В орієнтирах МКЧХ 2016р. зазначено, що понад 130 країн прийняли закони про запобігання зловживанням у використанні захисних розпізнавальних позначок, зазначаючи водночас потребу заходів не правового характеру, зокрема, інструкцій з належного використання розпізнавальних позначок¹⁴.

¹⁰ United Nations, Annex to S/2016/1093 (посилання 9), p.8.

¹¹ Al Jazeera, ‘UN suspends all Syria aid after convoy bombed’, 20 Sep. 2016.

¹² Cafarella, J. and Casagrande, G., ‘Syrian armed opposition forces in Aleppo’, Institute for the Study of War Backgrounder, 13 Feb. 2016.

¹³ United Nations (посилання 10), p.9.

¹⁴ ICRC (посилання 2), Art. 54: ‘Prevention of misuse of the emblem’.

Міжнародне гуманітарне право і бойові дії в міських умовах

Сучасні методи розвідки та визначення цілей в поєднанні з високоточною зброєю роблять збройні сили та збройні угруповання, що діють на відкритій місцевості, дуже вразливими. Це прискорило перехід до застосування невеликих, високомобільних підрозділів, а також змінило підхід до маскування. В останніх конфліктах воюючі сторони, які розуміють свою вразливість, “ховалися” серед цивільного населення або розташовувалися поряд з ним, що дуже часто було можливим у містах. Процес урбанізації змушує військові відомства готуватися до операцій в міських умовах, включно з операціями підтримки миру, поліцейськими операціями, рейдами і тривалими боями в населених пунктах¹⁵. Насильство з боку державних і недержавних суб’єктів дедалі частіше відбувається в населених районах.

Пошук балансу між демонстрацією можливості здійснювати контроль та уникненням контрпродуктивних провокативних чи незаконних дій становить проблему в міських умовах, коли сили противника важко відрізнити від цивільних і коли ті ж самі особи в різний час можуть бути або бойовиками, або мирними жителями¹⁶. В окремих випадках слабше збройне угруповання вдається до т.зв. “прикриття правом” з метою досягнення воєнної переваги¹⁷. Розташування слабшої у військовому плані сторони поряд з цивільним населенням ускладнює завдання для противника, який дотримується вимог міжнародного гуманітарного права – розрізнити цивільних і комбатантів.

Результатом часто є те, що називають “асиметричними бойовими діями в міських умовах, коли слабкі у військовому плані сторони уникають прямих зіткнень з більш сильним противником з використанням звичайних засобів і методів”¹⁸. У міських умовах “сили легко ввести, але важко вивести; більш простим і поширеним методом є засідки; більшість боїв ведуться піхотою; рельєф сприяє обороні; втрачається перевага в мобільності професійних військових”¹⁹.

Юридичні зобов’язання

Як ясно дає зрозуміти МКЧХ, оскільки міжнародне право у сфері ведення бойових дій регулює й обмежує методи та засоби війни, що використовуються сторонами збройного конфлікту, “їх важливим елементом є правила, що стосуються вибору зброї. У рамках міжнародного гуманітарного права

¹⁵ Vautravers, A., ‘Military operations in urban areas’, International Review of the Red Cross, vol.92, no.878 (June 2010); NATO Allied Command Transformation, Strategic Foresight Analysis: 2013 Report (NATO Strategic Analysis Branch: Norfolk, VA), p.43.

¹⁶ Gompert, D.C. et al., *Underbill: Scalable Capabilities for Military Operations Amid Populations*, (RAND Corporation: Santa Monica, CA, 2009).

¹⁷ Одне з визначень “прикриття правом” (*lawfare*) – це “використання права в умовах збройного конфлікту для досягнення тактичних і стратегічних цілей”. Див.: Scharf, M.P. and Andersen, E., ‘Is lawfare worth defining? Report of the Cleveland Experts Meeting, September 11 2010’, Case Western Reserve Journal of International Law, vol.43, no.1 (2010), p.23.

¹⁸ John-Hopkins, M., ‘Regulating the conduct of urban warfare: lessons from contemporary asymmetric armed conflicts’, International Review of the Red Cross, vol.92, no.878 (June 2010), p.470.

¹⁹ Ward, A., ‘Battleground metropolis: the future of urban warfare’, The National Interest, 24 Mar. 2015.

цей вибір не є безмежним”²⁰. Крім прямої заборони певних видів зброї, міжнародне гуманітарне право забороняє безпосередні напади на цивільних чи цивільні об’єкти, засуджує невибіркові й непропорційні удари та зобов’язує вживати всіх можливих запобіжних заходів під час ударів, незалежно від застосовуваної зброї.

Хоча припустимість цивільних жертв під час ударів по військових цілях є загально визнаною, але воюючі сторони повинні вживати реальних чи практично можливих запобіжних заходів заради уникнення невибіркових ударів. Невибірковими вважаються такі удари: (а) обстріл будь-якими методами чи засобами, під час якого кілька окремих і різних цілей, розташованих у місті, селищі, селі чи іншому районі, де зосереджені цивільне населення чи цивільні об’єкти, розглядаються як одна військова ціль; (б) удар, який може спричинити випадкову загибель чи поранення цивільних, шкоду цивільним об’єктам, або те й інше разом, що перевищує очікувані конкретні й прямі військові здобутки”²¹.

З точки зору міжнародного гуманітарного права, МКЧХ вважає незаконними “площові” обстріли міст, оскільки при цьому окремі й різні об’єкти розглядаються як одна військова ціль”²². Воюючі сторони повинні вживати заходів з відокремлення військових цілей від населених центрів, і якщо очікується, що удар спричинить “супутню шкоду цивільним”, що перевищує конкретні і прямі очікувані військові здобутки, від нього треба відмовитись або відкласти його.

Як зазначено вище, увага зосереджується на необхідності поваги до положень міжнародного гуманітарного права у сфері охорони здоров’я. Але в центрі уваги перебуває також потреба в забезпеченні захисту сфери освіти. Зокрема, у 2010р. освітні організації створили Всесвітню коаліцію із захисту освіти від нападів (*Global Coalition to Protect Education from Attack, GCPEA*). *GCPEA* розробила Декларацію безпечної школи (*Safe Schools Declaration*), яка видана наприкінці травня 2015р. і в якій сформульовано комплекс Керівних принципів із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройного конфлікту (*Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use during Armed Conflict*)²³. До кінця 2016р. цю Декларацію підписали 59 держав.

Вибухова зброя може вражати значні площі через великий радіус руйнувань від застосованого боєприпаса, неточність системи доставки та (або) застосування великої кількості боєприпасів по великій площі²⁴. До таких

²⁰ ICRC, ‘International law on the conduct of hostilities: overview’, Geneva, 29 Oct. 2010.

²¹ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of 8 June 1977, Art.51.

²² ICRC, ‘Rule 13: area bombardment’, Customary IHL Database.

²³ Global Coalition to Protect Education from Attack (GCPEA), <<http://protectingeducation.org/>>. Текст Декларації безпечної школи див. на сайті <http://www.protectingeducation.org/sites/default/files/documents/safe_schools_declaration-final.pdf>; “Керівні принципи із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройного конфлікту” див. на сайті <http://protectingeducation.org/sites/default/files/documents/guidelines_en.pdf>.

²⁴ Geneva International Centre for Humanitarian Demining (GICHD), Explosive Weapon Effects: Final Report (GICHD: Geneva, Feb. 2017).

категорій вибухової зброї належать великі бомби та ракети, системи ураження непрямою наводкою, наприклад, міномети, ракети та артилерія, ракетні системи залпового вогню, а також окремі види саморобних вибухових пристроїв. На думку МКЧХ, “терміни “густонаселені райони” та “населені райони” слід розуміти як синоніми “концентрації цивільних”, що тлумачиться в міжнародному гуманітарному праві як “місто, село чи інший район, де зосереджені цивільне населення чи цивільні об’єкти”²⁵.

Генеральний секретар ООН закликав усіх учасників конфліктів – національні збройні сили та сили безпеки, збройні угруповання – уникати застосування вибухової зброї з великою площею ураження в населених районах²⁶. Голова МКЧХ заявив, що “МКЧХ вважає неприпустимим застосування в населених районах зброї з великою площею ураження, навіть попри відсутність прямої юридичної заборони, але виходячи з можливості невідомих наслідків”²⁷. Існує також політична ініціатива стосовно розробки політичних зобов’язань з припинення застосування вибухової зброї в населених районах (підрозділ II).

Україна²⁸

Інформація про застосування останнім часом вибухової зброї з великою площею ураження в населених районах на сході України викликає серйозні питання про тлумачення та застосування норм міжнародного гуманітарного права тими, хто застосовує таку зброю²⁹.

З 1 січня 2011р. по 30 червня 2015р. організація Протидія збройному насильству (*Action on Armed Violence, AOAV*) зафіксувала у світі 539 залпових ударів по густонаселених об’єктах. У масиві даних *AOAV* про насильницькі інциденти з використанням вибухових речовин атаки в населених районах є найбільш руйнівними – на них припадає 10% інцидентів і 30% усіх загиблих і поранених цивільних. Хоч *AOAV* фіксувала застосування реактивної артилерії протягом останніх п’яти років у Лівії, Сомалі, Сирії та Ємені, але в Україні зафіксовано більше загиблих і поранених від цієї зброї, ніж будь-де у світі; 39% втрат від реактивної артилерії у світі зафіксовано в Україні. З 1 травня 2014р. по 30 квітня 2015р. *AOAV* зафіксувала на сході України 22 обстріли з реактивної артилерії, які спричинили загибелі та поранення; з 594 загиблих і поранених 312 (53%) – цивільні³⁰.

²⁵ ICRC, ‘Explosive weapons in populated areas’, Fact sheet, 14 June 2016, pp.1-2.

²⁶ OCHA, ‘Protecting civilians from the use of explosive weapons in populated areas’, Fact sheet, 11 Aug. 2016, p.2.

²⁷ ICRC, Speech by Peer Maurer, President of ICRC, at Ninth Senior Workshop on International Rules Governing Military Operations (SWIRMO), Algiers, Algeria, 14 Nov. 2015.

²⁸ Про конфлікт в Україні див. підрозділ II розділу 4 цього видання, а також розділ 3 в *Щорічнику СППІ 2015* та розділ 4 в *Щорічнику СППІ 2016*.

²⁹ ICRC (посилання 25). Див. також ресурси *International Network on Explosive Weapons* за адресою <<http://www.inew.org/>>.

³⁰ Overton, I., Craig, I. and Perkins, R., ‘Wide-area impact: investigating the wide-area effect of explosive weapons’, Action on Armed Violence, Feb. 2016, pp.19-20.

Ракетна система *БМ-21 Град* розроблена у 1960-х роках для знищення живої сили наступаючого противника в місцях зосередження або для розчищення шляху для наступу піхоти. *Град* призначений для використання у складі артилерійської батареї, що забезпечує високу щільність вогню та ураження великої площі. Точність *Граду* не достатня для стрільби по одиночній цілі – на дальності 20-км відхиленням ракети від точки прицілювання сягає 600 м³¹. Відомо, що як українські урядові сили, так і угруповання сепаратистів-заколотників використовували ракети *Град* у населених районах.

Системи реактивної артилерії, зокрема ракети *Град* за один удар вбивали більше цивільних, ніж будь-яка інша вибухова зброя, яку використовували під час конфлікту на сході України. В середньому від одного удару ракет *Град* у перший рік бойових дій на сході України (1 травня 2014р. - 30 квітня 2015р.) гинули або зазнавали поранень 14 цивільних. Середня величина загиблих від одного удару для всіх випадків застосування вибухової зброї на сході України за той період дорівнювала дев'яти особам³².

Одним із пріоритетів Збройних Сил України в отриманні військової іноземної допомоги є підвищення ефективності методів бойових дій у міських умовах³³. Це пояснюється тим, що на початковому етапі конфлікту на сході України недержавні загони “ополченців” разом з регулярними підрозділами Збройних Сил Росії намагалися взяти під контроль головні міста Донбасу: Донецьк, Луганськ, Маріуполь і Слов'янськ. Тому українські Збройні Сили зосереджували зусилля на запобіганні втрати контролю над ключовими містами та на поверненні тих, що опинилися під контролем противника.

³¹ Докладніше про систему *Град* див.: GICHD, ‘122 mm BM-21 multi barrel rocket launcher (MBRL)’.

³² Overton, Craig and Perkins (посилання 30), p.20.

³³ Ukraine Today, ‘British soldiers train Ukrainian troops in urban warfare techniques’, KyivPost, 18 Mar. 2016.

II. Режими гуманітарного контролю над озброєннями: головні події 2016р.

ЯН ДЕЙВІС, ВІНСЕНТ БУЛАНІН, МАРК БРОМЛІ, ЛІНА ГРІП,
МАЙКЕ ФЕРБРУХЕН

Багато режимів контролю над озброєннями та роззброєння мають чітку гуманітарну основу (підрозділ I)¹. Що стосується звичайних технологій, багато уваги останніми роками надається касетним боеприпасам і протипіхотним мінам, а також зусиллям з обмеження розповсюдження стрілецької зброї. Ці зусилля охоплюють кроки з удосконалення стандартів виробництва, продажу та застосування зброї, а також заборону цілого класу зброї. Конвенція 1981р. про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (Конвенція про “негуманну” зброю, *Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, CCW Convention*) об’єднує обидва підходи. Конвенція 1997р. про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ, *Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction*) та Конвенція 2008р. про касетні боеприпаси (ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*) забороняють цілі класи зброї. Програма дій ООН з питань стрілецької зброї і легких озброєнь (Програма дій, *United Nations Programme of Action on Small Arms and Light Weapons*), започаткована у 2001р., є основою протидії незаконній торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями (СЗЛО)².

У цьому підрозділі розглядаються переговори в рамках зазначених чотирьох режимів гуманітарного контролю над озброєннями у 2016р.³ Тут же розглядаються триваючі зусилля з розширення цих режимів, включно з обговореннями питань летальних автономних систем озброєнь (ЛАСО, *lethal autonomous weapon systems, LAWS*) – переважно в рамках ККБ, а також нові спроби старої Адміністрації Б.Обами регулювати міжнародні поставки та застосування ударних безпілотних літальних апаратів (БЛА, *unmanned aerial vehicles, UAVs*) та підвищити прозорість їх використання.

Одним з найбільших викликів для захисту цивільних у військовому конфлікті наразі є застосування вибухової зброї у населених районах (підрозділ I). Повідомлялося, що у 2016р. близько 42 тис. цивільних загинули або зазнали поранень від вибухової зброї. Апогеєм застосування цих бойових

¹ Див. також обговорення Конвенції про заборону ядерної зброї у розділі 12 цього видання.

² Договір про торгівлю зброєю 2014р. також має відповідні положення, але зосереджується переважно на питаннях контролю над торгівлею звичайною зброєю; події, пов’язані з Договором, розглядаються в розділі 15 цього видання.

³ У цьому розділі підрозділи про Програму дій з питань СЗЛО і пропозиції США з регулювання ударних БЛА підготував М.Бромлі; про СЗЛО – В.Буланін; про наземні міни в Україні – Л.Гріп; про ударні БЛА – Я.Дейвіс і М.Фербрухен; всі інші підрозділи – Я.Дейвіс.

засобів стали бомбардування м.Алеппо⁴. Зокрема, захисту цивільних і комбатантів під час збройного конфлікту присвячена Конвенція про “негуманну” зброю, але Оглядова конференція 2016р., яка мала оновити Конвенцію, не змогла ефективно розглянути питання, пов’язані з застосуванням вибухової зброї в населених районах, запальною зброєю і новими військовими технологіями. Це порушує питання про потрібність та ефективність Конвенції про “негуманну” зброю.

П’ята конференція з огляду Конвенції про “негуманну” зброю

Конвенція 1981р. про “негуманну” зброю і п’ять протоколів до неї забороняють або обмежують застосування окремих видів зброї, що, як вважається, завдають надмірних або невинуватих страждань комбатантам або масово вражають цивільних⁵. Це, так би мовити, рамковий договір, у рамках якого можна укласти окремі угоди у формі протоколів. У грудні 2016р. учасницями базової Конвенції та протоколів були 123 держави. Але не всі держави-учасниці ратифікували змінені та додаткові протоколи. Конвенція про “негуманну” зброю важлива також для подолання викликів, пов’язаних з розробкою та використанням нових озброєнь і систем, з урахуванням міжнародного гуманітарного права.

Конвенція про “негуманну” зброю спочатку мала три протоколи, які: забороняють використання зброї, що містить фрагменти, які неможливо виявити в тілі людині за допомогою рентгену (Протокол I); регулюють використання протипіхотних мін, мін-пасток та аналогічних пристроїв (Протокол II); обмежують застосування запальної зброї (Протокол III). Наступними роками держави додали два нові протоколи (Протокол IV 1996р., що забороняє використання та передачу засліплюючої лазерної зброї, і Протокол V 2003р. про вибухові залишки війни) та внесли зміни, які розширили і зміцнили Конвенцію, зокрема, у 2001р. поширили її на збройні конфлікти не-міжнародного характеру. Ці події довели, що за наявності політичної волі Конвенція про “негуманну” зброю може бути динамічним інструментом реагування на прогрес військових технологій і зміни в характері збройних конфліктів.

Конференції з огляду виконання Конвенції і протоколів до неї проводяться кожні п’ять років і розглядають, окрім іншого, можливість розробки нових протоколів. П’ята Оглядова конференція відбулася 12-16 грудня 2016р. в Женеві під головуванням постійної представниці Пакистану в ООН Посла Т.Джанджуе (*Tehmina Janjua*) після річного підготовчого процесу. Крім процедурних дебатів та огляду просування до універсалізації Конвенції про

⁴ Із січня 2016р. до кінця листопада 2016р. від вибухової зброї загинули та зазнали поранень 41 868 осіб . Див.: Action on Armed Violence, <<https://aoav.org.uk/>>. Про події в Алеппо див. підрозділ I розділу 3 цього видання.

⁵ Цей підрозділ ґрунтується на шести доповідях про виконання Конвенції про “негуманну” зброю на п’ятій Оглядовій конференції; див.: Reaching Critical Will, Women’s International League for Peace and Freedom, <<http://www.reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/ccw/>>.

“негуманну” зброю, обговорення на Конференції зосередилися на чотирьох тематичних питаннях: саморобні вибухові пристрої, запальна зброя, застосування вибухової зброї у населених районах і СЗЛО. Держави загалом поділилися з цих питань на ті, що пропонують нові заходи чи перегляд окремих протоколів з метою розв’язання проблем гуманітарної шкоди від її застосування, і ті, що не вважають за необхідне вжиття будь-яких заходів, оскільки чинного законодавства достатньо, і державам просто треба виконувати взяті зобов’язання⁶.

Саморобні вибухові пристрої

Попередні обговорення питань саморобних вибухових пристроїв у рамках зміненого Протоколу II стосувалися загроз їх використання терористами та недержавними діячами. Ці обговорення тривали на п’ятій Оглядовій конференції і завершилися ухваленням Декларації про саморобні вибухові пристрої, складеної групою експертів⁷. Серед іншого, в Декларації зазначено, що Високі договірні сторони зміненого Протоколу II вживатимуть усіх необхідних заходів з метою: “запобігання передачі прекурсорів і компонентів, які можна використати у виробництві саморобних вибухових пристроїв і вчинення терористичних актів чи актів невибіркової дії”; обміну інформацією про заходи зі зменшення загрози використання саморобних вибухових пристроїв і нападів з їх використанням; інформування і взаємодії з міжнародними організаціями та мережами; проведення просвітницьких кампаній з питань ризику використання саморобних вибухових пристроїв; надання фінансової і технічної підтримки для розбудови запобіжних спроможностей.

Водночас Декларація не розглядає використання саморобних вибухових пристроїв державами чи їх застосування не для “терористичних актів”. Тому в ній не згадується, зокрема, про застосування сирійським Урядом у 2016р. “бочкових” бомб – “кустарно” виготовлених некерованих бомб, які іноді називають авіаційними саморобними вибуховими пристроями – у населених районах (хоча це підпадає під дію міжнародного гуманітарного права)⁸.

Запальна зброя

Протокол III Конвенції про “негуманну” зброю забороняє використання окремих видів запальної зброї, але це обмеження не усунули шкоду цивільним у Сирії та в інших місцях. У Протоколі є дві серйозні “лазівки”: слабке регулювання запальної зброї наземного базування, порівняно зі зброєю повітряного базування, і брак уваги до багатоцільових боєприпасів, зокрема споряджених

⁶ Див., наприклад: Acheson, R., ‘Editorial: existing law is not sufficient’, CCWReport, vol.4, no.4 (15 Dec. 2016), pp.1-2.

⁷ ‘Declaration on improvised explosive devices’, Annex V of the Final Document CCW/AP.II/CONF.18/6.

⁸ Amnesty International, ‘Syria: terrifying eyewitness video of life under siege and barrel bombs must spur humanitarian lifeline’, Press release, 19 Apr. 2016.

білим фосфором⁹. Сирійський Уряд з 2012р. використовує в Сирії запальну зброю як повітряного, так і наземного базування, і її застосування у 2016р., схоже, зросло, особливо в Алеппо у травні та червні¹⁰. На відео, розміщеному *Russia Today* 18 червня 2016р., видно російські бойові літаки *Су-34*, споряджені касетами запальних бомб *РБК-500 ЗАБ-2,5СМ*, на російській авіабазі в Сирії¹¹. Однак Уряд Росії заперечив заяви про застосування Росією запальної зброї у Сирії¹².

З 2010р. кілька держав разом з МКЧХ, Генеральним секретарем ООН і НУО засудили останні удари з використанням запальної зброї та закликали переглянути й посилити Протокол III – вперше після його ухвалення понад 35 років тому¹³. Водночас, на п'ятій Оглядовій конференції між державами спостерігалися розбіжності стосовно підходу до розв'язання проблеми. На загальних дебатах як мінімум 20 держав разом з НУО засвідчили підтримку перегляду Протоколу в напрямі посилення його положень. Проте, кілька держав, у т.ч. Канада, Росія, США і Франція, стверджували, що найкращий шлях мінімізувати шкоду від запальної зброї – це універсалізація Конвенції про “негуманну” зброю і виконання Протоколу III, а не запровадження нових обмежень¹⁴. Через ці розбіжності Підсумкова декларація Головного комітету I обмежилася появою формулювань, що засуджують застосування запальної зброї, і внесенням обговорення Протоколу III до порядку денного зустрічі держав-учасниць у листопаді 2017р. Хоча зміст цих обговорень не деталізовано, держави-учасниці вперше з 1980р. виділили час для глибшого обговорення цієї теми¹⁵.

Вибухова зброя у населених районах

Коли вибухову зброю застосовують у населених районах, понад 90% жертв зазвичай складають цивільні (багато з них – жінки та діти), руйнуються важливі об'єкти інфраструктури, і така зброя є важливим чинником переміщення людей¹⁶. Конфлікти в Іраку, Сирії, Україні, Ємені та інших місцях надали

⁹ Human Rights Watch and International Human Rights Clinic (IHRC), Human Rights Program and Harvard Law School, ‘Time to act against incendiary weapons: memorandum to delegates at the Fifth Review Conference of the Convention on Conventional Weapons’, Dec. 2016.

¹⁰ Human Rights Watch and IHRC (посилання 9), pp.6-12.

¹¹ Ensor, J., ‘Russians “caught out” using incendiary weapons in Syria by own channel Russia Today’, *The Telegraph*, 22 June 2016.

¹² Statement of Russia, CCW Fifth Review Conference Preparatory Committee, 31 Aug. 2016, cited by Human Rights Watch and IHRC (посилання 9), p.7.

¹³ Докладніше про нещодавнє застосування запальної зброї, позиції держав і рекомендації до Конвенції про “негуманну” зброю див.: Human Rights Watch and IHRC (посилання 9).

¹⁴ Crupi, J. and Khalfaoui, A., ‘Incendiary weapons: progress but not panacea’, CCW Report, vol.4, no.5, 16 Dec. 2016, p.2. Заяви держав-учасниць див.: United Nations Office at Geneva, ‘Fifth Review Conference’; Reaching Critical Will, ‘Statements from the Fifth CCW Review Conference’.

¹⁵ Final Document of the Fifth Review Conference, Advance Version CCW/CONF.V/10, 23 Dec. 2016.

¹⁶ ICRC, ‘Explosive weapons in populated areas’, Fact sheet, 14 June 2016; the International Network on Explosive Weapons (INEW) website, <<http://www.inew.org/>>; ‘Women and explosive weapons’, Women’s International League for Peace and Freedom, 2014.

чіткі підтвердження цієї незмінної схеми руйнувань і в 2015р. спонукали Генерального секретаря ООН та голову МКЧХ закликати держави припинити застосування важкої вибухової зброї у населених районах¹⁷.

Оскільки нинішні правила міжнародного гуманітарного права самі по собі не визначають чіткої межі застосування вибухової зброї у населених районах, деякі держави та НУО бачать потребу у спеціальному договірному обмеженні, що визначило б чіткі та універсальні орієнтири застосування міжнародного гуманітарного права до використання вибухової зброї у населених районах. Обговорення з метою вироблення політичного інструменту для вирішення цієї гуманітарної проблеми очолює Австрія, яка разом з Управлінням ООН з координації гуманітарних справ (*UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, OCHA*) приймала у вересні 2015р. нараду з цього питання¹⁸. Це питання також було одним з головних на Всесвітньому гуманітарному саміті (*World Humanitarian Summit*) у травні 2016р.¹⁹ Нарешті, на зустрічі в жовтні 2016р. у Нью-Йорку під головуванням Австрії за участі інших держав розглянуті варіанти покращення захисту цивільних від такої шкоди, а також визначений та обговорений можливий зміст політичної декларації²⁰.

Наразі деякі держави бажають включити застосування вибухової зброї у населених районах до Конвенції про “негуманну” зброю, і деякі держави-учасниці порушували це питання на п’ятій Оглядовій конференції під час загальних дебатів, а також на Головному комітеті I. Німеччина запропонувала доручити групі експертів обговорити наслідки застосування вибухової зброї в густонаселених районах з метою кращого виконання міжнародного гуманітарного права шляхом мінімізації гуманітарної шкоди. Інші держави запропонували зміни до німецького тексту²¹. Після гарячих дебатів про актуальність обговорення цього питання та вилучення словосполучень “вибухова зброя” і “населені райони” з мандата обговорення Конференція погодилася, що у 2017р. у рамках Конвенції про “негуманну” зброю будуть розглянуті “виклики застосування звичайної зброї у військових конфліктах і її вплив на цивільних, особливо в місцях їх концентрації”²².

¹⁷ ICRC, ‘World at a turning point: heads of UN and Red Cross issue joint warning’, News release, 30 Oct. 2015.

¹⁸ OCHA, ‘There is not an hour that we do not think of that day and what we lost’, News release, 22 Sep. 2015.

¹⁹ ‘Commitments to Action’, World Humanitarian Summit, Istanbul, 23-24 May 2016.

²⁰ International Network on Explosive Weapons (INEW), ‘States meeting to discuss political declaration addressing civilian harm caused by explosive weapons’, News release, 4 Oct. 2016; Statement by Австрія at the 2016 United Nations General Assembly First Committee Debate on Conventional Weapons, New York, 20 Oct. 2016. Обговорення головних положень, які могла б містити така декларація, див.: ‘A declaration to prevent harm from the use of explosive weapons in populated areas’, INEW Briefing Paper, Sep. 2016.

²¹ Reaching Critical Will, CCW Report, vol.4, no.2 (13 Dec. 2016); Reaching Critical Will, CCW Report, vol.4, no.3 (14 Dec. 2016). Заяви держав-учасниць див. на веб-сайтах Штаб-квартири ООН у Женеві та *Reaching Critical Will* (посилання 14).

²² Final Document of the Fifth Review Conference (посилання 15), Decision 5.

Летальні автономні системи озброєнь

Конвенція про “негуманну” зброю з 2014р. перебуває в центрі міжнародного обговорення ризиків від летальних автономних систем озброєнь (ЛАСО)²³. ЛАСО досі не мають загальноприйнятого визначення, але їх часто визначають як озброєння, що може обирати та атакувати цілі, в т.ч. людей, без прямої участі людини-оператора. Хоча деякі системи, що наразі використовуються, вже можуть обирати та атакувати цілі автономно після їх активації (включно з окремими видами ракет і протиракет, системами активного захисту транспортних засобів, протипіхотними охоронними системами, керованими ракетами та патрульними БЛА), вони поки що вилучені з обговорень у рамках Конвенції про “негуманну” зброю з метою зосередження уваги на більш футуристичних, наразі відсутніх видах зброї, яка матиме здатність до самонацілювання²⁴.

На початку 2016р. питання ЛАСО обговорювалися, як і в 2014-2015рр., у рамках неформальних експертних зустрічей. Така зустріч відбулася 11-15 квітня 2016р. в Женеві й мала суто дослідницький мандат: обговорити ЛАСО у контексті Конвенції про “негуманну” зброю²⁵. Єдиною помітною відмінністю від попередніх зустрічей було те, що держави-учасниці змогли консенсусом узгодити тези до п'ятої Оглядової конференції у грудні 2016р. Програма роботи неформальної експертної зустрічі 2016р. містила шість пунктів: (а) загальні дебати; (б) технічна сесія, присвячена характеристикам і розвитку автономності; (в) сесія з розгляду можливих робочих визначень ЛАСО; (г) сесія, присвячена дотриманню міжнародного гуманітарного права, що розглянула як запобіжні заходи, шляхом обговорення імплементації результатів юридичних експертиз нових озброєнь, засобів і методів ведення війни, як того вимагає Стаття 36 Додаткового протоколу I 1977р. до Женевських конвенцій 1949р., так і відповідальність та підзвітність у випадку порушення міжнародного гуманітарного права; (д) сесія з питань застосування норм із захисту прав людини та етичних проблем, спричинених використанням ЛАСО; (е) сесія, присвячена питанням безпеки (зокрема ризику, що походить від ЛАСО для регіональної та світової стабільності), доступності та використанню ЛАСО недержавними суб'єктами.

Як і в 2014-2015рр., загальні дебати і всі експертні сесії виявили розбіжності серед делегацій та експертів із зазначених тем²⁶. Однак головуєчий,

²³ Ентоні Я., Холланд К. “Регламентація автономної зброї”. – *Щорічник СППІ 2014*, підрозділ II розділу 9.

²⁴ Marsh, N., ‘Defining the scope of autonomy: Issues for the Campaign to Stop Killer Robots’, Oslo Peace Research Institute (PRIO), Policy Brief no.2, 2014; Horowitz, M.C., ‘Ban killer robots? How about defining them first?’, Bulletin of the Atomic Scientists (24 June 2016); United Nations Institute for Disarmament Research (UNIDIR), Framing the Discussions on the Weaponization of Increasingly Autonomous Technologies (UNIDIR: Geneva, 2014).

²⁵ Докладніше про обговорення 2014-2015рр. див.: Boulanin, V., ‘Mapping the debate on LAWS at the CCW: taking stock and moving forward’, EU Non-Proliferation Paper no.49 (SIPRI: Stockholm, 2016).

²⁶ Буланін В., Гріп Л. “Гуманітарний контроль над озброєннями”. – *Щорічник СППІ*, підрозділ I розділу 13. Порівняльний аналіз заяв держав на неформальній зустрічі експертів 2016р. див.: Wareham, M., ‘Report on activities: Convention on Certain Conventional Weapons third informal meeting of experts’, Campaign to Stop Killer Robots, 2016.

Посол Біонтіно (*Biontino*) у прикінцевій доповіді зазначив певні точки зближення, в т.ч.: (а) загальне розуміння того, що повністю автономної системи зброї ще немає, і поширена думка, що для початку та продовження обговорення потрібне практичне чи концептуальне розуміння характеристик ЛАСО; (б) загальний консенсус у тому, що норми міжнародного гуманітарного права повністю стосуються ЛАСО, як і всіх інших систем озброєнь, і що держави нестимуть правову і політичну відповідальність за застосування будь-якої системи згідно з чинним міжнародним правом, особливо міжнародним гуманітарним правом, і запровадять підзвітність з цього питання; (в) поява спільного розуміння, що передача машині функції ухвалення рішення про життя і смерть людини була б морально неприйнятною і що для продовження розгляду ЛАСО Високими договірними сторонами критично важливими є обговорення поглядів стосовно повноцінної участі людини в застосуванні смертоносної сили та питання делегування її застосування машині²⁷.

Хоча учасники неформальної експертної зустрічі рекомендували п'ятій Оглядовій конференції “ухвалити рішення про створення Групи урядових експертів згідно з усталеною практикою” (тобто групу з широкими повноваженнями за участі всіх учасників Конвенції про “негуманну зброю”, а також представників громадянського суспільства), але неформальне обговорення цієї рекомендації було суперечливим²⁸. Знадобилося кілька довгих раундів неформальних переговорів держав-учасниць, аби, по-перше, домовитися, чи є Група урядових експертів прийнятним форматом для подальшого обговорення цієї теми (Китай і Росія висловили найбільші сумніви з цього питання), а по-друге – яким питанням має бути присвячена програма її роботи²⁹. Зрештою був досягнутий консенсус стосовно рекомендації зосередити зусилля Групи урядових експертів визначенню характеристик ЛАСО та розробці робочого визначення ЛАСО, а також застосуванню чинних принципів і правил міжнародного права, зокрема міжнародного гуманітарного права. Рекомендації також охоплювали великий перелік тем для подальшого розгляду Групою урядових експертів, а саме: дотримання, за необхідності, міжнародного правозахисного права; правова й політична відповідальність і підзвітність; етичні та моральні питання; вплив на регіональну, глобальну безпеку і стабільність; вплив на поріг збройних конфліктів; ризик гонки озброєнь; ризики розповсюдження, в т.ч. серед і з боку недержавних суб'єктів; пов'язані ризики кібероперацій³⁰.

На п'ятій Оглядовій конференції обговорення зосередилося на створенні Групи урядових експертів. За примітним винятком Росії, яка наполягала, що перехід до формату Групи урядових експертів є передчасним, держави-учасниці одностайно вітали рекомендації неформальної експертної зустрічі,

²⁷ Biontino, M., Chairperson of the informal meeting of experts, ‘Report of the 2016 informal meeting of experts on lethal autonomous weapons systems (LAWS)’, CCW/Conf.v/2, 10 June 2016.

²⁸ Biontino, M., ‘Recommendations to the 2016 Review Conference’, p.1.

²⁹ Спостереження автора на зустрічі.

³⁰ Biontino (посилання 28), p.2.

в т.ч. формулювання про мету та обсяг програми роботи. Домовлено, що Група урядових експертів збереться на 10 днів у 2017р.

Крім рішення створити Групу урядових експертів, інших вартих уваги подій було мало. Аргентина, Венесуела, Гватемала, Панама та Перу приєдналися до 14 держав, що підтримали превентивну заборону ЛАСО³¹. Національну позицію з питань ЛАСО вперше оприлюднив Китай. У меморандумі, підготовленому для Конференції, Китай заявив, що він відзначає суттєву невизначеність у здатності міжнародного права впоратись із викликами ЛАСО, і висловив підтримку створенню юридично зобов'язуючого інструмента з питань застосування ЛАСО, аналогічно Протоколу про застосування лазерної зброї³². Китай – перший постійний член РБ ООН, який заявив про потребу нових міжнародних правових норм з питань повністю автономної зброї³³.

Конвенція про касетні боєприпаси

Конвенція 2008р. про касетні боєприпаси (ККБ) – це міжнародний договір за участі понад 100 держав, серед яких – колишні великі виробники, користувачі та жертви цієї зброї. ККБ спрямована на усунення гуманітарних наслідків і запобігання неприйнятній шкоді для цивільних від касетних боєприпасів. Нею запроваджена безумовна заборона цієї зброї і створені умови для відповідних дій³⁴. Крім того, Конвенція вимагає знищення впродовж восьми років її запасів, розчищення впродовж 10 років територій, забруднених залишками касетних боєприпасів, і надання допомоги жертвам цієї зброї. У 2016р. до ККБ приєдналися Куба та Палау. Станом на кінець грудня 2016р., її учасниками були 100 держав, підписантами – 19.

У грудні 2015р. ухвалена перша в історії Резолюція ГА ООН стосовно виконання ККБ (139 голосів “за”, два – “проти” (Росія і Зімбабве) і 40 – утрималися від голосування³⁵. 32 держави, які не підписали ККБ, голосували за Резолюцію, демонструючи свою підтримку її гуманітарних цілей.

Більшість держав, які ще не приєдналися до Конвенції, фактично дотримуються заборони використання та виробництва цієї зброї. Але попри міжнародний осуд, касетні боєприпаси у 2016р. продовжували використовуватися у двох країнах: Сирії та Ємені. За даними доповіді *Cluster Munition Monitor 2016*, з квітня 2015р. до березня 2016р. коаліція держав на чолі з Саудівською Аравією принаймні 19 разів використовувала касетні боєприпаси в Ємені, а удари з використанням касетних боєприпасів у Сирії почастішали після започаткування Росією спільних із Сирією військових операцій

³¹ Інші 14 держав: Алжир, Болівія Коста-Ріка, Куба, Еквадор, Єгипет, Гана, Ватикан, Мексика, Нікарагуа, Пакистан, Палестина та Зімбабве.

³² Government of China, ‘The position [sic] paper submitted by the Chinese delegation to the CCW 5th Review Conference’.

³³ Campaign to Stop Killer Robots, ‘Moving forward in 2016’, 30 Dec. 2016.

³⁴ Загальний огляд ККБ див.: *Щорічник СППІ 2015*, додаток А.

³⁵ United Nations, General Assembly Resolution 70/54, ‘Implementation of the Convention on Cluster Munitions’, 7 Dec. 2015.

наприкінці вересня 2015р.³⁶ З липня 2012р. до липня 2016р. в Сирії було задокументовано не менше 360 ударів з використанням касетних боеприпасів. Жодна зі згаданих держав не підписала ККБ. Крім того, повідомлялося про використання касетних боеприпасів у Нагірному Карабаху у квітні 2016р. (і Азербайджан, і Вірменія заперечують наявність у них касетних боеприпасів, водночас звинувачуючи одне одного в їх використанні) і в Сомалі в січні 2016р. (хоча Кенія, яка підписала ККБ, заперечує використання касетних боеприпасів *BL-755* для ударів по угрупованню Аш-Шабаб)³⁷.

Через те, що від касетних боеприпасів у Ємені потерпали й цивільні особи, США у травні 2016р. призупинили поставки цієї зброї Саудівській Аравії. *Textron* – останній американський виробник касетних боеприпасів (боеприпас *CBU-105* із сенсорним детонатором, *Sensor Fuzed Weapon, SFW*), що можуть підпадати під визначення касетних боеприпасів у ККБ – у серпні 2016р. оголосив про припинення виробництва³⁸. *CBU-105* раніше постачалися Саудівській Аравії і застосовувалися в Ємені³⁹.

У рамках ККБ 29 держав-учасниць завершили ліквідацію майже 1,4 млн. касетних боеприпасів зі 172 млн. суббоеприпасів. Це означає знищення 93% усіх заявлених запасів касетних боеприпасів і 97% – суббоеприпасів. Упродовж 2015р. дев'ять держав-учасниць знищили 79 тис. касетних боеприпасів і 8,7 млн. суббоеприпасів. Італія, Мозамбик, Німеччина, Швеція і Японія завершили ліквідацію запасів у 2015р., а Франція наслідувала їх приклад у червні 2016р.⁴⁰

Конфлікт і небезпека ускладнюють розчищення території від касетних боеприпасів у ряді країн, але у 2015р. було розчищено як мінімум 70 км² забрудненої території і знищено 120 тис. суббоеприпасів. Щонайменше 24 держави і три території залишаються забрудненими касетними боеприпасами; забруднення ще п'яти держав залишається під питанням. Вважається, що лише три держави (Боснія і Герцеговина, Мозамбик і Хорватія) рухаються до виконання наданого їм на розчищення 10-річного терміну⁴¹.

5-7 вересня 2016р. у Женеві під головуванням Нідерландів відбулася шоста зустріч держав-учасниць ККБ. Це була перша офіційна зустріч ККБ після ухвалення в Дубровнику у 2015р. Плану дій – п'ятирічного плану, що слугує

³⁶ Доповідь *Cluster Munition Monitor* 2016 охоплює період з II половини 2015р. до I половини 2016р., в окремих випадках, за наявності даних, пізніше. Див.: International Campaign to Ban Landmines – Cluster Munition Coalition (ICBL-CMC), *Cluster Munition Monitor 2016* (ICBL-CMC: Geneva, Aug. 2016), pp.19-29; Human Rights Watch, 'Russia/Syria: daily cluster munition attacks', 8 Feb. 2016.

³⁷ ICBL-CMC (посилання 36), pp.29-31.

³⁸ Hudson, J., 'Last remaining US maker of cluster bombs stops production', *Foreign Policy*, 31 Aug. 2016.

³⁹ Human Rights Watch, 'Yemen: cluster munitions wounding civilians', 14 Feb. 2016.

⁴⁰ ICBL-CMC (посилання 36), pp.40-44.

⁴¹ Держави та території, забруднені касетними боеприпасами: Афганістан, Боснія і Герцеговина, Камбоджа, Чад, Чілі, Хорватія, Демократична Республіка Конго, Фолклендські/Мальвінські Острови, Німеччина, Іран, Ірак, Косово, Лаос, Ліван, Лівія, Чорногорія, Мозамбик, Нагірний Карабах, Сербія, Сомалі, Південний Судан, Судан, Сирія, Україна, В'єтнам, Західна Сахара і Ємен. Держави, де стан забруднення не з'ясований: Ангола, Азербайджан, Колумбія, Грузія, Таджикистан. Див.: ICBL-CMC (посилання 36), pp.69-81.

дорожньою картою з виконання Конвенції для всіх держав⁴². На вересневій зустрічі ухвалили політичну декларацію (як додаток до прикінцевого звіту), що зобов'язує всі держави-учасниці за можливості якнайшвидше повністю виконати всі ще невиконані індивідуальні та колективні зобов'язання з метою завершення їх виконання до 2030р.⁴³

Конвенція про протипіхотні міни

Конвенція 1997р. про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ) забороняє, зокрема, застосування, розробку, виробництво та передачу ППМ. У 2016р. жодна держава не приєдналася до Конвенції, яка наприкінці року налічувала 162 держави-учасниці; лише 35 держав залишалися поза договором⁴⁴. У 2014р. учасники договору визначили спільну мету – до 2025р. завершити розчищення територій від наземних мін.

Нові випадки застосування ППМ державами наразі трапляються дуже рідко; у 2016р. їх застосування фіксувалося лише у М'янмі, Північній Кореї і Сирії (всі ці держави залишаються за межами договору). Але проблемою залишається застосування ППМ, включно із використанням саморобних мін-пасток недержавними збройними угрупованнями під час конфліктів. Такі саморобні міни з жовтня 2015р. по жовтень 2016р. використовувалися недержавними збройними угрупованнями як мінімум в 10 країнах: Афганістані, Ємені, Іраку, Колумбії, Лівії, М'янмі, Нігерії, Пакистані, Сирії, Україні (див. нижче)⁴⁵.

За даними доповіді *Landmine Monitor 2016*, втрати від ППМ у світі сягнули 10-річного максимуму, а фінансування розмінування – 10-річного мінімуму⁴⁶. Збройні конфлікти в Афганістані, Ємені, Іраку, Лівії, Сирії та Україні спричинили у 2015р. різкий стрибок числа загиблих і поранених від мін та інших вибухових залишків війни. За 2015р. (останній рік, за який є дані) *Landmine Monitor* зафіксував 6 461 жертв мін і вибухових залишків війни, що на 75% вище за число жертв, зафіксоване у 2014р. і є найбільшим з 2006р. (6 573 жертв)⁴⁷.

Натомість міжнародна підтримка розмінуванню у 2015р. зменшилася майже на \$77 млн., порівняно з 2014р.: 35 донорів надали \$340,1 млн. 41 державі та трьом територіям. Уперше з 2005р. міжнародна підтримка впала нижче \$400 млн.⁴⁸ Але судити про те, чи змінилася тенденція зниження підтримки

⁴² Дубровницький план дій ухвалили на першій Конференції з огляду ККБ в Дубровнику, Хорватія, 11 вересня 2015р. Текст плану див. <<http://www.clusterconvention.org/wp-content/uploads/2016/04/The-Dubrovnik-Action-Plan.pdf>>.

⁴³ Convention on Cluster Munitions, 'Annex I: political declaration', Final Report, CCM/MSP/2016/9, 30 Sep. 2016.

⁴⁴ Загальний огляд Конвенції про ППМ див.: *Щорічник СППІ 2015*, додаток А.

⁴⁵ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (ICBL-CMC), *Landmine Monitor 2016* (ICBL-CMC: Geneva, Nov. 2016), pp.1, 8-17.

⁴⁶ ICBL-CMC (посилання 45), р.1.

⁴⁷ ICBL-CMC (посилання 45), pp.2, 43-52.

⁴⁸ ICBL-CMC (посилання 45), pp.2, 71-81.

у 2016р., зарано – в березні донори провели в Женеві велику міжнародну конференцію для збору коштів, де зобов'язалися виділити ресурси на підтримку заходів з розмінування⁴⁹. Ще дві конференції зі збору коштів відбулися у 2016р. на підтримку ініціатив розмінування в Колумбії та Іраку⁵⁰.

Щорічні зустрічі держав-учасниць Конвенції відбуваються в різних частинах світу. 15-а зустріч держав-учасниць Конвенції про ППМ відбулася в Сантьяго (Чілі), 28 листопада - 1 грудня 2016р. (скорочена на один день через недостатнє фінансування)⁵¹. Там обговорили перебіг і плани виконання Плану дій Мапуту (*Maputo Action Plan*) 2014р. (ухваленого на третій Оглядовій конференції), а також погодили відтермінування розмінування в Екваторі, Нігері та Перу. На зустрічі також висловили стурбованість тим, що Україна не виконала Статтю 5, пропустивши свій термін розмінування 1 червня 2016р. (див. нижче), і закликали її якнайшвидше звернутися по подовженню цього терміну. На зустрічі також домовилися створити неформальну робочу групу з універсалізації Конвенції⁵².

Польща оголосила про завершення ліквідації запасів ППМ, збільшивши загальну кількість держав, що вже не мають їх запасів, до 158⁵³. Однак, станом на жовтень 2016р., 64 держави та території залишалися забрудненими ППМ, а в деяких – забруднення навіть збільшилося через використання нових ППМ, включно з саморобними ППМ⁵⁴.

Аналіз прикладу України

Україна як держава-учасниця Конвенції про ППМ згідно зі Статтями 4 і 5 була зобов'язана ліквідувати запаси ППМ упродовж чотирьох років після набуття Конвенцією чинності (тобто до 1 червня 2010р.), а також вжити всіх заходів для виявлення та розмінування мінних полів на території під її юрисдикцією чи контролем якомога швидше, але не пізніше 10 років після приєднання (тобто до 1 червня 2016р.). Непідконтрольні державі території мають бути розміновані, як тільки буде відновлений контроль над ними. Держави-учасниці, які вважають себе нездатними виконати зобов'язання з розмінування до визначеного терміну, можуть звернутися по подовженню терміну до 10 років. Пропустивши термін розмінування та не подавши прохання про

⁴⁹ International Pledging Conference for the Implementation of the Anti-Personnel Mine Ban Convention, 'Summary', Geneva, 2 Mar. 2016.

⁵⁰ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munitions Coalition (ICBL-CMC), 'Extraordinary pledges to support mine action in 2016', Fact sheet, Nov. 2016.

⁵¹ Дефіцит коштів, отриманих від держав-учасниць на планові витрати 2016р., перевищив \$80 тис. Див.: United Nations, Secretariat, 'Status of contributions of BWC, CCW, CCM, OTW as at 31 December 2016', 31 Dec. 2016.

⁵² Fifteenth Meeting of the States Parties to the Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction, Santiago, Chile, 28 Nov.-1 Dec. 2016, APLC/MSP.15/2016/10, 9 Dec. 2016.

⁵³ APM Convention, 'Poland formally declares it has destroyed its anti-personnel mines stockpile, Europe closer to eliminating landmines', Press release, 29 Nov. 2016; APM Convention, 'Landmine Treaty meeting concludes with advances in stockpile destruction, 158 countries no longer hold anti-personnel stockpiles', Press release, 5 Dec. 2016.

⁵⁴ ICBL-CMC (посилання 45), pp.3, 29-42.

його подовження, Україна наразі порушує Статтю 5 Конвенції. Але враховуючи, що більшість, якщо не всі випадки мінувань, імовірно, є новими – до 2014р. Україна, згідно зі Статтею 5, не повідомляла про мінування, – то термін, можливо, буде подовжений, якщо Україна спрямує запит. Масштаб мінувань в Україні не відомий, але про нові мінування повідомлялося з 2014р. За оцінкою українського Уряду, в червні 2015р. 8% території Східної України було чи могло бути забруднено ППМ, саморобними вибуховими пристроями та вибуховими залишками нинішнього конфлікту⁵⁵.

З початку конфлікту на сході України у 2014р. ППМ застосовувалися в обмеженій кількості та на обмежених територіях, у т.ч. й такі, що можуть приводитися в дію жертвою і тому заборонені⁵⁶. Деякі ЗМІ в Росії та Україні повідомляли, що ППМ і багатофункціональні боеприпаси із само звідними детонаторами та розтяжками використовували недержавні збройні угруповання самопроголошених т.зв. Д/ЛНР⁵⁷. Повідомлялося також про використання самозвідних мін-пасток, але не зрозуміло ким само⁵⁸.

ППМ різних типів вилучали у сепаратистських збройних угруповань і міні саме таких типів, за повідомленнями, встановлені поблизу Донецька у варіантах з підривом по команді або жертвою, останні – з витяжним детонатором і розтяжкою. Україна також заявляла, що її ППМ типів МОН і ОЗМ можуть підриватися по команді й тому не підпадають під визначення ППМ згідно зі Статтею 2 (1) Конвенції⁵⁹. Але в Україні було помічено кілька стрибаючих ППМ ОЗМ-72 з розтяжкою. Використання розтяжки чи будь-якого іншого механізму самозведення вибухового пристрою заборонене Конвенцією про ППМ⁶⁰.

Уряд України заявляв, що він не використовував і не встановлював ППМ під час конфлікту, але повідомляв про нові мінні поля⁶¹. Він також заявляв, що ППМ, що зберігаються під його контролем, не передаються у війська і залишаються під суворим наглядом. Україна повідомляла, що певна кількість мін зберігалась у Криму, але наразі український Уряд їх не контролює⁶².

Загальне число жертв від мін і вибухових залишків війни в Україні у 2014-2015рр. невідоме, але за даними *Landmine and Cluster Munition Monitor*, від ППМ в Україні у 2014р. загинули не менше 46 осіб і 102 отримали поранення⁶³. У 2015р. число жертв наземних мін в Україні зросло до 589,

⁵⁵ International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munitions Coalition (ICBL-CMC), *Landmine Monitor 2015* (ICBL-CMC: Geneva, Nov. 2015), pp.18-19.

⁵⁶ Human Rights Watch, 'Landmines in Ukraine: technical briefing note', Apr. 2015.

⁵⁷ Ferguson, J. and Jenzen-Jones, N. R., *Raising Red Flags: An Examination of Arms and Munitions in the Ongoing Conflict in Ukraine*, ARES Research Report no.3 (Nov. 2014), pp.61-62.

⁵⁸ Ferguson and Jenzen-Jones (посилання 57), p.61.

⁵⁹ Ferguson and Jenzen-Jones (посилання 57), pp.61-62.

⁶⁰ ICBL-CMC (посилання 55), pp.6-7.

⁶¹ Submission of Ukraine, Third Review Conference of the APM Convention, Maputo, Mozambique, 18 June 2014; Statement of Ukraine, Intersessional Meeting of the Committee on Cooperative Compliance, Geneva, 26 June 2015 (in Ukrainian).

⁶² Ferguson and Jenzen-Jones (посилання 57), pp.61-62.

⁶³ *Landmine and Cluster Munition Monitor*, 'Ukraine: casualties and victim assistance', updated 2 Feb. 2016.

316 з яких були цивільними. Ця величина, ймовірно, враховує разом з жертвами від ППМ, також жертви від саморобних вибухових пристроїв і протитранспортних мін (ПТМ)⁶⁴.

Україна порушує Статтю 4 Конвенції про ППМ, оскільки вона не завершила ліквідацію своїх запасів до 1 червня 2010р. Україні залишається знищити загалом 5,4 млн. ППМ із загальних задекларованих запасів у 7 млн.⁶⁵ Міністерство оборони України, Агентство НАТО з підтримки та закупівель (*Support and Procurement Agency*) і Павлоградський хімічний завод домовилися знищити у 2015-2016рр. загалом 642 960 ППМ типу ПФМ-1. На 1 травня 2016р., знищено близько 233 496 од.⁶⁶

Програма дій ООН щодо стрілецької зброї та легких озброєнь

У 1990-х роках розроблено ряд юридично зобов'язуючих і добровільних механізмів заради кращого контролю над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями (СЗЛО)⁶⁷. Двома найважливішими елементами цієї системи є Програма дій ООН із запобігання, боротьби та викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю та легкими озброєннями в усіх її аспектах (*UN Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, POA*), схвалена у 2001р., та Міжнародний інструмент, що дозволяє державам надійно і своєчасно ідентифікувати та відстежувати незаконні СЗЛО (*International Instrument to Enable States to Identify and Trace, in a Timely and Reliable Manner, Illicit Small Arms and Light Weapons*) – Міжнародний інструмент відстеження (*International Tracing Instrument, ITI*), схвалений у 2005р.⁶⁸ Вони є політично зобов'язуючими документами, схваленими консенсусом під егідою Першого комітету ГА ООН. До інших елементів належать велика кількість регіональних і субрегіональних інструментів контролю над СЗЛО, створених насамперед у Європі, в регіоні Латинської Америки та Карибського басейну та в Субекваторіальній Африці⁶⁹. Хоча більшість з цих інструментів не передбачають ефективних заходів перевірки, вони разом усе ж

⁶⁴ ICBL-СМС (посилання 55), рр.45, 48. За даними проекту СІПРІ з питань ПТМ, Україна мала найбільше число жертв від ПТМ у 2015р. – 25 зафіксованих інцидентів і 97 жертв (36% – цивільні). Див.: Geneva International Centre for Humanitarian Demining (GICHD) and SIPRI, *Global Mapping and Analysis of Anti-vehicle Mine Incidents in 2015*, Joint report (GICHD and SIPRI: Geneva, Apr. 2016).

⁶⁵ ICBL-СМС (посилання 45), р. 23.

⁶⁶ Statement of Ukraine, Intersessional Standing Committee on Stockpile Destruction, 20 May 2016.

⁶⁷ Докладніше про цей процес див. Бромлі М., Гріп Л. “Заходи контролю над стрілецькою зброєю”. – *Щорічник СІПРІ 2015*, підрозділ II розділу 13.

⁶⁸ United Nations, General Assembly, *Draft Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, A/CONF.192/L.5/Rev.1*, 20 July 2001; United Nations, General Assembly Decision 60/519, *International Instrument to Enable States to Identify and Trace, in a Timely and Reliable Manner, Illicit Small Arms and Light Weapons*, 8 Dec. 2005.

⁶⁹ Загальний огляд цих регіональних інструментів див.: Small Arms Survey, ‘Regional measures’, <http://www.smallarmssurvey.org/regulations-and-controls/levels-of-action/regional.html>.

забезпечують комплекс нормативних стандартів, які визначають кроки, які держави мають здійснити для покращення контролю над виробництвом, торгівлею, зберіганням, застосуванням і знищенням СЗЛО.

Останніми роками увага держав і НУО до *POA* та *ITI* була обмеженою переважно через спрямування ресурсів на обговорення Договору про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*)⁷⁰. З набуттям чинності ДТЗ у грудні 2014р. держави та НУО мали намір активізувати *POA*, що було зумовлено рядом регіональних криз, пов'язаних з незаконною торгівлею СЗЛО – не останньою чергою в Сахелі. З 2011р. конфлікти в Малі та інших частинах регіону загострилися через потік зброї з пограбованих складів у Лівії⁷¹.

У червні 2016р. держави-учасниці зібрались у Нью-Йорку на шосту Дворічну нараду з огляду виконання *POA* та *ITI*. Більш ґрунтовні Оглядові конференції відбулися у 2006р. і 2012р., третя планується на 2018р. Підсумковий документ Дворічної наради 2016р. ухвалений консенсусом і, попри спротив деяких держав, містить ряд жорстких формулювань у певних сферах⁷². Найважливішим було внесення детальних формулювань стосовно гендерних аспектів розповсюдження СЗЛО та насильства, ролі жінок у контролі над озброєннями, а також Цілей сталого розвитку (*Sustainable Development Goals, SDGs*) ООН, ухвалених у 2015р.⁷³ ЦСР 16 стосується питань миру та безпеки, а Завдання 4 (ЦСР 16.4) прямо зобов'язує держави суттєво скоротити потоки нелегальної зброї. Отримання змістовних даних для оцінки досягнення цієї цілі пов'язане з багатьма викликами⁷⁴. Тому важливо, що Підсумковий документ Дворічної наради заохочує розробляти на основі *POA* та *ITI* “національні показники, які можна було б використовувати для оцінки успіху виконання Завдання 4 ЦСР 16”, і закликає використовувати в рамках *POA* та *ITI* національні звіти “з метою збору даних для оцінки відповідних показників ЦСР”⁷⁵.

У зв'язку між звітністю в рамках *POA* та моніторингом імплементації ЦСР 16.4 є безумовна логіка, але в реальності спостерігається різке падіння кількості та якості звітів держав про виконання *POA*, а також зниження уваги НУО до аналізу їх змісту. У 2016р. національні звіти про виконання *POA* та *ITI* надали 89 держав – це більше за 76 держав у 2014р., але менше за 111 – у 2010р.⁷⁶ Водночас аналіз звітів держав, що його раніше готували Центр

⁷⁰ Опис останніх подій процесу *ATT* див. у підрозділі I розділу 15 цього видання.

⁷¹ Conflict Armament Research, Investigating Cross-Border Weapon Transfers in the Sahel (Conflict Armament Research: London, Nov. 2016).

⁷² United Nations, General Assembly, Outcome of the Sixth Biennial Meeting of States to Consider the Implementation of the Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, A/CONF.192/BMS/2016/WP.1/Rev.3, 10 June 2016.

⁷³ Reaching Critical Will, Small Arms Monitor, vol.8, no.6 (13 June 2016). Докладніше про Цілі сталого розвитку див. розділ 6 цього видання.

⁷⁴ McDonald, G. and De Martino, L., ‘Measuring illicit arms flows: SDG target 16.4’, Small Arms Survey (May 2016).

⁷⁵ United Nations, General Assembly (посилання 72).

⁷⁶ Див. національні звіти про імплементацію *POA*, <<http://www.poa-iss.org/Poa/NationalReportList.aspx>>.

дослідження стрілецької зброї (*Small Arms Survey*) Інституту ООН з дослідження проблем роззброєння (*UN Institute for Disarmament Research*) та Міжнародна мережа дій стосовно стрілецької зброї (*International Action Network on Small Arms*), останніми роками не видавався⁷⁷.

Підсумковий документ Дворічної наради містив також непряму згадку про боеприпаси. Багато держав і НУО давно мали намір зробити боеприпаси складовою *POA* та *ITI*, але завжди стикалися зі спротивом ряду держав, особливо США. У Підсумковому документі зазначено, що заходи окремих держав у рамках *POA* охоплюють ширшу сферу, ніж визначення СЗЛЮ в *ITI*, тоді як інші цього не роблять – тут явно маються на увазі боеприпаси⁷⁸. Деякі держави стверджували, що наголос на відмінностях у національному тлумаченні *POA* та *ITI* ризикує створити небезпечний прецедент. Але інші явно відчували, що внесення на обговорення Оглядової конференції 2018р. розширеного формулювання СЗЛЮ може бути кроком до більш явної згадки про боеприпаси у *POA* та *ITI*.

Результативними виявилися також спроби заблокувати пряме посилання на *ATT* у Підсумковому документі. У попередньому проекті зазначалося, що “Держави вітали внесення СЗЛЮ до Договору про торгівлю зброєю”⁷⁹. Хоча саме це формулювання схвалив Перший комітет ГА ООН наприкінці 2015р., його вилучили з остаточного тексту Підсумкового документа за наполяганням головних скептиків *ATT*, включно з Єгиптом та Іраном. Як і у випадку з боеприпасами, його замінили непрямим посиланням на “зв’язок між виконанням *POA* та інших відповідних субрегіональних, регіональних і глобальних інструментів”⁸⁰. Враховуючи значне дублювання *POA* та *ATT*, логічним було б пов’язати ці два інструменти. Але те, як було схвалено текст *ATT* – голосуванням на ГА ООН, – залишає розчарування у держав, які намагаються дотримуватися принципу консенсусу під час ухвалення в ООН рішень з питань роззброєння.

Успішні результати Дворічної наради держав немалою мірою завдячують ефективному головуванню Посла Е.К.Реттрея (*E. Courtenay Ratray*) з Ямайки. Посол Реттрей присвятив цьому місяці підготовчій праці, що заклала фундамент успіху в Нью-Йорку. Хоча результати можуть виглядати скромними, а зусилля – непропорційними, варто згадати, що 20 років тому про розгляд питань незаконної торгівлі СЗЛЮ і зв’язку цієї діяльності із забезпеченням сталого розвитку, тим більше про загальну згоду в ООН, годі було і мріяти. Ще менш імовірним здавалося, що держави ставитимуть конкретні цілі стосовно реалізації цих завдань і звітності про національні заходи з їх виконання. Водночас є зрозумілим, що система інструментів контролю над СЗЛЮ,

⁷⁷ Найновіший приклад див.: Parker, S., ‘National implementation of the United Nations Small Arms Programme of Action and the International Tracing Instrument: an analysis of reporting in 2009-10’, *Small Arms Survey working paper*, June 2010.

⁷⁸ United Nations, General Assembly (посилання 72).

⁷⁹ United Nations, General Assembly, Outcome of the Sixth Biennial Meeting of States to Consider the Implementation of the Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, 8 June 2016.

⁸⁰ United Nations, General Assembly (посилання 72).

двома головними елементами якої є *РОА* та *ІІІ*, не дуже завадила останніми роками незаконному поширенню СЗЛО в Сахелі та на Близькому Сході. Тож ефективність цих інструментів і передбачених ними зусиль явно залежить від ширших політичних обмежень, а також волі та можливостей окремих держав.

Ударні безпілотні літальні апарати: до більшої прозорості та регулювання їх міжнародних поставок і використання?

Останніми роками стало очевидно, що ударні БЛА вже не є сегментом, де домінують винятково США⁸¹. Розвиток ударних БЛА відбувався вглиб і вище: вглиб – завдяки швидкому розвитку наявних технологій БЛА (насамперед у США, а також у кількох інших країнах, зокрема в Ізраїлі та Китаї, які вже мають ударні БЛА); вище – шляхом появи ударних БЛА в арсеналах дедалі більшої кількості держав і їх бойового застосування багатьма державами, включно з Об'єднаними Арабськими Еміратами, Саудівською Аравією та Туреччиною. Примітивні технології БЛА дедалі ширше використовуються недержавними суб'єктами, зокрема, для доставки вибухівки та в комерційних цілях⁸².

На кількох міжнародних форумах останніми роками обговорювалися питання, чи становлять ударні БЛА загрозу, яку треба стримувати за допомогою спеціальних правил, особливо їх застосування під час ударів “за відмітними ознаками” чи цілеспрямованого знищення людей⁸³. Але крім американської пропозиції стосовно міжнародного регулювання продажу та застосування ударних БЛА у серпні 2016р. (див. нижче), бракує міжнародної згоди стосовно потреби нових нормативних підходів⁸⁴. Останніми роками понад 30 держав робили заяви про ударні БЛА на Першому і Третьому комітетах ГА ООН і в Раді з прав людини ООН (*UN Human Rights Council, UNHRC*). У 2014р. була ухвалена резолюція *UNHRC*, що закликала держави дотримуватися міжнародного права, забезпечити прозорість, підзвітність процесів, пов'язаних з військовими БЛА, і переглянути правила їх застосування⁸⁵. У 2015р. Управління ООН з питань роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs*) видало результати дослідження, в яких державам рекомендується

⁸¹ Обговорення попередніх подій у сегменті в технологій БЛА див.: Gormley, D., ‘New developments in unmanned air vehicles and land-attack cruise missiles’, SIPRI Yearbook 2003, pp.409-32.

⁸² Saylor, K., *A World of Proliferated Drones: A Technology Primer* (Center for a New American Security: Washington, DC, 2015); Holland Michel, A., ‘2016 drone year in review’, Center for the Study of the Drone, 27 Dec. 2016; Cole, C., ‘Drone strikes spread as proliferation surges’, *Drone Wars UK*, 6 Dec. 2016.

⁸³ Див., наприклад, обговорення Ентоні (*Anthony*) та Холандом (*Holland*) доповідей спеціальних доповідачів ООН Хейнса (*Heyns*) та Емерсона (*Emmerson*) (посилання 23), pp.429-431.

⁸⁴ US Department of State, ‘Fact sheet: Joint Declaration for the Export and Subsequent Use of Armed or Strike-enabled Unmanned Aerial Vehicles (UAVs)’, Office of the Spokesperson, Washington, DC, 5 Oct. 2016.

⁸⁵ United Nations, General Assembly, Human Rights Council, Resolution 25/22, ‘Ensuring use of remotely piloted aircraft or armed drones in counter-terrorism and military operations in accordance with international law, including international human rights and humanitarian law’, A/HRC/25/L.32, 24 Mar. 2014.

співпрацювати з громадянським суспільством у розробці заходів прозорості та довіри між державами у справах застосування військових БЛА⁸⁶.

На засіданні Першого комітету у 2016р. лише одна резолюція стосувалась ударних БЛА, а саме Резолюція L.21 про прозорість озброєнь, яка схвалює рекомендації Групи урядових експертів (*Group of Governmental Experts, GGE*) стосовно Реєстру звичайних озброєнь ООН і пропонує їх виконати. Однією з цих рекомендацій було внесення “бойових безпілотних літальних апаратів” до категорій звітності Реєстру⁸⁷. У квітні 2016р. Європейський форум з питань ударних БЛА (*European Forum on Armed Drones*) закликав європейські уряди до дій, а в червні Європейський Парламент провів слухання з цього питання⁸⁸. Крім того, на Першому комітеті в жовтні 2016р. група НУО підписала спільну заяву про ударні БЛА, закликавши держави, громадянське суспільство та інших суб’єктів працювати над укладенням міжнародної угоди про недопущення та зменшення шкоди від їх використання⁸⁹.

Пропозиція США про міжнародне регулювання продажу та застосування ударних БЛА

У 2016р. США намагалися розробити комплекс узгоджених багатосторонніх стандартів експорту та застосування ударних БЛА. Ці зусилля вилились у заяву в жовтні 2016р., де викладено ключові принципи, яких держави мають дотримуватись у цій сфері⁹⁰. У заяві зазначено, що ударні БЛА можуть бути використані не за призначенням і “можуть сприяти ескалації конфліктів і нестабільності, тероризму та організованій злочинності”. В заяві наведені ряд принципів, які визнаються підписантами, зокрема: “застосування, залежно від обставин, міжнародного права, в т.ч. законів ведення збройних конфліктів і міжнародних норм із захисту прав людини, стосовно використання озброєних або ударних БЛА”; “важливість відповідального здійснення експорту озброєних або ударних БЛА згідно з відповідними чинними правилами міжнародного контролю над озброєннями та роззброєння”; “важливість належних добровільних заходів прозорості експорту озброєних або ударних БЛА”. В заяві також визначені межі подальшого обговорення “правил відповідального поводження Держав під час передачі та використання цих спроможностей”⁹¹.

⁸⁶ United Nations Office for Disarmament Affairs, *Study on Armed Unmanned Aerial Vehicles: Prepared on the Recommendation of the Advisory Board on Disarmament Matters* (United Nations: New York, 2015).

⁸⁷ United Nations, General Assembly, ‘Continuing operation of the United Nations Register of Conventional Arms and its further development’, A/71/259, 29 July 2016.

⁸⁸ European Forum on Armed Drones, ‘The European Forum on Armed Drones (EFAD) Call to Action’, 7 Apr. 2016; Banks, M., ‘MEPs adopt call for action on use of armed drones’, *Parliament Magazine*, 30 June 2016.

⁸⁹ United Nations, General Assembly, First Committee on Disarmament and International Security, ‘Civil society statement on armed drones’, 12 Oct. 2016.

⁹⁰ US Department of State, ‘Media note: Joint Declaration for the Export and Subsequent Use of Armed or Strike-enabled Unmanned Aerial Vehicles (UAVs)’, Office of the Spokesperson, Washington, DC, 5 Oct. 2016.

⁹¹ WorldECR, ‘US and Allies Seek Standards for Armed Drone Exports’, Sep. 2016.

Крім США, заяву підписали понад 40 держав⁹². Але кілька важливих виробників та експортерів ударних БЛА – зокрема, Ізраїль, Китай і Росія – не підписали її. Повідомлялося, що США заохочували Ізраїль підписати заяву, але ізраїльські виробники були проти через те, що заява може зашкодити експорту⁹³. Також повідомлялося, що під час обговорення заяви з'явилися кілька застережень, які вихолостили документ. Так, з'явилося формулювання про те, що положення заяви не повинні “зашкоджувати законному праву будь-якої держави самостійно виробляти, експортувати чи купувати такі системи в законних цілях”, і що зазначені принципи мають застосовуватися “з належним урахуванням міркувань національної безпеки”. Кілька урядів висловили стурбованість тим, що ця заява може легітимізувати стратегію ударів із застосуванням БЛА, яку просувають США та інші уряди, що підписали заяву⁹⁴.

Підвищення прозорості у США

Упродовж останніх шести місяців президентства Б.Обами з'явилося багато ініціатив підвищення прозорості з питань американських ударів із застосуванням БЛА та інших заходів боротьби з тероризмом з очевидними цілями: демонстрації чітких орієнтирів політики США; визначення норм для інших країн (враховуючи зростаюче розповсюдження озброєнь); намагання ув'язати успіхи Адміністрації США з подібною політикою. Загалом ці ініціативи засвідчують безпрецедентний для інших держав рівень прозорості у цих питаннях. Наприклад, у Великій Британії перед явною зміною політики, ознаменованою першим смертоносним ударом БЛА, завданим цією країною в Сирії 21 серпня 2015р., не було якогось парламентського розгляду чи дебатів, а Уряд не оприлюднював будь-якої чіткої політики⁹⁵.

1 липня 2016р. Адміністрація Б.Обами оприлюднила офіційні дані про удари по терористах і жертви серед цивільних. Зазначено, що з 2009р. по 31 грудня 2015р. поза межами “зон активних бойових дій” було завдано 473 удари переважно із застосуванням БЛА, під час яких вбито 2 372-2 581 терористів і 64-116 цивільних⁹⁶. Одночасно з оприлюдненням цих даних

⁹² До цих держав належать: Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Чілі, Колумбія, Чехія, Естонія, Фінляндія, Грузія, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Латвія, Литва, Люксембург, Малаві, Мальта, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Парагвай, Філіппіни, Польща, Португалія, Південна Корея, Румунія, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Україна, Велика Британія та Уругвай.

⁹³ Cohen, G., ‘Israel refuses to sign US document regulating attack drones’, Haaretz, 23 Oct. 2016.

⁹⁴ Stohl, R., ‘New draft on drone export rules “more problematic” than original’, Defense News, 29 Sep. 2016.

⁹⁵ Пізніше завдяки тиску британського Спільного комітету з прав людини дебати з цього питання відбулися. Див.: Joint Committee on Human Rights, The Governments Policy on the Use of Drones for Targeted Killing, Second Report of Session 2015-16, HC 574/HL Paper 141, 10 May 2016; Joint Committee on Human Rights, The Government’s Policy on the Use of Drones for Targeted Killing: Government Response to the Committee’s Second Report of Session 2015-16, Fourth Report of Session 2015-16, HC 747/HL Paper 49, 19 Oct. 2016.

⁹⁶ Ці дані не охоплюють такі “зони активних бойових дій”, як Афганістан, Ірак і Сирія, де спостерігалася переважна кількість ударів американських БЛА. Див.: Office of the Director of National Intelligence, ‘Summary of information regarding US counterterrorism strikes outside areas of active hostilities’, ODNI News Release no. 17-16, 1 July 2016.

Президент Б.Обама видав указ – який не потребував згоди Конгресу, але мав таку ж юридичну силу, як і ухвалені Конгресом закони, – що вимагав від Уряду США розслідувати заяви про цивільні жертви внаслідок силових операцій США, включно з ударами БЛА, притягнути винних до відповідальності та виплатити компенсацію членам сімей жертв, якщо ці заяви підтвердяться⁹⁷. Після цього коаліція правозахисних організацій почала вимагати розслідування кількох випадків ударів БЛА з можливими цивільними жертвами⁹⁸.

Унаслідок судового процесу, ініційованого Американським союзом громадянських свобод (*American Civil Liberties Union*), Адміністрація США 5 серпня 2016р. оприлюднила відредаговану версію засад урядової політики нанесення ударів із застосуванням БЛА “за межами Сполучених Штатів і районів фактичних бойових дій” – т.зв. “Тактичні настанови” (*The Playbook*)⁹⁹. 15 листопада 2016р. опублікована американська інструкція з пошуку цілей (можливо, відбувся витік інформації). Вона містить порядок націлювання для керованих і некерованих ударів¹⁰⁰. 25 листопада 2016р. Адміністрація США оголосила, що розширить повноваження Об’єднаного командування спеціальних операцій (*Joint Special Operations Command*) із завдання ударів по осередках терористів силами Підрозділу спеціального призначення для проведення закордонних операцій по боротьбі з тероризмом (*Counter-External Operations Task Force*)¹⁰¹. 5 грудня 2016р. Адміністрація США оприлюднила Доповідь про правові та політичні засади використання Сполученими Штатами військової сили та відповідних операцій в інтересах національної безпеки (*Report on the Legal and Policy Frameworks Guiding the United States’ Use of Military Force and Related National Security Operations*), де міститься огляд правових засад операцій в інтересах національної безпеки та застосування сили за кордоном¹⁰². Цей документ супроводжувала президентська записка про прозорість, яка закликала майбутні адміністрації постійно інформувати громадськість з цих питань¹⁰³. Нарешті,

⁹⁷ White House, ‘Executive order: United States policy on pre- and post-strike measures to address civilian casualties in US operations involving use of force’, Office of the Press Secretary, 1 July 2016.

⁹⁸ Devereaux, R. and Currier, C., ‘Testing Obama’s transparency pledge, groups send list of drone strikes to investigate’, *The Intercept*, 6 Oct. 2016.

⁹⁹ Presidential Policy Guidance, ‘Procedures for approving direct action against terrorist targets located outside the United States and areas of active hostilities’, White House Memorandum, 22 May 2013.

¹⁰⁰ Chairman of the Joint Chiefs of Staff Instruction, Target Development Standards, CJCSI 3370.01B, 6 May 2016.

¹⁰¹ Gibbons-Neff, T. and Lamothe, D., ‘Obama administration expands elite military unit’s powers to hunt foreign fighters globally’, *Washington Post*, 25 Nov. 2016.

¹⁰² White House, *Report on the Legal and Policy Frameworks Guiding the United States’ Use of Military Force and Related National Security Operations* (White House: Washington, DC, Dec. 2016).

¹⁰³ White House, ‘Presidential memorandum: steps for increased legal and policy transparency concerning the United States’ use of military force and related national security operations’, Office of the Press Secretary, 5 Dec. 2016.

6 грудня 2016р. Президент Б.Обама у великій промові публічно підтримав здобутки його Адміністрації у боротьбі з тероризмом¹⁰⁴.

Ця промова та нові оприлюднені документи разом визначають стратегію США в боротьбі з тероризмом на засадах обмеженої військової присутності, розбудови місцевих спроможностей в зонах конфліктів і уникнення великих зобов'язань за кордоном. Точніше кажучи, це була спроба підвести правову основу під цілеспрямовану ліквідацію лідерів терористів, рейди Сил спеціальних операцій США та авіаудари в Афганістані, Іраку, Лівії, Пакистані, Сомалі, Сирії та Ємені.

Але кілька політичних моментів і правових принципів, викладених у цих документах, викликають спори, особливо за межами США. Так, не зрозуміло, як Адміністрація вирішує питання про захоплення чи знищення “дуже важливих цілей”, відрізняє комбатантів і некомбатантів й тлумачить “безпосередню загрозу”. Крім того, число цивільних жертв у повідомленнях США виглядає дуже низьким, порівняно з оцінками кількох НУО. Наприклад, оцінка числа цивільних жертв від ударів БЛА в одному лише Пакистані становить від 158 осіб, за даними *Long War Journal*, до 424-966 осіб, за даними *Bureau of Investigative Journalism*¹⁰⁵. У той час, як Адміністрація Б.Обами вважала свої стандарти боротьби з тероризмом вивіреними, а удари БЛА мали підтримку значної частини американської громадськості та Конгресу, критики в інших країнах, включно з деякими високопосадовцями ООН, правозахисними НУО та, потенційно, значною частиною ісламського світу, розглядали їх як елемент незаконної, прихованої і небезпечної системи цілеспрямованих вбивств¹⁰⁶.

¹⁰⁴ White House, ‘Address to the Nation by the President’, Office of the Press Secretary, 6 Dec. 2016.

¹⁰⁵ Roggio, B., ‘Charting the data for US airstrikes in Pakistan, 2004-2017’, *Long War Journal*, updated 16 June 2016; Bureau of Investigative Journalism, ‘Drone strikes in Pakistan’.

¹⁰⁶ Pew Research Center, ‘Public continues to back US drone attacks’, 28 May 2015; Bowcott, O., ‘Drone strikes by US may violate international law, says UN’, *The Guardian*, 18 Oct. 2013; Amnesty International, ‘“Will I be next?” US drone strikes in Pakistan’, 22 Oct. 2013; International Human Rights and Conflict Resolution Clinic (Stanford Law School) and Global Justice Clinic (NYU School of Law), *Living Under Drones: Death, Injury, and Trauma to Civilians from US Drone Practices in Pakistan*, Sep. 2012.

III. Перезапуск контролю над звичайними озброєннями в Європі?

ЯН ЕНТОНІ

Існує загальна думка, що система контролю над звичайними озброєннями, створена в Європі у 1990-х роках, вже не дає очікуваних результатів. Однак оцінки причин зниження ефективності європейських інструментів контролю над озброєннями є дуже різними. Репліки Росії і США на спільному засіданні Форуму співробітництва у сфері безпеки (*Forum for Security Co-operation*) та Постійної Ради ОБСЄ (*Permanent Council of the Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE*) 19 листопада 2016р. засвідчують глибокі розбіжності стосовно причин цього. Згідно з позицією Росії:

останніми роками НАТО [Організація Північноатлантичного Договору] знов обрала офіційний курс силового “стримування” Росії і зміни на свою користь балансу збройних сил у європейському регіоні, в т.ч. в безпосередній близькості від російських кордонів, всупереч Основоположному акту Росія-НАТО. Таким чином, нова НАТО-центрична конструкція європейської безпеки будується тепер за принципом “не з Росією, а проти Росії”. ... це зумовлює глибокий конфлікт між політичним і військовим курсом НАТО та самою метою [ОБСЄ 1996р.] Системи контролю над озброєннями¹.

Натомість, на думку США, “причинами т.зв. “нових реалій безпеки”, які ми спостерігаємо в Євроатлантичній зоні, є триваюче порушення Росією ключових принципів міжнародного права в поєднанні з її демонстративним неналежним виконанням та (або) невиконанням договорів про контроль над озброєннями, які вона вважає незручними”².

9 грудня 2016р. держави-учасниці ОБСЄ домовилися започаткувати структурований діалог стосовно нинішніх і майбутніх викликів й ризиків для безпеки в зоні відповідальності ОБСЄ. Досягнуті результати цього діалогу не відомі, але домовленість передбачає “створення атмосфери, що сприятиме реанімації контролю над звичайними озброєннями та ЗЗДБ [заходів зміцнення довіри та безпеки] в Європі”³.

Нинішній стан режимів контролю над звичайними озброєннями в Європі

Європа – єдиний регіон світу, де створено цілісну систему контролю над звичайними озброєннями. Ця система складається з комплексу юридично зобов’язуючих договірних обмежень звичайних збройних сил, обов’язковий і

¹ Statement by the Delegation of the Russian Federation delivered to the Joint Session of the Forum for Security Co-operation and the Permanent Council, OSCE, Vienna, 19 Oct. 2016, FSC-PC Journal, no.50, Annex.

² US Mission to the OSCE, ‘Revisiting the 1996 OSCE Framework for Arms Control’, Remarks by US Ambassador Daniel B. Baer delivered to the Joint Session of the Forum for Security Co-operation and the Permanent Council, OSCE, Vienna, 19 Oct. 2016, p.2.

³ OSCE, ‘From Lisbon to Hamburg: Declaration on the Twentieth Anniversary of the OSCE Framework for Arms Control’, MC.DOC/14/16, 9 Dec. 2016.

контрольований комплекс ЗЗДБ та юридичне зобов'язання сприяти польотам над суверенною територією з метою забезпечення прозорості. Хоча дієвість цих інструментів ускладнюють проблеми з дотриманням, жоден з них не скасований.

Переговори про обмеження звичайних озброєнь і відповідні військові ЗЗДБ започатковані в 1989р., і впродовж трьох років була узгоджена система взаємопов'язаних домовленостей, які досі є головними елементами європейської системи контролю над озброєннями⁴. У листопаді 1990р. члени НАТО та ОВД (Організації Варшавського Договору, *Warsaw Treaty Organization*) узгодили Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСС, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*), що запровадив обов'язкові ліміти в п'яти категоріях звичайних озброєнь. У липні 1992р. Заключним актом переговорів про чисельність особового складу звичайних збройних сил у Європі (*Concluding Act of the Negotiation on Personnel Strength of Conventional Armed Forces in Europe, CFE-IA*) запроваджені обмеження особового складу для держав-підписантів ДЗЗСС.

У листопаді 1990р. всі держави-учасниці ОБСЄ погодили Віденський документ (*Vienna Document*)⁵. Він передбачає широкий комплекс заходів з обміну військовою інформацією і зниження ризику, регулярні контакти між військовими, завчасне повідомлення про деякі види військової діяльності, спостереження за певними видами військової діяльності групами спостерігачів, систему інспекційної перевірки та механізм оцінки для верифікації загального дотримання та виконання узгоджених заходів. Наступні поправки до Віденського документа внесли суттєві зміни: знижений поріг завчасного повідомлення про військову діяльність; вимагаються повідомлення про особливо великі військові заходи (за участі понад 40 тис. військовослужбовців або 900 танків) за два роки до їх проведення, дозволяючи лише один такий захід для кожної держави у дворічний період; обмежується до шести кількості заходів за участі понад 13 тис. військовослужбовців або 300 танків кожного року для однієї держави; зміст повідомлень доповнений великим переліком заходів оборонного планування; розширені рамки військових контактів.

У березні 1992р. 27 держав уклали Договір про відкрите небо (*Open Skies Treaty*) та зобов'язалися відкрити на засадах взаємності національний повітряний простір для польотів неозброєних розвідувальних літаків.

⁴ Sharp, J.M.O., *Striving for Military Stability in Europe: Negotiation, Implementation and Adaptation of the CFE Treaty* (Routledge: Abingdon, 2006); Lachowski, Z., *Confidence- and Security-Building Measures in the New Europe*, SIPRI Research Report no.18 (Oxford University Press: Oxford, 2004).

⁵ Народа з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ, *Conference on Security and Co-operation in Europe*) була серією міжурядових конференцій, що проводилися з 1973р. по 1994р., коли її офіційно реорганізували в Організацію з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ, *Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE*).

Проблеми з дотриманням європейських правил контролю над звичайними озброєннями

Росія призупинила виконання своїх зобов'язань за ДЗЗСЄ у грудні 2007р., припинивши надання інформації, як того вимагає Договір, іншим сторонам і прийом інспекцій. Ці дії були останньою спробою домогтися виконання Угоди 1999р. з адаптації Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, *Agreement on Adaptation of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe*). Угоду з адаптації Договору, яка мала б врахувати стурбованість Росії наслідками реалізації ДЗЗСЄ, не ратифікували держави-члени НАТО. Обговорення умов адаптації були фактично зупинені у 2011р., і у квітні 2015р. Росія припинила участь у Спільній консультативній групі (*Joint Consultative Group*), де обговорювалися питання імплементації і дотримання ДЗЗСЄ. Вихід Росії з ДЗЗСЄ значною мірою знецінює його. Цей Договір має необмежений термін дії і не передбачає його призупинення – можливий лише вихід. США заявляли, що призупинення участі Росії в Договорі без виходу з нього є порушенням⁶.

Лунали заяви про невиконання Віденського документа або про те, що спосіб його дотримання компрометує головні завдання зміцнення довіри та безпеки. Стурбованість викликало й виконання Віденського документа, зокрема: проведення серій навчань з масштабами, нижчими за поріг повідомлення, з метою уникнення звітності і присутності сторонніх спостерігачів; часте використання положення про “раптові навчання”, що дає змогу уникнути попереднього повідомлення; зловживання положенням про додаткові добровільні інспекції; надання застарілої, неповної чи невірної інформації про військові навчання; невикористання механізмів консультацій, передбачених Документом.

Договір про відкриті небо запроваджує режим спостережних польотів не озброєних літаків над усією територією держав-учасниць. Він є складовою європейської системи контролю над озброєннями, що поширюється на територію Канади і США. Однак, з 2014р. викликає стурбованість запровадження Росією обмежень на різні види польотів над певними територіями: над Калінінградом, на російсько-грузинському кордоні і над Чечнею. Обмежуючи польоти над Калінінградом 500-км зоною, Росія, фактично, унеможливила спостереження за всією територією упродовж одного польоту, як це було раніше⁷.

Структурований діалог з європейської безпеки

У 2016р., під час головування в ОБСЄ Міністра закордонних справ Німеччини Ф.-В.Штайнмаєра (*Frank-Walter Steinmeier*), Німеччина провела з багатьма державами консультації з питань перспектив реанімації обговорень

⁶ US Department of State, ‘Compliance with the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe Condition (5) (C) Report’, Washington, DC, Jan. 2016.

⁷ US Department of State, ‘Adherence to and Compliance with Arms Control, Nonproliferation and Disarmament Agreements and Commitments’, Washington, DC, 11 Apr. 2016, pp.31-33.

у Європі контролю над звичайними озброєннями. У серпні 2016р. Штайнмаєр опублікував статтю, в якій стверджував, що рано чи пізно європейським державам доведеться повернутися до принципів спільної безпеки. Для цього він закликав поновити контроль над звичайними озброєннями та запропонував п'ять тем нового діалогу: (а) “визначення регіональних порогових обмежень, мінімальних відстаней і заходів прозорості (особливо в таких чутливих у військовому сенсі регіонах, як Балтика)”;

(б) “врахування нових військових спроможностей і стратегій (невеликих мобільних підрозділів з відповідними ресурсами, зокрема, транспортними спроможностями, замість традиційних великих армій)”;

(в) “врахування нових систем озброєнь (зокрема, БЛА)”;

(г) “дозвіл на ефективну, швидку, гнучку та незалежну перевірку під час кризи (наприклад, силами ОБСЄ)”;

(д) розробка заходів, які “можна застосувати в районах зі спірним територіальним статусом”⁸.

1 вересня німецьку ініціативу обговорили на неформальній зустрічі міністрів закордонних справ ОБСЄ, і перша реакція була досить стриманою⁹. Держави зажадали роз'яснень, зокрема поглядів Німеччини на наступні кроки з практичної реалізації пропозиції, а також стосовно п'яти зазначених напрямів дій. Запитуючи про наступні кроки, США висловили серйозні сумніви в можливості переговорів про контроль над озброєннями¹⁰. Проте, під час обговорення з'ясувалося, що п'ять тем, згаданих у статті Штайнмаєра, були ілюстративними прикладами питань, які могли б бути предметом структурованого діалогу. Крім того, німецька ініціатива не мала на меті негайний початок нового раунду переговорів про контроль над озброєннями, а була спробою надати політичного імпульсу ідеї відкритого діалогу про шляхи зупинення руйнування наявних режимів контролю над озброєннями та роззброєння в Європі.

У листопаді 2016р. група з 14 європейських держав-однорумців, зібрана Німеччиною, заявила про підтримку ініціативи “відновлення стратегічної стабільності, стриманості, прогнозованості, контрольованої прозорості та зниження військових ризиків” і закликала до “глибокого й загального обговорення майбутнього контролю над звичайними озброєннями в Європі шляхом обережного структурованого діалогу”¹¹. Група складалася з держав-членів

⁸ Steinmeier, F.-W., ‘More security for everyone in Europe: a call for a re-launch of arms control’, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 26 Aug. 2016, p.2.

⁹ OSCE, ‘Informal OSCE Ministerial discussions focused on organization’s future agenda’, Press release, Potsdam, Germany, 1 Sep. 2016.

¹⁰ ‘There is simply no basis for initiating negotiations on a new arms control agreement while blatant violations of existing agreements remain’; ‘Revitalizing military confidence-building, risk reduction, and arms control in Europe’, Remarks by Bruce I. Turner, Deputy Assistant Secretary, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, at the OSCE Security Days Roundtable on Re-launching Conventional Arms Control in the OSCE Context, Vienna, Austria, 3 Oct. 2016, <<https://osce.usmission.gov/revitalizing-military-confidence-building-risk-reduction-arms-control-europe-remarks-osce-security-days/>>.

¹¹ German Federal Foreign Office, ‘Ministerial declaration by the foreign ministers of the like-minded group supporting a relaunch of conventional arms control in Europe’, Press release, 25 Nov. 2016. До групи держав-однорумців належать Австрія, Бельгія, Болгарія, Чехія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди, Норвегія, Словаччина, Іспанія, Швеція і Швейцарія.

НАТО, членів ЄС, але не НАТО, і Швейцарії. Це була очевидна спроба порвати з минулим, коли політику контролю над звичайними озброєннями обговорювали й формували у військових союзах. Наступний етап розвитку контролю над звичайними озброєннями в Європі мав би відбуватися вже не у форматі двосторонніх переговорів між опонентами. Недоліком цього підходу було те, що держави, які мали б брати участь у консультаціях, не долучалися до них. Зокрема, група держав-однорумців не охоплювала багатьох членів НАТО, що призводило до певної плутанини стосовно її цілі.

Існувало занепокоєння, що група держав-однорумців підтримає процес, що відрізняється від узгодженої лінії поведінки стосовно Росії, повернеться до обговорення російських пропозицій з перебудови системи європейської безпеки та піддасть сумніву рішення, прийняті на Саміті НАТО у Варшаві в липні 2016р.¹² Потенційні розбіжності між державами-членами НАТО залагодили, зробивши першим кроком структурованого діалогу розгляд загроз і питань майбутнього контролю над звичайними озброєннями. На засіданні Ради міністрів ОБСЄ в Гамбурзі у грудні 2016р. держави-члени НАТО вітали рішення Ради міністрів, підкреслили, що питання контролю над звичайними озброєннями буде в центрі уваги розвитку Альянсу, а також наголосили на тому, що взаємна військова прозорість і зниження ризику можуть покращити стабільність і безпеку в євроатлантичному регіоні¹³.

У роботі ОБСЄ провідну роль відіграє головуючий зі складу “трійки” (чинного, попереднього та наступного головуючих). У 2017р. посаду головуючого перебере Австрія, у 2018р. – Італія. У спільній колонці, опублікованій напередодні засідання Ради міністрів ОБСЄ в Гамбурзі, міністри закордонних справ “трійки”, які також входять до групи держав-однорумців, пообіцяли не залишати поза увагою питання контролю над звичайними озброєннями¹⁴. Отже, структурний діалог про майбутнє контролю над звичайними озброєннями, ймовірно, залишиться пріоритетним питанням порядку денного для головуючого принаймні до кінця 2018р., у т.ч. на рівні міністрів.

¹² Про Європейську безпеку див. розділ 4 цього видання.

¹³ Заява делегації Албанії від імені Албанії, Бельгії, Болгарії, Канади, Хорватії, Чехії, Данії, Естонії, Франції, Німеччини, Греції, Угорщини, Ісландії, Італії, Латвії, Литви, Люксембурга, Чорногорії, Нідерландів, Норвегії, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччини, Словенії, Іспанії, Туреччини, Великої Британії та США.

¹⁴ ‘A strong OSCE for a strong Europe’, Joint op-ed by the foreign ministers of Germany, Austria and Italy, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 7 Dec. 2016.

15. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

Загальний огляд

У цьому розділі розглядаються міжнародні, багатосторонні та регіональні заходи, що вживалися з метою посилення контролю над торгівлею звичайною зброєю і продукцією подвійного використання – товарами, програмним забезпеченням та технологіями, що можуть використовуватись як у військових, так і цивільних цілях, а також бути пов'язаними зі звичайною, біологічною, хімічною та ядерною зброєю і системами їх доставки. Також у розділі розглянуті дискусії навколо розширення спектра наявних заходів і концепцій контролю.

У підрозділі I розглядаються аспекти Договору про торгівлю зброєю (ДТЗ, Arms Trade Treaty, ATT), пов'язані, насамперед, з результатами Позачергової зустрічі держав-учасниць ДТЗ (Extraordinary Meeting of States Parties CSP1.5) у лютому 2016р. і другої Конференції держав-учасниць ДТЗ (Second Conference of States Parties CSP2) у серпні 2016р. Обидва заходи відбулися в Женеві. На лютневій зустрічі ухвалені ключові рішення про роль і функціонування Секретаріату ДТЗ. Під час CSP2 досягнутий консенсус стосовно кандидатури постійного Голови секретаріату ДТЗ Д.Дладлі (Dumisani Dladla). Також представлені зразки звітних документів, рекомендовані для початкової доповіді про імплементацію Договору (initial report on treaty implementation), та Щорічної доповіді про поставки озброєнь (Annual Report on Arms Transfers). Крім того, був представлений проект Регламенту Добровільного трастового фонду ДТЗ (ATT Voluntary Trust Fund), створені міжсесійні робочі групи з питань ефективною імплементації та універсалізації Договору, прозорості і звітності (Intersessional Working Groups on Effective Implementation of the Arms Trade Treaty, Treaty Universalization, and Transparency and Reporting). В імплементації ДТЗ головні виклики залишаються незмінними: низький рівень приєднання держав Азії і Близького Сходу; комерційні та політичні міркування, що впливають на тлумачення положень Договору; неприєднання до Договору держав з числа крупних постачальників та отримувачів озброєнь; обмежені роль і можливості Секретаріату.

У підрозділі II висвітлюються останні події у сфері багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь і продукції подвійного використання з акцентом, передусім, на санкціях, запроваджених ООН, ЄС та іншими регіональними організаціями. У 2016р. були чинними 38 багатосторонніх ембарго: 15 з них запроваджені ООН, 22 – ЄС і одне – Лігою Арабських Держав (ЛАД, League of Arab States). Із загальної кількості ембарго, запроваджених ЄС, 11 є безпосереднім впровадженням рішень ООН, 3 – виконанням ембарго ООН із зміненими географічними межами або переліками заборонених для поставки озброєнь, а 8 – не мають аналогів серед ембарго ООН. Єдине ембарго, впроваджене ЛАД (проти Сирії), не має аналогів в ООН. Більшість цих ембарго стосуються лише звичайних

озброєнь. Утім, ембарго ООН і ЄС проти Ірану та Північної Кореї, а також ембарго ЄС проти Росії містять положення про заборону поставок товарів подвійного використання. Рішення про нові багатосторонні ембарго на поставки озброєнь у 2016р. не ухвалювалися. Проведені у 2016р. розслідування у справах ембарго ООН засвідчили, що їх виконання не було позбавлене проблем.

У підрозділі III висвітлюються ключові події в експортному контролі ЄС над продукцією подвійного використання. У 2016р. продовжено перегляд положень Регламенту ЄС з експорту, транзиту і брокерської діяльності, пов'язаних з товарами подвійного використання, і не схоже, що цей процес буде завершений до 2018р. У вересні 2016р. до Єврокомісії подана законодавча пропозиція, що містила деякі елементи, які викликали сильну негативну реакцію промислових кіл та окремих держав-членів ЄС і які призведуть до фундаментальних змін у режимі контролю ЄС над продукцією подвійного використання з метою охоплення виробів, що можуть бути використані для порушення прав людини або здійснення терористичних актів; розширення контрольного списку ЄС, який вперше виходить за рамки контрольних списків чотирьох режимів експортного контролю; поширення т.зв. всеохопного контролю на вироби, що не потрапили до контрольних списків у ситуаціях, коли ці вироби можуть бути використані для порушення прав людини або пов'язані з тероризмом.

У підрозділі IV увага зосереджується на обговоренні розширення законодавчих застережень, що застосовуються державами під час експорту товарів подвійного використання, шляхом внесення до них положень про захист прав людини. Застосування норм захисту прав людини до заходів експортного контролю широко практикувалося впродовж кількох років. Проте, порядок застосування цих норм до заходів контролю над експортом продукції подвійного використання часто мав невизначений і нерегулярний характер. Увага до цього аспекту значно зросла завдяки поширенню контрольних списків товарів подвійного використання Вассенаарської домовленості (ВД) та режиму експортного контролю ЄС на ряд систем інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ) стеження. Такі вироби опинились у центрі уваги через застереження стосовно порушень прав людини, пов'язаних з їх використанням. Їх внесення до контрольних списків ВД та ЄС призвело до закликів розширити перелік систем стеження, що підлягають контролю. На рівні ЄС, зокрема, ці заклики стали підґрунтям для дискусій навколо визначення більш чіткого зв'язку між контролем над експортом продукції подвійного використання та дотриманням норм захисту прав людини.

I. Договір про торгівлю зброєю

МАРК БРОМЛІ

Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ), ухвалений за результатами голосування Генеральної Асамблеї (ГА) ООН у квітні 2013р., набув чинності 24 грудня 2014р. ДТЗ – це перша погоджена на міжнародному рівні юридично зобов’язуюча угода про запровадження стандартів регулювання торгівлі звичайною зброєю і запобігання незаконній торгівлі нею¹. Станом на 31 січня 2017р., до ДТЗ приєдналися 89 держав, а кількість держав-підписантів становила 130². Разом з тим, на мапі світу держави-сторони ДТЗ представлені нерівномірно. У 2016р. держави-учасниці ДТЗ провели Позачергову зустріч (*Extraordinary Meeting of States Parties CSP1.5*) і другу Конференцію держав-учасниць (*Second Conference of States Parties, CSP2*). Обидва заходи відбулися під головуванням Посла Нігерії Е.Імохе (*Emmanuel Imohe*). Дискусії під час обох зустрічей точилися передусім навколо порядку звітування, сприяння імплементації та універсалізації Договору. Намагання неурядових організацій (НУО) обговорити деякі поставки озброєнь мали неоднозначні результати.

Дві конференції держав-сторін ДТЗ у 2016р.

Зустріч *CSP1.5* відбулася в Женеві 29 лютого 2016р. У ній взяли участь: 50 держав-учасниць ДТЗ, дві держави, що ратифікували або приєдналися до ДТЗ, але для яких Договір ще не набув чинності, 22 держави, що підписали Договір, 3 держави-спостерігачі, а також ряд регіональних і міжнародних організацій, НУО і промислових асоціацій. Першочерговим завданням зустрічі було прийняття рішень з ключових питань, що залишилися невирішеними після конференції *CSP1 2015р.*, зокрема, пунктів стосовно бюджету, а також ролі та функціонування Секретаріату ДТЗ³. Під час зустрічі *CSP1.5* прийнято кілька рішень з цих питань. Учасники ухвалили консенсусом Угоду між Швейцарією і Секретаріатом ДТЗ про розміщення штаб-квартири Договору (*Headquarters Agreement*), проекти переглянутих бюджетів Секретаріату та Конференції, а також пропозицію про структуру Секретаріату, в т.ч. про чисельність персоналу⁴. В результаті досягнута

¹ Протокол ООН про вогнепальну зброю 2001р. також є юридично зобов’язуючим, але стосується лише торгівлі вогнепальною зброєю. Протокол стосовно протидії незаконному виготовленню та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боеприпасів до неї (*UN Firearms Protocol*), який доповнює Конвенцію ООН з протидії транснаціональній організованій злочинності, і був ухвалений Резолюцією ГА ООН 55/255 від 31 травня 2001р. та набув чинності 3 липня 2005р.

² Додатково ще дві країни – Бенін і Південна Корея – надали інструменти ратифікації або приєднання до ДТЗ, але ще не стали учасниками Договору. Для цих держав ДТЗ набуває чинності в лютому 2017р.

³ Arms Trade Treaty (ATT) Secretariat, ‘Final Report: Second Conference of States Parties, Extraordinary Meeting’, ATT/CSP2/2016/EM/6’, 29 Feb. 2016. Про перебіг обговорень під час першої Конференції держав-сторін ДТЗ (CSP1) див.: Бауер С. і Бромлі М. “Договір про торгівлю зброєю”. – *Щорічник СІПІ 2016р.*, підрозділ 1 розділу 19.

⁴ ATT Secretariat (посилання 3).

домовленість, що Уряд Швейцарії принаймні до 2019р. візьме на себе адміністративні витрати Секретаріату ДТЗ. Крім того, був започаткований процес призначення Голови Секретаріату ДТЗ та ще двох його членів. До Програми розвитку ООН (ПРООН, *United Nations Development Programme*) був надісланий запит стосовно надання подальшої підтримки⁵.

Конференція *CSP2* відбулася в Женеві 22-26 серпня. В її роботі взяли участь 73 держави-учасниці ДТЗ, одна держава, що ратифікувала ДТЗ, але для якої він ще не набув чинності, 30 держав, що підписали Договір, п'ять держав-спостерігачів і представники 33 регіональних і міжнародних організацій, НУО і промислових асоціацій. Конференція *CSP2* підтвердила призначення Д.Дладли на посаду першого постійного Голови Секретаріату ДТЗ⁶. Учасники *CSP2* також погодили проект Регламенту Добровільного трастового фонду ДТЗ (*ATT Voluntary Trust Fund, VTF*), заснованого відповідно до ст.16 ДТЗ (див. нижче). На Конференції також ухвалені зразки звітних документів, рекомендовані для початкової доповіді про імплементацію Договору, та Щорічної доповіді про поставки озброєнь (*Annual Report on Arms Transfers*) – чого не вдалося зробити ні під час *CSP1*, ні під час *CSP1.5*, – які рекомендовані для використання державами-учасницями ДТЗ. У рамках *CSP2* також створені ситуативні робочі групи з питань ефективної імплементації та універсалізації ДТЗ (*Intersessional Working Groups on Effective Implementation of the Arms Trade Treaty and Treaty Universalization*)⁷. Крім того, створена Робоча група з питань прозорості і звітності (*Working Group on Transparency and Reporting*), яка продовжить роботу неформальної робочої групи з розробки форм звітності, створеної у рамках підготовки *CSP1*⁸. Конференція *CSP2* також схвально прийняла пропозиції Італії і Франції стосовно “неформальної угоди про Трійку”, згідно з якою голови попередньої, теперішньої і майбутньої конференцій *CSP* спільно координуватимуть діяльність з універсалізації ДТЗ⁹. Нарешті, була досягнута згода провести Конференцію *CSP3* 11-15 вересня 2017р.; головою цієї Конференції призначений Посол Фінляндії К.Корхонен (*Klaus Korhonen*).

Можливо, найважливішим результатом роботи *CSP1.5* та *CSP2* стало запровадження міцної і стабільної основи роботи Секретаріату ДТЗ на найближчу перспективу шляхом створення його штаб-квартири, призначення Голови та двох додаткових співробітників Секретаріату. Водночас, рішення про призначення лише трьох співробітників Секретаріату на повний робочий день слід сприймати, принаймні на цей час, як ознаку обмеження завдань Секретаріату ДТЗ рамками ст.18 Договору: організація конференцій *CSP*, отримання даних та обмін звітами держав-учасниць про імплементацію ДТЗ та поставки озброєнь, а також адміністрування *VTF*.

⁵ ATT Secretariat (посилання 3).

⁶ ATT Secretariat, Arms Trade Treaty, Second Conference of States Parties, 22-26 Aug. 2016, ‘Final Report’, ATT/CSP2/2016/5.

⁷ ATT Secretariat (посилання 6).

⁸ ATT Secretariat (посилання 6).

⁹ ATT Secretariat, Arms Trade Treaty Second Conference of States Parties, Food for Thought Paper, ‘Increasing Predictability for ATT CSP Chairs: Proposal for a “Troika” System’, ATT/CSP2/2016/OP.4, 17 Aug. 2016.

Обговорення поставок озброєнь і питань прозорості

Одним з головних сподівань, що пов'язувалися з ДТЗ, було те, що вимоги Договору стосовно звітності сприятимуть підвищенню рівня прозорості як контролю над поставками озброєнь, так і самих поставок¹⁰. Держави-учасниці ДТЗ доклали зусиль і витратили певний час на вирішення питань звітності, погодившись ухвалити форми звітних документів і створивши Робочу групу з розгляду питань звітності у проміжку часу між конференціями CSP (див. вище). Водночас, учасники CSP1.5 та CSP2 не змогли документально закріпити ініціативу НУО стосовно зобов'язання держав-учасниць зробити їх звіти відкритими. Крім того, хоча звітність має пріоритет вищий, ніж інші аналогічні інструменти, але саме звітування є далеким від універсальності. Станом на 31 січня 2017р., початковий звіт надали 72% держав-учасниць ДТЗ, а Щорічну доповідь за 2016р. – 77%¹¹. Три держави (Буркіна-Фасо, Нігерія і Сенегал) вирішили не робити відкритими свої початкові звіти, а одна з країн (Словаччина) вирішила не робити відкритою Щорічну доповідь¹².

Під час обговорення ДТЗ з'явилися сподівання, – які висловлював серед інших Голова Управління ООН з питань роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs*), – що конференції CSP мали б перетворитися на форум, на якому держави, причетні до сумнівних поставок озброєнь, могли б опинитися в центрі уваги та, можливо, під відповідним тиском¹³. НУО під час роботи CSP1.5 та CSP2 прагнули використати право на виступ, надане їм згідно з регламентом і процедурами, з метою започаткування обговорення ступеня відповідності поточних поставок озброєнь до Саудівської Аравії державами-учасницями ДТЗ предмету та цілям Договору. Під час CSP1.5 представники НУО зі складу Коаліції з контролю над озброєннями (*Control Arms coalition*) пропонували розглянути доповідь про поставки озброєнь до Саудівської Аравії, у відповідь на що отримали відмову з посиланням голови Конференції на завантаженість порядку денного¹⁴. На CSP2 представники кількох НУО також порушили питання про поставки озброєнь до Саудівської

¹⁰ Відповідно до ст.13(1) ДТЗ, кожна країна-сторона Договору зобов'язана надавати Секретаріату ДТЗ звіт із зазначенням “заходів з імплементації цього Договору, включно з національними законодавчими актами, національними списками підконтрольних виробів та іншими заходами регуляторного та адміністративного характеру”. Країни-сторони ДТЗ повинні також надавати Секретаріату ДТЗ Щорічну доповідь “за попередній календарний рік про ухвалені або наявні контракти з експорту/імпорту звичайних озброєнь”. ДТЗ прямо не вимагає надання будь-якого з цих звітних документів у відкритій формі, зазначаючи лише, що вони “будуть доступними для країн-сторін і розповсюджуватися між ними Секретаріатом ДТЗ”.

¹¹ ATT Secretariat, ‘Reporting’, accessed 31 Jan. 2017.

¹² Arms Trade Treaty Baseline Assessment Project, *Reviewing Initial Reports on ATT Implementation: Analysis and Lessons Learned* (Geneva: Media Frontier, 2016), p.8. Докладніше про обговорення питань звітування стосовно поставок озброєнь у рамках ДТЗ див. у підрозділі III розділу 10 цього видання.

¹³ United Nations, Office for Disarmament Affairs, Kane, A. ‘Remarks on the Arms Trade Treaty by Angela Kane, High Representative for Disarmament Affairs’, New York, 24 Oct. 2013.

¹⁴ Gandenberger, M., ‘RCW’s report on the extraordinary meeting of the Arms Trade Treaty’, *Reaching Critical Will*, 1 Mar. 2016.

Таблиця 15.1. Кількість держав, що ратифікували, приєднались і підписали ДТЗ, за регіонами

	Кількість держав у регіоні	Держави-учасниці	Держави-підписанти
Європа	48	42	2
Латинська Америка та Карибський басейн	33	21	7
Північна Африка та Субекваторіальна Африка	53	21	17
Центральна, Східна та Південна Азія	28	2	7
Близький Схід	16	0	5

Джерело: United Nations, Treaty Collection, 31 Jan. 2017.

Аравії, але їм не вдалося залучити до обговорень жодну з держав-учасниць ДТЗ¹⁵. Делегація Великої Британії, що зазнала критики представників НУО через зростання обсягів експорту деяких озброєнь, відреагувала на критику та заявила, що рада нагоді обговорити ці питання, але до обговорення конкретних рішень з цих питань не долучилася¹⁶.

Добровільний трастовий фонд

Іншою метою ДТЗ є його використання як каналу сприяння розвитку систем контролю над поставками озброєнь держав-учасниць Договору. З цієї точки зору, створення *VTF* може стати значним кроком уперед. *VTF* буде фінансуватися за рахунок внесків держав-учасниць ДТЗ та інших організацій, а адмініструватися – Секретаріатом ДТЗ. Проектні пропозиції можуть подаватися та реалізовуватися державами-учасницями Договору, а також “державами-підписантами та іншими державами, які чітко та однозначно продемонстрували намір приєднатися до ДТЗ”¹⁷.

Регламентом *VTF* зазначено, що Фонд “унікатиме випадків дублювання проектів, що фінансуються Цільовим фондом ООН сприяння співробітництву у сфері регулювання контролю над озброєннями (*UN Trust Facility Supporting Cooperation on Arms Regulation, UNSCAR*), державами-учасницями на двосторонній основі або через інші канали”¹⁸. Втім, реалізація цієї мети може виявитися складним завданням. Виконується ряд проектів, спрямованих на посилення здатності держав-учасниць ДТЗ імплементувати Договір, такі як Проект ЄС з пропаганди ДТЗ (*ATT Outreach Project*) та різноманітні

¹⁵ Acheson, R., ‘Editorial: The elephant—or the massive explosive violence—in the room’, *ATT Monitor*, 25 Aug. 2016.

¹⁶ Зазначено представником СІПІ на *CSP2*.

¹⁷ ATT Secretariat, ‘Terms of Reference for the ATT Voluntary Trust Fund’, ATT/CSP2/2016/ WP.3/ Rev.1, 24 Aug. 2016.

¹⁸ ATT Secretariat (посилання 17).

очолювані НУО ініціативи, що фінансуються *UNSCAR*¹⁹. Також реалізуються проекти – зокрема, Програма США з експортного контролю та безпеки кордонів (*Export Control and Related Border Security, EXBS*), – безпосередньо не пов'язані з ДТЗ, але при цьому їх метою є зміцнення спроможностей держав у сферах, що стосуються стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО, *small arms and light weapons, SALW*) або контролю над поставками озброєнь²⁰. *ITF* чітко заповнює необхідні прогалини між такими програмами, але для підвищення його ефективності слід забезпечити, аби проекти, які будуть ним фінансуватися, базувалися на попередніх здобутках.

Універсалізація

Ключовим викликом для ДТЗ є його універсалізація. Робоча група з питань універсалізації, а також пропозиції Італії і Франції стосовно запровадження Трійки мають сприяти координації зусиль зі збільшення кількості держав, що підписали ДТЗ, та держав-учасниць Договору. У 2016р. сторонами ДТЗ стали ще 10 держав²¹. Проте, схоже, що в осяжному майбутньому географічний дисбаланс членства ДТЗ зберігатиметься. Більшу частину держав-учасниць ДТЗ складають держави Європи, Латинської Америки та Карибського басейну, а також Африки, меншу – держави Азії і Близького Сходу. Найменше представлений Близький Схід, з 16 держав якого жодна не ратифікувала та не приєдналася до ДТЗ, і лише 5 – підписали його (таблиця 15.1). Канада, яка була 15-ю серед найкрупніших експортерів озброєнь у 2012-2016рр., імовірно, готова приєднатися до ДТЗ у 2017р.²² Водночас, кілька провідних як експортерів (зокрема, Китай і Росія), так і імпортерів озброєнь (Індія та Саудівська Аравія) не підписали ДТЗ та не виказали у 2016р. жодних намірів це зробити.

США підписали ДТЗ у 2013р., але досі не приєдналися до нього. Хоча перспективи ратифікації ДТЗ з боку США завжди були невеликими, але Адміністрація Президента Б.Обами (*Barack Obama*) взяла активну участь у *CSP1.5* та *CSP2*, а також надіслала супровідну записку до Конгресу США у грудні 2016р., вимагаючи від нього прискорити процес ратифікації ДТЗ²³. Втім, майбутня Адміністрація Президента Д.Трампа (*Donald J.Trump*), здається, відкрито вороже налаштована як до договірному процесу ООН загалом, так і до заходів з контролю СЗЛО зокрема, і несхоже, що за часів цієї Адміністрації процес ратифікації ДТЗ просуватиметься вперед.

¹⁹ *UNSCAR* заснований з метою сприяння регулюванню контролю над звичайними озброєннями. Фонд отримав фінансування від Австралії, Великої Британії, Данії, Ірландії, Іспанії, Нідерландів, Німеччини, Фінляндії, Швейцарії і Швеції. Докладніше див.: <https://s3.amazonaws.com/uno-da-web/wp-content/uploads/2013/06/Information-for-Donors_UNSCAR.pdf>.

²⁰ Огляд цієї діяльності див.: 'Mapping ATT-relevant cooperation and assistance activities', <http://www.att-assistance.org/?page_id=10>.

²¹ До цих країн належать: Гватемала, Греція, Грузія, Замбія, Кабо-Верде, Кіпр, Лесото, Мадагаскар, Монако та Перу.

²² Chase, S., 'Canada to join arms trade treaty, but will not raise export controls', *Globe and Mail*, 30 June 2016.

²³ US Congress, 'Message from the President of the United States transmitting The Arms Trade Treaty', 9 Dec. 2016.

II. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь і товарів подвійного використання

МАРК БРОМЛІ, НОЕЛ КЕЛЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Упродовж 2016р. були чинними загалом 38 багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь: 15 – запроваджені ООН, 22 – ЄС та 1 – ЛАД (таблиця 15.2)¹. Із 22 ембарго ЄС 11 є безпосереднім впровадженням рішень ООН, 3 – виконанням вимог ембарго ООН зі змінами стосовно географічних меж або номенклатури озброєнь, а 8 – запроваджені в односторонньому порядку². Єдине ембарго ЛАД запроваджене в односторонньому порядку проти Сирії. Більшість ембарго стосуються лише звичайних озброєнь, товарів і послуг військового призначення. Водночас, ембарго ООН та ЄС проти Ірану та Північної Кореї, а також ембарго ЄС проти Росії містять заборони на експорт продукції подвійного використання – товарів, програмного забезпечення та технологій, що можуть бути використані як для цивільних потреб, так і для виготовлення звичайної, біологічної, хімічної та ядерної зброї, а також засобів їх доставки³.

У 2016р. ООН не ухвалювала рішень про запровадження нових ембарго. Пропозиція США стосовно ембарго проти Південного Судану і пропозиція Франції та Великої Британії запровадити ембарго проти Сирії не набрали достатньої кількості голосів у РБ ООН. Реакція Китаю і Росії на ці пропозиції показала загальну налаштованість цих держав проти ембарго на поставки озброєнь і санкцій. Ембарго на поставки озброєнь Ірану у 2016р. було послаблене, а ембарго на поставки озброєнь з Північної Кореї – разом з відповідними механізмами моніторингу – посилені (див. нижче). Окремі розслідування у 2016р. знову підтвердили, що дотримання режимів цих та інших ембарго ООН відбувалося не без проблем. У намаганні допомогти постконфліктним державам у зміцненні їх сил безпеки, усуваючи при цьому можливість переадресації озброєнь, деякі режими ембарго ООН дозволяють урядам держав-об'єктів ембарго імпортувати озброєння за умови дотримання

¹ Крім того, залишалось чинним одне добровільне багатостороннє ембарго, запроваджене Народою з безпеки та співробітництва в Європі (НБСС, *Conference on Security and Co-operation in Europe, CSCE*, наразі – ОБСЄ), яка звернулася до держав-членів з проханням запровадити ембарго на поставки озброєнь вірменським та азербайджанським збройним силам, залученим до бойових дій в Нагірному Карабаху. Див.: *Conference on Security and Co-operation in Europe, Committee of Senior Officials, Statement, annex 1 to Journal no.2 of the Seventh Meeting of the Committee, Prague, 27-28 Feb. 1992.*

² Три ембарго ЄС запроваджені зі змінами до відповідних ембарго ООН: проти Ірану та Північної Кореї – стосовно збільшення номенклатури озброєнь; Судану – стосовно поширення ембарго на всю країну в цілому, тоді як ембарго ООН стосувалося лише регіону Дарфур. Вісім ембарго запроваджені в односторонньому порядку: проти Білорусі, Зімбабве, Китаю, М'янми, Південного Судану та Росії, а також часткові ембарго – проти Єгипту та Сирії. Ембарго ЄС проти Єгипту та Китаю мають політично зобов'язуючий характер, тоді як решта є юридично зобов'язуючими. 11 ембарго, запроваджені безпосередньо на виконання рішення про ембарго ООН, наведені нижче в таблиці 15.2.

³ Ембарго ООН та ЄС проти Ірану та Північної Кореї стосуються продукції подвійного використання згідно з контрольними списками ГЯП і РКРТ. Ембарго ЄС проти Росії застосовується до передач усіх виробів подвійного використання військовим кінцевим споживачам, згідно з контрольним списком ЄС.

певних вимог. У 2016р. скасовані останні вимоги обов'язкового повідомлення про поставки озброєнь до Кот-д'Івуару та Ліберії; водночас вимоги стосовно Сомалі, ЦАР і Лівії, попри усні протести їх урядів, залишилися незмінними (див. нижче).

Заклик Європейського Парламенту запровадити ембарго ЄС на поставки озброєнь Саудівській Аравії – у відповідь на звинувачення в порушенні міжнародного законодавства внаслідок військової кампанії в Ємені – не призвів до ухвалення такого рішення Радою Європи (див. нижче). На відміну від ембарго ООН на поставки озброєнь, режими ембарго ЄС і ЛАД не мають механізмів моніторингу.

Погрози впровадження ембарго ООН на поставки озброєнь

Південний Судан

Громадянська війна в Південному Судані між Урядом Південного Судану – сформованим Народним рухом визволення Судану (*Sudan People's Liberation Movement, SPLM*), – та Опозиційним Народним рухом визволення Судану (*Sudan People's Liberation Movement in Opposition, SPLM-IO*), що почалася у 2013р., продовжилася у 2016р. У рамках намагань міжнародної спільноти зупинити війну РБ ООН у березні 2015р. запровадила заборону на подорожі стосовно групи офіційних представників Уряду Південного Судану та лідерів опозиції⁴. Від моменту спалаху війни, на рівні різних міжнародних організацій, у т.ч. РБ ООН, обговорювався також і був імовірним варіант ембарго на поставки озброєнь до Південного Судану⁵.

Група експертів ООН з моніторингу ситуації у Південному Судані в листопаді 2016р. попередила, що сторони конфлікту готувалися до наступної ескалації, та зауважила в цьому зв'язку, що озброєння постачались обома сторонам⁶. На фоні неспинного погіршення ситуації у Південному Судані, включно з ризиком геноциду, Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун (*Ban Ki-moon*) у 2016р. неодноразово закликав до запровадження ембарго⁷. Водночас, Міжурядовий орган з питань розвитку (МУОР, *Intergovernmental Authority on Development, IGAD*) – міжнародна група країн Східної Африки, яка претендувала на посередництво в конфлікті, заявила, що ембарго на поставки озброєнь або санкції проти Південного Судану не дадуть бажаного ефекту, і закликала до діалогу і примирення⁸.

Втративши довіру до намагань організувати мирні переговори, США у грудні 2016р. запропонували РБ ООН проект резолюції, яка закликала

⁴ Див.: Бромлі М., Келлі Н., Веземан П.Д. “Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь і товарів подвійного використання”. – *Щорічник СІПІРІ 2016*, підрозділ II розділу 19.

⁵ Повний аналіз дискусій до 2016р. див.: Бромлі, Келі, Веземан, (посилання 4).

⁶ United Nations, Security Council, ‘Interim report of the Panel of Experts on South Sudan established pursuant to Security Council resolution 2206 (2015)’, S/2016/963, 15 Nov. 2015, p.2.

⁷ UN Security Council, 7846th Meeting, S/PV.7846, 19 Dec. 2016.

⁸ IGAD, ‘Communique of the 29th Extra-ordinary Summit of the IGAD Assembly of Heads of State and Government’, Addis Ababa, Ethiopia, 9 Dec. 2016.

до запровадження ембарго на поставку озброєнь усім сторонам конфлікту⁹. Пропозиція не набрала потрібної кількості голосів: сім – “за”, жодного “проти” та вісім – “утрималися”. США та інші держави, які підтримали запровадження санкцій, заявляли, що ембарго могло б стримати надходження озброєнь до воюючих сторін і сприяло б зусиллям із запобігання погіршенню ситуації у конфлікті, який загрожував перерости у геноцид¹⁰. Держави, які утрималися від голосування, заявили, що вони вважали більш корисними зусилля МУОР, яка продовжувала виступати посередником між сторонами конфлікту, та дії Уряду Південного Судану, який намагався вести національний діалог. Крім того, Китай і Росія висловили занепокоєння використанням санкцій РБ ООН, заявивши – як і попередніми роками, – що санкції є сумнівним інструментом, який розвинуті країни Заходу використовують для тиску на країни, що розвиваються¹¹. Росія назвала запропоновані санкції “типовим зразком геополітичної інженерії, який і раніше застосовувався країнами Заходу проти Південного Судану та інших країн”, і заявила, що такі заходи вже зазнавали невдач у забезпеченні позитивного результату в подібних ситуаціях¹². Посилаючись на позицію МУОР, Росія привернула особливу увагу до браку регіональної підтримки санкцій, а також на застереження, за які проголосували держави, що надали свої війська для Місії ООН у Південному Судані¹³.

Сирія

У жовтні 2016р. оприлюднена доповідь Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ, *Organization for the Prohibition of Chemical Weapons*) і Спільного механізму ООН з розслідувань (*UN Joint Investigative Mechanism*) з висновком про використання військами Уряду Сирії вертольотів для скидання бочкових бомб з газоподібним хлором¹⁴. У відповідь на це Велика Британія і Франція у грудні 2016р. розробили проект резолюції РБ ООН. До проекту внесені, серед іншого, вимоги про заборону поставок озброєнь і відповідних матеріальних засобів, що застосовуються для доставки хімічних засобів, які використовуються як зброя. Окремо до проекту резолюції внесені положення про заборону постачань вертольотів Уряду Сирії, а також цільові санкції проти сирійських установ, залучених до розробки та виробництва хімічної зброї і ракетних носіїв¹⁵.

⁹ United Nations, Security Council, ‘United States of America: draft resolution’, S/2016/1085, 23 Dec. 2016.

¹⁰ United Nations, Security Council, 7850th Meeting, S/PV.7850, 23 Dec. 2016, p.6.

¹¹ UN Security Council, S/PV.7850 (посилання 10), p.5.

¹² UN Security Council, S/PV.7850 (посилання 10).

¹³ UN Security Council, S/PV.7850 (посилання 10)

¹⁴ UN Security Council, ‘Fourth report of the Organization for the Prohibition of Chemical Weapons-United Nations Joint Investigative Mechanism’, S/2016/888, 21 Oct. 2016.

¹⁵ Nichols, M., ‘Britain, France push UN Syria helicopter ban, sanctions over gas attacks’, Reuters, 21 Dec. 2016; United Nations, Security Council, ‘Draft resolution on chemical weapons’, S/2017/172, 28 Feb. 2017.

Підозри в порушеннях ембарго ООН на поставки озброєнь

Іран

За умовами ембарго ООН на поставки озброєнь Ірану, яке було істотно змінене в січні 2016р. (див. далі) – на поставки будь-яких озброєнь з Реєстру звичайних озброєнь ООН (*UNROCA*), а також їх складових і комплектуючих, як і на поставку певних товарів подвійного використання до Ірану і на всі поставки озброєнь з Ірану – необхідно попередньо отримати погодження РБ ООН. Повідомлень про порушення обмежень на поставки товарів подвійного використання Ірану у 2016р. не надходило¹⁶.

Водночас, у 2015р. надходили кілька звинувачень у порушенні умов ембарго на поставки озброєнь з Ірану. Впродовж 2016р. підрозділи ВМС Австралії, Франції і США окремо один від одного повідомляли про перехоплення ними кораблів, що перевозили СЗЛО. За їх висновками, озброєння походило з Ірану та мали бути доставлені неурядовим збройним угрупованням в Ємені або Сомалі¹⁷. Якщо звинувачення є достовірними, то ці поставки слід вважати порушеннями як ембарго на поставки озброєнь Іраном, так і аналогічних ембарго проти Ємену та Сомалі. Останніми роками неодноразово повідомлялося про постачання Іраном озброєнь Хезболлі¹⁸. У червні 2016р. Генеральний секретар Хезболли заявляв, що весь бюджет організації, включно з фондом зарплати, кошти на витрати, зброя і ракети – все це надходить з Ірану¹⁹.

Північна Корея

За умовами ембарго ООН проти Північної Кореї заборонено імпорт до цієї країни та експорт з неї озброєнь і деяких товарів подвійного використання. У березні 2016р. РБ ООН відреагувала на ядерні випробування Північної Кореї, здійснені в січні 2016р., змінивши свої санкції²⁰. До умов ембарго додана заборона імпорту СЗЛО. Крім того, країнам ООН був надісланий запит з пропозиціями вислати за свої межі будь-яких представників Північної Кореї, у т.ч. дипломатів і урядовців, які сприяли порушенням ембарго, а також перевіряти всі вантажі, що проходять через морські, повітряні порти та зони вільної торгівлі країн ООН у напрямку до/або з Північної Кореї. Раніше ембарго стосувалося перевірки вантажів до/або з Північної Кореї у разі

¹⁶ Nichols, M., 'UN chief concerned Iran may have violated arms embargo: report', Reuters, 8 Jan. 2017.

¹⁷ United Nations, Security Council, 'Report of the Secretary-General on the implementation of Security Council resolution 2231 (2015)', S/2016/589, 12 July 2016; United Nations, Security Council, 'Second report of the Secretary-General on the implementation of Security Council resolution 2231 (2015)', S/2016/1136, 30 Dec. 2016.

¹⁸ Див.: Бромлі М., Веземан П.Д. "Звичайні озброєння та товари подвійного використання". – *Щорічник СШПІ 2016*, підрозділ IV розділу 3.

¹⁹ Nichols (посилання 16).

²⁰ United Nations Security Council Resolution 2270, 2 Mar. 2016.

наявності “розумних підстав вважати”, що вантаж містить заборонену продукцію²¹. Механізми дотримання розширеного ембарго на поставки озброєнь – особливо ті, що стосуються перевірок вантажів, – одні з найжорсткіших, що будь-коли запроваджувалися ООН, і їх ухвалення широко тлумачилося як ознака посилення готовності Китаю чинити тиск на північно-корейський Уряд²².

Попри посилення механізмів моніторингу, порушення ембарго ООН на поставки озброєнь до Північної Кореї у 2016р. тривали. Група експертів ООН у справах Північної Кореї заявила, що технології ухилення КНДР від санкцій зростають “за масштабом, обсягом та складністю”. Як і у випадку з Іраном, більшість звинувачень у порушенні ембарго стосувалися порушень заборон на поставку звичайних озброєнь або продукції подвійного використання з території Північної Кореї. Група експертів дослідила повідомлення про відвантаження частин балістичних ракет до Єгипту, ПЗРК до Мозамбіку, керованих ракет до Судану і стрілецької зброї до ДРК. Частина стрілецької зброї, що надійшла до ДРК, отримана підрозділами конголезької поліції, що в подальшому розгорнуті у складі Багатоцільової об’єднаної стабілізаційної місії ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic, MINUSCA*)²³. Водночас, у 2016р. було зірвано кілька спроб здійснити поставку заборонених виробів, у т.ч. 30 тис. пострілів для РПГ, які мала отримати приватна компанія в Єгипті, та 45 ящиків із засобами військового радіозв’язку, що прямували до Еритреї²⁴.

Група експертів також дослідила повідомлення про використання північнокорейських інструкторів з військової підготовки в Анголі та Уганді²⁵. Група зауважила, що обмеження, впроваджені Резолюцією РБ ООН 1874 забороняють “державам приймати інструкторів, радників або інших офіційних осіб з метою здійснення військової, воєнізованої або поліцейської підготовки”²⁶. У грудні 2016р. про розірвання всіх військових зв’язків з Пхеньяном оголосила Уганда, де раніше північнокорейські інструктори готували воєнізовані підрозділи²⁷.

²¹ United Nations Security Council Resolution 1874, 12 June 2009.

²² Sengupta, S. and Sang-Hun, C., ‘UN toughens sanctions on North Korea in response to its nuclear program’, *New York Times*, 2 Mar. 2016. Докладніший аналіз результатів обмежувальних заходів проти КНДР та останніх подій в її програмах розробки зброї масового ураження та балістичних ракет див. у підрозділ III розділу 11 цього видання.

²³ United Nations, Security Council, ‘Report of the Panel of Experts established pursuant to resolution 1874 (2009)’, S/2017/150, 27 Feb. 2017, paras 88-89, 101-102, 106 and 104-105.

²⁴ United Nations, Security Council (посилання 23), paras 61-71 and 72-80.

²⁵ United Nations, Security Council (посилання 23), paras 120-22. Повідомлення про останні випадки надання КНДР послуг з військової підготовки країнам Африки див.: DuPre, A., Kasprzyk, N. and Stott, N., ‘Cooperation between African states and the Democratic People’s Republic of Korea’, *Institute for Security Studies- Africa*, 30 Nov. 2016.

²⁶ United Nations Security Council Resolution 2270, 2 Mar. 2016.

²⁷ Park, J. and Munroe, T., ‘Uganda to halt military, security ties with North Korea: South Korea’, *Reuters*, 29 May 2016.

Інші звинувачення в порушеннях

Ембарго ООН проти Судану забороняє постачання озброєнь будь-якій стороні збройних конфліктів у районі Дарфуру. Від часу запровадження ембарго у 2005р. Група експертів ООН у справах Судану виявила суттєві докази порушень Урядом Судану заборони, включно з відрядженням бойових літаків і постачанням боєприпасів до Дарфуру²⁸. У 2016р. розслідування Групою випадків регулярних порушень заблоковані рішенням Уряду Судану, який відмовив у наданні Групі віз для відвідування Дарфуру²⁹.

Ембарго ООН проти руху Талібан забороняє поставки озброєнь і Талібану, і Аль-Каїді. У 2016р. Група ООН аналітичної підтримки та моніторингу санкцій у рамках ембарго проти Талібану (*UN Analytical Support and Sanctions Monitoring Team for the Taliban embargo*) продемонструвала широкому загалу, з якою легкістю Талібан здатний отримувати з-за кордону “детонатори, детонуючі шнури та дистанційні підривні пристрої, а також речовини для виготовлення вибухівки”, що використовувалися бойовиками в саморобних вибухових пристроях (СВП, *improvised explosive devices, IEDs*)³⁰. Ембарго закликає всі держави ООН обмежити поставки “компонентів, що можуть бути використані для виготовлення саморобних вибухових пристроїв або неконвенційної зброї”³¹. Водночас, багато виробів, про які йдеться в Резолюції, не є предметом жодного з режимів контролю над експортом озброєнь або продукції подвійного використання, які працюють на національному рівні. Генеральний секретар та інші посадовці ООН закликали до подальшої розробки та просування керівних принципів для промисловості з метою унеможливлення постачання прекурсорів для СВП³². Група з моніторингу відзначила також складність відстеження джерел постачання озброєнь Талібану через обіг великої кількості озброєнь у значно ширшому регіоні, але зауважила при цьому, що Талібан, здається, спромігся розширити можливість в пошуку джерел поставки “таких спеціалізованих сучасних засобів, як снайперські гвинтівки, лазерні приціли та окуляри нічного бачення”³³.

Ембарго ООН проти Ємену забороняє поставки озброєнь недержавним угрупованням у країні. Група експертів ООН у справах Ємену дослідила звинувачення з боку Саудівської Аравії та інших арабських країн у тому, що Іран поставляє озброєння хуситам і силам колишнього Президента Салеха (*Saleh*) у Ємені³⁴. За висновками Групи експертів, достатніх доказів на підтвердження

²⁸ Бромлі, Келі, Веземан (посилання 4).

²⁹ United Nations, Security Council, ‘Final report of the Panel of Experts on the Sudan established pursuant to resolution 1591 (2005)’, Annex to S/2017/22, 9 Jan. 2017, pp.8-9.

³⁰ UN Security Council, ‘Seventh report of the Analytical Support and Sanctions Monitoring Team submitted pursuant to resolution 2255 (2015) concerning the Taliban and other associated individuals and entities constituting a threat to peace, stability and security of Afghanistan’, Annex to S/2016/842, 5 Oct. 2016, p.16.

³¹ United Nations Security Council Resolution 2255, 22 Dec. 2015.

³² UN Security Council (посилання 30), p.17.

³³ UN Security Council (посилання 30), p.19.

³⁴ United Nations, Security Council, ‘Final report of the Panel of Experts on Yemen’, Annex to S/2017/81, pp.26-30.

будь-якої широкомасштабної поставки озброєнь з Ірану не було, хоча при цьому Група знайшла докази того, що зброя, конфіскована з кораблів завдяки чотирьом перехопленням у 2015р. та 2016р. в Аравійському морі та Аденській затоці, могла походити з Ірану та бути призначеною для збройних угруповань у Ємені.

“Часткові” ембарго ООН на поставки озброєнь

Останніми роками дуже поширеною практикою РБ ООН стало запровадження “часткових” ембарго ООН на поставки озброєнь, які дозволяють поставки до держави-об’єкта ембарго за умов дотримання певних вимог. Зазвичай такі вимоги зобов’язують країну-постачальника або країну-отримувача одержати відповідні дозволи або повідомити відповідний Комітет з питань санкцій. Часткові ембарго ООН на поставки озброєнь є компромісним рішенням між повним ембарго та повною відмовою від усіх обмежень. Такі ембарго застосовувались, серед іншого, для сприяння забезпеченню певного рівня міжнародного нагляду за передачами озброєнь у конкретних державах, а також для заохочення впровадження покращених стандартів управління запасами озброєнь та урядування сектором безпеки. Із 15 ембарго ООН на поставки озброєнь, чинних упродовж 2016р., сім були частковими. Попри досить поширену практику використання такого інструмента, показники дотримання системи стандартних повідомлень часто є невисокими – з боку як держав-постачальників, так і держав-отримувачів, – і держава-об’єкт ембарго часто чинить тиск з метою повного скасування всіх обмежень.

Скасування обмежень ООН з Кот-д’Івуару та Ліберії

Решта обмежень, впроваджених ООН на постачання озброєнь до Кот-д’Івуару та Ліберії, які набули чинності, відповідно, у 2004р. та 1992р., мали різні рівні обмежень і остаточно скасовані у 2016р. До самого скасування у квітні 2016р. ембарго ООН на поставки озброєнь до Кот-д’Івуару містило вимоги до держав-постачальників та до держави-отримувача надавати повідомлення відповідному Комітету з питань санкцій перед будь-якою поставкою озброєнь з наданням інформації про мету кінцевого використання та місцезнаходження озброєнь³⁵. У випадку з Кот-д’Івуаром система повідомлень, схоже, характеризувалася низьким рівнем дотримання впродовж усього часу чинності ембарго. У квітні 2016р. Група експертів ООН повідомила про розслідування ряду поставок, здійснених без попереднього повідомлення, в т.ч. поставок окулярів нічного бачення та військових вантажівок для сил безпеки Кот-д’Івуару³⁶.

³⁵ United Nations Security Council Resolution 2153, 29 Apr. 2014; UN Security Council Resolution 2283, 27 Apr. 2016.

³⁶ United Nations, Security Council, ‘Final report of the Group of Experts on Cote d’Ivoire pursuant to paragraph 27 of Security Council resolution 2219 (2015)’, S/2016/254, paras 98-105.

До самого скасування у травні 2016р. ембарго ООН на поставки озброєнь до Ліберії містило вимоги завчасних повідомлень відповідного Комітету з питань санкцій перед здійсненням імпорту будь-яких видів озброєнь, маркування імпортованих озброєнь і ведення їх реєстрового обліку, а також повідомлень Комітету про вжиття цих заходів³⁷. Починаючи з 2009р., кілька поставок озброєнь до Ліберії здійснені без попереднього повідомлення³⁸. Водночас, широко визнавалося прагнення Ліберії покращити систему маркування і практику управління запасами озброєнь. Проте, впродовж останніх місяців чинності ембарго бажання Ліберії дозволяти зовнішній нагляд за її практикою управління запасами озброєнь, здавалося, зменшилося³⁹.

Інші “часткові ембарго ООН”

Ембарго на поставки озброєнь до Сомалі містить вимоги до Уряду держави повідомляти відповідний Комітет з питань санкцій перед здійсненням будь-яких поставок, надавати інформацію про свої силові структури та вживати заходів з забезпечення запасів озброєнь. Уряд неодноразово звертався з проханнями скасувати повністю вимоги про звітування. Водночас, Група ООН з моніторингу в Сомалі та Еритреї (*UN Monitoring Group on Somalia and Eritrea*) відзначала, що такі заклики нехтують тим фактом, що ембарго дозволяє постачати Уряду озброєння та що Уряд отримав значну кількість озброєнь з часу впровадження цієї системи у 2013р.⁴⁰ У 2016р. Група з моніторингу відзначала, що Уряд покращив деякі аспекти дотримання зобов'язань зі звітності, а решта проблем викликана браком радше можливостей, ніж політичної волі⁴¹. Водночас, Група також зауважувала, що Уряду досі бракує можливостей здійснювати дієвий контроль над запасами озброєнь⁴².

Ембарго ООН на поставки озброєнь до ЦАР дозволяє постачати їх урядовим силам безпеки за умови попереднього повідомлення та отримання згоди відповідного Комітету з питань санкцій. У 2016р. Уряд ЦАР, Парламент та опозиційні партії, разом із зростаючою підтримкою цивільного населення, закликали до скасування ембарго, заявивши, що воно є несправедливим стосовно ЦАР. Група експертів ООН у справах ЦАР дійшла висновку, що ці заклики використані групою офіційних осіб ЦАР для посилення націоналістичних настроїв, а також з метою покласти всю відповідальність за зростання насильства у країні винятково на ООН⁴³.

³⁷ United Nations Security Council Resolution 1903, 17 Dec. 2009; United Nations Security Council Resolution 2288, 25 May 2016.

³⁸ United Nations, Security Council, ‘Final report of the Panel of Experts on Liberia submitted pursuant to paragraph 3(a) of Security Council resolution 2237 (2015)’, S/2016/348, para. 31.

³⁹ United Nations, Security Council (посилання 38), para.38-39.

⁴⁰ United Nations, Security Council, ‘Report of the Monitoring Group on Somalia and Eritrea submitted in accordance with resolution 2244 (2015): Somalia’, S/2016/919, 31 Oct. 2016, p.37.

⁴¹ United Nations, Security Council (посилання 40), p.36.

⁴² United Nations, Security Council (посилання 40), p.37.

⁴³ United Nations, Security Council, ‘Final report of the Panel of Experts on the Central African Republic extended pursuant to Security Council resolution 2262 (2016)’, S/2016/1032, 5 Dec. 2016, p.18.

Ембарго ООН на поставки озброєнь до Лівії дозволяє їх постачання міжнародно визнаному Уряду національної згоди (*Government of National Accord, GNA*) за умови отримання попереднього погодження відповідного Комітету з питань санкцій⁴⁴. З метою сприяння заходам запобігання контрабанді озброєнь до/з Лівії РБ ООН надала у червні 2016р. повноваження державам здійснювати перевірки суден у відкритому морі біля узбережжя Лівії у випадку підозри про перевезення ними забороненої продукції⁴⁵. *GNA* кілька разів звертався з проханням про повне скасування ембарго на поставки озброєнь, аргументуючи свою позицію тим, що ембарго обмежує його можливості отримувати необхідні засоби протидії тероризму⁴⁶. Проте, до змін режиму обмежень це не призвело⁴⁷.

Ембарго ООН на поставки озброєнь до Ірану було істотно змінено в січні 2016р., після погодження в липні 2015р. Спільного всеохопного плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*)⁴⁸. Наразі поставки всіх озброєнь і продукції подвійного використання до/з Ірану дозволяються за умови попередньої згоди РБ ООН⁴⁹. Система погоджень і повідомлень – особливо з питань, якою мірою держави-постачальники дотримуються вимог, які поставки отримують дозвіл або відмову, та якою мірою держави-постачальники реагують на відмову – на практиці працює у спосіб, який сприятиме або успіху, або провалу СВПД. У 2016р. від Ірану отримані п'ять запитів на погодження поставок виробів з контрольного списку Групи ядерних постачальників (ГЯП) та один запит на поставку озброєнь⁵⁰.

Ембарго ЄС

Ембарго ЄС на поставки озброєнь Ірану забороняє постачання озброєнь до/з Ірану, а також постачання продукції подвійного використання до Ірану. Хоча багато економічних санкцій ЄС проти Ірану вже були скасовані відповідно до умов СВПД, але ембарго на поставки озброєнь залишатиметься чинним до 2023р.⁵¹ Ембарго ЄС запроваджене у відповідь на “ядерні” санкції ООН проти Ірану, але є більш широким за номенклатурою та охоплює

⁴⁴ United Nations, Security Council, ‘Final Report of the Panel of Experts established pursuant to resolution 1973 (2011)’, S/2015/128, 23 Feb. 2015, pp.28-36.

⁴⁵ United Nations Security Council Resolution 2292, 14 June 2016.

⁴⁶ Prentis, J., ‘Serraj calls for lifting of arms embargo at AU mini-summit on Libya’, *Libya Herald*, 27 Jan. 2017.

⁴⁷ Prentis (посилання 46).

⁴⁸ Повний аналіз *JCPOA* і графік скасування ембарго ООН на поставки озброєнь до Ірану див.: Ентоні Я., Бромлі М., Веземан П.Д. “Роль і наслідки міжнародних санкцій проти Ірану”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, розділ 3; Рауф Т. “Розв’язання проблеми Іранської ядерної програми”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ I розділу 17.

⁴⁹ United Nations Security Council Resolution 2231, 20 July 2015.

⁵⁰ United Nations, Security Council, ‘Second six-month report of the Facilitator on the implementation of Security Council resolution 2231 (2015)’, S/2017/49, 18 Jan. 2017, paras 19, 22. Три запити стосовно контрольного списку ГЯП погоджені; два інших – станом на січень 2017р., перебували на розгляді.

⁵¹ European External Action Service, ‘Information Note on EU sanctions to be lifted under the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA)’, Brussels, 23 Jan. 2016.

всі вироби з контрольного списку ЄС військової продукції. ЄС також має ряд чинних обмежень стосовно поставки до Ірану виробів, що можуть бути використані для “внутрішніх репресій”, включно з автомобілями, призначеними для боротьби з масовими заворушеннями або для перевезення ув’язнених, колючим дротом та обладнанням, а також програмним забезпеченням та технологіями стеження в Інтернеті або мережах зв’язку⁵². Усі ці обмеження не підпали під дію СВПД.

У 2013р. країни-члени ЄС оприлюднили політичну угоду, в якій проголосувалися наміри призупинити експортні поставки до Єгипту обладнання, що може використовуватися для внутрішніх репресій, переглянути експортні ліцензії на військову техніку та програми допомоги Єгипту у сфері безпеки. Ці заходи залишалися чинними у 2016р.⁵³ Утім, починаючи з 2013р., кілька країн ЄС експортували до Єгипту значну кількість звичайних озброєнь і надавали ліцензії на додаткові експортні поставки⁵⁴. До номенклатури експорту належали стрілецька зброя і броньовані машини, що можуть використовуватися у внутрішніх репресіях. Упродовж 2016р. заявлялося, що первісна угода залишається чинною, оскільки певні країни-члени ЄС занепокоєні тим, що продовження дискусій у Раді закордонних справ ЄС стосовно офіційного скасування угоди може призвести до ухвалення більш жорстких домовленостей⁵⁵.

Військові операції Саудівської Аравії в Ємені, започатковані у 2015р., викликали широку критику через наявність беззаперечних доказів великих втрат серед цивільного населення, пошкодження багатьох цивільних об’єктів під час повітряних ударів, унаслідок чого ці операції можна розглядати як порушення міжнародного гуманітарного права. На цьому ґрунті з боку громадянського суспільства та політичних діячів багатьох країн ЄС почали лунати заклики запровадити ембарго на поставки озброєнь Саудівській Аравії⁵⁶. У лютому 2016р. Європейський Парламент переважною більшістю схвалив резолюцію, яка не має юридично зобов’язуючого характеру та закликає Високого представника ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки ініціювати запровадження ембарго ЄС на поставки озброєнь Саудівській Аравії⁵⁷. Наступних заходів з боку Ради Європи вжито не було, а для кількох країн-членів ЄС Саудівська Аравія продовжує залишатися важливим ринком експорту озброєнь⁵⁸.

⁵² Council of the European Union, ‘Council Decision 2012/168/CFSP of 23 Mar. 2012 amending Decision 2011/235/CFSP concerning restrictive measures directed against certain persons and entities in view of the situation in Iran’, *Official Journal of the European Union*, 24 Mar. 2012, p.85.

⁵³ European External Action Service, Communication with authors, 26 Jan. 2017.

⁵⁴ SIPRI Arms Transfers database; and Amnesty International, ‘EU: halt arms transfers to Egypt to stop fuelling killings and torture’, 25 May 2016.

⁵⁵ Jacqmin, D., ‘Egypte: “embargo” et armes de repression interne’ [Єгипет: “ембарго і зброя для внутрішніх репресій], Note d’analyse, GRIP, 26 Oct. 2016.

⁵⁶ Веземан П.Д. “Поставки озброєнь до Близького Сходу, Північної Африки та військова інтервенція в Ємені”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ II розділу 15.

⁵⁷ European Parliament, Resolution of 25 Feb. 2016 on the humanitarian situation in Yemen, 2016/2515(RSP).

⁵⁸ Докладніше про експорт озброєнь до Саудівської Аравії див. підрозділ III розділу 3 та розділ 10 цього видання.

Таблиця 15.2. Чинні багатосторонні ембарто на поставки озброєнь у 2016р.

Об'єкт ^a	Дата першого ухвалення	Інструменти запровадження або зміни ембарто ^b	Ключові зміни впродовж 2016р.
<i>Ембарго ООН на поставки зброї</i>			
ЦАР (НДУ)	5 грудня 2013р.	Р БВ ООН 2127	Подовжене до 31 січня 2017р., Р БВ ООН 2262 від 27 січня 2016р.
ДРК (НДУ)	28 липня 2003р.	Р БВ ООН 1493, 1596, 1807, 2078	Подовжене до 1 липня 2017р., Р БВ ООН 2293 від 23 червня 2016р.
Кот-д'Івуар (НДУ)	15 листопада 2004р.	Р БВ ООН 1572, 1946, 2045	Скасоване Р БВ ООН 2283 від 28 квітня 2016р.
Ерїтрея	23 грудня 2009р.	Р БВ ООН 1907	
Іран	23 грудня 2006р.	Р БВ ООН 1737, 1747, 1929, 2231	
Ірак (НДУ)	6 серпня 1990р.	Р БВ ООН 661, 1483, 1546	
ІДІЛ, Аль-Каїда та пов'язані з ними особи та організації	16 січня 2002р.	Р БВ ООН 1390, 1989, 2170, 2253	
Північна Корея	15 липня 2006р.	Р БВ ООН 1695, 1718, 1874	Змінене Р БВ ООН 2270 від 2 березня 2016р.
Ліван (НДУ)	11 серпня 2006р.	Р БВ ООН 1701	
Лїберїя (НДУ)	22 грудня 2003р. ^c	Р БВ ООН 1521, 1683, 1903, 2128	Скасоване Р БВ ООН 2288 від 25 травня 2016р.
Лївія (НДУ)	26 лютого 2011р.	Р БВ ООН 1970, 1973, 2009, 2095, 2174	
Сомалї (НДУ)	23 січня 1992р.	Р БВ ООН 733, 1725, 2093, 2111	Подовжене до 15 листопада 2017р., Р БВ ООН 2317 від 10 листопада 2016р.
Судан (Дарфур)	30 липня 2004р.	Р БВ ООН 1556, 1591, 1945	
Ємен (НДУ)	14 квітня 2015р.	Р БВ ООН 2216	
Талїбан	16 січня 2002р.	Р БВ ООН 1390, 1988	

<i>Ембарго ЄС на поставки зброї</i>	
Аль-Каїда, Талібан та пов'язані з ними особи та організації*	17 грудня 1996р. СП РЕС 96/746/CFSP, 2001/154/CFSP, 2002/402/CFSP Р РЕС 2011/357/CFSP, Р РЕС 2012/642/CFSP Подовжене до 28 лютого 2017р., Р РЕС 2016/280/CFSP від 25 лютого 2016р.
Білорусь	20 червня 2011р. Р РЕС 2011/357/CFSP, Р РЕС 2012/642/CFSP
Кітай	27 червня 1989р. Декларація Європейської Ради
ЦАР (НДУ)*	23 грудня 2013р. Р РЕС 2013/798/CFSP
ДРК (НДУ)*	7 квітня 1993р. Декларація РЕС, СП РЕС 2003/680/CFSP, 2005/440/CFSP, 2008/369/CFSP, 2010/788/CFSP
Кот-д'Івуар (НДУ)*	13 грудня 2004р. СП 2004/852/CFSP, 2010/656/CFSP, Р РЕС 2012/371/CFSP
Єгипет	21 серпня 2013р. Висновки РЕС
Ерітрея*	1 березня 2010р. Р РЕС 2010/127/CFSP
Іран	27 лютого 2007р. СП РЕС 2007/140/CFSP, 2007/246/CFSP, Р РЕС 2012/168/CFSP
Ірак (НДУ)*	4 серпня 1990р. Декларація РЕС, СП РЕС 2003/495/CFSP, 2004/553/CFSP
Північна Корея	20 листопада 2006р. СП РЕС 2006/795/CFSP, 2009/573/CFSP
Ліван (НДУ)*	15 вересня 2006р. СП 2006/625/CFSP
Ліберія (НДУ)*	7 травня 2001р. СП РЕС 2001/357/CFSP, 2004/137/CFSP, 2006/518/CFSP, 2010/129/CFSP
Лівія (НДУ)*	28 лютого 2011р. Р РЕС 2011/137/CFSP, 2011/625/CFSP
Скасоване	Р РЕС 2016/917/CFSP від 9 червня 2016р.

Об'єкт ^a	Дата першого ухвалення	Інструменти запровадження або зміни ембарго ^b	Ключові зміни впродовж 2016р.
М'яна	29 липня 1991р. ^d	Декларація РЗС, СП РЕС 96/635/CFSP, 2003/297/CFSP, 2010/232/CFSP	Подовжене до 30 квітня 2017р., Р РЕС 2016/627/CFSP від 21 квітня 2016р.
Росія	31 липня 2014р.	Р РЕС 2014/512/CFSP, П РЕС 833/2014	Подовжене до 31 липня 2017р. Р РЕС 2016/2315/CFSP від 19 грудня 2016р.
Сомалі (НДУ)*	10 грудня 2002р.	СП РЕС 2002/960/CFSP, 2009/138/CFSP, 2010/231/CFSP	
Південний Судан	18 липня 2011р.	Р РЕС 2011/423/CFSP	
Судан	15 березня 1994р.	СП РЕС 94/165/CFSP, 2004/31/CFSP, 2005/411/CFSP, Р РЕС 2011/423/CFSP	
Сирія	9 травня 2011р.	Р РЕС 2011/273/CFSP, П РЕС 36/2012, 509/2012, Р РЕС 2012/420/CFSP, 509/2012, 36/2012, 2013/255/CFSP	
Ємен (НДУ)	8 червня 2015р.	П РЕС 2015/878	
Зімбабве	18 лютого 2002р.	СП 2002/145/CFSP	Подовжене до 20 лютого 2017р., Р РЕС 2016/2220/CFSP від 15 лютого 2016р.
<i>Ембарго Ліги Арабських Держав на поставки зброї</i>			
Сирія	3 грудня 2011р.		Заява РІАД Р РІАД 7446 ^e

* – ембарго ЄС на виконання ембарго ООН; П РЕС – Постанова Ради ЄС; Р РЕС – Рішення Ради ЄС; СП РЕС – Спільна позиція Ради ЄС; Р РБ ООН – Резолюція РБ ООН; РЗС – Рада із загальних справ; Р РІАД – Рішення Ради Ліги Арабських Держав; ДРК – Демократична Республіка Конго; НДУ – недержавні угруповання; ЦАР – Центральноафриканська Республіка.

^a З часу першого запровадження ембарго об'єкт міг змінитися. В таблиці об'єкт зазначено станом на кінець 2016р.

^b Попередні інструменти могли бути змінені або скасовані після ухвалення наступних.

^c Ліберія є об'єктом ембарго ООН на поставки озброєнь, починаючи з 1992р.; ембарго стосувалися різних але пов'язаних між собою суб'єктів.

^d ЄС і країни-члени вперше запровадили ембарго на поставки озброєнь до М'янми у 1990р.

^e Внесено зміни згідно з Р РІАД 7446 від 12 лютого 2012. Резолюція 7446 може бути роздумана як дозвіл на поставки озброєнь сирійській опозиції.

Джерела: United Nations, Security Council, 'UN Security Council sanctions committees'; European External Action Service, 'Restrictive measures (sanctions) in force', from list updated 11 Oct. 2016.

III. Події в контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

СІБІЛ БАУЕР, МАРК БРОМЛІ

ЄС наразі є єдиним регіоном зі спільною законодавчою базою з питань контролю над експортом, брокерською діяльністю, транзитом і передачею у сферах товарів подвійного використання, програмного забезпечення та технологій і, певною мірою, військової продукції. Контроль здійснюється в рамках Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ, *Common Foreign and Security Policy*), “стовпів” Європейського співтовариства, закладених у Маастрихтському договорі 1992р. (*Maastricht Treaty*), і у сферах “виняткових”, “спільних” і “підтримуючих” компетенцій ЄС, передбачених Лісабонським договором 2009р. (*Lisbon Treaty*)¹. Вироблений цілий ряд різних політичних інструментів, а також докладні керівні принципи їх застосування у сфері експорту озброєнь. Ключовими інструментами є ембарго ЄС на поставки озброєнь, Регламент ЄС з питань товарів подвійного використання (*EU Dual-use Regulation*), Спільна позиція ЄС з питань експорту озброєнь (*EU Common Position on Arms Exports*), Директива про поставки оборонної продукції в межах Співтовариства (*Intra-Community Transfers Directive*) та Правила протидії тортурам (*Anti-Torture Regulation*). Події, пов’язані з ембарго ЄС на поставки озброєнь, розглядаються в підрозділі II цього розділу. Обговорення і реалізація Спільної позиції ЄС з питань експорту озброєнь і Директива про поставки оборонної продукції в межах Співтовариства у 2016р. не призвели до внесення будь-яких суттєвих змін. Однак, у сфері контролю над торгівлею товарами подвійного використання спостерігаються серйозні зміни. Єврокомісія результативно працює над “переглядом” Регламенту, а держави прийняли переглянутий варіант Правил протидії тортурам.

Контроль над торгівлею товарами подвійного використання

Регламент ЄС з питань товарів подвійного використання, який забезпечує спільну для 28 держав-членів ЄС законодавчу базу експорту, транзиту, передачі та брокерської діяльності з товарами та технологіями подвійного використання, наразі переглядається². Ця робота започаткована у 2011р. і навряд чи буде завершена до 2018р. У 2014р. опубліковане повідомлення ЄК з пропозиціями, що впливають з виданої раніше “зеленої книги” і консультацій із зацікавленими сторонами³. У 2015р. – проведені консультації

¹ Див. ‘Division of competences within the European Union’, EUR-Lex, updated 26 Jan. 2016.

² ‘Council Regulation 428/2009 of 5 May 2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items’, *Official Journal of the European Union*, L134, 29 May 2009.

³ European Commission, ‘Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, the review of export control policy: ensuring security and competitiveness in a changing world’, COM(2014) 244 final, 24 Apr. 2014.

з громадськістю та реалізовано проект з питань збору та аналізу даних про поточний і потенційний вплив Регламенту⁴. Це дало можливість оцінити соціальний та економічний вплив нинішньої нормативної системи і запропонованих Комісією змін⁵. У вересні 2016р. Комісія представила проект нормативної пропозиції⁶. Варіант проекту, що з'явився в липні внаслідок витоків інформації, занепокоїв промислові кола і ряд держав-членів ЄС (підрозділ IV)⁷.

Нормативна пропозиція буде піддана законодавчій процедурі за участі Ради Міністрів та Європарламенту⁸. Процес перегляду може призвести до практичних змін, спрямованих на зменшення розбіжностей між їх імплементацією і посиленням правозастосування, зокрема, шляхом визначення рекомендацій для компаній та активізації обміну інформацією між урядами. Комісія також запропонувала внести ґрунтовні зміни у визначення товарів і технологій подвійного використання та розширити концепцію з охопленням сфери їх використання в порушення прав людини та терористичній діяльності (підрозділ IV). Нормативна пропозиція містить також заходи з адаптації Регламенту до такої зміни у сфері торгівлі, в бізнес-практиках і технологіях, як поширене використання нематеріальних передач технологій. Вона також спрямована на зменшення бюрократичного навантаження на бізнес та органи влади у процесі ліцензування шляхом запровадження спрощених процедур ліцензування як експортних операцій з низькою вартістю, так і передач у межах компаній програмного забезпечення та технологій, крупних проектів, засекречених виробів. Ці операції вже не потребуватимуть окремих ліцензійних заявок, хоча спеціальний облік і дотримання внутрішніх вимог залишатимуться необхідними. Хоч обговорення нормативної пропозиції стосуватимуться у правовому сенсі лише країн-членів ЄС і країн-кандидатів, їх наслідки, ймовірно, будуть суттєвими – не лише тому, що зміни стосуватимуться концепцій поводження з товарами подвійного

⁴ European Commission, 'EU Export Control Policy Review: online public consultation report', 23 Nov. 2015; SIPRI and Ecorys, Final Report: Data and Information Collection for EU Dual-use Export Control Policy Review (Brussels: European Commission, 6 Nov. 2015).

⁵ European Commission, Commission Staff Working Document, Impact Assessment, *Report on the EU Export Control Policy Review, Accompanying the document Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Setting up a Union Regime for the Control of Exports, Transfer, Brokering, Technical Assistance and Transit of Dual-use Items*, (Recast) SWD(2016) 314 final, 28 Sep. 2016.

⁶ European Commission, 'Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council setting up a Union regime for the control of exports, transfer, brokering, technical assistance and transit of dual-use items (recast)', COM(2016) 616 final, 28 Sep. 2016.

⁷ Stupp, C., 'Commission plans export controls on surveillance technology', EurActiv, 22 July 2016. The leaked proposal is available at <<http://www.euractiv.com/wp-content/uploads/sites/2/2016/07/dual-use-proposal.pdf>>. Stupp, C., 'Tech industry, privacy advocates pressure Commission on export control bill', EurActiv, 3 Aug. 2016; Stupp, C., 'Juncker postpones controversial export control bill on surveillance technology', EurActiv, 20 Sep. 2016.

⁸ European Parliament, 'Control of trade in dual-use items: Council Regulation 428/2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items', Briefing, Implementation appraisal, Sep. 2016; European Parliament, 'Review of dual-use export controls', Briefing, EU Legislation in Progress, 30 Jan. 2017.

використання, які застосовуються в усьому світі, але й тому, що багато країн використовують контрольний список та інші правові положення ЄС як орієнтири в національних механізмах контролю.

Правила ЄС протидії тортурам

У 2005р. ЄС видав Правила стосовно торгівлі певними товарами, які можуть бути використані для виконання смертних вироків, тортур, жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність людини, поводження та покарання (Правила протидії тортурам, *Anti-Torture Regulation*)⁹. Ці Правила вимагають від держав-членів ЄС заборонити торгівлю товарами, які не мають будь-якої іншої практичної мети, крім страт і тортур, і регулювати торгівлю товарами, які можуть використовуватися для таких цілей¹⁰. У січні 2014р. Європейська Комісія опублікувала ряд пропозицій з докладним описом шляхів удосконалення Правил, і в липні того ж року ухвалила ще один розширений список заборонених і підконтрольних товарів¹¹. Це було зроблено на виконання Резолюції Європарламенту від 2010р., що закликала до перегляду Правил ЄС протидії тортурам¹². У листопаді 2016р., після дворічних перемовин між Радою Європи, Європарламентом і Єврокомісією в ЄС ухвалений переглянутий варіант Правил¹³. До документа внесені заборони на транзит, брокерську діяльність і збут заборонених товарів, а також на технічну допомогу, – питання, які НУО визначали як ключові прогалини в наявних механізмах контролю¹⁴. Під час перемовин члени Європарламенту закликали також до внесення положення про всеохопний контроль, яким було б запроваджене обмеження на ряд непідконтрольних виробів, що можуть використовуватися для страт і тортур. Однак в остаточному варіанті переглянутих

⁹ Council Regulation 1236/2005 of 27 June 2005 concerning trade in certain goods which could be used for capital punishment, torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, *Official Journal of the European Union*, L200, 30 July 2005. Положення набуло чинності 30 липня 2006р.

¹⁰ Amnesty International, *Grasping the Nettle: Ending Europe's Trade in Execution and Torture Technology* (London: Amnesty International, 28 May 2015).

¹¹ European Commission, 'Commission Implementing Regulation (EU) 775/2014 of 16 July 2014 amending Council Regulation (EC) 1236/2005 concerning trade in certain goods which could be used for capital punishment, torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment', *Official Journal of the European Union*, L 2010/1, 17 July 2014; European Commission, 'Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council amending Council Regulation 1236/2005 concerning the trade in certain goods which could be used for capital punishment, torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment', COM(2014) 1 final, 2014/0005 (COD), 14 Jan. 2014. Цей список вже був розширений у 2011р.; див.: European Commission, 'Commission Implementing Regulation (EU) 1352/2011 of 20 December 2011 amending Council Regulation (EC) 1236/2005 concerning trade in certain goods which could be used for capital punishment, torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment', *Official Journal of the European Union*, L 338/31, 21 Dec. 2011, pp.31-34.

¹² European Parliament, 'European Parliament resolution of 17 June 2010 on implementation of Council Regulation (EC) 1236/2005 concerning trade in certain goods which could be used for capital punishment, torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment'

¹³ Council of the European Union, 'Torture goods: Council adopts amending regulation', Press release, 14 Nov. 2016.

¹⁴ Amnesty International, *Why the EU Should Ban the Commercial Marketing and Promotion of Inhumane Policing and Prison Equipment*, 9 May 2016.

Правил ця пропозиція врахована не була¹⁵. Єврокомісія стверджувала, що це не є необхідним, може по-різному застосовуватися окремими державами-членами і створити надмірні нормативні труднощі для деяких компаній, розташованих у ЄС¹⁶. Утім, з метою полегшення внесення нових підконтрольних або заборонених товарів запроваджена “екстрена процедура”.

¹⁵ European Parliament, ‘Anti-torture rules: trade MEPs call for bans on goods marketing and EU transit’, Press release, 22 Sep. 2015, <<http://www.europarl.europa.eu/news/en/newsroom/20150922IPR94208/anti-torture-rules-trade-meps-call-for-bans-on-goods-marketing-and-eu-transit>>.

¹⁶ European Parliament, ‘Fighting trade in tools for torture and executions’, Briefing, EU Legislation in Progress, April 2016, <[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/580885/EPRS_BRI\(2016\)580885_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/580885/EPRS_BRI(2016)580885_EN.pdf)>, p.9.

IV. Права людини, ЄС та експортний контроль над товарами подвійного використання

МАРК БРОМЛІ

Прагнення забезпечити дотримання прав людини вже давно знайшло відображення у сфері експортного контролю над військовою технікою. Ця проблематика згадується у Спільній позиції ЄС (*EU Common Position*) 2008р. стосовно експорту озброєнь, Вассенаарській домовленості (ВД, *Wassenaar Arrangement, WA*), Договорі про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*). Спільна позиція ЄС, серед іншого, вимагає від держав-членів ЄС враховувати питання прав людини під час видачі ліцензій на експорт військової техніки та відмовляти у видачі таких ліцензій, якщо “існує ризик того, що експортовані військові технології або техніка можуть бути використані для внутрішніх репресій”¹. ВД рекомендує державам-експортерам оцінювати, чи існує “чітко визначений ризик використання зброї для порушення прав людини або позбавлення людини її прав”². Питання прав людини також фігурують у критеріях оцінки експорту ДТЗ³.

Заходи із захисту прав людини в експортному контролі над товарами подвійного використання є менш чіткими і певними, порівняно з контролем над військовою продукцією. Так, Керівні принципи ВД із запровадження найкращої практики (*WA Best Practice Guidelines*) експортного контролю над товарами подвійного використання не містять положень, пов’язаних з правами людини⁴. Певною мірою це свідчить про те, що головним пріоритетом в експортному контролі над товарами подвійного використання є запобігання розповсюдженню зброї масового ураження (ЗМУ), що прямо не пов’язане з дотриманням прав людини⁵. Однак, до контрольного списку ЄС товарів

¹ Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 Dec. 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, L335/99, 13 Dec. 2008.

² Вассенаарська домовленість, “Елементи для об’єктивного аналізу та рекомендації стосовно потенційно дестабілізуючих накопичень звичайних озброєнь”, документ ухвалений 3 грудня 1998р. і переглянутий у 2011р.

³ ООН, Договір про торгівлю зброєю, ухвалений 2 квітня 2013р., набув чинності 24 грудня 2014р. Згідно зі ст.6 (3) ДТЗ, держава-учасниця зобов’язана не дозволяти поставок зброї, якщо “на момент видачі дозволу відомо, що зброя або певні виробы можуть бути використані у скоєнні геноциду, злочинах проти людяності, серйозних порушеннях Женевської конвенції 1949р., в нападах на цивільні об’єкти або на цивільних осіб, або в інших військових злочинах, як вони визначені в міжнародних угодах, учасником яких вона є”. Згідно зі ст.7 (1) ДТЗ держави-учасниці зобов’язані “оцінювати можливість” використання експортованої зброї, серед іншого, для “вчинення серйозного порушення міжнародного гуманітарного права або сприяння цьому” або для “вчинення серйозного порушення прав людини або сприяння йому”.

⁴ Wassenaar Arrangement, ‘Best Practice Guidelines for the Licensing of Items on the Basic List and Sensitive List of Dual-Use Goods and Technologies’ (Agreed at the 2006 Plenary).

⁵ Найширше використовуваним контрольним списком товарів подвійного використання є список ЄС, що ґрунтується на контрольних списках режимів експортного контролю, до яких внесені виробы, що викликають занепокоєння через можливий зв’язок зі ЗМУ. Додаток 1, Список товарів подвійного використання, Постанова Ради ЄС 428/2009 від 5 травня 2009р. встановлюють у Співтоваристві режим контролю над експортом, передачею, брокерською діяльністю і транзитом товарів подвійного використання. Див.: *Official Journal of the European Union*, L134, 29 May 2009.

подвійного використання внесені вироби, що можуть викликати занепокоєння у зв'язку з порушенням прав людини.

Крім того, до списку ВД товарів подвійного використання внесені вироби, що можуть використовуватися у виробництві звичайних озброєнь, а також застосовуватися державними розвідувальними або правоохоронними органами⁶. Визнаючи це, органи контролю над товарами подвійного використання на рівні ЄС посилаються на питання прав людини, зокрема, у формулюваннях генеральних дозволів ЄС на експорт телекомунікаційного обладнання (*EU General Export Authorization for telecommunications equipment*)⁷. Крім того, ст.12 Регламенту ЄС з питань товарів подвійного використання вимагає від держав-членів враховувати “всі міркування, що стосуються справи”, під час оцінки ліцензій на експорт товарів подвійного використання та на брокерську діяльність, включно з тими товарами, яких стосується Спільна позиція ЄС⁸.

Проте, врахування державами-членами ЄС цих питань є неоднорідним і позбавленим чітких орієнтирів. У Спільній позиції ЄС та Інструкції користувачу увага зосереджується на поставках військової продукції військовим кінцевим користувачам, і немає конкретних вказівок стосовно цілого ряду питань прав людини, пов'язаних з експортом товарів подвійного використання⁹. З 2011р. питання про шляхи врахування прав людини в режимах контролю над експортом товарів подвійного використання набуває дедалі більшого значення на рівні ЄС – переважно завдяки поширенню заходів контролю над системами стеження з використанням інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ), що підпадають під режими контролю ВД та ЄС після подій “арабської весни”. Заходи контролю над експортом товарів подвійного використання в рамках ВД та ЄС поширилися на велику номенклатуру систем ІКТ-стеження, що спричинило дискусії в ЄС стосовно доцільних шляхів урахування права людини в механізмах контролю над експортом товарів подвійного використання. Нижче розглядаються різні варіанти політики, що обговорюються в рамках поточного перегляду Регламенту ЄС з питань товарів подвійного використання.

⁶ Наприклад, “лазерна акустична апаратура виявлення” – системи, що використовуються для дистанційного стеження за розмовами шляхом вимірювання вібрацій у віконному склі, – підпадає під категорію 6 Списку ВД товарів подвійного використання. Крім того, Категорія 9 Списку охоплює “безпілотні літальні апарати (БЛА)”. Ця категорія охоплює БЛА, обладнані камерами або звуковими системами, за умови, що вони відповідають мінімальним можливостям, визначеним контрольним Списком.

⁷ Постанова (ЄС) 1232/2011 Європарламенту і Ради ЄС від 16 листопада 2011р. про внесення змін до Постанови Ради (ЄС) 428/2009 запроваджує у Співтоваристві режим контролю над експортом, передачею, брокерською діяльністю і транзитом товарів подвійного використання; див.: *Official Journal of the European Union*, L326, 8 Dec. 2011, pp.37-38.

⁸ Council of the European Union, User's Guide to Council Common Position 2008/944/CFSP defining common rules governing the control of exports of military technology and equipment, Brussels, 29 Apr. 2009

⁹ Council of the European Union (посилання 8).

Поширення заходів контролю на технології стеження

Системи ІКТ-стеження, відомі також як технології або системи кібер-стеження, які дозволяють здійснювати моніторинг і використання даних або контенту, що зберігаються, обробляються або передаються з використанням ІКТ (комп'ютери, мобільні телефони, телекомунікаційні мережі) (врізка 15.1). Такі системи використовуються органами влади практично в усіх державах для забезпечення правопорядку і збору розвідувальної інформації. Однак, експорт і використання ІКТ спричиняють цілий ряд проблем у сферах безпеки (пов'язаних з викраденням секретних даних або атаками на об'єкти критичної інфраструктури) та захисту прав людини (особливо в державах, де бракує ефективних законів і правил, що регулюють їх використання). Проблеми з правами людини охоплюють широкий спектр порушень: від потенційних порушень прав на недоторканність приватного життя та свободи висловлювання думок до більш серйозних порушень свободи від свавільного арешту та затримання, тортур і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження.

Врізка 15.1. Види ІКТ-систем стеження

Обладнання для перехоплення даних у мобільних телекомунікаційних мережах (*Mobile telecommunications interception equipment*) – відоме також як “*IMSI Catchers*” – використовується для віддаленого моніторингу, ідентифікації, перехоплення і запису розмов по мобільних телефонах.

Програмні засоби вторгнення (*Intrusion software*) можуть бути приховано встановлені в комп'ютери та мобільні телефони та використовуватися для віддаленого моніторингу та, в окремих випадках, керування ними.

Системи мережевого стеження за Інтернет-протоколами (*Internet Protocol (IP) network surveillance systems*) використовуються для перехоплення, збору та, в окремих випадках, аналізу даних, що циркулюють в Інтернет-мережах.

Системи зберігання даних (*Data retention systems*) використовуються мережевими операторами для дотримання вимог законодавства про зберігання “метаданих” (*‘meta data’*) про користувачів для можливого подальшого використання правоохоронними або розвідувальними органами.

Системи законного перехоплення інформації (*Lawful Interception, LI*) використовуються мережевими операторами з метою реагування на запити правоохоронних і розвідувальних органів і надання їм даних про користувачів.

Моніторингові центри (*Monitoring centres*) використовуються правоохоронними та розвідувальними органами для збору, зберігання та аналізу даних від різних джерел стеження.

Системи цифрової криміналістичної експертизи (*Digital forensics systems*) використовуються правоохоронними та розвідувальними органами для отримання та аналізу даних, що зберігаються в мережах, комп'ютерах і мобільних пристроях.

Примітка: мережевий оператор – це компанія (наприклад, *Vodafone* чи *TeliaSonera*), яка управляє мережею зв'язку. До комунікаційних даних можуть належати: (а) метадані – інформація про використання мережі або про зроблені абонентом виклики; (б) дані контенту – те, що сказано в телефонній розмові, або зміст текстового повідомлення; (в) дані про місцезнаходження – інформація про переміщення абонента в мережі мобільного зв'язку.

Джерело: Bromley, M. et al., ‘ICT surveillance systems: trade policy and the application of human security concerns’, *Strategic Trade Review*, vol.2, no.2 (2016).

До 2011р. ряд систем ІКТ-стеження опосередковано охоплювалися заходами контролю над криптографією в рамках Категорії 5 Списку ВД товарів подвійного використання¹⁰. Зокрема, експорт систем цифрової криміналістичної експертизи, програмних засобів (ПЗ) вторгнення та систем законного перехоплення інформації підлягав контролю над експортом товарів подвійного використання¹¹. Проте, після подій в арабських країнах у 2011р. ряд НУО та ЗМІ привернули увагу громадськості до ролі компаній ЄС і США в постачанні державам Близького Сходу та Північної Африки технологій і послуг у сферах безпеки, стеження та цензури¹². Більшість цих систем не були охоплені експортним контролем держав. У деяких випадках експортовані системи використовувалися в порушеннях прав людини силами безпеки держави-отримувача; серед цих порушень – тортури, свавільні арешти та затримання. Держави-члени ЄС, члени Європарламенту та НУО закликали вжити заходів та обмежити використання репресивними режимами систем ІКТ-стеження, а також допомогти дисидентам у цих державах уникати нагляду з боку влади¹³. У відповідь на це ЄС, зокрема, взяв на себе ряд зобов'язань з обмеження експорту та використання систем ІКТ-стеження¹⁴. В Єврокомісії, Європарламенті та Раді Європи обговорювалися різні варіанти політики, в т.ч. розробка удосконалених керівних принципів корпоративної соціальної відповідальності для компаній, що постачають системи ІКТ-стеження, та надання дисидентам технологій, які б дозволили їм уникати нагляду з боку розвідувальних і правоохоронних органів. Однак, чинні на сьогодні керівні принципи охоплюють весь сегмент ІКТ, не зосереджуючи увагу конкретно на системах ІКТ-стеження¹⁵. Крім того, був скасований план постачання дисидентам технологій, що дозволяють їм уникати стеження, – нібито через побоювання, що це було б втручанням у внутрішні справи держав¹⁶.

¹⁰ Криптографія використовується для безпечного зберігання або передачі інформації. З 1990р. системи, що використовують певний криптографічний стандарт, були з міркувань національної безпеки внесені до Контрольного списку ВД товарів подвійного використання. Див.: Saper, N., 'International cryptography regulation and the global information economy', *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, vol. 11, no. 7 (Fall 2013).

¹¹ Privacy International, 'British government admits it started controlling exports of Gamma International's FinSpy', 10 Sep. 2012.

¹² Див., наприклад: Elgin, B., Silver, V. and Katz, A., 'Iranian police seizing dissidents get aid of Western companies', *Bloomberg Business*, 31 Oct. 2011; FIDH, *Surveillance Technologies 'Made in Europe' Regulation Needed to Prevent Human Rights Abuses*, Position paper (Dec. 2014).

¹³ European Parliament, *Trade for change: The EU Trade and Investment Strategy for the Southern Mediterranean following the Arab Spring revolutions*, Resolution (2011/2113(INI)), 10 May 2012.

¹⁴ Kroes, N. (Vice-President of the European Commission responsible for the Digital Agenda), 'ICT for Democracy: Supporting a Global Current of Change', SPEECH/11/866, 9 Dec. 2011; Council of the European Union, *EU Human Rights Guidelines on Freedom of Expression Online and Offline*, Foreign Affairs Council meeting, Brussels, 12 May 2014.

¹⁵ European Commission, *ICT Sector Guide on Implementing the UN Guiding Principles on Business and Human Rights* (2013).

¹⁶ Stupp, C., 'EU Internet freedom programme endangered by Commission muddle', *Euractiv*, 12 Feb. 2016.

Контроль над експортом товарів подвійного використання

Більшість конкретних кроків і предметних дискусій зосереджені на застосуванні контролю над експортом товарів подвійного використання – сфери, де ЄС має чіткі повноваження, а НУО працюють над питаннями прав людини та недоторканності приватного життя¹⁷. У 2014р. кількома провідними НУО створена Коаліція протидії незаконному експорту систем стеження (*the Coalition Against Unlawful Surveillance Exports, CAUSE*), яка закликала ЄС розробити відповідні заходи експортного контролю та зобов'язати держави-члени враховувати питання прав людини під час ухвалення рішень з питань надання ліцензій¹⁸.

Посилаючись на наявність проблем із захистом прав і свобод людини, пов'язаних із застосуванням товарів подвійного використання, з 2011р. ВД та ЄС розширили контроль над експортом цієї продукції з метою більшого охоплення систем ІКТ-стеження. У 2011-2012рр. ембарго ООН на поставки озброєнь Ірану та Сирії розширені і тепер охоплюють великий спектр таких ІКТ (врізка 15.1)¹⁹. Крім того, під ембарго потрапили також ІКТ телекомунікаційних мереж і пов'язані з ними послуги²⁰. Певні види систем ІКТ-стеження додані до Списку ВД товарів подвійного використання і, згодом, до Списку ЄС. У грудні 2012р. заходи контролю над засобами перехоплення даних у мобільних телекомунікаційних мережах додані до Списку ВД товарів подвійного використання, а у грудні 2014р. – до Списку ЄС. У 2013р. до Списку ВД, а у 2014р. до Списку ЄС додані заходи контролю над ПЗ вторгнення та системи мережевого стеження за Інтернет-протоколами. У ВД тривають обговорення питань контролю над системами зберігання даних і моніторинговими центрами, а в ЄС – питань контролю над системами цифрової криміналістичної експертизи та системами законного перехоплення. Як наслідок, більшість систем ІКТ-стеження, що використовуються правоохоронними та розвідувальними органами для перехоплення та аналізу даних в електронних мережах зв'язку, підпадають під дію режимів контролю над експортом товарів подвійного використання ВД або ЄС, або можуть стати об'єктом такого контролю в майбутньому.

У вжитті цих заходів державами-членами ЄС є відмінності, що відбиває різні пріоритети застосування контролю над експортом товарів подвійного використання, особливо у випадках, коли нормативні наслідки конкретної

¹⁷ The Dual-use Regulation forms part of the EU's 'common commercial policy', one of the areas of 'exclusive' EU competence.

¹⁸ *CAUSE* is made up of the NGOs Amnesty International, Digitale Gesellschaft, FIDH, Human Rights Watch, Open Technology Institute, Privacy International, Reporters Without Borders and Access, <<http://www.globalcause.net/>>.

¹⁹ Council Decision 2011/782/CFSP of 1 Dec. 2011 concerning restrictive measures against Syria and repealing Decision 2011/273/CFSP, *Official Journal of the European Union*, L319, 2 Dec. 2012, pp. 56-70; and Council Decision 2012/168/CFSP of 23 Mar. 2012 amending Decision 2011/235/CFSP concerning restrictive measures directed against certain persons and entities in view of the situation in Iran, *Official Journal of the European Union*, L87, 24 Mar. 2012, pp.85-89.

²⁰ Stecklow, S., 'Special report: Chinese firm helps Iran spy on citizens', Reuters, 22 Mar. 2012.

експортної операції виходять за рамки питань нерозповсюдження ЗМУ і стосуються питань, пов'язаних з правами людини. Деякі компанії по-різному реагують на запровадження експортного контролю. Повідомлялося, що принаймні одна компанія – виробник ПЗ вторгнення (*Gamma Group*) – перенесла свою діяльність у цій сфері до країн, що не є учасницями ВД²¹. Попри те, що виробники різних видів систем ІКТ-стеження мають різні точки зору, більшість компаній, схоже, прийняли нові правила. Серед них є великі військові підрядники (*Thales, BAE Systems*), які виробляють цілий ряд систем ІКТ-стеження для правоохоронних і розвідувальних органів. Інші великі компанії (*Nokia, Ericsson*) розробляють засоби телекомунікаційних мереж і за законом зобов'язані “вбудувати” системи законного перехоплення у свої вироби або забезпечити їх використання. Нарешті, невеликі ІКТ-фірми (*Gamma International, Hacking Team*) спеціалізуються винятково на виробництві певних видів технологій стеження, таких як засоби перехоплення даних у мобільних телекомунікаційних мережах та ПЗ вторгнення.

Контроль над програмними засобами вторгнення

Найбільш суперечливим аспектом розширення контролю над системами ІКТ-стеження є впровадження контролю над ПЗ вторгнення. Після ухвалення заходів контролю ВД та ЄС, промисловці та науковці висловили занепокоєння через те, що в ПЗ вторгнення, які застосовуються правоохоронними та розвідувальними органами, в усіх системах і процесах використана одна мова, що має важливе значення для інформаційно-технологічної безпеки, особливо для систем, що використовуються “для перевірки на проникнення” (*penetration testing*) і процесів “виявлення вразливості” (*vulnerability disclosure*)²². Обговорення цих питань стали більш напруженими після оприлюднення США у травні 2015р. формулювань стосовно запропонованої імплементації заходів контролю, згідно з якими контроль може охоплювати т.зв. дні *zero (zero days)*²³. Визначення цього терміну різняться, однак під днями *zero* зазвичай розуміють вразливості в комп'ютерній програмі, невідомі ні її продавцю, ні користувачам²⁴. Дні *zero* були використані для “вживлення”

²¹ Omanovic, E., ‘Surveillance companies ditch Switzerland, but further action needed’, Privacy International, 5 Mar. 2014; and Habegger, H., ‘Bund verscheucht Hersteller von Spionagesoftware aus der Schweiz’ [Federation chases manufacturer of spy software from Switzerland], *Schweiz am Wochenende*, 18 July 2015.

²² Bratus, S. et al., ‘Why Wassenaar Arrangement’s definitions of intrusion software and controlled items put security research and defense at risk: and how to fix it’, 9 Oct. 2014. Системи “тестування на проникнення” використовуються для перевірки мережі шляхом імітації атак на неї з метою виявлення вразливостей. Процеси “виявлення вразливостей” – це засоби, за допомогою яких виявляються вразливі елементи ПЗ та повідомляється про них. Існує думка, що за умов належного застосування заходи контролю не повинні мати жодного ефекту в цих сферах. Див.: Anderson, C., ‘Considerations on Wassenaar Arrangement control list additions for surveillance technologies’, Access, 13 Mar. 2015.

²³ Uchill, J., ‘Industry warns proposed arms export rule will thwart basic cyberdefenses’, *Christian Science Monitor*, 26 June 2015.

²⁴ See Fidler, M., ‘Regulating the zero-day vulnerability trade: a preliminary analysis’, *I/S: A Journal of Law and Policy for the Information Society*, vol. 11, no. 2 (Dec. 2015).

елементів або систем ІКТ-стеження, зокрема ПЗ вторгнення, в пристрої-мішені, а також у таких інструментах кібер-нападу, як, зокрема, вірус *Stuxnet*²⁵. Однак, здатність вільно обмінюватись інформацією про дні *zero*, оминаючи державні кордони, є одним із ключових аспектів у процесах виявлення вразливостей²⁶. Потужний спротив з боку ІТ-сектору призвів до того, що США відклали прийняття заходів контролю та, що незвичайно, намагалися істотно змінити термінологію контрольного списку ВД²⁷. Однак, поправки до чинних категорій контрольного списку ВД можуть бути ухвалені лише консенсусом, і через опір з боку інших держав внесені лише незначні корективи в заходах контролю над ПЗ вторгнення²⁸.

У 2016р. у ВД також розглядалися пропозиції стосовно подальшого розширення номенклатури систем ІКТ-стеження, що підлягають контролю. У 2015р. Німеччина на державному рівні ухвалила заходи контролю над моніторинговими центрами та системами зберігання даних і запропонувала ухвалити їх на рівні ВД²⁹. У 2016р. жодна з цих пропозицій не була ухвалена, а шанси їх внесення до Списку ВД товарів подвійного використання зменшилися через спори навколо ПЗ вторгнення та відсутності у ВД повноважень для розв'язання проблем з правами людини за допомогою заходів контролю над експортом товарів подвійного використання. Наразі внесення систем ІКТ-стеження до контрольного списку ВД ґрунтується на пов'язаних з їх використанням міркуваннях національної безпеки. Так, потреба контролю над ПЗ вторгнення обґрунтована тим, що використання таких ПЗ “може завдати шкоди міжнародній та регіональній безпеці і стабільності”³⁰. Найбільший інтерес, з точки зору порушень прав людини, становлять моніторингові центри та системи збереження даних.

Перегляд Регламенту ЄС з питань товарів подвійного використання

У рамках ЄС головна увага під час обговорень подальшого розширення заходів контролю над експортом систем ІКТ-стеження приділяється поточному перегляду Регламенту з питань товарів подвійного використання (підрозділ IV).

²⁵ Zetter, K., ‘Hacking team leak shows how secretive zero -day exploit sales work’, *Wired*, 24 July 2015; Murchu, L. O., ‘Stuxnet using three additional zero-day vulnerabilities’, Symantec Official Blog, 14 Sep. 2010; Nakashima, E. and Warrick, J., ‘Stuxnet was work of US and Israeli experts, officials say’, *Washington Post*, 2 June 2012.

²⁶ Ряд держав обговорювали, чи потрібно регулювати торгівлю і – в більш загальному плані – вразливості ПЗ у дні *zero*, а якщо потрібно, то яким чином. Також було помічено, що деякі організації в одній тій самій державі в питаннях збору розвідувальної інформації або безпеки ІТ-мереж займають протилежні позиції. Див.: Shear, M.D. and Sanger, D.E., ‘Competing interests on encryption divide top Obama officials’, *New York Times*, 5 Mar. 2016.

²⁷ Cardozo, N. and Galperin, E., ‘Victory! State Department will try to fix Wassenaar Arrangement’, Electronic Frontiers Foundation, 29 Feb. 2016.

²⁸ Thomson, I., ‘Wassenaar weapons pact talks collapse leaving software exploit exports in limbo’, *The Register*, 21 Dec. 2016.

²⁹ German Federal Ministry of Economic Affairs and Energy, ‘Anlage AL zur Außenwirtschaftsverordnung [Annex AL to the German Foreign Trade Regulations]’, July 2015.

³⁰ Wassenaar Arrangement, ‘Public statement: 2013 Plenary Meeting of the Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies’, Vienna, 4 Dec. 2013.

У листопаді 2014р. Комісар ЄС у справах торгівлі С.Мальмстрьом (*Cecilia Malmstrom*) заявила, що “експорт технологій стеження є елементом – і дуже важливим – перегляду нашої політики експортного контролю”³¹. Європарламент ухвалив 8 вересня 2015р. незобов’язуючу резолюцію, яка наполегливо закликає Європейську Комісію висунути пропозицію стосовно регулювання експорту технологій подвійного використання, спрямовану на розв’язання проблеми потенційно шкідливого експорту ІКТ-виробів і послуг до третіх країн³². У рамках обговорення цього питання Єврокомісія запропонувала наблизити заходи контролю над експортом товарів подвійного використання до підходу “безпеки людини” з метою якнайширшого охоплення питань прав людини³³. Промислові асоціації і неурядові організації висловили занепокоєння застосуванням підходу “безпеки людини” до ухвалення рішень про видачу експортних ліцензій³⁴. Зокрема, на відміну від прав людини, безпека людини ніколи не була інтегрована у регіональні чи міжнародно-правові інструменти і не мала загальноприйнятого визначення³⁵. Проект переглянутого варіанта Регламенту ЄС з питань товарів подвійного використання, опублікований у 2016р., передбачав ряд кроків з поширення контролю на системи ІКТ-стеження. Ці кроки були частиною більш широких запропонованих заходів, які б могли сприяти контролю над експортом товарів подвійного використання на рівні ЄС і створенню ряду нормативних вимог, які держави-члени ЄС мали б враховувати під час оцінки експорту. Ці заходи складаються з чотирьох головних елементів: розширення визначення товарів подвійного використання; ухвалення на рівні ЄС контрольного списку систем ІКТ-стеження; перехід до нового всеохопного контролю; запровадження нової термінології стосовно кола проблем, які держави-члени ЄС повинні враховувати під час надання ліцензій на експорт товарів подвійного використання.

1. Розширення визначення товарів подвійного використання. Це мало б стосуватися “технології кібер-стеження, що може використовуватися для скоєння серйозних порушень прав людини, міжнародного гуманітарного права або може становити загрозу міжнародній безпеці та основним безпечним інтересам ЄС і його держав-членів”³⁶. Проект переглянутого варіанта Регламенту передбачає також визначення кібер-технології стеження,

³¹ Malmstrom, C. (EU Commissioner for Trade), ‘Debate at European Parliament in Strasbourg’, 24 Nov. 2014.

³² European Parliament, ‘Report on human rights and technology: the impact of intrusion and surveillance systems on human rights in third countries’, 2014/2232(INI), 3 June 2015.

³³ European Commission, ‘Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, the Review of export control policy: ensuring security and competitiveness in a changing world’, COM(2014) 244 final, 24 Apr. 2014.

³⁴ AeroSpace & Defence Industries Association of Europe, ‘ASD position paper on the review of the dual-use export control system of the European Union’, 22 Oct. 2014; CAUSE, ‘A critical opportunity: bringing surveillance technologies within the EU Dual-use Regulation’, June 2015.

³⁵ Gomez, O.A. and Gasper, D., ‘Human security: a thematic guidance note for regional and national human development report teams’, United Nations Development Programme, [n.d.].

³⁶ European Commission, ‘Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council setting up a Union regime for the control of exports, transfer, brokering, technical assistance and transit of dual-use items (recast)’, COM(2016) 616 final, 28 Sep. 2016, p.19.

до якої належать: “(а) мобільне телекомунікаційне обладнання перехоплення; (б) ПЗ вторгнення; (в) моніторингові центри; (г) системи законного перехоплення і зберігання даних; (д) цифрова криміналістична експертиза”³⁷. У попередньому проекті, витік змісту якого стався влітку, називалися ряд підсистем, які використовуються в системах ІКТ-стеження, зокрема датчики та пристрої поглибленої перевірки пакетів³⁸. Це викликало занепокоєння у промисловості і ряду держав-членів ЄС, оскільки може впливати на окремі сегменти сектору ІКТ³⁹. Однак, навіть більш вузьке визначення технології кібер-стеження охоплює ряд систем, які не підлягають контролю на рівні ВД, – системи законного перехоплення та цифрової криміналістичної експертизи, – що, ймовірно, стане предметом дискусії. Так, кілька НУО (наприклад, *Privacy International*, яка є частиною коаліції *CAUSE*) висловили занепокоєння наслідками використання заходів контролю над системами цифрової криміналістичної експертизи, стверджуючи, що це може позначитися на інформаційно-технологічній безпеці⁴⁰. В переглянутому варіанті Регламенту збережене нинішнє рамкове визначення товарів подвійного використання: “вироби, включно з ПЗ і технологіями, які можуть використовуватись як у цивільних, так і у військових цілях”. Проте, технологія кібер-стеження також підпадає під це визначення та охоплює вироби, що переважно використовуються правоохоронними та розвідувальними органами. Таким чином, пропонується термінологія може вивести контроль над експортом товарів подвійного використання за межі парадигми цивільного чи військового використання, яка наразі охоплює ряд підконтрольних товарів, і може бути поширена на системи, що використовуються правоохоронними та розвідувальними органами⁴¹.

2. Ухвалення на рівні ЄС контрольного списку систем ІКТ-стеження.

У проекті пропозиції до списку внесені лише моніторингові центри та системи зберігання даних з визначеннями, які Німеччина використовувала у 2015р. під час внесення цих виробів до державних заходів контролю. Однак, пропозиція залишає відкритою можливість додавання у майбутньому до списку нових виробів за ініціативою Комісії згідно з її повноваженнями. Це вперше дозволило створити на рівні ЄС на основі контрольних списків

³⁷ European Commission (посилання 36), pp.22-23.

³⁸ Датчики використовуються для збору даних у комунікаційних мережах; поглиблена перевірка пакетів використовується для перевірки контенту під час його проходження через комунікаційну мережу. Обидві системи використовуються в кількох системах ІКТ-стеження, але мають ще ряд додатків, не пов'язаних зі стеженням.

³⁹ Stupp, C., ‘Commission plans export controls on surveillance technology’, EurActiv, 22 July 2016. Цю пропозицію див. на веб-сайті: <<http://www.euractiv.com/wp-content/uploads/sites/2/2016/07/dual-use-proposal.pdf>>. Stupp, C., ‘Tech industry, privacy advocates pressure Commission on export control bill’, EurActiv, 3 Aug. 2016; Stupp, C., ‘Juncker postpones controversial export control bill on surveillance technology’, EuroActiv, 20 Sep. 2016.

⁴⁰ Omanovic, E., ‘Landmark changes to EU surveillance tech export policy proposed, leaked document shows’, Privacy International, 28 July 2016.

⁴¹ Bauer, S. and Bromley, M., ‘The dual-use export control policy review: balancing security, trade and academic freedom in a changing world’, Non-Proliferation Paper no.48 (Mar. 2016).

набір заходів контролю, що не належать до жодного багатостороннього режиму експортного контролю. Вжиття заходів контролю на рівні ЄС стосовно виробів, не охоплених контрольними списками багатосторонніх режимів експортного контролю, – це те, чого держави-члени ЄС і промисловість завжди прагнули уникнути. Їх аргумент полягає в тому, що це може негативно позначитися на конкурентоспроможності компаній, розташованих в ЄС, і призвести до плутанини серед держав, що не є членами ЄС, які вважають контрольний список ЄС симбіозом контрольних списків багатосторонніх режимів і реалізують його на державному рівні.

3. *Перехід до нового всеохопного контролю, що поширюється на експорт непідконтрольних товарів подвійного використання.* Серед інших, до цих товарів належать “відповідні вироби, призначені або можуть бути призначені, повністю або частково ... для використання особами, причетними до/або відповідальними за керівництво або скоєння серйозних порушень прав людини або міжнародного гуманітарного права в ситуаціях збройного конфлікту або внутрішніх репресій у країні кінцевого призначення ... [або] для використання у діях, пов’язаних з актами тероризму”⁴². Компанії повинні будуть подавати заявки на експортні ліцензії, якщо державні органи інформують їх про те, що певні вироби є призначеними або можуть бути призначені для протиправних цілей. Вони також будуть зобов’язані інформувати свої державні органи, якщо після здійснення процедур “належної обачності” (*‘due diligence’*) їм стає відомо, що ці вироби призначені для таких цілей. У жовтні 2012р. Європарламент запропонував запровадити особливий всеохопний контроль над експортом непідконтрольних систем ІКТ-стеження, але ця пропозиція не була прийнята⁴³. Пропозиція Єврокомісії виходить за рамки запропонованої у 2012р. термінології, включно з посиланнями на тероризм, охоплюючи ще не внесені до контрольного списку товари подвійного використання. Що це означатиме на практиці – неясно, але всеохопний контроль, з точки зору наближення до темпів технологічного розвитку в секторі ІКТ-стеження, є потенційно більш ефективним, ніж підхід, що ґрунтується винятково на контрольних списках. Понад те, наявні правила передбачають, що більшість цікавих технологій ІКТ-стеження продаються винятково урядам держав, що дає можливість ефективно вживати заходів контролю⁴⁴. Однак, всеохопний підхід у широкому розумінні, ймовірно, зумовить відмінності в його імплементації на національному рівні та плутанину на рівні компаній стосовно охоплених ним товарів та експортних операцій. Попри те, що узгоджені практики і спільні стандарти розроблялися впродовж кількох років, наразі на європейському рівні вже порушуються питання стосовно всеохопного контролю, пов’язаного зі ЗМУ та ембарго⁴⁵.

⁴² European Commission (посилання 36), pp.23-24.

⁴³ European Parliament, ‘Legislative resolution on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council amending Regulation (EC) 428/2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items’, COM (2011), 23 Oct.

⁴⁴ Privacy International, ‘Privacy International BIS submission’, [n.d.].

⁴⁵ Bauer and Bromley (посилання 41).

4. *Запровадження нової термінології стосовно кола проблем, які держави-члени ЄС повинні враховувати під час надання ліцензій на експорт товарів подвійного використання.* Згідно з новою термінологією, під час ухвалення рішень про надання ліцензії держави-члени “враховують ... повагу до прав людини у країні кінцевого призначення, а також дотримання в цій країні міжнародного гуманітарного права” та зобов’язуються не експортувати будь-які вироби, “які б могли спровокувати чи затягнути збройні конфлікти або загострити наявну напруженість і конфлікти у країні кінцевого призначення”⁴⁶. У випадку схвалення цього формулювання це буде чіткою згадкою про проблеми з правами людини в Регламенті ЄС з питань товарів подвійного використання. Водночас, з наявного проекту переглянутого Регламенту вилучається посилання на Спільну позицію, і це означає, що вказівки, які вона надає, більше не пов’язані з Регламентом. Як зазначалося вище, вказівки, що містяться у Спільній позиції ЄС та Інструкції користувачу, яка є її складовою, багато в чому не повною мірою відповідають проблемам, що виникають під час експорту продукції подвійного використання загалом і систем ІКТ-стеження зокрема. Втім, у Спільній позиції містяться окремі положення, які заслуговують на увагу та які необхідно замінити чимось деталізованим, аби вимоги стосовно прав людини тлумачилися державами-членами ЄС чітко і послідовно. У пропонованому переглянутому варіанті Регламенту зазначається, що “вказівки та/або рекомендації із забезпечення спільного підходу до оцінки ризиків компетентними органами держав-членів для реалізації цих критеріїв” будуть розроблені Радою Європи та Європейською Комісією. Однак неясно, наскільки вони будуть деталізованими та коли і як вони будуть розроблені⁴⁷.

⁴⁶ European Commission (посилання 36).

⁴⁷ European Commission (посилання 36).

Додатки

**Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями
та з роззброєння**

**Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця
в галузі безпеки**

Додаток В. Хронологія 2016р.

Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння

У додатку наводиться перелік багатосторонніх і двосторонніх угод, конвенцій, протоколів і договорів з контролю над озброєннями та з роззброєння. Детальна база даних стосовно статусу угод, їх сторін і підписантів доступна на веб-сайті СІПРІ <www.sipri.org/databases/arms-control-agreements>.

Угоди розподілені на універсальні (багатосторонні угоди, що відкриті для всіх країн, підрозділ I), регіональні (багатосторонні угоди, відкриті для країн окремого регіону, підрозділ II) та двосторонні (підрозділ III). Перелік угод упорядкований у хронологічному порядку їх прийняття, підписання або відкриття для підписання (багатосторонні угоди) чи підписання (двосторонні угоди). Крім того, наведені також дати набуття чинності та зазначені депозитарії багатосторонніх договорів.

I. Універсальні угоди

Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів (Женевський протокол від 1925р.)

Підписаний в Женеві 17 червня 1925р.; набув чинності 8 лютого 1928р.; депозитарій – Уряд Франції

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Конвенція про геноцид)

Прийнята в Парижі на засіданні Генеральної асамблеї ООН 9 грудня 1948р.; набула чинності 12 січня 1951р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни

Підписана в Женеві 12 серпня 1949р.; набула чинності 21 жовтня 1950р.; депозитарій – Уряд Швейцарії

Додатковий Протокол I до Женевських конвенцій 1949р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів

Додатковий Протокол II до Женевських конвенцій 1949р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру

Відкриті для підписання в Берні 12 грудня 1977р.; набули чинності 7 грудня 1978р.; депозитарій – Уряд Швейцарії

Договір про Антарктику

Підписаний у Вашингтоні 1 грудня 1959р.; набув чинності 23 червня 1961р.; депозитарій – Уряд США

**Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою
(Договір про часткову заборону ядерних випробувань)**

Підписаний в Москві трьома державами 5 серпня 1963р.; відкритий для підписання іншими країнами в Лондоні, Москві та Вашингтоні 8 серпня 1963р.; набув чинності 10 жовтня 1963р.; депозитарії – уряди Великої Британії, США та Росії

**Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла
(Договір про космічний простір)**

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 27 січня 1967р.; набув чинності 10 жовтня 1967р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

**Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
(Договір про нерозповсюдження, ДНЯЗ)**

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 1 липня 1968р.; набув чинності 5 березня 1970р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

**Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення
(Договір про морське дно)**

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 11 лютого 1971р.; набув чинності 18 травня 1972р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

**Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення
(Конвенція про біологічну та токсинну зброю, КБТЗ)**

Відкрита для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 10 квітня 1972р.; набула чинності 26 березня 1975р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

**Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище
(Конвенція Енмод)**

Відкрита для підписання в Женеві 18 травня 1977р.; набула чинності 5 жовтня 1978р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок

Первинна Конвенція була відкрита для підписання у Відні та Нью-Йорку 3 березня 1980р.; набула чинності 8 лютого 1987р.; Конвенція доповнена у 2005р.; депозитарій – Генеральний директор МАГАТЕ

Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію (Конвенція про “негуманну” зброю)

Конвенція, разом із Протоколами I, II та III відкрита для підписання в Нью-Йорку 10 квітня 1981р.; набула чинності 2 грудня 1983р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (Конвенція про заборону хімічної зброї, КЗХЗ)

Відкрита для підписання в Парижі 13 січня 1993р.; набула чинності 29 квітня 1997р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ)

Відкритий для підписання в Нью-Йорку 24 вересня 1996р.; чинності не набув; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ)

Відкрита для підписання в Оттаві 3-4 грудня 1997р. та Нью-Йорку 5 грудня 1997р.; набула чинності 1 березня 1999р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція про касетні боєприпаси

Прийнята в Дубліні 30 травня 2008р.; відкрита для підписання в Осло 3 грудня 2008р.; набула чинності 1 серпня 2010р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ)

Ухвалений в Нью-Йорку 2 квітня 2013р.; відкритий для підписання в Нью-Йорку 3 червня 2013р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН; набув чинності 24 грудня 2014р.

II. Регіональні угоди

Договір про заборону ядерної зброї у Латинській Америці та Карибському басейні (Договір Тлателолко)

Відкритий для підписання у Федеральному окрузі Мексики 14 лютого 1967р.; набув чинності 22 квітня 1968р.; доповнювався в 1990р., 1991р. та 1992р.; депозитарій – Уряд Мексики

Договір про Південно-Тихоокеанську без'ядерну зону (Договір Раротонго)

Відкритий для підписання в Раротонго, Острови Кука, 6 серпня 1985р.; набув чинності 11 грудня 1986р.; депозитарій – директор Секретаріату Форуму Тихоокеанських островів

Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ)

Первинний Договір підписаний в Парижі 19 листопада 1990р.; набув чинності 9 листопада 1992р.; депозитарій – Уряд Нідерландів

Підсумковий акт переговорів про чисельність особового складу звичайних збройних сил у Європі (Угода про ЗЗСЄ-1А)

Підписаний сторонами ДЗЗСЄ у Гельсінкі 10 липня 1992р.; набув чинності одночасно з ДЗЗСЄ; депозитарій – Уряд Нідерландів

Угода з адаптації Договору про ЗЗСЄ

Підписана сторонами Договору про ЗЗСЄ у Гельсінкі 19 листопада 1999р.; чинності не набула; депозитарій – Уряд Нідерландів

Договір про відкрите небо

Відкритий для підписання в Гельсінкі 24 березня 1992р.; набув чинності 1 січня 2002р.; депозитарій – уряди Канади та Угорщини

Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії (Бангкокський Договір)

Підписаний в Бангкоку 15 грудня 1995р.; набув чинності 27 березня 1997р.; депозитарій – Уряд Таїланду

Договір про Африканську зону, вільну від ядерної зброї (Договір Пеліндаба)

Підписаний у Каїрі 11 квітня 1996р.; набув чинності 15 липня 2009р.; депозитарій – Генеральний секретар Африканського Союзу

Угода про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійська угода)

Підписана у Флоренції і набула чинності 14 червня 1996р.

Міжамериканська конвенція протидії незаконному виробництву та постачанню вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів

Прийнята у Вашингтоні 13 листопада 1997р.; відкрита для підписання у Вашингтоні 14 листопада 1997р., набула чинності 1 липня 1998р.; депозитарій – Генеральний секретар Організації Американських Держав

Міжамериканська конвенція про прозорість закупівель звичайних озброєнь

Прийнята в м.Гватемала 7 червня 1999р.; набула чинності 21 листопада 2002р.; депозитарій – Генеральний секретар Організації Американських Держав

Протокол про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали в регіоні Південноафриканського співтовариства розвитку (САДК)

Прийнятий в Блантайрі 14 серпня 2001р.; набув чинності 8 листопада 2004р. депозитарій – Виконавчий секретар САДК (Southern African Development Community, SADC)

Найробський протокол про запобігання розповсюдженню, контроль і скорочення стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер та Африканського Рогу

Прийнятий в Найробі 21 квітня 2004р.; набув чинності 5 травня 2006р.; депозитарій – Регіональний Центр стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер, на Африканському Розі та сусідніх країнах

Конвенція ЕКОВАС про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали

Прийнята державами-членами Економічного Співтовариства Західноафриканських Держав (ЕКОВАС, Economic Community of West African States, ECOWAS) в Абуджі 14 червня 2006р.; набула чинності 29 вересня 2009р.; депозитарій – Виконавчий секретар ЕКОВАС

Договір про Центральнo-Азійську без'ядерну зону (Семіпалатинський Договір)

Підписаний в Семіпалатинську 8 вересня 2006р.; набув чинності 21 березня 2009р.; депозитарій – Уряд Киргизстану

Центральноафриканська Конвенція про контроль над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, боєприпасами до них, складовими та компонентами, які можуть бути використані для їх виробництва, ремонту або складання (Кіншаська Конвенція)

Прийнята в Кіншасі 30 квітня 2010р.; відкрита для підписання у Браззавілі 19 листопада 2010р.; чинності не набула; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Віденський документ 2011р. про заходи зміцнення довіри та безпеки

Прийнятий державами-учасницями Організації з безпеки та співробітництва в Європі у Відні 30 листопада 2011р.; набув чинності 1 грудня 2011р.

III. Двосторонні угоди

Договір про обмеження систем протиракетної оборони (Договір ПРО)

*Підписаний США та СРСР у Москві 26 травня 1972р.;
набув чинності 3 жовтня 1972р.; втратив чинність 13 червня 2002р.*

Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї (Договір про поріг заборони випробувань, ДПЗВ)

*Підписаний США та СРСР у Москві 3 липня 1974р.;
набув чинності 11 грудня 1990р.*

Договір щодо підземних ядерних вибухів в мирних цілях (Договір про мирні ядерні вибухи, ДМЯВ)

*Підписаний США та СРСР у Москві та Вашингтоні 28 травня 1976р.;
набув чинності 11 грудня 1990р.*

Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД)

*Підписаний США та СРСР у Вашингтоні 8 грудня 1987р.;
набув чинності 1 червня 1988р.*

Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-I)

*Підписаний США та СРСР у Москві 31 липня 1991р.;
набув чинності 5 грудня 1994р.; втратив чинність 5 грудня 2009р.*

Договір про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-II)

Підписаний США та Росією в Москві 3 січня 1993р.; чинності не набув

Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП, Московський договір)

*Підписаний США та Росією в Москві 24 травня 2002р.;
набув чинності 1 червня 2003р.; втратив чинність 5 лютого 2011р.*

Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, Празький договір)

*Підписаний США та Росією у Празі 8 квітня 2010р.;
набув чинності 5 лютого 2011р.*

Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки

Цей додаток містить відомості про головні міжнародні організації, міжурядові органи, органи з імплементації договорів і режими експортного контролю, цілями яких є сприяння безпеці, стабільності, миру, а також контроль над озброєннями. Детальна база даних стосовно організацій та списків їх членів або учасників доступна на веб-сайті СІПРІ <www.sipri.org/databases/security-cooperation-bodies>. Органи поділяються на три категорії: глобальні та регіональні – за переліком питань або членством (підрозділи I та II, відповідно); а також режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією (підрозділ III).

I. Глобальні організації та органи

Організація Об'єднаних Націй (ООН)

United Nations (UN)

Рада Безпеки ООН

UN Security Council

Комісія з роззброєння ООН

UN Disarmament Commission

Конференція з роззброєння (КР)

Conference on Disarmament (CD)

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ)

International Atomic Energy Agency (IAEA)

Міжнародний суд

International Court of Justice (ICJ)

Двостороння консультативна комісія (ДКК)

Bilateral Consultative Commission (BCC)

Співдружність націй

Commonwealth of Nations

Організація Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ)

Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization (CTBTO)

Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (ФАТФ)

Financial Action Task Force (FATF)

Глобальна ініціатива боротьби з ядерним тероризмом (ГІБЯТ)

Global Initiative to Combat Nuclear Terrorism

Велика сімка

Group of Seven (G7)

Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження

Global Partnership against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction

Міжнародний кримінальний суд (МКС)

International Criminal Court (ICC)

Рух неприєднання

Non-Aligned Movement (NAM)

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ)

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW)

Організація Ісламського співробітництва (ОІС)

Organization of the Islamic Cooperation (OIC)

Спеціальна верифікаційна комісія (СВК)

Special Verification Commission (SVC)

II. Регіональні організації та органи

Африканський Союз (АС)

African Union (AU)

Організація азійсько-тихоокеанського економічного співробітництва (АПЕК)

Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC)

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)

Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)

Регіональний форум АСЕАН (РФА)

ASEAN Regional Forum (ARF)

АСЕАН плюс три (АПТ)

ASEAN Plus Three (APT)

Саміт Східної Азії

East Asia Summit (EAS)

Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ)

Collective Security Treaty Organization (CSTO)

Співдружність Незалежних Держав (СНД)

Commonwealth of Independent States (CIS)

Економічне Співтовариство Центральноеафриканських Держав

Communaute Economiques d'Etats de l'Afrique Centrale

(CEEAC, Economic Community of Central African States, ECCAS)

Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії

Conference on Interaction and Confidence-building

Measures in Asia (CICA)

Рада Європи (РЄ)

Council of Europe (COE)

Рада держав Балтійського моря (РДБМ)

Council of the Baltic Sea States (CBSS)

Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав (ЕКОВАС)

Economic Community of West African States (ECOWAS)

Європейський Союз (ЄС)

European Union (EU)

Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом, або ЄСАЕ)

European Atomic Energy Community (Euratom, or EAEC)

Європейське оборонне агентство (ЄОА)

European Defence Agency (EDA)

Рада співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ)
Gulf Cooperation Council (GCC)

Міжурядовий орган з питань розвитку
Intergovernmental Authority on Development (IGAD)

Міжнародна конференція з проблем регіону Великих озер
International Conference on the Great Lakes Region (ICGLR)

Ліга Арабських Держав (ЛАД)
League of Arab States

Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО)
North Atlantic Treaty Organization (NATO)

Рада Євро-Атлантичного Партнерства (РЄАП)
Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC)

Стамбульська ініціатива співробітництва (СІС)
Istanbul Cooperation Initiative (ICI)

Комісія НАТО-Грузія
NATO-Georgia Commission (NGC)

Рада НАТО-Росія
NATO-Russia Council (NRC)

Комісія Україна-НАТО (КУН)
NATO-Ukraine Commission (NUC)

Середземноморський діалог НАТО
NATO's Mediterranean Dialogue

Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння (ОССО)

Organisation Conjointe de Cooperation en matiere d'Armement (OCCAR,
Organisation for Joint Armament Cooperation)

Агентство із заборони ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні

Organismo para la Proscripcion de las Armas Nucleares en la America Latina y el Caribe (OPANAL, Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean)

Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ
Organization for Democracy and Economic Development – GUAM

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)
Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)

Спільна консультативна група (СКГ)
Joint Consultative Group (JCG)

Мінська група
Minsk Group

Консультативний комітет Договору про відкрите небо
Open Skies Consultative Commission (OSCC)

Організація Американських Держав (ОАД)
Organization of American States (OAS)

Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)
Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC)

Форум Тихоокеанських островів
Pacific Islands Forum

Рада регіонального співробітництва (РРС)
Regional Cooperation Council (RCC)

Шанхайська організація співробітництва (ШОС)
Shanghai Cooperation Organisation (SCO)

Центральноамериканська система інтеграції (ЦАСІ)
Sistema de la Integración Centroamericana
(SICA, Central American Integration System)

Шестисторонні переговори
Six-Party Talks

Південноафриканське співтовариство розвитку (ПАСР)
Southern African Development Community (SADC)

Союз південноамериканських націй (УНАСУР)
Unión de Naciones Suramericanas
(UNASUR, Union of South American Nations)

Південноамериканська оборонна рада (ПАОР)
Consejo de Defensa Suramericano
(CDS, South American Defence Council)

III. Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією

Австралійська група (АГ)

Australia Group (AG)

Гаагський Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет (ГКП)

Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (HCOС)

Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ)

Missile Technology Control Regime (MTCR)

Група ядерних постачальників (ГЯП)

Nuclear Suppliers Group (NSG)

Ініціатива протидії розповсюдженню (ІПР)

Proliferation Security Initiative (PSI)

Вассенаарська домовленість (ВД)

Wassenaar Arrangement (WA)

Комітет Цангера

Zangger Committee

Додаток В. Хронологія 2016р.

ЯН ДЕЙВІС

Нижче у хронологічному порядку наведені важливі події 2016р., пов'язані з озброєннями, роззброєнням і міжнародною безпекою. Ключові слова наведені у правому стовпчику. Скорочення див. с.ххiii-ххix.

1 січня	Організація Об'єднаних Націй офіційно запроваджує Порядок денний сталого розвитку 2030р., яким встановлено Цілі сталого розвитку.	ООН; Цілі сталого розвитку
2-4 січня	У Саудівській Аравії втрачено відомого шиїтського релігійного діяча шейха Німра ан-Німра (<i>Sheikh Nimr al-Nimr</i>) і розірвали дипломатичні відносини з Іраном після протестів шиїтів у регіоні.	Саудівська Аравія; Іран
6 січня	Північна Корея виконала четвертий випробувальний ядерний вибух, заявивши, що це була воднева бомба.	Північна Корея; ядерна зброя
12 січня	Угруповання, що, імовірно, належить до Ісламської держави (ІД), вбило не менше 10 осіб, в т.ч. як мінімум вісім німецьких туристів, унаслідок підризу смертника в Стамбулі.	Туреччина; ІД
14 січня	Унаслідок серії вибухів та обстрілів у Джакарті загинули не менше восьми осіб (четверо нападників і четверо цивільних) і поранено 23 особи. Відповідальність узяла на себе ІД.	Індонезія; ІД
16 січня	Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) оголосило, що Іран виконав вимоги обмежити свою ядерну діяльність – цей крок автоматично скасовує “ядерні” економічні санкції, запроваджені ООН, Європейським Союзом (ЄС) і Сполученими Штатами Америки.	Іран; Ядерна угода; ООН
25 січня	РБ ООН, схваливши резолюцію 2261, вирішує створити політичну місію неозброєних міжнародних спостерігачів для спостереження та перевірки протягом одного року роззброєння уряду Колумбії та Революційних збройних сил Колумбії (<i>Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia, FARC</i>).	ООН; Колумбія; FARC; миротворчі операції
1 лютого	Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила вірус <i>Zika</i> надзвичайною ситуацією міжнародного масштабу, оскільки кількість імовірних відхилень при народженні, пов'язаних з вірусом, що переноситься комарами, сягнула кількох тисяч.	Вірус <i>Zika</i>
1-2 лютого	ЄС приймає міжсесійну зустріч Австралійської групи (АГ) в будівлі Європейської Комісії у Брюсселі.	АГ
4 лютого	На міжнародній конференції донорів у Лондоні отримано гарантії на \$11,22 млрд. для вирішення сирійської кризи. Це найбільша сума, будь-коли зібрана за один день для вирішення однієї кризи.	Сирія
6 лютого	У Північній Кореї успішно запустили ракету великої дальності <i>Kwangmyongsong-4</i> , яка вивела на орбіту супутник.	Північна Корея; ракетне випробування
10 лютого	ЄС та НАТО підписали Технічну угоду про збільшення обміну інформацією про інциденти, пов'язані з кібербезпекою.	Кібербезпека; ЄС; НАТО

- 11 лютого США та Росія оголосили про “припинення ворожнечі” в рамках угоди, досягнутої Міжнародною групою підтримки Сирії. Угода містить три головні зобов’язання, що стосуються гуманітарного доступу, домовленості про припинення вогню та політичних перетворень. Росія; Сирія; США
- 16 лютого Саудівська Аравія та Росія домовилися заморозити видобуток нафти, за умови згоди інших виробників (у листопаді Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК) погодилась скоротити видобуток, вперше з 2008р.) Саудівська Аравія; Росія; ОПЕК; видобуток нафти
- 17 лютого Унаслідок сутичок у таборі ООН для захисту цивільних осіб в м.Малакал (Південний Судан) загинуло 18 осіб, у т.ч. двоє працівників “Лікарів без кордонів” (*Médecins Sans Frontières*), на фоні повідомлень про втручання урядових військ. Південний Судан; ООН
- 17 лютого Унаслідок вибуху автомобіля в Анкарі загинуло не менше 28 й поранено не менше 60 осіб. Відповідальність узяла на себе філія Робітничої партії Курдистану (*Partiya Karkerên Kurdistan, PKK*), “Курдські соколи свободи” (*Teyrêbazên Azadiya Kurdistan, TAK*). Туреччина; TAK
- 22 лютого Дослідження Потсдамського інституту дослідження кліматичного впливу (*Potsdam Institute for Climate Impact Research*) показало, що рівень моря за минуле сторіччя піднявся вище, ніж будь-коли за минулі 1 200 років. Рівень моря; зміна клімату
- 22-26 лютого Робоча група з широкими повноваженнями зустрілась у Женеві, щоб обговорити рекомендації щодо заходів, які могли б зрушити з місця переговори про багатостороннє ядерне роззброєння. Ядерне роззброєння
- 25 лютого Європейський парламент значною більшістю голосів ухвалив необов’язкову резолюцію з проханням, щоб Високий представник ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки виступила з ініціативою запровадження ембарго ЄС на поставки зброї до Саудівської Аравії. Європейський парламент; Саудівська Аравія
- 27 лютого Почав діяти режим припинення вогню в Сирії в рамках угоди, досягнутої на початку місяця. Сирія; припинення вогню
- 29 лютого На позачерговій зустрічі держав-учасниць Договору про торгівлю зброєю (*ATT*) в Женеві прийняті рішення про функції та діяльність Секретаріату *ATT*. АТТ
- 29 лютого Президент Ірану Гасан Рухані та реформатори перемагають на виборах до іранського законодавчого органу. Іран
- 2 березня РБ ООН реагує на ядерне випробування у Північній Кореї у січні запровадженням нових санкцій згідно з резолюцією 2270. ООН; Північна Корея
- 8 березня Іран здійснив випробувальні пуски кількох балістичних ракет з шахт у різних районах країни. Іран; розповсюдження ракет
- 11 березня РБ ООН ухвалила резолюцію 2272, що прямо стосується сексуальної експлуатації та зловживань під час миротворчих операцій ООН. ООН; миротворчі операції

13 березня	Унаслідок вибуху автомобіля в Анкарі загинуло не менше 37 та поранено 125 осіб. Відповідальність узяла на себе <i>ТАК</i> .	Туреччина; <i>ТАК</i>
16 березня	Створена слідча комісія ООН для розслідування сутичок у таборі ООН для захисту цивільних осіб у м.Малакал (Південний Судан) у лютому.	Південний Судан; ООН
18 березня	ЄС і Туреччина домовилися припинити нерегульовану міграцію з Туреччини до ЄС і запровадити натомість легальні канали розселення біженців.	ЄС; Туреччина; біженці
19 березня	Унаслідок підриву смертника в Стамбулі загинуло не менше 5 й поранено 36 осіб. У здійсненні нападу підозрюється ІД.	Туреччина; ІД
20 березня	Президент США Б.Обама і його сім'я відвідали Гавану. Це був перший візит Президента США на Кубу за 88 років.	Куба; США
22 березня	Унаслідок підривів смертників ІД у брюссельському аеропорту і на станції метро в місті загинуло 32 особи.	Бельгія; ІД
22 березня	Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) видав перші зміни до Коментарів, у яких містяться вказівки державам щодо тлумачення та виконання чотирьох Женевських конвенцій і додаткових протоколів до них.	МКЧХ; Женевські конвенції
27 березня	Унаслідок підриву смертника в Лакорі (Пакистан) загинуло не менше 75 осіб, сотні поранені. Відповідальність узяла на себе фракція Талібану – <i>Jamaat-ul-Ahrar</i> .	Пакистан; Талібан
27 березня	Сирійські урядові сили (за підтримки російської авіації) вибили ІД з історичного міста Пальміра.	Сирія; ІД; Росія
30 березня	Рада миру та безпеки Африканського Союзу (АС) провела першу відкриту сесію з питань зміни клімату на своєму 585-му засіданні.	АС; зміна клімату
31 березня - 1 квітня	Четверге й останнє засідання в рамках Саміту з ядерної безпеки відбулося у Вашингтоні.	Ядерна безпека
2 квітня	Під час найсерйознішого з 1994р. порушення припинення вогню між збройними силами Вірменії та Азербайджану загинуло не менше 190 осіб.	Вірменія; Азербайджан
3 квітня	Міжнародний консорціум журналістських розслідувань скоординувано зі світовими інформаційними агентствами оприлюднив приблизно 11,5 млн. конфіденційних документів <i>Mossack Fonseca</i> – панамської фірми, яку використовували для переховування грошей за кордоном.	Панамські документи
4-5 квітня	У Республіці Конго не менше 17 осіб загинуло в результаті сутичок між силами уряду та опозиції. Наступного дня уряд розпочав авіаудари на півдні по територіях, які контролює опозиція, включно з колишньою резиденцією лідера опозиції.	Республіка Конго
6 квітня	ЄС затвердив спільну програму протидії “гібридним” загрозам і зміцнення стійкості під час розширення співпраці з НАТО для протидії таким загрозам.	ЄС; “гібридні” загрози; НАТО
11-15 квітня	У Женеві відбулася неофіційна зустріч експертів для обговорення летальних автономних систем озброєнь (<i>LASO</i> , <i>Lethal Autonomous Weapons Systems, LAWS</i>) у рамках Конвенції ООН про “негуманну” зброю (<i>UN Convention on Certain Conventional Weapons, CCW</i>).	Конвенція про “негуманну” зброю; <i>LASO</i>
13 квітня	Мирні переговори щодо Сирії поновилися у Женеві, в умовах загрози зриву припинення вогню.	Сирія; припинення вогню

19 квітня	Європейська рада офіційно вирішила створити Військову навчальну місію ЄС в Центральноафриканській Республіці (ЦАР) з тим, щоб вона почала діяти в липні 2016р.	ЄС; ЦАР; миротворчі операції
19 квітня	Талібан підірвав автомобіль і здійснив напад на Національне управління безпеки Афганістану, вбивши 64 особи. Це найтяжчий напад заколотників у Кабулі з 2001р.	Афганістан; Талібан
20 квітня	Верховний суд США постановив, що Центробанк Ірану має виплатити майже \$2 млрд. жертвам терактів, організованих Іраном. Іран пізніше відповів на арешт активів у США.	США; Іран
21 квітня	Хоча бої в Ємені тривали, почались організовані ООН мирні переговори між урядом Президента Гаді та опозиційним угрупованням гуті (Салеха).	Ємен; ООН
22 квітня	Ескалація насильства в Алеппо, де, за повідомленнями, понад 250 осіб загинули від обстрілів силами уряду та повстанців.	Сирія; Алеппо
25-26 квітня	Перше засідання Підготовчого комітету восьмої конференції з огляду Конвенції про біологічну та токсинну зброю (КБТЗ) відбулось у Женеві.	КБТЗ
26-28 квітня	Південний Судан рухається до виконання мирної угоди від серпня 2015р.: лідер збройної опозиції (Суданський народно-визвольний рух/Армія в опозиції, <i>SPLM/A-IO</i>) Ріска Масара (<i>Riek Machar</i>) призначений віце-президентом; за два дні сформований перехідний уряд.	Південний Судан
27 квітня	За рідкісного єднання, ГА ООН і РБ ООН консенсусом ухвалили дуже детальні й майже ідентичні резолюції щодо миротворчої діяльності ООН.	ООН; миротворча діяльність
2-13 травня	Друге засідання Робочої групи з широкими повноваженнями відбулось у Женеві.	Ядерне роззброєння
8 травня	Набула чинності Поправка 2005р. до Конвенції про фізичний захист ядерних матеріалів 1979р.	Ядерна безпека
9 травня	Родріго Дутерте (<i>Rodrigo Duterte</i>) виграв президентські вибори, був оголошений переможцем 27 травня і став президентом Філіппін 30 червня.	Філіппіни
16 травня	США та інші світові держави домовились озброїти лівійський Уряд національної згоди, щоб допомогти йому в боротьбі з ІД.	Лівія; США; ІД
16 травня	Мінська група провела позачергове засідання у Відні у відповідь на ескалацію бойових дій у конфлікті за Нагірний Карабах.	Нагірний Карабах
23-24 травня	Всесвітній гуманітарний саміт відбувся у Стамбулі за участі 9 000 представників держав і урядів, приватного бізнесу, громадянського суспільства та неурядових організацій (НУО).	Всесвітній гуманітарний саміт; ООН
24 травня	Конференція з роззброєння обговорила пропозицію Росії виробити нову конвенцію щодо дій у відповідь на хімічний і біологічний тероризм.	Конференція з роззброєння; Росія; хімічний і біологічний тероризм

30 травня	На південному сході Нігерії внаслідок боїв сил безпеки з сепаратистами Біафра у кількох містах загинуло не менше 20 осіб.	Нігерія
1 червня	Після того, як Генеральний секретар Організації Американських Держав (ОАД) застосував Міжамериканську демократичну хартію, члени Постійної ради ОАД зустрілися, щоб обговорити погіршення ситуації у Венесуелі.	Венесуела; ОАД
2-3 червня	Індія приєдналася до Гаазького кодексу поведінки з попередження поширення балістичних ракет (НСОС) на щорічному засіданні у Відні.	Індія; НСОС
3 червня	Закологники з Боко Харам здійснили наліт на Босо (Bosso), місто на озері Чад у Нігері, вбивши 26 військових. Повідомлялося про подібні напади на контрольовані армією міста та казарми 9 і 16 червня.	Боко Харам; Нігер
6-10 червня	Шоста дворічна зустріч держав з розгляду виконання Програми дій щодо стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛЮ) відбулась у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку.	СЗЛЮ
7 червня	Унаслідок вибуху бомби в Стамбулі 12 осіб загинули, 51 – зазнали поранень. Жодне угруповання не взяло на себе відповідальності за напад.	Туреччина
12 червня	Унаслідок найтяжчого теракту у США з 11 вересня 2001р. 49 осіб загинули і 53 були поранені в нічному клубі в Орландо (штат Флорида). Стрілок заявив про належність до ІД.	США; ІД
12 червня	В останньому протистоянні після розділу цих країн на Африканському розі понад 20 років тому Еритрея заявила про знищення понад 200 ефіопських військових у боях на кордоні.	Еритрея; Ефіопія
13 червня	Старшого офіцера французької поліції і його співмешканку вбили ножом у їх будинку поблизу Парижа; відповідальність узяла на себе ІД.	Франція; ІД
14 червня	Для боротьби з контрабандою зброї до/та з Лівії РБ ООН ухвалила резолюцію 2292, що дозволяє державам перевіряти судна біля узбережжя Лівії за підозрою у перевезенні заборонених товарів.	ООН; Лівія
16 червня	Депутат британського Парламенту від Лейбористської партії Джо Кокс (Jo Cox) померла від кульових і ножових поранень, завданих правим екстремістом.	Велика Британія
18-19 червня	Пастухи з народності фулані вбили не менше 59 осіб в умовах загострення збройного насильства в Нігерії, в багатій на нафту дельті річки Нігер.	Нігерія
21 червня	Міжнародний кримінальний суд (МКС) засудив колишнього віце-президента Демократичної Республіки Конго (ДРК) Жана-П'єра Бембу (Jean-Pierre Bemba) до 18 років ув'язнення за зловживання з боку його бойовиків в ЦАР у 2002-2003рр. Це другий за рангом високопосадовець, якого будь-коли засуджував МКС.	МКС; ДРК; ЦАР
21 червня	Висновки розслідування ООН сутичок на базі ООН в м.Малакал (Південний Судан), надані РБ ООН, але витяг зі звіту вийде друком лише на початку серпня.	Південний Судан; ООН
23 червня	Уряд Колумбії та FARC підписали угоди про “закінчення конфлікту”, пообіцявши, що 52-річний конфлікт нарешті завершиться.	Колумбія; FARC

23 червня	Після 43 років членства Велика Британія на національному референдумі проголосувала за вихід з ЄС (“за” – 52% голосів, “проти” – 48%). За вихід проголосувала більшість в Англії та Уельсі, за те, щоб залишитись – у Шотландії та Північній Ірландії.	Велика Британія; ЄС
23-24 червня	На пленарному засіданні в Сеулі Група ядерних постачальників (ГЯП) висловила занепокоєння у зв'язку з діями Північної Кореї, особливо – через ядерні випробування у січні.	ГЯП
27 червня	Індія стала першим з 2004р. новим учасником Режиму контролю над ракетними технологіями (РКРТ).	Індія; РКРТ
27-28 червня	У рамках відзначення 20-річчя Вассенаарської домовленості у Відні відбувся семінар з охоплення, за участі понад 100 представників із 46 країн.	Вассенаарська домовленість
28 червня	На саміті ЄС у Брюсселі Високий представник ЄС Ф.Могеріні презентувала лідерам ЄС Глобальну стратегію зовнішньої політики та політики безпеки ЄС.	Глобальна стратегія ЄС
28 червня	У Туреччині внаслідок стрілянини та підриву смертника в Стамбульському аеропорту загинули 44 та поранені понад 200 осіб. Відповідально вважають ІД. Повідомлялось, що троє нападників були вихідцями з Узбекистану, Киргизстану та російського Північного Кавказу.	ІД; Туреччина
30 червня	Місія ООН в Ліберії офіційно передала функції безпеки владі Ліберії.	Ліберія; ООН; миротворчі операції
1 липня	У Бангладеш унаслідок нападу на кафе в м.Дакка загинули 22 особи, переважно іноземці. Хоча відповідальність узяла на себе ІД, влада вказувала на імовірну участь місцевих відділень Аль-Каїди.	Бангладеш; ІД, Аль-Каїда
1 липня	ГА ООН продовжує п'ятий огляд Глобальної стратегії боротьби з тероризмом ООН та ухвалює резолюцію щодо її виконання.	ООН; боротьба з тероризмом
1 липня	Адміністрація США оприлюднила офіційні дані про заходи боротьби з тероризмом та цивільні жертви.	США; боротьба з тероризмом
3 липня	Не менше 165 осіб загинули внаслідок підриву вибухового пристрою в Багдаді; відповідальність узяла на себе ІД.	ІД; Ірак
7 липня	США і Південна Корея домовилися розгорнути нову систему протиракетної оборони THAAD у Південній Кореї.	Південна Корея; США; ПРО
8 липня	Індійські сили безпеки вбили Б.Вані (<i>Burhan Wani</i>), керівника штабу найбільшого воєнізованого угруповання Кашміру <i>Hizbul Mujahideen</i> , що викликало масові протести й сутички з силами безпеки у Джамму й Кашмірі, у яких, за повідомленнями, 49 осіб загинули і понад 5 000 були поранені.	Індія; Кашмір
8-9 липня	На Варшавському саміті Північноатлантичної ради керівники НАТО вжили додаткових заходів для підвищення бойової готовності.	НАТО
8-11 липня	Після поновлення боїв у столиці Південного Судану, м.Джуба, за повідомленнями, загинули понад 300 осіб, включно з багатьма цивільними та миротворцем ООН.	Південний Судан

- 11 липня Понад 80 учасників, включно з представниками урядів і Жінки, мир і громадянського суспільства з 17 країн, зібралися у Бангкоку безпека на Азійсько-тихоокеанський регіональний симпозиум, присвячений національним планам дій щодо жінок, миру й безпеки.
- 12 липня В ініційованій Філіппінами справі Міжнародний трибунал у Китай; Гаазі відхилив претензії Китаю у Південнокитайському морі Філіппіни; та зробив висновок, що його експансіоністські претензії на Південно-китайське море суверенітет над акваторією, включно з будівництвом штучних островів, не має правової основи. Китай заявив, що він не погоджується з арбітражем і не зв'язаний його ухвалою.
- 14 липня Француз туніського походження спрямував вантажівку Франція; ІД у натовп під час фєсверку з нагоди Дня взяття Бастилії в м.Ніцца, внаслідок чого загинули 86 осіб, у т.ч. багато дітей. Відповідальність узяла на себе ІД.
- 15 липня Частина турецьких Збройних сил спробувала усунути від Туреччина влади Президента Р.Т.Ердогана під час невдалого перевороту. Ердоган звинуватив у цьому свого колишнього політичного союзника Ф.Гюлена, який проживає у вигнанні у США. Після цього понад 100 тис. чиновників були заарештовані або звільнені у процесі урядової чистки імовірних "гюленістів".
- 17 липня озброєна група опозиції захопила управління поліції в Вірменія Єревані, вбивши двох поліцейських і взявши кількох заручників, але здалася наприкінці місяця.
- 18 липня Британський Парламент 472 голосами проти 117 схвалив Велика резолюцію на підтримку планів Уряду реалізувати програму Британія; ядерна зброя заміни *Trident*.
- 19 липня Унаслідок авіаудару США по м.Менбідж (*Menbij*) у Сирії, Сирія; США загинули не менше 73 цивільних, що стало, ймовірно, найгіршим на цей момент ударом коаліції по цивільних у Сирії.
- 21-22 липня Унаслідок боїв на півночі Малі між проурядовими загонами Малі та туарезькими повстанцями загинули не менше 20 осіб, що поставило під загрозу мирну угоду.
- 22 липня *Wikileaks* у рамках публікацій електронного листування США; *Wikileaks* оприлюднила великий масив внутрішньої кореспонденції Національного комітету демократичної партії США, що розкриває незручні подробиці спілкування помічників і Х.Клінтон.
- 23 липня ІД узяла на себе відповідальність за напад смертника Афганістан; ІД на протестувальників – етнічних хазарейців у столиці Афганістану, під час якого загинули не менше 80 осіб і понад 250 були поранені.
- 26 липня Двос озброєних людей вбили літнього священика і взяли у Франція; ІД заручники п'ятьох осіб у церкві в м.Руен (*Rouen*) на півночі Франції. Поліція застрелила двох нападників з ІД.
- 27 липня За повідомленнями, понад 40 осіб загинули внаслідок під- Сирія; ІД риву ІД вибухового пристрою в м.Камишли (*Qamishli*) поблизу турецького кордону.

5 серпня	Адміністрація США оприлюднила відредагований варіант рамкової концепції ударів із застосуванням БПЛА “за межами Сполучених Штатів і зон фактичних бойових дій”, що її часто називають <i>Playbook</i> .	США; удари з застосуванням БПЛА
6 серпня	Мирні переговори в Ємені під егідою ООН завершилися без прориву. Тривають бої між урядовими силами та повстанцями поблизу столиці, м.Сана.	ООН; Ємен
6-7 серпня	До 90 осіб загинули в ефіопських регіонах Оромія та Амхара під час придушення владою нової хвилі протестів урядових протестів.	Ефіопія
8 серпня	Унаслідок підриву смертника в Пакистані не менше 70 осіб загинули й понад 100 були поранені під час нападу на лікарню в м.Кветта. Відповідальність узяли на себе ІД та угруповання Талібану.	Пакистан; ІД
8-12 серпня	Друге засідання Підготовчого комітету восьмої конференції з огляду КБТЗ відбулось у Женеві. На ньому узгодили тимчасовий порядок денний і регламент роботи конференції.	КБТЗ
11-12 серпня	Скоординовані вибухи здійснено в кількох туристичних центрах Таїланду, внаслідок яких загинули четверо і були поранені 35 осіб. Жодне угруповання не взяло на себе відповідальності.	Таїланд
12-16 серпня	РБ ООН збільшила чисельність Місії ООН у Південному Судані (<i>UNMISS</i>) до 17 тис. військовослужбовців, щоб забезпечити розгортання Регіональних сил захисту. За чотири дні Генеральний секретар ООН розпочав розслідування липневих сутичок у Джубі.	Південний Судан; ООН; миротворчі операції
16 серпня	ІД за повідомленнями запустила приблизно сім ракет з токсичними хімікатами в м.Мари (<i>Marea</i> , Сирія). Не менше 10 осіб звернулися по медичну допомогу.	Хімічна зброя; ІД; Сирія
17 серпня	ІД узяла на себе відповідальність за перший теракт у Росії, коли поблизу Москви кілька осіб намагалися вбити поліцейських за допомогою вогнепальної зброї та сокир.	Росія; ІД
18-21 серпня	Експерти ООН з прав людини закликали Адміністрацію Президента Р.Дутерте відмовитися від свого силового підходу до боротьби із злочинністю, пов’язаною з наркотиками. У відповідь Дутерте пригрозив вийти з ООН.	Філіппіни; наркотики; ООН
19 серпня	На останньому засіданні Робочої групи з широкими повноваженнями 68 голосами проти 22 (13 – утрималися), затверджено остаточний звіт. Звіт рекомендує скликати у 2017р. конференцію з тим, щоб розпочати обговорення договору про заборону ядерної зброї.	Ядерне роззброєння
20 серпня	Смертник, імовірно з ІД, здійснив вибух на весіллі в Газіантепі (Туреччина), унаслідок якого загинули 56 осіб, переважно дітей, і поранені понад 90.	Туреччина; ІД
22 серпня	Мирні переговори між Урядом Філіппін і комуністичним рухом Національний демократичний фронт Філіппін (<i>NDFP</i>) поновилися в Осло після п’ятирічної перерви.	Філіппіни
22-26 серпня	На другій конференції держав-учасниць <i>ATT</i> у Женеві досягнуто консенсусу щодо постійного голови Секретаріату <i>ATT</i> та з інших процедурних питань.	<i>ATT</i>

- 24 серпня Туреччина починає масштабну військову інтервенцію в Туреччина; ІД; Сирії, відрядивши танки та бойові літаки через кордон у Сирія рамках кампанії, узгодженої з бойовиками сирійської опозиції. Подвійна мета операції *Euphrates Shield* – вибити ІД з Джараблуса (*Jarablus*) і стримати просування курдського ополчення на півночі Сирії.
- 24 серпня Уряд Колумбії та *FARC* досягли остаточної мирної угоди, Колумбія; що відкрило шлях до закінчення 52-річного збройного *FARC* конфлікту.
- 24 серпня Північна Корея здійснила випробувальний пуск балістичної Північна Корея; ракети з підводного човна і заявила, що тепер може завдати ракетні удару по США. випробування
- 25 серпня Значний успіх сирійського Уряду – оплот повстанців Дарайя Сирія (*Daraya*) поблизу Дамаску здався урядовим силам.
- 26 серпня Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) ухвалила Лівія; ОЗХЗ план знищення лівійських хімікатів 2-ї категорії за межами її території.
- 30 серпня ІД повідомила, що її провідного стратега Абу Мухаммада ІД; Сирія аль-Аднані (*Abu Muhammad al-Adnani*) вбито на півночі Сирії.
- 31 серпня У Габоні сумнівне переобрання Президента Алі Бен Бонго Габон (*Ali Ben Bongo*) викликало сутички із застосуванням сили.
- 31 серпня Президента Бразилії Д.Руссефф відсторонили від посади Бразилія після того як Сенат проголосував за її імпичмент.
- 2 вересня США та Китай ратифікували Паризьку угоду про зміну Китай; США; зміна клімату клімату.
- 6 вересня Північна Корея виконала три пуски балістичних ракет. Північна Корея; РБ ООН назвала це “грубим порушенням” міжнародних ракетні випробування; ООН зобов’язань Північної Кореї.
- 9 вересня Північна Корея здійснила п’яте ядерне випробування Північна Корея; потужністю 10 Кт. Це найбільша потужність, зафіксована ядерна зброя на цей момент для цієї країни.
- 9-12 вересня Після кількох місяців переговорів США та Росія узгодили Росія; Сирія; США план зменшення насильства і переходу до “політичних перетворень” у Сирії. Припинення вогню від 12 вересня майже негайно було зірване. У наступні тижні місто Алеппо зазнало найтяжчих бомбардувань протягом місяців.
- 11 вересня Сили Лівійської національної армії генерала Х.Гафтара Лівія (*Khalifa Haftar*) захопили головні нафтові термінали країни на середземноморському узбережжі, зміцнивши свій контроль над сходом Лівії.
- 17 вересня Сили США та коаліції (Австралії, Данії та Великої Британії) США; Сирія бомбардували позиції сирійської армії, вбивши, за повідомленнями, не менше 62 військових. Сили коаліції заявили, що бомбардування було помилковим, тоді як Сирія та Росія назвали його навмисним.

18 вересня	Відносини між Індією і Пакистаном досягли найнижчої точки з 2011р. після нападу чотирьох озброєних бойовиків на армійську базу в районі Урі (<i>Uri</i>) в Кашмірі під управлінням Індії, внаслідок якого 18 індійських військових загинули і близько 30 були поранені.	Кашмір; Індія; Пакистан
19 вересня	ГА ООН приймає саміт, присвячений проблемі кризи біженців та мігрантів. Його мета – зібрати країни, щоб сформулювати більш гуманний і краще скоординований підхід.	ГА ООН; криза біженців
19 вересня	Режим припинення вогню в Сирії від 12 вересня офіційно закінчений сирійським Урядом (унаслідок нападу 17 вересня). Конвой допомоги ООН обстріляли, вбивши не менше 20 цивільних осіб. Уряди Сирії та Росії заперечили звинувачення в участі своїх ВПС у нападі.	Росія; Сирія; ООН
19-20 вересня	Сили безпеки ДРК використали бойові патрони, щоб розігнати натовп, який протестував проти спроб режиму зберегти владу довше за конституційний термін. Не менше 49 цивільних було вбито.	ДРК
21 вересня	Досягнуто локальної домовленості про розведення воюючих сторін на сході України та виведення озброєнь із зони бойових дій. Домовленість підписали учасники Тристоронньої контактної групи у складі України, Росії та ОБСЄ – як посередника.	Україна; Росія; ОБСЄ
21 вересня	М'янма і Свазіленд стали 165-ю і 166-ю країнами, що ратифікували Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ).	М'янма; Свазіленд; ДВЗЯВ
22 вересня	Уряд Афганістану погодився на мирну угоду з Г.Хекмат'яром та його воєвничим угрупованням <i>Hezb-i-Islami</i> .	Афганістан
23 вересня	РБ ООН ухвалила резолюцію 2310, що закликає всі країни, які не підписали чи не ратифікували ДВЗЯВ – особливо вісім останніх статей Додатка 2 – невідкладно зробити це.	ООН; ДВЗЯВ
24 вересня	20-а річниця відкриття для підписання ДВЗЯВ 24 вересня 1996р.	ДВЗЯВ
26 вересня	Уряд Колумбії і <i>FARC</i> підписали остаточну мирну угоду, офіційно задекларувавши завершення 52-річної громадянської війни. Колумбійці голосують за схвалення мирної угоди 2 жовтня.	Колумбія; <i>FARC</i>
26 вересня	На референдумі в Азербайджані виборці переважно більшістю схвалили кілька конституційних поправок, що піддавалися широкій критиці з огляду на загрози зміцнення влади Президента Алієва і придушення інакомислення.	Азербайджан
26 вересня	Республіка Сербська (державне утворення боснійських сербів) провела суперечливий референдум, незважаючи на заборону Конституційного суду держави. Референдум схвалив продовження святкування щорічного державного свята “Республіки Сербської”.	Боснія і Герцеговина
26 вересня	Європейська Комісія представила регулятивну пропозицію з контролю торгівлі товарами подвійного використання.	ЄС; контроль торгівлі товарами подвійного використання

- 26 вересня Колишній віце-президент Південного Судану Р.Мачар закликав до (поновлення) збройної боротьби проти президента Південного Судану С.Кііра (*Salva Kiir*). Після цього хаос у країні посилюється, і тяжкі бої тривали до кінця 2016р. Південний Судан
- 29 вересня Індійська армія заявила, що завдала “хірургічних ударів” по імовірних бойовиках уздовж фактичного кордону з Пакистаном у Кашмірі, що спричинило “значні втрати” серед “терористів”. Пакистан заперечив, що Індія завдала будь-яких ударів, і заявив, що два його солдати загинули внаслідок перестрілки на кордоні. Кашмір; Індія; Пакистан
- 2 жовтня Колумбійська мирна угода відхилена на референдумі, що ставить під сумнів остаточну мирну угоду від серпня 2016р. Колумбія; *FARC*
- 2 жовтня В Ефіопії не менше 100 осіб загинули внаслідок паніки, яку нібито спричинили сили безпеки, що застосували сльозогінний газ та гумові кулі для розгону протиурядових протестів. Ефіопія
- 2 жовтня Афганістан і ЄС погодили документ під назвою “Спільний шлях вперед” з питань міграції. Афганістан; ЄС; криза біженців
- 3 жовтня Смертник ІД вбив не менше 30 осіб на курдському весіллі на північному сході Сирії. ІД; Сирія
- 3 жовтня Президент Росії В.Путін підписав указ, що призупиняє участь Росії в Угоді про утилізацію плутонію 2000р. між Росією та США (Державна Дума схвалила указ 19 жовтня). Росія; США; ядерна безпека
- 4 жовтня На Гаїті внаслідок урагану *Matthew* загинули сотні осіб і виникла найгостріша після землетрусу 2010р. гуманітарна криза. Гаїті; суворі погодні умови
- 5 жовтня США запропонували набір взаємно узгоджених стандартів експорту та використання озброєних безпілотних літальних апаратів (БПЛА). Декларацію ключових принципів, які мають застосовувати країни, підписали понад 40 держав. США; БПЛА
- 6 жовтня Не менше шести осіб загинули внаслідок нападу бойовиків, імовірно, сомалійського угруповання Аш-Шабаб на північному сході Кенії. Кенія; Аш-Шабаб
- 6 жовтня Імовірно, джихадисти з півночі Малі напали на армійський пост на заході Нігеру, вбивши 22 охоронців. Західний Нігер
- 7 жовтня Нобелівську премію миру присудили Президенту Колумбії Х.М.Сантосу за його зусилля з припинення громадянської війни у країні. Колумбія; Нобелівська премія миру
- 7 жовтня Посадовці та розвідка США публічно звинувачують Уряд Росії у зламі електронної пошти та намаганнях створити хаос на президентських виборах у США. США; Росія
- 9-12 жовтня Напади на прикордонну поліцію на півночі М’янми провокують насильство, змушують тисячі осіб залишити домівки й загрожують посилити напруженість між громадами в усій країні. М’янма

12 жовтня	Загострюється насильство в ЦАР після нападу бойовиків на біженців. Війська ООН з Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у ЦАР (<i>MINUSCA</i>) відкривають вогонь, щоб розігнати нападників.	ЦАР; миротворча діяльність ООН
15 жовтня	З'єднання ВМФ Росії, що включає єдиний у бойовому складі авіаносець, вирушає до Середземного моря для підтримки російських військ у Сирії.	Росія; Сирія
17-20 жовтня	На конференції <i>Habitat III</i> в Кіто (Еквадор) ухвалено Новий міський порядок денний, як орієнтир міського планування та управління для забезпечення сталої урбанізації.	Міста; сталий розвиток
17-21 жовтня	На річній пленарній зустрічі РКРТ у Пусані (Південна Корея), обговорили та обмінялися інформацією про розповсюдження ракет, включно з подіями в Північній Кореї.	РКРТ
20 жовтня	Високопоставлені дипломати з Франції, Німеччини, Росії та України погодилися виробити дорожню карту з виконання других Мінських домовленостей стосовно конфлікту на сході України.	Україна; Мінськ-II
21 жовтня	У звіті Спільного механізму розслідувань ОЗХЗ-ООН міститься висновок, що урядові сили Сирії використали вертольоти для скидання бомб з хлором.	ОЗХЗ; ООН; Сирія; хімічна зброя
21 жовтня	Генеральний секретар ООН створив слідчу комісію для розслідування нападу на конвой гуманітарної допомоги в Сирії 19 вересня. Її звіт не публікувався, але стислий виклад надали голоуючому в РБ ООН у грудні.	ООН; Сирія
24 жовтня	Три озброєні бойовики з "поясами шахідів" атакували коледж поліції Белуджистану в м.Кветта (Пакистан) вбивши не менше 60 і поранивши 190 курсантів. Відповідальність узяла на себе ІД.	Пакистан; ІД
25 жовтня	РБ ООН скликала річні відкриті дебати щодо жінок, миру й безпеки.	ООН; жінки, мир і безпека
27 жовтня	Попри активний спротив ядерних держав і їх союзників, держави-учасниці ООН переважною більшістю проголосували за початок обговорення договору про заборону ядерної зброї.	ООН; договір про ядерну зброю
31 жовтня	М.Ауна (<i>Michel Aoun</i>), християнина-мароніта й засновника партії Вільний патріотичний рух, обрали Президентом Лівану, після майже двох років дебатів навколо цієї посади.	Ліван
1 листопада	Генеральний секретар ООН звільнив командувача сил ООН у Південному Судані після розслідування, яке показало, що миротворці не змогли захистити цивільних у Джубі в липні.	Південний Судан; ООН; миротворчі операції
1 листопада	Представниця ООН з прав людини Р.Шамдасані (<i>Ravina Shamdasani</i>) заявила, що всі учасники боїв в Алеппо могли чинити військові злочини через невибіркові напади в цивільних районах.	Сирія; ООН
4 листопада	Набула чинності Паризька угода про зміну клімату.	Зміна клімату
7-18 листопада	22-а річна конференція учасників Рамкової угоди ООН зі зміни клімату (<i>UNFCCC</i>) в м.Марракеш (Марокко) узгодила комплект документів з виконання Паризької угоди.	Зміна клімату
7-25 листопада	Восьма конференція з огляду КБТЗ відбулась у Женеві, але не змогла узгодити підсумкову декларацію.	КБТЗ

8 листопада	Д.Трамп виграв президентські вибори у США і (офіційно у 2017р.) стане 45-м президентом Сполучених Штатів.	США
10 листопада	Посланець ООН з питань допомоги Я.Егеланд (<i>Jan Egeland</i>) заявив, що “Сирія – це найгірша війна, найгірша гуманітарна криза, найгірша криза переселенців, найгірша криза біженців сьогодні”.	ООН; Сирія
11 листопада	Японія остаточно погодила угоду про ядерне співробітництво з Індією, після підписання попереднього меморандуму про співробітництво в грудні 2015р.	Японія; Індія; ядерна співпраця
12-13 листопада	Вибух насильства в штаті Ракхайн (<i>Rakhine</i>) на півночі М’янми. Військові заявили про знищення понад 30 повстанців.	М’янма
14 листопада	Після двох років переговорів між Європейською Радою, Європейським Парламентом і Європейською Комісією ЄС схвалив новий варіант Правил ЄС щодо катувань.	Правила ЄС щодо катувань
15 листопада	Проурядові сили в Сирії посилюють атаки на позиції повстанців у східному Алеппо, на заході від міста та по всій Сирії. Повномасштабні бомбардування з повітря спричиняють значні жертви серед цивільних та руйнування.	Сирія
15-16 листопада	На прохання представників США, на фоні зростаючого занепокоєння США стосовно намірів Росії розгорнути крилаті ракети, та в умовах суперечностей щодо виконання Договору про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД) вперше з 2003р. задіяно механізм вирішення суперечок, створений Договором.	Договір про РСМД; Росія; США
17 листопада	РБ ООН закликала до міжнародного розслідування повідомлень про зловживання та до відновлення гуманітарного доступу до штату Ракхайн на півночі М’янми.	М’янма; ООН
20 листопада	Мирний процес між етнічними групами у М’янмі зазнав важкого удару після крупного спільного нападу на військових з боку чотирьох збройних угруповань у північному штаті Шан на кордоні з Китаєм.	М’янма
24 листопада	Уряд Колумбії та <i>FARC</i> оприлюднили нову мирну угоду. Вона містить більш жорсткі положення щодо членів <i>FARC</i> , але не має вимоги проведення національного референдуму. (Колумбійський Сенат схвалив угоду за тиждень, після чого це зробила й Палата представників 28 грудня)	Колумбія; <i>FARC</i>
25 листопада	Адміністрація США заявила, що розширює право Об’єднаного командування спеціальних операцій завдавати ударів по терористичних осередках.	США; сили спецпризначення; боротьба з тероризмом
25 листопада	Колишній Президент Куби Ф.Кастро помер у віці 90 років.	Куба
28 листопада - 1 грудня	15-а зустріч держав-учасниць Конвенції про ППМ відбулась у Сантьяго. Подовжено терміни розмінування для Екватору, Нігеру та Перу.	Протипіхотні міни
28 листопада - 2 грудня	21-а сесія Конференції держав-учасниць Конвенції про заборону хімічної зброї (КЗХЗ), присвячена узгодженню програми та бюджету на 2017р., відбулась в Гаазі.	КЗХЗ
29 листопада	Зустріч міністрів закордонних справ Франції, Німеччини, Росії та України не змогла досягти прогресу в розробці дорожньої карти виконання других Мінських домовленостей.	Україна; Мінськ-II

30 листопада	РБ ООН посилює санкції проти Північної Кореї, одноставно схваливши резолюцію 2321.	Північна Корея; ООН
1 грудня	Загострюється політична напруженість у Гамбії після президентських виборів. Президент Джамме (<i>Jammeh</i>) спочатку погоджується з поразкою від А.Барроу (<i>Adama Barrow</i>), але пізніше відмовляється залишити посаду і закликає до нового голосування.	Гамбія
5 грудня	ІД втратила контроль над лівійським містом Сірт, поступившись ополченцям із західного міста Мізрата (<i>Misrata</i>) (що належить до Уряду національної згоди Лівії) за підтримки авіаударів США.	Лівія; ІД
5-9 грудня	МАГАТЕ організує другу міжнародну конференцію з ядерної безпеки. Конференція розглянула конкретні правові, регуляторні, технічні заходи та прогрес у зміцненні ядерної безпеки.	МАГАТЕ; ядерна безпека
6 грудня	ЄС і НАТО оприлюднили угоду про майбутнє виконання спільної декларації про кібербезпеку.	Кібербезпека; ЄС; НАТО
6-8 грудня	Річна пленарна зустріч Вассенаарської домовленості відбулася у Відні. Обговорювалися питання оновлення кращих практик законодавства (2003р.) та виконання (2000р.) посередницької діяльності у торгівлі зброєю.	Вассенаарська домовленість
9 грудня	Президент США Б.Обама наказав американським розвідувальним відомствам розслідувати хакерські напади, пов'язані з виборами у США.	США
9 грудня	Національні збори Південної Кореї проголосували за імпічмент Президента Пак Кін Хе (<i>Park Geun-hye</i>) за її участь у корупційному скандалі. Її відсторонили від президентської посади на час розгляду Конституційним судом Південної Кореї рішення Зборів.	Південна Корея
9 грудня	Міністри закордонних справ ОБСЄ домовилися розпочати структурований діалог про нинішні та майбутні ризики й виклики безпеки в зоні відповідальності ОБСЄ.	ОБСЄ; роль озброєнь
10 грудня	Унаслідок двох вибухів у центрі Стамбула загинули 36 поліцейських і вісім цивільних осіб. Відповідальність узяла на себе ТАК. Після нападу антитерористична поліція затримала понад 900 осіб за звинуваченнями у членстві в РКК та пропаганді тероризму.	Туреччина; РКК; ТАК
11 грудня	ІД повернула собі місто Пальміра, яке вона втратила у березні.	Сирія; ІД
11 грудня	Унаслідок підриву смертника у коптській церкві в Каїрі загинуло не менше 25 і було поранено ще 49 осіб. Відповідальність узяла на себе ІД.	Єгипет; ІД
12-16 грудня	На 5-й конференції з огляду Конвенції про "негуманну" зброю у Женеві в центрі обговорення були саморобні вибухові пристрої, запалювальна зброя, використання вибухової зброї у населених районах та ЛАСО.	Конвенції про "негуманну" зброю
13 грудня	Сили опозиції погодилися на припинення вогню в Алеппо, щоб забезпечити евакуацію цивільних і бойовиків опозиції на підконтрольну опозиції територію. Незважаючи на кілька спорадичних сутичок, евакуація була завершена 22 грудня.	Сирія; Алеппо

- 14 грудня Через напад смертника на автобус з військовими в Центральній Анатолії (Туреччина) загинуло 14 осіб. Відповідальність узяла на себе *ТАК*. Туреччина; *ТАК*
- 15 грудня Після кількох місяців інтенсивних бомбардувань і невдалої дипломатії сирійський Уряд почав евакуацію мешканців з останніх кварталів Алеппо, які утримували повстанці. Це зміцнило контроль Президента Б.Асада над містом. Сирія; Алеппо
- 16 грудня Близько 40 неідентифікованих бойовиків атакували пост військових і жандармів у Буркіна-Фасо поблизу кордону з Малі, вбивши 12 осіб. Буркіна-Фасо
- 17 грудня Через вибух замінованого автомобіля в Кайзері (Туреччина) загинуло 13 військових, які перебували в автобусі, не менше 55 осіб поранені. Туреччина
- 19 грудня Вантажівку навмисно спрямовано на різдвяний базар у Берліні, внаслідок чого загинуло 12 осіб і 56 були поранені. Нападника з ІД – невдалого пошукача притулку з Тунісу – за чотири дні застрелила поліція в Італії. Німеччина; ІД
- 19 грудня Посла Росії в Туреччині А.Карлова вбито в Анкарі напередодні мирних переговорів стосовно Сирії. Росія; Туреччина; Сирія
- 23 грудня 113 голосами проти 35 (13 – утрималися) ГА ООН ухвалила резолюцію 71/258 про початок обговорення договору про заборону ядерної зброї у 2017р. ООН; ядерне роззброєння
- 28 грудня Введена в експлуатацію нова атомна електростанція, побудована за допомогою Китаю, в м.Чашма (*Chashma*, Пакистан). Китай; Пакистан; ядерна співпраця
- 31 грудня Поліцейська місія ЄС в Афганістані (*EUPOL Afghanistan*), що діяла в країні з 2007р., завершила свій мандат і була закінчена згідно з планом. Афганістан
- 31 грудня Досягнута домовленість про третє за рік припинення вогню в Сирії. РБ ООН одностайно ухвалила резолюцію, що вітає спроби Росії та Туреччини закінчити майже шестирічний конфлікт у Сирії. Росія; Сирія; Туреччина
- 31 грудня У результаті нападів під час новорічних святкувань у Стамбулі загинули не менше 39 осіб, в т.ч. 24 іноземці. Відповідальність узяла на себе ІД. Туреччина; ІД

Про авторів

Доктор Сібіл Бауер (*Sibylle Bauer*, Німеччина) – керівник досліджень СІПРІ з питань озброєнь і роззброєння, директор Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. З 2005р. брала участь у розробці та запровадженні заходів зміцнення спроможностей експортного контролю в Європі та Південно-Східній Азії з акцентом на проблемах законності і правозастосування, пов'язаних з посиленням контролю над транзитом, експортом озброєнь і посередницькою діяльністю. До початку роботи в СІПРІ у 2003р. працювала науковим співробітником у Брюссельському Інституті європейських досліджень (*Institute for European Studies*). Серед останніх публікацій: *The dual-use export control policy review: balancing security, trade and academic freedom in a changing world, Non-proliferation Paper no.48* (березень 2016р., співавтор); *Designing and implementing appropriate and effective penalties for dual-use trade control offences, Controlling the Trade of Strategic Goods: Sanctions and Penalties* (Львівський університет, 2016р.) 'Nuclear export control', *Routledge Handbook of Nuclear Non-proliferation and Policy* (Routledge, 2015р.).

Емма Бйортен-Гюнтер (*Emma Bjertén-Günther*, Швеція) – науковий співробітник у Програмі СІПРІ з питань безпеки та розвитку. Досліджує питання гендерної рівності, соціальної маргіналізації і небезпеки, а також збирає та аналізує дані про інциденти з протитранспортними мінами. Має ступінь магістра гуманітарних наук у галузі політики та міжнародних відносин Уппсальського університету (*Uppsala University*). До початку роботи в СІПРІ спеціалізувалася на гендерних питаннях у центральних органах влади Швеції.

Професор Міхаель Брзоска (*Michael Brzoska*, Німеччина) – працював професором політології, старшим науковим співробітником Інституту дослідження миру та політики безпеки (*Institute for Peace Research and Security Policy*), а також науковим керівником групи провідного досвіду з питань Комплексних досліджень та аналізу клімату при Гамбурзькому університеті. Як економіст і політолог за професією, часто публікувався в наукових виданнях з питань політичної економії війни та миру, торгівлі зброєю та її виробництва, військових витрат, міжнародних санкцій та європейської безпекової політики. Його поточні дослідження стосуються впливу наслідків зміни клімату на конфлікти, мир і безпеку. Раніше працював на посадах директора Інституту дослідження миру та політики безпеки при Гамбурзькому університеті, заступника директора Боннського міжнародного центру з питань конверсії (*Bonn International Center for Conversion, BICC*) і співдиректора Проекту СІПРІ з питань поставок озброєнь.

Марк Бромлі (*Mark Bromley*, Велика Британія) – співдиректор Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю; досліджує заходи з регулювання міжнародної торгівлі зброєю на національному, регіональному і глобальному рівнях. Раніше працював

політичним аналітиком у Британо-американській раді з питань інформації у сфері безпеки (*British American Security Information Council, BASIC*). Серед останніх публікацій: *ICT surveillance systems: trade policy and the application of human security concerns, Strategic Trade Review* (весна 2016р., співавтор); *The dual-use export control policy review: balancing security, trade and academic freedom in a changing world, Non-proliferation Paper no.48* (березень 2016р., співавтор); *'ATT-related outreach assistance in sub-Saharan Africa: identifying gaps and improving coordination', SIPRI Background Paper* (лютий 2016р., співавтор).

Доктор Вінсент Буланін (*Vincent Boulanin*, Франція/Швеція) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і роззброєння. Досліджує питання, пов'язані з виробництвом, використанням нових військових і безпекових технологій та контролю над ними, особливо у сферах кібербезпеки та автономних систем озброєнь. Має ступінь доктора політичних наук Паризької вищої школи соціальних наук (*l'École des hautes études en sciences sociales, EHESS*). Серед останніх публікацій: *Mapping the Development of Autonomy in Weapon Systems, SIPRI Research Report* (готувалася до видання у 2017р.); *Mapping the debate on LAWS at the CCW: taking stock and moving forward, Non-proliferation Paper no.49* (березень 2016р.); *'Implementing Article 36 weapon reviews in the light of increasing autonomy in weapon systems', SIPRI Insights on Peace and Security no.2015/1* (листопад 2015р.).

Доктор Педро Валенсуела (*Pedro Valenzuela*, Колумбія) – штатний професор Школи політичних наук і міжнародних відносин Папського Джаверіанського університету (*School of Political Science and International Relations, Pontificia Universidad Javeriana*) в Боготі. Раніше був директором Інституту прав людини і побудови миру (*Institute of Human Rights and Peacebuilding*), а також Програми післядипломної підготовки того ж університету. Має ступінь доктора дослідження миру та конфліктів Упсальського університету (*Uppsala University*). Сфери досліджень: побудова миру і примирення на низовому рівні, мирні процеси та ненасильницький спротив.

Пітер Д.Веземан (*Pieter D.Wezeman*, Нідерланди) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. До повернення в СІПРІ у 2006р. був старшим аналітиком з питань розповсюдження технологій звичайних і ядерних озброєнь Міністерства оборони Нідерландів. Має публікації з питань поставок озброєнь до Субекваторіальної Африки, військових витрат і спроможностей на Близькому Сході, поставок озброєнь до Сирії, багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь. Серед останніх публікацій: *Trends in world military expenditure, 2016, SIPRI Fact Sheet* (квітень 2017р., співавтор); *Trends in international arms transfers, 2016, SIPRI Fact Sheet* (лютий. 2017р., співавтор). У 2016-2017рр. працював експертом з технічних питань в Урядовій групі експертів ООН, що здійснювала огляд доповіді ООН з питань військових витрат.

Сімон Т.Веземан (*Siemon T. Wezeman*, Нідерланди) – старший науковий співробітник у Програмі СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Сфери дослідницької діяльності: моніторинг поставок озброєнь; військові витрати та підприємства з виробництва озброєнь – особливо в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та на пострадянському просторі; використання озброєнь у конфліктах; прозорість поставок озброєнь; розвиток звичайних військових технологій. Серед останніх публікацій: *Military capabilities in the Arctic: a new cold war in the high North?*, *SIPRI Background Paper* (жовтень 2016р.), *Trends in world military expenditure, 2016*, *SIPRI Fact Sheet* (квітень 2017р., співавтор); *Trends in international arms transfers, 2016*, *SIPRI Fact Sheet* (лютий 2017р., співавтор).

Доктор Александер Гласер (*Alexander Glaser*, Німеччина) – доцент Школи суспільних і міжнародних відносин ім. Вудро Вільсона (*Woodrow Wilson School of Public and International Affairs*) та Кафедри машино-, авіа- та ракетобудування Принстонського університету (*Department of Mechanical and Aerospace Engineering at Princeton University*). Працює над питаннями атомної енергетики та політики безпеки з акцентом на проблемах ядерного нерозповсюдження та контролю над озброєннями. Співдиректор Програми з питань науки і глобальної безпеки (*Program on Science and Global Security*) Принстонського університету. Співредактор журналу “Наука і глобальна безпека” (*Science & Global Security*) і співголова Міжнародної експертної групи з питань розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials, IPFM*), яка щорічно видає Глобальну доповідь про розщеплювані матеріали (*Global Fissile Material Report*). Співавтор праці *Unmaking the Bomb: A Fissile Material Approach to Nuclear Disarmament and Nonproliferation* (*MIT Press*, 2014р.).

Доктор Ліна Гріп (*Lina Grip*, Швеція) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань європейської безпеки. Раніше працювала науковим співробітником у Програмі СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Серед останніх публікацій: *Світова криза біженців і її вплив на Європу*, *Щорічник СІПРІ 2016*; *The acquisition of illicit firearms by terrorists in Europe: a case study of Denmark* (*Flemish Peace Institute*, 2017р.).

Доктор Ян Дейвіс (*Dr Ian Davis*, Велика Британія) – відповідальний редактор Щорічника СІПРІ, старший науковий співробітник у Програмі СІПРІ з питань озброєнь і роззброєння. У 2014-2016рр. був директором редакційного, видавничого та бібліотечного Департаменту СІПРІ, відповідав за контроль діяльності редакторів та управління бюджетом і документообігом Департаменту. До початку роботи в СІПРІ працював на кількох високих посадах, а також незалежним консультантом з питань безпеки людини та контролю над озброєннями. Має великий перелік досліджень і публікацій з питань міжнародної і регіональної безпеки, а також блогів з тематики НАТО. Серед останніх публікацій – *The British Bomb and NATO: Six Decades of Contributing to NATO's Strategic Nuclear Deterrent* (листопад 2015р.).

Доктор Ян Антоні (*Ian Anthony*, Велика Британія) – директор Програми СІПРІ з питань європейської безпеки. Раніше був директором Програми СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Серед останніх публікацій: *The Role of Parliamentarians in Building Security In and For Europe*, *SIPRI Policy Paper no.44* (грудень 2015р., співавтор); *Upstream of Future Crises: A Comprehensive Approach to European (External) Action* (Фонд Фрідріха Еберта, листопад 2015р., співавтор).

Йонджу Чон (*Yeonju Jung*, Республіка Корея) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань миру та розвитку. Працює в кількох проектах з питань гендерних відносин, безпеки та розвитку, а також у проекті картографування інцидентів з протитранспортними мінами. До роботи в СІПРІ два роки працювала в місцевій неурядовій організації у Камбоджі (*Jesuit Service Cambodia, JSC*) у програмі реабілітації молодих людей, скалічених внаслідок вибухів мін, війни, нещасних випадків і захворювань на поліомієліт. Працювала також координатором в однорічному спільному дослідницькому проекті з питань етнічних меншин у північно-східній Камбоджі. Має ступінь магістра антропології розвитку Школи досліджень країн Сходу та Африки Лондонського університету (*School of Oriental and African Studies, University of London*).

Шеннон Н.Кайл (*Shannon N.Kile*, США) – старший науковий співробітник і керівник Проекту з питань ядерної зброї у Програмі СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Сфери досліджень: контроль над ядерною зброєю та нерозповсюдження з акцентом на ядерних програмах Ірану та Північної Кореї, а також питання регіональної безпеки, пов'язані з Афганістаном і Близьким Сходом. Брав участь у багатьох виданнях СІПРІ, в т.ч. розділів *Щорічників СІПРІ* (з 1994р.) з питань контролю над ядерною зброєю, ядерних сил, військових технологій.

Доктор Марина Капаріні (*Marina Caparini*, Канада) – старший науковий співробітник у Програмі СІПРІ з питань миру та розвитку. Її дослідження зосереджуються на темах побудови миру і зв'язку між безпекою та розвитком. Досліджує різноманітні аспекти безпеки та справедливого врядування в постконфліктному та поставторитарному контекстах, зокрема: розвиток поліції, нагляд за розвідкою, військово-цивільні відносини та регулювання діяльності приватних військових і безпекових компаній. Останнім часом її увага зосереджувалася на поліцейських силах в операціях з підтримання миру і зміцненні їх потенціалу, а також на політичному реагуванні на примусове переміщення людей, нелегальну міграцію, організовану злочинність і насильницький екстремізм. До початку роботи в СІПРІ у грудні 2016р. працювала на керівних посадах у Норвезькому Інституті міжнародних відносин (*Norwegian Institute for International Affairs*), Міжнародному центрі з питань правосуддя перехідного періоду (*International Center for Transitional Justice*) та в Женевському Центрі демократичного контролю над збройними силами (*Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, DCAF*).

Ноел Келлі (*Noel Kelly*, Ірландія) – координатор програми і проектів СІПРІ з питань озброєнь і роззброєння: Програми з питань поставок озброєнь і військових витрат, Програми з питань біологічної, хімічної і ядерної зброї, Програми з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання та озброєннями, а також проектів з питань нових військових і безпекових технологій. З 2009р. бере участь у підготовці Щорічників СІПРІ, звітуванні про ембарго на поставки озброєнь, розробці та обробленні анкет з питань військових витрат як для СІПРІ, так і в рамках системи звітності ООН. Серед останніх публікацій – *The SIPRI Top 100 arms-producing and military services companies, 2015, SIPRI Fact Sheet* (грудень 2016р., співавтор). Надає допомогу в дослідницькій діяльності СІПРІ шляхом підтримки баз даних для зазначених вище проектів.

Катерина Клименко (*Ekaterina Klimenko*, Киргизстан) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань Росії та Євразії, координатор досліджень СІПРІ з питань миру та конфліктів. Сфера наукового інтересу охоплює політику Росії в Арктиці та на пост-радянському просторі (на Північному Кавказі та в Чорноморському регіоні). Раніше працювала дослідником і помічником з питань професійної підготовки в Академії ОБСЄ у Бішкеку. Закінчила Женевський університет. Автор багатьох публікацій з питань регіональної безпеки в Арктиці та на Кавказі.

Ханс М.Крістенсен (*Hans M.Kristensen*, Данія) – директор Проекту інформування з ядерних питань Федерації американських вчених (*Federation of American Scientists, FAS*), позаштатний старший науковий співробітник СІПРІ. Часто консультує ЗМІ та організації у справах ядерної зброї. Є співавтором постійної рубрики “Ядерний зошит” (*Nuclear Notebook*) у Бюлетені вчених-атомників (*Bulletin of the Atomic Scientists*). Серед останніх публікацій: *INF, New START and what really matters for US-Russian nuclear arms control, Russia Matters* (лютий 2017р.); *The growing threat of nuclear war and the role of the health community, World Medical Journal* (жовтень 2016р.); *Nuclear arsenals: current developments, trends and capabilities, International Review of the Red Cross* (липень 2016р., співавтор).

Доктор Джаїр ван дер Лейн (*Jair van der Lijn*, Нідерланди) – керівник Програми СІПРІ з питань миротворчих операцій і врегулювання збройних конфліктів. Також працює старшим науковим співробітником у Нідерландському Університеті міжнародних відносин “*Clingendael*” (*Netherlands Institute of International Relations*), науковим співробітником Неймегенського Університету Святого Радбода (*Radboud University in Nijmegen*). Сфери наукових інтересів: перспективи миротворчих операцій, їх оцінка, чинники успіху та невдач, комплексний підхід у миротворчих місіях. Серед останніх публікацій: *Peacebuilding and Friction: Global and Local Encounters in Post-conflict Societies* (Routledge, 2016р., співавтор), *Peacekeepers under threat? Fatality trends in UN peace operations, SIPRI Policy Brief* (вересень 2015р., співавтор); *African Directions: Towards an Equitable Partnership in Peace Operations* (СІПРІ, 2017р., співавтор).

Дієго Лопес (*Diego Lopes*, Бразилія) – позаштатний науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Отримав ступінь магістра з питань миру, оборони та міжнародної безпеки Університету штату Сан-Пауло, є здобувачем докторського ступеня в тому ж Університеті. Його публікації стосуються переважно питань торгівлі зброєю і прозорості військових витрат. До роботи в СІПРІ працював на наукових посадах у Групі оборонних досліджень і міжнародної безпеки (*Group of Defense Studies and International Security, GEDES*) та в Мережі безпеки і оборони Латинської Америки (*Latin American Security and Defense Network, RESDAL*).

Професор Ерік Меландер (*Erik Melander*, Швеція) – професор Кафедри дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету (*Department of Peace and Conflict Research, Uppsala University*). Керує Уппсальською програмою збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Programme*) та є заступником керівника Програми з питань миру у Східній Азії. До його публікацій належать статті з питань форм збройних конфліктів, гендерної проблематики під час війни, географічних аспектів етнічних конфліктів, запобігання геноциду. Регулярно публікується в багатьох виданнях, зокрема *Journal of Peace Research, Journal of Conflict Resolution, International Studies Quarterly, European Journal of International Relations, Journal of Gender Studies*.

Доктор Гері Міланте (*Gary Milante*, США) – керівник досліджень СІПРІ з питань безпеки та розвитку, спрямованих на вивчення економічних, соціальних, політичних та екологічних передумов побудови і збереження миру. Упродовж кар'єри перейшов від вивчення принципів теорії конфлікту і співробітництва, застосування економетрії, статистичного аналізу та моделювання до діяльності з прикладного ознайомлення спеціалістів з формування та імплементації політики у відповідних сферах зі складними проблемами, пов'язаними з послідовністю інституційних реформ, розробкою проектних пакетів, стратегічним плануванням та оцінкою потреб, з акцентом на потребах уразливих і постраждалих від конфліктів держав.

Доктор Зі Мін (*Zia Mian*, Пакистан/Велика Британія) – співдиректор Програми Принстонського університету з питань науки і глобальної безпеки (*Princeton University's Program on Science and Global Security*), де також керує Проектом з питань миру та безпеки в Південній Азії. Його діяльність зосереджена на питаннях ядерної зброї, контролю над озброєннями та роззброєння, а також на проблемах атомної енергетики в Індії та Пакистані. Співредактор журналу “Наука і глобальна безпека” (*Science & Global Security*), співголова Міжнародної експертної групи з розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials*). Співавтор праці *Unmaking the Bomb: A Fissile Material Approach to Nuclear Disarmament and Nonproliferation* (*MIT Press*, 2014р.).

Доктор Малін Мобйорк (*Malin Mobjörk*, Швеція) – старший науковий співробітник у Програмі СІПРІ з питань миру та розвитку, керівник досліджень з питань кліматичних змін і пов'язаних з ними ризиками. Її діяльність

зосереджена переважно на взаємозв'язку зміни клімату, безпеки та розвитку. Має досвід досліджень насильницьких конфліктів як боротьби за природні ресурси, викликані змінами клімату, питань міграції, реагування політичних організацій на кліматичні ризики. Серед останніх публікацій: *Climate-Related Security Risks: Towards An Integrated Approach* (SIPRI–Stockholm University, жовтень 2016р., співавтор); аналітичний огляд у *Journal of Contingencies and Crisis Management*; наукова стаття в *International Studies Review*.

Дезерія Нільссон (*Desirée Nilsson*, Швеція) – старший викладач на кафедрі дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету (*Uppsala University*). Її дослідження зосереджені на питаннях розв'язання конфліктів і міцного миру з акцентом на багатосторонніх громадянських війнах і на зв'язках між різними видами організованих конфліктів. Є членом провідної групи дослідницького проекту Уппсальського університету “Розв'язання джихадистських конфліктів? Релігія, громадянська війна та перспективи миру” (*‘Resolving Jihadist Conflicts? Religion, Civil War, and Prospects for Peace’*). Її праці опубліковані у виданнях: *Journal of Conflict Resolution, Journal of Peace Research, International Studies Review, International Peacekeeping, International Interactions*. Є помічником редактора видань *Journal of Peace Research* та *Conflict Management and Peace Science*, а також радником у Міжнародному товаристві науки заради миру (*Peace Science Society (International)*).

Доктор Сем Перло-Фрімен (*Sam Perlo-Freeman*, Велика Британія) – старший науковий співробітник у Програмі СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Працює менеджером Програми Світового фонду миру при Університеті Тафтса (*World Peace Foundation at Tufts University*) з питань підприємницької діяльності та корупції у сфері озброєнь. Упродовж дев'ятирічної праці в СІПРІ досліджував переважно питання військових витрат і виробництва озброєнь, очолюючи проект СІПРІ зі збору даних про військові витрати в період з 1949р. Раніше працював старшим викладачем в Університеті Західної Англії (*University of the West of England*), викладав засади економіки мирного та воєнного часу. Серед останніх публікацій: *SIPRI's new long data-set on military expenditure: the successes and methodological pitfalls, Defence and Peace Economics* (лютий 2017р.); *Special treatment: UK Government support for the arms industry and trade* (CAAT–SIPRI, листопад 2016р.).

Тарік Рауф (*Tariq Rauf*, Канада) – директор Програми СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження (березень 2014р. - березень 2017р.) Є авторитетним міжнародним фахівцем з питань роззброєння та нерозповсюдження, працює над питаннями сприяння набуттю чинності Договору із всеохопної заборони ядерних випробувань (*Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty*). Працював старшим радником Голови Комітету з роззброєння під час Оглядової конференції ДНЯЗ (*Non-Proliferation Treaty (NPT) Review Conference*) 2015р. У 2002-2011рр. був керівником Офісу з верифікації і координації безпекової політики, підзвітного МАГАТЕ;

у 2003-2010рр. – заступником керівника делегації МАГАТЕ на Оглядових конференціях ДНЯЗ, а у 1987-2000рр. – експертом з питань нерозповсюдження делегації Канади при ДНЯЗ. Отримав освіту в Університеті Лондону (*University of London*) – в Лондонській школі економічних і політичних наук (*London School of Economics and Political Science*) та в Лондонському Королівському коледжі (*King's College London*), а також у Карлетонському університеті (*Carleton University*) та Університеті Торонто (*University of Toronto*) в Канаді.

Посол Міхаель Салін (*Michael Sahlin*, Швеція) – почесний науковий співробітник у Програмі СІПРІ з питань європейської безпеки, координатор Безпекової конференції СІПРІ з питань безпеки міст у небезпечному світі. Працював у багатьох сферах політики та дипломатії. Як шведський дипломат був послом в Азербайджані, Туреччині, колишній Югославії, в Македонії, Норвегії, а також працював на різних посадах в МЗС і був державним секретарем МО. Він також був Спеціальним представником ЄС у Македонії, спеціальним посланником Швеції в Судані з питань виконання Всеохопної мирної угоди. Був засновником і першим генеральним директором Академії Фольке Бернадотта. Має ступінь доктора політичних наук Уппсальського університету (*Uppsala University*).

Професор Ісак Свенссон (*Isak Svensson*, Швеція) – професор кафедри дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету (*Department of Peace and Conflict Research, Uppsala University*). Сфери компетенції: міжнародне посередництво у громадянських війнах, релігійні аспекти розв'язання конфліктів, динаміка розвитку ненасильницьких конфліктів. Раніше працював науковим керівником Національного центру досліджень миру та конфліктів Отагського університету (*National Centre for Peace and Conflict Studies, University of Otago*). Публікується в багатьох виданнях, зокрема: *Journal of Peace Research, Journal of Conflict Resolution, European Journal of International Relations and International Negotiation*. Серед останніх книг: *International Mediation Bias and Peacemaking: Taking Sides in Civil Wars* (Routledge, 2015p.); *Ending Holy Wars: Religion and Conflict Resolution in Civil Wars* (University of Queensland Press, 2012p.).

Ден Сміт (*Dan Smith*, Велика Британія) – директор СІПРІ. Відомий вчений та аналітик з великим переліком наукових праць і публікацій з широкого спектру питань конфліктів і миру. Поточна наукова робота зосереджена на вивченні зв'язків між зміною клімату та небезпекою, питань миру та безпеки на Близькому Сході, глобальних тенденцій конфліктів. Чотири роки працював у Консультативній групі Фонду ООН з питань розбудови миру (*UN Peacebuilding Fund Advisory Group*), упродовж двох з яких (2010-2011рр.) був її головою. Із січня 2014р. є також професором у галузі досліджень миру та конфліктів Манчестерського університету (*University of Manchester*). Автор регулярних видань атласів з питань політики, війни та миру, Близького Сходу, автор блогу з питань міжнародної політики.

Тімо Сміт (*Timo Smit*, Нідерланди/Швеція) – науковий співробітник у Програмі СІПРІ з питань миротворчих операцій і врегулювання конфліктів. Відповідає за супровід баз даних СІПРІ (включно зі збором даних) про багатосторонні миротворчі операції, досліджує тенденції миротворчої діяльності. До повернення в СІПРІ у 2014р. працював на замовлення Інституту ЄС досліджень безпеки (*European Union Institute for Security Studies, EUISS*) та Парламентської асамблеї НАТО (*NATO Parliamentary Assembly*).

Доктор Маргарета Солєнберг (*Margareta Sollenberg*, Швеція) – науковий співробітник Уппсальської програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Programme, UCDP*), доцент кафедри дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету (*Uppsala University*). У 1994-2003рр. працювала керівником проекту *UCDP*. Є співавтором кількох статей і глав книг з питань збройних конфліктів. У 1995-2003рр. та у 2013р. брала участь у підготовці *Щорічників СІПРІ*.

Доктор Нан Тіан (*Nan Tian*, Південна Африка) – науковий співробітник у Програмі СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат, відповідає за моніторинг і управління Базою даних СІПРІ про військові витрати. Сфера наукових інтересів – причинно-наслідкові зв'язки між військовими витратами і громадянськими війнами. Раніше працював економістом у сфері зміни клімату у Всесвітньому фонді природи (*World-Wide Fund for Nature, WWF*) та викладачем у Кейптаунському університеті (*University of Cape Town*). Публікувався у виданнях *Defence and Peace Economics* та *The Economics of Peace and Security Journal*.

Віталій Федченко (Росія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань європейської безпеки. Відповідає за сектор ядерної безпеки та політичні, технологічні й освітні аспекти контролю над ядерною зброєю і нерозповсюдження. Раніше був зовнішнім експертом СІПРІ, працював у Центрі політичних досліджень Росії (*ЛІПР-Центр*, Москва, Росія) та Інституті прикладних міжнародних досліджень (Москва). Є автором або співавтором кількох публікацій з питань ядерної криміналістики, ядерної безпеки, нерозповсюдження та сприяння роззброєнню, ядерних сил і міжнародного ядерного паливного циклу.

Майке Фербрухен (*Maaike Verbruggen*, Нідерланди) – науковий співробітник СІПРІ, працює у сфері нових військових і безпекових технологій, з акцентом на автономних системах озброєнь і дронах. Бере участь у проєкті узагальнення даних про стан розвитку автономних систем озброєнь. До початку роботи в СІПРІ у 2016р. здобула ступінь магістра у сфері досліджень миру та конфліктів при Університеті Осло, працювала у Програмі СІПРІ з питань контролю над торгівлею зброєю і товарами подвійного використання, в Управлінні ООН з питань роззброєння (*United Nations Office of Disarmament Affairs, UNODA*), у Департаменті з питань нерозповсюдження,

контролю над озброєннями та експортного контролю МЗС Нідерландів (*Department of Non-Proliferation, Arms Control, Disarmament and Arms Export Controls at the Dutch Ministry of Foreign Affairs*).

Доктор О́де Фльора (*Aude Fleurant*, Канада/Франція) – директор Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Сфера її наукових інтересів: трансформація військових ринків та аналіз взаємозв'язку між динамікою попиту і пропозицій. Раніше працювала директором відділення озброєнь і військової економіки в Інституті стратегічних досліджень при Паризькій Військовій академії (*Military Academy Strategic Research Institute, Paris*). Під час роботи у Військовій академії та СІПРІ написала кілька статей з питань виробництва озброєнь і військових витрат. Серед останніх публікацій: *Trends in world military expenditure, 2016, SIPRI Fact Sheet* (квітень 2017р., співавтор); *Trends in international arms transfers, 2016, SIPRI Fact Sheet* (лютий 2017р., співавтор).

Доктор Джон Харт (*John Hart*, США) – старший науковий співробітник і керівник Проекту з питань хімічної і біологічної безпеки у Програмі СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження.

Камілла Шіппа (*Camilla Schippa*, Італія/Швеція) – директор Інституту економіки та миру (*Institute for Economics and Peace, IEP*). Здійснює нагляд і координує діяльність відділень *IEP* у Сідней, Нью-Йорку, Гаазі, Брюсселі, Хараре та Мехіко. Має 20 років практичного досвіду в започаткуванні ініціатив у сферах розвитку та миру, який вона використовує, працюючи в Раді директорів Центру зниження збройного насильства (*Centre for Armed Violence Reduction*), в експертній групі проекту Мадридського клубу з питань єдиного суспільства (*Club de Madrid's Shared Society*) та у групі центрів політики, думки і дії (*Policy, Think & Do Tanks Constituency*) Всесвітнього фонду взаємодії і стійкості громад (*Global Community Engagement and Resilience Fund, GCERF*). Була членом довідково-інформаційної експертної групи ООН у справах загальних консультацій з питань конфліктів, насильства та катастроф для порядку денного світового розвитку на період після 2015р. До приходу в *IEP* упродовж понад 10 років працювала на високих посадах у Секретаріаті ООН.

Щорічник СІПРІ 2017

© Центр Разумкова, 2018
Адреса Центру Разумкова:
Київ, 01015, вул. Лаврська, 16, 2-й поверх
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: www.razumkov.org.ua

© Видавництво «Заповіт», 2018
e-mail: zapovit@gmail.com

Підписано до друку 21.12.2018р.
Папір офсетний 80 г/м². Друк офсетний.
Наклад 500 прим.